

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΑΛΕΥΡΑΣ

ΚΟΖΑΝΙΤΕΣ ΕΜΠΟΡΟΙ ΤΟΝ 19^Ο ΑΙΩΝΑ:
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΤΑΚΙΑΤΖΗΣ ΚΑΙ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΚΟΕΜΤΖΗΣ (1830-1880)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2020

Ορισμός Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής: Γ.Σ. 380/06-04-2016

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Επιβλέπων

Γεώργιος Νικόλαου, Αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη

Νικόλαος Αναστασόπουλος, Επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Χαρίτων Καρανάσιος, Διευθύνων του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Ορισμός Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής: Γ.Σ. 425/11-12-2019

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

Γεώργιος Νικόλαου, Αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Νικόλαος Αναστασόπουλος, Επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Χαρίτων Καρανάσιος Διευθύνων του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Άννα Μανδουλαρά, Επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κωνσταντίνος Καρανάσης, Επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Γεώργιος Κουτσακιώτης, Κύριος Ερευνητής του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Ίκαρος Μαντούβαλος, Επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης στην προσχολική ηλικία του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης

Ημερομηνία προφορικής εξέτασης 12/02/2020 Βαθμός «ΑΡΙΣΤΑ»

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα (N.5343/32 αρθρ. 202 παρ. 2).

*Η παρούσα διατριβή αφιερώνεται
στους γονείς μου,
στη σύζυγό μου Κωνσταντίνα,
καθώς και στον γιό μου Χρήστο*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός πολιτισμός*», που παρακολούθησα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, στην κατεύθυνση Ιστορίας, ειδίκευση «*Οικονομικοί μηχανισμοί και νοοτροπίες στον ελληνικό χώρο (15ος - 19ος αι.)*», με επιβλέποντα τον Αναπληρωτή καθηγητή Νεότερης Ελληνικής Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας κ. Γεώργιο Νικολάου. Το θέμα που διαπραγματεύεται εντάσσεται στο ευρύτερο ζήτημα των οικονομικών και άλλων δραστηριοτήτων εμπόρων στη Δυτική Μακεδονία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Εντάσσεται δηλαδή στο πλαίσιο των μελετών που έχουν γίνει για τους εμπόρους και το εμπόριο κατά την εν λόγω περίοδο στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στον βορειοελλαδικό.

Αξιοποιώντας ένα ογκώδες και αναξιοποίητο, έως τώρα, πρωτογενές αρχειακό υλικό, εστίασα την έρευνά μου στην παρακολούθηση της δράσης δύο εμπόρων της Κοζάνης, του Κ. Τακιατζή και του Δ. Κοεμτζή, τον 19ο αι., καθώς και των εμπορικών δικτύων που είχαν δημιουργήσει. Στην υπό κρίση αυτή μελέτη αξιοποιούνται οι αρχειακές πληροφορίες αφενός για τους εμπορικούς οίκους που ίδρυσαν οι οικογένειες των Τακιατζήδων και των Κοεμτζήδων στη Βιέννη και στην Πέστη, αντίστοιχα, και αφετέρου για τη ζωή και το έργο των τελευταίων απογόνων των δύο αυτών εμπορικών οικογενειών. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζουμε τις εμπορικές και γενικά τις οικονομικές τους δραστηριότητες, καθώς και τη δράση που σχετίζεται με την Κοινότητα της Κοζάνης.

Με τη συγγραφή αυτής της διδακτορικής διατριβής προσπάθησα να παρουσιάσω την οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Μακεδονίας –ιδίως της Κοζάνης– κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας και, πιο συγκεκριμένα, από τον 18ο ως τα τέλη περίπου του 19ου αιώνα. Μελετήθηκαν πηγές για πρόσωπα και θεσμούς, καθώς επίσης η δημογραφική, οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική ανάπτυξη της Κοζάνης, μετά τον 17ο αι., με στόχο να κατανοήσουμε το πλαίσιο δραστηριοποίησης αυτών των εμπόρων.

Αξιοποιώντας τις αρχειακές και βιβλιογραφικές πληροφορίες, μελέτησα την κοινωνική οργάνωση και την κοινοτική συγκρότηση αυτής της δυτικομακεδονικής πόλης και τον οικονομικό της ρόλο ως κέντρου της εμπορικής κίνησης αυτής της περιοχής, από τον 17ο έως τον 19ο αι., τον οποίο απέκτησε χάρη και στην επίκαιρη

θέση της στο οδικό-εμπορικό δίκτυο της Δυτικής Μακεδονίας. Έτσι ερμηνεύεται η ανάδειξη οικογενειών εμπόρων στην Κοζάνη, οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν από τον 17ο ως τις αρχές του 20ού αι., είτε στην Κοζάνη και στην ευρύτερη περιοχή της είτε στη Διασπορά.

Μετά το πέρας της μελέτης μου, θα ήθελα να εκφράσω τις ιδιαίτερες και θερμές μου ευχαριστίες στους αγαπητούς μου καθηγητές, κ. Γεώργιο Νικολάου και Νικόλαο Αναστασόπουλο, καθώς και στον διευθύνοντα του Κέντρου Ερεύνες του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών (ΚΕΜΝΕ) κ. Χαρίτωνα Καρανάσιο, οι οποίοι ως μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής. Επίσης, τους ευχαριστώ για τις πολύτιμες υποδείξεις (σε ερευνητικό, βιβλιογραφικό και μεθοδολογικό επίπεδο) που μου παρείχαν με μεγάλη πάντα προθυμία, για τις εποικοδομητικές επισημάνσεις και τις προσεκτικές διορθώσεις, καθώς και για την ηθική υποστήριξη και ενθάρρυνση κατά τη διάρκεια της συγγραφής της διατριβής. Ιδιαίτερος ευχαριστώ τον κ. Γ. Νικολάου, επιβλέποντα της διατριβής μου, για την αμέριστη υποστήριξη και για τις συμβουλές, που μου έδινε πάντα με προθυμία, πάνω στα διάφορα ερωτήματα-ζητήματα που με απασχόλησαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της διατριβής.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω ολόθερμα την καθηγήτρια Λαογραφίας κ. Μαρίνα Βρέλλη - Ζάχου για τις πολύτιμες συμβουλές που μου παρείχε σε όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου και των μεταπτυχιακών μου σπουδών, τον καθηγητή της Νεότερης Ελληνικής Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας κ. Γεώργιο Παπαγεωργίου, για την υποστήριξή του και για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, καθώς και τον Επίκουρο καθηγητή Νεότερης Ελληνικής Κοινωνικής Ιστορίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Ίκαρο Μαντούβαλο για τις πολύτιμες πληροφορίες και υποδείξεις του.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω και προς τον κ. Θεοφάνη Πάμπα για την παραχώρηση αρχειακού υλικού για την εμπορική οικογένεια του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή. Θα ήταν παράληψη αν δεν ανέφερα τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις του θείου μου κ. Λάζαρου Κουζιάκη, προέδρου του πολιτιστικού συλλόγου «Σκ' ρκας» (Κοζάνης). Τον ευχαριστώ ιδιαίτερα για τα ερεθίσματα που μου έδωσε ώστε να ασχοληθώ με την Ιστορία της Κοζάνης, καθώς και για τη μεγάλη του προθυμία να απαντήσει στις απορίες μου.

Ευχαριστώ, επίσης, θερμά τον πρώην περιφερειάρχη Δυτικής Μακεδονίας κ. Γεώργιο Δακή, γιατί είχε την ευγενή καλοσύνη να μου παραχωρήσει φωτογραφικό υλικό σε ψηφιακή μορφή από το προσωπικό του αρχείο, ως απόγονος της οικογένειας των Κοεμτζήδων, τις δραστηριότητες του οποίου μελετήσαμε στην παρούσα διατριβή. Την ευγενική του προσφορά την εκτιμώ όλως ιδιαιτέρως.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω και από την θέση αυτή τον δρ. Οθωμανικής ιστορίας του πανεπιστημίου του Μπέρμινγχαμ Δημήτριο Λαμπράκη για την παραχώρηση, μεταγραφή και μετάφραση εγγράφων της οθωμανικής απογραφής του 1846-1847, τα οποία μας δίνουν πληροφορίες για την παρουσία του Κ. Δ. Τακιατζή. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω και στους οθωμανολόγους κ. Γεώργιο Σαλακίδη, Αναπληρωτή καθηγητή Οθωμανικής και τουρκικής γλώσσας και γραμματείας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και τον δρ. Ιστορίας, οθωμανολόγο, κ. Κωνσταντίνο Καμπουρίδη, για τις συμβουλές και υποδείξεις κατά τη διάρκεια της μελέτης μου. Και οι δύο αυτοί ιστορικοί έχουν συγγράψει πολύ σημαντικές μελέτες για την Κοζάνη και την ευρύτερη περιοχή της κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, με βάση πρωτογενές αρχειακό υλικό.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες ανήκουν και στον διευθυντή της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Γεώργιο Ζάχο για την πολύτιμη συνδρομή του και στη βιβλιοθηκονόμο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης κ. Ελένη Μαργαρίτη, για την πάντα πρόθυμη βοήθεια που μου παρείχε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου.

Ευχαριστώ, επίσης, από καρδιάς τον πρώην πρόεδρο της Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης κ. Παναγιώτη Δημόπουλο, ο οποίος ανταποκρίθηκε άμεσα στο αίτημά μου για έρευνα στα Αρχεία της βιβλιοθήκης. Ο κ. Δημόπουλος μου έδωσε πολύ σημαντικές πληροφορίες για τις σπάνιες συλλογές και τα χειρόγραφα της Βιβλιοθήκης. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και σε όλο το προσωπικό της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης για τη διευκόλυνση της έρευνας καθώς και την παραχώρηση πανομοιότυπων από έγγραφα της Βιβλιοθήκης. Δεν θα μπορούσα να μην εκφράσω τις ευχαριστίες μου και στην κ. Βασιλική Διάφα - Καμπουρίδου, πρόεδρο της *Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών*, για την επιστημονική της υποστήριξη και για τις γόνιμες συζητήσεις που είχα μαζί της.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) για την πολύτιμη συνδρομή του, με την χορήγηση υποτροφίας ώστε να διεκπεραιωθεί η διδακτορική διατριβή. Η επιτροπή του ΕΛΙΔΕΚ αξιολόγησε θετικά την ερευνητική πρόταση που καταθέσαμε για την μελέτη των δραστηριοτήτων των

δύο εμπόρων της Κοζάνης, Κωνσταντίνο Δ. Τακιατζή και Δημήτριο Κ. Κοεμτζή, θεωρώντας ότι το θέμα αυτό αφενός αναδεικνύει την οικονομική και κοινωνική ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας τον 19ο αιώνα και αφετέρου προάγει την επιστημονική έρευνα μέσω της αξιοποίησης πρωτογενούς αρχειακού υλικού.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου: τους γονείς μου, Χρήστο και Ελένη, για τη οικονομική και ψυχολογική υποστήριξη, τη σύζυγό μου, Κωνσταντίνα, που ήταν πάντα δίπλα μου σε όλη τη συγγραφική μου «περιπέτεια», καθώς και τον αδερφό μου Μάνο, για τη βοήθειά του στη δακτυλογράφηση των μεταγραμμένων εγγράφων. Όλοι τους συντέλεσαν, ηθικά και υλικά, στην ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής.

Ιωάννινα
Δεκέμβριος 2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ. 4
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	11

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Το ερευνητικό πλαίσιο.....	12
II. Οι πηγές και η προγενέστερη έρευνα.....	18
III. Οικονομία και εμπόριο στη Δυτική Μακεδονία κατά την οθωμανική περίοδο.....	23
IV. Η δραστηριότητα των Δυτικομακεδόνων εμπόρων και ιδίως των Κοζανιτών στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού.....	31
V. Η δομή της διατριβής.....	37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΥΡΩ ΠΕΡΙΟΧΗΣ, ΑΠΟ ΤΟΝ 16ο ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

I. Η ανάπτυξη της Κοζάνης κατά την οθωμανική περίοδο.....	40
1. Η δημογραφική ανάπτυξη της Κοζάνης: από το μεγάλο χωριό στην πόλη.....	40
2. Η παιδεία και η πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης – Ο ρόλος της Εκκλησίας.....	43
II. Η Κοζάνη ως εμπορικό κέντρο της Δυτικής Μακεδονίας τον 18ο – 19ο αι.....	48
1. Παράγοντες της εμπορικής ανάπτυξης της Κοζάνης ως κέντρου Διαμετακομιστικού εμπορίου κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.....	48
α. Η επίκαιρη γεωγραφική θέση της Κοζάνης.....	48
β. Η γεωργική, κτηνοτροφική και βιοτεχνική παραγωγή.....	54
γ. Ο ρόλος των εμποροπανηγύρεων της περιοχής.....	56
δ. Ο ρόλος των συντεχνιών.....	57
2. Η δημιουργία της αστικής τάξης της πόλης – Οι εμπορικές της οικογένειες.....	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΑΚΙΑΤΖΗΔΩΝ

I. Οι Τακιατζήδες.....	65
II. Γενεαλογικά της οικογένειας Τακιατζή.....	72
III. Δημήτριος Ιωάννη Τακιατζής (1779-1819).....	74
IV. Κωνσταντίνος Δημητρίου Τακιατζής (1812-1896).....	79

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΤΑΚΙΑΤΖΗ

I. Οι εμπορικές δραστηριότητες.....	93
II. Δανεισμός χρημάτων.....	118
III. Γαιοκτησία και άλλη ακίνητη περιουσία.....	141
IV. Η ανάμειξη του Κ. Τακιατζή στα κοινοτικά ζητήματα -Ευεργεσίες στην πόλη.....	147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΕΜΤΖΗΔΩΝ

I. Οι Κοεμτζήδες.....	168
II. Γενεαλογικά της οικογένειας Κοεμτζή.....	180
III. Δημήτριος Κοεμτζής (1815-(:).....	185

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΟΕΜΤΖΗ

I. Οι εμπορικές δραστηριότητες.....	190
II. Άλλες οικονομικές δραστηριότητες.....	199
III. Κοινοτικές δραστηριότητες.....	215
IV. Γαιοκτησία και άλλη ακίνητη περιουσία.....	220
V. Οικονομικές διαμάχες με μπέηδες της περιοχής Κοζάνης.....	222

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ-ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΥΤΩΝ ΕΜΠΟΡΩΝ

I. Οι εμπορικές τους δραστηριότητες: Τα εμπορικά τους δίκτυα.....	230
II. Οι τομείς της συνεργασίας τους.....	236
III. Οι τομείς επένδυσης των χρημάτων τους: κοινές στρατηγικές.....	242
IV. Το επιχειρηματικό προφίλ των δύο εμπόρων.....	244

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	247
-------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	254
-------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	273
----------------	-----

ΠΙΝΑΚΕΣ, ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΧΑΡΤΕΣ.....	313
--------------------------------------	-----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΙΕΕ : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.*

ΙΜΙΑΧ : Ιστορικές Μελέτες Ιονίου και Αδριατικού Χώρου.

ΜΙΕΤ : Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Το ερευνητικό πλαίσιο

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μία στροφή της ελληνικής ιστοριογραφίας στη μελέτη Ελλήνων εμπόρων, οι οποίοι έζησαν και ανέπτυξαν τις εμπορικές τους δραστηριότητες είτε στον οθωμανοκρατούμενο ή βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο είτε σε άλλες χώρες, όπου είχαν εγκατασταθεί.¹ Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο και ειδικότερα μέσα το πλαίσιο της δράσης των Δυτικομακεδόνων εμπόρων,² μελετώνται οι εμπορικές και γενικά οι οικονομικές δραστηριότητες, καθώς και η ανάμιξη στα κοινοτικά ζητήματα της Κοζάνης, δύο εμπόρων καταγόμενων από αυτήν την πόλη, κατά τον 19ο αιώνα: του Κων/νου Δ. Τακιατζή, τελευταίου απογόνου της γνωστής οικογένειας των Τακιατζήδων –η οποία έθεσε τις βάσεις της ενασχόλησής της με το

¹ Για το εμπόριο των Ελλήνων της Διασποράς, βλ. κυρίως, Θεόδωρος Μ. Νάτσινας, *Οι Μακεδόνεςπραματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1939· Ε. Fuves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1965, του ιδίου, «Οι κατάλογοι των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων παροίκων της Πέστης και Βούδας στην περίοδο 1687-1848», *Μακεδονικά* 6 (1964-65) 106-119· Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», στο: Σπ. Ασδραχάς (έπιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε'-ιθ'αι.*, Αθήνα 1979, σ. 289-345· Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, *Ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις στην Κεντρική Ευρώπη το β' μισό του 18ου αιώνα*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Αθήνα 2002, σ. 30-37· Ασδραχάς κ. άλ. *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ιε'-ιθ'*, τ. Α'-Β', Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, σ. 446-481· Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Η ελληνική διασπορά: η γεωγραφία και η τυπολογία της», στο: Σπ. Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΗ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 237-247· Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας, ο Σταύρος Ιωάννου*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004· Ίκαρος Μαντούβαλος, «Miskolc-Satorajauhely-Bουδαπέστη: Τα ίχνη της Ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *Εώα και Εσπέρια* 7, Αθήνα 2007, σ. 335-361. Δέσποινα Βλάμη, «Έλληνες εκτός Οθωμανικής και Βενετικής επικράτειας 1453-1821», *Ιστορία των Ελλήνων, τόμ. 8ος, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα χ. χ., σ. 591-637 (ιδίως σ. 605-621)· Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη (18ο-19ο αιώνα)*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011· Anna Mandilara, *The Greek Business Community in Marseille, 1816-1900: Individual and Network Strategies*, διδακτορική διατριβή, Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Φλωρεντίας, 1999, σ. 1-489· και της ίδιας: *Το ταξίδι τους: οι πολλαπλές ταυτότητες των Ελλήνων της διασποράς: Μασσαλία, 19ος αιώνας*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2015· Για την ενσωμάτωση των εμπόρων στις κοινωνίες των πόλεων όπου είχαν εγκατασταθεί, βλ. Δέσποινα Βλάμη, *Το φοιρίνι, το σιτάρι και η οδός του Κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο 1750-1868*, Αθήνα 2000.

² Για τους Δυτικομακεδόνες εμπόρους, καθώς και για άλλους βορειοελλαδίτες εμπόρους που δραστηριοποιήθηκαν στην αλλοδαπή αυτή την περίοδο, βλ. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας (διάλεξη)*, [ΙΜΧΑ, 22], Θεσσαλονίκη 1958· Ιωάννης Κ. Βασδραβέλλης, «Μακεδόνες απόδημοι στα χρόνια του Ρήγα Βελεστινλή», *22ον Συνέδριον Παμμακεδονικής Ενώσεως Αμερικής και Καναδά*, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 3-18· Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Μακεδονικές πολιτείες και οικογένειες 1750-1930*, Αθήνα 1984· Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993· Στράτος Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650-1950). Η συμβολή τους στην οικονομία και τον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη 2005.

εμπόριο στην Πέστη της Ουγγαρίας, τον προηγούμενο αιώνα, με την ίδρυση εμπορικής εταιρείας, υπό την επωνυμία «*Ανταδελφοί Τακιατζή*»– και του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, με τον οποίο συνεργαζόταν.

Το εμπόριο στην Κοζάνη και στη γύρω περιοχή αρχίζει να αναπτύσσεται κατά τον 17ο αι. –παράλληλα με τη δημογραφική ανάπτυξη της πόλης και τον μετασχηματισμό της σε ένα σημαντικό αστικό κέντρο της Δυτικής Μακεδονίας– και φθάνει στην ακμή του στις αρχές του 19ου αι. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι οι βάσεις για την ανάπτυξη του εμπορίου της Κοζάνης τέθηκαν από εμπόρους της πόλης,³ οι οποίοι επεξέτειναν αργότερα τις οικονομικές τους δραστηριότητες στην Ουγγαρία και στη Βιέννη. Από τον 18ο αι. η Βιέννη αναδεικνύεται, και λόγω της γεωγραφικής της θέσης, σε ένα κομβικό σημείο μέσα στο πλέγμα των δραστηριοτήτων των Ελλήνων εμπόρων. Η έκβαση των τουρκο-αυστριακών πολέμων και οι συνθήκες που υπογράφηκαν ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων πρόσφεραν στους Έλληνες και σε άλλους Βαλκάνιους προοπτικές ασφαλούς διαβίωσης και ανάπτυξης των οικονομικών τους δραστηριοτήτων. Από την εποχή αυτή αυξάνεται ο αριθμός των Ελλήνων που εγκαθίστανται σ' αυτή την πόλη, στην οποία ιδρύονται και δύο ελληνικές ορθόδοξες κοινότητες. Επίσης, στην ίδια μεγαλούπολη ιδρύονται ελληνικοί εμπορικοί οίκοι, με υποκαταστήματα στην Ουγγαρία, Τρανσυλβανία και σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις.⁴

³ Για τους εμπόρους της Κοζάνης, βλ. Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Κοζάνη 1924, σ. 304-305· Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992, σ. 36· Βασίλειος Γ. Σαμπανόπουλος, «Οι εμπορικές δραστηριότητες της οικογένειας Σακελλάριου της Κοζάνης στην κεντρική Ευρώπη τον 18ο αιώνα», *Πρακτικά 1ου συνεδρίου απόδημου Ελληνισμού*, Κοζάνη 1993, σ. 86-110· Χαρίτων Καρανάσιος, «Οι απόδημοι Κοζανίτες του 18ου και 19ου αι. ως παράγοντες προόδου και προοδευτικότητας της πρώιμης νεοελληνικής αστικής κοινωνίας», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 14 (2003) 63-69· Ίκαρος Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις της 'ελληνικής' παρουσίας στην Κεντρική Ευρώπη: Η Διασπορά των Κοζανιτών (18ος αι. – αρχές 19ου αι.)», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 217-233· Γεώργιος Χρ. Αλευράς, *Ο Κοζανίτης έμπορος Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής (1812-1896). Οι οικονομικές δραστηριότητες του την περίοδο 1840-1855 σύμφωνα με ανέκδοτα έγγραφα από το αρχείο Τακιατζή*, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 2], Κοζάνη 2017. Σύντομη βιβλιογραφική αναφορά για τους απόδημους της Κοζάνης στο Χαρ. Καρανάσιος, «Πηγές και βιβλιογραφία για την ιστορία της Κοζάνης», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 10 (1999) 70-72. Από το τέλος του 18ου ως τα μέσα του 19ου αι. καταγράφονται στους καταλόγους των πολιτών της Πέστης 17 κοζανίτες έμποροι και ένας στη Βούδα· Για τους Κοζανίτες στην περιοχή της Πέστης, βλ. E. Fuves, «Απογραφές των Ελλήνων παροίκων του νομού της Πέστης. Conscriptio Graecorum in comitatu Pest – Pilis – Solt Hungariae in saeculo XVIII. peractae», *Μακεδονικά* 5 (1961-63) 194-241.

⁴ Βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη, ό. π.*, passim και Δέσποινα Βλάμη, «Έλληνες εκτός επικράτειας», *ό. π.*, σ. 615-616.

Οι πρώτοι απόδημοι Κοζανίτες έμποροι εντοπίζονται στα μέσα περίπου του 17ου αι. Οι λόγοι της αποδημίας τους θα πρέπει να αναζητηθούν αφενός στις δυσμενείς συνθήκες που επικράτησαν, μετά την εγκατάσταση των Οθωμανών, στην περιοχή της Κοζάνης και γενικά σ' όλη τη Μακεδονία, οι οποίες ανάγκασαν πολλούς να αναζητήσουν ασφάλεια και καλύτερη τύχη στα ξένα, και αφετέρου στο γεγονός ότι στο εξωτερικό προσφέρονταν περισσότερες ευκαιρίες για ενασχόληση με το εμπόριο και, γενικά, για επιχειρηματικές δραστηριότητες.⁵ Από τις διάφορες δε μελέτες που έχουν γίνει για τους Έλληνες που μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν σε πόλεις του εξωτερικού αυτή την περίοδο διαπιστώνεται ότι αυτοί οι απόδημοι ενσωματώθηκαν σχετικά γρήγορα στα ξένα περιβάλλοντα, συγχρωτίστηκαν με άτομα άλλων εθνικοτήτων και επηρεάστηκαν από αυτά, όσον αφορά στον τρόπο ζωής, στις ιδέες και στις γενικότερες αντιλήψεις, χωρίς ωστόσο να εγκαταλείψουν το ορθόδοξο δόγμα και τις ορθόδοξες παραδόσεις και χωρίς να διακόψουν τις σχέσεις τους με τις γενέτειρές τους, ούτε να αποβάλουν τις προγονικές παραδόσεις και νοοτροπίες. Οπωσδήποτε όμως, η ένταξή τους στην ανερχόμενη τότε στην Ευρώπη εμπορική αστική τάξη θα επηρεάσει καταλυτικά αφενός τον τρόπο της ζωής τους και αφετέρου τις σχέσεις τους τόσο με τους τόπους καταγωγής τους όσο και με τις χώρες υποδοχής τους.⁶

Είναι γνωστό ότι οι περισσότεροι απόδημοι έμποροι κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας προέρχονταν από την ηπειρωτική Ελλάδα, κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο, περιοχές με ανθηρά αστικά οικονομικά κέντρα (όπως τα Ιωάννινα, η Μοσχόπολη, το Μοναστήρι, η Καστοριά και η Βέροια). Αυτά τα άτομα ή οι πρόγονοί τους ασκούσαν, αρχικά, στις γενέτειρές τους το επάγγελμα του αγωγιάτη ή του πλανόδιου πωλητή και στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε εμπόρους ή σε εμπορικούς πράκτορες.⁷

Χάρη σ' αυτούς τους εμπόρους, από τις αρχές ιδίως του 18ου αι., η Κοζάνη αναπτύσσεται εμπορικά-οικονομικά· συνεπώς και δημογραφικά - πολιτιστικά. Όσοι Κοζανίτες μετακινήθηκαν σε ευημερούντα ξένα κράτη (Αυστρία, Ουγγαρία, Ιταλία κ. αλ.) και ασχολήθηκαν με το εμπόριο, επιστρέφοντας στη γενέτειρά τους έφεραν πολύ χρήμα· ταυτόχρονα όμως εισήγαγαν και έναν νέο «δυτικό» τρόπο ζωής, καθώς και

⁵ Για την ιστορική συγκυρία των μεταναστεύσεων εμπόρων κ. ά. από ελληνικές περιοχές και τα δίκτυά τους (κατάσταση στον ελλαδικό χώρο, διεθνείς συνθήκες κ.λπ) βλ. Δέσποινα Βλάμη, «Έλληνες εκτός επικράτειας», ό. π., σ. 595-601· Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη*, ό. π., σ. 33-53.

⁶ Βλ. πολύ ενδιαφέρουσες σκέψεις γι' αυτό το ζήτημα στο Δέσποινα Βλάμη, «Έλληνες εκτός επικράτειας», ό. π., σ. 630-637.

⁷ Στο ίδιο, σ. 618.

καινοτόμες γνώσεις σε διάφορους τομείς της βιοτεχνίας, που είχαν αποκτήσει στις ξένες χώρες. Η πόλη επεκτείνεται διαρκώς, χτίζονται πολυτελείς κατοικίες (αρχοντικά) και πολλά δημόσια κτήρια. Ο αέρας της ευμάρειας είναι διάχυτος στα ανώτερα κοινωνικά της στρώματα.⁸

Τον 18ο αι. παρατηρείται, επίσης, άνθιση του χερσαίου εμπορίου ανάμεσα στην Κοζάνη –που λειτουργούσε και ως διαμετακομιστικό εμπορικό κέντρο– και σε χώρες της βόρειας Βαλκανικής⁹ και Κεντρικής Ευρώπης, ιδιαίτερα στην Αυστρία και την Ουγγαρία. Ακριβώς τον αιώνα αυτό, αλλά και κατά τον 19ο, πολλοί Κοζανίτες επεκτείνουν την εμπορική τους δραστηριότητά τους μακριά από την πόλη τους, σε μεγάλα εμπορικά κέντρα, όπως στη Βιέννη, στην Πέστη, στην Κωνσταντινούπολη κ. αλ. Όπως έδειξαν οι μέχρι τώρα σχετικές μελέτες,¹⁰ οι περισσότεροι από αυτούς τους εμπόρους έζησαν για πάντα στο εξωτερικό, όπου πλούτισαν, ιδρύοντας οικογενειακές εμπορικές εταιρείες-επιχειρήσεις με δραστηριότητα –μέσω των θυγατρικών τους εταιρειών– σ’ όλο τον ευρωπαϊκό χώρο. Ορισμένοι από αυτούς επέστρεψαν αργότερα στις γενέτειρές του, δραστηριοποιούμενοι –χάρη στα κεφάλαια και στις γνώσεις που είχαν αποκτήσει στο εξωτερικό– στον χώρο του εμπορίου, των ποικίλων χρηματιστηριακών επενδύσεων κλπ. Τέτοια είναι η περίπτωση των δύο εμπόρων, με τους οποίους ασχολούμαστε στη διατριβή μας.

Μέσα λοιπόν σε συγκεκριμένες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες αναδείχθηκαν, ως μία ισχυρή οικονομική και κοινωνική ομάδα της Κοζάνης και της ευρύτερης περιοχής –εκτός από τους μεγαλογαιοκτήμονες και κτηνοτρόφους– οικογένειες εμπόρων, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζουν αυτές του Τακιατζή και του Κοεμτζή. Από την άλλη δε πλευρά, αυτή η ανάπτυξη του εσωτερικού και του εξωτερικού εμπορίου στην περιοχή της Κοζάνης, είχε ως συνέπεια την οικονομική ακμή και την ευημερία της ίδιας της πόλης και της γύρω περιοχής. Η εμπορική οικογένεια των Τακιατζήδων, κινούμενη ταυτόχρονα στο πλαίσιο των εμπορών της διασποράς και της ημεδαπής, ευεργέτησε ποικιλότροπα τη γενέτειρά της Κοζάνη (κυρίως στον τομέα της παιδείας), όπως και την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Πέστης.

⁸ Βλ. Σοφία Αυγερινού – Κολώνια, *Κοζάνη*, στο *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1989.

⁹ Για τον ρόλο του Βαλκάνιου εμπόρου βλ. Tr. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος, ό. π., σ. 289-345.

¹⁰ Βλ. παραπάνω υποσ. 1.

Ο πρώτος έμπορος που μελετάμε είναι ο Κωνσταντίνος Τακιατζής, το δεύτερο από τα πέντε παιδιά του Δημητρίου και της Θεοδώρας Τακιατζή. Η οικονομική του δραστηριότητα εκτείνεται σε χρονικό διάστημα πενήντα ετών (1830-1880)· ιδίως από το 1840 έως το 1860, ακολουθώντας τον πατέρα του στην ενασχόληση με το εμπόριο.

Ο δεύτερος έμπορος που μελετάμε είναι ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής. Γόνος –και αυτός– μιας πλούσιας εμπορικής οικογένειας της Κοζάνης, κληρονόμησε από τον πατέρα του μεγάλα κεφάλαια. Έτσι, χάρη σ' αυτά, ασχολήθηκε με το εμπόριο, καθώς και με παράλληλες οικονομικές δραστηριότητες. Επίσης, είχε και αυτός –όπως και ο Κ. Τακιατζής– μεγάλη ανάμειξη στα κοινά της Κοζάνης.

Τα κύρια ερωτήματα-υποθέσεις έρευνας, στα οποία επιχειρήσαμε να δώσουμε απαντήσεις με την έρευνά μας, είναι τα παρακάτω:

- Πρώτο, η ανάδειξη του Κ. Τακιατζή και του Δ. Κοεμτζή σε σημαντικούς εμπόρους οφείλεται –και αν ναι σε ποιο βαθμό– στα κεφάλαια που κληρονόμησαν από τους γονείς τους ή στις προσωπικές τους ικανότητες και στη δραστηριότητά τους;

- Δεύτερο, ποιο ρόλο έπαιξαν οι πολιτικές-οικονομικές συγκυρίες της εποχής, μέσα στις οποίες έζησαν και έδρασαν, για την ενασχόλησή τους με το εμπόριο και για την οικονομική τους ισχυροποίηση;

- Τρίτο, γιατί, ύστερα από ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα παραμονής στην αλλοδαπή, επέστρεψαν στη γενέτειρά τους, όπου ασχολήθηκαν με το εμπόριο και με άλλες συναφείς δραστηριότητες;

- Τέταρτο, ποιοι ήταν οι λόγοι για τους οποίους ασχολήθηκαν όχι μόνο με το εμπόριο αλλά και με άλλες οικονομικού τύπου δραστηριότητες;

- Πέμπτο, ποια είναι η εικόνα που σχηματίζουμε για δύο επιφανή τέκνα της Κοζάνης, τα οποία από τη μια κερδοσκοπούν, μέσω του υψηλότοκου δανεισμού χρημάτων, και από την άλλη διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα εκπαιδευτικά και άλλα ζητήματα της γενέτειράς τους;

- Έκτο, ποιο ρόλο έπαιξαν οι περιπέτειες της υγείας του Κων/νου Τακιατζή και ο θάνατος των τριών αγοριών του στην οικονομική του δραστηριότητα;

- Έβδομο, ποιο ήταν οι λόγοι για τους οποίους οι δύο αυτοί έμποροι είχαν στενή συνεργασία; και

- Όγδοο, μπορούν αυτά τα δύο άτομα να χρησιμεύσουν ως δύο αντιπροσωπευτικοί τύποι εμπόρων του ελλαδικού χώρου κατά τον 19ο αιώνα;

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε για την έρευνα και τη συγγραφή της διατριβής βασίστηκε στις βασικές αρχές κάθε ιστορικής έρευνας· κινήθηκε δηλαδή σύμφωνα με δύο κατευθυντήριες γραμμές: μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας (ελληνικής και ξένης) και παράλληλη έρευνα πρωτογενών αρχειακών ή άλλων δευτερογενών πηγών, οι οποίες καλύπτουν όλο το φάσμα του ερευνώμενου αντικειμένου.

Πιο συγκεκριμένα, στην αρχή μελετήσαμε συστηματικά όλο το πλούσιο αρχειακό υλικό για τις οικογένειες των Τακιατζήδων και των Κοεμτζήδων, που σώζεται στην Κοβεντάρειο Βιβλιοθήκη της Κοζάνης.

Έπειτα, εστίασαμε στην μελέτη των αρχειακών εγγράφων και Κωδίκων της Δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης (Κ.Δ.Β.Κ). Πρόκειται για τους εξής Κώδικες: Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης (1830-1855), Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης (1819-1847), καθώς και Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης (1759-1851). Τα έγγραφα αυτά μαρτυρούν τα αξιώματα που κατείχαν οι δύο έμποροι, Τακιατζής και Κοεμτζής, στην ιεραρχία της κοινότητας της Κοζάνης, τις σχέσεις τους με τις σημαίνουσες προσωπικότητες της πόλεως. Επίσης, μας δίνουν πολλές πληροφορίες για τις εμπορικές οικογένειες των Τακιατζήδων και Κοεμτζήδων κατά την χρονική περίοδο 1830-1860.

Επίσης, χρησιμοποιήσαμε αρχειακό υλικό, που ευγενικά μας παραχώρησε ο κ. Θεοφάνης Πάμπας, μετά από εξονυχιστική έρευνα που πραγματοποίησε σε Βιέννη και Βουδαπέστη. Πρόκειται για: τα α) *Βιβλία βαπτιζομένων, στεφανωμάτων και τεθνεότων (1792-1870)*, που απόκεινται στο Αρχείο της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» Πέστης, καθώς και τα β) *Έγγραφα του Εμποροδικείου της Βιέννης (1804-1863)*, που εντοπίστηκαν στο Αρχείο του Δήμου Βιέννης, με τίτλο: «WStLA (Wiener Stadt- und Landesarchiv), Merkantilgericht, Türkische Untertanen, A-Z, 1804-1863, Fast. 5/3, Nr. 17, Coemzy Constantin Johann». Τα έγγραφα αυτά παρέχουν αξιόλογες πληροφορίες τόσο για το γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας Κοεμτζή όσο και για την ύπαρξη της εμπορικής εταιρείας του εμπόρου Δημητρίου Κ. Κοεμτζή και των αδερφών του στην Βιέννη.

Επιπλέον, χρησιμοποιήσαμε έγγραφα από οθωμανικές απογραφές που μας παραχώρησε ο δρ. Οθωμανικής ιστορίας Δ. Λαμπράκης. Συγκεκριμένα: αναλυτικά απογραφικά κατάστιχα (*mufassal nüfus defterleri*) και το ένα και μοναδικό κατάστιχο φορολογίας εισοδημάτων και κερδών (*temettu'at defteri*) του καζά Εγρή Μπουτζάκ, που απόκεινται στα Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Αρχεία της Πρωθυπουργίας) της Κωνσταντινούπολης.

Τέλος, ερευνήσαμε και άλλα ελληνικά Αρχεία (ΓΑΚ, ΕΛΙΑ, κλπ.) χωρίς όμως να εντοπίσουμε αρχειακό υλικό με πληροφορίες για τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες των δύο εμπόρων που μελετάμε στη διατριβή μας. Το υλικό αυτό υποβλήθηκε σε έλεγχο και διασταύρωση με άλλες δημοσιευμένες πηγές και με ό,τι γνωρίζουμε από τη σχετική με το θέμα μας βιβλιογραφία προκειμένου να εξακριβωθεί ο βαθμός της αξιοπιστίας του και η πληροφοριακή του αξία.

II. Οι πηγές και η προγενέστερη έρευνα

Οι πηγές που χρησιμοποιούμε στην παρούσα εργασία απόκεινται, κυρίως, στην Κοβεντάρειο Δημοτική βιβλιοθήκη Κοζάνης, η οποία ιδρύθηκε το 1813, αλλά η αρχή της ανάγεται στη σχολική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης (τέλη 17ου αι.), που αποτέλεσε μαζί με τη Σχολή Κοζάνης βασικό πυλώνα της πνευματικής της ανάπτυξης κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας.¹¹

Το αρχειακό υλικό αυτής της Βιβλιοθήκης, που αφορά τις οικογένειες Τακιατζή και Κοεμτζή και το οποίο μελετήσαμε εξαντλητικά, περιέχει τις εξής κατηγορίες, εγγράφων: κατάστιχα λογαριασμών και των δύο αυτών οικογενειών, αποδείξεις παραλαβής και εξόφλησης διαφόρων προϊόντων κατά τη χρονική περίοδο 1845-1875, δικαιοπρακτικά έγγραφα, συμβόλαια με τίτλους κυριότητας ακινήτων, εντός και εκτός της πόλεως, πληρεξούσια, ομολογίες που αποδεικνύουν τη μεγάλη οικονομική δραστηριότητα του Κων/νου Τακιατζή και του Δημητρίου Κοεμτζή από το 1840 έως το 1880, τακτική και πλούσια αλληλογραφία (320 επιστολές) του Κων/νου Τακιατζή με συγγενείς του, με διδάσκαλους της Σχολής Κοζάνης, ανώτερους κληρικούς, προύχοντες, μεγαλοαστούς, μεγαλοκτηματίες και διαφόρους εμπόρους· ενδεικτικά,

¹¹ Η Βιβλιοθήκη της Κοζάνης αποτελεί μια από τις σημαντικότερες παλαιές και ιστορικές βιβλιοθήκες στον ελλαδικό χώρο, λόγω του πλήθους των –κυρίως μεταβυζαντινών– χειρογράφων καθώς και του σπουδαίου σε όγκο και αξία αρχειακού υλικού που φυλάσσεται σ' αυτήν. Επίσης, στη Βιβλιοθήκη σώζονται μερικές χιλιάδες εκδόσεις από το 1494 ως και τον 19ο αιώνα, αρχέτυπα, παλαιότυπα και εκδόσεις της εποχής του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το 1813 φιλοπρόοδοι και φιλόμουσοι Κοζανίτες, με πρωτεργάτες τον ιερομνήμονα Χαρίσιο Μεγδάνη και τον Γεώργιο Παπαδημητρίου, έκτισαν πλάι στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου ένα οικοδόμημα, στο οποίο εγκατέστησαν την πρώτη οργανωμένη βιβλιοθήκη της πόλης. Έπειτα κατασκεύασαν δίπλα στη βιβλιοθήκη έναν μικρό οικό, που έφερε επιγραφή «*Οἶκος Βελτιώσεως*», προκειμένου να συνέρχονται εκεί για να μελετούν και να συζητούν οι «*πεπαιδευμένοι*» πολίτες της Κοζάνης. Το 1839 ο Κοζανίτης Παναγιώτης Μουράτης, που διέμενε τότε στην Πέστη της Ουγγαρίας ασχολούμενος με το εμπόριο, δώρισε την προσωπική του βιβλιοθήκη στη βιβλιοθήκη της πόλης. Το 1852 ο Ευφρόνιος Ραφαήλ Πόποβιτς κληροδότησε τη συλλογή βιβλίων και χειρογράφων του στη βιβλιοθήκη της πατρίδας του· βλ. Χαρίτων Καρανάσιος, «*Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης*», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, (επιμ. Χ. Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 263-265, 267-269.

με τους: Δημήτριο Κοεμτζή, Δημήτριο Λακοβά, Ζάχο Δούκα, Αρμενούλη, Γεώργιο Νεράτζη, Δημήτριο Νεράτζη, Αικατερίνη Νεράτζη, Αλέξανδρο Ιω. Παναγιωδώρου, Ιωάννη Ν. Μεμέζια, Ναούμ Δ. Νάσση, Isach M. Siano, S. Loar κ. ά. Περιέχει, επίσης, λυτά έγγραφα του Κ. Τακιατζή, της περιόδου 1840-1876, βιβλία με πληρωμές (*δοῦναι και λαβεῖν*) του Κ. Τακιατζή και του Δ. Κοεμτζή, διάφορα οικογενειακά κειμήλια κ.ά.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι το Αρχείο των Κ. Τακιατζή και Δ. Κοεμτζή δεν έχει δημοσιευθεί, εκτός από ορισμένα έγγραφα που δημοσιεύτηκαν από τον Νικόλαο Δελιαλή, όπως η διαθήκη του Κων/νου Τακιατζή και άλλα έγγραφα που σχετίζονται με τη Σχολή της Κοζάνης,¹² τα οποία εκδίδονται αποσπασματικά και αναφέρονται σε μεταγενέστερη περίοδο και όχι σ' αυτή με την οποία ασχολείται η εργασία μας. Κάποια βιογραφικά στοιχεία για τον Κων/νο Τακιατζή αναφέρονται σε ορισμένες μελέτες, αλλά πολύ σύντομα.¹³

Επομένως, τα έγγραφα εμπορικής και γενικά οικονομικής φύσεως δεν έχουν δημοσιευθεί μέχρι τώρα, αλλά έρχονται στο φως για πρώτη φορά με την παρούσα εργασία. Μας παρέχουν δε σημαντικές πληροφορίες για τις οικονομικές και για τις άλλες δραστηριότητες όλης της οικογένειας Τακιατζή και, ιδίως, του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή. Όπως έχει δείξει η μέχρι τώρα έρευνα, η εμπορική αλληλογραφία είναι μία πολύ σημαντική πηγή για την οικονομική ιστορία, δεδομένου ότι μας παρέχει πληροφορίες για συναλλασσόμενους εμπόρους, για διακινούμενα εμπορεύματα, για την κίνηση των λιμανιών και των στεριανών εμπορικών κέντρων, για εμπορικά δίκτυα κτλ.¹⁴

¹² Νικόλαος Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως της Κοζάνης*, Διαθήκη Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 13-15.

¹³ Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εξής μελέτες: Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία περί της αρχής, προόδου και της νυν καταστάσεως της Ελληνικής Σχολής και των εν αυτή κατά καιρούς χρηματισάντων διδασκάλων και των εξ αυτής επί παιδεία αναφανέντων εγχωρίων τε και ζένων*, Βιέννη 1820, σ. 27-28, Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών, ό. π.*, σ. 13, Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 79, καθώς και Θεοφάνης Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, εκδ. UJMANDATUM, Ουγγαρία 2012, σ. 31-33.

¹⁴ Βλ. για αυτό το ζήτημα τις παρακάτω ειδικές μελέτες, οι οποίες δημοσιεύθηκαν στο επιστημονικό περιοδικό *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006): Ευτυχία Λιάτα, Με «μυστικές γραφές» και «τίμιες» οι εντιμότατοι πραγματευτές αλληλογραφούν και νεγκροτσιάρουν τον 18ο αιώνα, σ. 301-316· Βασίλης Κρεμμυδάς, «Τιμιάταται κύρ Κώστα, ασπάζομαι αδερφικώς». Η αλληλογραφία ως απόλυτο εργαλείο της εμπορικής πράξης (1800-1850), σ. 317-328· Άννα Μανδυλαρά, «Αγαπητέ πάτερ προσκυνώ». Η εμπορική επιστολή: έγγραφο, κείμενο-τεκμήριο (1840-1860), σ. 329-338. Επίσης, για την εμπορική αλληλογραφία και τα εμπορικά εγχειρίδια βλ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας και η εμπορική εγκυκλοπαίδεια του Νικολάου Παπαδοπούλου*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, *Μνήμων* (1990), σ. 30, 38, 116, κ.ε, όπου και υποδείγματα εμπορικών επιστολών.

Δυστυχώς όμως η εκτεταμένη μελέτη του αρχειακού υλικού απέδειξε πως ο μεγάλος όγκος των επιστολών, που εντοπίστηκαν στα αρχεία Κ. Δ. Τακιατζή και Δ. Κ. Κοεμτζή, δεν επέφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα, καθώς τα έγγραφα αυτά παρουσιάζουν αποσπασματικές πληροφορίες για τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες των δύο Κοζανιτών εμπόρων. Στην εμπορική αλληλογραφία εντοπίζονται τα αγαθά που εμπορεύοντο οι δύο άνδρες, χωρίς όμως να παρουσιάζονται αναλυτικά οι ποσότητες των εμπορευμάτων ανά έτος, εξαιτίας του περιορισμένου αριθμού των εμπορικών κατάστιχων που έχουν σωθεί. Επίσης, με την πάροδο του χρόνου ορισμένα έγγραφα έχουν φθαρεί πολύ, με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται ο μελετητής στην ανάγνωση και στη μεταγραφή τους. Είναι δε βέβαιο ότι κάποια έγγραφα (πιθανότατα και εμπορικά κατάστιχα) έχουν απωλεσθεί.

Όσον αφορά στην προγενέστερη έρευνα, πρέπει να σημειώσουμε ότι αξιόλογοι λόγιοι της Κοζάνης, έφοροι της Βιβλιοθήκης και ιστοριοδίφες, μελέτησαν και δημοσίευσαν ορισμένα έγγραφα από τα Αρχεία της Κοβενταρείου Βιβλιοθήκης σε μονογραφίες ή συλλογικούς τόμους. Από την τοπική βιβλιογραφία που αφορά στους Δυτικομακεδόνες εμπόρους και γενικά στην Κοζάνη πρέπει να αναφέρουμε τους εξής μελετητές: Ο Νικόλαος Δελιαλής συνέβαλε στην τοπική ιστοριογραφία με τρία έργα του: α) *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση, με ιστορικές σημειώσεις περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία Ελληνικών Κοινοτήτων*, Κοζάνη 1935, στην οποία εξετάζει τους εμπορικούς οίκους των Κοζανιτών στην κεντρική Ευρώπη· β) *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, (1494-1832)*, 2 τόμοι, Θεσσαλονίκη 1948, και γ) *Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως της Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1970, στην οποία δημοσιεύει προικοσύμφωνα και διαθήκες μεγαλοεμπόρων και προεστών της πόλης.

Εν συνεχεία, πρέπει να αναφέρουμε τρεις μελέτες του Μιχαήλ Καλινδέρη: α) *Τα λυτά έγγραφα της δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808*, Θεσσαλονίκη 1951, στην οποία εκδίδει αρκετά έγγραφα για την ιστορία, τη διοίκηση, την Εκκλησία και την παιδεία της πόλης στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας· β) *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, με αναλυτική περιγραφή της δημιουργίας και οργάνωσης των συντεχνιών (*εσναφιών*) της πόλης κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, και γ) *Ο κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης 1686*, Θεσσαλονίκη 1974, με πολλές πληροφορίες για την εκκλησιαστική ιστορία της γύρω περιοχής.

Επίσης, μία πολύ σημαντική μελέτη για τον θεσμό των συντεχνιών στην Κοζάνη, στις Σέρρες, στη Φιλιππούπολη και στη Λάρισα κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας συνέγραψε η ιστορικός Μαρία Τσικαλουδάκη με τον τίτλο: *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIIe-XIXe siècles): Serrés, Philippoupoli, Kozani, Larissa*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Université de Paris I - Panthéon-Sorbonne, Παρίσι 2002, χωρίς όμως να χρησιμοποιεί ανέκδοτο υλικό από τη Βιβλιοθήκη.

Για τους απόδημους Δυτικομακεδόνες εμπόρους, την ανάπτυξη των παροικιών και των εμπορικών οίκων στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης έχουν συγγράψει μελέτες ο Στράτος Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοί στη Μεσευρώπη (1650-1950), Η συμβολή τους στην οικονομία και τον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη 2005, με πολλές αναφορές στους Δυτικομακεδόνες εμπόρους, και ο Αθανάσιος Καραθανάσης, *Κοζανίτες απόδημοι συνδρομητές εκδόσεων της περιόδου 1806-1820*, στο περιοδικό *Ελμειακά*, τεύχος 59 (2007). Την εμπορική οικογένεια των Τακιατζήδων, με βάση το ανέκδοτο αρχειακό υλικό από την Ουγγαρία, σε συνδυασμό με την τοπική βιβλιογραφία της Κοζάνης, τη μελέτησε ο Θεοφάνης Πάμπας σε εργασία του με τίτλο: *Οι Τακιατζήδες*, εκδ. Uj Mandatum, Ουγγαρία 2012, χωρίς όμως εκτενή αναφορά στον Κ. Δ. Τακιατζή. Ο συγγραφέας παραθέτει μόνο τα βιογραφικά στοιχεία του Κ. Δ. Τακιατζή και κάποιο ταξίδι του στην Πέστη στα 1824, με βάση υλικό από αρχεία της Ουγγαρίας.

Επιπλέον, αξιόλογες μελέτες έχουν συγγράψει ο Ίκαρος Μαντούβαλος, με τίτλο: «Miskolc-Satorajaujhely-Βουδαπέστη: Τα ίχνη της Ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *Εώα και Εσπέρια* 7, Αθήνα 2007, σ. 335-361, καθώς και η Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη (18ος-19ος αιώνα)*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011. Πρέπει, επίσης, να αναφέρουμε και τη βασική μελέτη του Απόστολου Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας 1353-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, η οποία μας παρέχει πολύ σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας, καθώς και τη μελέτη του Κωνσταντίνου Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1996, που μας δίνει αρκετά στοιχεία για την περιοχή της Κοζάνης.

Επίσης, πρέπει να αναφέρουμε τη σημαντική μελέτη της Αγγελικής Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο Σταύρος Ιωάννου*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004, η οποία συνιστά ένα πολύ καλό παράδειγμα για την πολύπλευρη οικονομική δραστηριότητα ενός

εμπορίου του βορειοελλαδικού χώρου. Για το εμπόριο στον γειτονικό χώρο της Ηπείρου, κατά τον 18ο με 19ο αιώνα, πρέπει να αναφέρουμε και τη διδακτορική διατριβή του Κωνσταντίνου Καρανάτση, *Les marchés en Epire et leurs univers XVIIIe-XIXe siècle*, Παρίσι 1993, η οποία εξετάζει πολλά ζητήματα (διακινούμενα εμπορεύματα και τιμές τους, εμπορικούς δρόμους κ.τλ) που αφορούν άμεσα την μελέτη μας.

Σημαντικές μελέτες για την οικονομική ανάπτυξη και για την εκπαίδευση στην περιοχή Κοζάνης κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού έχει συγγράψει ο ιστορικός Χ. Καρανάσιος, από τις οποίες σημειώνουμε τις εξής: α) «Η Σχολή Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Πρακτικά Συνεδρίου Νεοελληνικός Διαφωτισμός του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης*, (Κοζάνη 1996), Κοζάνη 1999, σ. 143-179, β) «Πηγές και βιβλιογραφία για την Ιστορία της Κοζάνης», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 10 (1999), σ. 45-74, γ) «Οι απόδημοι Κοζανίτες του 18ου και 19ου αιώνα ως παράγοντες προόδου και προοδευτικότητας της πρώιμης νεοελληνικής αστικής κοινωνίας», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 14 (2003), σ. 63-68, δ) «Διοίκηση και κοινωνία επί Τουρκοκρατίας», στο τεύχος: *Κοζάνη από την Αρχαιότητα έως σήμερα, Ιστορικά Ελευθεροτυπίας*, (αρ. 168, 16. 1. 2003) σ. 12-15, ε) «Εκπαίδευση, λόγιοι και εκδόσεις κατά την περίοδο 1453- 1813», στον τόμο *Κοζάνη και Γρεβενά. Ο χώρος και οι άνθρωποι* (επιμ. Ν. Καλογερόπουλος), Θεσσαλονίκη 2004, σ. 447-456.

Ο ιστορικός Γεώργιος Παπαγεωργίου έχει συγγράψει εκτενή μελέτη για τον παππού του Κ. Δ. Τακιατζή, με τον τίτλο: «Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης», ανακοίνωση σε συνέδριο που έγινε στην Κοζάνη με θέμα: *Η Κοζάνη και η περιοχή της*, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου*, Σεπτέμβριος 1993 (Κοζάνη 1997), σ. 361-363. Σημαντική είναι και η διδακτορική διατριβή που υποστήριξε στο Τμήμα μας η Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*, Ιωάννινα 2011.

Για την ιστορία της Κοζάνης υπάρχουν δύο μονογραφίες: του Παναγιώτη Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Κοζάνη 1924 και αυτή του Μιχάλη Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Αθήνα 1992, με αναφορά στην ίδρυση της πόλεως, στην κοινοτική οργάνωση, στην οικονομική ανάπτυξη, στην εμπορική κίνηση κλπ. Οι μελέτες όμως αυτές αναπλάθουν ιστορικά γεγονότα, τα οποία δεν τεκμηριώνονται με παραπομπές σε ενδεικτικές αρχειακές πηγές,

παρά μόνο σε προφορικές παραδόσεις, με αποτέλεσμα να σημειώνονται σημαντικές ελλείψεις και αφηγηματικά κενά. Λείπει η μεθοδολογία και η επιστημονικότητα, καθώς συγγραφείς δεν ήταν ιστορικοί, αλλά ιστοριοδίφες. Παρόλα αυτά, παρουσιάζουν μία ευρύτερη εικόνα για την ιστορία της πόλης με ύφος λογοτεχνικό.

Σημαντικές εργασίες περιλαμβάνουν και τα Πρακτικά του Α΄, Β΄ και Γ΄ Συνεδρίου για την ιστορία της Κοζάνης: α) *Η Κοζάνη και η περιοχή της, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, β) *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτ. 2012*, (επιμ. Χαρ. Καρανάσιος. Κ. Ντίνας, Δ. Μυλωνάς, Δ. Σκρέκας), [Δήμος Κοζάνης], Κοζάνη 2014 και γ) *Η Κοζάνη και η περιοχή της κατά τους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη, 7-9 Δεκεμβρίου 2018*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος – Βασιλική Διάφα - Καμπουρίδου, [Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης], Κοζάνη 2019.

III. Οικονομία και εμπόριο στη Δυτική Μακεδονία κατά την οθωμανική περίοδο

Προκειμένου να κατανοήσουμε την ανάπτυξη του εμπορίου και γενικά της οικονομίας στην Κοζάνη και στην ευρύτερη περιοχή της, θεωρούμε ότι είναι εντελώς απαραίτητο να αναφερθούμε σύντομα σε ορισμένα βασικά ζητήματα που σχετίζονται με την δημογραφική, οικονομική και κοινωνική εξέλιξη στον χώρο της Δυτικής Μακεδονίας από την Οθωμανική κατάκτηση και μετά.

Η ακριβής χρονολογία κατάκτησης της Δυτικής Μακεδονίας από τα οθωμανικά στρατεύματα δεν είναι, ακόμη, απόλυτα εξακριβωμένη. Από τους ιστορικούς που ασχολήθηκαν με αυτό το θέμα, γίνεται αποδεκτό, ότι αυτό συνέβη στο δεύτερο μισό του 14ου αι., στα χρόνια της βασιλείας των σουλτάνων Μουράτ Α΄ (1360-1389) και Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402).¹⁵ Στα 1385-1386 ο Εβρέν πασάς, με ισχυρά στρατεύματα κινήθηκε κατά της Δυτικής Μακεδονίας, στοχεύοντας αρχικά στον έλεγχο των συγκοινωνιακών κόμβων και των στρατηγικών σημείων. Έτσι, η περιοχή αυτή, αποκομμένη από τον κεντρικό οδικό άξονα, αντιμετώπισε προβλήματα εφοδιασμού και έπεσε γρήγορα στα χέρια του Οθωμανού στρατηλάτη. Ο συνοικισμός Εβρενεσλή (Ανατολικό) στην επαρχία Κοζάνης και το τέμενος του Εβρέν στην Καστοριά¹⁶

¹⁵ Βλ. Βασιλική Θ. Διάφα - Καμπουρίδου, *Ο κώδικς της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1849-1868, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης*, Κοζάνη 2006, σ. 21-22.

¹⁶ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 44, 55· Γεώργιος Π. Τσότσος, «Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων σε κατάστιχο του 1528», *Ελιμειακά*, τχ 64 (2010), σ. 60-97 και

μαρτυρούν την κατάκτηση της Δυτικής Μακεδονίας απ' αυτόν τον στρατηγό. Το κάστρο των Σερβίων άντεξε επί δώδεκα χρόνια (ως το 1395) στις τουρκικές επιθέσεις.¹⁷

Ο κύριος στόχος των κατακτητών ήταν η μόνιμη εγκατάσταση στα πλούσια εδάφη του δυτικομακεδονικού χώρου, όπου έκτισαν ισχυρά φρούρια στη θέση των παλαιών βυζαντινών κάστρων, για τη θωράκιση των νέων πόλεων που σχηματίστηκαν.¹⁸ Αμέσως μετά την κατάκτηση, η οθωμανική εξουσία εγκατέστησε νομάδες Κονιάρων και Γιουρούκων στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις αυτής της περιοχής, για να ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο. Οι έποικοι αυτοί ασχολούνταν αρχικά με την κτηνοτροφία και πρόσφεραν στρατιωτικές υπηρεσίες στην Υψηλή Πύλη, ενώ σταδιακά άρχισαν να ασχολούνται και με την καλλιέργεια της γης, με αποτέλεσμα να μετατραπούν γρήγορα σε μόνιμα εγκατεστημένους γεωργούς.¹⁹ Οι απόγονοί τους στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν ειρηνικοί γεωργοί και ταπητουργοί. Ίσως, οι πληθυσμοί αυτοί σε περιόδους πολεμικών συρράξεων, στα πρώιμα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να προκάλεσαν αναστάτωση και λεηλασίες στους ελληνικούς πληθυσμούς, διότι παρείχαν στρατιωτικές υπηρεσίες στην οθωμανική εξουσία. Αυτό είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την εγκατάλειψη πολλών οικισμών από τον χριστιανικό πληθυσμό τους, που αναζήτησε καταφύγιο στις ορεινές περιοχές.²⁰

του ιδίου *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας, Το οικιστικό δίκτυο 14ος-17ος αιώνας*, εκδοτικός οίκος Αντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 98-99.

¹⁷ Βασιλική Διάφα - Καμπουρίδου, *Ο κώδιξ της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης*, ό. π., σ. 21-22.

¹⁸ Peter Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Canada 2001, σ. 15-16.

¹⁹ Κώστας Καμπουρίδης - Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16ο αιώνα μέσα από Οθωμανικές πηγές*, εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 17.

²⁰ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 43· Γ. Π. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, ό. π., σ. 100 και του ιδίου *Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων*, ό. π., σ. 60-97· Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 21. Για την εγκατάσταση Γιουρούκων στη Μακεδονία, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 49-51, 65, 97 κ. εξ. Ίσως η «θεωρία» του Απ. Βακαλόπουλου [«La retraite des populations...»], για την μετακίνηση πεδινών πληθυσμών σε ορεινές λόγω της τουρκικής κατάκτησης, να μην ερμηνεύει ικανοποιητικά ένα πιο σύνθετο φαινόμενο. Στη θεωρία αυτή ασκήθηκε κριτική από τον Β. Παναγιωτόπουλο [«Η "αποχώρηση" πληθυσμών...»], καθώς τη θεωρεί ως ένα ερμηνευτικό σχήμα βασισμένο σε μια «ρομαντική ιστορική γεωγραφία κεντροευρωπαϊκής κυρίως προελεύσεως». Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Προβλήματα δημογραφίας και γεωγραφίας του ελληνικού χώρου», *Τετράδια Εργασίας*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (1984), σ. 3-30. Σύμφωνα με τη μελέτη του Γεωργίου Τσότσου και της Ιφιγένειας Βαμβακίδου, οι οικισμοί που θεωρήθηκαν από τον Απ. Βακαλόπουλο ως «ορεινά καταφύγια», δεν ήταν όλοι ορεινοί ούτε συνοικήστηκαν αμέσως μετά την οθωμανική κατάκτηση, απλώς ενισχύθηκαν πληθυσμιακά μετά τα μέσα του 16ου αιώνα. Το γεγονός της καταφυγής στα ορεινά όντως συνέβη, αλλά στη μακρά διάρκεια τριών αιώνων (15ος-17ος), στο τέλος της οποίας οι ορεινοί οικισμοί εμφανίζονται πληθυσμιακά

Γύρω από το χωρίον Κόζιανη το χριστιανικό στοιχείο ήταν πολύ μικρό έως μηδαμινό, διότι τα περισσότερα χωριά της περιοχής Τσιαρτσιαμπά, νότια της Κοζάνης, αποτελούσαν τιμάρια και κατοικούνταν από μουσουλμάνους, που ονόμαζαν τους εαυτούς τους «γιους του Τουραχάν μπέη», ο οποίος είχε κατακτήσει προηγουμένως τη Θεσσαλία.²¹

Αν λάβουμε υπόψη μας την εξόντωση, κατά την περίοδο των κατακτητικών πολέμων ή αργότερα, πολλών γηγενών, τους εξανδραποδισμούς, τις πληθυσμιακές μετακινήσεις στο εσωτερικό του ελλαδικού χώρου ή προς το εξωτερικό, τις ακούσιες ή εκούσιες εξωμοσίες, που ακολούθησαν, τις δυσκολίες προσαρμογής των κατοίκων στις νέες, διόλου εύκολες, συνθήκες ζωής και άλλα συναφή γεγονότα, πρέπει να παραδεχτούμε ότι ή ερήμωση και ή μείωση του πληθυσμού της Δυτικής Μακεδονίας έφτασε στο αποκορύφωμά της τον 15ο αι. Μία επιπλέον, καθόλου αμελητέα, αιτία μείωσης του χριστιανικού πληθυσμού ήταν οι συχνές επιδρομές ληστών (χριστιανών ή μουσουλμάνων), που δημιουργούσαν ένα κλίμα ανασφάλειας στους κατοίκους.²²

Ο πληθυσμός της περιοχής συγκροτήθηκε από χριστιανούς και μουσουλμάνους. Υπήρχαν οικισμοί αμιγώς χριστιανικοί ή μουσουλμανικοί, αλλά και μεικτοί, στους οποίους οι κάτοικοι ζούσαν σε ξεχωριστούς μαχαλάδες.²³ Οι χριστιανοί ήταν περισσότεροι στις μικρές πόλεις και κωμοπόλεις της Δυτικής Μακεδονίας, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους, που κατοικούσαν, κυρίως, σε πόλεις-κάστρα διοικητικού χαρακτήρα. Στην περιοχή αυτή υπήρχαν μεγάλα και μικρά αστικά κέντρα με έντονο οικονομικό χαρακτήρα.²⁴ Το χάσμα ανάμεσα στους κατακτητές και τους κατακτημένους το διεύρυναν όχι μόνο οι διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι οικονομικές ανισότητες, αλλά και η σκληρή συμπεριφορά των πρώτων προς τους δεύτερους, οι διαφορές ως προς την εξωτερική εμφάνιση και οι ποικίλες ταπεινωτικές διατάξεις για τους χριστιανούς *ραγιάδες*.²⁵ Όπως επισημαίνει, εύστοχα, ο Σπύρος

ενισχυμένοι και οικονομικά αναπτυγμένοι. Αναλυτικότερα, βλ. Γεώργιος Τσότσος και Ιφιγένεια Βαμβακίδου, «Η καταφυγή στα ορεινά της Δυτικής Μακεδονίας κατά την πρώιμη Οθωμανοκρατία (15ος-16ος αι.): Γεωγραφική επισκόπηση», Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, «*Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους*», Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 1], Γρεβενά 2015, σ. 62-63.

²¹ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 54· Κ. Καμπουρίδης – Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων ό. π.*, σ. 17. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 24.

²² Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία, τ. Β΄, ό. π.*, σ. 55-56.

²³ Γ. Π. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 118-119.

²⁴ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α΄, σ. 77-78.

²⁵ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία, τ. Β΄, ό. π.*, σ. 15. Τη μειονεκτική θέση του μη μουσουλμάνου (*zimmi / τζίμιμη*) στον μουσουλμανικό κόσμο την περιγράφει γλαφυρά ο Antoine Fattal στο έργο του *Le statut*

Ασδραχάς, μετά την κατάκτηση υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο –όπως και σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία– δύο κοινωνίες: η κατακτητική και η κατακτημένη.²⁶

Η οθωμανική εξουσία ιδιοποιήθηκε ένα μέρος των πιο εύφορων γαιών, τις οποίες διέθεσε σε μέλη της βασιλικής οικογένειας και σε ανώτατους αξιωματούχους του κράτους (πρόκειται για τα *χάσια*), ώστε να απολαμβάνουν τις φορολογικές προσόδους τους, ή στους *σπαχήδες*, δηλαδή σε στρατιωτικούς αξιωματούχους (τα *τιμάρια*), με αντάλλαγμα την προσφορά των υπηρεσιών τους στις πολεμικές επιχειρήσεις του κράτους.²⁷ Εκεί όπου οι χριστιανοί υπάχθηκαν σε ένα χαλαρό γαιοκτητικό και δημοσιονομικό, στα *χάσια*, ή *βακούφια* (γαίες αφιερωμένες σε ιερά μουσουλμανικά ιδρύματα), το αποκεντρωτικό διοικητικό σύστημα λειτούργησε στη βάση της κοινοτικής αυτοδιοίκησης.²⁸

Όπως και αλλού έτσι και εδώ, επιβλήθηκαν στους μη μουσουλμάνους περισσότεροι και βαρύτεροι φόροι σε σχέση με τους μουσουλμάνους, κυριότερος από τους οποίους ήταν ο φόρος της *cizye* (*τζιζιέ*),²⁹ το *χαράτσι*, ο γνωστός στις πηγές *κεφαλικός φόρος*.³⁰ Άλλοι φόροι που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι της περιοχής ήταν οι *έγγειοι φόροι*, η *δεκάτη* για τα γεωργικά προϊόντα (βαμβάκι, καπνό, σιτάρι, κριθάρι, κρασί κ. ά.) που παράγονταν στην κοιλάδα του Αλιάκμονα, φόροι για τα βοσκοτόπια, οι τελωνειακοί δασμοί που πλήρωναν οι έμποροι, καθώς μετακινούνταν από το ένα πασαλίκι στο άλλο κλπ. Τέλος, υπήρχε η *σπέντζα* που την κατέβαλλαν μόνο οι μη μουσουλμάνοι και την εισέπρατταν οι *σπαχήδες* του Τσιαρτσιαμπά.³¹

legal des non-musulmans aux pays d'islam, Βηρυτός 1958, σ. 369-370. Για την Οθωμανική αυτοκρατορία, βλ. Karl Bins – Wanger, *Untersuchungen zum status der nichtmuslime Osmanischen Reich des 16 Jahrhunderts. Mit einer neudeinition des begriffes "dimma"*, Μοναχό, 1977· B. Braude – B. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The functioning of a plural society*, Νέα Υόρκη – Λονδίνο, 1982. Για την ελληνική πραγματικότητα, βλ. Αντώνης Αναστασόπουλος, «Οι χριστιανοί στην τουρκοκρατία και οι οθωμανικές πηγές: η περίπτωση της Βέροιας, π. 1760-1770», *Αριάδνη* 9 (2003), σ. 71-89, όπου πολύ ενδιαφέρουσες επισημάνσεις για τη σωστή ανάγνωση των πηγών.

²⁶ Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 22.

²⁷ Πέτρος Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, από το 1400 έως το 1820*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2014, σ. 47-48.

²⁸ Βλ. Κ. Καμπουρίδης – Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων ό. π.*, σ. 17, καθώς και Γιώργος Δ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδόσεις Νέα σύνορα, Λιβάνης, Αθήνα 1982, σ. 50-51.

²⁹ Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων*, ό. π., σ. 130-131.

³⁰ Κ. Καμπουρίδης – Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων, ό. π.*, σ. 17· Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 249-251· Γιώργης Κατσούλης, Μάριος Νικολινάκης, Βασίλης Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (1453-1830)*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 89.

³¹ Κ. Καμπουρίδης – Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων, ό. π.*, σ. 17.

Κύρια φορολογική μονάδα αποτέλεσε το νοικοκυριό/εστία (*hane*), δεδομένου –ότι έως την φορολογική μεταρρύθμιση που έγινε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στα τέλη του 17ου αιώνα– η οθωμανική διοίκηση δεν φορολογούσε κάθε άτομο ξεχωριστά, αλλά ο κεφαλικός φόρος εισπραττόταν ανά εστία, ως φορολογική μονάδα.³² Στα Σέρβια παραχωρήθηκε ένα προνομιακό καθεστώς, διότι η κατάκτησή της έγινε χωρίς αντίσταση των κατοίκων της –όπως και όλης της περιοχής του Αλιάκμονα– όπως μαρτυρά και το γεγονός ότι καμιά εκκλησία των Σερβίων δεν μετατράπηκε σε τζαμί.³³

Οι κοινότητες είχαν καθήκον να κατανέμουν, σε συνεργασία με τους αρμόδιους Τούρκους υπαλλήλους, τους φόρους και να ασχολούνται με το διακανονισμό των τοπικών υποθέσεων. Αυτό συνέβαινε στην Κοζάνη και στην ευρύτερη περιοχή, με έντονο και ισχυρό τον θεσμό της κοινότητας σε συνεργασία με την επισκοπή και αργότερα μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης.³⁴ Βέβαια, αυτοδιοίκηση δεν υπήρχε στα χωριά που υπάγονταν στα *τσιφλίκια*.³⁵ Με την ανάπτυξη του θεσμού των κοινοτήτων³⁶ σχηματίστηκε, με τον χρόνο, ένα νέο κοινωνικό στρώμα, οι *πρόκριτοι*, *προεστοί* ή *κοτζαμπάσηδες* και *μπασιάδες*³⁷, οι οποίοι διοικούσαν τις χριστιανικές κοινότητες, μέσα όμως στα περιοριστικά όρια που έθετε η υπερκείμενη οθωμανική εξουσία.³⁸

Επιπλέον, αξίζει να επισημανθεί ότι η οικονομία της Δυτικής Μακεδονίας (όπως και η οικονομία των περισσότερων επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) στηριζόταν, πρωτίστως, στην αγροτική και στην κτηνοτροφική παραγωγή, στο εμπόριο και στις βιοτεχνίες. Το συνολικό της πλεόνασμα γίνεται αντικείμενο μιας

³² Κωνσταντίνος Ε. Καμπουρίδης, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχαιακές πηγές: οικονομία, θεσμοί και κοινωνία στη Θεσσαλία του 17ου αιώνα*, εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 66-75· Δημήτριος Παπασταματίου και Φωκίων Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (ΣΕΑΒ) 2015, σ. 189-194.

³³ Κ. Καμπουρίδης – Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων*, ό. π., σ. 16-17.

³⁴ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 60.

³⁵ Γ. Δ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*, ό. π., σ. 177-184.

³⁶ Ευτυχία Λιάτα, «Οι Κοινότητες: ένας θεσμός με πολλές όψεις», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 2: *Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821*, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 316-317.

³⁷ Βλ. Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων*, ό. π., σ. 126-127 και Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Κοζάνη 1924, σ. 43-44.

³⁸ Βασίλης Κρεμμυδάς, *Νεότερη Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1981, σ. 85. Για το ρόλο και τα περιοριστικά όρια λειτουργίας των χριστιανικών κοινοτήτων, βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά*, τχ. 5 (Μάιος 1986), σ. 229-258.

διπλής ιδιοποίησης, ιδιωτικής και δημόσιας, όπου η τελευταία πραγματοποιείται μέσω της φορολογίας, τα συστατικά στοιχεία της οποίας είναι συγχρόνως φυσικά και χρηματικά.³⁹

Η μεγαλύτερη πόλη και πρωτεύουσα της Δυτικής Μακεδονίας κατά την πρώιμη Οθωμανική περίοδο ήταν το Μοναστήρι, με 21 συνοικίες με 3.000 περίπου μεγάλα, διώροφα σπίτια.⁴⁰ Μεγάλη πόλη της περιοχής ήταν και η Καστοριά, με πληθυσμό 7.000-8.000 ψυχές. *χάσι* της Φατμά σουλτάνας.⁴¹ Ακολουθούσαν τα Σέρβια, με πληθυσμό, κατά προσέγγιση, πάνω από 10.000 άτομα.⁴² Τα Σέρβια αποτελούσαν *χάσι* των Νισατζή πασάδων. Οι κάτοικοι τους ασχολούνταν με τη γεωργία, (την καλλιέργεια αμπελιών, κήπων και μουριών), την κτηνοτροφία, τη σηροτροφία καθώς και τη μεταξουργία.⁴³ Η Καστοριά και τα Σέρβια έλεγχαν τους εμπορικούς δρόμους της περιοχής και γι' αυτόν τον λόγο είχαν μεγάλη σημασία για την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁴⁴

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την πρώιμη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας η Κοζάνη είχε μόνο 2.000 ψυχές, ήταν δηλαδή ένα μεγάλο χωριό, που αργότερα (17ο αιώνα) αναπτύχθηκε σε μία κώμη και μετά σε πόλη. Κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο (19ο-αρχές 20ού αι.) η πόλη της Κοζάνης κατείχε εξέχουσα θέση στην οικονομία της Δυτικής Μακεδονίας με έντονη εμπορική δραστηριότητα πώλησης τόσο γεωργικών προϊόντων (κρόκου/σαφράν) όσο και βιοτεχνικών προϊόντων (νημάτων) και με έναν πληθυσμό που ξεπερνούσε τις 8.000 άτομα. Από αυτά μόνο τα 500 ήταν Οθωμανοί· κυρίως, στελέχη και προσωπικό των διοικητικών υπηρεσιών. Οι παλαιότερες πηγές δεν αναφέρουν πουθενά την ύπαρξη εβραϊκού στοιχείου.⁴⁵ Πρόσφατη όμως μελέτη δείχνει ότι ζούσαν στην Κοζάνη και λίγες Εβραϊκές οικογένειες.⁴⁶

³⁹ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α', σ. 249-251.*

⁴⁰ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 243.*

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 244.

⁴² Αθανάσιος Γ. Τσαρμανίδης, *Συμβολή στην ιστορία της επαρχίας Σερβίων, κατά την περίοδο 1350-1912, τόμος Α', εκδόσεις Μορφωτικός Όμιλος Σερβίων, Σέρβια 1995, σ. 25-26.*

⁴³ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 247.*

⁴⁴ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α', σ. 77.*

⁴⁵ Βλ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ.201 της Μονής Μεταμορφώσεως Ζάβορδας*, έκδ. ΕΙΕ, Αθήνα 2000, σ. 37-38.

⁴⁶ Βλ. Δ. Λαμπράκης, «Οι Εβραίοι της Κοζάνης στο τέλος του 18ου αιώνα βάση δύο οθωμανικών εγγράφων», στο: *“Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους”*, Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 1], Γρεβενά 2016, σ. 167-190.

Επίσης, η Δυτική Μακεδονία είχε πόλεις με έντονη βιοτεχνική δραστηριότητα, όπως η Φλώρινα με 3.000 άτομα στην πρώιμη οθωμανική περίοδο και 8.000 άτομα κατά την ύστερη. Στην αγορά της λειτουργούσαν 100 περίπου καταστήματα, χωρίς όμως την ύπαρξη *μπεζεστενιού*.⁴⁷ Ακολουθούν τα Γρεβενά με πληθυσμό 2.500 περίπου ατόμων στην πρώιμη οθωμανική περίοδο (από τα οποία 2.000 ήταν χριστιανοί και 500 μουσουλμάνοι) και 5.000 περίπου άτομα κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο. Εδώ υπήρχε ανεπτυγμένη κτηνοτροφία, στην οποία επιδίδονταν οι βλάχικοι πληθυσμοί της περιοχής.⁴⁸

Στις καλλιέργειες κυριαρχούσαν τα δημητριακά, στα οποία την πρώτη θέση κατείχε το σιτάρι, που καλλιεργούνταν τόσο σε πεδινές όσο και σε ορεινές εκτάσεις της Δυτικής Μακεδονίας. Ανεπτυγμένη ήταν και η καλλιέργεια σαφρανιού/κρόκου, σε συγκεκριμένα σημεία της περιοχής (κυρίως στην κοιλάδα του Αλιάκμονα και στα χωριά της περιοχής Τσιαρτσιαμπά). Πρόκειται για καρύκευμα, που το χρησιμοποιούσαν και το χρησιμοποιούν στη μαγειρική, και ως φαρμακευτική και χρωστική ύλη, το οποίο πουλιόταν με το δράμι και με τιμή που κυμαινόταν από 2 έως 2,5 άσπρα.⁴⁹ Σημαντικό μέρος των αγροτικών καλλιεργειών καταλάμβανε και η αμπελουργία. Η καλλιέργεια των αμπελιών γινόταν στις περιοχές, της Κοζάνης, Βελβεντού και Σιάτιστας, όπου παραγόταν ονομαστό κρασί, καθώς και σε ορισμένα χωριά του Τσιαρτσιαμπά και της κοιλάδας του Αλιάκμονα.⁵⁰

Οι βιομηχανικές καλλιέργειες, όπως το βαμβάκι, το λινάρι, το μετάξι, οι βαφικές ύλες βρίσκονταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο. Οι παραγωγοί στόχευαν στην εξαγωγή αυτών των ανεπεξέργαστων προϊόντων στις ευρωπαϊκές αγορές είτε με караβάνια (κατά τους καλοκαιρινούς μήνες), είτε μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης. Αυτό επιτυγχανόταν με τη δημιουργία σωματείων, ο χαρακτήρας των οποίων είναι περισσότερο προστατευτικός και λιγότερο οικονομικός.⁵¹

⁴⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 243.

⁴⁸ Απ. Βακαλόπουλος, «Οικονομία και εμπορικά κέντρα: Μακεδονία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι', Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669), Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974, σ. 16, όπου και περισσότερα στοιχεία για τη βιοτεχνία των μακεδονικών πόλεων αυτή την περίοδο.

⁴⁹ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 300-301.

⁵⁰ Στο ίδιο, τ. Α', σ. 300.

⁵¹ Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Οικονομία και Νοοτροπίες*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 46-47, γενικά για τον εκρηματισμό της αγροτικής οικονομίας στον ελλαδικό χώρο σ. 43-55.

Η κτηνοτροφία⁵² λειτουργούσε –όπως και σ’ όλο σχεδόν τον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο– ως μία οικονομική δραστηριότητα των χωρικών συμπληρωματική της γεωργίας, με εξαίρεση τους μεγάλους τσελιγκάδες της περιοχής, που είχαν κοπάδια με μεγάλο αριθμό αιγοπροβάτων. Στο οθωμανικό πλαίσιο, ζωέμποροι και εισπράκτορες του κτηνοτροφικού φόρου (συχνά επρόκειτο για τα ίδια πρόσωπα) επιμελούνταν την αποστολή σφαγίων ζώων και γαλακτοκομικών προϊόντων στην Κωνσταντινούπολη, για να καλύψουν τις ανάγκες του αστικού πληθυσμού.⁵³ Η κτηνοτροφία της Δυτικής Μακεδονίας περιλάμβανε κοπάδια αποτελούμενα από μικρά ζώα (αιγοπρόβατα), και από χοντρά (βοοειδή και ιπποειδή). Τα πρώτα χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων, κρέατος, δερμάτων, αλλά και κοπριάς, απαραίτητης για τη λίπανση των χωραφιών, και τα δεύτερα στις μεταφορές και στις αγροτικές καλλιέργειες. Στη Δυτική Μακεδονία επικρατούσαν δυο μορφές κτηνοτροφίας: η κτηνοτροφία του χωριού (μικρών αποστάσεων), που συμπλήρωνε το εισόδημα των χωρικών και η κτηνοτροφία του βουνού, με μεγάλα μεγέθη κοπαδιών και εποχική μετακίνηση από τις ορεινές στις πεδινές εκτάσεις.⁵⁴

Φυσικό ήταν, λοιπόν, να αναπτυχθεί στη Δυτική Μακεδονία το εμπόριο. Ένας από τους βασικότερους παράγοντες που καθόριζαν την ανάπτυξη του ήταν η ασφάλεια και το κόστος διακίνησης των εμπορευμάτων. Η οθωμανική εξουσία τοποθετούσε *δερβέναγες* στα στενά περάσματα για τον έλεγχο των μεταφερόμενων εμπορευμάτων και την καταπολέμηση της ληστείας. Γύρω από τα *καρβάν-σαράγια* και τα φρούρια των δερβενιών σχηματίζονταν οικισμοί, η οικονομική δραστηριότητα των οποίων κάλυπτε τις ανάγκες των οδικών αυτών σταθμών. Πολλοί από αυτούς τους οικισμούς μετατράπηκαν σε χώρους διεξαγωγής εμπορικών πανηγυριών, που

⁵² Η κτηνοτροφία, εδραία ή μετακινούμενη, μπορούσε να συνυπάρχει με την καλλιέργεια της γης, ακόμη και σε οικισμούς που ήταν χτισμένοι σε υψηλό υψόμετρο. Νεότερες έρευνες έχουν δείξει ότι ακόμη και γνωστές για τη μεγάλη μετακινούμενη κτηνοτροφία τους βλάχικες κοινότητες της Πίνδου διέθεταν κατά το σχετικά πρόσφατο ιστορικό παρελθόν γεωργικές καλλιέργειες· βλ. Ευάγγελος Καραμανές, «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών: μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι οικονομικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου*, ό. π., σ. 189-190.

⁵³ Σε κάθε περίπτωση, η κτηνοτροφική δραστηριότητα (ιδιαίτερα η μεγάλη κτηνοτροφία) αποτελούσε πηγή πλούτου και δυναμικό εφελτήριο και για άλλες επικερδείς δραστηριότητες. Αντιθέτως, οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις της περιοχής στόχο είχαν κυρίως την αυτοκατανάλωση· βλ. Ε. Καραμανές, «Η κτηνοτροφία», ό. π., σ. 190.

⁵⁴ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 309.

λειτουργούσαν τους φθινοπωρινούς ή ανοιξιάτικους μήνες ως τόποι ανταλλαγής αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων.⁵⁵

Τα εμπορεύματα συσκευαζόταν σε δέματα και φορτωνόταν σε άλογα που σχημάτιζαν караβάνια. Οι οδηγοί των караβανιών (*κιρατζήδες*) στάθηκαν μεταφορείς όχι μόνο εμπορευμάτων, αλλά και στοιχείων του ευρωπαϊκού πολιτισμού, συντελώντας στη διάδοση των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στον ελληνικό χώρο. Σε ολόκληρη την Βαλκανική χερσόνησο τα караβάνια ήταν στα χέρια Ελλήνων εμπόρων (Ηπειρωτών ή Δυτικομακεδόνων).⁵⁶ Ας σημειωθεί ότι οι έμποροι κατά την διέλευση τους από τις διάφορες οθωμανοκρατούμενες περιφέρειες πλήρωναν φόρο, σε γρόσια ή παράδες. Ο μέσος φόρος εισαγωγής εμπορικών προϊόντων ανά περιφέρεια δεν ξεπερνούσε τις 5 παράδες ανά δέμα.⁵⁷

IV. Η δραστηριότητα των Δυτικομακεδόνων εμπόρων και ιδίως των Κοζανιτών στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού

Ορισμένοι Δυτικομακεδόνες στράφηκαν στο εμπόριο και ταξίδεψαν στις χώρες της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης ή σε άλλες βαλκανικές χώρες, όπου πολλοί πλούτισαν, γεγονός που είχε ως συνέπεια την αργή αλλά σταθερή ανάπτυξη της Δυτικής Μακεδονίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η μεγάλη οικογένεια των Τακιατζήδων της Κοζάνης. Οι πρόγονοι του Κων/νου Τακιατζή πλούτισαν με τις εμπορικές και χρηματιστηριακές τους επιχειρήσεις που δημιούργησαν στην Πέστη και στη Βιέννη. Μεγάλο μέρος από τα κέρδη των εμπορικών τους επιχειρήσεων τα επένδυσαν στην Κοζάνη, συμβάλλοντας έτσι στην οικονομική ανάπτυξη της ιδιαίτερης πατρίδας τους.⁵⁸

⁵⁵ Βλ. Arno Mehlan, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς (επιμ), *Η οικονομική δομή των Βαλκάνιων χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας (15ος -19ος αι)*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 373-374. Βλ., επίσης, Δημήτρης Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1993, σ. 70-77 και Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *ό. π.*, σ. 53-54.

⁵⁶ Constantin Karanatsis, *Les marchés en Epire et leurs univers XVIIIe-XIXe siècle*, Παρίσι 1993, σ. 90 κ.ε.

⁵⁷ Βλ. Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 353-354· επίσης, Α. Mehlan, «Οι εμπορικοί δρόμοι», *ό. π.* και Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π.*, σ. 70-77. Για τους παράδες, υποδιαίρεση του γροσιού, και γενικά για τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, βλ. Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένον γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι.*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1996.

⁵⁸ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 30.

Κύριες αιτίες της μεταναστευτικής κίνησης των Δυτικομακεδόνων, κυρίως προς την Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη, ήταν η αναζήτηση κερδοφόρου εργασίας. Μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1770 (*Ορλωφικά*) και τις ληστρικές επιδρομές ατάκτων Τουρκαλβανών (Αλβανών μουσουλμάνων), που ακολούθησαν, παρατηρείται ένα νέο κύμα μετανάστευσης μέσα σε ένα κλίμα τρομοκρατίας, που εμπόδιζε την ανάπτυξη του εμπορίου και των οικονομικών δραστηριοτήτων.⁵⁹ Επίσης, η ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση μετά την υπογραφή των συνθηκών του Πασάροβιτς στα 1718 και του Βελιγραδίου στα 1739, καθώς και η μείωση του πληθυσμού στις ουγγρικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων αποτέλεσαν σημαντικές αιτίες αυτής της μετανάστευσης. Στην Τεργέστη, από το 1770, άρχισαν να εγκαθίστανται οι πρώτοι αντιπρόσωποι μεγάλων Ελλήνων εμπόρων, που ανήλθαν στις αρχές του 19^{ου} αι. στο 17% του ελληνικού πληθυσμού της πόλης. Το υπόλοιπο 83% ήταν μετανάστες μικροεπαγγελματίες κάθε είδους.⁶⁰ Στη Βιέννη, ιδίως στα περίχωρα της, εγκαταστάθηκαν Έλληνες οι οποίοι προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τη Μακεδονία και την Ήπειρο, είχαν λίγο πολύ την ίδια κοινωνικό-επαγγελματική σύνθεση με εκείνους της Τεργέστης και κατά τη δεκαετία του 1810-20 ανέρχονται σε 1.500 άτομα.⁶¹ Το τρίτο ρεύμα μετανάστευσης Ελλήνων παρατηρείται τον 19ο αι., κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, με κορύφωση το 1830 και κύριες αιτίες αφενός την επιθυμία για πλουτισμό, και αφετέρου την αποτυχία του επαναστατικού κινήματος στη Μακεδονία, το 1821-1822, μετά την οποία ακολούθησαν ληστρικές επιδρομές, λεηλασίες, τρομοκρατία σε βάρος του χριστιανικού πληθυσμού κλπ.⁶²

Στις χώρες της εγκατάστασης αυτών των εμπόρων αναπτύχθηκαν δύο δίκτυα διακίνησης εμπόρων και αγαθών: το μεσογειακό (θαλάσσιο) και το ηπειρωτικό (χερσαίο), διαπλεκόμενα και αποτελούμενα από μικρότερα δίκτυα. Τον 17ο αι. δημιουργούνται οι πρώτες ελληνικές εμπορικές παροικίες⁶³ του μεσογειακού δικτύου. Πρόκειται για ένα ναυτικό-εμπορικό δίκτυο που εξυπηρετείται από τις παροικίες της

⁵⁹ Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 20-21.

⁶⁰ Ολγα Κατσιαρδή - Hering, «Η Ελληνική Διασπορά», *ό. π.*, σ. 241.

⁶¹ Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη ό. π.*, σ. 302.

⁶² Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 21-22· Πρβλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 240.

⁶³ Η ανάπτυξη των παροικιών οφείλεται στη ζωτική σημασία των μεταφορών μέσω των ποταμών, καθώς και στην καίρια θέση μιας περιοχής στη διασταύρωση χερσαίων δρόμων από νότο προς βορράν και, αντίστροφα, από την Ανατολή προς τη Δύση και αντίστροφα· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 468 και Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη ό. π.*, σ. 31-70.

Βενετίας, της Τεργέστης, της Αγκώνας, του Λιβόρνου⁶⁴ και της Μασσαλίας.⁶⁵ Οι συγκυρίες της εποχής αυτής ευνόησαν τους Έλληνες «προστατευόμενους» πλοιοκτήτες να αναπτύξουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Η Αψβουργική λοιπόν Αυτοκρατορία ως ρυθμιστικός παράγοντας στο χερσαίο εμπόριο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, αναδιαμόρφωσε τα εμπορικά δίκτυα.⁶⁶

Οι χερσαίοι δρόμοι ήταν γνωστοί ήδη από τον 17ο αι. στους μετακινούμενους με караβάνια εμπόρους της Βαλκανικής, προκειμένου να συμμετάσχουν στα εμπορικά πανηγύρια, τόσο σ' αυτά του ευρωπαϊκού χώρου όσο και σ' αυτά της οθωμανικής επικράτειας. Σημαντικότερο από όλα ήταν αυτό του Αγίου Δημητρίου (Δημητρίων) της Θεσσαλονίκης, εμποροπανήγυρη με διεθνή ακτινοβολία και με συμμετοχή εμπόρων που έρχονταν ακόμη και από τη μακρινή Ισπανία. Είναι δε γνωστό ότι οι μεγαλύτερες αγορές⁶⁷ συγκροτούνταν πάνω σε συγκοινωνιακούς κόμβους και εκεί όπου συναντιούνταν τακτικά οι έμποροι με αφορμή τα ετήσια εμπορικά πανηγύρια.⁶⁸

Το τρίτο ζωτικό εμπορικό δίκτυο,⁶⁹ αυτό της Μαύρης θάλασσας, θα τονωθεί ως προέκταση του ανατολικό-μεσογειακού δικτύου με τη συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774), η οποία είχε, ως γνωστόν, πολύ μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου και της ελληνικής ναυτιλίας. Οι Έλληνες ναυτικοί, με ρωσικές σημαίες στα πλοία τους, είχαν τη δυνατότητα να περνούν τα Δαρδανέλλια με κατεύθυνση τα λιμάνια της Δύσης. Τα προϊόντα που εμπορεύονταν, προέρχονταν κυρίως από τις εμπορικές παροικίες της Οδησσού. Η μεταφορά μέσω θαλάσσης ήταν πιο γρήγορη και πιο ασφαλής την περίοδο αυτή, βοηθώντας έτσι τη διακίνηση των

⁶⁴ Στη μελέτη της για τους Έλληνες εμπόρους του Λιβόρνου, η Δέσποινα Βλάμη έχει καταδείξει την καταλυτική επιρροή του θρησκευτικού στοιχείου στη διαμόρφωση ενός συλλογικού ταυτοτικού πλαισίου. Αναλυτικότερα, βλ. Δέσποινα Βλάμη, *Το φιορίνι, το σιτάρι, ό. π.*, σ. 73.

⁶⁵ Anna Mandilara, *The Greek Business Community, ό. π.*, και της ίδιας *Το ταξίδι τους, ό. π.*

⁶⁶ Βλ. Όλγα Κατσιαρδή - Hering, «Η Ελληνική Διασπορά», στο Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 240-242.

⁶⁷ Το μέγεθος μιας αγοράς δεν είχε, οπωσδήποτε, άμεση σχέση προς την έκταση ενός τόπου, παρόλο που ο κύκλος του εμπορίου ήταν ένας παράγοντας της γρήγορης ανάπτυξης και των δύο· βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 52-54.

⁶⁸ Βλ. Α. Mehlan, «Οι εμπορικοί δρόμοι», *ό. π.*, σ. 373-374 και Δ. Ανωγιάτης - Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π.*, σ. 70-77.

⁶⁹ Τα εμπορικά δίκτυα αναπτυχθήκαν βαθμιαία και συνίσταντο σε αλυσιδωτές εγκαταστάσεις εμπόρων, συνήθως μελών της ίδιας οικογένειας, και σε μετακινήσεις μελών της εταιρείας, εμπορικών παραγγελιοδοτών ή πρακτόρων, μεταφορών με τη βοήθεια μεσιτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι αδερφοί Χατζημιχάλη, που εμπορεύονταν βιομηχανικά προϊόντα με την Ευρώπη και έκλειναν συμφωνίες στις εμποροπανηγύρεις· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 467-469.

εισαγόμενων προϊόντων και τη διάθεση τους στα εμπορικά πανηγύρια και στις τοπικές αγορές.⁷⁰

Οι χώρες της Κεντρικής Βαλκανικής και οι επαρχίες της Αψβουργικής μοναρχίας, αποτέλεσαν τους τόπους χερσαίου εμπορίου στους οποίους οι Έλληνες και οι Βλάχοι ανέπτυξαν τις αστικές εμπορικές παροικίες τους. Οι Δυτικομακεδόνες διατηρούσαν σποραδικές εμπορικές επικοινωνίες με την Ουγγαρία ήδη από την αρχή της οθωμανικής κυριαρχίας. Πρώτοι σταθμοί των Κοζανιτών και των Σιατιστινών ήταν το Βελιγράδι, η Νίσα, το Κράγκουγιεβατς και το Σεμλίνο, διαμετακομιστικά κέντρα εμπορίου στη συμβολή του Δούναβη και Σαού.⁷¹ Η Μακεδονία είχε τη συχνότερη επικοινωνία με τις ουγγρικές και τρανσυλβανικές περιοχές. Τα κτηνοτροφικά προϊόντα της (δέρματα, μαλλιά) συντέλεσαν πολύ στην ανάπτυξη του εμπορίου με την Κεντρική Ευρώπη.⁷²

Οι Δυτικομακεδόνες έμποροι δημιούργησαν τις γνωστές *κομπανίες*, για να αποφύγουν τις καταπιέσεις, τις ληστρικές επιδρομές, την έλλειψη ασφάλειας των εμπορικών δρόμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και τη βαριά φορολογία. Μετανάστευαν στην Αυστρία και στην Ουγγαρία, θέλοντας να απολαύσουν τα αγαθά της ευνομίας, του πολιτισμού και τα ευεργετήματα της ελευθερίας.⁷³ Το όνομα «Έλληνας» στις περιοχές αυτές σήμαινε τον επιτυχημένο έμπορο και το καταξιωμένο κοινωνικά άτομο. Οι Έλληνες έμποροι που κατάγονταν από τη Μακεδονία εγκαταστάθηκαν κατά μήκος των μεγάλων χερσαίων και υδάτινων οδών που ευνοούσαν την ανάπτυξη των εμπορικών τους δραστηριοτήτων.⁷⁴

Οι εγκαταστάσεις στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης δεν συγκροτήθηκαν αμέσως. Η μετακίνηση των Δυτικομακεδόνων ξεκίνησε το 1656 και επεκτάθηκε κατά τα έτη 1725-1775.⁷⁵ Οι πρώτες εγκαταστάσεις Δυτικομακεδόνων εμπόρων άρχισαν από την Τρανσυλβανία, αφού χορηγήθηκαν ειδικά προνόμια διεξαγωγής εμπορίου στους πρώτους απόδημους που έφτασαν στην περιοχή, από τον Γεώργιο Α΄ Ρακόζη

⁷⁰ Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Η Ελληνική Διασπορά», *ό. π.*, σ. 241.

⁷¹ Βλ. Ίκαρος Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», *ό. π.*, σ. 225.

⁷² Στο ίδιο, σ. 240-242.

⁷³ Πρόκειται για αδελφότητες πραγματευτών, εμπόρων, επιχειρηματιών και επαγγελματιών στις παροικίες της Ουγγαρίας, στην Αυστρία καθώς και στις παραδουνάβιες χώρες. Οι κομπανίες είχαν έντονη ελληνική συνείδηση. Το εμπόριο τους ήταν οργανωμένο και συστηματικό και διατηρούσαν εμπορικές σχέσεις με τα ξένα κράτη, στα οποία είχαν εγκατασταθεί μόνιμα· βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 74.

⁷⁴ Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 49-50.

⁷⁵ Π. Πιζανιάς, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 151.

(Rakozy),⁷⁶ ηγεμόνα της Τρανσυλβανίας, το 1636.⁷⁷ Ένας από τους σπουδαιότερους παράγοντες του Τοκάι⁷⁸ ήταν ο Γεώργιος Στάμιου Πρέτζος, με καταγωγή από την Κοζάνη. Στην κομητεία Csongard, όπου ανήκε η πόλη Szentes, εμπορεύονταν αρκετοί Δυτικομακεδόνες έμποροι, όπως οι Νικόλαος Νάστος, Αλέξιος Γιάννος και Νικόλαος καθώς και Θεόδωρος Πηγαδάς από την Κοζάνη.⁷⁹

Στην Ουγγαρία ιδρύθηκαν τριάντα Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, από τις οποίες οι σημαντικότερες ήταν οι κοινότητες Ζέμονος ή Σέμλινου, Neusatz, Τεμεσεβάρης, Szegedin, Kecskemet, Debreczen, Βουδαπέστης,⁸⁰ Miscolcz και Πρεσβούργου.⁸¹ Οι Έλληνες έμποροι της Βουδαπέστης διενεργούσαν μεγάλο εμπόριο και χρησίμευαν ως αποστολείς των εμπορευμάτων που στέλνονταν από εκεί στα Βαλκάνια.⁸²

Το διαμετακομιστικό εμπόριο είχε διοργανωθεί ως σύστημα που λειτουργούσε με πολύ ικανοποιητικούς ρυθμούς, για την αποστολή κυρίως νημάτων και βαμβακιού. Ο οργανισμός εμπορικών συνεταιρισμών διατηρούσε ικανότατους και αφοσιωμένους αμαξάδες, μεταφορείς, πλοιάρχους έμπειρους στην ποταμοπλοΐα, σταθερά τιμολόγια των προμηθειών, καθώς και επιτήδειους πράκτορες. Η τιμιότητα όφειλε να είναι η βάση της εμπορικής συναλλαγής.⁸³ Τα είδη των εμπορευμάτων ήταν τα ποικίλα προϊόντα των περιοχών από τις οποίες προέρχονταν. Τα εμπορεύματα από την Κοζάνη ήταν λινά νήματα, αλατζάδες, κοινό μετάξι, κρόκος/σαφράν, οίνος, όσπρια, μαλλιά, βαμβάκι, αιγόμελα, δέρματα, γούνες, μαλλωτά υφάσματα κ. ά.⁸⁴

Πολύ σημαντικό κέντρο εμπορικής και μορφωτικής δραστηριότητας των Ελλήνων στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης απέβη η Βιέννη, η οποία κατά τον 18ο

⁷⁶ Οι Έλληνες έμποροι ήταν εγκατεστημένοι σε χωριά και πόλεις της Τρανσυλβανίας και της Μοραβίας, όπως στο Albocoralina, Szasz-Regen κ. α. Η σημαντικότερη από τις ελληνικές κοινότητες που συστάθηκαν υπό την προστασία του οίκου Ρακόζη ήταν αυτή της ουγγρικής πόλης Τοκάι που δημιουργήθηκε το 1769. Προεστός της ήταν ο μεγαλέμπορος από την Κοζάνη Ιωάννης Κόντης· βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 76-77.

⁷⁷ Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 49-50.

⁷⁸ Γ. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», *ό. π.*, σ. 221-222.

⁷⁹ Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 45-46.

⁸⁰ Η ελληνική Κοινότητα της Βουδαπέστης ήταν εξαρτημένη από τον ορθόδοξο επίσκοπο Βουδιμίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι Έλληνες απόδημοί εκκλησιάζονταν μαζί με τους Σέρβους στη σερβική Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου μέχρι και το 1790. Έπειτα οι Έλληνες έφτιαξαν δική τους εκκλησία αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου, η οποία εγκαινιάστηκε στις 15 Αυγούστου 1790· βλ. Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 74-75.

⁸¹ Γ. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», *ό. π.*, σ. 222.

⁸² Βλ. Π. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 151, και Έκαρος Μαντούβαλος, «Miskolc-Satorajaujhely-Bουδαπέστη: *ό. π.*, σ. 344-346.

⁸³ Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 50.

⁸⁴ Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 74-75.

και 19ο αι. παρουσίαζε μεγάλη εμπορική κίνηση.⁸⁵ Στην πόλη αυτή δραστηριοποιήθηκαν πολλοί γνωστοί Έλληνες έμποροι, που κατέλαβαν ανώτερες κυβερνητικές θέσεις και αξιώματα και στους οποίους η κυβέρνηση της Βιέννης, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ικανότητα τους, χορήγησε τίτλους ευγενείας και σημαντικά εμπορικά προνόμια. Οι Μακεδόνες έμποροι της Βιέννης έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την υπόδουλη πατρίδα τους, στην οποία προσέρχονταν αρωγοί με δωρεές και συνδρομές.⁸⁶

Εξέχοντες έμποροι της Βιέννης, καταγόμενοι από τη Δυτική Μακεδονία, ήταν ο Παναγιώτης Μουράτης, που εντάχθηκε στους ευγενείς, ο Κοζανίτης Θεόδωρος (φον) Καραγιάννης, ο οποίος κατέλαβε μεγάλα αξιώματα, ο Χρήστος Νιάκος ή Νάκας, εξέχουσα εμπορική προσωπικότητα, οι Νικόλαος και Γεώργιος Τακιατζής, παππούδες του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, που έφεραν τον τίτλο του βαρόνου και είχαν ιδρύσει εμπορική εταιρία με την ονομασία «Αυτάδελφοι Τακιατζή», με έδρα την Ουγγαρία.⁸⁷ Ωστόσο δεν απουσιάζει η συμμετοχή των Ελλήνων εμπόρων στα κοινά των ξένων κρατών, όπως ο Κωνσταντίνος Τερζής, που αναδεικνύεται στο αξίωμα του δημάρχου της Βουδαπέστης. Το όνομα του καταγόμενου από τη Μοσχόπολη Σίμωνος Σίνα κατέχει εξέχουσα θέση στην Ελληνική Κοινότητα της Βιέννης. Η επίδραση του ελληνικού πνεύματος και της επιχειρηματικότητας δεν περιοριζόταν μόνο στο εμπόριο και στις τραπεζικές επιχειρήσεις αλλά επεκτεινόταν σε όλη την κοινωνία των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης.⁸⁸

Στη Βιέννη συρρέουν μαθητές από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου (Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο κ. α.) για να αποκτήσουν ανώτερη παιδεία στο Πανεπιστήμιό της. Επομένως, η Ελληνική Κοινότητα της Βιέννης ήταν, συνάμα, κέντρο ελληνικών γραμμάτων και παιδείας.⁸⁹ Εδώ εκδίδονται η «*Εφημερίς*» των

⁸⁵ Κέντρο λατρείας των Ελλήνων της Βιέννης ήταν ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος ιδρύθηκε το 1783 με δωρεά μεγάλου ποσού (70.000 φιορίνια), που έκανε ο έμπορος Γεώργιος Καραγιάννης από την Κοζάνη· βλ. Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 99-100. Βλ. και Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 241.

⁸⁶ Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 74-75.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 54.

⁸⁸ Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 74-75.

⁸⁹ Η εμπορική ανάπτυξη των Ελλήνων είχε ως αποτέλεσμα και την πνευματική-εκπαιδευτική ανάπτυξη. Η ακμή της ελληνικής παιδείας στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας και η μεγάλη κυκλοφορία ελληνικών βιβλίων οφείλεται στους Έλληνες απόδημους, κυρίως της Βιέννης. Οι εμπορικοί οίκοι του Σακελλαρίου, του Τακιατζή και του Μουράτη προσφέρουν διάφορα ποσά, για την εκτύπωση ελληνικών συγγραμμάτων. Στη Βιέννη υπήρχαν πολλά τυπογραφεία, ένα από τα οποία ανήκε στους Έλληνες αδερφούς Μαρκίδη - Πούλιου από τη Σιάτιστα, οι οποίοι εκδίδουν την πρώτη ελληνική εφημερίδα. Για τον ρόλο των αποδήμων Ελλήνων στην εκτύπωση ελληνικών βιβλίων βλ.

Σιατιστινών Μαρκίδων - Πούλιου, οι «Είδήσεις διά τά Ανατολικά μέρη» από τον Ευφρόνιο Πόποβικ (Παπαγιαννούση) με καταγωγή από την Κοζάνη, ο «Ελληνικός Τηλέγραφος» του Δημητρίου Αλεξανδρίδη, η «Καλλιόπη» και ο «Λόγιος Έρμής» με χρηματοδότηση από τον εμπορικό οίκο των αδελφών Τακιατζή,⁹⁰ που είχε ως έδρα την Πέστη της Ουγγαρίας.⁹¹ Πολλοί, μάλιστα, Δυτικομακεδόνες των παροικιών έγιναν Ούγγροι υπήκοοι, αλλάζοντας τα επίθετά τους. Πρόκειται για τους Κοζανίτες Georgius Pile, Nikolaus Boldesar Thamashovics, Lazto και Rusa Lazto (ίσως Λάτσκου), C. Stambuly, Johan Kirovics, George Leonti, Costas Gutio και Demetrius Michael Ruczani.⁹²

V. Η δομή της διατριβής

Η δομή της εργασίας καθορίστηκε εν πολλοίς από το τεκμηριωτικό υλικό της, καθώς και από την υφή του θέματος που επιλέξαμε να μελετήσουμε. Στόχος μας ήταν να αναδειχθεί αφενός η ιδιαιτερότητα της δράσης του καθενός από τους δύο εμπόρους και αφετέρου τα κοινά σημεία της εμπορικής και γενικά της οικονομικής τους δραστηριότητας, αλλά και της ανάμειξης τους στα κοινά της πόλης. Η μελέτη χωρίζεται σε έξι κεφάλαια, των οποίων προηγείται μία ευρεία εισαγωγή.

Στην Εισαγωγή εξετάζουμε δύο επιμέρους ζητήματα. Αρχικά, μας απασχολεί το ζήτημα των αρχειακών πηγών (αρχεία των εμπόρων Κ. Δ. Τακιατζή και Δ. Κ. Κοεμτζή), στις οποίες βασίζεται η μελέτη μας και οι οποίες βρίσκονται στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη (ΚΔΒΚ), καθώς και των βασικών εργασιών που έχουν δημοσιευτεί έως τώρα γύρω από την οικονομία της Δυτικής Μακεδονίας και, ιδίως, της Κοζάνης.

Στο δεύτερο και πολύ σημαντικό, κατά τη γνώμη μας, μέρος της εισαγωγής εξετάζουμε τρία επιμέρους ζητήματα, προκειμένου να γίνουν κατανοητά όσα ακολουθούν στο κύριο μέρος της διατριβής: πρώτα κάνουμε μία πολύ σύντομη

Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', (1975), σ. 330, καθώς και Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη, ό. π.*, σ. 302.

⁹⁰ Αρχείο Κ.Δ. Τακιατζή, ΚΔΒ.

⁹¹ Γ. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις, ό. π., σ. 227.

⁹² Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 76-77 και Στρ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 49-50. Η αλλαγή ονομάτων από τους απόδημους Έλληνες εμπόρους οφείλεται κυρίως σε οικονομικούς και εμπορικούς λόγους, όπως ήταν οι ευνοϊκότερες συνθήκες διεξαγωγής εμπορίου στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, εφόσον ο έμπορος είχε αποκτήσει την ουγγρική ιθαγένεια. Ίσως η μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων εμπόρων στο ξενικό περιβάλλον της Κεντρικής Ευρώπης, να επηρέασε την εθνική συνείδηση τους, με αποτέλεσμα οι απόγονοι τους, τέκνα της δεύτερης και τρίτης γενιάς, με το πέρασμα των αιώνων να εξουγγρισθούν.

αναδρομή στην ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, εν συνεχεία εξετάζουμε την οικονομική ανάπτυξη αυτής της περιοχής από τον 18ο αιώνα ως τα μέσα περίπου του 19ου. Τέλος, παραθέτουμε ορισμένα βασικά στοιχεία για τη δραστηριότητα των Δυτικομακεδόνων εμπόρων στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, δεδομένου ότι οι βάσεις της οικονομικής ανόδου και ισχύος των οικογενειών Τακιατζή και Κοεμτζή τέθηκαν με το εμπόριό τους σε ελληνικές παροικίες του εξωτερικού.

Στο πρώτο κεφάλαιο μας απασχολούν, κατ' αρχάς, τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας της Κοζάνης από τη ίδρυσή της, και ιδίως κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, περίοδο κατά την οποία η δυτικομακεδονική αυτή πόλη ακμάζει οικονομικά. Έπειτα, γίνεται λόγος για την κοινωνική της οργάνωση και την κοινοτική συγκρότηση, για τον οικονομικό ρόλο της πόλης ως κέντρου διαμετακομιστικού εμπορίου, καθώς και για τους εμπόρους που δραστηριοποιούνταν σ' αυτήν κατά την εν λόγω περίοδο. Τέλος, εξετάζεται σύντομα ο ρόλος της τοπικής Εκκλησίας και των συντεχνιών, καθώς και η εκπαιδευτική κίνηση, ακριβώς επειδή τόσο ο Δημήτριος Κ. Τακιατζής όσο και ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής αναμείχθηκαν, άμεσα ή έμμεσα, στο έργο και των τριών αυτών θεσμών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζουμε ό,τι αφορά τη ζωή και τη δράση της οικογένειας των Τακιατζήδων. Έπειτα γίνεται αναφορά στη δραστηριότητα αυτών των εμπόρων στην Πέστη της Ουγγαρίας και στην επέκταση, εν συνεχεία, των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων στην Αυστρία (Βιέννη) και στη Γερμανία (Λειψία). Ο εμπορικός οίκος που ίδρυσαν στην ουγγρική πρωτεύουσα, γνωστός υπό την επωνυμία «Αυτάδελφοι Τακιατζή», υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους που ίδρυσαν εκεί Έλληνες απόδημοι έμποροι. Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με μία εκτεταμένη βιογραφία του εμπόρου Δημητρίου Ιω. Τακιατζή και του γιου του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, την εμπορική και οικονομική δραστηριότητα του οποίου, μελετάμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Στο τρίτο κεφάλαιο της μελέτης εξετάζονται, με βάση το ανέκδοτο έως τώρα αρχειακό υλικό, όλες οι οικονομικές δραστηριότητες του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, την περίοδο 1830-1880, καθώς και το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρα και πλουτίζει ο τελευταίος απόγονος αυτής της μεγάλης εμπορικής οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζουμε τις καθαρά εμπορικές του δραστηριότητες, τον δανεισμό χρημάτων, καθώς και τις άλλες οικονομικές του δραστηριότητες, που

σχετίζονται με την ελληνική κοινότητα της Κοζάνης (με την παιδεία, τις συντεχνίες και την Εκκλησία).

Στο τέταρτο κεφάλαιο της διατριβής μας απασχολεί η εμπορική οικογένεια των Κοεμτζήδων, η οποία δραστηριοποιήθηκε τόσο στη Πέστη όσο και στη Βιέννη. Οι απόδημοι Μακεδόνες ίδρυσαν στην Αυστροουγγαρία εμπορικές εταιρείες, τις γνωστές *κομπανίες* ή *συντροφιές*. Ιδιαίτερη σημασία δίνουμε στη μελέτη της εμπορικής εταιρείας με την επωνυμία «*Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υιοί*» / «*unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne*», η οποία εμπορευόταν γούνες, δέρματα, νήματα, *αλατζάδες*, υφαντά, κρόκο και δημητριακά.

Στο πέμπτο κεφάλαιο εστιάζουμε στις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, ο οποίος με έδρα την Κοζάνη, δραστηριοποιείται επαγγελματικά στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην εξέταση της κοινωνικής δραστηριότητάς του.

Στο έκτο κεφάλαιο της μελέτης μας επιχειρούμε μία συγκριτική προσέγγιση των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων των δύο αυτών Κοζανιτών εμπόρων. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται αφενός στα εμπορικά δίκτυα που ανέπτυξαν οι δύο αυτοί έμποροι και αφετέρου στα προϊόντα που εμπορεύονταν. Επίσης, σ' αυτό το κεφάλαιο εξετάζονται συστηματικά οι τομείς της συνεργασίας τους.

Τέλος, μετά τα συμπεράσματα παρατίθεται ένα Παράρτημα με μεταγραφές και φωτογραφίες ορισμένων εγγράφων, από αυτά που χρησιμοποιήσαμε στη μελέτη μας, καθώς και κάποιες εικόνες, χάρτες κ.λπ. σχετικοί με το θέμα της διδακτορικής μας διατριβής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ ΚΑΙ
ΤΗΣ ΓΥΡΩ ΠΕΡΙΟΧΗΣ, ΑΠΟ ΤΟΝ 16ο ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

I. Η ανάπτυξη της Κοζάνης κατά την οθωμανική περίοδο

1. Η δημογραφική ανάπτυξη της Κοζάνης: από το μεγάλο χωριό στην πόλη

Η Κοζάνη εμφανίζεται ως οικιστικό σύνολο κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης και της εγκατάστασης τουρκογενών πληθυσμών (Κονιάρων και Γιουρούκων) στη Δυτική Μακεδονία.¹ Έτσι, ξεκινά μια περίοδος σημαντικών οικιστικών και οικονομικών αλλαγών στην ευρύτερη περιοχή, οι οποίες ευνοούν την ανάπτυξη νέων πόλεων.² Σ' αυτές συγκεντρώνεται το οικονομικό πλεόνασμα από τις κτηνοτροφικές και τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις (κυρίως με την καλλιέργεια του κρόκου), αναπτύσσονται τοπικές μεταποιητικές δραστηριότητες σε βιοτεχνικές μονάδες, οι πρώτες εμπορικές συναλλαγές με τους γειτονικούς οικισμούς και, συνακόλουθα, οι διαβαλκανικές εμπορικές ανταλλαγές.³

Η πρώτη τεκμηριωμένη ιστορικά αναφορά για την Κοζάνη γίνεται σε οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1498-1502, στο οποίο καταγράφονται 137 εστίες/νοικοκυριά (*χανέδες*).⁴ Στη συνέχεια η Κοζάνη εμφανίζεται σε φορολογικό οθωμανικό κατάστιχο του *καζά* (διοικητική και δικαστική περιφέρεια κατά το οθωμανικό διοικητικό σύστημα) Σερβίων, του 1528, που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Σόφιας. Στο εν λόγω κατάστιχο ο οικισμός Κοζάνης εμφανίζεται ως ο μικρότερος μεταξύ 36 οικιστικών εγκαταστάσεων του *καζά* Σερβίων, στην πλειοψηφία τους μουσουλμανικών, με μεγαλύτερο τον οικισμό, αυτόν των Σερβίων με 1.075 εστίες (*hane*) και πιθανό πληθυσμό 4.838 άτομα. Επίσης, η ύπαρξη της Κοζάνης ως *χριστιανικών χωριών* της επαρχίας Σερβίων μαρτυρείται και στην Παρρησία του κώδικα 201 της Μονής Ζάβορδας, το 1534 (σήμερα αρχειακός κώδ.

¹ Υπάρχουν διάφορες προφορικές παραδόσεις για την καταγωγή των πρώτων κατοίκων τις Κοζάνης, αλλά χωρίς τεκμήρια. Βλ. την κριτική σε αυτές που ασκεί ο Χρήστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 5 (1996), σ. 109-116.

² Βλ. Μαρία - Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό. π., σ. 30-31.

³ Στο ίδιο, σ. 14-15.

⁴ Κ. Καμπουρίδης – Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων* ό. π., σ. 121. Μια παλαιότερη αναφορά στην Κοζάνη σχετίζεται με τη μονή Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα, σύμφωνα με πληροφορίες που δίνονται από υποτιθέμενο χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' του Παλαιολόγου (1336), το οποίο όμως θεωρείται πλαστό· Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 25.

ΚΔΒΚ 47). Στο οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο η Κοζάνη καταγράφεται ως χωριό που ανήκε στον *καζά* (διοικητική και δικαστική περιφέρεια κατά το οθωμανικό διοικητικό σύστημα) των Σερβίων,⁵ το οποίο προέκυψε από τη συνένωση χριστιανικών οικισμών, όπως αναφέρεται και στον κώδικα της Ζάβορδας. Αποτελείτο δε από μια μεγάλη συνοικία, που ονομάστηκε αργότερα Ροδοπληθή συνοικία (*Γκιουλέρμαχαλά*), με 137 χριστιανικούς *χανέδες* (εστίες / νοικοκυριά)⁶ και 700 περίπου ψυχές. Αυτός ο οικισμός αναπτύσσεται, με διαδοχικές μετοικεσίες, σε κώμη (*κεφαλοχώρι*) και αργότερα σε πολίχνη.⁷

Στις αρχές του 17ου αι. (1613) η Κοζάνη αποτελείται από 200 νοικοκυριά⁸ και έχουν σχηματιστεί τέσσερις συνοικίες, με τέσσερις, αντίστοιχα, ενοριακές εκκλησίες: Άγιος Αθανάσιος, Άγιος Δημήτριος, Άγιοι Ανάργυροι και Άγιος Γεώργιος. Την συγκρότηση της Κοζάνης σε χριστιανικό και εμποροβιοτεχνικό αστικό κέντρο, με ιδιαίτερο ρόλο στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας σηματοδοτεί και η με πατριαρχική άδεια μεταφοράς, το 1745, της έδρας της επισκοπής αυτής της επαρχίας από τον βυζαντινό οικισμό-φρούριο *των Σερβίων*⁹ στη νέα πόλη, που δημιουργήθηκε σταδιακά.¹⁰ Έτσι, η Κοζάνη καταλαμβάνει τη θέση που κατείχαν από τη βυζαντινή περίοδο και, κατόπιν, στα πλαίσια του οθωμανικού κράτους, τα Σέρβια (με 977 χριστιανικές και 98 μουσουλμανικές εστίες, το 1528) ως διοικητικό και οικονομικό κέντρο και ως έδρα της χριστιανικής εκκλησιαστικής διοίκησης της επαρχίας.¹¹

Ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε με γοργό ρυθμό κατά τους 18ο και 19ο αιώνες, αριθμώντας 750 οικογένειες, εγκατεστημένες στις τέσσερις συνοικίες που

⁵ Πρβλ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό. π., σ. 32-33· Γ. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας – Το οικιστικό δίκτυο 14ος-17ος αιώνας*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 237· ο ίδιος, «Πληθυσμιακές μεταβολές στους οικισμούς της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων από το 1528 στο 1913», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη*, 7-9 Δεκεμβρίου 2018, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος – Βασιλική Διάφα - Καμπουρίδου, [Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης], Κοζάνη 2019, σ. 88-89.

⁶ Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική Διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17ου – 19ου αιώνα», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, ό. π., σ. 133.

⁷ Γ. Π. Τσότσος, «Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων», ό. π., σ. 60-97.

⁸ Γεώργιος Σαλακίδης, «Το Οθωμανικό σύστημα του μαλικιανέ (malikane) στην Κοζάνη», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, ό. π., σ. 95.

⁹ Γ. Π. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, ό. π., σ. 118-119.

¹⁰ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 53-54.

¹¹ Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό. π., σ. 32-33.

προαναφέρθηκαν. Σύμφωνα με μία μαρτυρία του 1820, ο πληθυσμός της Κοζάνης δύσκολα έφθανε τα 5.000 άτομα.¹² Αυξήθηκαν όμως οι γεωργοί, οι κτηνοτρόφοι, οι τεχνίτες και οι έμποροι. Οι τελευταίοι είχαν εμπορικές συναλλαγές και επιχειρήσεις (με έντονο χρηματοπιστωτικό χαρακτήρα) με τη Γερμανία, την Ουγγαρία, την Πολωνία και άλλες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, καθώς και την Κωνσταντινούπολη. Οι έμποροι αυτοί, εργαζόμενοι σκληρά, εκμεταλλεύτηκαν τις ευνοϊκές επαγγελματικές συγκυρίες, φέρνοντας χρήματα στην πατρίδα τους, συντελώντας έτσι στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξή της. Ας σημειωθεί ότι στην αλλοδαπή άλλαζαν νοοτροπία, έδειξαν τάσεις προς την πολυτέλεια, και άρχισαν να χτίζουν μεγαλοπρεπείς κατοικίες.¹³

Ο χαρακτήρας της πόλης τον 17ο αι. ήταν κυρίως γεωργικός. Κύρια ασχολία των κατοίκων της ήταν η γεωργία, και, συγκεκριμένα, η παραγωγή σιταριού, κριθαριού, βρώμης και κρόκου (*σαφρανού*), σε έκταση 11.000 στρεμμάτων. Ακολουθούσε η αμπελουργία (5.000 στρέμματα αμπελιών, στα 1700), με μεγάλη παραγωγή κρασιού και ρακιού: Παρατηρείται, επίσης, ανάπτυξη της καλλιέργειας κηπευτικών σε μεγάλους κήπους, που ξεπερνούσαν τα 400 στρέμματα. Υπήρχε, επίσης, κτηνοτροφία αιγοπροβάτων, μικρής κλίμακας. Επρόκειτο για εκτροφή οικόσιτων ζώων, με την οποία οι ιδιοκτήτες τους στόχευαν, πρώτιστα, στην αυτάρκεια του οίκου τους και έπειτα στην εμπορευματοποίηση των παραγόμενων γαλακτοκομικών και άλλων προϊόντων. Δεν απουσίαζε όμως και η μεγάλη νομαδική κτηνοτροφία (τσελιγκάτα), αφού ορισμένοι πλούσιοι γαιοκτήμονες της περιοχής Τσιαρτσιαμπά κατείχαν και μεγάλα κοπάδια, με πάνω από 2.000 αιγοπρόβατα. Η ανάπτυξη των τεχνών και του εμπορίου θα επέλθει κυρίως μετά το 1720, με τη συμβολή των νέων εποίκων της πόλης.¹⁴

Το 1611 ξέσπασε στη Θεσσαλία η γνωστή εξέγερση, με επικεφαλής τον επίσκοπο Τρίκκης Διονύσιο τον «Φιλόσοφο».¹⁵ Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα η πόλη να εποίκισθεί από οικογένειες προερχόμενες από τα Άγραφα και από άλλα μέρη της Θεσσαλίας, οι οποίες για να αποφύγουν την καταδίωξή τους από τους Τούρκους, ήλθαν στην πόλη και εγκαταστάθηκαν, προσωρινά, σε εσωτερικά κελιά

¹² Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l' Empire Ottoman (XVIe-XIXe siècles): Serrés, Philippopouli, Kozani, Larissa*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Université de Paris I - Panthéon-Sorbonne. Παρίσι 2002, σ. 30.

¹³ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 13-14.

¹⁴ Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 3-4.

¹⁵ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, σ. 45 και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 27.

του Αγίου Δημητρίου.¹⁶ Ο αριθμός αυτών των οικογενειών δεν είναι εξακριβωμένος. Αργότερα έχτισαν σπίτια κοντά στις συνοικίες Ζούβλια και Αγραφιώτικα και σε άλλα σημεία της πόλης και συνέβαλαν τα μέγιστα στην ανάπτυξή της. Ήταν οι πρώτοι που εισήγαγαν στην Κοζάνη την τέχνη της βαφής, της κατασκευής υφασμάτων στα σπίτια, καθώς και την *σπαρτουργίαν* (κατασκευή κουβερτών από σπάρτο).¹⁷

Έτσι, αυτός ο ολιγάνθρωπος αρχικά συνοικισμός πήρε τη μορφή κωμόπολης, στην οποία κατοικούσαν τον 17ο αι. 400 χριστιανικές οικογένειες, που αυξήθηκαν στις 750 τον 18ο αι., με αποτέλεσμα η Κοζάνη να κατοικείται, λίγο πριν την απελευθέρωσή της (το 1912), από 1.700 οικογένειες.¹⁸ Δύο από τους τέσσερις ιερείς των ενοριών της παρέδιδαν μαθήματα στα παιδιά των ευκατάστατων οικογενειών της. Ας σημειωθεί ότι στα τέλη του 19ου αι. η Κοζάνη είχε δέκα ενορίες, γεγονός που δείχνει τη ραγδαία πληθυσμιακή της εξέλιξη.¹⁹

Χωρίς να χάσει τον γεωργικό της χαρακτήρα, η Κοζάνη αναπτύσσεται στους τομείς του εμπορίου και της βιοτεχνίας. Η καίρια θέση της, ανάμεσα σε 100 τουρκικά και χριστιανικά χωριά των περιοχών Τσιαρτσιαμπά, Καραγιαννίων, Εγρι-Μπουζάκ και Εσκή-Τζιουμά, είχε ως αποτέλεσμα να εξελιχθεί σε συγκοινωνιακό και εμπορικό κέντρο αυτής της περιφέρειας. Οι ποικίλης προέλευσης κάτοικοί της (από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και από άλλα ήδη ανεπτυγμένα κέντρα) ήταν, προφανώς, πιο προοδευτικοί από τους κατοίκους των γύρω τουρκοχωριών και είχαν τις απαραίτητες δεξιότητες, ώστε να αναπτύξουν τις πρώτες βιοτεχνίες.²⁰

2. Η παιδεία και η πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης - Ο ρόλος της Εκκλησίας

Η έναρξη της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στην Κοζάνη χρονολογείται στα τέλη του 17ου αι., όταν δίδαξε εκεί ο ιερομόναχος Γρηγόριος Κονταρής.²¹ Στη συνέχεια και ως το 1745 δίδαξαν διάφοροι ιερείς. Από το 1745 και καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αι. λειτούργησαν στην Κοζάνη τρία οργανωμένα σχολεία: η *Στοά* (1745-1774)

¹⁶ Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 2.

¹⁷ Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 43-44.

¹⁸ Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», ό. π., σ. 139-140.

¹⁹ Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 43-44.

²⁰ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 30· βλ. και Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 405.

²¹ Βλ. Χ. Καρανάσιος, «Ο ιερομόναχος Γρηγόριος Κονταρής ο εκ Σερβίων, πρώτος δάσκαλος στην Κοζάνη, 1676-1679. Νέα στοιχεία», *Αλιάκμονος ρους* 1 (2017) 31-52, όπου και βιβλιογραφία. Για την παιδεία στην Κοζάνη (τέλη 17ου και αρχές 19ου αι.) βλ. και Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, σ. 42-88, η οποία όμως περιέχει πολλές ανακρίβειες.

και το *Μουσείον* του Παγούνη (1776-1797/9), που ελέγχονταν από την κοινότητα, καθώς και η *Σχολή της Κομπανίας* (1756-1769).²² Στις αρχές του 19ου αι. (1810) ιδρύθηκε νέο σχολείο της Κοινότητας, ενώ στη συνέχεια (1813) ανεγέρθηκε το κτήριο της Κοινοτικής Βιβλιοθήκης και δίπλα σ' αυτό το αναγνωστήριο των λογίων (*Οἶκος βελτιώσεως*). Η ίδρυση αυτών των εκπαιδευτηρίων οφείλεται στην πρόοδο εντοπίων και αποδήμων Κοζανιτών εμπόρων. Στη συνέχεια, τα ίδια τα σχολεία συντέλεσαν στην πρόοδο της πόλης, καθώς εκεί εκπαιδεύθηκαν μαθητές που σταδιοδρόμησαν στο εμπόριο.²³ Η εκπαίδευση θεωρούνταν κοινό αγαθό· γι' αυτόν τον λόγο οι μαθητές φοιτούσαν στα σχολεία της πόλης χωρίς δίδακτρα, ενώ στη χρηματοδότηση των σχολείων συνεισέφεραν οικονομικά όσοι μπορούσαν. Τα παιδιά όμως των εύπορων οικογενειών είχαν τη δυνατότητα να διδάσκονται κατ' οίκον από οικοδιδασκάλους. Πάντως, το επίπεδο των γνώσεών τους δεν ήταν υψηλό, με εξαίρεση την περίοδο της σχολαρχίας του μεγάλου διδασκάλου Ευγενίου Βούλγαρη (1745-1748/49).²⁴ Ο Βούλγαρης δίδαξε «εκλεκτικά», παραδίδοντας νεώτερη Λογική και, παράλληλα, εισήγαγε τη διδασκαλία της Φυσικής από μεταφράσεις έργων Ευρωπαίων επιστημόνων. Επίσης, δίδασκε Άλγεβρα, ανώτερα Μαθηματικά και Θεολογία.²⁵

Στις 15 Οκτωβρίου 1756 ρυθμίζονται οι υποθέσεις του *Ελληνικού* και του *Κοινού Σχολείου*, που ανέλαβαν να το συντηρούν οι ομογενείς έμποροι της Ουγγαρίας. Στο πρακτικό ίδρυσής του αναφέρεται ότι η εκλογή των επιτρόπων του Σχολείου ανήκε στην αρμοδιότητα των Κοζανιτών εμπόρων που ζούσαν στην Ουγγαρία, οι οποίοι είχαν την επιστασία του Σχολείου, των διδασκάλων και των μαθητών μέσω των επιτρόπων.²⁶ Επομένως, η *Σχολή της Κομπανίας* (1756-1769) οργανώθηκε και λειτούργησε με αποκλειστική χρηματοδότηση από την Κομπανία των Κοζανιτών εμπόρων της Ουγγαρίας, παράλληλα με το σχολείο της Κοινότητας, τη *Στοά*. Η *Σχολή της Κομπανίας* ελεγχόταν πλήρως από τους αποδήμους εμπόρους, οι οποίοι δεν άφησαν στον τοπικό επίσκοπο την παραμικρή δικαιοδοσία. Η διχόνοια όμως που ξέσπασε ανάμεσα στα μέλη του διοικητικού συμβουλίου και το γεγονός ότι σταμάτησε η αποστολή των τόκων από την *κομπανία*, λόγω ενός θεσπίσματος της

²² Βλ. Χ. Καρανάσιος, «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα», *ό. π.*

²³ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π.*, σ. 44.

²⁴ Για τη σχολαρχία του Βούλγαρη στην Κοζάνη βλ. Χ. Καρανάσιος, «Ο Ευγένιος Βούλγαρης και η Κοζάνη», *Ελμειακά τχ.* 60-61 (Ιούνιος 2008), σ. 48-58.

²⁵ Χ. Καρανάσιος, «Ο Ευγένιος», *ό. π.* και Χαρίσιος Μεγδάνης, *Αγγελία, ό. π.*, σ. 52-55.

²⁶ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 50-51.

αυτοκράτειρας της Μαρίας Θηρεσίας, το οποίο απαγόρευε στους ξένους να εμπορεύονται στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας Αψβούργων, είχαν ως αποτέλεσμα να κλείσει αυτή η ονομαστή Σχολή.²⁷

Το θέσπισμα αυτό ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για τους Έλληνες που εμπορεύονταν στο κράτος των Αψβούργων και προκάλεσε την οικονομική παρακμή πολλών ελληνικών παροικιών και επιδείνωσε, έμμεσα, την οικονομική κατάσταση της Κοζάνης. Πολλοί από τους εμπόρους αναγκάστηκαν να γίνουν Ούγγροι υπήκοοι και άλλοι να μετακινηθούν σε άλλες περιοχές. Εξαιτίας, λοιπόν, αυτών των γεγονότων, διαλύθηκε η *Κομπανία*²⁸ και σταμάτησε η αποστολή χρημάτων.²⁹ Η δεκαετία 1770-1780 ήταν μία περίοδος μεγάλων προβλημάτων για την Κοζάνη, λόγω της επανάστασης του 1770, γνωστής ως *Ορλωφικά*.³⁰ αντιμετωπίστηκαν όμως χάρη στη βοήθεια απόδημων Κοζανιτών εμπόρων.

Το 1775 ο Δημήτριος Εμμανουήλ Παγούνης άφησε με τη διαθήκη του ένα σημαντικό ποσό στην κοινότητα της Κοζάνης για την ίδρυση και λειτουργία ενός εκπαιδευτηρίου.³¹ Η Σχολή που ιδρύθηκε άρχισε να λειτουργεί το 1777, με τους τόκους που στέλνονταν από τη Βενετία. Σταμάτησε όμως να λειτουργεί μετά την κατάλυση του βενετικού Κράτους από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα (1797).³²

Την ίδια περίοδο συνεχίζονται στην Κοζάνη οι εσωτερικές διαμάχες διότι οι επίτροποι της Σχολής κρατούσαν εχθρική στάση απέναντι στον επίσκοπο Ιγνάτιο, αρνούμενοι ν' αναγνωρίζουν τα αρχιερατικά του δικαιώματα.³³ Γι' αυτό το λόγο, στα

²⁷ Χ. Καρανάσιος, «Η σχολή της Κοζάνης», *ό. π.*, σ. 143-179.

²⁸ Όλγα Κατσιαρδή - Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα. Για μια τυπολογία των ελληνικών κοινοτήτων της Κεντρικής Ευρώπης, με αφορμή το άγνωστο καταστατικό του Miskolc (1801)», *Εώα και Εσπέρια* 7 (2007) 247-310 (βλ. κυρίως, σ. 272-273).

²⁹ Βλ. Όλγα Κατσιαρδή - Hering, «Η Ελληνική Διασπορά», *ό. π.*, σ. 241, Ίκαρος Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», *ό. π.*, σ. 225, καθώς και Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη*, *ό. π.*, σ. 212-221.

³⁰ Εκτός των κομματικών διενέξεων που διασάλευν την ομαλή ζωή της Κοζάνης, έλαβε χώρα στα 1770, την ημέρα των Θεοφανείων, μία επιδρομή περίοικων μουσουλμάνων εναντίον της πόλης. Επί έξι μέρες την λεηλατούσαν, σκοτώνοντας μάλιστα κι έξι κατοίκους της, ενώ οι περισσότεροι Κοζανίτες κατέφυγαν στα διπλανά χριστιανικά χωριά. Η επιδρομή προετοιμάστηκε από δυο ισχυρούς μπέηδες των οθωμανικών χωριών *Καρατζιλάρι* και *Καραγιάννια*.

³¹ Πέθανε άκληρος στη Λειψία της Σαξωνίας. Άφησε με τη διαθήκη του την οικία του στην Κοζάνη για να χρησιμοποιηθεί ως Σχολή. Οι εκτελεστές της διαθήκης κατέθεσαν 4.292 δουκάτα στη Βενετία, ώστε να μισθοδοτούνται διδάσκαλοι από τους τόκους· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία*, *ό. π.*, σ. 50-51. Για τα οικονομικά του σχολείου· βλ. Ευανθία Κυρατζοπούλου, «Οικονομικά στοιχεία των σχολών της Κοζάνης κατά το β' μισό του 18ου αιώνα», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους*, *ό. π.*, σ. 249-282.

³² Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, *ό. π.*, σ. 47-49.

³³ Π. Λιούφης, *Ιστορία*, *ό. π.*, σ. 59-60.

1755, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουήλ έστειλε στην Κοζάνη έξαρχο με μία παραινετική επιστολή για συμφιλίωση, αλλά οι κάτοικοι της πόλης δεν την δέχθηκαν και το 1776, με νέα αναφορά τους προς τον πατριάρχη, κατηγορήσαν τον Ιγνάτιο και τον πρωτοσύγκελο Καλλίνικο για καταχρήσεις.³⁴

Οι κατηγορίες αυτές αποδείχτηκαν ψευδείς. Με άλλη επιστολή του Πατριάρχη, προτρέπονταν οι κάτοικοι της πόλης να αφήσουν τις κομματικές διαμάχες και να ακούν τον αρχιερέα τους. Έτσι, μετά από πολύχρονη μία διαμάχη, στη διάρκεια της οποίας η επισκοπή αυτή διοικούνταν, ουσιαστικά, από πατριαρχικούς εξάρχους, αποκαταστάθηκε η ειρήνη και ο επίσκοπος Ιγνάτιος εξακολούθησε να ποιμαίνει με σύνεση την επαρχία, μέχρι το 1785.³⁵ Η περίοδος της αρχιερατείας του Ιγνατίου, ο οποίος ήταν κάτοχος παιδείας, συνετός και πράος, διήρκεσε 33 έτη (1752-1785). Στη διάρκειά της οι φατριαστικές στάσεις επέφεραν έκπτωση της πρότερης ευημερίας της πόλης. Τότε αναγκάστηκαν να εκπατρίστηκαν οι οικογένειες Μπουντούρη, Καπλάνη, Ιμπακιά, Δημ. Ιωάννου, Σολδάτου, Σιαούλα, Χαρίση και Γαλανού.³⁶

Κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας του Αλή πασά στην Κοζάνη σχηματίστηκαν δύο αντίπαλες πολιτικές φατρίες, που απειλούσαν την πόλη με αλληλοσπαραγμό. Η διαμάχη προκλήθηκε λόγω της άδικης κατανομής των φόρων μετά από επέμβαση του Αλή πασά.³⁷ Ο Ιγνάτιος υποστήριζε τον Αλή και τους οπαδούς του στην πόλη. Η δυσμενώς διακείμενη στον αρχιερέα μερίδα συνέλαβε και σκότωσε, με φρικτό τρόπο, τον πρωτοσύγκελο Καλλίνικο.³⁸ Ο Ιγνάτιος, τρομοκρατημένος, κατέφυγε στα Σέρβια και όταν επανήλθε ενήργησε να σταλεί από την Κωνσταντινούπολη ένας *καπουτζής*, προκειμένου να ηρεμήσουν τα πράγματα.³⁹

Εξελίξεις σημειώνονται και στα εκπαιδευτικά ζητήματα της πόλης, κυρίως μετά την αποχώρηση του Στέφανου Σταρκίδη. Ως διδάσκαλος της Σχολής προσελήφθη ο καταγόμενος από τα Γιάννενα Αμφιλόχιος⁴⁰, ο οποίος δίδαξε, με μεγάλη επιτυχία

³⁴ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 65-66.

³⁵ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 60-61.

³⁶ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία, ό. π.*, σ. 66-67 και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 68-69.

³⁷ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 69-77. Βλ. επίσης Δ. Λαμπράκης, «Φατριαστικές διαμάχες στην Κοζάνη κατά τον 18ο αι.: Νέα στοιχεία για τη διαμάχη Αληφρόνων-Δημοκρατικών, βάσει άγνωστων οθωμανικών εγγράφων», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους, ό.π.*, σ. 185-224.

³⁸ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 60-61.

³⁹ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 68-69.

⁴⁰ Ο διδάσκαλος Αμφιλόχιος ήταν μαθητής του Μπαλάνου Βασιλόπουλου, οπαδός της παλαιάς φιλοσοφίας και εχθρός της νεότερης και του εισηγητή της Ευγένιου· Για τον Αμφιλόχιο βλ. Αναστάσιος

στη Σχολή της πόλης από το 1783 ως το 1795. Μαθητές του από την Κοζάνη ήταν, μεταξύ άλλων, και ο Δημήτριος Τακιατζής (πατέρας του Κων/νου Τακιατζή), ο Νικόλαος Τακιατζής, ο Χαρίσιος Μεγδάνης και ο Μιχαήλ Περδικάρης.⁴¹

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του νέου επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης Διονυσίου, ιδρύθηκε η *Κοινοτική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης*, με στόχο τη μόρφωση των νέων της πόλης.⁴² Δίπλα στη Βιβλιοθήκη αυτή υπήρχε αναγνωστήριο, που έφερε την επιγραφή «Οἶκος βελτιώσεως». Σημαντικό ήταν το έργο της επισκοπής για την πνευματική ανάπτυξη της πόλης. Επίσης, μεγάλη ήταν η συμβολή της Βιβλιοθήκης και στη γενικότερη ευημερία του τόπου, αφού αρκετοί μαθητές της απέκτησαν σ' αυτήν τις βασικές γνώσεις, ώστε να πλουτίσουν ασχολούμενοι με το εμπόριο, τόσο στην Κοζάνη όσο και στις επαρχίες της Αυστροουγγαρίας και στη συνέχεια να ευεργετήσουν ποικιλοτρόπως τη γενέτειρα πόλη.⁴³

Ο αριθμός των βιβλίων της Βιβλιοθήκης αυξανόταν συνεχώς, είτε από τις αφιερώσεις ευπόρων Κοζανιτών είτε από δωρεές του Δημητρίου, Ιωάννη και Κωνσταντίνου Τακιατζή. Γίνονταν, επίσης, αρκετές αγορές καθώς και εμπόριο βιβλίων, μικρής κλίμακας, με τη φροντίδα των «Αὐταδέλφων Τακιατζή» και ιδιαίτερα του Κων/νου Τακιατζή.⁴⁴ Βασικός όμως σκοπός της Βιβλιοθήκης ήταν να συγκεντρώνονται σε αυτή οι πεπαιδευμένοι της πόλης αλλά και της ευρύτερης περιοχής, να μελετούν και να συνδιαλέγονται πάνω σε ποικίλα, επιστημονικά ή μη, ζητήματα.⁴⁵

Για να επανέλθουμε στα εκκλησιαστικά ζητήματα, μετά τον θάνατο του Διονυσίου⁴⁶ τον επισκοπικό θρόνο της μητρόπολης Σερβίων και Κοζάνης κατέλαβε ο Βενιαμίν, που καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη. Το 1819 κλήθηκε επιτακτικά σε

Μέγας – Νικόλαος Δελιαλής, «Αμφιλόχιος Παρασκευάς: συμβολή στην ιστορία της παιδείας της Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα», *Μακεδονικά* 5 (1963) 415-437.

⁴¹ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 195-197.

⁴² Για τη Βιβλιοθήκη βλ. Χ. Καρανάσιος, «Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη 600 χρόνια Ιστορίας, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτ. 2012*, επιμ. Χ. Καρανάσιος, Κ. Ντίνας, [εκδ. Δήμος Κοζάνης], Κοζάνη 2014, σ. 255-290.

⁴³ Νικόλαος Δελιαλής, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση, με ιστορικές σημειώσεις περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία Ελληνικών Κοινοτήτων*, τόμος Α', Κοζάνη 1935, σ. 61-62.

⁴⁴ Βλ. Νικόλαος Δελιαλής, *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, τ. Α' (1494-1832), Θεσσαλονίκη 1948, σ. 258.

⁴⁵ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 16.

⁴⁶ Ο Διονύσιος διατέλεσε επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης από το 1811 έως το 1815. Η επισκοπή αντιμετώπιζε πληθώρα προβλημάτων εξαιτίας της κακοδιαχείρισης των οικονομικών από τον Ιγνάτιο· βλ. Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes, ό. π.*, σ. 245, 252.

απολογία από τον Αλή πασά, διότι τον κατηγορούσαν ότι ενεργούσε εναντίον του. Ο Βενιαμίν αναγκάστηκε να μεταβεί στα Γιάννενα. Όμως, η σύνεσή του, η δύναμη του λόγου του και η σεμνή παρουσία του μετέβαλαν τις διαθέσεις του Αλή και οι κατηγορίες αποδείχθηκαν ψευδείς. Επανήλθε στην Κοζάνη και ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα, σε χαλεπούς καιρούς, εργαζόμενος άοκνα και συστήνοντας παντού σχολεία και ιδρύοντας ναούς.⁴⁷

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι οι επίσκοποι Σερβίων και Κοζάνης κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, Ιγνάτιος και Βενιαμίν, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση των λεγόμενων *ισνάφιων* (συντεχνιών), της πόλης πλην των αρτοποιών και των υφαντών, που οργανώθηκαν αργότερα, το 1827.⁴⁸

Στην αρχή της Επανάστασης στη νότια Ελλάδα σημειώθηκε μεγάλη φυγή των κατοίκων της πόλης προς τα χωριά της περιφέρειας. Πολλοί ισχυροί έμποροι της πόλης κατέφυγαν εσπευσμένα στην Πέστη. Η Κοζάνη, αν και βρισκόταν στο κέντρο της κίνησης των στρατιών του σουλτάνου προς το νότο, δεν υπέστη λεηλασίες και καταστροφές, λόγω των προνομίων που της είχαν δοθεί από την Υψηλή Πύλη καθώς και της διπλωματικής πολιτικής του Βενιαμίν.⁴⁹

II. Η Κοζάνη ως εμπορικό κέντρο της Δυτικής Μακεδονίας τον 18ο και 19ο αιώνα

1. Παράγοντες της ανάπτυξης της Κοζάνης ως κέντρου διαμετακομιστικού εμπορίου κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

a. Η επίκαιρη γεωγραφική θέση της Κοζάνης

Από τον 17ο αι. η επαρχία των Σερβίων, στην οποία υπαγόταν η Κοζάνη, έπαυσε να διανέμεται σε μικρότερα τιμάρια, και για τη συλλογή των φορολογικών εσόδων εφαρμοζόταν ένα από τα δύο συστήματα που αναφέραμε, δηλαδή είτε με έμμισθο

⁴⁷ Στα 1819 η Δυτική Μακεδονία βρισκόταν σε κατάσταση πολέμου, διότι τα σουλτανικά στρατεύματα που στάλθηκαν εναντίον του Αλή, περνούσαν απ' αυτήν. Πολλοί τότε Δυτικομακεδόνες, με προτροπή του επισκόπου Βενιαμίν και δημογερόντων, ξεσηκώθηκαν εναντίον του Αλή πασά, εξαιτίας της επεκτατικής πολιτικής του. Από χωριό σε χωριό και από πόλη σε πόλη οι χριστιανικοί πληθυσμοί ξεσηκώθηκαν, για να ενισχύσουν με ένοπλες συγκρούσεις τον σουλτάνο. Ο Αλής προσπάθησε να τους καταγγείλει στον σουλτάνο, χωρίς όμως αποτέλεσμα· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 81-82.

⁴⁸ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 97-98.

⁴⁹ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 117-118.

εμίνη (*bervech-i emanet*) είτε με *μουλτεζίμη* (*ber vech-i iltizam*), ενώ από τον 18ο αι. προστέθηκε και η επιλογή του *μαλικιανέ*. Άρα, στα μέσα του 17ου αι. η Κοζάνη αποτελεί μέρος των εσόδων, όχι των σουλτανικών *χασιών*, αλλά ενός *χασιού* του μεγάλου βεζίρη της εποχής. (τα *χάσια* υψηλόβαθμων πασάδων μπορούσαν να ενοικιαστούν με το σύστημα του *ιλτιζάμ*).⁵⁰

Ανάμεσα στα φερμάνια της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης υπάρχει και ένα του 1794, με το οποίο, με αφορμή την ανάρρηση στον θρόνο του σουλτάνου Σελίμ Γ΄ (1789), δίνεται θετική απάντηση σε έναν αξιωματούχο της Υψηλής Πύλης ονόματι Μεχμέτ, πρώην γραμματέα του σώματος των *τζεμπετζήδων* (*cebeci*), ο οποίος είχε ζητήσει να του ανανεωθεί η παραχώρηση του *μουκαταά* της Κοζάνης ως *μαλικιανές*. Από τη σύντομη αναφορά στην ιστορία του *μουκαταά* της Κοζάνης και των εξαρτημάτων της στο φερμάνι αυτό μαθαίνουμε ότι αυτός είχε παραχωρηθεί ως *μαλικιανές* στον εν λόγω Μεχμέτ το έτος Εγίρας 1174 (1760/61) από την Φατμά Σουλτάνα, στα *χάσια* της οποίας ανήκε ο *μουκαταάς*. Δεν γνωρίζουμε εάν ο *μουκαταάς* της Κοζάνης είχε παραχωρηθεί και παλαιότερα, κάποια στιγμή μεταξύ 1695-1760, ως *μαλικιανές*,⁵¹ αλλά αυτό είναι κάτι που δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε.⁵²

Η Κοζάνη υπαγόταν διοικητικά κατά τον 18ο - 19ο αιώνα στον *καζά* (*kaza*) Σερβίων, που ανήκε στο *σαντζάκι* (*sancak*) Μοναστηρίου (Μπιτόλια), το οποίο υπαγόταν στο *μπεηλερμπεηλίκι* (*beylerbeylik*) της Ρούμελης. Στην πόλη κατοικούσαν χριστιανοί, οι οποίοι πλήρωναν ειδικό φόρο, ενώ εκπρόσωπος του βακουφιού ήταν ο *βοϊβόδας*, ο οποίος μαζί με τον *καδή*, που ήταν επιφορτισμένος με δικαστικά καθήκοντα, ήταν οι μόνοι Οθωμανοί που διέμεναν, χωρίς όμως να έχουν ανάμειξη στη διοίκηση. Μετά τη ρύθμιση αυτή ο Τράντας έγινε *μπασιάς* της Κοζάνης (ο πρώτος προεστός).⁵³

⁵⁰ Γ. Σαλακίδης, «Το Οθωμανικό σύστημα», *ό. π.*, σ. 94-95.

⁵¹ Οι *μαλικιανέδες* (τ. *malikâne*) ήταν οι ισόβιες ενοικιάσεις των φορολογικών προσόδων μιας περιοχής· βλ. Σπ. Ι, Ασδραχάς κ. άλ. *Ελληνική οικονομική ιστορία*, *ό. π.*, τ. Α΄, σ. 263, 326, 348.

⁵² Ο *μουκαταάς* της Κοζάνης και των εξαρτημάτων της (*Kozana ve tenabi*) ανήκε στα αυτοκρατορικά *χάσια* (*havass-i humayun*). Αυτό συνάδει με την πληροφορία του φερμανιού του έτους 1794, στο οποίο λέγεται ότι ο εν λόγω *μουκαταάς* δόθηκε ως *μαλικιανές* στον Μεχμέτ από τη Φατμά Σουλτάνα. Η έκφραση «η Κοζάνη και τα εξαρτήματά της» αναφέρεται προφανώς σε κάποια παρακείμενα χωριά, τα οποία θα συναποτελούσαν μαζί με την Κοζάνη την οικονομική ενότητα του εν λόγω *μουκαταά*: βλ. αναλυτικότερα, Γ. Σαλακίδης, «Το Οθωμανικό σύστημα», *ό. π.*, σ. 95-96.

⁵³ Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, *ό. π.*, σ. 91.

Ο χαρακτήρας της οθωμανικής διοίκησης μεταβλήθηκε με τις πρώτες οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (*Τανζιμάτ*) το 1839. Ο *βοϊβόδας*⁵⁴ αντικαταστάθηκε από τον *μουδέρη* (έπαρχο), ο οποίος το 1869 μετονομάστηκε σε *καϊμακάμη*, ενώ ο *καδής* από τον *ζαπιτά* (φρούραρχο). Το 1856 τέθηκε σε εφαρμογή το *Χάτι Χουμαγιούν*, βάσει του οποίου το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως συνέταξε τους «Εθνικούς ή Γενικούς Κανονισμούς».⁵⁵ Ο *Κανονισμός* της Κοζάνης συντάχθηκε το 1895 (*Κανονισμός της Ορθόδοξου Κοινότητας Κοζάνης*, Κωνσταντινούπολη 1895), ενώ ένας νέος Κανονισμός συντάχθηκε το 1911.⁵⁶ Η αυτοδιοίκητη κοινότητα της Κοζάνης αναφέρεται σε λόγο του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης προς τους πιστούς, στις 31 Ιανουαρίου 1826 ως «*Κοινόν τῆς πολιτείας*».⁵⁷

⁵⁴ Η πρώτη εγκατάσταση *βοεβόδα* στην Κοζάνη δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια. Από όσα είναι γνωστά ως σήμερα, η Κοζάνη ανήκε από τον 17ο αι. στον *καζά* του Εγρί Μπουτζάκ, όπου υπήρχαν *καδής*, *ιεροδικείο* και *βοεβόδας*, στοιχεία που μάλλον περιορίζουν την πιθανότητα να έδρευε *βοεβόδας* και στην Κοζάνη το αντίστοιχο διάστημα, καθώς ο τελευταίος έδρευε συνήθως στην έδρα του *καζά*, και η Κοζάνη δεν αναφέρεται στις πηγές ως έδρα *καζά* πριν από τα τέλη του 19ου αι., μετά την ίδρυση του *σαντζακίου* Σερβίων, το 1888. Πάντως, μαρτυρίες από εγγραφές σε δύο αδημοσίευτους κώδικες της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1815-1831 και 1832-1868 υποδηλώνουν την ύπαρξη *βοεβόδα* στην Κοζάνη τουλάχιστον από τις αρχές του 19ου αι. μέχρι και την έναρξη των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων. Οι *βοεβόδες* που φαίνεται ότι υπηρέτησαν στην Κοζάνη κατά τον 19ο αι. είναι οι Ισμαήλ αγάς (1821), Χαφούζ αγάς (1822), Νεμετολάμπης (1823), Σουλεϊμάν αγάς (1827, 1834), Αλήμπης (1827, 1828), Χαϊρεντίνμπης (1830) και Ζουμπέρ αγάς (1831). Ελλείπει περισσότερων πληροφοριών, υποθέτουμε ότι πρόκειται για μουσουλμάνους αξιωματούχους· βλ. Αναστασία Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 144.

⁵⁵ Οι *Γενικοί Κανονισμοί* ψηφίστηκαν το 1860 από τα μέλη (κληρικούς και λαϊκούς) του Εθνικού Προσωρινού Συμβουλίου και επικυρώθηκαν από τον σουλτάνο το 1862. Ίσχυσαν ως το 1923, οπότε και καταργήθηκαν από τη συνθήκη της Λωζάνης. Περιορίσαν τις αρμοδιότητες του πατριάρχη και των μητροπολιτών και ενίσχυσαν τη συμμετοχή των λαϊκών στις υποθέσεις του ορθόδοξου Κοινού της αυτοκρατορίας. Με τους *Γενικούς Κανονισμούς* επιδιώχθηκε μια ομοιομορφία στο καθεστώς των κατά τόπους κοινοτήτων. Ανάμεσα στα άλλα, τα δικαστήρια του ορθόδοξου Κοινού διακρίθηκαν σε πνευματικά (αμιγώς με ιερείς) και μεικτά (ιερείς και λαϊκοί). Τα πνευματικά δικαστήρια ασχολούνταν με τις λεγόμενες «πνευματικές» υποθέσεις της μνηστείας, του γάμου κλπ. Τα μεικτά δικαστήρια δίκασαν τις λεγόμενες «υλικές» διαφορές (διαθήκες κ. ά.). Υπό την ισχύ των *Γενικών Κανονισμών*, ψηφίστηκαν και στην Κοζάνη ο κανονισμός της 17.4.1895 επί μητροπολίτου Κωνσταντίου, 15ετούς διάρκειας, και ο κανονισμός της 19.6.1911 επί μητρ. Φωτίου, 12ετούς διάρκειας· βλ. Χαράλαμπος Παπαστάθης, *Οι κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς, Ι: Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 9-10, 68-69.

⁵⁶ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 143. Από τη μεγάλη βιβλιογραφία για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις βλ., επιλεκτικά, Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou histoire des reformes dans l'Empire ottoman*, Παρίσι 1982, όπου και το κείμενο των μεταρρυθμίσεων του Χάτι Χουμαγιούν· Roberic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Πρίνστον 1963· Halil Inalcik, «Application of the Tanzimat and its social effects», *Archivium Ottomanicum* V (1973), σ. 97-128. Ειδικά για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία βλ. Βασίλης Γούναρης, «Μακεδονία, 1830-1971» στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 4, Αθήνα 2003, σ. 319-321.

⁵⁷ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Σημειώματα ιστορικά (εκ της Δυτ. Μακεδονίας)*, Πτολεμαΐδα 1939, σ. 25.

Ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης ασκούσε την εκκλησιαστική διοίκηση⁵⁸ και την πνευματική διαποίμανση των χριστιανών. Γύρω του συσπειρώνονταν οι δύο ισχυρές ομάδες της πόλεως: από τη μία πλευρά αυτή των κληρικών και από την άλλη αυτή των δυνατών «αρχόντων και γερόντων» της Κοζάνης, οι οποίοι ανήκαν, προφανώς, στους κοινωνικοοικονομικά επιφανείς κατοίκους της κοινότητας.⁵⁹ Υπέγραφε, επιβεβαίωνε και ενέκρινε τόσο τις εκκλησιαστικές πράξεις (βαπτίσεις, γάμους, κηδείες κ.λπ) όσο και δικαιοπρακτικά έγγραφα (διαζύγια, προικοσύμφωνα, συμβόλαια, ενέχυρα, διαθήκες, καταστατικά συντεχνιών και πάσης φύσεως έγγραφα), ενώ είχε τη δικαιοδοσία εκδίκασης και ζητημάτων αστικού δικαίου επί των χριστιανών κατοίκων. Από την άλλη πλευρά, οι δημογέροντες ασχολούνταν με τις διοικητικές υποθέσεις της κοινότητας, την κοινωνική πρόνοια και την εκπαίδευση. Ο επίσκοπος ήταν η εκκλησιαστική και δικαστική κεφαλή της κοινότητας, ενώ ακόμη και ως τις αρχές του 20ού αιώνα ήταν και πρόεδρος της σχολικής Εφορείας. Έφερε δε την ευθύνη για την υπακοή των χριστιανών στον σουλτάνο και ήταν υποχρεωμένος να φροντίζει, μαζί με τους προκρίτους, για την είσπραξη των φόρων. Σε περιπτώσεις διαφωνίας του επισκόπου με τους προκρίτους ή το λαό, καλούνταν πατριαρχικός έξαρχος για να δώσει λύση, ενώ σε περιπτώσεις παραπόνων για την κρίση των Ιερών Δικαστηρίων, οι παραπονούμενοι χριστιανοί μπορούσαν να προσφύγουν στον Πατριάρχη αλλά και στον *καδή*.⁶⁰

Έπειτα, τα μέλη του επισκοπικού συμβουλίου, οι *δημογέροντες, προεστοί* ή *προεστώτες* της πόλης, όφειλαν την οικονομική τους ισχύ στην ιδιοκτησία γης, στη βιοτεχνία και στο εμπόριο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις αρχές του 19ου αι. και συγκεκριμένα το 1802, απαντούν ως μέλη στο συμβούλιο του επισκόπου, έμποροι «*τίμιοι πραγματευτές*»,⁶¹ μαζί με κληρικούς και τους «*χρησίμους άρχοντες*». Από την

⁵⁸ Η Εκκλησία, με τη διοικητική διαίρεσή της σε μητροπόλεις, επισκοπές και ενορίες και την εμπειρία που διέθετε από τη μακρόχρονη άσκηση κοινωνικής εξουσίας και πριν από την οθωμανική κυριαρχία, αποτελούσε έναν θεσμό που μπορούσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες διοίκησης του χριστιανικού πληθυσμού στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης. Η επισκοπή Σερβίων και Κοζάνης φέρεται ότι λειτούργησε αρχικά, περί τον 4ο αι., ως Καισαρεία, τον 7ο αι. μεταφέρθηκε στα Σέρβια, και το 1745 στην Κοζάνη, στο κέντρο της οποίας ανεγέρθηκε επισκοπείο με ενέργειες του επισκόπου Μελετίου. Το 1882 αναβαθμίστηκε σε μητρόπολη και υπήχθη απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο· βλ. Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 142.

⁵⁹ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτική Μακεδονία, χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐδα 1940, σ. 14 και Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 141-144.

⁶⁰ Βλ. Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π.*, σ. 40 και Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 144-146.

⁶¹ Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes, ό. π.*, σ. 42.

άλλη δεν είναι σαφές αν στο επισκοπικό συμβούλιο συμμετείχαν και οι επικεφαλής των συντεχνιών, «*πρῶτοι τῶν ρουφετίων, πρωτομαϊστορες*».⁶²

Ωστόσο, δεν αναφέρεται σε καμία πηγή εκλογή μελών του επισκοπικού συμβουλίου· επομένως, το πιθανότερο είναι να επιλέγονταν από τον επίσκοπο. Η επιλογή γινόταν, οπωσδήποτε, βάσει του κοινωνικο-οικονομικού status των ισχυρών κατοίκων της πόλεως, τους οποίους δεν μπορούσε να παρακάμψει ο επίσκοπος, διότι είχε την άμεση ανάγκη της συνδρομής τους στην άσκηση των ποικίλων καθηκόντων του. Εξάλλου, ο επίσκοπος απένειμε εκκλησιαστικά οφίκια σε επιφανείς και οικονομικά ισχυρούς Κοζανίτες. Η πρωτοκαθεδρία του όμως δεν σήμαινε απόλυτη εξουσία, διότι φρόντιζε να συμβουλευέται και να μοιράζει την ευθύνη της διοίκησης της κοινότητας με τους προκρίτους της πόλης, τους οποίους, παρ' αυτά, ήλεγχε ως τα μέσα του 18ου αιώνα.⁶³

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το τελευταίο τέταρτο του 18ου αι. ξέσπασε στην Κοζάνη μία διαμάχη, με αιματηρή κατάληξη, μεταξύ δύο ισχυρών ανδρών της πόλης, του Ρούση Κοντορούση, παππού του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή και του Γ. Αυλιώτη, οι οποίοι, έχοντας την υποστήριξη ο πρώτος του Αλή πασά των Ιωαννίνων και ο δεύτερος του σουλτάνου, ηγούνταν δύο διαφορετικών φατριών, ενώ ο επίσκοπος αποδείχθηκε ανίσχυρος να επέμβει στη διαμάχη.⁶⁴ Η κατάληξη της διαμάχης ήταν η δολοφονία του Αυλιώτη και των οπαδών του από αλβανικά στρατεύματα του Αλή πασά το 1797, και η τυραννική άσκηση εξουσίας από τον Κοντορούση. Αυτή η διαμάχη δείχνει από τη μία την αποδυνάμωση της εξουσίας του επισκόπου, ενώ από την άλλη διαφαίνονται οι επεκτατικές φιλοδοξίες του Αλή πασά. Η αντιπαράθεση αυτή, εκτός του προσωπικού χαρακτήρα και των προσωπικών φιλοδοξιών, είχε κοινωνικό χαρακτήρα, καθώς ο Κοντορούσης και ο Αυλιώτης ήταν εκπρόσωποι της ανερχόμενης τάξης των εμπόρων, διότι είχαν ασχοληθεί ενεργά με το εμπόριο, ο πρώτος στη Βιέννη και ο δεύτερος στην Πέστη. Έτσι λοιπόν οι δύο άνδρες ανταγωνίζονταν για τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο της πόλης σε συνεργασία με τους Οθωμανούς.⁶⁵

Η οικονομική ανάπτυξη, αντί να προωθήσει το συλλογικό κοινοτικό πνεύμα, έγινε αφορμή για προσωπικές αντιπαλότητες και φιλοδοξίες προσωπικής ανάδειξης.

⁶² Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 21, 38.

⁶³ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος*, ό. π., σ. 40.

⁶⁴ Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 69-77· βλ. και Δ. Λαμπράκης. «Φατριαστικές διαμάχες στην Κοζάνη κατά τον 18ο αι.», ό. π., σ. 185-224

⁶⁵ Για τη διαμάχη Κοντορούση - Αυλιώτη βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 287-289.

Κύρια αιτία ήταν η εσωστρέφεια στη μικρή αριθμητικά κοινότητα, καθώς και η έλλειψη καλλιέργειας και κοινωνικότητας στα μέλη της. Οι ισχυροί άνδρες της Κοζάνης, αντί να χρησιμοποιήσουν την ισχύ προς όφελός της, προσπάθησαν να επωφεληθούν οι ίδιοι. Λίγο πριν από την Επανάσταση του 1821 ξέσπασε στην Κοζάνη εμφύλια διαμάχη, με την αρωγή των στρατευμάτων του Αλή πασά, και επικράτησε κλίμα φόβου από την τυραννική άσκηση της εξουσίας εκ μέρους του Κοντορούση.⁶⁶ Ο Κοντορούσης λειτουργούσε ως επίτροπος του Αλή πασά στην πόλη, αλλά το 1806 αντικαταστάθηκε, ενώ η επιρροή του Αλή πασά στην Κοζάνη έληξε το 1820 μετά από επέμβαση του σουλτανικού στρατού στα Γιάννενα. Η κατοχή της από τον Αλή πασά (1797-1820) πρέπει να σήμαινε και την κατάργηση του καθεστώτος αυτονομίας και αυτοδιοίκησης της πόλης, που είχε ανακηρυχθεί *μαλικανές* του.⁶⁷

Στην κοινότητα της Κοζάνης ανιχνεύονται τρεις κοινωνικές τάξεις, όπως φαίνεται από εγκύκλιο του επισκόπου Θεοφίλου, στις 24 Οκτωβρίου 1803, στην οποία περιγράφει λεπτομερώς την ενδυμασία που όφειλε να φέρει κάθε γυναίκα, αναλόγως της κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκε.⁶⁸ Αναλυτικότερα, την πρώτη τάξη την αποτελούσαν οι οικονομικά ισχυρές οικογένειες, κυρίως έμποροι και κτηματίες, καθώς και ο ανώτερος κλήρος. Στη δεύτερη τάξη ανήκαν οι τεχνίτες και οι βιοτέχνες που είχαν μικρότερα εισοδήματα, ενώ στην τρίτη τάξη ανήκαν οι γεωργοί και οι εργάτες. Το γεγονός ότι ο επίσκοπος αναγκάζεται να εκδώσει αυτή την εγκύκλιο στις αρχές του 19ου αι. δηλώνει ότι ορισμένοι εκπρόσωποι των μεσαίων, κυρίως, ή των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων της πόλης είχαν αποκτήσει κάποια οικονομική άνεση η οποία επέτρεπε στις γυναίκες τους να δαπανούν μέρος των εσόδων τους για πολυτελέστερη ενδυμασία, αλλά και να διεκδικούν είτε την εξίσωσή τους με την πρώτη τάξη είτε την είσοδό τους σε αυτή. Η εγκύκλιος του Θεοφίλου δεν εκδόθηκε τυχαία το 1803, καθώς λίγα χρόνια πριν (το 1797) η κοινωνική και προσωπική αντιπαράθεση των προεστών στην Κοζάνη είχε ταράξει την τοπική κοινωνία.⁶⁹

Η οικονομική, λοιπόν, ανάπτυξη της Κοζάνης επέτρεπε σε κάποιες ευκατάστατες οικογένειες να διαβιούν όπως οι αστοί, χωρίς όμως αυτοί οι εύποροι να επιθυμούν την κοινωνική εξέλιξη με τη δημιουργία αστικών δομών. Τα παραπάνω εξηγούνται

⁶⁶ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 118-119.

⁶⁷ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 84-86.

⁶⁸ Μ. Καλινδέρης, *Αυτά έγγραφα, ό. π.*, σ. 99-102.

⁶⁹ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π.*, σ. 42.

από το ότι η απόκτηση πλούτου δεν οφείλεται σε οικονομικές δραστηριότητές τους στην Κοζάνη και στην ευρύτερη περιοχή της, αλλά στην άσκηση εμπορίου στην αλλοδαπή, όπου επικρατούσαν διαφορετικές εν πολλοίς κοινωνικές συνθήκες και προοδευτικότερες αντιλήψεις.⁷⁰

Οι έμποροι που πλούτιζαν στα ξένα και επανέρχονταν στη γενέτειρά τους, η οποία διατηρούσε το παραδοσιακό κοινωνικό καθεστώς. Η οικονομική ανάπτυξη των κατοίκων συνέβαλε και στην κατανόηση της αξίας της παιδείας. Η κοινωνία της Κοζάνης τον 18ο - αρχές του 19ου αι. χαρακτηρίζεται από την αντίθεση μεταξύ της παραδοσιακής στασιμότητας και της δυναμικής εξέλιξης. Η δυναμική αυτή εξέλιξη οφείλεται στην οικονομική ανάπτυξη, κυρίως χάρη στο εμπόριο, χωρίς όμως να υπάρχει αντίστοιχη κοινωνική εξέλιξη.⁷¹

Αντίθετα από τους εντοπίους, οι απόδημοι έμποροι, εκμεταλλευόμενοι τις ευνοϊκές συνθήκες μιας ανοικτής αστικής κοινωνίας της Ν.Α Ευρώπης, ανέπτυξαν τις ικανότητές τους, αποδεσμευμένοι από τον έλεγχο Εκκλησίας και προυχόντων, και προόδευσαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά. Δέχτηκαν, επίσης, την επίδραση των νέων ιδεών του ανθρωπιστικού και επιστημονικού πνεύματος του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, με αποτέλεσμα την αφύπνιση της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης.⁷²

β. Η γεωργική, κτηνοτροφική και βιοτεχνική παραγωγή

Τον 17ο αιώνα ο χαρακτήρας της Κοζάνης ήταν κατεξοχήν γεωργικός και δευτερευόντως κτηνοτροφικός. Αυτό, σε συνδυασμό με τις γενικότερα επικρατούσες συνθήκες, ανάγκασε πολλούς Κοζανίτες να εγκατασταθούν κυρίως σε περιοχές της Ν.Α Ευρώπης,⁷³ όπου ασχολούμενοι με το εμπόριο απέκτησαν πλούτο και συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη της πατρώας γης. Η έλλειψη ικανών πόρων και η πληθυσμιακή αύξηση μέχρι τον 19ο αι. συντέλεσε στην αναζήτηση και άλλων τρόπων επιβίωσης και στη σταδιακή εξέλιξη της Κοζάνης σε εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής, χωρίς όμως να απωλέσει εντελώς τον αρχικό γεωργικό και κτηνοτροφικό χαρακτήρα της, τουλάχιστον μέχρι την απελευθέρωση.⁷⁴

⁷⁰ Μ. Καλινδέρης, *Αυτά έγγραφα*, ό. π., σ. 99-102.

⁷¹ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος*, ό. π., σ. 48.

⁷² Στο ίδιο, σ. 49.

⁷³ Ι. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», ό. π., σ. 218.

⁷⁴ Έτσι μπορούμε να ερμηνεύσουμε την καταβολή της δεκάτης σταφυλιών, σιτηρών και φακής των ετών 1899, 1909 και 1913, καθώς και το ότι στην επίσημη γεωργική απογραφή του 1914, εκτός από λίγους υδροκίνητους ή πετρελαιοκίνητους αλευρόμυλους και 31 βυρσοδεψεία, στην περιοχή αυτή καταγράφηκαν περί τα 98.000 αιγοπρόβατα, καθώς και καλλιέργειες αμπελιών, σιτηρών και άλλων

Η ημιορεινή θέση της Κοζάνης και η συγκέντρωση μετακινούμενων πληθυσμών από τις γύρω πεδινές περιοχές, που καταλήφθηκαν από *Γιουρούκους*, δεν φαίνεται να επέτρεψε τη δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών, τουλάχιστον μέσα στα όρια της. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το ότι ικανός αριθμός πωλητηρίων εγγράφων και διαθηκών του 18ου και του 19ου αι. αφορά σε μεταβιβάσεις μικρών ιδιοκτησιών γαιών, σπιτιών, αμπελιών, εργαστηρίων, κήπων και αχυρώνων. Αποσπασματικές αναφορές γίνονται στην τοπική ιστοριογραφία για ύπαρξη μεγάλων ιδιοκτησιών-τσιφλικιών ή για υποχώρηση της μικρής ιδιοκτησίας προς όφελος της μεγάλης, ιδιωτικής και εκκλησιαστικής, από τον 18ο αι. και εξής, λόγω της ανάπτυξης της βιοτεχνίας και του εμπορίου στην Κοζάνη. Ο 18ος και ο 19ος αιώνες θεωρούνται περίοδος ακμής για την Κοζάνη. Εκτός των άλλων, αυτό μαρτυρεί και η αύξηση των ενοριών της από τέσσερις τον 17ο αι. σε επτά στα μέσα του 19ου αι. και σε δέκα λίγο μετά την απελευθέρωση της πόλης. Μάλιστα, μία κατάσταση ενοριτών δείχνει ότι η συντριπτική πλειοψηφία, το 79% των 1.700 περίπου οικιών που καταμετρήθηκαν στις 10 ενορίες, στέγαζε στις αρχές του 20ού αι. μία οικογένεια, ενώ στο 17% των οικιών έμεναν δύο οικογένειες, στο 3% τρεις οικογένειες, στο 0,65% τέσσερις οικογένειες, και μόνο στο 0,20% πέντε οικογένειες.⁷⁵

Όπως είδαμε και παραπάνω, ένας άλλος σημαντικός παράγοντας δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης της πόλης ήταν οι επήλυδες από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Κοζάνη κατά τον 17ο αιώνα. Πρόκειται για πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες, μετά την εγκατάστασή τους στην Κοζάνη, «μετέφεραν» την τεχνογνωσία και τις εμπειρίες από τις παλαιές τους πατρίδες. Έτσι, γηγενείς και έποικοι άρχισαν να παράγουν στα εργαστήριά τους είδη ένδυσης (όπως κάπες, *κιλίμια*, *αλατζάδες*⁷⁶), βιοτεχνικά προϊόντα συνηθισμένα σε κάθε κτηνοτροφική περιοχή, με τη χρήση αργαλειών. Το εμπόριο διεξαγόταν αρχικά με τα παραγόμενα στην περιοχή γεωργικά προϊόντα: κρόκο, κόκκινο πιπέρι, σιτάρι, καπνό, καρύδια, αμύγδαλα, σταφύλια, κρασί και ρακί (προϊόν περιζήτητο από τους Οθωμανούς). Στην περιοχή της Κοζάνης γινόταν, επίσης, μεγάλη παραγωγή και

δημητριακών, καθώς και δένδρων (αμυγδαλιών, μηλιών κλπ)· βλ. Αναστασία Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 137-138.

⁷⁵ Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 139-140.

⁷⁶ Τουρκική ονομασία πολύχρωμου υφάσματος από βαμβάκι και μετάξι· βλ. Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ερμής ο κερδώς ήτοι εμπορική εγκυκλοπαίδεια*, τ. Α', [επανεκδ. με επιμέλεια Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη, Παναγιώτη Δ. Μιχαηλάρη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989], σ. 29.

εμπόριο λικέρ, ένα είδος οινοπνευματώδους ποτού που φτιαχνόταν από τις γυναίκες στα σπίτια με την ανάμειξη ρακιού με χυμό διαφόρων φρούτων.⁷⁷

Επιπλέον, η κατεργασία δερμάτων ήταν μία από τις βασικότερες βιοτεχνικές δραστηριότητες στην πόλη, με αποτέλεσμα γρήγορα η Κοζάνη να αποτελέσει κέντρο βυρσοδεψίας. Η παραγωγή διαφόρων ειδών βυρσοδεψίας (παπούτσια, τσαρούχια, παντόφλες, *στιβάλια*, μπότες) από εγχώρια δέρματα, ήταν μεγάλη τον 18ο και τον 19ο αιώνα. Σημαντική θέση στην παραγωγή και εμπορία κατείχε και η γουνοποιία, η οποία παρήγε ωραία γούνινα ενδύματα. Οι τεχνίτες της πόλης επεξεργαζόταν με άριστο τρόπο δέρματα από αλεπούδες, αρκούδες, πρόβατα, κατσίκια και λύκους. Υπήρχε, επίσης, μεγάλη παραγωγή μεταξιού από μεταξοσκώληκες, που τρέφονταν με τις άφθονες μουριές της περιοχής. Όλα τα παραγόμενα αγαθά προωθούνταν από τους Κοζανίτες εμπόρους στις αγορές της Δυτικής Μακεδονίας.⁷⁸

Έτσι το τοπικό εμπόριο, που αρχίζει να αναπτύσσεται τον 17ο αι., φθάνει στην ακμή του στις αρχές του 19ου. Γι' αυτό καθιερώθηκαν στην πόλη δύο εβδομαδιαία παζάρια, που γίνονταν σε καθορισμένο μέρος κάθε Τρίτη και Σάββατο, στα οποία οι κάτοικοι της περιοχής είχαν τη δυνατότητα να πωλούν ή να αγοράζουν γεωργοκτηνοτροφικά και βιοτεχνικά προϊόντα.⁷⁹

γ. Ο ρόλος των εμποροπανηγύρεων της περιοχής

Από τα μέσα μάλιστα του 18ου αι., ο χώρος όπου γινόταν η μόνιμη αγορά, «*το τσαρσί*», ήταν ευρύχωρος και με καλοχτισμένα εργαστήρια. Η ντόπια βιοτεχνική παραγωγή (γούνες, δέρματα, παπούτσια, νήματα, υφάσματα, κυρίως *αλατζάδες* και υφαντά, κρόκος, χαλκώματα, σιδερικά, μαχαίρια, κεριά, σαπούνια, πήλινα αγγεία, κεραμίδια) προωθούνταν όχι μόνο στις δύο εμποροπανηγύρεις της πόλης, (γνωστές ως *Αϊ Δημήτρ' παζάρι*, που διεξαγόταν κάθε χρόνο στις 26 Οκτωβρίου και *Αϊ Γιώρ' παζάρι*, που διεξαγόταν στις 23 Απριλίου), αλλά και στις εμποροπανηγύρεις των

⁷⁷ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 31.

⁷⁸ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 405.

⁷⁹ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 32-33. Σύμφωνα με τον Μ. Καλλινδέρη, ήδη από το 1820 γινόταν στην πόλη δυο φορές την εβδομάδα παζάρι. Περίπου 200 γεωργικά χωριά χριστιανών και μουσουλμάνων από τις περιοχές Τσιαρτσιαμπά, Καραγιαννείων, Εγρί Μπουτζιάκ και Εσκή Τζιουμά είχαν την Κοζάνη ως οικονομικό κέντρο· βλ. Μ. Καλλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 18.

Σερβίων, του Μαυρόβου Καστοριάς,⁸⁰ της Σαμαρίνας και του Μαυρονόρου.⁸¹ Με την πάροδο του χρόνου, η ισχυροποίηση των συντεχνιακών δομών της πόλης οδήγησε στην εκτεταμένη και μαζική προώθηση αυτών των προϊόντων στις γειτονικές αγορές του Τζιουμά (Χαραυγής), Σερβίων, Πτολεμαΐδας, Άργους Ορεστικού, Αμυνταίου, Ελασσόνας και Γρεβενών, αλλά και σε μακρινές περιοχές της Κεντρικής Ευρώπης.⁸²

Ακολουθώντας τους δρόμους της Βαλκανικής ήδη από τον 16ο αι. οι απόδημοι από μακεδονικές πόλεις θα ιδρύσουν στην Αυστροουγγαρία εμπορικά καταστήματα με συνεταίρους συγχωριανούς τους (τις *κομπανίες* ή *συντροφιές*). Με αυξημένο το εμπορικό δαιμόνιο, θα διατηρήσουν στις πόλεις καταγωγής τους τα εργαστήρια και τα εμπορικά καταστήματα, με τα οποία τροφοδοτούν τις παραιοκίες με γούνες, δέρματα, νήματα, *αλατζάδες*, υφαντά, κρόκο κ. ά. Η δύναμη και η ευημερία αυτής της ανερχόμενης εμπορο-βιοτεχνικής τάξης αποτυπώνεται κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, τόσο στην διαμόρφωση της αγοράς της πόλης όσο και στο κτίσιμο ωραίων αρχοντικών, (Κουτσουσίμου, Κοντορούση, Μεσδιάνη, Δημισκή, Βούρκα), όπως φαίνεται από τις κτητορικές επιγραφές τους.⁸³

δ. Ο ρόλος των συντεχνιών

Η οργάνωση των τεχνιτών και εμπόρων της πόλης σε συντεχνίες, *ρουφέτια* ή *ισνάφια* (τουρκ. *esnaf*) συντέλεσε αποφασιστικά στη μεγάλη εμπορική ανάπτυξη της πόλης. Αυτές εμφανίζονται στον κώδικα της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης από το 1768, έτος σύνταξης και συγκέντρωσης, για πρώτη φορά, καταστατικών, συμφωνητικών γραμμμάτων (συμβολαίων), που ζητούσαν να κατοχυρώσουν τα συμφέροντά τους, τις αγοραπωλησίες των συντεχνιών. Τη χρονιά αυτή οι επίσημοι αντιπρόσωποι των τεχνιτών, οι *πρωτομάστορες* ήρθαν στην επισκοπή οικειοθελώς και ζήτησαν από τον

⁸⁰ Αρχείο Κ. Τακιατζή. Ο Κ. Τακιατζής είχε εμπορικές δεσοληψίες τη δεκαετία του 1850 στην εμποροπανήγυρη του Μαυρόβου Καστοριάς με την Αικατερίνη Νεράτζη, κόρη του Καστοριανού εμπόρου Γεωργίου Νεράτζη.

⁸¹ Γεώργιος Αλευράς, «Οι εμποροπανηγύρεις της Μακεδονίας κατά την οθωμανική περίοδο (18ος-19ος αι.): Το παράδειγμα της Σαμαρίνας και του Μαυρονόρου *Γρεβενών*», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, "Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους"*, Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 1], Γρεβενά 2015, σ. 207-221.

⁸² Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 366-367.

⁸³ Βλ. Στ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 50.

επίσκοπο να εκδώσει συνοδική απόφαση η οποία να καθορίζει τις γιορτές του χρόνου κατά τις οποίες τα εργαστήρια θα παρέμεναν κλειστά όλη τη μέρα.⁸⁴

Οι συντεχνίες της Κοζάνης δεν είχαν απεριόριστη εξουσία, αλλά εξαρτιόταν από τις εκκλησιαστικές αρχές, οι οποίες καθόριζαν τις ποινές για τα παραπτώματα των τεχνιτών. Οι ποινές για τα πρόστιμα δεν ήταν οι ίδιες για όλες της συντεχνίες της πόλεως.⁸⁵ Η τοπική Εκκλησία επενέβαινε στον τρόπο λειτουργίας των σωματειακών αυτών οργανώσεων και έτσι συνέβαλε στην οργάνωση και τη λειτουργία τους. Από την άλλη, η ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής βάσης των προεστών και των εμπόρων της πόλης στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αι., είχε ως συνέπεια την αμφισβήτηση του ρυθμιστικού ρόλου της Εκκλησίας σε κοσμικές υποθέσεις. Έτσι, παρατηρούμε ότι στην Κοζάνη, η παραβίαση των οροθετήσεων ήταν αρκετή για να προκαλέσει έντονες διαμάχες ανάμεσα στους προεστούς, τους εμπόρους και την Εκκλησία.⁸⁶ Σε άλλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ο έλεγχος της κοινοτικής εξουσίας βρισκόταν στα χέρια των προκρίτων και των συντεχνιών, ενώ η εξουσία του μητροπολίτη ήταν συμβολική και μόνο, ως προς την επικύρωση των αποφάσεων που λάμβανε η κοινότητα.⁸⁷

Η ύπαρξη συντεχνιών στην πόλη της Κοζάνης, από το δεύτερο μισό του 18ου αι., πιστοποιείται και από τις καταγραφές εσόδων⁸⁸ του καθεδρικού ναού του Αγίου Νικολάου,⁸⁹ σύμφωνα με γραπτές μαρτυρίες του επιτρόπου ή από αφιερώσεις εικόνων στις εκκλησίες και στα εξωκλήσια της πόλης. Η συντεχνία των χαλκιάδων εμφανίζεται το 1777, αυτή των σαμαράδων το 1779, των οπλοποιών και των

⁸⁴ Φανή Φτάκα-Τσικριτζή, «Οι παραδοσιακές τέχνες στην Κοζάνη. Χαλκουργοί και Κουδουνάδες», *Ελμειακά*, τεύχος 65 (Θεσσαλονίκη 2010), σ. 204.

⁸⁵ Οι βυρσοδέψες πλήρωναν 40 γρόσια πρόστιμο για τις παραβάσεις τους, από τα οποία: 10 γρόσια πληρώνονταν στο οθωμανικό ταμείο, 10 γρόσια στον επίσκοπο, 10 γρόσια στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου και 10 γρόσια στο ταμείο της συντεχνίας: βλ. Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 123-124.

⁸⁶ Μ. Καλινδέρης, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, ό. π., σ. 60-62, 76, 106.

⁸⁷ Βλ. Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 66-67. Αντίθετα στις μουσουλμανικές συντεχνίες οι υποθέσεις αυτές ελέγχονταν από τον καδή, ο οποίος είχε την ιδιότητα του τοποτηρητή, χωρίς να επεμβαίνει συνεχώς σε οικονομικά ζητήματα που αφορούσαν την συντεχνία: βλ. Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 46-48, 60.

⁸⁸ Νικολάου Β. Γεώργιος, «Οικονομικά καθεδρικών ναών κατά την περίοδο οθωμανικής κυριαρχίας: Έσοδα - έξοδα του Αγίου Νικολάου Κοζάνης (1746-1802)», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας*, Κοζάνη, 7-9 Δεκεμβρίου 2018, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος – Βασιλική Διάφα-Καμπουρίδου, [Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης], Κοζάνη 2019, σ. 231-237.

⁸⁹ Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 49-50.

κασσιτερωτών το 1789, των γουνοποιών το 1786,⁹⁰ των υφαντών, ραφτάδων, τσαρουχάδων, μαστόρων και καλφάδων το 1815, των βυρσοδεψών το 1826 και των αρτοποιών το 1827.⁹¹

Το 1837 ιδρύεται η συντεχνία των κρεοπωλών. Στο συμφωνικό ίδρυσής της υπογράφει, ως μάρτυρας ο τελευταίος απόγονος της οικογενείας των Τακιατζήδων, ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής.⁹² Η προφορική παράδοση αναφέρει και άλλες συντεχνίες, όπως αυτές των κοεμτζήδων, (χρυσοχόων), των λευκοσιδηρουργών και τενεκετζήδων, των βαρελοποιών, των κιβωτοποιών, των σεντουκάδων, των μαχαιράδων καθώς και των *κιρατζήδων* (αγωγιατών). Από όλους τους κλάδους της ντόπιας βιοτεχνίας η βυρσοδεψία, η υποδηματοποιία και η υφαντική ήταν οι περισσότερο ανεπτυγμένοι και με έντονη εξαγωγική δραστηριότητα.⁹³

Όπως παρατηρεί ο Σπ. Ασδραχάς, η θεσμοθέτηση της βιοτεχνικής παραγωγικής διαδικασίας γίνεται μέσω αυτών των επαγγελματικών συσσωματώσεων, που δεν περιορίζονταν αποκλειστικά στον κόσμο ο οποίος παρήγε και διέθετε βιοτεχνικά προϊόντα, αλλά αγκάλιαζαν και ορισμένους από τους συντελεστές της αγροτικής παραγωγής, οι οποίοι ζούσαν σε αστικό περιβάλλον, καλλιεργούσαν και παρήγαν για την αγορά της πόλης (κηπουροί κ. ά.). Τα σωματεία αυτά αντιστοιχούσαν στις επαγγελματικές εξειδικεύσεις, που στο εσωτερικό τους ανακατανέμονταν τα μέλη σε ειδικότητες και συνενώνονταν κάτω από μια κοινή ηγεσία, χωρίς να συντρέχει πάντα η συγγένεια των επαγγελματιών. Οι συντεχνίες καθρέφτιζαν την οικονομική και την κοινωνική διάρθρωση μιας ολόκληρης εποχής, τη διατήρηση των εθμικών κανόνων συμπεριφοράς, τον τρόπο οργάνωσης του κάθε επαγγέλματος, την επιδίωξη του συλλογικού συμφέροντος για όλα τα μέλη τους και την τεχνική κάθε εργασίας.⁹⁴

⁹⁰ Τα καταστατικά της συντεχνίας των γουνοποιών προσδιορίζουν ότι η πρώτη ύλη της τέχνης τους που φθάνει στην αγορά της πόλης, πρέπει να διαμοιράζεται σε ίσα μέρη, ανάμεσα σε όλους αυτούς, οι οποίοι το χρειάζονται, αλλά δεν έχουν τα μέσα για να το αποκτήσουν. Επομένως παρατηρείται ισότητα για όλα τα μέλη της συντεχνίας· Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 28 και Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 112.

⁹¹ Το 1827 οι αρτοποιοί της Κοζάνης καθόριζαν μόνοι τους και όχι σε συνεργασία με τις οθωμανικές αρχές την τιμή του ψωμιού, γεγονός που δείχνει την μεγάλη τους δύναμη· βλ. Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 60 και Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 117.

⁹² Κώδικας της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης 1832-1868.

⁹³ Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 23-24.

⁹⁴ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 404.

Στο καταστατικό⁹⁵ κάθε συντεχνίες σημειώνονταν ο ηθικός κώδικας, η μαθητεία⁹⁶ και το τελετουργικό της.⁹⁷ Για να περάσει κανείς στο επόμενο στάδιο της μαθητείας στα επαγγέλματα της Κοζάνης, εκτός από την εκμάθηση της τέχνης που ήταν απαραίτητη για την απόκτηση της μαστοριάς (τέχνης) ο ενδιαφερόμενος έδινε το χρηματικό ποσό των 30 γροσίων (από τα οποία τα 10 πήγαιναν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου και τα 20 στη συντεχνία). Αν κάποιος ξένος ήθελε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Κοζάνη, έπρεπε πρώτα να εισέλθει στην συντεχνία πληρώνοντας το ποσό των 100 γροσίων (από τα οποία τα 50 πήγαιναν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου και τα υπόλοιπα στη συντεχνία), ώστε να του δοθεί άδεια ασκήσεως του επαγγέλματος στην αγορά της πόλης.⁹⁸

Παρά τις επιμέρους διαφορές τους, οι συντεχνίες έχουν ένα κοινό γνώρισμα, όσον αφορά στην εσωτερική ιεράρχησή τους. Στην επαγγελματική πυραμίδα τη βάση καταλαμβάνει ο μαθητευόμενος, τη μέση ο κάλφας και την κορυφή ο μάστορας, ενώ οι βοηθοί τους πληρώνονται με ετήσια αμοιβή. Ο μάστορας κατανέμει τις αμοιβές ανάλογα με τη θέση που έχουν τα μέλη της συντεχνίας στην ιεραρχία.⁹⁹

Παράλληλα, οι παραγωγοί της Δυτικής Μακεδονίας, οργανωμένοι σε *εσνάφια*, είχαν τη δυνατότητα να μεταφέρουν τις εποχικές σοδειές τους στις ετήσιες αυτές αγορές. Εκεί προσπαθούσαν να πουλήσουν τα τοπικά αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα σε ικανοποιητικές για το αγοραστικό κοινό τιμές, ώστε ν' αποκτήσουν τα

⁹⁵ Τα καταστατικά, οι γραπτοί κανονισμοί, τα μητρώα των μελών, το διοικητικό συμβούλιο και ο θεσμός των εξετάσεων του υποψήφιου μάστορα είναι μερικά ενδεικτικά στοιχεία, που απουσιάζουν από τις συντροφικές, οι όποιες λειτουργούν αποκλειστικά σχεδόν με βάση το άγραφο εθιμικό δίκαιο· βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος-20ος αιώνας)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σ. 14.

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 20, όπου σημειώνονται οι τρεις βαθμίδες μαθητείας στο κάθε επάγγελμα: α) τσιράκι= μαθητής σ' εργαστήριο η μαγαζί (τουρκ. *çirak*), β) κάλφας= βοηθός εργασίας, αρχιτέκτονας, εργοδηγός, αρχιεργάτης και γ) μάστορας= κάτοχος της μαστοριάς, της τέχνης, ο ιδιοκτήτης του εργαστηρίου.

⁹⁷ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σ. 407.

⁹⁸ Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης, ό. π.*, σ.46 και Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes, ό. π.*, σ. 107.

⁹⁹ Γ. Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία, ό. π.*, σ. 13, 19. Κατά κανόνα, οι συντεχνίες ήταν αποκλειστικά μουσουλμανικές ή χριστιανικές (όπως στην Κοζάνη), κάποτε όμως υπήρχαν και μεικτές (όπως στην Κρήτη). Αξίζει να αναφέρουμε ότι η εσωτερική ιεράρχηση στις συντεχνίες δημιουργούσε αρκετές φορές ανισότητες και αδικίες μεταξύ των μελών. Οι αρχηγοί των συντεχνιών αποφάσιζαν χωρίς τη σύμφωνη γνώμη όλων των μελών, καθώς έπαιζαν τον ρόλο του διαμεσολαβητή ανάμεσα στα κρατικά όργανα και στην κοινότητα. Δύο σχετικές μαρτυρίες προέρχονται από έγγραφα της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης: Πρόκειται για δύο έγγραφα του 1782 και του που αναφέρεται στην κακή οικονομική κατάσταση της Κοζάνης και στον ρόλο των αρχόντων και των αρχηγών των *ρουφετιών* στη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης· βλ. Maria Tsicaloudaki, «L' état, l' Eglise et le notable Chrétien de la ville ottomane avant les Tanzimat», *Turcica*, 38 (Παρίσι 2006), σ. 225.

απαραίτητα χρήματα για την καταβολή των φόρων και για να εξυπηρετήσουν άλλες ανάγκες τους. Καθοριστικό ρόλο στην οικονομία των πανηγυριών διαδραματίζουν οι συντεχνίες των πόλεων, ιδίως στις αγοροπωλησίες ειδών βιοτεχνίας.¹⁰⁰

2. Η δημιουργία της αστικής τάξης της πόλης – Οι εμπορικές της οικογένειες

Οι απόδημοι Κοζανίτες, ασχολήθηκαν από τον 17ο αι. με το εμπόριο στην Ουγγαρία¹⁰¹ και τη Βιέννη, εκτοπίζοντας τους περισσότερους ανταγωνιστές, ώστε τα ελληνικά να καταστούν η γλώσσα του εμπορίου στα Βαλκάνια.¹⁰² Οι λόγοι της ενασχόλησης των Ελλήνων και των άλλων Βαλκάνιων¹⁰³ με το εμπόριο ήταν η ανάπτυξη των βαλκανικών πόλεων από τον 16ο αι., η δημιουργία πλεονασμάτων από γεωργικά προϊόντα, η μερική εφαρμογή ελεύθερου εμπορίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η μετανάστευση των Εβραίων από την Ανατολή στη Δυτική Ευρώπη, από τα τέλη του 17ου αι., η παρακμή των οθωμανικών αστικών βιοτεχνιών αλλά και η μείωση του τουρκικού πληθυσμού των βαλκανικών πόλεων και η αποίκηση χωρών ή περιοχών χωρίς μεσαία ή εμπορική τάξη, όπως η Ουγγαρία, η Κριμαία, η Ουκρανία.¹⁰⁴

Οι περισσότεροι έμποροι¹⁰⁵ προέρχονταν από ορεινές και ημιορεινές περιοχές με ανθηρά αστικά κέντρα, όπως ήταν τα Ιωάννινα, η Μοσχόπολη, το Μοναστήρι, η Καστοριά, η Έδεσσα, η Βέροια, οι Σέρρες και τα Αμπελάκια. Η Κοζάνη¹⁰⁶ βρισκόταν στο κέντρο αυτής της γεωγραφικής-εμπορικής ζώνης. Οι έμποροι ήταν αρχικά αγωγιάτες ή πλανόδιοι πωλητές και στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε παραγγελιοδόχους ή εμπορικούς πράκτορες. Μετά δε από μια περίοδο ενασχόλησης με το εμπόριο ως

¹⁰⁰ Οι Κοζανίτες έμποροι και οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και των Σερρών συντέλεσαν στην οικονομική ανάπτυξη της Μακεδονίας· βλ. Νίκος Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, ελληνική μτφρ., εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 221-224, 276-281 και Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σ. 436-437.

¹⁰¹ Ι. Μαντούβαλος, «Miskolc-Satorajaujhely-Βουδαπέστη: ό. π., σ. 344-345.

¹⁰² Tr. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος, ό. π., σ. 305, 318.

¹⁰³ Οι πρώτοι απόδημοι Κοζανίτες εντοπίζονται χρονικά στα μέσα περίπου του 17ου αι. Αυτοί οι απόδημοι εγκαταστάθηκαν, προσωρινά ή μόνιμα, σε πόλεις κυρίως της Ν.Α Ευρώπης (Πέστη, Βιέννη, Βουκουρέστι, Βελιγράδι κ.α.), ενσωματώθηκαν στις νέες κοινωνίες, κατά κανόνα χωρίς προβλήματα, συσπειρώθηκαν για την προώθηση των οικονομικών τους συμφερόντων, την οργάνωση σχολείων και την καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας και, έτσι, συνέβαλαν και στην ανάπτυξη της Κοζάνης· βλ. Αναστασία Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», ό. π., σ. 138.

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 310.

¹⁰⁵ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 356-357.*

¹⁰⁶ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π., σ. 35-36.*

ανεξάρτητοι έμποροι, κάποιοι έγιναν στα τέλη του 18ου αι. τραπεζίτες, ενώ μερικοί σταδιοδρόμησαν και στην πολιτική.¹⁰⁷

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα παρατηρείται άνθιση του χερσαίου εμπορίου της Κοζάνης με χώρες της Βόρειας Βαλκανικής και της Κεντρικής Ευρώπης, ιδιαίτερα με την Αυστρία και την Ουγγαρία. Τον αιώνα αυτό πολλοί κάτοικοί της επεκτείνουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες πέρα από την πόλη τους αποδημώντας σε μεγάλα κέντρα, ιδίως στην Κωνσταντινούπολη, και σε εμπορικά κέντρα της Ουγγαρίας, της Πολωνίας και της Γερμανίας. Άνοιγαν νέους δρόμους εμπορικής επικοινωνίας και έστελναν στο εξωτερικό υφάσματα και νήματα, που συναγωνίζονταν αυτά των Αμπελακίων και της Τσαρίτσανης.¹⁰⁸

Όπως γράφει ο λόγιος Κοζανίτης ιερέας Χαρίσιος Μεγδάνης: «*Τό κυριώτερον μέρος τής ξηνητείας των ήτον ή Ούγγαρία: έκει έπλούτισαν πολλοί καί εύτύχησαν τήν πατρίδα των*». Στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης οι Κοζανίτες απόδημοι ίδρυσαν *κομπανίες*, δηλαδή εμπορικές εταιρίες, ενώ στην Κοζάνη διατηρούσαν εμπορικά καταστήματα, προκειμένου να προμηθεύονται τα εμπορεύματά τους, όπως κρόκο, *αλατζάδες* (είδος βαμβακερού υφάσματος), *αμπάδες* (χοντρούφασμένο μάλλινο ύφασμα), λευκά και κόκκινα νήματα (τη γνώση της βαφής, που ως τότε γινόταν με ατελή τρόπο, την έφεραν στην Κοζάνη, φυγάδες Θεσσαλοί), δέρματα, μαχαίρια κ.ά.¹⁰⁹

Κυρίαρχη οικονομική και κοινωνική ομάδα της πόλης κατά τους 17ο και 18ο αι., εκτός από τους τσιφλικάδες, ήταν οι έμποροι και οι μεταφορείς προϊόντων. Με την ανάπτυξη του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου ήρθε η οικονομική ακμή και ευημερία στην Κοζάνη.¹¹⁰ Οι επαφές με τις ευρωπαϊκές χώρες έφεραν, όχι μόνο την οικονομική άνοδο, αλλά και την κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη. Εισήχθησαν νεωτερικές ιδέες και μια αισιόδοξη αντιμετώπιση της ζωής, κάτι που φαινόταν στην αναζήτηση μιας άνετης διαβίωσης σε πολυτελείς κατοικίες, στον καλλωπισμό της πόλης και στην ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών, ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής και της ξυλογλυπτικής.¹¹¹ Έτσι, την περίοδο αυτή ανεγείρονται τα σπουδαιότερα δημόσια κτήρια

¹⁰⁷ Tr. Stoianovich, «Ο βαλκάνιος έμπορος, ό. π., σ. 329.

¹⁰⁸ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 356-357.*

¹⁰⁹ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π., σ. 44-45, 340.* Ο Eduard Zachariä von Lingenthal, που πέρασε από την Κοζάνη το 1838, την χαρακτηρίζει μεγάλη αλλά κακοκτισμένη πόλη, και σημειώνει ότι αποτελούσε συγκοινωνιακό κόμβο με ζωρή εμπορική κίνηση και ανθηρή ταπητουργία· βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Μακεδονικές πολιτείες, ό. π., σ. 218.*

¹¹⁰ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π., σ. 42.*

¹¹¹ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 406,* και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π., σ. 35-36.*

της πόλης, όπως ο μητροπολιτικός ναός του πολιούχου της Κοζάνης Αγίου Νικολάου (ήταν ο ενοριακός ναός των Τακιατζήδων), ενώ το 1664 δημιουργείται η αγορά της, το *κοινό τσιαρσί*.¹¹²

Από τα μέσα του 17ου και κυρίως κατά τον 18ο αι., περίοδο της μεγάλης ακμής της πόλης, κτίζονται τα πιο σημαντικά αρχοντικά της, όπως του Χαρισίου Τράντα (1649), του Αρμενούλη (1660), των Σακελλαρίων (περί το 1670 και με νέα πτέρυγα το 1713), του Ρούση Κοντορούση (1745, το οποίο κήκε το 1797 και ξανακτίστηκε το 1799), του Γρηγορίου Βούρκα (1748), των Τακιατζήδων (δύο αρχοντικά και ένα σπίτι, μέσα 18ου αι.), του Σαπουντζή-Λιούφη (1745), του Λασσάνη (1797) και οι οικίες Γεωργίου Αγόρα (μέσα 18ου αι.), Τριανταφυλλίδη (18ος αι.) και Κοεμτζή (18ος αι.).¹¹³

Έπειτα, στο δεύτερο μισό του 18ου αι. μεταναστεύουν και εγκαθίστανται στην Ουγγαρία, ιδίως στην Πέστη, στο Σέντες και στο Τοκάι, μέλη εμπορικών *κοζανίτικων* οικογενειών.¹¹⁴ Στην Πέστη έχουμε, μεταξύ άλλων, την εγκατάσταση των εμπόρων Αγόρα, Αρμενούλη, Αυλιώτη, Κοεμτζή, Κοντορούση, Λακοβά, Λατζκοβίτζη, Λιότου, Μάρκου, Μήσιου, Μιστάνη, Μόμα, Μουράτη, Νάστου, Πασχάλη, Πλατώνη, Ροζιάνη, Σακελλαρίου, Τακιατζή, Τερζή, Τιάλιου, Τόλιου, Χαρίση, Χατζηκώνστα κ. άλ.¹¹⁵

Το 1821 έγινε στην Κοζάνη μία επιδρομή των Τουρκαλβανών του Ασλάν πασά, οι οποίοι επιχείρησαν να λεηλατήσουν το σπίτι του Τακιατζή και να απαγάγουν την όμορφη κόρη του. Αμέσως ο επίσκοπος Βενιαμίν, γνωρίζοντας τις βιαιότητες των Οθωμανών, έπεισε τον Γεώργιο Κοεμτζή να αγοράσει τα τσιφλίκια του Αλή πασά στην κοιλάδα του Αλιάκμονα, με το πρόσχημα να μην πέσουν στα χέρια των Οθωμανών τσιφλικιάδων της Λάρισας. Τα υπόλοιπα τσιφλίκια αγοράστηκαν από Κοζανίτες, που είχαν πλουτίσει με το εμπόριο που διεξήγαν στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης.¹¹⁶

Τα τουρκικά στρατεύματα, που διέρχονταν διαρκώς από την Κοζάνη αυτή την περίοδο, βάρυναν με πολλούς τρόπους τους κατοίκους, οι οποίοι έπρεπε να μεριμνούν για τα καταλύματα και για τη διατροφή τους. Περί τα τέλη του 1823 μια επιδημία πανώλης, η οποία μεταδόθηκε από τον στρατό, θέρισε πλήθος ανθρώπων. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1824 κάποιος Βεληγκέκας, αρχηγός Αλβανών, ή, κατ' άλλους, ο Χασάν

¹¹² Βλ., Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 11.

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 11.

¹¹⁴ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 368-369.

¹¹⁵ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 11.

¹¹⁶ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 121-122. Κατά την γνώμη μου, η πολύ σημαντική αυτή πληροφορία απαιτεί βαθύτερη έρευνα με βάση οθωμανικές πηγές.

Γκέκας, επειδή δεν έλαβε τους μισθούς του στη Λάρισα, ήρθε στην Κοζάνη και κατέλυσε στα σπίτια με τους στρατιώτες του, πιέζοντας τους κατοίκους και απαιτώντας 200.000 γρόσια, με την απειλή ότι θα φυλακίσει τους προκρίτους και θ' αφανίσει την πόλη. Ύστερα όμως από μία οκταήμερη τρομοκρατία απομακρύνθηκε, αφού πήρε 120.000 γρόσια.¹¹⁷

Το 1839 ο διάδοχος του σουλτάνου Μαχμούτ, Αβδούλ Μετζήτ, δέχεται τον πρώτο Έλληνα πρεσβευτή και υπογράφει σύμφωνο «Συνθήκη φιλίας, εμπορίου και συμμαχίας» μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Ελλάδας, που παρέμεινε όμως νεκρό γράμμα. Αυτό ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για τους Έλληνες εμπόρους που ήταν υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άρα και για τους Κοζανίτες, λόγω της απαγόρευσης άσκησης ορισμένων μορφών εμπορίου.¹¹⁸ Το ίδιο συνέβη και με την επανάσταση στη Θεσσαλία, το 1854. Ομάδες Ελλήνων κλεφτών έδρασαν στην περιοχή των στενών του Σαρανταπόρου, προκαλώντας μεγάλο πλήγμα στην εμπορική δραστηριότητα της περιοχής. Έχοντας ως ορμητήριο τα Πιέρια και τα Χάσια, οι κλέφτες, με αρχηγό τον Σερβιώτη Ζήση Σωτηρίου, επέκτειναν τη δραστηριότητά τους στην ευρύτερη περιοχή της επαρχίας Σερβίων, χωρίς όμως αποτέλεσμα, διότι τα σουλτανικά στρατεύματα κατέπνιξαν αυτό το κίνημα.¹¹⁹

Ακριβώς αυτή την περίοδο δραστηριοποιείται ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής, ο οποίος παρ' όλες αυτές τις δυσκολίες, ασχολήθηκε με το εμπόριο σιτηρών, καλαμποκιού, αλευριού, βουτύρου, κρασιού, κρόκου, δαμασκήνων, δερμάτων και γουναρικών καθώς και με άλλες οικονομικές δραστηριότητες, όπως ήταν ο δανεισμός χρημάτων. Λόγω όμως και των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε κατά τη δεκαετία 1840-1850, δεν κατάφερε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Πέστη και να συνεχίσει το έργο της μεγάλης εμπορικής οικογένειας των Τακιατζήδων, αλλά έμεινε σε αυτήν για μικρό χρονικό διάστημα. Έπειτα γύρισε στην ιδιαίτερη πατρίδα του και ασχολήθηκε με τα κοινά, τη Σχολή της Κοζάνης, με το εμπόριο, με το δανεισμό χρημάτων, και με δωρεές, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο τρίτο κεφάλαιο της διατριβής μας.¹²⁰

¹¹⁷ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 91.

¹¹⁸ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 125.

¹¹⁹ Βλ. Αθ. Γ. Τσαρμανίδης, *Συμβολή στην ιστορία της επαρχίας Σερβίων, ό. π.*, τ. Α', σ. 142-143.

¹²⁰ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΑΚΙΑΤΖΗΔΩΝ

I. Οι Τακιατζήδες

Η πρώτη μνεία στην οικογένεια των Τακιατζήδων της Κοζάνης γίνεται στις αρχές του 18ου αιώνα και αναφέρεται στην ανέγερση τριών αρχοντικών της οικογενείας στη συνοικία Γκιουλέρ μαχαλά. Οι πρόγονοι των Τακιατζήδων μετοίκησαν στην Κοζάνη μάλλον τον 17ο αι. Μοναδική ιστορική πηγή που επιβεβαιώνει την παραπάνω εκδοχή αποτελεί ο εκκλησιαστικός κώδικας της μητροπόλεως Σισανίου και Σιαστίστης του 1686, στον οποίο καταγράφεται το οικογενειακό όνομα Τακιατζής εκτός Κοζάνης και συγκεκριμένα στην πόλη της Σιάτιστας.¹

Αξίζει να σημειωθεί ότι το επώνυμο αυτό εμφανίζεται με διάφορες μορφές (Τακαϊτζής, Τακετζής και Τακιτζής), που ίσως οφείλονται σε σφάλμα των αντιγραφών του κώδικα κατά την προφορά αυτού του επωνύμου από τους κατοίκους. Ο Αρχιερατικός Κώδικας ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης: 1759-1851) μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για την παρουσία αυτής της οικογένειας στην πόλη, καθώς αναφέρει τουλάχιστον πέντε οικογένειες που φέρουν το επίθετο Τακιατζής. Από αυτές τα μέλη τριών μόνων οικογενειών ασχολήθηκαν με το εμπόριο ή με άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Πρόκειται για τις οικογένειες του Νικολάου Εμμανουήλ Τακιατζή (1776-1866), του Γεωργίου Κων/νου Τακιατζή (1788-1844), καθώς και του Δημήτριου Ιωάννου Τακιατζή (1779-1819), πατέρα του Κων/νου Τακιατζή (1812-1996), τελευταίου απογόνου της μεγάλης αυτής εμπορικής οικογενείας της Κοζάνης. Ο γιος του Δημητρίου, ο Κωνσταντίνος Τακιατζής, επιδόθηκε σε οικονομικές δραστηριότητες, συνεχίζοντας εν μέρει το μεγάλο έργο του πατέρα του. Οι τρεις αυτές οικογένειες ίδρυσαν εμπορικό οίκο με την ονομασία «*Αύταδελφοί Τακιατζή*», που υποδηλώνει άμεσα τη συγγενική σχέση των τριών Τακιατζήδων.²

Οι Τακιατζήδες³ διέπρεψαν ως έμποροι στην Πέστη της Ουγγαρίας, από την οποία επέκτειναν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες στην Αυστρία (Βιέννη)

¹ Βλ. Μ. Καλινδέρης, *Ο κώδιξ της μητροπόλεως, ό. π.*, σ. 35, 41, 68, 83-86, 97, 102.

² Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 302-303.

³ Βλ. Κωνσταντίνος Δ. Ντίνας, *Κοζανίτικα επώνυμα 1759-1916*, εκδόσεις Ινστιτούτο βιβλίου και Ανάγνωσης Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 1995, σ. 234. Το επώνυμο Τακιατζής, Τακετζής, Ταϊκάτζης, Τακάτζης, Τακατζής υποδηλώνει επαγγελματική ιδιότητα. Προέρχεται από το τούρκικο *takke, takiye* (σκούφος) και την παραγωγική κατάληξη -ci. Κατά μια άλλη εκδοχή, τακεγετζή είναι αυτός που κατασκευάζει και πουλάει τακηγέδες, λεπτό λευκό κάλυμμα που τοποθετείται κάτω από το φέσι προς

και Γερμανία (Λειψία). Ο εμπορικός οίκος που ίδρυσαν στην ουγγρική πρωτεύουσα, υπό την επωνυμία «*Αυτόαδελφοι Τακιατζή*», υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους του είδους του. Ο κύκλος των εργασιών του περιλάμβανε αγοραπωλησίες εμπορευμάτων, ακινήτων, μετοχών και συναλλαγματικών. Σ' αυτή την επιχείρηση απασχολήθηκαν ο Γεώργιος, Δημήτριος και Νικόλαος Τακιατζής.⁴

Το παρακάτω έγγραφο μαρτυρεί την παρουσία Κοζανιτών εμπόρων στην Πέστη τον 18ο και τον 19ο αι. Ανάμεσά τους συναντούμε και μέλη της οικογένειας Τακιατζή, που πολιτογραφήθηκαν αυτόν τον αιώνα υπήκοοι της Αυστροουγγαρίας. Όπως φαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα εγγράφου, ανάμεσα στους άνδρες βρίσκονται και γυναίκες. Μάλλον πρόκειται για συζύγους ή για τέκνα αυτών των εμπόρων:

«Είς Πέστην

*Κωνσταντῖνον Μουράτην, Θεόδωρον Δ. Ίωαννίδην, Ἐλένη Δ. Τόλιου (;), Νικόλαον Τακάζην, Ἀλέξανδρον Τακάζην, Κωνσταντῖνον Τακάζην, Κωνσταντῖνον Λακοβάν, Γεώργιον Τόλιον, Ίωάννην Ἀρμενούλην, Ἀλεξάνδραν Τόλζιον...).*⁵

Οι τρεις αυτοί άνδρες διεξήγαν μεγαλεμπόριο προϊόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μέσα σ' ένα πλαίσιο συλλογικότητας και αλληλοσεβασμού, εξάγοντας τόσο γεωργικά όσο και βιοτεχνικά προϊόντα. Τα κυριότερα προϊόντα που εμπορεύονταν ήταν ο κρόκος (σαφράν), το μετάξι, το λινάρι και το βαμβάκι, τα οποία εξάγονταν στην Αυστρία και στη Γερμανία. Με το μετάξι και το βαμβάκι ύφαιναν ωραία και ακριβά υφάσματα, που τα επανεισήγαν από την Κεντρική Ευρώπη στις εμποροπανηγύρεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδίως σ' αυτά της Δυτικής Μακεδονίας.⁶ Πρόκειται για μία μεγάλη επιχείρηση που ξεκίνησε με αγοραπωλησίες εμπορευμάτων και μετεξελίχθηκε σε δραστηριότητες χρηματοπιστωτικού χαρακτήρα. Η ακμή του εμπορικού οίκου των Τακιατζήδων συμπίπτει με τη ίδρυση της Εμπορικής Τράπεζας της Πέστης, καθώς κύριος συντελεστής της επιτυχίας της και μέτοχός της ήταν ο Γεώργιος Κων/νου Τακιατζής.⁷

απορρόφηση του ιδρώτα· βλ. Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, ό. π., σ. 19, 52-54.

⁴ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 58.

⁵ Έγγραφο υπ' αριθμ. Κ. 0990025, 19ου αιώνα, (σε μορφή φωτογραφίας), από το Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή. Κατά την έκδοση των εγγράφων αποκαθιστούμε τον τονισμό και την ορθογραφία τους.

⁶ Βλ. Ι. Μαντούβαλος, «Miskolc-Satorajauhely-Bουδαπέστη: ό. π., σ. 344-346 και Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 302-303.

⁷ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 43.

Ακολούθησε μια περίοδος κάμψης των εμπορικών δραστηριοτήτων αυτής της οικογένειας εξαιτίας της αποχώρησης των τριών μετόχων από την κοινή εμπορική επιχείρηση. Η διάσπαση αυτή δεν εμπόδισε τους Τακιατζήδες να συνεχίσουν, χωριστά πλέον, την εμπορική τους δράση. Κύρια αιτία της διάστασης των τριών επιχειρηματιών ήταν, μάλλον, η επιδίωξη του προσωπικού κέρδους και του γρήγορου πλουτισμού. Οι εργασίες όμως του εμπορικού αυτού οίκου συνεχίστηκαν με επιτυχία από τους ανεψιούς των Τακιατζήδων, τους αδελφούς Λακοβά, οι οποίοι ακολουθώντας το ίδιο επιχειρηματικό μοντέλο οραματίστηκαν και ίδρυσαν τον διάδοχο ομώνυμο εμπορικό οίκο των «*Ἀδελφῶν Λακοβᾶ*». Πρόκειται για τους αδελφούς Λάζαρο, (Λάτζκο ή Λάσκαρι, 1791-1860 με έδρα την Πέστη) και Δημήτριο Λακοβά (1797-1861, με έδρα τη Χαλκίδα),⁸ οι οποίοι μετακινήθηκαν, για ένα μικρό χρονικό διάστημα, από την Κοζάνη στην Πέστη, ύστερα από την προσπάθεια του Δημητρίου και του Νικόλαου Τακιατζή να τους βοηθήσει να αποκτήσουν γνώσεις και εμπειρίες γύρω από την διεξαγωγή του εμπορίου. Οι Τακιατζήδες χρηματοδότησαν τις σπουδές των αδελφών Λακοβά και στη συνέχεια τους έκαναν συνεργάτες και μεριδιούχους του καταστήματός τους.⁹ Μάλιστα ο Λάζαρος Λακοβάς άλλαξε στα τελευταία χρόνια της ζωής του το επίθετό του σε Τακιατζής.¹⁰ Οι ανέκδοτες επιστολές από το Αρχείο της οικογένειας Τακιατζή μαρτυρούν τη συνεργασία του Δημητρίου Λακοβά με τον αγαπημένο του εξάδελφο Κωνσταντίνο Δημητρίου Τακιατζή κατά τα έτη 1840-1860.¹¹

Παρόλα αυτά, οι συγγενικές σχέσεις των τριών εμπορευόμενων Τακιατζήδων δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες, γεγονός που δημιουργεί πολλά αναπάντητα ερωτήματα, κυρίως όσον αφορά στην επιλογή της επωνυμίας του εμπορικού τους οίκου «*Αὐταδελφοί Τακιατζή*». Ο Νικόλαος Εμμανουήλ Τακιατζής, Τακάτζης ή Ταϊκάτζης (1776-1866) φέρεται ως εξάδελφος του Δημητρίου Ιωάννη Τακιατζή (1779-1819), αφού οι πατέρες τους, Εμμανουήλ και Ιωάννης Τακιατζής, ήταν αδέρφια. Έπειτα, το πατρώνυμο του νεότερου Γεωργίου Τακιατζή (1788-1844) είναι Κωνσταντίνος, ώστε μια αδελφική σχέση του Γεωργίου με τον Δημήτριο να αποκλείεται, ενώ μια τέτοια με το Νικόλαο να θεωρείται απίθανη. Γύρω από το ζήτημα αυτό είχε

⁸ Γονείς των αδελφών Λακοβά ήταν ο Ιωάννης (Νάννος) Λάτζκου, Λακοβά και η Μποζιάνα Λακοβά, προφανώς κάποια αδελφή των «αυταδέλφων». Αρχαιακός Κώδικας ΔΒΚ 1: (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης: 1759-1851).

⁹ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 14.

¹⁰ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 302-303.

¹¹ Βλ. Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

δημιουργηθεί, έως τώρα, μεγάλη σύγχυση. Η εξακρίβωση του άγνωστου ονόματος του πατέρα του Νικολάου Τακιατζή κατέστη δυνατή μέσω του Αρχαιακού Κώδικα ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης: 1759-1851) του Αγίου Νικολάου Κοζάνης, στην ενορία του οποίου υπάγονταν οι Τακιατζήδες.¹² Η ονομασία λοιπόν «*Αυτόαδελφοί Ταϊκάτζη*» που αποδίδεται τόσο στον εμπορικό οίκο όσο και στους Νικόλαο Δ. Τακιατζή, Δημήτριο Ιω. Τακιατζή και Γεώργιο Κ. Τακάτση ντε Μπέρτζα είναι λανθασμένη και χρησιμοποιείται καταχρηστικά για τους Τακιατζήδες της δεύτερης γενιάς, υποδηλώνοντας πιθανόν τη συγγενική ή ακόμη και την επαγγελματική σχέση των πατέρων τους.¹³

Οι πληροφορίες για τον Κωνσταντίνο Γ. Τακιατζή (1756-1820), πατέρα του ευγενούς Γεωργίου Τακάτση ντε Μπέρτζα, αντλούνται από τον παραπάνω Κώδικα γεννήσεων και βαπτίσεων, από τον κατάλογο των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων παροίκων της Πέστης και της Βούδας της περιόδου 1687-1848, από διάφορα εμπορικής φύσεως έγγραφα και ιδιαίτερα από την προσωπική του διαθήκη του τελευταίου. Ο κώδικας του Αγίου Νικολάου αποτελεί πολύ σημαντική πηγή αφού μαρτυρεί ότι ο Ιωάννης Τακιατζής, παππούς του Κων/νου Δ. Τακιατζή, είχε παντρευτεί τη Σάννα με την οποία απέκτησε δύο παιδιά: έναν γιο με το όνομα Δημήτριος, πατέρα του Κ. Δ. Τακιατζή, και μια κόρη, την Αναστασία.¹⁴ Αντίθετα, για τον πατέρα του Νικολάου Τακιατζή δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο παρά μόνο το όνομά του, Εμμανουήλ, και ότι πέθανε σε κάποιο μέρος της Αυστρίας περίπου το 1824.¹⁵

Εντούτοις, το αρχαιακό υλικό που έχει εντοπισθεί και ερευνηθεί μέχρι σήμερα στη Βουδαπέστη για τους Τακιατζήδες της πρώτης γενιάς, δεν μπορεί να τεκμηριώσει ακόμη την ίδρυση και τις δραστηριότητες του εμπορικού οίκου των «*Αυτόαδελφων Ταϊκάτζη*». Συνεπώς, δεν μπορεί να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα για το ποια ήταν τα ιδρυτικά της μέλη της επιχείρησης, πότε άρχισε η λειτουργία της και πότε έληξε η συνεργασία των «*αυτόαδελφων*».¹⁶ Η σχετική βιβλιογραφία κάνει λόγο μόνο για τα ονόματα και τα βιογραφικά στοιχεία των Τακιατζήδων. Οι εμπορικές δραστηριότητές

¹² Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 15.

¹³ Τα έγγραφα σύστασης εμπορικών εταιρειών στην Πέστη πριν από το 1867 έχουν καταστραφεί (προσωπική πληροφορία στον Θεοφάνη Πάμπα από υπάλληλο του δημοτικού αρχείου Βουδαπέστης). Γνωστή είναι η επωνυμία της εμπορικής εταιρείας του Κωνσταντίνου Γ. Τακιατζή, πατέρα του ευγενούς Γεωργίου Τακάτση ντε Μπέρτζα. Αυτή δηλώνεται ως «*Constantinus Takiatzy et Compagnie*». Δεν γνωρίζουμε όμως, έως τώρα, τα ονόματα των συνεταίρων του, δηλαδή αν αυτοί ήταν Τακιατζήδες της πρώτης γενιάς ή άλλα πρόσωπα.

¹⁴ Βλ. Μ. Καλινδέρης, *Ο εκκλησιαστικός κώδιξ*, ό. π., σ. 35, 41, 68, 83-86, 97, 102.

¹⁵ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 15.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 15-16.

τους δεν εμφανίζονται πουθενά με αρκετές λεπτομέρειες, ίσως διότι το αρχειακό υλικό, τόσο στην Βουδαπέστη όσο και στην Κοζάνη, υπέστη καταστροφές με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα να χαθούν αρκετά σημαντικά στοιχεία που θα μπορούσαμε να αντλήσουμε από αυτό. Το ίδιο ισχύει και για το Αρχείο του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, που σώζεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης. Τα έγγραφα αυτού του Αρχείου, που θα χρησιμοποιηθούν στο επόμενο κεφάλαιο της μελέτης μας, μαρτυρούν την οικονομική δραστηριότητα του Κ. Δ. Τακιατζή στην Κοζάνη, σε συνεργασία με τους Κοεμτζή και Λακοβά. Πρόκειται για την εκμετάλλευση των κεφαλαίων που ο Κ. Τακιατζής κληρονόμησε από τους πλούσιους γονείς του, με τη μορφή της σύναψης ομολογιών με κατοίκους της περιοχής οι οποίοι είχαν άμεση ανάγκη χρημάτων, προκειμένου να εκπληρώσουν τις φορολογικές υποχρεώσεις τους προς την οθωμανική διοίκηση, κλπ.¹⁷

Όπως προκύπτει από μια ανέκδοτη αρχειακή πηγή που παραθέτει ο Πάμπας, ο Εμμανουήλ Τακιατζής, πατέρας του Νικολάου Τακιατζή, πέθανε περίπου το 1824 στην Αυστρία (ίσως στη Βιέννη), όπου και ενταφιάστηκε προσωρινά. Στην ίδια πηγή σημειώνεται ότι ο γιος του, ο οθωμανικής υπηκοότητας έμπορος της Πέστης Νικόλαος, καλείται το 1824 να πληρώσει, ως τέλη εκταφής, το ποσό των 3 φιορινίων και 15 κροϋτσαρίων, ώστε να εγκριθεί από την κυβέρνηση της Αυστρίας η εκταφή των οστών του πατέρα του και η μεταφορά τους στην Κοζάνη. Δεν γνωρίζουμε αν ο Ιωάννης Τακιατζής εγκατέλειψε ποτέ την Κοζάνη, ούτε αν έζησε για κάποιο διάστημα ή αν εγκαταστάθηκε μόνιμα σε χώρες της Αψβουργικής Μοναρχίας. Ο μόνος που πολιτογραφήθηκε (27 Νοεμβρίου 1802) και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Ουγγαρία ήταν ο Κωνσταντίνος Γ. Τακιατζής και η οικογένειά του.¹⁸

Από τη στιγμή που οι εμπορικές και κοινωνικές δραστηριότητες των Τακιατζήδων της δεύτερης γενιάς μαρτυρούνται στις πηγές, οι αποκαλούμενοι στη βιβλιογραφία «αυτάδελφοι» δεν ενεργούν συλλογικά, αλλά ανεξάρτητα και ατομικά, διαγράφοντας ο καθένας τη δική του επαγγελματική πορεία. Ο Δημήτριος Τακιατζής ξαναγύρισε στην Κοζάνη το 1808, σε ηλικία 29 ετών, για προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση και μετείχε ενεργά στην κοινωνική ζωή της γενέτειράς του προσφέροντας τις υπηρεσίες του καθώς και χρήματα (με δωρεές και χορηγίες), με στόχο πάντα τη βελτίωσή της.¹⁹

¹⁷ Βλ. Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

¹⁸ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 15-16.

¹⁹ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 303-304.

Το 1817-1818 ο Δημήτριος Τακιατζής βρίσκεται στη Βουδαπέστη, όπου ασχολείται με το εμπόριο.²⁰ Στα 1819 πεθαίνει από φυματίωση μακριά από την πατρίδα του, στη Βιέννη. Εκεί έζησε και εργάστηκε ο δεύτερος γιος του, ο Ιωάννης, ως εμπορικός πράκτορας. Τελευταίος επιστρέφει στην Κοζάνη ο Νικόλαος, ο οποίος ζει μόνιμα στην πόλη μέχρι το τέλος της ζωής του, στα 1866. Ήταν τότε 90 ετών. Ο Γεώργιος Τακιατζής ήταν ο μόνος από τους τρεις «αυτάδελφους» που εγκαταστάθηκε μόνιμα, μαζί με τον πατέρα του, στην Ουγγαρία. Έζησε στην Πέστη, ακολουθώντας για ένα μεγάλο διάστημα το επάγγελμα του εμπόρου. Στη συνέχεια όμως εγκατέλειψε το εμπόριο και αγόρασε αγροτεμάχια στην χώρα υποδοχής, αποκτώντας μεγάλο πλούτο ως κτηματίας. Στα 1822 προβιβάστηκε στην τάξη των Ούγγρων ευγενών, λόγω της σημαντικής περιουσίας του. Στην Ουγγαρία δημιούργησε πολυμελή οικογένεια, απόγονοι της οποίας ζουν μέχρι σήμερα σε διάφορες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Πέθανε το 1844 στην Πέστη.²¹

Οι Τακιατζήδες, άνδρες ευρείας μόρφωσης, άξιοι έμποροι, οικονομικά ισχυροί, δημιουργικοί και δραστήριοι, φιλογενείς και φιλόμουσοι, ευεργέτησαν ποικιλότροπα τη γενέτειρά τους, όπως και την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Πέστης. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε, επί τρεις γενεές, η προσφορά τους στην παιδεία, τα γράμματα και, γενικά, στον ελληνικό πολιτισμό. Με σημαντική χρηματοδότηση των «αυτάδελφων» Τακιατζή δίδαξε στη Σχολή Κοζάνης από το 1804 μέχρι το 1810 ο δάσκαλος Στέφανος Σταμκίδης.²²

Επίσης, οι «Αυτάδελφοι Ταϊκατζή» επιτέλεσαν εξάίρετο έργο, σε συνεργασία με τον ιερέα Χαρίσιο Μεγδάνη και τους αυταδέλφους Ιωάννη και Γεώργιο Παπαδημητρίου. Με την ιδιότητα των φροντιστών και των εφόρων της κοινότητας, συνέδραμαν το 1810 στην ανέγερση ενός μεγαλύτερου κτηρίου, που θα κάλυπτε τις ανάγκες του σχολείου της Κοζάνης, το οποίο κτίστηκε πίσω από το ιερό του Αγίου Νικολάου, σε διάστημα μόλις τριών μηνών. Δίπλα στο νέο σχολικό οίκημα κτίστηκε τρία χρόνια αργότερα, δηλαδή το 1813, ένα οίκημα, για να στεγάσει τη βιβλιοθήκη της πόλης, καθώς και έφερε την επιγραφή «*Οἶκος Βελτιώσεως*».²³

²⁰ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική, ό. π.*, σ. 58.

²¹ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 16.

²² Βλ. άρθρο του Ι. Παπανικολάου στην εφ. *Καλλιόπη* (1 Σεπτεμβρίου 1819, σ. 155). Για μια άλλη εκδοχή των πραγμάτων βλ. Χαρ. Καρανάσιος «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα», *ό. π.*, σ. 166, ο οποίος αναφέρει ότι η διδασκαλία του Σταμκίδη στην Κοζάνη άρχισε το 1808.

²³ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 80.

Οι «*Αυτόαδελφοι Ταϊκάτζη*» εκλέχτηκαν παμψηφεί από τον λαό της Κοζάνης έφοροι αλλά και επίτροποι της Σχολής της πόλης και αποδέχτηκαν με προθυμία το βαρύ και πολύ σημαντικό έργο της επιτροπείας και της διοίκησής της. Το ενδιαφέρον τους για την πρόοδο της Σχολής παρέμεινε αμείωτο ακόμη και όταν χρειαζόταν να βρίσκονται μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους. Παρόλο που ο Δημήτριος Ι. Τακιατζής βρισκόταν στην Πέστη, το 1818, ζήτησε από τους επιτρόπους της Σχολής την αποστολή έκθεσης με λεπτομερή περιγραφή της τρέχουσας κατάστασής της, καθώς και τις επιδόσεις των μαθητών στις δημόσιες εξετάσεις που είχαν γίνει στις 17 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους. Η έκθεση αυτή στάλθηκε στην Πέστη στις 22 Ιουνίου 1818, πληροφορώντας τον Δ. Τακιατζή ότι τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής περιλάμβαναν εκτός από κληρικούς και κοσμικούς όπως τον γνωστό ιατροφιλόσοφο Γεώργιο Σακελλάριο²⁴ τον Μιχαήλ Περδικάρη²⁵ και τον σοφολογιότατο σχολάρχη Γεώργιο Λούϊα. Προς τιμήν των συνδρομητών της Σχολής εκφωνήθηκαν από τους μαθητές εγκώμια.²⁶

Επίσης, οι «*Αυτόαδελφοι Ταϊκάτζη*»,²⁷ ως έφοροι της Σχολής, προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να εξασφαλίσουν τους απαραίτητους πόρους για την απρόσκοπτη λειτουργία της. Με δική τους πρωτοβουλία έκαναν έρανο, συγκεντρώνοντας αρκετά χρήματα από συνεισφορές συμπατριωτών τους και άλλων στη Πέστη και στη Βιέννη. Από τους τόκους του ποσού που συγκεντρώθηκε πληρώνονταν οι μισθοί των

²⁴ Ο Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838) έμπορος, ιατρός, λογοτέχνης, διανοούμενος, βρίσκεται στην πρώτη γραμμή των Ελλήνων διανοουμένων της προεπαναστατικής περιόδου. Έχοντας γνωρίσει στη Βιέννη τον Ρήγα Βελεστινλή, τον συνδράμει στα επαναστατικά του σχέδια, συμμετέχοντας στην προώθηση της ιδέας για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Οι σπουδές του στη Βιέννη τον φέρνουν σε επαφή με σπουδαίους ιατρούς της εποχής καθώς και με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση. Στο έργο του καταγράφονται πολλές ασθένειες και οι θεραπείες τους, με επιστημονική βάση, γεγονός που δείχνει και το επίπεδο της ιατρικής την εποχή αυτή· βλ. Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος*, ό. π., σ. 372-374.

²⁵ Ο Μιχαήλ Περδικάρης (Κοζάνη, 1766 - Μοναστήρι, 1828) ήταν ιατρός και λόγιος κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Αφού ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στην Κοζάνη μετέβη στο Βουκουρέστι και στην Πάντοβα, όπου σπούδασε ιατρική. Έπειτα άσκησε το ιατρικό επάγγελμα στην Κοζάνη αποκτώντας μεγάλη φήμη, με αποτέλεσμα να προσληφθεί ως ιατρός του Μουχτάρ πασά στην Ναύπακτο. Προσέφερε, επίσης, τις ιατρικές υπηρεσίες του σε Οθωμανούς αξιωματούχους στη Μακεδονία. Το 1828 ο Ιωάννης Καποδίστριας τον προσκάλεσε να μεταβεί στο Ναύπλιο για να προσφέρει τις υπηρεσίες του ως ιατρός στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 296-299.

²⁶ Δυο από τα χαριτωμένα εγκώμια που εκφωνήθηκαν από μικρούς μαθητές της Σχολής ήταν αυτά του γιου του σχολάρχη Γεωργίου Λούϊα και του Κωνσταντίνου, γιου του Δημητρίου Ι. Τακιατζή τότε έξι ετών, ο οποίος είπε τα έξης: «*Τί νήπιον κι' άν είμαι; Τόν Κύριον αίνῶ, καί τούς καλούς προστάτας τιμῶ και προσκυνῶ*». Κ. Γ. Λούϊας, *Έπταετής άν κ' είμαι, τό χρέος μου γνωρίζω, Σχολής μας τούς προστάτας τιμῶ και εὐφημιζῶ*»· βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 17.,

²⁷ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 58.

διδασκάλων. Επιπλέον, οι Τακιατζήδες συνέδραμαν και ενίσχυσαν υλικά και ηθικά τους λογίους της εποχής τους.

Ο Δημήτριος Ιωάννου Τακιατζής, ο Κωνσταντίνος Γ. Τακιατζής και ο γιος του, ο Γεώργιος Κ. Τακιατζής ή Τακάτζης ντε Μπέρτζα, χρηματοδότησαν εκδόσεις Κοζανιτών συγγραφέων, όπως δύο έργα του Χαρισίου Δ. Μεγδάνη *Όδηγία χριστιανική* (Βιέννη 1818) και *Καλλιόπη ή παλινοστοῦσα* (Βιέννη 1819) και Γεωργίου Σακελλαρίου *Ποιήματα*, τυπογραφείο Ιωάννου Σνέιερ, (Βιέννη 1817). Τα ονόματά τους εμφανίζονται σε καταλόγους συνδρομητών βιβλίων κατά τα προεπαναστατικά χρόνια.²⁸

II. Γενεαλογικά της οικογένειας Τακιατζή

Παρακάτω παραθέτουμε το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας Τακιατζή.²⁹ Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζει αναλυτικά τα μέλη της κάθε γενιάς, την επαγγελματική τους δραστηριότητα, την οικογενειακή τους κατάσταση, τους απογόνους τους, το μορφωτικό τους επίπεδο, τις διοικητικές θέσεις που είχαν καταλάβει στις γενέτειρές τους, καθώς και τα αξιώματα που απέκτησαν στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας Κοεμτζή, το σχηματίσαμε με βάση πληροφορίες που συγκεντρώσαμε από διάφορες πηγές και μελέτες. Ίσως, να παρουσιάζει ορισμένα κενά, τα οποία μπορούν να καλυφθούν από μελλοντικές έρευνες.

²⁸ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 17.

²⁹ Πρβλ. Μ. Καλινδέρης, *Ο κώδιξ της μητροπόλεως*, ό. π., σ. 35, 41, 68, 83-86, 97, 102 και Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 59-61.

<p><u>A)Εμμανουήλ Τακιατζής:</u> -Έμπορος στην Αυστρία. Πέθανε το 1824. -Ανήκει στην πρώτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>B)Ιωάννης Τακιατζής:</u> -Έμπορος στην Πέστη. -Ανήκει στην πρώτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>Γ)Κωνσταντίνος Τακιατζής:</u> -Έμπορος και ευεργέτης του ιερού ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου και του ελληνικού σχολείου της Πέστης. -Ανήκει στην πρώτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>
<p>-Είχε αποκτήσει τρία παιδιά από τη σύζευξή του με την Αναστασία.</p>	<p>-Είχε αποκτήσει τρία παιδιά από τη σύζευξή του με την Σάννα.</p>	<p>-Είχε αποκτήσει έναν γιό από τη σύζευξή του με την Ζωΐτσα.</p>
<p>-Πρόκειται για την Αλεξάνδρα, τη Βασιλική και τον Νικόλαο, ο οποίος ακολούθησε το επάγγελμα του πατέρα του με μεγάλη επιτυχία. -Ανήκουν στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Πρόκειται για την Αναστασία, τον Δημήτριο και την Ελένη. -Ανήκουν στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Πρόκειται για τον Γεώργιο Τακιατζή ντε Μπέρζα. -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>
<p><u>ι)Νικόλαος Τακιατζής:</u> -Έμπορος και διαχειριστής της πατρικής περιουσίας. -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>ι)Δημήτριος Τακιατζής:</u> -Έμπορος, χρηματοδότης, έφορος και επίτροπος της Σχολής της πόλεως, δωρητής βιβλίων, χορηγός εκδόσεων βιβλίων και διαχειριστής της πατρικής περιουσίας. -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>ι)Γεώργιο Τακιατζή ντε Μπέρζα:</u> -Μεγαλέμπορος, διαχειριστής της πατρικής περιουσίας και ευγενής. (του απονεμήθηκε ο ουγγρικός τίτλος ευγένειας). -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>
<p>-Νυμφεύτηκε τη Ματιώ και μαζί της απέκτησε πέντε παιδιά.</p>	<p>-Παντρεύτηκε τη Θεοδόρα, κόρη του προεστού και <i>κοτζάμπαση</i> της πόλεως Ρούση Γ. Κοντορούση, φιλικά προσκείμενου στον Αλή πασά της Ηπείρου. -Απέκτησε μαζί της πέντε παιδιά.</p>	<p>-Κτηματίας στο κομιτάτο του Arad (Berza). -Ιδιοκτήτης πολυκατοικιών. -Μέλος του εμπορικού επιμελητηρίου.</p>
<p>-Πρόκειται για τους Μενέλαο, Δημήτριο, Κωνσταντίνο και Γεώργιο. -Ανήκουν στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Πρόκειται για τον Νικόλαο, τον Κωνσταντίνο (που μελετάμε) την Άννα, την Αναστασία και τον Ιωάννη. -Ανήκουν στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Ιδρυτής της Εμπορικής Τράπεζας Πέστης. -Χορηγός σε εκδόσεις βιβλίων.</p>
<p>-Η μοναδική του κόρη, η όμορφη Αναστασία, αποτέλεσε το μήλον της έριδας, διότι άρεσε στον Αλή πασά. Ενώ ήταν αρραβωνιασμένη με τον αγωνιστή Γεώργιο Λασσάνη που εκείνη την εποχή βρισκόταν εκτός Κοζάνης, ο Αλή πασάς ήθελε να την αποκτήσει. Δεν τα κατάφερε όμως διότι μαθεύτηκε στην Κοζάνη ότι ο</p>	<p><u>ii)Κωνσταντίνος Τακιατζής:</u> -Λόγιος, έμπορος, οστιάριος, πρωτονοτάριος (1852). -Ρεφεντάριος. -Ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Φοίνις»(1873).</p>	<p>-Νυμφεύτηκε την κόρη του άρχοντα Κωνσταντίνου Δογαλή, Ελισάβετ και μαζί της απέκτησε επτά παιδιά. -Πρόκειται για την Αικατερίνη, (η οποία συνδέθηκε με τον εμπορικό οίκο στο Τοκάι), τον Κωνσταντίνο, την Αγνή, τον Νικόλαο, τον Αλέξανδρο (πέθανε</p>

<p>Αλής έστειλε ανθρώπους του να την κλέψουν. Αμέσως οι προύχοντες της πόλης την πάντρεψαν με τον ιερέα Δημήτριο Μεγδάνη, για να την σώσουν από τα χέρια του πασά.</p>	<p>-Έφορος σχολείων Κοζάνης, ιδρυτής του Παρθεναγωγείου -Δωρητής οικοπέδου για την ανέγερση του ναού του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου. -Δωρητής 500 οθωμανικών λιρών και ενός οικοπέδου για την κατασκευή νεκροταφείου δίπλα στον ναό του Αγίου Γεωργίου. -Χορηγίες για εκδόσεις βιβλίων και εμπόριο βιβλίου μικρής κλίμακας. -Χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες με ομολογίες. -Ανήκει στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>σε μικρή ηλικία), τον Αλέξανδρο τον πρεσβύτερο και την Ελένη. -Ανήκουν στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>
<p>-Κανένα από τα παιδιά του δεν είχε εμπορικές και, γενικά, οικονομικές δραστηριότητες.</p>	<p>-Νυμφεύθηκε την Αναστασία, κόρη του Καστοριανού εμπόρου Παναγιώτη Θεοφύλακτου. -Απέκτησαν τρία παιδιά: τον Ιωάννη, τον Δημήτριο και τον Ιωάννη που πέθαναν σε μικρή ηλικία. -Ανάδοχός τους ήταν ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής, έμπορος και κτηματίας, με τον οποίο συνεργαζόταν ο Κων/νος Δ. Τακιατζής. -Άφησε την περιουσία του στον Κοζανίτη έμπορο Ατλάζη.</p>	<p>-Εμπορικές και γενικά οικονομικές δραστηριότητες είχαν ο Νικόλαος και ο κτηματίας Αλέξανδρος ο πρεσβύτερος.</p>

III. Δημήτριος Ιωάννη Τακιατζής (1779-1819)

Ο Δημήτριος Τακιατζής ή Ταϊκατζής, πατέρας του Κωνσταντίνου Τακιατζή που μελετάμε, ήταν ο δεύτερος από τους τρεις Τακιατζήδες που ίδρυσαν την εμπορική εταιρία των «*Αύταδελφών Τακιατζή*». Ο Δημήτριος Ιω. Τακιατζής γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1779. Πατέρας του ήταν ο Ιωάννης Τακιατζής, γόνος της μεγάλης οικογενείας των εμπόρων Τακιατζήδων. Ο Δημήτριος βαπτίστηκε στις 18 Απριλίου 1779 στον ναό του Αγίου Νικολάου Κοζάνης, με ανάδοχο την Αλεξάνδρα Κυρατζή.³⁰

³⁰ Βλ. Μ. Καλινδέρης, *Ο κώδιξ της μητροπόλεως*, ό. π., σ. 35, 41, 68, 83-86, 97,102.

Ο Ιωάννης και η Σάννα Τακιατζή απέκτησαν τρία παιδιά: δύο κορίτσια, την Αναστασία και την Ελένη, και έναν γιο, τον Δημήτριο. Ως μοναχογιός ο Δημήτριος κληρονόμησε όλη τη σεβαστή περιουσία του εύπορου πατέρα του. Από πολύ μικρή ηλικία μαθήτευσε στο Ελληνομουσείο (Σχολή Παγούνη) της Κοζάνης, έχοντας ως δάσκαλό του τον ιερομόναχο Αμφιλόχιο Παρασκευά. Στην ηλικία των 8 ή 10 ετών εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πέστη της Ουγγαρίας. Εκεί παρακολούθησε μαθήματα εμπορικής φύσεως, έμαθε ευρωπαϊκές γλώσσες και άρχισε να ασχολείται με το εμπόριο και με άλλες οικονομικές δραστηριότητες.³¹

Σε κατάλογο των Ελλήνων εμπόρων της Πέστης του 1793 καταγράφεται και το όνομα του Δημητρίου Τακετζή με λατινικούς χαρακτήρες ως «Demetrius Takedgyi». Από τον κατάλογο αυτό, αντλείται η πληροφορία πως ο Δημήτριος Τακιατζής κατοικούσε στην οικία Domo Poriniana και ασχολείτο με το εμπόριο προϊόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πιθανόν το ελληνικό όνομα να ταυτίζεται με τον Κοζανίτη έμπορο Δημήτριο Ι. Τακιατζή, αν και ήταν τότε μόνο 15 ετών.³²

Σύμφωνα με την ισχύουσα στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων νομοθεσία, ο Δημήτριος δεν είχε την δικαιοπρακτική ικανότητα εξάσκησης εμπορικής και, γενικά, οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Για την απόκτηση αυτής της ιδιότητας έπρεπε ένας έμπορος να είχε συμπληρώσει το 23ο έτος της ηλικίας του και να είχε παρακολουθήσει τον πρώτο κύκλο των απαραίτητων μαθημάτων.³³ Ίσως ο Δημήτριος να ασκούσε το εμπόριο κρυφά και όχι νόμιμα, έχοντας την προστασία κάποιου άλλου εμπόρου, που μάλλον τον είχε προσλάβει ως *τσιράκι*. Έπειτα, ο Δημήτριος με πολλές προσπάθειες έγινε συνεργάτης του αφεντικού του, γεγονός που ίσως μπορεί να ταυτιστεί με την ίδρυση της εμπορικής εταιρίας των «*Αύταδελφῶν Τακιατζή*». Από τη μελέτη των σχετικών πηγών οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Δημήτριος Τακιατζής βρισκόταν στην υπηρεσία του Εμμανουήλ Τακιατζή και, όταν έφτασε σε ώριμη ηλικία, επιδόθηκε σε ανεξάρτητες εμπορικές δραστηριότητες.

Ο Δημήτριος, ως φιλομαθής και δραστήριος, παράλληλα με τις οικονομικές του δραστηριότητες, επιδόθηκε στην εκμάθηση ευρωπαϊκών γλωσσών και εμπορικών κωδίκων και κατάφερε σε μικρό χρονικό διάστημα να αποκτήσει αξιοσέβαστη κινητή

³¹ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 303-304.

³² Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 27.

³³ Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη*, ό. π., σ. 242.

και ακίνητη περιουσία. Το 1808 επέστρεψε στην Κοζάνη, προφανώς για μόνιμη εγκατάσταση, έχοντας αποκτήσει πλέον μεγάλη εμπειρία καθώς και σημαντικά κεφάλαια, που θα του έδιναν τη δυνατότητα να ασχοληθεί και με άλλα έργα στη γενέτειρά του. Έτσι, μετείχε ενεργά στα δημόσια ζητήματα της πόλης προσφέροντας χρήματα και υπηρεσίες για την οικονομική και κοινωνική της ευημερία. Ο Δημήτριος ήταν τότε 29 ετών και συνέχισε να ασχολείται με το εμπόριο και, γενικά, με οικονομικής φύσεως ζητήματα, τη διαχείριση των οποίων ανέλαβε μετά τον θάνατό του, ο γιος του Κωνσταντίνος Τακιατζής.³⁴

Το 1809 νυμφεύτηκε με συνοικέσιο τη Θεοδώρα, κόρη του *κοτζάμπαση* της Κοζάνης Ρούση Γεωργίου Κοντορούση και αδελφή του λογίου Γεωργίου Ρουσιάδη / Κοντορούση. Ο Κοντορούσης (παππούς του Κωνσταντίνου Τακιατζή), είχε ασχοληθεί στο παρελθόν με το εμπόριο. Επομένως, η οικογένεια του Ρούση Κοντορούση ανήκε στις πλουσιότερες και πολιτικά ισχυρότερες της πόλης, αφού εκείνη την εποχή αυτός ο *κοτζαμπάσης* είχε τη στήριξη του παντοδύναμου δυνάστη της Ηπείρου Αλή πασά. Ανάλογη με τον πλούτο και την κοινωνική θέση αυτής της οικογένειας ήταν και η προίκα που έδωσε ο πατέρας στην αγαπημένη του θυγατέρα Θεοδώρα, για να εξοπλίσει το νέο σπίτι της. Συγκεκριμένα, η αξία της προίκας που πήρε ανερχόταν στους 346.080 παράδες. Η προικοδότηση επισφραγίστηκε στις 31 Ιανουαρίου 1809. Ο πατέρας της νύφης Ρούσης Κοντορούσης και η σύζυγός του, η κυρία Μποζιάνα, συμφώνησαν με τον έμπορο Δημήτριο Ιω. Τακιατζή να του δώσουν την κόρη τους ως σύζυγο και συμπαραστάτη σε χαρές και λύπες, ευχόμενοι στο νέο ζευγάρι «*μακρότητα ήμερῶν, τεκνογονίαν και προκοπήν, ὅτι εὐχαῖ γονέων στηρίζουσι θεμέλια οἴκων*». Είναι οι τυπικές ευχές που συναντούμε, λίγο πολύ, σε όλα τα προικοσύμφωνα αυτής της περιόδου, οι οποίες έχουν αγιογραφικό υπόβαθρο και μαρτυρούν την έντονη θρησκευτικότητα αυτών των ατόμων. Η προίκα που έλαβε ο Δημήτριος Τακιατζής, καθώς και η αξία της ήταν η εξής:³⁵

³⁴ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 303-304.

³⁵ Βλ. Δελαλιάς, *Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως της Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1970, Η διαθήκη του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή στις σελ. 10-13.

ΠΡΟΙΚΑ	ΑΞΙΑ
<i>Α) Δύο αμπέλια συνολικής έκτασης πέντε στρεμμάτων.</i>	<i>16.000 γρόσια</i>
<i>Β) Ένα μεγάλο σπίτι και ένα μεσαίο εργαστήριο.</i>	<i>120.000 γρόσια</i>
<i>Γ) Χρυσά, μαργαριταρένια και ρουμπινιένια κοσμήματα, σκουλαρίκια και δακτυλίδια.</i>	<i>60.000 γρόσια</i>
<i>Δ) Πολλά φορέματα, αρκετά αντεριά.</i>	<i>20.000 γρόσια</i>
<i>Ε) Μερικούς σαγιάδες.</i>	<i>10.000 γρόσια</i>
<i>ΣΤ) Υποκόμισσα και μαντήλες.</i>	<i>12.000 γρόσια</i>
<i>Ζ) Ντουλάπες και παπλώματα.</i>	<i>18.000 γρόσια</i>

Ο Δημήτριος³⁶ απέκτησε με τη Θεοδώρα πέντε παιδιά: τρεις γιους και δύο κόρες. Πρωτότοκος γιος ήταν ο Νικόλαος, που γεννήθηκε περί το 1810. Έπονται ο Κωνσταντίνος, που εξετάζουμε στην εργασία μας, η σεβαστή Άννα ή αλλιώς Σάννα, σύζυγος του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, με τον οποίο δεν απέκτησε παιδιά. Ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής συνεργάστηκε με τον αδελφό της γυναίκας του, Κωνσταντίνο Τακιατζή, επί πολλά χρόνια και με μεγάλη επιτυχία.³⁷ Ακολούθησαν η Αναστασία και ο Ιωάννης³⁸ Δ. Τακιατζής (1815), ο οποίος εργαζόταν ως εμπορικός πράκτορας στη Βιέννη, όπου και

³⁶ Θ. Πάμπας, *Οι ενταφιασθέντες Κοζανίτες στο νεκροταφείο St. Marx της Βιέννης (Γ' μέρος)*, *Ελιμειακά*, τχ 78-79 (2017), σ. 8-11.

³⁷ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

³⁸ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 29.

πέθανε σε ηλικία μόλις 24 ετών από φυματίωση πνευμόνων, άγαμος και άτεκνος. Ετάφη στο ελληνικό τμήμα του νεκροταφείου Sankt Marx.³⁹

Ο Χαρίσιος Μεγδάνης αναφέρει για την προσωπικότητα του Δημητρίου, τα εξής: «Ο Δημήτριος έγινε σύντομα ο θερμότερος ζηλωτής και ακάματος φροντιστής υπέρ της συστάσεως της Σχολής της πατρίδας του.⁴⁰ Ήτον ο Έφορος εις αυτήν, και ο επιμελέστατος κηδεστής δια πάσαν βελτιώσιν της· και δεν έλειψε και μακρόθεν επί της απουσίας του να επιβλέπη τα δέοντα και να εννοιάζεται δια τα χρήζοντα, και έως της υστάτης αναπνοής του να αποστέλλη βιβλία προς πλουτισμόν της Βιβλιοθήκης και να γράφη προτρεπτικώς υπέρ της καλής επιδόσεως των τέκνων μας». Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δ. Τακιατζής χρηματοδότησε την έκδοση των βιβλίων του Μεγδάνη *Όδηγία Χριστιανική Όρθόδοξος* (Βιέννη 1818) καθώς και *Καλλιόπη ή παλινοστούσα* (Βιέννη 1819).⁴¹

Στα 1818 ο Δημήτριος Τακιατζής βρίσκεται για επαγγελματικούς λόγους στην Πέστη. Με δύο επιστολές του προς τους υπεύθυνους της Σχολής, ζητάει την αποστολή λεπτομερούς έκθεσης, προκειμένου να πληροφορηθεί την κατάστασή της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον δείχνει για την εξέταση των μαθητών που έλαβε χώρα στις 17 Φεβρουαρίου 1818. Στους μαθητές της Σχολής ανήκε και ο εξαετής γιος του Κωνσταντίνος Τακιατζής.

Ο Δημήτριος Ι. Τακιατζής πέθανε ανάμεσα στις 21 Σεπτεμβρίου με 3 Οκτωβρίου 1819 από φυματίωση στο σπίτι του στη Βιέννη,⁴² στο προάστειο Leopoldstadt, σε ηλικία 41 ετών. Ενταφιάστηκε στο νεκροταφείο St. Marx της Βιέννης.⁴³ Ο αδελφός της γυναίκας του Γεώργιος Ρουσιάδης εκφώνησε προς τιμήν του επιτάφιο στην κηδεία του και συνέθεσε ένα ελεγείο.⁴⁴ Επιτάφιο λόγο εκφώνησε και ο Χαρίσιος Μεγδάνης στο μνημόσυνο του ανδρός, που έγινε στην Κοζάνη, στις 3 Φεβρουαρίου 1820.⁴⁵ Ο Δημήτριος Τακιατζής υπήρξε άνθρωπος

³⁹ Θ. Πάμπας *Οι ενταφιασθέντες Κοζανίτες στο νεκροταφείο St. Marx της Βιέννης (Α' μέρος)*, *Ελμειακά*, τχ 74-75 (2015), σ. 39.

⁴⁰ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, ό. π., σ. 28.

⁴¹ Βλ. Χ. Μεγδάνης, *Καλλιόπη παλινοστούσα ή Περί ποιητικής μεθόδου, Πραγματεία φιλολογηθεῖσα τε, και έκπονηθεῖσα επίμελῶς, και εὐτάκτως, παρά τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν ἐλαχίστου Χαρισίου Δημητρίου Μεγδάνη τοῦ ἐκ Κοζάνης πρὸς χρῆσιν και ὠφέλειαν τῶν φιλόμουσων νέων τοῦ Γένους τῶν την ποιητικὴν μετερχομένων και νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ ἐντιμολογιωτάτου και φιλογενεστάτου κυρίου Δημητρίου Ἰωάννου Τακιατζῆ*, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, ἐκτῆς τυπογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σνείφερ, 1819.

⁴² Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, ό. π., σ. 27.

⁴³ Θ. Πάμπας *Οι ενταφιασθέντες Κοζανίτες*, ό. π., σ. 34.

⁴⁴ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 29-30.

⁴⁵ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, ό. π., σ. 26-46.

ευρείας παιδείας και φιλόπατρις, διότι συνέδραμε ηθικά και υλικά πολλούς Έλληνες λογίους και ευεργέτησε ποικιλοτρόπως την ιδιαίτερη πατρίδα του.

IV. Κωνσταντίνος Δημητρίου Τακιατζής (1812-1896)

Ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής⁴⁶ ήταν ο τελευταίος απόγονος της μεγάλης οικογενείας των Τακιατζήδων. Γεννήθηκε τον Ιανουάριο 1812 στην Κοζάνη και βαπτίστηκε στις 2 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους στον ναό του Αγίου Νικολάου.⁴⁷ Σε ηλικία 7 μόλις ετών στερήθηκε τον πατέρα του. Αν εξαιρέσουμε τις ψυχολογικές συνέπειες αυτού του γεγονότος, δεν επηρεάστηκε αρνητικά η σταδιοδρομία του, διότι ο πατέρας του ως ένας από τους πλουσιότερους Κοζανίτες, άφησε σεβαστή περιουσία, την οποία διαχειριζόταν άριστα η μητέρα του.⁴⁸

Αφού παρακολούθησε με επιτυχία την εγκύκλια παιδεία στη Κοζάνη με δάσκαλο το Νικόλαο Τριανταφυλλίδη, ο Κωνσταντίνος μετέβη, κατά τον Λιούφη, στην Αθήνα για να ακολουθήσει περαιτέρω σπουδές, ώστε να αναλάβει τις εμπορικές επιχειρήσεις της οικογενείας. Η πληροφορία αυτή δεν φαίνεται αξιόπιστη, όπως παρατηρεί ο Δελιαλής, γιατί ο υποτιθέμενος χρόνος των σπουδών του στην Αθήνα συμπίπτει με τα χρόνια της ελληνικής Επανάστασης και τις μεγάλες δυσκολίες που υπήρχαν για οποιασδήποτε μορφής επικοινωνία με τη νότια Ελλάδα. Οι δρόμοι όμως προς τις χώρες της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων στα χρόνια αυτά ήταν ανοιχτοί.⁴⁹

Ο Κωνσταντίνος ταξίδευσε στην Πέστη στα 1824. Με κάποιο караβάνι από τη Δυτική Μακεδονία φθάνει στο Σεμλίνο, όπου μαρτυρείται η παρουσία του στο λοιμοκαθατήριο του συνοριακού σταθμού της πόλης, σε ηλικία μόλις 13 ετών. Ας σημειωθεί ότι το 1824 με 1825 οι αψβουργικές Αρχές πραγματοποιούν απογραφή των υπηκόων τους που ζούσαν στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, οι οποίες ανήκαν στην Αψβουργική Μοναρχία. Η απογραφή αυτή δεν περιοριζόταν μόνο στους τόπους εγκατάστασης των υπηκόων της, αλλά επεκτείνονταν και σ' όλους τους συνοριακούς σταθμούς, ακόμη και σ' αυτούς όπου έκαναν υγειονομικό έλεγχο (καραντίνα), προκειμένου να τους δοθεί η άδεια να περάσουν τα σύνορα. Συνοριακοί υπάλληλοι κατέγραφαν σε ειδικά βιβλία τις απαντήσεις των ταξιδιωτών

⁴⁶ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 79.

⁴⁷ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης 1759-1851), φ. 263.

⁴⁸ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 31-32.

⁴⁹ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών, ό. π.*, σ. 13.

στα ερωτήματα που τους υπέβαλλαν με βάση ένα τυποποιημένο ερωτηματολόγιο, καθώς και τα φυσικά τους χαρακτηριστικά.⁵⁰

Η διάρκεια της παραμονής του Κωνσταντίνου Τακιατζή στην Πέστη δεν ξεπέρασε το ένα τρίμηνο. Ο σκοπός του ταξιδιού του παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστος. Αν όντως ο μικρός του εγγράφου ήταν ο Κωνσταντίνος, δεν ήταν δυνατόν να επισκεφθήκε την περιοχή αυτή για μόνιμη εγκατάσταση και να έμεινε εκεί μόνο τρεις μήνες. Οποσδήποτε, ήθελε να ενημερωθεί για κάτι ή να γνωρίσει κάτι που ήταν δύσκολο να το μάθει από τη μακρινή Κοζάνη. Η δήλωσή του στις τελωνειακές Αρχές ότι πηγαίνει στην Πέστη, προκειμένου να επισκεφθεί τον αγαπημένο του πατέρα δεν ευσταθεί, διότι ο πατέρας του είχε πεθάνει στη Βιέννη ήδη το 1819.⁵¹

Πιθανόν ο μικρός Κωνσταντίνος να απάντησε μ' αυτόν τον τρόπο στους άγνωστους φύλακες, γιατί φοβήθηκε μήπως συλληφθεί από τις αυστριακές Αρχές. Όμως μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν για τον σκοπό του ταξιδιού του. Προφανώς, εκείνη την περίοδο ζούσαν στη Πέστη αρκετοί συγγενείς του, όπως οι θείοι του Νικόλαος Εμ. Τακιατζής, Κωνσταντίνος Γ. Τακιατζής Γεώργιος Ρουσιάδης,⁵² καθώς και τα τρία ξαδέλφια του, ο Γεώργιος Κ. Τακάτσης και τ' αδέρφια Λακοβά, Λάζαρος και Δημήτριος, παιδιά της θείας του. Ο μικρός Κωνσταντίνος ήθελε να τους επισκεφθεί και να τους γνωρίσει. Αφού δε ο πατέρας του είχε πεθάνει, ήθελε να τους συμβουλευθεί πριν αρχίσει την επαγγελματική του σταδιοδρομία. Επιστρέφοντας από αυτό το ταξίδι στη μακρινή Πέστη, εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κοζάνη όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση και αναλαμβάνοντας το πατρικό κατάστημα.⁵³

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Κωνσταντίνος αναμείχθηκε ενεργά στα κοινοτικά ζητήματα της πόλης καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα, λόγω της κοινωνικής και οικονομικής του επιφάνειας και της ισχυρής προσωπικότητάς του. Από διάφορους κώδικες

⁵⁰ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 32-33.

⁵¹ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, ό. π., σ. 27-28 και Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών*, ό. π., σ. 13.

⁵² Στις αρχές του 19ου αιώνα εγκαινίασε τις εμπορικές του δραστηριότητες στην Πέστη, δεν κατόρθωσε να διαγράψει ανάλογη επαγγελματική πορεία, αφού η έλλειψη κατάλληλης εμπορικής προπαιδείας τον οδήγησε στην χρεοκοπία. Αναλυτικά, βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, «Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης, στο «Η Κοζάνη και η περιοχή της», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας* (Σεπτέμβριος 1993), Κοζάνη 1997, σ. 361-363, καθώς και Ίκαρος Μαντούβαλος, «Μεταναστευτικές διαδρομές» ό. π., σ. 197.

⁵³ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 32-33.

προκύπτει ότι διετέλεσε κατά τα έτη 1834-1849 «έκδικος»,⁵⁴ «όστιάριος»,⁵⁵ και «ρεφερεντάριος» της κοινότητας Κοζάνης, ενώ το 1852 κατέλαβε το αξίωμα του «πρωτονοταρίου», δηλαδή αξιωματούχου του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στη συνέχεια έγινε Έφορος των Σχολών της πόλεως, θέση που κατείχε για αρκετά έτη και ο πατέρας του Δημήτριος. Το 1874 εκλέχθηκε πρόεδρος του Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Κοζάνης «Ο Φοῖνιξ». Ο σύλλογος αυτός ιδρύθηκε στα 1873 με στόχο την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας στην πόλη της Κοζάνης, και στην ευρύτερη περιοχή.⁵⁶

Από το παρατιθέμενο εδώ έγγραφο που μελετήθηκε στο αρχείο του Κ. Δ. Τακιατζή στη Βιβλιοθήκη της Κοζάνης, φαίνεται ότι ανάμεσα στα τέλη του 1847 με αρχές του 1848 ο Κωνσταντίνος αρραβωνιάστηκε και νυμφεύτηκε την Αναστασία, κόρη του Καστοριανού εμπόρου Παναγιώτη και της Ναούμας Φυλακτού.⁵⁷ Το γεγονός πιστοποιείται από την επιστολή του εξαδέλφου του Δημητρίου Λακοβά, που έδρευε τότε στη Χαλκίδα (15. 3. 1848), με παραλήπτη τον Κ. Τακιατζή. Ο Δημήτριος Λακοβάς συγχαίρει τον Κωνσταντίνο για τον επικείμενο γάμο του με την Αναστασία και του εύχεται ν' αποκτήσει πολλά τέκνα. Όπως γράφει, «*Επληροφορήθην τόσον διά τό αίσιον τῆς υἰείας σας, καθώς καί διά τήν σύζευξίν σας μετά τῆς έρασμίου κυρίας Αναστασίας, σῶς εὐχομαι λοιπόν πολυχρόνιον, εὐημερίαν και πολυτεκνεϊαν Αβραάμ και τῆς Σάρας*».⁵⁸

Εδώ φαίνεται και η άριστη σχέση του Λακοβά με την οικογένεια του Κ. Δ. Τακιατζή, που ξεπερνά το εμπορικό και οικονομικό συμφέρον, το οποίο απέρρεε από την συνεργασία των δύο ισχυρών ανδρών, ενώ τονίζονται οι στενοί δεσμοί της συγγένειας μεταξύ των δύο εξαδέλφων. Όπως θα δούμε και παρακάτω, ήταν μια αδελφική σχέση. Η σύναψη αυτού του γάμου με την Αναστασία Φυλακτού έγινε με στόχο την ενίσχυση των εμπορικών και των οικονομικών σχέσεων και συναλλαγών του Κοζανίτη εμπόρου. Τις εμπορικές σχέσεις που διατηρούσε από πριν ο Κωνσταντίνος με αρκετούς Καστοριανούς εμπόρους ήθελε τώρα να τις ενισχύσει μέσω αυτού του γάμου. Επρόκειτο για εμπόριο γουναρικών και άλλων ειδών της ευρύτερης περιοχής Καστοριάς, που τα αγόραζε ο

⁵⁴ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 62.

⁵⁵ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδιξ της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 206, 228, 237, 238, 246, καθώς και Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 214, 229, 233, 234, 238, 240.

⁵⁶ Ν. Π. Δελιαλή, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π., σ. 13.*

⁵⁷ Στις 28 Ιουνίου 1847, ο Ράλλης Αλβανός, άνδρας της αδερφής της Αναστασίας, με επιστολή του, ρωτούσε τον Κ. Τακιατζή, για τους λόγους καθυστέρησης του γάμου. ΔΒΚ, Λ/22071 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Οι ημερομηνίες που επιθυμούσε ο Τακιατζής να γίνει ο γάμος δεν ήταν πρόσφορες στους συγγενείς της Αναστασίας γιατί έλλειπαν στην εμποροπανύγυρη της Ουζουντζόβας. Τελικά, ο γάμος έγινε εντός του 1847. ΔΒΚ, Λ/22072 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵⁸ ΔΒΚ, Λ/21820 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Κωνσταντίνος είτε πληρώνοντας το ποσό που αντιστοιχούσε στην αξία τους σε μετρητά είτε ανταλλάσσοντας τα γουναρικά που αγόραζε με σιτάρι και μ' άλλα προϊόντα της δυτικομακεδονικής ενδοχώρας.

Επίσης ο Κωνσταντίνος, διαθέτοντας μεγάλα ποσά, ασχολήθηκε με επενδύσεις χρηματοπιστωτικής φύσεως, κυρίως με το δανεισμό χρημάτων, μέσω ομολογιών, σε αρκετούς τοπικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι χρειαζόταν κεφάλαια προκειμένου να εκπληρώσουν τις οικονομικές υποχρεώσεις τους. Συνεργάστηκε δε πολλές φορές με τον Δημήτριο Κ. Κοεμτζή για την έκδοση ομολογιών, διότι σε κάποιες περιπτώσεις το δανειζόμενο κεφάλαιο ξεπερνούσε τα 2.500 γρόσια.

Δεν λείπουν όμως και οι ομολογίες⁵⁹ με χωρικούς, της επαρχίας Κοζάνης και Καστοριάς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μία ομολογία από το Αρχείο της οικογενείας, με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1852.⁶⁰ Πρόκειται για δανεισμό χρημάτων σε χωρικούς που δεν είχαν χρήματα για να πληρώσουν τους φόρους προς τις οθωμανικές Αρχές. Γι' αυτό δανείζονταν, με τόκο βέβαια, χρήματα από εύπορους αστούς της περιοχής, όπως από τον Κων/νο Τακιατζή ή από τον Δημήτριο Κοεμτζή.⁶¹

Όμως την περίοδο αυτή (1845-1855) ο Κ.Δ. Τακιατζής αντιμετώπιζε σοβαρά πρόβλημα υγείας, γεγονός που δυσκόλευε πολύ τις εμπορικές του δραστηριότητες. Γι' αυτό, αναγκάστηκε να παραμερίσει τις επιχειρηματικές του ενασχολήσεις και να περιορισθεί μόνο στις οικονομικές-πιστωτικές συναλλαγές, με δανεισμό χρημάτων μέσω ομολογιών, όπως φαίνεται και από την αλληλογραφία του με τον εξάδελφό του Δημήτριο Λακοβά, ο οποίος ζούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα στη Χαλκίδα. Η ανέκδοτη αλληλογραφία του Κων/νου Τακιατζή με τον Δημήτριο Λακοβά μας επιτρέπει να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητα του πρώτου. Ενδεικτικά,

⁵⁹ Οι χρηματικές ομολογίες κυκλοφόρησαν στην Βιέννη από το 1704. Η προσπάθεια βελτίωσης των συνθηκών διάθεσης κεφαλαίου οδήγησε στην έκδοση ομολογιών μέσω της κρατικής τράπεζας (Stadbank), με ετήσιο επιτόκιο 5% με 6%. βλ. Παπαδόπουλος Νικόλαος, *Ερμής ο κερδώς ήτοι εμπορική εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Γ', σ. 386· Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας, ό. π.*, σ. 33. Στις αρχές του 19ου αιώνα, οι Έλληνες έμποροι της Βιέννης συμμετείχαν σε διάφορες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, όπως η αγορά ομολόγων, το εμπόριο νομισμάτων, ο δανεισμός χρηματικών κεφαλαίων, οι προεξοφλήσεις συναλλαγματικών, καθώς και η μαζική παρουσία τους στο χρηματιστήριο της Βιέννης· βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 158, 162. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και ο Κοζανίτης έμπορος Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής με την άμεση εκμετάλλευση των διαθέσιμων κεφαλαίων του, μέσω της έκδοσης ομολογιών· βλ. Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206).

⁶⁰ Ίσως η Μαριγώ Μωράλη να είχε συγγενική σχέση με τον κ Νάνο, ώστε να παρακαλεί τον Κ. Δ. Τακιατζή να του αποδώσει το μισό τόκο από τα γρόσια της. ΔΒΚ, Λ/21841, με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1852 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶¹ ΔΒΚ, Λ/21841 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

παραθέτουμε ένα μεγάλο απόσπασμα μιας μακροσκελούς επιστολής του Δ. Λιακοβά με αποδέκτη τον Κ. Τακιατζή, και το σχολιάζουμε, μαζί με άλλες δύο επιστολές του.⁶²

Στην πρώτη επιστολή που έστειλε ο Δ. Λιακοβάς στον Κ. Τακιατζή από την Χαλκίδα, στις 13 Μαρτίου 1846, του γράφει:

Πολυπόθητέ μοι ἐξάδελφε κύριε Κωνσταντῖνε Δ. Τακιατζή, εἰς Κοζάνην.

Καί μέ ἄλλον μου γράμμα διά μέσου τῶν ἀδερφῶν μου σᾶς ἔγραφον καί τήν περὶ λαβήν ἐκείνου δεν ἀμφιβάλλω. Ἦδη ἀπαντῶ τό ἀπό 18 Ἰανουαρίου γράμμα σας ἐκ τοῦ ὁποῦ προ πάντων ἐχάρην διά τό εὔ ἔχειν. Εἰς αὐτό ἤρην μίαν σημείωσιν περιγράφουσαν τά συμπτώματα τῆς κατά καιρόν πασχούσης ὑγείας Σας τήν ὁποῖαν ἀφοῦεις δύο τῶν ἐμπειροτέρων ἐδώ ἰατρῶν μας ἀνέγνωσα ἀπευθείας μέ εἶπαν ὅτι τά εὐρίσκόμενα θερμά καί ραδιροῦχα λουτρά τῆς Ἑλλάδος δέν εἶναι ἀρκετά εἰς τό νά ἐξαλείψουν τήν ἀσθένειαν τοῦ σώματός σας ἢ ὁποῖα εἶναι μόνη ὑποχόνδρια καί ἐκ τῆς ὁποῖας εὐρίσκεται τό νευρικό σύστημα τοῦ σώματός σας τόσον ἀδύνατον κατά καιρούς καί σᾶς προξενοῦν ταραγμούς, ἀπνίαν καί ἀνορεξίαν, κ. τ. λ. π. καί διά τῶν ραδιροῦχων τῆς Ἑλλάδος τά λουτρά μικράν βοήθειαν καί προσωρινήν ἢμποροῦν νά προξενήσουν, ἐκ τῶν ὁποῖων τά θερμά εἶναι τά καλύτερα, ἔπειτα τοῦ ἐξωτερικοῦ καί ἀκολούθως τῆς Ὑπάτης. Ἐκεῖνα δέ τά ὁποῖα συστήνουν διά τό αὐτό τῆς ὑποχοντριάς πάθος εἶναι ἐκεῖνα τῆς Ἰταλίας εἰς τήν Πάρμαν, τά ὀνομαζόμενα λουτρά τοῦ Ρεκουάρο, τά ὁποῖα ἔχουν καί νερόν ὀνομαζόμενον τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἰταλιστί aqua di Rocuato, τά ὁποῖα πρέπει νά τά πῆ τις διά νά τόν ὠφελήσουν, ἐπειδή καί εἶναι ραδιροῦχα καί ἐσωτερικῶς ὠφέλησαν ὅλους ὅσοι ἐμεταχειρίσθησαν αὐτά εἰς τοιαύτην τοῦ νευρικοῦ συστήματος πάσχοντας, ἐπειδή καί ἡ ἐσωτερική μεταχείρησις ἐνδυναμώνει τό νευρικό σύστημα καί ταῦτα πρέπει ν' ἀποφασίσῃτε νά πάρητε ἐσωτερικῶς, καί ἂν δυνατόν εἰς τήν πηγὴν ὁποῦ εἶναι τόσον ὠφέλιμα, καί ὁ συντομότερος δρόμος δι' ἐκεῖ εἶναι μέσων Ἰωαννίνων καί τούς Κορφοῦς [Κέρκυρας] καί ἐκεῖθεν διά τήν Βενετίαν, ἤτοι Λιβόρνον ἤτοι καί Τριέστι. Καί τόν Ἰούνιον μῆναν νά εὐρεθεῖτε ἐκεῖ ἐπειδή καί τότε εἶναι ὁ καιρός τῆς χρήσεως.

Τούναντίον καί δεν εὐκολύνεσθε ἐκ τῶν ὑποθέσεῶν σας νά κάμετε αὐτό το ταξίδιον, τότε ἐλπίζω νά ἔχετε φίλους εἰς Θεσσαλονίκην ἵνα παραγγεῖλετε διά τῶν ἐκεῖ φίλων Σας νά διορίσουν εἰς τήν Βενετίαν ἐκεῖ φίλους νά σᾶς στείλουν τριάντα μπουτῆλες ἤτοι εἰς 40 ἀπὸ διακόσια δράμα ἢ καί τι ὀλιγότερον ἢ κάθε μπουτῆλια ἀπὸ το νερόν τοῦ Ρεκουάρο, τό

⁶² ΔΒΚ, Λ/21816 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

όποιον νά εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἔτους γεμισμένα κατά τον Ἰούνιον μῆναν, καί νά σᾶς ἔλθουν τόν Ἰούλιον αὐτοῦ, καί ἡμπορεῖτε καί αὐτοῦ εἰς τόν τόπον νά τά μεταχειρισθεῖτε κάθε ἡμέραν ἀπό μίαν μποτήλιαν τό πρωῖ νηστικός κάμνοντας κίνησιν ἕως δύο ὥρας εἰς καθαρόν ἀέραν και πίνωντας ἀπ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον κάθε ἡμέραν ἀπό τό νερόν ἕως νά τελειώσῃ.

Εἰς τόν ἴδιον καιρόν νά κάμετε καί λουτρά εἰς τήν οἰκίαν σας θερμαίνοντας τό νερόν μέ καμένα σίδηρον εἰς τήν φωτιάν καί σβύνοντάς τα εἰς τό νερόν ὅπου θά κάμετε τό λουτρόν εἰς τό ξύλινον καδί, καί κατ' ἀρχάς δῖς τῆς ἐβδομάδος καί ἀκολουθῶς ἀυξάνοντας ἕως νά συνηθῆσετε νά τό κάμετε καθημερινῶ ἕως νά γίνουν 25 ἢ 30 λουτρά, πλὴν ταῦτα νά μὴν τά κάμετε εἰς γεμάτον στόμαχον, ἀλλά πρό τοῦ γεύματος, και ὁ ἰατρός Σας θέλει σᾶς ὀδηγήσει αὐτοῦ εἰς τήν χρῆσιν των. Εἰς αὐτόν τόν καιρόν πρέπει νά γίνεται ἡ διαίτα τῶν φαγητῶν, γάλατος, τυρῶν, ζυνῶν, κ. τ. λ. π καί τό νερόν τοῦ λουτροῦ νά εἶναι χλιαρόν ὥστε νά μὴν κρυώνῃ τό σῶμα, ἀλλά οὔτε πάλιν νά ὑδρώνῃ τις μέσα καί μετά τό λουτρόν νά γίνεται καί ἀνάπαυσις τοῦ σώματος. Ὅθεν σκεφθεῖτε αὐτοῦ καί μετά τοῦ ἰατροῦ σας καί πρᾶξετε ὅτι καί ὁ ἴδιος σᾶς ὀδηγήσει. [...]Εἰμί ὁ ἐξάδελφος σου

Δ. Λακοβᾶς⁶³

Ἀπό αὐτή την επιστολή του Δημητρίου Λακοβά πληροφορούμαστε τα προβλήματα υγείας του Κ. Δ. Τακιατζή και τα συμπτώματα της νόσου από την οποία έπασχε: έντονο βήχα, παράλυση του νευρικού συστήματος και γενική αδυναμία του σώματος. Γι' αυτό ο εξάδελφός του έψαχνε να βρει τρόπους άμεσης επίλυσης του χρόνιου αυτού προβλήματος και συστήνει τον Κωνσταντίνο να επισκεφθεῖ γρήγορα τα θερμά λουτρά της Ελλάδας,⁶⁴ ὥστε να γιατρευτεῖ από την ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε. Αν δεν κατάφερνε να βρει θεραπεία, ίσως θα ήταν καλό να ταξιδεύσει ως την Πάρμα της Ιταλίας, στα ονομαστά θερμά λουτρά *aquadi Rocuato*, στα οποία θα θεραπευόταν γρήγορα από αυτή τη νόσο. Εν συνεχεία, ο Λακοβάς, μιλάει για τον μακρινό δρόμο προς την Ιταλία, που έπρεπε να ακολουθήσει ο Τακιατζής, καθώς θα περνούσε από τα Ιωάννινα, την Κέρκυρα, τη Βενετία, το Λιβόρνο και την Τεργέστη, προκειμένου να φτάσει στον προορισμό του.⁶⁵ Αν δεν μπορούσε να ταξιδεύσει στην Ιταλία τον προέτρεπε να έρθει σε επαφή με φίλους του στην Θεσσαλονίκη, ὥστε να του έστελναν, μέσω

⁶³ ΔΒΚ, Λ/21816 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁴ Στις 16 Ιανουαρίου 1860, Ο Δημήτριος Λακοβάς ενημερώσει τον Κ. Τακιατζή ότι προσπαθεῖ να αντιμετωπίσει τη ρευματοπάθεια στα λουτρά της Κύθνου. Υποστηρίζει ότι κατάλληλος μήνας για την επικείμενη επίσκεψη στα θερμά λουτρά της Ελλάδας ήταν ο Μάιος. ΔΒΚ, Λ/21835 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

κοινών φίλων τους στη Βενετία, σε μποτίλιες το νερό Ρεκουάρο που θεράπευε αυτή την ασθένεια. Τέλος, κάνει λόγο για μία συναλλαγή οικονομικής φύσεως, καθώς παρακάλεσε τον Τακιατζή να δώσει στον γαμβρό του Λακοβά, τον κ. Κανατζιούλη, 1.000 γρόσια, διότι ο ίδιος αδυνατούσε να δώσει προίκα για τον επικείμενο γάμο της θυγατέρας του.⁶⁶

Η επόμενη επιστολή⁶⁷, η οποία στάλθηκε πάλι από τη Χαλκίδα στις 24 Μαΐου του 1847, μας πληροφορεί ότι ο Δ. Λακοβάς φιλοξένησε, για λίγες ημέρες, στην οικία του τον συμπατριώτη του Γεώργιο Ρουσιάδη, θείο του Κων/νου Δ. Τακιατζή, ο οποίος επισκέφθηκε τη Χαλκίδα μαζί με τη σύζυγό του, πριν μεταβεί στην Αθήνα. Οι δύο άνδρες συζήτησαν διεξοδικά και σε φιλικό κλίμα για την οικονομική κατάσταση της ιδιαίτερης πατρίδας τους, η οποία βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία, καθώς και για την πορεία της υγείας του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή. Συν τοις άλλοις, αξίζει να τονισθεί ότι στο δεύτερο μέρος της επιστολής του Λακοβά προς τον Τακιατζή, γίνεται λόγος για το επικείμενο ταξίδι του Νικολάου, αδερφού του Δημητρίου Λακοβά, στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου ν' ανοίξει μία νέα σελίδα στη ζωή του και στις επαγγελματικές του ενασχολήσεις, ώστε να συντηρήσει με αξιοπρέπεια την οικογένειά του. Ο Λακοβάς παρακαλεί τον Τακιατζή να φροντίσει στέλνοντας εμβάσματα, ώστε να εγκατασταθεί σύντομα ο αδερφός του, Νικόλαος Λακοβάς, στην Πόλη, μαζί με την οικογένειά του, διότι ο Δημήτριος Λακοβάς είχε οικονομικές δυσκολίες εκείνη τη χρονική στιγμή και δεν μπορούσε να αποστείλει χρήματα στον αδερφό του.⁶⁸

Στην τρίτη επιστολή, που στάλθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1852 από τον Δημήτριο Λακοβά στον εξάδελφο του Κων/νο Τακιατζή, γίνεται λόγος για μια νόσο, μία μορφή πλευρίτη. Ίσως τα προβλήματα υγείας που ταλαιπώρησαν τον Κων/νο Τακιατζή τα προηγούμενα χρόνια να οφείλονταν σ' αυτή τη νόσο. Μάλιστα η επιστολή αυτή αναφέρεται στην ύπαρξη ειδικών φαρμάκων για τη θεραπεία της. Ο Λακοβάς ενημερώνει τον Τακιατζή ότι αυτά τα φάρμακα θα φθάσουν από την Αθήνα στην Κοζάνη μέσω ενός ευπατρίδη, ο οποίος θα τολμούσε να περάσει τα σύνορα, θέτοντας σε κίνδυνο ακόμη και την ίδια του τη ζωή. Πρόκειται για τον γιο του στρατηγού Παππακότα.⁶⁹

⁶⁶ ΔΒΚ, Λ/21816 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁷ ΔΒΚ, Λ/21819 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁸ ΔΒΚ, Λ/21819 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁹ ΔΒΚ, Λ/21822 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Στις 25 Οκτωβρίου 1861, η γυναίκα του Δημητρίου Λακοβά, η Αία που κατοικούσε μόνιμα στη Χαλκίδα, αποστέλλει δύο επιστολές, μία στον Κ. Δ. Τακιατζή και μία στον αδελφό του συζύγου της, Νικόλαο, στις οποίες κάνει λόγο για την ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε. Τελικά, ο Δημήτριος Λακοβάς έχασε τη μάχη για τη ζωή, στις 16 Οκτωβρίου 1861, αφού δοκιμάστηκε από μία ασθένεια, το όνομα της οποίας δεν αναγράφεται στην αλληλογραφία.⁷⁰

Κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου του με την Αναστασία ο Κωνσταντίνος απέκτησε, τη δεκαετία 1850-60, τρία αγόρια: τον Δημήτριο,⁷¹ ο οποίος γεννήθηκε και βαπτίστηκε αυθημερόν στις 11 Αυγούστου 1853, τον Ιωάννη, για τον οποίο γνωρίζουμε ότι γεννήθηκε και πέθανε σε μικρό χρονικό διάστημα, πιθανόν το 1856,⁷² και τον τελευταίο γιο του, που έφερε επίσης το όνομα, Ιωάννης. Το όνομα αυτό δόθηκε στον τρίτο κατά σειρά γιο του Κων/νου Τακιατζή σε ανάμνηση του δευτέρου γιου του. Ο δεύτερος Ιωάννης, που γεννήθηκε το 1854⁷³ σπούδασε στην Αθήνα.⁷⁴ Το 1875 εξαφανίζονται τα ίχνη του από το αρχείο του Κ. Τακιατζή.⁷⁵

Ο Κων/νος, παρόλο που ήταν επαγγελματικά επιτυχημένος, δέχθηκε σκληρά χτυπήματα χάνοντας και τα τρία του παιδιά.⁷⁶ Ας σημειωθεί ότι ανάδοχος και των τριών παιδιών του Κωνσταντίνου ήταν ο θείος τους Δημήτριος Κ. Κοεμτζής, σύζυγος της αδελφής του, Άννας.⁷⁷ Τεκμήρια της σταδιοδρομίας του τελευταίου γιού του Κωνσταντίνου Τακιατζή, του Ιωάννη, αποτελούν δύο επιστολές (Θεσσαλονίκη 28

⁷⁰ ΔΒΚ, Λ/21838 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷¹ Ο Δημήτριος πέθανε μεταξύ των ετών 1853-1856. ΔΒΚ, Λ/21905 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷² Βλ. Μ. Καλινδέρης, «Ο εκκλησιαστικός κώδικς, ό. π., σ. 50 και ΔΒΚ, Λ/21905 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷³ ΔΒΚ, Λ/21895 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷⁴ Ο Ιωάννης ξεκίνησε τις σπουδές του στο Βαρβάκειο Γυμνάσιο και έπειτα στο Γυμνάσιο του Ντήμητσα. Σύμφωνα με τις πηγές του Θ. Πάμπα και του Π. Λιούφη, εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Μασσαλία, για να εργασθεί ως εμπορικός πράκτορας. Μετά το 1874 τα ίχνη του χάθηκαν από τα έγγραφα του αρχείου Τακιατζή. Δύο επιστολές από το αρχείο του Κωνσταντίνου Ατλάζη, εμπόρου και κληρονόμου του Κ. Δ. Τακιατζή, πιστοποιούν τη δραστηριότητα του Ιωάννη στη Μασσαλία. Ο Κ. Ατλαζής έστειλε χρήματα στον Γ. Σπυρίδη που έδρευε στο Παρίσι, ώστε να πραγματοποιηθεί η εκταφή των οστών του Ιωάννη Τακιατζή και έπειτα να κατασκευασθεί μνημείο προς τιμήν του. ΔΒΚ, Λ/20808 και Λ/20809 (Αρχείο Κ. Ν. Ατλαζή).

⁷⁵ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π., σ. 32-33.*

⁷⁶ Η μεγάλη δυστυχία του, εξαιτίας αυτού του γεγονότος, φαίνεται, έμμεσα, και από επιστολή του Αναστασίου Θεοφυλάκτου προς τον Κωνσταντίνο και την Αναστασία Τακιατζή, στις 29 Οκτωβρίου 1856, από το Βουκουρέστι. Όπως χαρακτηριστικά γράφει: «Σᾶς βεβαιῶέν πάση εἰλικρίνεια ὅτι δὲν ἐγνώριζα ὁ δυστυχῆς ὅτι ἀπεκτῆσατε καὶ ἄλλον υἱόν. Μὲ ἐνδόμυχον ὅθεν λύπην ἔμαθον μόνον τὴν ἀποβίωσή του». ΔΒΚ, Λ/21971 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷⁷ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π., σ. 318-319.*

Αυγούστου 1873 και Αθήνα 30 Οκτωβρίου 1874) του Δ. Κοεμτζή προς τον Κ. Δ. Τακιατζή.

Στην πρώτη επιστολή ο Δημήτριος Κοεμτζής πληροφορεί τον Κ. Τακιατζή⁷⁸ για την αναχώρηση του Ιωάννη για τη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να μεταβεί από εκεί με ατμόπλοιο στην Αθήνα για να συμπληρώσει τις σπουδές του, και αφετέρου τις οικονομικές συναλλαγές των δύο εμπόρων με Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Επίσης, από την επιστολή μαρτυρείται η επιδημία χολέρας⁷⁹ με αποτέλεσμα οι Οθωμανικές αρχές να επιβάλουν καραντίνα. Πρόκειται για μια ασθένεια που εξελίχθηκε σε επιδημία, δημιουργώντας τεράστια προβλήματα στην ανθρωπότητα για αρκετούς αιώνες. Στην ιστορία έλαβαν χώρα τρεις μεγάλες πανδημίες χολέρας: στα 1823, 1841 και 1854, οι οποίες συνήθως εξαπλώνονταν από τις ασιατικές προς τις ευρωπαϊκές χώρες.⁸⁰

Ενδιαφέρουσα πληροφορία της επιστολής είναι και το ότι ο Κ. Τακιατζής προσπαθεί να συνάψει νέες ομολογίες με τον Χατζή Λάζο και περιμένει την κατάλληλη ευκαιρία, καθώς ενημερώνεται τακτικά από τον συνεργάτη του Κοεμτζή. Για τη σύναψη ομολογίας απαιτούταν η έκδοση ιλαμιού ή αυτοκρατορικής διαταγής, ώστε να πληρωθούν τα τέλη ή οι φόροι για την οικονομική δραστηριότητα.

Στη δεύτερη επιστολή⁸¹ ο Δ. Κ. Κοεμτζής γράφει, μεταξύ άλλων, στον Κ. Τακιατζή ότι «[...] Ὁ Γιαννάκης μᾶς συχνάζει τακτικῶς εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦ Ντήμητζα, ἐπιμελεῖται, ἔχειν φιλοτιμίαν, διὰ νὰ μὴν πάθει ὅτι ἐπάθον ἐφέτος καὶ δὲν τὸν ἐδέχθη κανεὶς τὸν Γυμνάσιον. Ἡ Τρίτη του Γυμνασίου εἶναι πλέον δυσκολοτέρα, σχεδόν, ἀπὸ τὴν Τετάρτην, νὰ ἀπεράσουμεν αὐτὰ τὰ δύο χρόνια καὶ ὕστερον Ἀλλὰχ Κερήμ!».

Στην παραπάνω επιστολή βλέπουμε ότι ο Τακιατζής επιδίωκε να μορφωθεί ο γιος του, ώστε ν' αναλάβει την εμπορική επιχείρηση. Γι' αυτό έστειλε τον Ιωάννη για σπουδές στην Αθήνα, ώστε να αποκτήσει τις απαιτούμενες γνώσεις, που θα του έδιναν τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε ένα μεγάλο έμπορο της Δυτικής Μακεδονίας, ακολουθώντας την παράδοση και πορεία της οικογένειας των Τακιατζήδων.

⁷⁸ ΔΒΚ, Λ/21918 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷⁹ Αναλυτικότερα, για την επιδημία της χολέρας, βλ. Κώστας Κόμης, *Χολέρα και λοιμοκαθαρτήρια 19ος-20ος αιώνες. Το παράδειγμα της Σαμοπούλας*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2005.

⁸⁰ Κώστας Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης, εικόνες από τις κοινωνίες της Ελληνικής Χερσονήσου 14ος 19ος αιώνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995, σ. 127, 138, 136, 211, 87, 383, 167, 405, 347, 348.

⁸¹ ΔΒΚ, Λ/21917 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Ο γαμπρός και συνεργάτης του Τακιατζή, Δημήτριος Κοεμτζής, που βρισκόταν εκείνη την περίοδο στην Αθήνα λόγω των εμπορικών του δραστηριοτήτων, ενημερώνει τον Τακιατζή για την πορεία του Ιωάννη στο νέο Γυμνάσιο του Ντήμητζα και για τις πολιτικές εξελίξεις στο Ελληνικό Βασίλειο.

Από την άλλη πλευρά, η περίοδος άνθησης των εμπορικών και, γενικά, των οικονομικών δραστηριοτήτων του Κων/νου Τακιατζή τοποθετείται στην εικοσαετία 1840-1860. Στο χρονικό αυτό διάστημα συνδέθηκε φιλικά με εξέχουσες προσωπικότητες των γραμμάτων και του εμπορίου, όπως ήταν ο Κ. Α. Γουναρόπουλος, ο Δ. Αργυριάδης οι αδελφοί Χαρίση, καθώς και με μεγάλους ευεργέτες της Κοζάνης. Ο Κωνσταντίνος κατέλαβε μεγάλες προσπάθειες για να ιδρυθεί «Μακεδονικό Γυμνάσιο» στην Κοζάνη, αλλά αυτές δεν τελεσφόρησαν εξαιτίας πολλών προβλημάτων. Το σεβαστό ποσό που συγκεντρώθηκε από διάφορους φιλογενείς, φιλόμους και οικονομικά ισχυρούς άνδρες για το κτίσιμο του Γυμνασίου δαπανήθηκε εξολοκλήρου για την ανέγερση του κωδωνοστασίου («Καμπαναριού») προς εξωραϊσμό της πόλης.⁸² Η τάση του για αγαθοεργίες είχε εκδηλωθεί ήδη από τα χρόνια της νιότης του. Μαρτυρούνται πολλές δωρεές τόσο προς το Σχολείο της πόλεως όσο και προς την Εκκλησία.⁸³ Στα 1856, δυο χρόνια μετά τον θάνατο του θείου του Γεωργίου Ρουσιάδη, συμβάλλει στη μετακομιδή των οστών του από την Αθήνα στην πατρίδα και με δαπάνη του τελείται κοινό μνημόσυνο.⁸⁴

Στη συνέχεια, τα ίχνη των μελών της οικογένειας Τακιατζή χάνονται, ως το 1874, έτος κατά το οποίο εμφανίζεται ως μοναδικός επιζών ο Κωνσταντίνος. Το 1874 ο Κωνσταντίνος αναφέρεται στον κατάλογο των ευεργετών του Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Φοίνιξ». Το 1880 παύει ν' ασχολείται με τις εμπορικές και γενικά με τις οικονομικές δραστηριότητες, καθώς με τα κοινά και αποσύρεται από τον ενεργό βίο. Το φιλανθρωπικό του έργο επισφραγίζεται στο τέλος της ζωής του με τη διαθήκη του, που συντάχθηκε λίγες μέρες πριν από τον θάνατό του στο σπίτι του, που βρισκόταν στη συνοικία *Γκιουλέρ μαχαλά*. Συγκεκριμένα τη 16η Ιουνίου 1896 ο διαθέτης Κωνσταντίνος, όντας κληνής, καλεί στην οικία του τον συμβολαιογράφο Αστέριο Παπαργυρούδη για τη σύναψη της επικείμενης

⁸² Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών, ό. π.*, σ. 14-15.

⁸³ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 228.

⁸⁴ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών, ό. π.*, σ. 14-15.

διαθήκης.⁸⁵ Μ' αυτήν όρισε ως κύριο κληρονόμο της σημαντικής του ακίνητης και κινητής περιουσίας τον ανεψιό του Κωνσταντίνο Ν. Ατλαζή, γιο του ξαδέλφου του Νικολάου Παπά Νικολάου (Ατλαζή), γαμβρού του Κοντορούση, αφού δεν είχε παιδιά εν ζωή.⁸⁶

Η ακίνητη περιουσία του Κ. Δ. Τακιατζή, απαρτιζόταν από δύο πολυτελείς για την εποχή εκείνη οικίες, σε κεντρικό σημείο της Κοζάνης, στη συνοικία *Γκιουλέρ μαχαλά*. Συγκεκριμένα, η πρώτη οικία είχε: τρία ισόγεια δωμάτια, τέσσερα ανώγεια δωμάτια, μαγαζί και εργαστήριο, ένα μαγειρείο, ένα *καρουτοστάσιο* (βαρελοστάσιο), αποθήκες γεννημάτων, κελάρια και αχούρια (στάβλους). Η δεύτερη αποτελούταν από τρία ισόγεια δωμάτια, τρία ανώγεια, ένα κατώγειο μαγαζί, ένα υπόγειο δωμάτιο, ένα μαγειρείο, ένα *καρουτοστάσιο*, μία αποθήκη γεννημάτων και μία κρήνη.⁸⁷

Από τα παραπάνω στοιχεία οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής χρησιμοποιούσε τις αποθήκες και τα υπόγεια των κατοικιών του για τη συγκέντρωση των προς πώληση αγαθών (όπως του σιταριού και των γουναρικών), που εμπορεύονταν. Ίσως έκλεινε συμφωνίες και έκανε χονδρικό και λιανικό εμπόριο στο μαγαζί της οικίας του. Οπωσδήποτε χρησιμοποιούσε τα μεγάλα δωμάτια του σπιτιού του τόσο για τη στέγαση του προσωπικού που δούλευε για αυτόν,⁸⁸ όσο και για τη φιλοξενία σημαντικών εμπόρων, επιχειρηματιών και πνευματικών ανδρών, αφού ασχολούνταν ενεργά με τα διοικητικά της Σχολής της πόλεως.⁸⁹

Κατείχε, επίσης, δύο οικίες στον Πειραιά, μαζί με δύο οικοπέδα. Το πρώτο οικόπεδο είχε έκταση 335 τεκτονικών τετραγωνικών πήχων και αγοράστηκε από τον Κωνσταντίνο στις 19 Ιουλίου 1866. Το δεύτερο είχε έκταση 186 τεκτονικών τετραγωνικών πήχων και αγοράστηκε στις 14 Ιανουαρίου 1873. Πρόκειται, μάλλον, για αγορά δύο οικοπέδων καθώς και δύο κατοικιών με χρήματα που προέρχονταν από τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες του Κ. Τακιατζή, ανάμεσα στα έτη

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 18. Σύμφωνα με τη νομοθεσία αυτής της εποχής, η διαθήκη έπρεπε να σφραγισθεί με την παρουσία και υπογραφή επτά μαρτύρων καθώς και να ανοιχθεί σε χρονικό διάστημα έως έξι μηνών, μετά τον θάνατο του διαθέτη.

⁸⁶ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 222.

⁸⁷ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 18-19.

⁸⁸ Η Γεώργγινα Ροδά εργαζόταν ως υπάλληλος του εμπόρου Κ. Δ. Τακιατζή. Σε επιστολή της προς τον Κωνσταντίνο ζητούσε την αποπληρωμή του μισθού της, ως εξής: «...σε παρακαλώ να με ληθηής και καθώς μοι ύποσχέθηκες να μοι στήλης τόν μισθό μου διά την δούλεψιν όπου έκανα...». ΔΒΚ, Λ/22092 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁸⁹ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

1840-1875. Τα οικόπεδα είχαν μεγάλη χρηματική αξία, διότι βρίσκονταν εντός του σχεδίου της πόλης του Πειραιά.⁹⁰

Στο σημείο αυτό πρέπει ν' αναφερθεί ότι Κων/νος Δ. Τακιατζής είχε στην κυριότητά του εφτά αμπέλια, σε περιοχές γύρω από την πόλη (Νέα Σκίρκα, Άγιο Δημήτριο, Άγιο Αθανάσιο, Άγιο Γεώργιο, Κρεβατάκια, Νέο Τσειπούνι, Γρέτζιου όχθον και Ξιράσματα), συνολικής εκτάσεως 36 στρεμμάτων, τα οποία κληροδοτεί σε τρεις κληρονόμους. Πρόκειται για εκτάσεις, που είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του. Η καλλιέργεια αυτών των αμπελώνων έδινε σημαντική ετήσια ποσότητα κρασιού και ρακιού, την οποία ενδεχομένως εμπορευόταν ο Κων/νος στο μαγαζί του και στα καπηλειά της περιοχής.⁹¹

Επίσης, ο Κων/νος κληροδότησε στον έμπορο Κωνσταντίνο Δαρδούγια από τη Χίου, που είχε ως έδρα το λιμάνι του Πειραιά, μια μετοχή της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος συνολικής αξίας 1.000 ελληνικών δραχμών και δέκα ακόμη μετοχές διαφόρων εταιρειών, που είχε αποκτήσει το 1873.⁹² Έπειτα, κληροδότησε στην πολιτεία της Κοζάνης ένα ακίνητο για την ανέγερση ιερού ναού στο όνομα του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Πρόκειται για έναν ιδιόκτητο κήπο του Κων/νου στον *Γκιολέρ μαχαλά*. Για τη δημιουργία ενός νέου νεκροταφείου στην πόλη, δίπλα στο ναό του Αγίου Γεωργίου, άφησε 500 οθωμανικές λίρες. Προηγουμένως όμως είχε παραχωρήσει μέρος ενός μεγάλου αμπελιού πλησίον του ναού του Αγίου Γεωργίου, ώστε να χρησιμοποιηθεί ως Νεκροταφείο. Απεβίωσε την 20ή Ιουνίου 1896, σε ηλικία 84 ετών.⁹³

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής είχε στην κυριότητα του μεγάλη ακίνητη περιουσία, είτε ως κληρονομιά από τον πατέρα του είτε από τις εμπορικές και, γενικά, οικονομικές του δραστηριότητες κατά την τριακονταετία 1840-1870. Ίσως, κύριο μέλημά του να ήταν η επένδυση των κερδισμένων από τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες κεφαλαίων, σε εδαφικές εκτάσεις: αγροτεμάχια, οικίες και οικόπεδα. Μάλλον δαπάνησε μεγάλα χρήματα ποσά, κατά την εικοσαετία 1840-1860 σε φάρμακα, γιατρούς και θερμά λουτρά, ώστε να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα υγείας που τον ταλαιπωρούσαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κων/νος είχε πραγματοποιήσει αρκετά ταξίδια στον ελλαδικό χώρο και το εξωτερικό

⁹⁰ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 20.

⁹¹ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

⁹² Μετοχή υπ' αριθμόν 15876, ημερομηνίας 5 Ιουνίου του 1873.

⁹³ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 15-16.

για να βρει ίαση. Επομένως η ασθένειά του Κων/νου περιόρισε την εμπορική του σταδιοδρομία στο εξωτερικό, καθώς ξόδευε χρόνο και χρήμα για την σωτηρία του.⁹⁴ Προφανώς, γι' αυτόν τον λόγο καταγράφονται στη διαθήκη του μικρά μόνο χρηματικά ποσά ως κινητή περιουσία, συνολικού ύψους 700 οθωμανικών λιρών, που τις κληροδότησε στην πόλη της Κοζάνης, σε συγγενείς και σε φίλους.

Αμέσως μετά την αγγελία του θανάτου του συνήλθε εκτάκτως η Εφορία των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων της Κοζάνης⁹⁵ υπό την προεδρία του μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Κωνστάντιου και εξέδωσε ψήφισμα με το οποίο αποφασίστηκαν τα εξής: να διακοπούν οι εξετάσεις των σχολείων για τρεις ημέρες, να μεταβούν οι έφοροι μετά του προέδρου και να υποβάλουν τα συλλυπητήρια για το θάνατο του Κ. Τακιατζή στον κληρονόμο της διαθήκης, να αναρτηθεί μαύρο πέπλο στις θύρες των σχολείων και της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, να συνοδευτεί η σορός του από τους μαθητές, τις μαθήτριες και τους δασκάλους μέχρι την τελευταία του κατοικία, να εκφωνηθούν τρεις λόγοι επικήδειοι (ένας στην οικία από τον Παναγιώτη Λιούφη, ένας στην εκκλησία κατά την εξόδιο ακολουθία από τον Ιωάννη Σιώπη και ένας επιτάφιος από τον Ιωάννη Ευαγγελίδη) και να κατατεθεί στεφάνι στον τάφο από τους εφόρους της Σχολής.⁹⁶ Μ' αυτόν τον τρόπο οι μαθητές και οι μαθήτριες όλων των σχολείων της πόλης, μαζί με τους δασκάλους τους και τους εφόρους της Σχολής, απέτισαν φόρο τιμής στον Κ. Δ. Τακιατζή, τελευταίο απόγονο της οικογενείας των Τακιατζήδων, για τη μεγάλη του προσφορά στα σχολεία του τόπου τους και γενικά στην ελληνική παιδεία. Με τον θάνατό του έσβησε η τρίτη γενιά και μαζί το όνομα της αρχοντικής οικογένειας στη γενέθλιά γη.⁹⁷

Με βάση τη μελέτη του αρχειακού υλικού καθώς της διαθήκης του Κων/νου Δ. Τακιατζή, σχηματίσαμε ένα γράφημα, το οποίο δείχνει την οικονομική του επιφάνεια, που το παραθέτουμε παρακάτω. Όπως βλέπουμε, ο Κων/νος αξιοποίησε τα κεφάλαια που κληρονόμησε από τον πατέρα του στο εμπόριο και, γενικά, σε οικονομικές δραστηριότητες. Έτσι, τη δεκαετία 1850-1860 έφτασε στο απόγειο της οικονομικής του δύναμης. Τα κέρδη που αποκόμισε τα επένδυσε σε ακίνητα, αφού αγόρασε οικόπεδα στο Ελληνικό Βασίλειο και αμπέλια στην Κοζάνη. Όμως ξόδευσε μεγάλο

⁹⁴ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206).

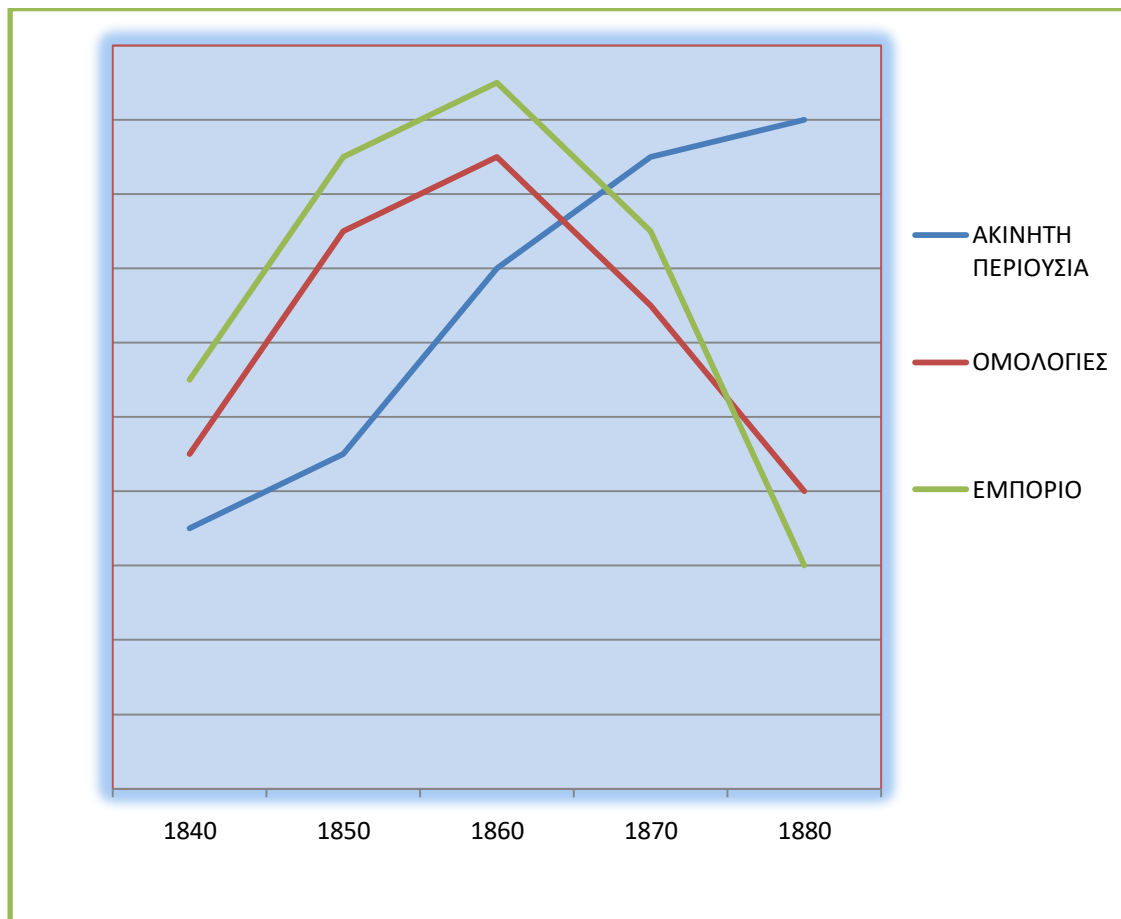
⁹⁵ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 228.

⁹⁶ Βλ. Ν. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών*, ό. π., σ. 17.

⁹⁷ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 32-33.

μέρος των χρημάτων του σε ταξίδια και σε φάρμακα, για να γιατρευτεί από τη νόσο που τον ταλαιπωρούσε κατά την τριακονταετία 1840 – 1870.

Γράφημα 1.⁹⁸ Συνολική εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας του Κων/νου Δ. Τακιατζή

⁹⁸ Το συγκεκριμένο γράφημα προέκυψε από την επεξεργασία των δεδομένων αφενός του αρχείου Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206) και αφετέρου της Διαθήκης του Κ. Δ. Τακιατζή. Τα υπόλοιπα γραφήματα της διατριβής προέκυψαν από την επεξεργασία του αρχειακού υλικού, των αρχείων Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206) και Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΤΑΚΙΑΤΖΗ

I. Οι εμπορικές δραστηριότητες

Η περίοδος κατά την οποία οι εμπορικές δραστηριότητες του Κων/νου Δ. Τακιατζή ήταν εντονότερες είναι η τριακονταετία 1840-1870. Ο τελευταίος από τους Τακιατζήδες, ακολουθώντας την παράδοση της οικογένειάς του, δραστηριοποιήθηκε, κυρίως, στο εμπόριο, συνάπτοντας επικερδείς εμπορικές συμφωνίες με εμπόρους και κτηματίες από τη Δυτική Μακεδονία, όπως ήταν οι αδερφοί Λακοβά και ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής και διάφοροι άλλοι.

Από τις επιστολές που έστειλε ή λάμβανε ο Κ. Τακιατζής φαίνεται η εντιμότητα που τον χαρακτήριζε σ' όλες γενικά τις οικονομικές του δραστηριότητες, καθώς και η άριστη σχέση του με τον εξάδελφό του Δημήτριο Λακοβά, η οποία ξεπερνά το στενό εμπορικό-οικονομικό συμφέρον. Πρόκειται για μια συγγενική σχέση που ενδυναμώνεται και γίνεται πιο στενή με τη συνεργασία των δύο ανδρών.

Στα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του καριέρας ο Κων/νος Τακιατζής ασχολήθηκε με το χονδρεμπόριο γουναρικών,¹ δερμάτων,² σιτηρών,³ καλαμποκιού,⁴ αλευριού,⁵ βουτύρου,⁶ δαμάσκημων,⁷ κρασιού,⁸ κρόκου (σαφράν),⁹ άλλων γεωργικών

¹ Ο Κ. Τακιατζής έκανε εμπόριο γουναρικών με τους συγγενείς της γυναίκας του στην Καστοριά από το 1850 έως το 1870. ΔΒΚ, Λ/21903 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

² Σε ένα έγγραφο γίνεται μνεία για εμπόριο δερμάτων στο Μοναστήρι (Μπίτολα) το 1859. ΔΒΚ, Λ/21853 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

³ Σύμφωνα με τις πληροφορίες που αντλούμε από το αρχείο του, έκανε εμπόριο σιταριού από το 1840 έως το 1875. ΔΒΚ, Λ/21886 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁴ Ο Μ. Πρωτοψάλτης αναφέρει στον Κ. Δ. Τακιατζή (23 Μαΐου 1861) την επιθυμία του να πουλήσει το καλαμπόκι που είχε στις αποθήκες του. Ζητά τη συνδρομή του Τακιατζή, ώστε το καλαμπόκι να πουληθεί στην περιοχή της Κοζάνης. Γνωστοποιεί την αποστολή ενός δείγματος και παρακαλεί τον Τακιατζή να διορίσει κάποιον υπεύθυνο, ειλικρινή και ειδήμονα άνθρωπο, ώστε να πουληθεί το εμπόρεμά του. ΔΒΚ, Λ/22036 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Ακόμη, παρακαλεί τον Κωνσταντίνο να μεριμνήσει για την αποστολή μίας ποσότητας καλαμποκιού στον έμπορο Σαραφόγλου που έδρευε στην Βέροια. ΔΒΚ, Λ/22039 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵ Σύμφωνα με το αρχείο του, εμπόριο αλευριού έκανε από το 1850 έως το 1870. ΔΒΚ, Λ/21935 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶ Εμπόριο βουτύρου αναφέρεται σε έγγραφο του 1855. ΔΒΚ, Λ/22011 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷ Το 1861, ο Μ. Πρωτοψάλτης έχει παραγγείλει από τον Κ. Δ. Τακιατζή δαμάσκηνα, καθώς αναφέρει ότι: «Τὸ κόστος τῶν δαμασκηνῶν καὶ τὸ ζύγισμα ἀνεβαίνοντα εἰς γρόσια 683,35». ΔΒΚ, Λ/22042 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁸ Εμπόριο κρασιού στο Μοναστήρι (Μπίτολα) αναφέρεται σε έγγραφο του 1859. ΔΒΚ, Λ/21853 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁹ Σύμφωνα με το αρχείο του, εμπόριο κρόκου και άλλων γεωργικών προϊόντων έκανε από το 1840 έως το 1865. ΔΒΚ, Λ/21920 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

προϊόντων, καθώς και ειδών βιοτεχνίας της ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας.¹⁰ Τα γουναρικά τα προμηθευόταν εύκολα, χάρη στις συγγενικές σχέσεις που είχε δημιουργήσει στην Καστοριά,¹¹ αφού νυμφεύθηκε την Καστοριανή Αναστασία Φυλακτού. Η συνεργασία του Κωνσταντίνου Τακιατζή με τα αδέρφια της Αναστασίας ήταν άριστη, καθώς στις επαγγελματικές τους σχέσεις επικρατούσε ειλικρίνεια, κατανόηση και αμοιβαία υποστήριξη.¹² Όπως είπαμε και παραπάνω, ο γάμος αυτός είχε ως απώτερο σκοπό την εξυπηρέτηση των εμπορικών συμφερόντων του Κω/νου Τακιατζή, όπως ακριβώς γινόταν συχνά με τους γάμους των πλουσίων εμπόρων και γαιοκτημόνων του 18ου και του 19ου αιώνα.¹³

Τα εμπορεύματα αυτά αγοράζονταν εποχικά από τους εμπόρους-μεσάζοντες της περιοχής, οι οποίοι ακολουθούσαν πολλούς τρόπους πληρωμής της αξίας των εμπορευμάτων, έτσι ώστε αφενός να διευκολύνονται οι εμπορικές συναλλαγές και αφετέρου να διασφαλίζονται από τον κίνδυνο ληστείας. Στα εμπορικά έγγραφα της οικογένειας Τακιατζή σημειώνονται οι εξής τρόποι συναλλαγής των εμπορών: πρώτον, η χρήση συναλλαγματικών (επρόκειτο για ένα είδος επιταγής), που ρευστοποιούνταν στις εμποροπανηγύρεις ή αγοράζονταν έμμεσα ως ομολογία· δεύτερον, η άμεση πληρωμή με μετρητά και τρίτον η ανταλλαγή εμπορευμάτων, για παράδειγμα, η ανταλλαγή γουναρικών με σιτάρι και κρόκο, που αγόραζε ο Κωνσταντίνος από τα πεδινά χωριά της περιοχής του Τσιαρτσιαμπά. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα από το αρχείο της οικογένειας, που αποδεικνύει τη χρήση της συναλλαγματικής από τον Κ. Τακιατζή, είναι μία συναλλαγματική (*πόλιτζα*) που

¹⁰ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία*, ό. π. σ. 79.

¹¹ Ο Πρωτοψάλτης σε δύο επιστολές του (1 και 22 Δεκεμβρίου του 1853) ζητά από τον Κ. Δ. Τακιατζή πληροφορίες σχετικά με τις τιμές των γουναρικών της Καστοριάς, διότι επιθυμεί να αγοράσει από τους συγγενείς της γυναίκας του Τακιατζή. Ο Μ. Πρωτοψάλτης σκοπεύει να προχωρήσει σε παραγγελία γουναρικών εφόσον οι τιμές είναι μειωμένες. ΔΒΚ, Λ/21985 και Λ/21986 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹² Το 1862, ο Αναστάσιος Φυλακτός αποστέλλει στον Κ. Δ. Τακιατζή 500 γρόσια για να του μεταφέρει σιτάρι στην Καστοριά. ΔΒΚ, Λ/21939 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Για το σιτάρι· βλ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ερμής ο κερδώς*, ό. π., τ. Β', σ. 218.

¹³ Οι επιγαμίες μεταξύ των Ελλήνων εμπορών, υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν κάτι το σύνηθες διότι ο θεσμός της προίκας ενίσχυε την οικονομική τους δύναμη. Ενδιαφέρουσα περίπτωση, παρόμοια με αυτή του Κ. Δ. Τακιατζή, αποτελούν οι γάμοι μελών της οικογένειας Σαλβαρά στη Λακωνία· βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το καριοφιλι και το γρόσι, Στεριανές οικονομικές πραγματικότητες στη νότια Πελοπόννησο (1750-1850)*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπέζης, Αθήνα 2004, σ. 48-65.

υπογράφηκε στην Κοζάνη στις 12 Φεβρουαρίου 1841 και την παραθέτουμε στο Παράρτημα.¹⁴

Από το παραπάνω έγγραφο διαπιστώνουμε ότι ο Κ. Τακιατζής είχε εμπορικές συναλλαγές με τον εξάδελφό του Δ. Λακοβά, ο οποίος ζούσε στη Χαλκίδα. Συγκεκριμένα, ο Λακοβάς στέλνει στον Τακιατζή μία συναλλαγματική ύψους 4.000 γροσίων. Ο Τακιατζής έπρεπε να εξαργυρώσει τη συναλλαγματική εντός ενός χρονικού διαστήματος, ακολουθώντας τις εντολές του Λακοβά. Αρχικά έπρεπε να τοποθετήσει το ποσό των 4.000 γροσίων στον προσωπικό του λογαριασμό και έπειτα να αποστείλει το ποσό των 675 γροσίων στο λογαριασμό του Δημητρίου Αγόρα, διότι ο Λακοβάς χρεωστούσε κάποια χρήματα στον Αγόρα, μάλλον για την αγορά εμπορευμάτων. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι συναλλαγματικές χρησιμοποιούνταν για την αγορά προϊόντων χωρίς οι συναλλασσόμενοι έμποροι να είναι αναγκασμένοι να μεταφέρουν χρήματα, κάτι που διευκόλυνε τις συναλλαγές τους και τις καθιστούσε περισσότερο ασφαλείς.

Άλλη μία μαρτυρία χρήσης συναλλαγματικής από τον Κ. Τακιατζή μας δίνει μία επιστολή του Δ. Λακοβά προς τον Κ. Τακιατζή από τη Χαλκίδα, στις 29 Μαρτίου 1847.¹⁵ Από αυτή την επιστολή βλέπουμε ότι η Ελένη, ανειψιά του Δ. Λακοβά, επρόκειτο να παντρευτεί. Ο Δημήτριος Λακοβάς όφειλε, λοιπόν, να ανταποκριθεί στην υποχρέωση της προικοδοσίας εν όψει του επικείμενου γάμου της Ελένης, αλλά τα οικονομικά του δεν του επέτρεπαν να εκπληρώσει αυτή την υποχρέωση. Απευθύνθηκε, λοιπόν, στον εξάδελφό του για να του δώσει μετρητά για την προίκα της ανειψιάς του. Ως αντάλλαγμα παραδίδει στον Τακιατζή μια συναλλαγματική¹⁶

¹⁴ ΔΒΚ, Λ/21815 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 1).

¹⁵ ΔΒΚ, Λ/21818 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 2).

¹⁶ Η χρήση των συναλλαγματικών γενικεύτηκε στα μέσα του 18ου αι., αντικαθιστώντας ευρύτατα το ρευστό χρήμα στις οικονομικές συναλλαγές, διότι αποτελούσε τον πιο ασφαλή τρόπο πληρωμής για το εμπόριο των μεγάλων αποστάσεων. Η αγορά συναλλαγματικών εντασσόταν στο πλαίσιο της χρηματιστικής δραστηριότητας, κυρίως, των Εβραίων, διότι διευκόλυνε πολύ το εμπόριό τους. Έναν περίπου αιώνα πριν, πλούσιοι Εβραίοι ή Οθωμανοί του Μοριά αγόραζαν όλες σχεδόν τις συναλλαγματικές των Γάλλων και κερδοσκοπούσαν, επιβάλλοντας τους δικούς τους όρους στα επιτόκια δανεισμού· βλ. Γ. Β. Νικολάου, «Το Γαλλικό εμπόριο στην Πελοπόννησο στα μέσα του 18ου αιώνα», *Δωδώνη, Ιστορία και Αρχαιολογία*, τ. 38-42 (Ιωάννινα 2008-2013), σ. 198-199. Στην έκδοση *πολιτών* προέβαινε όποιος χρειαζόταν να κάνει αγορές προϊόντων, χωρίς να είναι αναγκασμένος να έχει μαζί του ή να στείλει χρήματα. Εκδότης μιας συναλλαγματικής μπορούσε να είναι και ένας καζάς (μικρή διοικητική περιφέρεια στο οθωμανικό σύστημα διοίκησης), ένα χωριό ή οι προεστοί μια κοινότητας. Το χρονικό διάστημα, που μεσολαβούσε από την έκδοση μιας *πόλιτζας* μέχρι την εξόφλησή της συνήθως δεν υπερέβαινε τους δύο μήνες. Η συμφωνία εξόφλησης παρείχε τη δυνατότητα στον αποδέκτη της να παραδώσει το οφειλόμενο ποσό και κατά δόσεις. Η τήρηση των ημερομηνιών δεν ήταν πάντα αυστηρή, γεγονός που θα πρέπει να συσχετισθεί αφενός με την έλλειψη

ύψους 20.001 γροσίων, μέσω ενός φίλου του που ζούσε στο Βόλο, ώστε να την χρησιμοποιήσει για την αγορά εμπορευμάτων. Έπειτα, ζήτησε από τον Τακιατζή να δώσει στον υποψήφιο γαμπρό το συμφωνημένο ποσό της προίκας, εφόσον όμως παραλάμβανε τη συναλλαγματική (*πόλιτζα*), κάτι που θα ήταν, όπως γράφει, προς όφελος όλων.

Αν και η χρήση των συναλλαγματικών βελτίωσε τις εμπορικές δραστηριότητες, οι έμποροι, αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα στη μεταφορά των προς πώληση

ενός αυστηρά οργανωμένου εμπορικού συστήματος, προκειμένου να εμποδίζεται η παραβίαση των συμφωνημένων, με επιβαλλόμενες οικονομικές και ποινικές κυρώσεις, και αφετέρου με την ανεκτικότητα των δικαιούχων, ίσως εξαιτίας της γενικότερης οικονομικής δυσπραγίας και του φόβου ολοκληρωτικής απώλειας των χρημάτων τους. Στα έγγραφα των συναλλαγματικών δεν αναγράφονταν τα ποσοστά των τόκων επί του συνόλου των διακινούμενων ποσών. Οι σχετικές επιβαρύνσεις μάλλον είχαν προσυμφωνηθεί ή αντιμετώπιζονταν ανάλογα με την πορεία της συναλλαγματικής. Αρκετές φορές απαιτούνταν το «*πολιτζάτικο*», δηλαδή ο τόκος που αφορούσε στα έξοδα έκδοσης και κυκλοφορίας των συναλλαγματικών. Η επιβάρυνση αυτή ήταν, μάλλον, προαιρετική και καθοριζόταν με ειδική συμφωνία μεταξύ του κομίζοντος την *πόλιτζα* και του αποδέκτη, επιβάρυνε δε τον τελευταίο και παρουσίαζε διακυμάνσεις από αγορά σε αγορά. Τη διαδικασία αυτή τη διεκπεραίωναν οι *σαράφηδες*, οι οποίοι κατοχύρωναν έτσι τα χρήματα που δάνειζαν και ταυτόχρονα αποκόμιζαν μεγαλύτερα κέρδη. Όταν μια *πόλιτζα* δεν πληρωνόταν στην ημερομηνία λήξης της, το διακινούμενο ποσό, ξεφεύγοντας από τη διαδικασία της συναλλαγματικής, αντιμετωπιζόταν ως συνηθισμένο δάνειο και επιβαρυνόταν με 15-10%. Αν ο δικαιούχος ήθελε να ρευστοποιήσει άμεσα τη συναλλαγματική, μπορούσε να την μεταβιβάσει σε κάποιον άλλο επιχειρηματία ή χρηματιστή, πλήρωνε όμως άμεσα την απαιτούμενη προμήθεια για την εξόφληση της *πόλιτζας*. Πρόκειται για το γνωστό «*σκόντο*», δηλαδή για το κέρδος που θα αποκόμιζε ο χρηματιστής από τον δικαιούχο για την παρεχόμενη διευκόλυνση με την άμεση ρευστοποίηση. Για το ρόλο της συναλλαγματικής στο εμπόριο βλ., ενδεικτικά: Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 119, 344, 372 [α' έκδοση στα γαλλικά, N.G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, éd. PUF, Παρίσι 1956]· E. Eldem, «La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle», στο J.-L. Bacqué-Grammont et H. Batu (éd.), *L' Empire ottoman, la République de la Turquie et la France*, Κωνσταντινούπολη 1986, σ. 87-97. Βλ., επίσης, τις εξαιρετικές μελέτες: Κωνσταντίνος Μελάς, *Εμπορικών χειρίδιον περί εμπορίας, βιομηχανίας, ναυτιλίας και των εμπορικών πράξεων*, Αθήνα 1864, σ. 95-96· Reymon de Roover, *L' evolution de la lettre de change*, Παρίσι 1953· Αγγελική Ιγγλέση, «Η εμπορική εγκυκλοπαίδεια *Ερμής ο Κερδώς* και η διακίνηση συναλλαγματικών στην Κωνσταντινούπολη», στα Πρακτικά Συμποσίου «*Ο Έξω-ελληνισμός, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος*» (30-31 Οκτωβρίου 1998), Αθήνα 2000· της ίδιας, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας, ό. π.*, σ. 21-23, 28-29 και Όλγα Καραγεώργου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στη βόρεια Πελοπόννησο την εικοσαετία 1800-1820, (με βάση το αρχείο της οικογένειας Περούκα του Άργους)*, εκδ. Συλλόγου Αργείων «Ο Δαναός», Πάτρα 2010, σ. 129-138. Μία συναλλαγματική, ως γραμμάτιο εξόφλησης χρημάτων, έπρεπε να δηλώνει με σαφήνεια τα ονόματα του οφειλέτη και του δικαιούχου της *πόλιτζας*. Οι συναλλαγματικές έπρεπε να εξαργυρωθούν-ρευστοποιηθούν στην ημερομηνία της εκτύπωσης τους, ειδήλλως ο εκδότης τους (έμπορος ή εμπορική συντροφιά), αντιμετώπιζε πρόβλημα πτώχευσης· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες των Καλαρρυτινών εμπόρων», *ό. π.*, σ. 93. Ο Αθ. Ψαλίδα διακρίνει την *τράτα*, η οποία εκδίδεται, όταν κάποιος «τραβάει» (δανείζεται) χρήματα, παραγγέλνοντας σε συνεργάτη του να πληρώσει) από τη *ριμέσα* (όταν ο εκδότης έδινε χρήματα και ο συνεργάτης του τα παραλάμβανε σε άλλο μέρος)· Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18ου - αρχές 19ου αιώνα). Ένα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανασίου Ψαλίδα*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1990, σ. 114.

προϊόντων. Οι ληστρικές επιδρομές¹⁷ κατά τη διάρκεια του 19ου αι. αποτέλεσαν παράγοντα καμπής της διακίνησης των εμπορευμάτων. Στην αλληλογραφία του Λακοβά με τον Τακιατζή, τη δεκαετία του 1840, φαίνονται τα προβλήματα που δημιουργούσε η ληστεία στις εμπορικές συναλλαγές.¹⁸ Σημαντικές πληροφορίες γι' αυτό το ζήτημα μας δίνουν δύο επιστολές του Δ. Λακοβά προς τον Κ. Τακιατζή. Στην πρώτη (Χαλκίδα 25 Ιουνίου 1841) μιλάει, ανάμεσα στ' άλλα, για τη δράση ληστών στην περιοχή Ελασσόνας, η οποία δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα και στη διακίνηση εμπορευμάτων.¹⁹ Με τη δεύτερη επιστολή (Χαλκίδα 20 Απριλίου 1848)²⁰ μας πληροφορεί για τη δράση, το 1848, Ελλήνων και Αλβανών ληστανταρτών. Επίκεντρο της δραστηριότητάς τους ήταν η ανατολική Στερεά. Η ανταρσία ξεκίνησε μετά την προκήρυξη βουλευτικών εκλογών στο ελληνικό κράτος, τον Ιούλιο του 1847. Η συμμαχία των ανταρτών-ληστών²¹ συστάθηκε υπό την αρχηγία των δυσαρεστημένων καπεταναίων Γρίβα και Κριεζώτη, που συνεργάζονταν στο παρελθόν με τον πρωθυπουργό Κωλέτη. Σ' αυτούς εντάχθηκαν αρκετοί αλβανικής καταγωγής καταδικασμένοι και φυλακισμένοι ληστές καθώς και οι ρουμελιώτες αρχιληστές Βελέτζας, Παπακώστας, Μπαλατσός και Κοντογιάννης με τις ομάδες τους.²²

¹⁷ Το πρόβλημα της ληστείας ήταν έντονο στον βορειοελλαδικό χώρο ως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. Βλ. Νικόλαος Αναστασόπουλος, *Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα των Ιωαννίνων*, τ. 1-2, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2012· επίσης του ίδιου, *Η ληστεία στο ελληνικό κράτος (μέσα 19ου – αρχές 20ου αι.)*, βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2018, σ. 54-55.

¹⁸ Η ληστεία ήταν αληθινή μάστιγα για τους κατοίκους της Στερεάς Ελλάδας, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας και για τους διακινούμενους σ' αυτές τις περιοχές εμπόρους· βλ. για τη ληστεία στη Στερεά Ελλάδα την πρωτοποριακή μελέτη του Γιάννη Κολλιόπουλου, *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.

¹⁹ ΔΒΚ, Λ/21814 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁰ ΔΒΚ, Λ/21821 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή)· πρβλ. Ν. Αναστασόπουλος, *Η ληστεία στο ελληνικό κράτος, ό. π.*, σ. 54-64.

²¹ Οι ληστές κατέφυγαν στο οθωμανικό κράτος, για να βρουν άσυλο. Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε επανειλημμένα να συνεργασθεί με τις οθωμανικές αρχές και έλαβε έκτακτα μέτρα, για να αντιμετωπίσει αυτό το ζήτημα. Ένοπλα στρατιωτικά τμήματα ήταν έτοιμα να εισχωρήσουν στο οθωμανικό έδαφος, για να αιχμαλωτίσουν του στασιαστές, διότι η οθωμανική κυβέρνηση αδιαφορούσε. Η ελληνική πλευρά ήταν διατεθειμένη να δώσει αμνηστία στους στασιαστές, εκτός βέβαια από τους Κριεζώτη και Γρίβα. Οι ένοπλες ομάδες των ληστών αναστάτωσαν και την οθωμανική διοίκηση, η οποία μάταια αγωνιζόταν να πατάξει τη ληστεία στα εδάφη της· βλ. Γ. Κολιόπουλος, *Ληστές. ό. π.*, σ. 45.

²² Για την εξέγερση στην περιοχή της Φθιώτιδας το 1848 βλ. Μαίρη Αρώνη-Τσίγλη, *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλαιά Ελλάδα, 1833-1881*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1989, σ. 342-347· επίσης, Γ. Κολιόπουλος, *Ληστές. ό. π.*, σ. 44-45.

Δύο άλλες επιστολές του Δ. Λακοβά προς τον Κ. Τακιατζή μας πληροφορούν για τις επιπτώσεις δύο γεγονότων στις εμπορικές δραστηριότητες του Κω/νου Τακιατζή. Η πρώτη, με ημερομηνία 27 Μαΐου 1853,²³ αναφέρεται στη γέννηση ενός παιδιού του Τακιατζή, ύστερα από το δυνατό πλήγμα που είχε υποστεί με την απώλεια του πρωτότοκου γιου του, ύστερα από μία σοβαρή ασθένεια. Το γεγονός αυτό επηρέασε αρνητικά τις επαγγελματικές του δραστηριότητες, δεδομένου ότι, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αντιμετώπιζε και ο ίδιος σοβαρά προβλήματα υγείας.

Στη δεύτερη επιστολή (Χαλκίδα 2 Σεπτ. 1854)²⁴ ο Λακοβάς αναφέρει στον Τακιατζή ότι οι *άνομαλίες* που παρατηρούνταν στη Θεσσαλία, εξαιτίας της εξέγερσης του 1854, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου, επηρέαζαν τις εργασίες των εμπόρων της Δυτικής Μακεδονίας. Η εμπόλεμη κατάσταση εμπόδιζε τις συναλλαγές του Κ. Τακιατζή με εμπόρους του ελλαδικού χώρου. Φαίνεται πως αιτίες καμπής των εμπορικών του δραστηριοτήτων αυτήν την περίοδο ήταν, εκτός από τον πόλεμο, οι αυξομειώσεις στις τιμές των δημητριακών, η ανασφάλεια στις μεταφορές, λόγω της ληστείας και της μη λήψης αποτελεσματικών κατασταλτικών μέτρων από τις οθωμανικές Αρχές, η επίταξη υποζυγίων από τον οθωμανικό στρατό για τις ανάγκες του πολέμου, η επιστράτευση πολλών ατόμων για το μέτωπο του πολέμου κ.λπ.²⁵

Στην ίδια επιστολή ο Λακοβάς ενημερώνει τον Τακιατζή για το ταξίδι του Κανατζιούλη στη Σμύρνη, προκειμένου να εργασθεί σε εμπορικό οίκο Ελλήνων ομογενών. Για τις ανάγκες αυτού του ταξιδιού ο Κανατζιούλης δανείσθηκε από τον Τακιατζή, με τόκο, ένα χρηματικό ποσό που θα το κατέβαλε αργότερα, όταν θα είχε χρήματα, αφού θα εργαζόταν στην εμπορική επιχείρηση του Σίνα.²⁶ Ο Λακοβάς πίστευε ότι το ταξίδι του Κανατζιούλη στη Σμύρνη δεν θα είχε τα αναμενόμενα

²³ ΔΒΚ, Λ/21825 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁴ ΔΒΚ, Λ/21826 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁵ Πρλβ. Νίκος Σβορώνος, «Η Μακεδονία κατά τους Νεώτερους χρόνους», στο Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Μακεδονία 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 379-380· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 71-75· Γ. Β. Νικολάου, «Η κατάσταση στη Θεσσαλία την περίοδο 1870-1875, με βάση τις εκθέσεις του υποπρόξενου της Γαλλίας στη Λάρισα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 42 (2002), σ. 113-140· Β. Γούναρης, «Μακεδονία», *ό. π.*, σ. 316-318. Αντίθετα, ο Donald Quataert στην μελέτη του *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 221-227, παρουσιάζει μία πολύ θετική εικόνα του οθωμανικού εμπορίου αυτήν την περίοδο.

²⁶ Η επιχείρηση του Γεωργίου Σίνα ήταν το κέντρο του χρηματιστηρίου της Ανατολής· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 478.

αποτελέσματα. Θεωρούσε ότι δεν έπρεπε ο Κανατζιούλης να μεταβεί Σμύρνη, αλλά στη Σερβία ή στη Βλαχία,²⁷ διότι εκεί υπήρχαν αρκετοί συντοπίτες έμποροι, που θα τον βοηθούσαν να βρει εργασία.

Η αλληλογραφία των δύο ανδρών μας πληροφορεί και για την επανάσταση που ξέσπασε στη Θεσσαλία στις αρχές του 1854.²⁸ Η επαρχία Σερβίων, ως πέρασμα για τη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο μέσω των στενών του Σαρανταπόρου, αποτέλεσε πεδίο μαχών.²⁹ Η οικονομία της περιοχής είχε ήδη υποστεί πλήγματα από τις ληστρικές επιδρομές, γεγονός που επιτάχθηκε με τις δημεύσεις ακίνητων περιουσιών και κεφαλαίων από τον οθωμανικό στρατό. Οι δραστηριότητες των εμπόρων αυτής της περιοχής με το εξωτερικό πέρασαν σε μια φάση ύφεσης. Σ' αυτό συνέτεινε, επίσης, η υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος, ο πληθωρισμός και άλλα συναφή προβλήματα, τα οποία προσπάθησε να αντιμετωπίσει η οθωμανική κυβέρνηση με διάφορα μέτρα (δανεισμό από τις ευρωπαϊκές χρηματοοικονομικές αγορές, η ίδρυση της Αυτοκρατορικής Οθωμανικής Τράπεζας, το 1863, κ.α.³⁰ Στην αλληλογραφία του Κ. Τακιατζή με τον Δ. Λακοβά μαρτυρείται η αναστάτωση που επικρατούσε στη Θεσσαλία και στη Δυτική Μακεδονία εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων.³¹

²⁷ Στις 16 Ιανουαρίου 1860 ο Δ. Λακοβάς ενημερώσει τον Κ. Τακιατζή για την ύπαρξη εμπορικής σχολής στη Βλαχία και για τις υποτροφίες που χορηγούσε. ΔΒΚ, Λ/21835 (Αρχειο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁸ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, «Νέα ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821 και 1854 στη Μακεδονία», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 7 (1956), σ. 83-103.

²⁹ Σε μία αιματηρή σύγκρουση Ελλήνων και Οθωμανών ένα μικρό ελληνικό σώμα 70 ανδρών, με διοικητές τους οπλαρχηγούς Ζήση Σωτηρίου και Γούλα Μπζιώτα, κατατρόπωσε δύναμη 1.500 Τούρκων στρατιωτών. Βλ. Κ. Γουναρόπουλος, «Τα Κοζανικά», *ό. π.*, σ. 496. Ο Ζήσης Σωτηρίου ήταν γιος του αρματολού των Σερβίων καπετάν Σωτήρη. Γεννήθηκε το 1799 και εγκαταστάθηκε στην Πέστη, όπου επιδόθηκε στο εμπόριο και απέκτησε μεγάλη περιουσία, την οποία διέθεσε σε εθνικούς σκοπούς. Με την έναρξη της Επανάστασης, ακολουθούμενος από πολλούς Έλληνες και Ούγγρους, κατευθύνθηκε προς τη Μακεδονία. Συνελήφθη και κλείστηκε σε τουρκική φυλακή. Υπήρξε ιδεολόγος, οραματιστής και αγωνιστής με τα όπλα και τον λόγο· βλ. Α. Γ. Τσιαρμανίδης, *Συμβολή στην Ιστορία της Επαρχίας Σερβίων*, *ό. π.*, σ. 144.

³⁰ Σεβκέτ Παμούκ, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 1326-1914» στο Inalcik Halil-Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. Β' τ (1600-1914), μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σ. 629-631.

³¹ Μετά το τέλος της επανάστασης του 1854 παρατηρείται στον δυτικομακεδονικό χώρο έντονη παρουσία ληστανταρτικών σωμάτων, εμφάνιση πολλών μουσουλμάνων λιποτακτών και ληστρική δραστηριότητα τουρκαλβανικών στιφών. Τα γεγονότα αυτά είχαν ως συνέπεια τη διασάλευση της δημόσιας ασφάλειας και της εμπορικής κίνησης στη Μακεδονία. Οι τουρκικές αρχές αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση και να επιβάλουν την τάξη. Παράλληλα, οι αυθαιρέσιες της οθωμανικής εξουσίας, καθώς και η διοικητική διαφθορά αυξάνουν σε βαθμό ανησυχητικό· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», *ό. π.*, σ. 318-319.

Η έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στις βορειότερες περιφέρειες του πασαλικιού Μοναστηρίου (Φλώρινας, Μοναστηρίου, Μεγαρόβου και Δίβρας) είχε επηρεάσει αρνητικά –όπως ήταν αναμενόμενο– και γενικά όλες τις οικονομικές δραστηριότητες.³² Στις περιφέρειες αυτές, εκτός από τα ελληνικά ανταρτικά σώματα και τα άτακτα τουρκαλβανικά, περιφέρονταν 12.000 λιποτάκτες του Κριμαϊκού πολέμου, οι οποίοι επιδίδονταν στη ληστεία.³³

Στα 1855 οι χωρικοί της επαρχίας Σερβίων με επιστολή τους προς τον Κ. Δ. Τακιατζή εκθέτουν με λεπτομέρειες τις λεηλασίες των στρατιωτικών σωμάτων των *μπαζιμπουζούκων* σε βάρος των χριστιανικών πληθυσμών, καθώς αφάνισαν τόσο την κινητή όσο και την ακίνητη περιουσία τους. Κύριο αίτημά τους ήταν η παροχή άμεσης βοήθειας από τον Κωνσταντίνο, για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της λεηλασίας. Επιθυμούν την παρέμβαση του Τακιατζή στις οθωμανικές αρχές, ώστε να αφαιρεθούν οι ετήσιοι φόροι που καλούνταν να πληρώσουν οι χριστιανοί υπήκοοι. Θεωρούν πως η διαγραφή των φόρων θα τους ενδυναμώσει οικονομικά και ψυχολογικά.³⁴

Η λήψη διαφόρων μέτρων, μετά το 1840, στο βιλαέτι Μοναστηρίου –στο οποίο υπαγόταν η Δυτική Μακεδονία–, όπως η δημιουργία τακτικών στρατιωτικών σωμάτων για την καταστολή της ληστρικής δραστηριότητας, ο αφοπλισμός των μουσουλμάνων, η δικαιότερη κατανομή των φόρων, η πάταξη των καταχρήσεων και των αυθαιρεσιών, ύστερα και από παρεμβάσεις των διπλωματικών εκπροσώπων των μεγάλων Δυνάμεων, κ.λπ., συνέβαλε στη βελτίωση της διοίκησης και στην ορθότερη απονομή της δικαιοσύνης και, κατ' επέκταση, στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του χριστιανικού πληθυσμού.³⁵

Παρόλα αυτά, κατά την τριακονταετία 1840-1870 ο Κων/νος Τακιατζής παρουσίαζε σημαντική εμπορική δραστηριότητα, συναλλασσόμενος για το εμπόριο γουναρικών, δημητριακών, σιταριού,³⁶ αλευριού³⁷ και άλλων γεωργικών προϊόντων

³² Ο Πρωτοψάλτης σε επιστολή του (17 Μαΐου 1860) αναφέρει στον Κ. Δ. Τακιατζή για τους εμπορικούς περιορισμούς τα εξής: «Οί βασιλικοί πρέσβεις έκαλέσαντο τοὺς έμπόρους υπηκόους των και τοὺς έσύστησαν προσοχήν και περιορισμὸν εἰς τὰς έμπορικὰς επιχειρήσεις των. Αὐτὰ έφερον τὰ παρελθόντα άτμόπλοια». ΔΒΚ, Λ/22031 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

³³ Κ. Βακαλόπουλος, «Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού του Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα», *Μακεδονικά* 21 (1981), σ. 168-200.

³⁴ ΔΒΚ, Λ/22009 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

³⁵ Βλ. Κ. Βακαλόπουλος, *Μακεδονία και Τουρκία, 1830-1878*, εκδ. Βανιάς, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 195.

³⁶ Η Ναούμτα Δημητρίου Τάταρη αγοράζει τακτικά σιτάρι (φλώριτζα) από τον Κ. Δ. Τακιατζή. ΔΒΚ, Λ/22130 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

με τους εμπόρους της Θεσσαλονίκης Isach M. Tiano, Loar, καθώς και με την Αικατερίνη Νεράτζη, κόρη του μεγαλέμπορου της Καστοριάς Γεωργίου Νεράτζη, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία των ετών 1843-1865.

Σ' αυτό το πλαίσιο ο Tiano με επιστολή του (Θεσσαλονίκη 7 Μαΐου 1847) γράφει στον Τακιατζή πως πρέπει να επικοινωνήσει με τον Χασάν, μπέη της περιοχής Καϊλιαρίων (σημ. Πτολεμαΐδα). Όπως γράφει:

[...] Νὰ προσπαθήσητε νὰ καταπέισητε τὸν Χασᾶν Μπέην ἀπὸ Καϊλιάρη, βιαζόντάς τον νὰ μετακομίση τὸ πρᾶγμα τοῦ κατὰ τὸ κοντράτον μᾶς ὅσον τάχιστα εἰς Ἐλευθεροχώρη, διότι εἶχει νὰ κάμει μὲ τὸν Φράγκον Λόαρ [...], διότι θὰ τὸ μετανοήσει, ἀλλὰ τὸ ὄφελός του ἔπειτα καὶ τὰ παραπλήσια νὰ δυνηθῆτε νὰ τὸν εἰπήτε, διὰ νὰ βιασθῆ μίαν ὥραν προτιήτεραν καὶ νὰ τὰ μετακομίση, καθὼς ἐπίσης σᾶς παρακαλῶ καθὼς καὶ ὁ κύριος Λόαρ νὰ μετακομίσητε ὅσον τάχιστα τὸ ἐπίλοιπον πρᾶγμα, ὅπως ἤμπορέσητε προσπαθοῦντες πάντοτε διὰ ἀγωγιάτας, διὰ νὰ μεταφερθῆ ὅσον τὸ δυνατὸν εἰς Ἐλευθεροχώρη, διότι καθημερινῶς πληρώνωμεν ζημίας χονδρᾶς διὰ τὰς σταλείας τῶν караβιῶν,³⁸ τὰ ὅποια καὶ φεύγουν ἄδεια. Αὐτὰ λέγετε καὶ τὸν Χασᾶν Μπέην, διότι ὅλα θὰ κατασταλάξουν ἔπειτα ἐπάνω του καὶ θὰ τὸ μετανοήση καὶ ἂν ὅλοι ταῦτα λέγοντάς τον δὲν καταπισθῆ, ἤμπορῆτε νὰ τὸν προσφέρητε καὶ ἓνα γρόσι μόνον εἰς τὸ φόρτωμα, (1 γρόσι) κατὰ τὴν γραφὴν σας ἐννοεῖται τὸ κοιλὸν [...] βέβαια εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ταύτην μόνον τὴν χάριν ἤμποροῦμεν, νὰ τοῦ κάνωμεν, τοῦτο ὁμως τοῦ προσφέρετε ὅταν εἶδητε ὅτι δὲν καταπίθεται εἰς τὴν συμφωνίαν μας καὶ κάμετε, ὅπως ἐγκρίνετε συμφερότερον, διὰ νὰ μεταφερθῆ τὸ πρᾶγμα ὅσον τάχιστα, διότι καθημερινῶς ζημειοῦμεθα.³⁹

Από την παραπάνω επιστολή φαίνεται η συνεργασία των εμπόρων Tiano και Τακιατζή με τις οθωμανικές αρχές. Ο Χασάν, μπέης των Καϊλιαρίων, αποθηκεύει εμπορεύματα, το είδος των οποίων δεν φαίνεται από τις επιστολές, παρά μόνο η μονάδα μέτρησής τους, η οποία παραπέμπει σε δημητριακά.⁴⁰ Οι εν λόγω ἔμποροι⁴¹

³⁷ Η Ναούμα Δημητρίου Τάταρη αγοράζει συνεχώς αλεύρι από τον Κ. Δ. Τακιατζή για την κάλυψη των αναγκών του οίκου της: «Σᾶς ἔγραφα νὰ μὲ στείλετε ἓν φόρτωμα ἀλέβρι καὶ πάλιν σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ στείλετε καὶ μὲ τὸν Κώτιαν τὸ κόστος σας»· ΔΒΚ, Λ/22096 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή). Ἰδιες πληροφορίες για ἐμπόριο αλευριού και στα ἔγγρ. ΔΒΚ, Λ/22112 και Λ/22116 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

³⁸ Πρόκειται για τη μεταφορά εμπορευμάτων από τη Δυτική Μακεδονία στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για μία σημαντική πληροφορία που μας δίνει αυτό το ἔγγραφο, διότι γίνεται λόγος για την εξαγωγὴς δυτικομεκεδονικῶν προϊόντων ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης.

³⁹ ΔΒΚ, Λ/21859 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁴⁰ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες των Καλαρρυτινῶν ἐμπόρων», ὁ. π., σ. 81. Αναφέρεται ὡς μονάδα μέτρησής του βάρους των σιτηρῶν τὸ κοιλὸ τῆς Κωνσταντινούπολης, η αντιστοιχία του οποίου σε οκάδες (1.282 γραμ.) ἢ σημερινά κιλά δεν ἦταν παντοῦ ἴδια (π. χ. στην

ενδιαφέρονταν για τη μεταφορά εμπορευμάτων στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να εξαχθούν στη Γαλλία.⁴² Ο αναφερόμενος στην επιστολή Λοάρ ήταν εμπορικός πράκτορας με έδρα τη Θεσσαλονίκη.⁴³

Όμως, σημειώνεται μεγάλη καθυστέρηση στη μεταφορά των εμπορευμάτων στη Θεσσαλονίκη, οι λόγοι της οποίας δεν αναφέρονται. Εξ αιτίας αυτής της καθυστέρησης, όπως αναφέρει ο Τίανο, οι έμποροι υφίσταντο μεγάλες ζημιές, αφού τα πλοία αναχωρούσαν μισοφορτωμένα, ενώ ο ίδιος είχε ήδη καταβάλει το κόστος της μεταφοράς των εμπορευμάτων. Γι' αυτό ενημερώνει τον Κ. Τακιατζή, ώστε να δράσει γρήγορα, προκειμένου να μεταφερθούν τα εμπορεύματα στο Ελευθεροχώρι και από εκεί στη Θεσσαλονίκη. Φθάνει δε στο σημείο να παρακινεί τον Τακιατζή να μεριμνήσει για τη μεταφορά, με επιπλέον κόστος, αν χρειαζόταν, δίνοντας στον Χασάν μπέη ως προμήθεια επιπλέον 1 γρόσι για κάθε φόρτωμα, ώστε να μειωθεί η ζημιά που προκαλούνταν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.⁴⁴

Στην παρακάτω επιστολή (Θεσσαλονίκη 20 Μαΐου 1847) γίνεται, επίσης, λόγος για τη διαδικασία μεταφοράς των εμπορευμάτων από τους τρεις αυτούς εταίρους:⁴⁵

Έλθων χθές ό επίτηδες άπεσταλμένος μου και φέρων μοι την έπιστολήν σας και πληροφορηθείς όλον τώ περιεχόμενόν της (καθώς και ό κύριος Λόαρ) σās έσωκλείω μίαν γραφήν δια τόν Κοεμτζήν, την όποιαν άναγνώσκοντας πρώτον ύμεις, σφραγίζετε έπειτα και παραδίδετε άμέσως τῷ αὐτῷ και έλπίζω με ταύτην μου τώ να καταπισθῆ και σās παραδώση τώ πράγμα. Ήθελεν ό κύριος Λόαρ να φερθῆ διαφορετικά άλλα δέν τόν άφησα, διότι πρέπει και έπρεπε να τώ κάμη δια τωιαῦτα παρακινήματά του και μη όντα ταῦτα ένός τιμίου έμπόρου, μάλιστα ήθελε εὐγάλει μπουγιουρτί και άπό τόν Ήγεμόνα μας,⁴⁶ άλλα έξετάσαντες έπληροφορήθημεν ότι δέν όρίζεται ή πόλις σας άπό τόν Ήγεμόνα μας άλλ' άπο

Κωνσταντινούπολη αντιστοιχούσε σε 18 οκάδες και στο Σεράγεβο σε 50 οκάδες)· βλ. Halil Inalcik – Donald Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Α': 1300-1600, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008, σ. xxviii - xxix.

⁴¹ Βλ. Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι*, ό. π., σ. 21-23, 28-29 και Όλγα Καραγεώργου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 129-138.

⁴² Βλ. Γ. Β. Νικολάου, «Το Γαλλικό εμπόριο», ό. π., σ. 198-199.

⁴³ Πρόκειται για αδελφότητες εμπόρων και επιχειρηματιών στις παροικίες της Αυτοκρατορίας των Αιγυπτίων και των παραδουνάβιων χωρών. Αυτοί οι έμποροι είχαν έντονη ελληνική συνείδηση και διατηρούσαν φιλικές σχέσεις με τις κυβερνήσεις των κρατών, όπου είχαν εγκατασταθεί· βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομική Ιστορία*, ό. π., σ. 74.

⁴⁴ Βλ. Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης*, ό. π., σ. 858 κ.ε.: E. Eldem, «La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle», στο J.-L. Bacqué-Grammont – H. Batu (επιμ.), *L' Empire ottoman, la Republique de la Turquie et la France*, Κωνσταντινούπολη 1986, σ. 87-97.

⁴⁵ ΔΒΚ, Λ/21860 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁴⁶ Πρόκειται για τον καϊμακάμη του βίλαετιού της Θεσσαλονίκης.

Βιτώλια⁴⁷ και οὕτως ἔδωκεν ἀποκρησιν. Ἐλπίζω ὅτι μὲ τὸ ἐσωκλειστόν μου θέλει καταπισθῆ εἰς τοὺς λόγους μας καὶ ἂν τουναντίον δὲν ἤθελε ἀκούσει τὰ συμβουλάς μου, ὅπου τῶ κάμω, θέλει τὸ μετανοήσει ἔπειτα καὶ τὸ ὄφελος, ὡς καὶ θέλετε τὸ εἶδῆ καὶ ἂν τοῦτο ἀκολουθήσει, δηλαδὴ κατὰ διαφορίας εἰς τὰ γραφόμενα, μοὶ γράφετε ἀμέσως διὰ νὰ πράζωμεν τὰ δέοντα. Ἐπειδὴ καὶ ὁ Βαρούχ, ὡς τὸ ἐγράψαμεν, θέλει ἔλθῃ εἰς τὰ Βιτώλια. Μάλιστα ἐλπίζω συγχρόνως μὲ τὴν παροῦσαν μου, ἐλπίζω νὰ καταπισθῆ καὶ παραδώσῃ τὸ πρᾶγμα, μὲ τὸ νὰ ἐγράψαμεν ἀρκετὰ τὸν κύριον Βαρούχ. Τὸν Πεζᾶν ἐπλήρωσα τὰ γρόσια 40 καὶ πρὸς ὁδηγίαν σᾶς προσκυνῶ ἐν βία ἀναμένο.

Από την παραπάνω επιστολή φαίνεται πως ο Χασάν μπέης δεν δέχεται να μεταφέρει το εμπόρευμα στη Θεσσαλονίκη, με αποτέλεσμα οι έμποροι να οδηγηθούν σε νέο αδιέξοδο. Ο Λόαρ προσπαθεί, με κάθε τρόπο, να πετύχει ένα θετικό αποτέλεσμα στις διαπραγματεύσεις, θεωρώντας πως έπρεπε να κρατήσει μία επιθετική στάση έναντι του Χασάν μπέη. Ο Τίανο διαφωνεί απολύτως μαζί του και ενημερώνει πάλι τον Τακιατζή, προτρέποντάς τον να μεριμνήσει για τη μεταφορά των εμπορευμάτων. Ο καϊμακάμης του βιλαετίου του Μοναστηρίου, διοικητής αυτής της περιφέρειας, δεν μπορούσε να εκδώσει κάποια διαταγή, διότι η υπόθεση αυτή αφορούσε άλλη διοικητική περιφέρεια. Ας σημειωθεί πως η υπαγωγή της Δυτικής Μακεδονίας στο βιλαέτι του Μοναστηρίου δημιουργούσε πολλά προβλήματα στη διακίνηση των εμπορευμάτων, διότι δεν μπορούσαν να απευθυνθούν στις οθωμανικές αρχές της Κοζάνης,⁴⁸ η οποία υπαγόταν σε άλλη διοικητική περιφέρεια.

Επίσης, όπως φαίνεται από μία επιστολή του εμπόρου Ναούμ Δ. Νάσση (Μπιτώλια 20 Ιουνίου 1853), ο Κ. Τακιατζής ενδιαφερόταν για την αγορά λουλακιού, Όπως γράφει, μεταξύ άλλων, «τὸ ἴδιο λουλάκι σήμερον πωλεῖται εἰς γρόσια 175, τοῖς μετρητοῖς μὲ 96, καὶ βέβαια θέλει σοῦ γίνῃ γνωστόν, ὅτι εἰς τοὺς προτερινοὺς λογαριασμοὺς μας ζημιώνομεν ὑπὲρ τῶν 30%. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄμαρτία νὰ λάβω παρ' αὐτοῦ τὰ γιουγλούκια (;) πρὸς γρόσια 18 καὶ νὰ ζημιώνω ἄλλα 30%;».⁴⁹

Ο Τακιατζής αλληλογραφεί τη δεκαετία 1850-60 με τον έμπορο Ναούμ Δ. Νάσση, που εδρεύει στα Μπίτολα. Ο Ναούμ γράφει στον Κωνσταντίνο για την επικείμενη αγορά λουλακιού, αναφέροντας τις τιμές του εμπορεύματος, μετρητοίς (96

⁴⁷ Τα Βιτώλια ή Μπιτώλια ήταν έδρα της διοίκησης του βιλαετίου Μοναστηρίου, το οποίο περιλάμβανε και τη Δυτική Μακεδονία. Βλ. για τα Μπίτολα (Μοναστήρι) την εξαιρετική μελέτη του Bernard Lory, *La ville balkanique: Bitola*, Les éditions Isis, Κωνσταντινούπολη 2011.

⁴⁸ Η εγκατάσταση βοεβόδα στην Κοζάνη δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια. Αναλυτικότερα, βλ. Αναστασία Παλιού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», ό. π., σ. 144.

⁴⁹ ΔΒΚ, Λ/21891 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

γρόσια) και επί πιστώσει (175 γρόσια), γεγονός που έκανε τον Κοζανίτη έμπορο να προγραμματίσει για τις παραγγελίες του. Στο έγγραφο αυτό σημειώνεται η ζημιά των δύο εμπόρων σε ποσοστό άνω του 30%. Επομένως, οι προβλέψεις για νέες επιτυχείς αγορές ήταν αρνητικές, καθώς με βάση τις ισχύουσες τιμές οι δυο έμποροι θα επιβαρύνονταν με ένα επιπλέον ποσό σε ποσοστό 30%, φθάνοντας στο καταστροφικό για τις εμπορικές τους δραστηριότητες ποσοστό του 60%.

Σε επιστολή της ίδιας χρονιάς, από την οποία λείπει ο αποστολέας, αναφέρονται ζημιές στις εμπορικές δραστηριότητες του Τακιατζή, του Δημητρίου Λακοβά και του αποστολέα της επιστολής.⁵⁰

Σὲ λέγω μυστικῶς ὅτι πηγαίνοντας εἰς τὴν Χαλκίδαν ἐπήγα εἰς τὸν Δημήτριον [ενν. Λακοβά] στέλνοντάς του γράμμα, ἀπὸ τὸ καφενεῖον. Ἔστειλεν (κάποιον) διὰ νὰ μὲ πάρῃ, ἐταράχθη κατὰ πρῶτον ἕως ἀφοῦ ὁμιλήσαμεν τὰ τρέχοντά μου. Ἐλυπήθην μεγάλως, πλὴν τοῦ ἔδωσα καὶ κατάλαβεν τὰ πάντα. Πῶς εἰς δέκα μῆνας ἐθεώρησεν μετὰ τοῦ λογαριασμοῦ μου καὶ ἐχάσαμεν 3.000 γρόσια ἀπὸ κρόκον, σιτάρι καὶ ζῶον. Τὰ ἔπειτα, ἐν ὅσῳ ἐκλείσαν καὶ τρεῖς χρόνοι ἐχάσαμεν καὶ τὰ καπητάλια⁵¹ μου, ὡς ἐμβῆκα καὶ εἰς περισσότερον χρέος, δηλαδὴ 9.600 γρόσια, ὅθεν καλὰ ἤξεύρεις ὡς ἔστω πρὸς ἐνθύμησίν σου, διότι θέλει ἐξετασθεῖ ἴσως ὡς ὁμίλησεν μυστικῶς μετὰ τοῦ φίλου μὲ τρόπον ὅπου νὰ μὴν καταλάβῃ, ὅπως γνωρίζεις. Ἐβοήθει μετὰ παρὰ τοῦ κυρίου Δημήτρη Λακοβᾶ 500 δραχμῆς, γρόσια 2.000 καὶ ἦλθα δι' ἐδῶ διὰ δουλειάν. Πλὴν περιμένω καὶ τὰ γράμματα τοῦ Λάσκου. Ἐπειδὴ ἔγραψεν ὁ Δημήτριος ἀπὸ Χαλκίδαν καὶ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Καὶ ἐγὼ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς ταύτην φιλίαν τοῦ Δημήτρη, [...] καθὼς τὸ εἶπεν ὁ Δημήτριος μὲ γράμμα καὶ μὲ ὑποσχέθη ὅτι θέλει νὰ τὸν βιάσει διὰ νὰ μὲ βοηθήσει. Λοιπὸν λαμβάνω βοήθειαν ἀμέσως θέλει τὰ στείλει διὰ νὰ πληρωθῶ τὸ χρέος μου.

Η ζημιά λοιπόν για την αγορά κρόκου (σαφράν), σιταριού και ζώων ανερχόταν στο ποσό των 3.000 γροσιών. Ο συνεργάτης του Τακιατζή χρεώθηκε 9.600 γρόσια σε μία τριετία, προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες της εμπορικής του επιχείρησης. Το ποσό αυτό δεν ήταν δυνατό να καταβληθεί από τον έμπορο και γι' αυτό είχε ανάγκη άμεσης οικονομικής βοήθειας από τους δύο συνεργάτες του εμπόρους, Δ. Λακοβά και Κ. Τακιατζή. Ο Δ. Λακοβάς του έδωσε 2.000 γρόσια και 500 ελληνικές δραχμές, για να αποπληρώσει τις πρώτες του υποχρεώσεις. Ο συνεργάτης τους, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται στην επιστολή, επρόκειτο ν' αλλάξει επάγγελμα, διότι είχε

⁵⁰ ΔΒΚ, Λ/21858 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵¹ Κεφάλαια.

καταστραφεί οικονομικά εξαιτίας του μεγάλου ανοίγματος στις αγορές προϊόντων, παρόλο που ο Λακοβάς προσφέρθηκε να τον βοηθήσει για την εξόφληση του χρέους του.

Δύο επιστολές της Αικατερίνης Νεράτζη προς τον Κ. Τακιατζή αναφέρονται στο εμπόριο σιταριού⁵² και γουναρικών.⁵³ Στην πρώτη, που στάλθηκε από την Καστοριά στις 21 Σεπτεμβρίου 1854,⁵⁴ του γράφει, ανάμεσα στ' άλλα, τα εξής:

[...] Εἶδα τά ὄσα μέ γράφετε, λοιπόν σᾶς παρακαλῶ διά τά γνωστά σας γρόσια [λέξι δυσανάγνωστη], νά μοῦ τά στείλετε μέ σίγουρον τινά ἄνθρωπον, ἤτοι μέ κανέναν γνωστόν σας ἀπό ἐκείνους ὁποῦ θέλουν ἔλθει εἰς τήν πανήγηριν Μαυρόβου,⁵⁵ διά δέ τό σιτάρι,⁵⁶ ὅπου μᾶς λέγετε κοστάρι⁵⁷ πολλά ἀκριβόν ἕως ἐδῶ, διότι ἐδῶ τό πέρνουμεν εὐθυνότερον, ἐχθές τό πήραμεν τό μέγαλον κοιλόν⁵⁸ εἰς τά γρόσια 82⁵⁹ καί διά τοῦτο δέν συμφέρει. Λοιπόν σᾶς παρακαλῶ λάβετε τήν φροντίδαν διά νά μᾶς τό ἐμβάσεται μέ σίγουρον ἄνθρωπον, διότι ὅπου εἶναι τό ράμα φτενόν ἐκεῖ καί κόπτεται. [...].

Όπως φαίνεται από την παραπάνω επιστολή, ο Κ. Τακιατζής σχεδίαζε να πωλήσει μία ποσότητα σιταριού στην εμποροπανήγυρη του Μαυρόβου Καστοριάς, αποβλέποντας σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος. Η Αικατερίνη Νεράτζη τον ενημερώνει τόσο για τις τιμές του σιταριού στην αγορά της Καστοριάς όσο και για την εμπορική

⁵² ΔΒΚ, Λ/21881 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵³ Ο Κ. Τακιατζής έκανε εμπόριο γουναρικών με τον Γεώργιο Νεράτζη. ΔΒΚ, Λ/21884 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵⁴ ΔΒΚ, Λ/21870 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 3).

⁵⁵ Τον Αύγουστο του 1853, η Ναούμα Δημητρίου Τάταρη δανείζεται από τον Κ. Δ. Τακιατζή το ποσό των 2.500 γροσίων, με απώτερο στόχο την κάλυψη των εξόδων της προίκας για τον γάμο της κόρης της. ΔΒΚ, Λ/22119 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Παράλληλα, τον Σεπτέμβριο του 1853, η Ναούμα Δημ. Τάταρη σε συνεργασία με τον Κ. Δ. Τακιατζή έκλεισαν συμφωνία με τον Κώτα Πουπνάρα για το ποσό της προίκας (νάχτη) στο πανηγύρι του Μαυρόβου. Η Ναούμα πρότεινε στον μελλοντικό της γαμβρό Κώτα Πουπνάρα το ποσό των 3.000 γροσίων. Μετά τη θετική απάντηση του Κ. Πουπνάρα συμφωνήθηκε η προίκα να δοθεί στην εμποροπανήγυρη του Μαυρόβου, ως εξής: «Μέ εἶπεν ὅτι θά νάρθη ὁ κῆρ Μίκας εἰς τό πανηγύρι Μάβροβο καί τελειώνει καί ἐρεύνησε τά». ΔΒΚ, Λ/22103 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵⁶ Οι περισσότεροι έμποροι της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας ασχολούνταν, τον 18ο - 19ο αιώνα, κυρίως με το εμπόριο δημητριακών (ιδίως σιταριού). Για παράδειγμα, ο Γιαννιώτης έμπορος Γεώργιος Δουρούτης ασχολήθηκε με την εμπορία σιταριού, χαρτιού και βιβλίων Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες, ό. π., σ. σ. 81.

⁵⁷ Κοστίζει.

⁵⁸ Βλ. παραπάνω σημ. 40.

⁵⁹ Στα 1852, ο έμπορος Αναστάσιος Π. Φυλακτός ενημερώνει τον Κ. Δ. Τακιατζή πως σιτάρι πωλούνταν 88 γρόσια το κοιλό και ήλπιζαν να πέσει η τιμή του τα επόμενα χρόνια: «Σήμερον επωλήθη εις την αγοράν μας, Φλώριτζα αρίστη, γρόσια 88 το κοιλόν και είναι ελπίς εντός ολίγου να ξεπέση αρκετά [...]». ΔΒΚ, Λ/21936 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

κίνηση της εμποροπανηγύρης του Μαυρόβου.⁶⁰ Η Καστοριανή έμπορος υποστηρίζει ότι το μεγάλο *κοιλό* σιταριού Κωνσταντινούπολης κόστιζε 82 γρόσια και ότι δεν συνέφερε η μεταφορά του από την Κοζάνη, για να πωληθεί στο πανηγύρι του Μαυρόβου, διότι η αρχική τιμή αγοράς του, σε συνδυασμό με το κόστος μεταφοράς του, ξεπερνούσε το κέρδος που προσδοκούσε ο Κοζανίτης έμπορος. Επίσης, η Νεράτζη υπενθυμίζει στον Τακιατζή το ποσό των γροσίων που της όφειλε, προφανώς από κάποια άλλη εμπορική συναλλαγή τους, και τον παρακαλεί να του τα στείλει με άτομο της εμπιστοσύνης του. Πρέπει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι η αγορά σιταριού που παραγόταν στον κάμπο της Καστοριάς συνέφερε περισσότερο τους εμπόρους της περιοχής Μαυρόβου, διότι έτσι γλύτωναν το κόστος της μεταφοράς και απέφευγαν τους κινδύνους στους εμπορικούς δρόμους, κυρίως τη ληστεία.⁶¹

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να πούμε ότι η ανεπαρκής λειτουργία της αγοράς και του εβδομαδιαίου παζαριού των πόλεων και των κωμοπόλεων συντέλεσε στη μεγάλη ανάπτυξη των εμποροπανηγύρεων. Καθοριστικός παράγοντας αυτής της εξέλιξης ήταν η ανάγκη των εμπόρων να συναντιούνται σ' έναν χώρο διεξαγωγής μεγάλου εμπορίου για τη σύναψη εμπορικών συμφωνιών. Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας οι εμποροπανηγύρεις που γίνονταν, κατά κανόνα, εκτός των πόλεων και εκεί όπου διασταυρώνονταν μεγάλες οδικές αρτηρίες,⁶² συγκροτούσαν ένα δίκτυο, ενταγμένο στη λογική του εμπορίου των μεγάλων αποστάσεων. Ο ρόλος τους ήταν

⁶⁰ Το Μαύροβο αναφέρεται σε εκκλησιαστικά αρχεία πριν από το 1592/1593 ως Μαύρον και το 1684-1688 ως Μαύροβο. Τον 16ο – 17ο αι. αναφέρεται ως βακούφι των μονών Πέσκοπος και Μαυριώτισσας. Πρόκειται για το σημερινό Μαυροχώρι Καστοριάς, χωριό που βρίσκεται σε πεδινό και εύφορο μέρος στο κέντρο του λεκανοπεδίου της Καστοριάς. Εκεί υπήρχαν παλαιότερα εφτά χάνια, γεγονός που δείχνει την επίκαιρη θέση αυτού του οικισμού στο τοπικό συγκοινωνιακό δίκτυο· βλ. Χρυσόστομος Παπασταύρος, *Το Μαύροβο και η Ιστορία του*, Δήμος Μακεδνών, Καστοριά 2002, σ. 31-32 και Γ. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, ό. π., σ. 456-457. Η εμποροπανηγύρη του Μαυρόβου γινόταν τον Σεπτέμβριο και, έως το 1883, διαρκούσε δεκαπέντε ημέρες. Στη συνέχεια γινόταν τον Νοέμβριο μέχρι και το 1927, οπότε και μεταφέρθηκε στη Χρούπιστα (Άργος Ορεστικό), με αποτέλεσμα να αλλάξει η ονομασία της σε εμποροπανηγύρη Δέβρης· βλ. Παντελής Τσαμίσης, *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, έκδ. Ι. Αλευροπούλου, Αθήνα 1949, σ. 32, 36, 163 και Κώστας Καρανάτσης, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17ος – 18ος αιώνας): συμβολή στη μελέτη της εμποροπανηγύρης», *Τα Ιστορικά*, τχ. 21 (1994), σ. 314.

⁶¹ ΔΒΚ, Λ/21870 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 3).

⁶² Βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 483-490. Για τα εβδομαδιαία παζάρια βλ. Κώστας Καρανάτσης, «Η εβδομαδιαία αγορά (παζάρι κατά τον 18ο αι. στην Ήπειρο», *ΗΧ* 32 (1987), σ. 333-342. Για τη σχέση μεγάλων οδικών αρτηριών-εμποροπανηγύρεων βλ. Ευαγγελία Βουτσοπούλου, «Πόλη και εμποροπανηγύρη», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, Αθήνα 1985, τ. 2, σ. 439-443 και γενικά για τις οδικές αρτηρίες ή Α. Mehlan «Οι εμπορικοί δρόμοι», ό. π., σ. 373-374 και Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση*, ό. π., σ. 70-77.

κυρίως διαμετακομιστικός. Η μεταφορά των εμπορεύσιμων αγαθών γινόταν από τον Απρίλιο έως τον Οκτώβριο, σε χρονική δηλαδή περίοδο που ευνοούσε την οργάνωση εμποροπανηγύρεων, που λειτουργούσαν ως ένα δίκτυο αλυσιδωτών αγορών. Τα εμπορεύματα συσκευάζονταν σε δέματα και φορτώνονταν σε άλογα, που σχημάτιζαν караβάνια. Σε ολόκληρη τη βαλκανική⁶³ χερσόνησο τα караβάνια ήταν στα χέρια Ελλήνων εμπόρων⁶⁴ (κυρίως Ηπειρωτών και Δυτικομακεδόνων). Οι έμποροι, κατά τη διέλευση τους από τις διάφορες περιφέρειες, πλήρωναν φόρο, είτε σε γρόσια είτε σε παράδες. Ο μέσος φόρος εισαγωγής εμπορικών προϊόντων, ανά περιφέρεια, δεν ξεπερνούσε τις 5 παράδες ανά δέμα.⁶⁵

Στη δεύτερη επιστολή της, που στάλθηκε στις 28 Αυγούστου 1855,⁶⁶ η Αικατερίνη Νεράτζη γράφει στον Κ. Τακιατζή:

Σᾶς παρακαλῶ νά μέ ἐμβάσετε τά γνωστά σας γρόσια, διότι σέ αὐτόν τόν δυστυχημένον καιρόν⁶⁷ μέ εἶναι πολύ ἀναγκαῖα, εἰ δυνατόν νά μᾶς γράψετε νά τά λάβωμεν ἐδῶ ἀπό φίλους σας, ὅπου θέλετε τούς στείλει σιτάρι καί ὅπως γνωρίζετε τό συμφερότερον ὑμᾶς. Ἄν εἶναι ὁμως συμφέρον διά νά μήν περικολάρουν⁶⁸ τά γρόσια, μᾶς στέλνετε φλωρίζα.⁶⁹ Τό κοιλόν τῆς Πόλεως τό ἀγοράζομεν 20 ἕως 21 γρόσι(α)⁷⁰.

⁶³ Πρβλ. Arno Mehlman, «Οι εμπορικοί δρόμοι», *ό. π.*, σ. 373-374. Βλ., επίσης, Δημήτρης Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1993, σ. 70-77 και Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 53-54.

⁶⁴ Ο Τρικαλινός έμπορος Λάνθος Μονδάνος είχε παλαιότερα παρόμοια εμπορική δραστηριότητα με αυτή του Τακιατζή. Το εμπορικό δίκτυό του απλώνονταν στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Δυτική Μακεδονία και την Κέρκυρα. Εμπορευόταν δημητριακά της Θεσσαλίας, δέρματα, μαλλί, σπόρους για την παρασκευή βαφών, προϊόντα οικοτεχνίας, κρόκο, ανεπεξέργαστο μετάξι από την περιοχή Κοζάνης και χονδρά υφάσματα από τα Γιάννενα. Τα εισαγόμενα μεταποιημένα προϊόντα, διοχετεύονταν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο· βλ. Πέτρος Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, από το 1400 έως το 1820*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2014, σ. 164.

⁶⁵ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 353-354· επίσης, Arno Mehlman «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια», *ό. π.* σ. 373-374 και Δημήτρης Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π.*, σ. 70-77.

⁶⁶ ΔΒΚ, Λ/21881 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁷ Προφανώς εννοεί τα γεγονότα του Κριμαϊκού πολέμου και το επαναστατικό κίνημα στη Θεσσαλία. Ίσως η Αικατερίνη Νεράτζη να υπερβάλλει, για να πάρει τα χρήματα που της όφειλε ο Κ. Τακιατζής.

⁶⁸ Κινδυνεύσουν.

⁶⁹ Πρόκειται για είδος σκληρού σιταριού άριστης ποιότητας.

⁷⁰ Το τουρκικό νόμισμα ανήκε σε δύο συστήματα: σ' εκείνο που είχε ως μονάδα τον *ακζε* (*άσπρο*) και σ' εκείνο που είχε ως μονάδα το *γρόσι*. Το γρόσι χρησιμοποιούταν σε όλες τις οικονομικές συναλλαγές που πραγματοποιούνταν εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον 18ο και 19ο αι.· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. ά., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 310-311 και ιδίως Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα ό. π.*, *passim* (ιδίως σελ. 171, 181).

Η επιστολή αυτή αναφέρεται, εμμέσως, στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι της Δυτικής Μακεδονίας εξαιτίας του Κριμαϊκού πολέμου (1854-1856) και της αύξησης των τιμών των διαφόρων αγαθών. Η Αικατερίνη Νεράτζη παρακαλεί τον Τακιατζή να της στείλει τα γρόσια που της χρωστούσε, διότι της ήταν πολύ αναγκαία. Γι' αυτό γράφει στον Τακιατζή να της στείλει μία ποσότητα σιταριού,⁷¹ προκειμένου να το πωλήσει στους πελάτες της στην Καστοριά, οι οποίοι θα έδιναν τα γρόσια για την αγορά αυτού του προϊόντος κατευθείαν στην ίδια. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ένας έμπορος αυτής της περιόδου είχε τη δυνατότητα να εξοφλήσει ό,τι χρωστούσε όχι μόνο με μετρητά αλλά και με εμπορεύσιμα είδη που κατείχε.

Στο ίδιο πλαίσιο με την έμπορο Αικατερίνη Νεράτζη κινήθηκε και ο έμπορος Μ. Πρωτοψάλτης. Σε δύο επιστολές (12 και 29 Οκτωβρίου του 1854), ζητά από τον Κ. Δ. Τακιατζή πληροφορίες σχετικά με τις τιμές του μαλακού σιταριού στην περιοχή της Κοζάνης⁷² και της Καστοριάς, διότι επιθυμεί να αγοράσει από τους ντόπιους παραγωγούς. Σκοπεύει να προχωρήσει σε αγορά σιταριού εφόσον οι τιμές κυμαίνονται στα 15 γρόσια το κοιλό για την μέτρια ποιότητα και 17 γρόσια το κοιλό για την καλή ποιότητα. Η αγορά θα πραγματοποιηθεί μέσω του Ιωάννη Χαρίση, εμπορικού πράκτορα που τοποθέτησε ο Κ. Δ. Τακιατζής για λογαριασμό του Μ. Πρωτοψάλτη.⁷³

Τελικά, οι τιμές των σιτηρών ήταν ανεβασμένες, την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου και ως εκ τούτου ασύμφορες για τον Μ. Πρωτοψάλτη, ο οποίος αποφασίζει να προχωρήσει στην αγορά τους την επόμενη χρονιά, το 1855, καθώς ευελπιστεί για μείωση των τιμών του προϊόντος.⁷⁴ Συνάμα, παρατηρεί πως ο Κριμαϊκός πόλεμος δεν ευνοεί τις εμπορικές συναλλαγές των δημητριακών και του οίνου.⁷⁵ Οι εμπορικοί

⁷¹ Οι έμποροι αυτής της περιόδου συνήθιζαν να στέλνουν σε μία αγορά μία μικρή ποσότητα του προς πώληση προϊόντος ως δείγμα, διότι ήταν αδύνατο να το μεταφέρουν όλο, χωρίς να έχει εξασφαλισθεί η πώλησή του. Τα δείγματα των διαφόρων εμπορευμάτων ήταν εντελώς απαραίτητα για τη σύναψη παραγγελιών από τους ενδιαφερόμενους αγοραστές· βλ. για δείγματα νημάτων από τα Αμπελάκια Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων, από τη Θεσσαλία στην κεντρική Ευρώπη (18ος - αρχές 19ου αιώνα), Η Αμπελακιώτικη Συντροφιά (1805)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2003, σ. 15, 24, 129.

⁷² ΔΒΚ, Λ/21988 και Λ/21992 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷³ ΔΒΚ, Λ/21995 και Λ/21996 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷⁴ ΔΒΚ, Λ/21997 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷⁵ Ο Μ. Πρωτοψάλτης σε επιστολή του (23 Φεβρουαρίου 1859) αναφέρει στον Κ. Δ. Τακιατζή τις αντιδράσεις των υπηκόων στην Βέροια, στα Γιαντισά και στα Βοδενά, Έδεσσα, για τον φόρο που επέβαλε η Υψηλή Πύλη στον οίνο. Ο φόρος αυτός υπάρχει και στην Ευρώπη και δεν επρόκειτο να διαγραφεί. Σημειώνει τα εξής: «*Επίσθην διά τήν ταραχήν, ἦν ὑποφέρετε ἐκ τοῦ ἐπιβληθέντος φόρου διά*

πράκτορες των ξένων εταιρειών που δραστηριοποιούνταν στην Θεσσαλονίκη τον ενημέρωσαν σχετικά με την απαγόρευση των εξαγωγών στα σιτηρά, που έχει επιβάλλει η Οθωμανική αυτοκρατορία εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης.⁷⁶

Η οθωμανική διοίκηση με τις μεταρρυθμίσεις (*Tanzimat*)⁷⁷ και με διάφορα έκτακτα μέτρα που πήρε προσπάθησε⁷⁸ να αντιμετωπίσει όλες αυτές τις παθογένειες.⁷⁹ Η υιοθέτηση του ελεύθερου εμπορίου από τους Οθωμανούς καθώς και η αναδιοργάνωση του καθεστώτος που διέπει τις έγγειες σχέσεις δημιούργησε νέες δυνατότητες για τους κεφαλαιούχους της αυτοκρατορίας (όπως στον Τακιατζή), διεύρυνε τους οικονομικούς τους ορίζοντες και συνέβαλλε στη μείωση των ποσών που συνδέονταν με τις διοικητικές λειτουργίες του κράτους και, ως εκ τούτου, με τη φορολογία.⁸⁰

Από την αλληλογραφία που σώζεται στο αρχείο Τακιατζή αποδεικνύεται ότι κατά την εικοσιπενταετία 1850-1875 ο Κων/νος Τακιατζής είχε σημαντική εμπορική δραστηριότητα, συναλλασσόμενος για το εμπόριο γουναρικών και δερμάτων με τους αδερφούς Ιωάννη και Αριστείδη Μεμόζια, δημιουργώντας έτσι ένα εμπορικό δίκτυο⁸¹ μικρής κλίμακας. Από αυτήν την αλληλογραφία παραθέτουμε, ενδεικτικά, τρεις επιστολές των αδερφών Μεμόζια προς τον Κ. Τακιατζή, που αναφέρονται σ' αυτό το ζήτημα. Στις επιστολές αυτές, που στάλθηκαν από την Καστοριά τον Ιούνιο και

τοῦ οἴνου, ὅστις τῶ οὐτὶ εἶναι βαρὺς καὶ ἀφόρητος, ἀλλὰ γενικῶς ἢ νὰ ἀρθῆ ἐκ τοῦ μέσου, ἢ νὰ σμικρυνθῆ, δὲ μοὶ φαίνεται εὐκόλον [...]. ΔΒΚ, Λ/22023 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷⁶ ΔΒΚ, Λ/21989 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁷⁷ Για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις βλ., επιλεκτικά, Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou histoire des reformes dans l'Empire ottoman*, Παρίσι 1982, όπου και το κείμενο του Χάτι Χουμαγιούν· Roberic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Πρίνστον 1963· Halil Inalcik, «Application of the Tanzimat and its social effects», *Archivium Ottomanicum* V (1973), σ. 97-128. Ειδικά για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία βλ. Βασίλης Γούναρης, «Μακεδονία», *ό. π.*, σ. 319-321.

⁷⁸ Αναφέρονται κάποια μέτρα της Πύλης τη δεκαετία 1860-70: σύσταση οθωμανικής Τράπεζας, για την ενίσχυση και εξυγίανση του πιστωτικού συστήματος· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», *ό. π.*, σ. 320.

⁷⁹ Την περίοδο του Κρμαϊκού πολέμου, η αύξηση της ζήτησης δημητριακών της Μακεδονίας προκάλεσε αύξηση της τιμής τους στις διεθνείς αγορές, λόγω του αποκλεισμού των ρωσικών σιτοβολώνων και της μέτριας συγκομιδής δημητριακών στη δυτική Ευρώπη· *στο ίδιο*, σ. 321.

⁸⁰ Βλ. Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 71.

⁸¹ Για τα εμπορικά δίκτυα, βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 467-469, καθώς και Fernand Braudel, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός (15ος – 18ος αιώνας)*, *Τα παιχνίδια της συναλλαγής*, τόμος Β', μτφρ. Φίλιππος Δρακονταειδής, εκδ. Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., Αθήνα 1998, σ. 167-170 και Charles Wetherell, «Historical Network Analysis», *International Review of Social History*, τ.χ 43, 1998, σ. 125-144: 126-127.

Αύγουστο 1856,⁸² ο Ιωάννης Μεμόζιας ενημερώνει τον Κ. Τακιατζή για τις τιμές των ποντικόγουνων, όπως αυτές καθορίζονταν από τους γουναράδες της Καστοριάς.

Στις 13 Ιουνίου 1856 του γράφει ότι «[...] έρωτήσας δια τήν τιμήν με άπήνησαν οί γουναράδες⁸³ ότι ή μὲν πρώτη τιμᾶται εἰς γρόσια 600 [...] ή δὲ φῖνα δηλούμενη παρὰ τῆς πρώτης ποιότητος πρὸς γρόσια 80 τὸ ζευγάρι και βαθμηδόν ὡς γρόσια 25 ὅπου ζήτησαν νὰ μᾶς στείλουν. Δὲν ἐτόλμησα νὰ πάρω διότι μοι ἐζήτησαν γρόσια 100 και 140 πρώτης ποιότητος μεγάλης. Ταῦτα γράφω πρὸς ὄδηγίαν σας και γράμματά μου ἀκολουθῶς».⁸⁴

Σε ἄλλη ἐπιστολή (15 Ιουνίου 1856) ο Μεμόζιας αναφέρει στον Τακιατζή ὅτι

[...] Αἱ μὲν μεσόλιρες νοῦρκες⁸⁵ ζητοῦνται ἕως γρόσια 500 τῶ παρόντι και δεδουλημένης Α' ποιότητος εἰς τὰ γρόσια 80 τὸ ζευγάρι, Β' ποιότητος 65 γρόσια. το ζευγάρι, Γ' ποιότητος γρόσια 50 το ζευγάρι και βαθμίδες κατεβαίνουν και ἕως τα γρόσια 25. Ταύτην πληροφορία δύναμαι να σας δώσω πρὸς το παρόν, πλὴν ἔστω ὡς ἤδη συν τάς ὅτι κανεῖς ἐν Γουναράδων⁸⁶ κατὰ το παρόν πράγμα δουλεμένην ἔτοιμη⁸⁷ δεν ἔχειν, ἀλλά ὄλοι σχεδόν τώρα βρίσκοντες εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτην, το δουλεύουν το πράγμα τους.⁸⁸ Δι' ἅ και ἔχετε εὐρών ἀκολουθῶς να μοί γράψετε και να μοί φανερώσετε τὴν θέλησιν και ἀπόφασιν Σας περὶ τῶν και ὁποίας ἀξίας νοῦρκες ζητήτε να σας στείλλω καθῶς και διὰ τὰς ποντικόγουνας,⁸⁹ εἰς ὁποῖες ἔφθασαν εἰς ὑπέρμετρον τιμᾶς ὡς σας εἶπον και πρώτης ποιότητος μεγάλης ἕως γρόσια 140 ή μία και οὕτως και ή δευτέραν και ή τρίτην ποιότητα εἶναι και αὐταί ἀκριβές! Φέτος εἰς τὴν πανήγυρην Λειψίας ἐν γένει ὕψη τα εἶδη γουναρικών και προβλέφθησαν εἰς

⁸² ΔΒΚ, Λ/21903 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁸³ Προφανῶς αναφέρεται στη συντεχνία των γουναράδων της Κοζάνης. Για τα καταστατικά των συντεχνιών την εν λόγω περίοδο· βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος – 20ος αἰώνας)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σ. 14.

⁸⁴ ΔΒΚ, Λ/21888 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁸⁵ Νούρκες: (τουρκ. Σου Σαμούρ) Καστανόμαυρο ζώο· βλ. Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ερμής ο κερδῶς, ὁ. π., τ. Α', σ. 104*. Επίσης, ονομάζεται και Ενυδρίς: Πρόκειται για αμφίβιο ζώο με βαθυκάστανο δέρμα και κοντά πόδια. Τρέφεται με τα ψάρια των ποταμών. Η ουρά του είναι μαύρη και δασύτριχη. Από το δέρμα των ζώων αυτών κατασκευάζονται οι Νουρκόγουνες· Ν. Παπαδόπουλος, *Ερμής ο κερδῶς, ὁ. π., τ. Α', σ. 174-175*.

⁸⁶ Τα καταστατικά της συντεχνίας των γουνοποιών προσδιορίζουν ὅτι η πρώτη ὕλη της τέχνης τους, που φθάνει στην αγορά της πόλης, πρέπει να μοιράζεται σε ἴσα μέρη ανάμεσα σε ὅσους την χρειάζονται, ἀλλά δεν ἔχουν τα μέσα για να την αποκτήσουν· βλ. Μ. Α. Καλινδέρης, *Αἱ συντεχνίαι της Κοζάνης, ὁ. π., σ. 28* και MariaTsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes, ὁ. π., σ. 112*.

⁸⁷ Εννοεῖ τὴν επεξεργασία των γουναρικών.

⁸⁸ Όλγα Κατσαριδῆ-Hering, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφῆς νημάτων, ὁ. π., σ. 15, 24, 129*.

⁸⁹ Οι ποντικόγουνες κατασκευάζοντο από το δέρμα ποντικών και χωριζόταν σε ποιότητες με τις ἀνάλογες τιμές ἀνά κατηγορία· βλ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ερμής ο κερδῶς, ὁ. π., τ. Β', σ. 164-165*.

ὕψηλās τιμάς και εἰς τούτον θέλει εἶναι και το δουλεμένον πράγμα ἀκριβόν.⁹⁰
Τῆς ζητήσεως σας 8 ποντικόγουνες ὅσες εἰς την ἄνω τιμήν δεν ἐτόλμησεν να
σας στείλλω δι' ὅ και περιμένω δευτέρα διαταγήν σας και τότε ἀμέσως
προβλέπω αὐτάς και σας τα πέμπω, ὅπου μενῶτι ἄλλο θέλετε μοί διορίσει [...].

Τέλος, στις 2 Αυγούστου 1856 ο Μεμόζιας ενημερώνει τον Κ. Τακιατζή για τις
κινήσεις του και επισυνάπτει τους αναλυτικούς λογαριασμούς του, μετά την αγορά
των γουναρικών. Πρόκειται για σημαντικά τεκμήρια για την κίνηση του εμπορίου στη
Δυτική Μακεδονία, στα μέσα περίπου του 19ου αιώνα.⁹¹

Καθ' ἀπάντησίν σας λοιπὸν σᾶς πέμπω σήμερον εἰς πακέτον ὑπὸ τὴν βουλήν
μου εἶς ἀπάναντι σημείον τῆς ζητήσεώς σας. Ποντικόγουνας και νοῦρκες εἶναι
ἐργασμένες εἰς 4 δεκάρια ὧν ἡ τιμὴ εἶναι ἡ ἐξῆς:

1. δεκάρι με σημείον ⁹²	γρόσια 150
1. δεκάρι με σημείον	γρόσια 135
2. δεκάρια με σημείον 120 γρόσια	γρόσια 240
	<u>Γρόσια 525</u>

Εἰς 2 ποντικόγουνες

1 μεγάλη	γρόσια 140
1 μικρὴ	γρόσια 70
	<u>Γρόσια 210</u>

Εἰς λίρας Τουρκίας πρὸς γρόσια 113: γρόσια 735.

Σᾶς πέμπω λοιπὸν σήμερον μέσον Λίτσιστα⁹³, ἵνα σᾶς στέλλνει ἐπειδὴ διὰ
ὀσταράδων (;) ὅπου μᾶλλον νὰ ἔλθουν διὰ τὴν προσεγγίζουσαν ἑορτὴν τῆς
ἀγίας του Κυρίου μας Μεταμορφώσεως, ἅς φροντήσετε τὴν σῶαν παραλαβὴν,
λέγοντάς μου εἰς ἀπάντησιν εἰς τὸ πρᾶγμα, Σᾶς εὐχαρίστησεν εἶτε ὄχι, ἀλλ' ἐγὼ
σᾶς τὸ προλέγω ὅτι τὸ πρᾶγμα με τὸ νὰ εἶναι εἰς εὐτελήν τιμήν εἰς ποιότητα
ἐδεύτερον δεν θέλει αἰς φανεῖ ἀρεστόν, ὅταν τὰ εἶδη ἀλλὰ γουναρικά ἐν γένει,
εἶναι εἰς ὑπερμέτρους ὑψηλοτίμως, ἄλλο ἐν γένος ποντικόγουνας ἔδωσαν γρόσια
180, ἀλλὰ δεν ἐτόλμησα νὰ σᾶς στείλω ἀπὸ ἐκεῖνα. Πέμπω μίαν ὅπου ἐπήρα
ἐργασμένη τῆς Νούρκης ἢ ὄχι, μάλλον τοῦτο ἐκ τῶν 4:ρῶν δεκαριῶν ἡμπορητε ἐν
ἡ εἰς 2 δεκάρια και δεν εἶναι νὰ τά [λέξη δυσανάγνωστη] μετὰ νὰ οὔτες μετὰ
τοῦ φίλου εἰς εἶδησίν σας. [...].

⁹⁰ Οι επεξεργασμένες γούνες ήταν, βέβαια, ακριβότερες από τις ανεπεξεργαστες.

⁹¹ ΔΒΚ, Λ/21887 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁹² Σημείωση.

⁹³ Πρόκειται για την Λίτσιστα Καστοριάς. Το 1924 μετονομάστηκε σε Νεοκάρπη.

Από τις παραπάνω επιστολές βλέπουμε ότι ο Κων/νος Τακιατζής ενδιαφέρεται να αγοράσει ποντικόγουνες και, γενικά, γουναρικά από την Καστοριά⁹⁴ σε χαμηλότερες τιμές, ώστε να κερδίσει περισσότερο κατά διοχέτευσή τους στο εξωτερικό εμπόριο ή στην πόλη της Κοζάνης.⁹⁵ Απώτερος στόχος του ήταν η κάλυψη των αναγκών της αγοράς⁹⁶ της Κοζάνης και των γύρω οικισμών του καζά Σερβίων. Ο Τακιατζής συνεργαζόταν με τους αδερφούς Μεμόζια, που τον εξυπηρετούσαν, ως εμπορικοί πράκτορες, στην περιοχή της Καστοριάς. Καθημερινά ρωτούσαν τους γουναράδες της Καστοριάς για τις τιμές των γουναρικών, προκειμένου να ενημερώνουν τον Τακιατζή και να τον συμβουλεύουν για το αν έπρεπε να προβεί ή όχι στην αγορά αυτών βιοτεχνικών προϊόντων. Ο Τακιατζής ακολουθούσε μία ιδιαίτερη πολιτική στις αγορές του, η οποία επηρεαζόταν και καθοριζόταν από τις τιμές που πωλούνταν τα εμπορεύματα στις ετήσιες εμποροπανηγύρεις του εξωτερικού, όπως στη μεγάλη εμποροπανήγυρη της Λιψίας, που αναφέρεται στην παραπάνω επιστολή.⁹⁷

Γι' αυτό, παρακολουθούσε τις προσφερόμενες από τους ντόπιους γουναράδες τιμές των γουναρικών, ενημερωνόταν για τη ζήτηση του συγκεκριμένου προϊόντος από την τοπική αγορά του καζά Σερβίων, έλεγχε την αξιοπιστία των πληροφοριών που του έστελναν οι εμπορικοί του πράκτορες και εν συνεχεία κατέθετε τις δικές του τιμές με απώτερο στόχο τη σύναψη καλών εμπορικών συμφωνιών που θα επέφεραν όσο το δυνατό μεγαλύτερο κέρδος. Πρόκειται για μία μορφή εμπορικής τακτικής που την ακολουθούσαν οι περισσότεροι έμποροι της Δυτικής Μακεδονίας τον 19ο αιώνα.

Στο αρχείο Δημητρίου Κ. Κοεμτζή βρέθηκε ένα κατάστιχο με τα προϊόντα που εμπορευόταν ο Κων/νος Δ. Τακιατζής. Προφανώς, η παρουσία εγγράφου που αφορά στον Κ. Τακιατζή ανάμεσα στα έγγραφα του Κοεμτζή οφείλεται στο ότι οι δύο

⁹⁴ Για την ιστορία της Καστοριάς κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας βλ. Παναγιώτης Τσολάκης, *Η οικιστική εξέλιξη της Καστοριάς στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας 1385-1912*, εκδ. Καστοριανή Εστία, Καστοριά 1989, σ. 8-14.

⁹⁵ Ο Κ. Τακιατζής εμπορευόταν γουναρικά από το εξωτερικό ήδη από το 1843, όπως αναφέρει έγγραφο του αρχείου του (Θεσσαλονίκη 25 Ιουλίου 1843), στο οποίο ο έμπορος Jach M. PIANO του γράφει: «Σᾶς εἰδοποιῶ εἰς ἀπάντησιν καμία δὲν μοὶ ἐφάνη ἀκόμη, [...] πρὸ πολλοῦ ἔλαβον μίαν, ἀπὸ ἑναν ἐκ Βιέννης φίλον, μὲ τὴν ἀπέναντι μάρκαν χωρὶς νὰ ἐγνωρίζω κἀγὼ τίνοσ ἔχει, ὅθεν αὐτὴ [...] Εἶπε μοὶ εἰς ἀπάντησιν μήπως πέμψει γιὰ λογαριασμόν σας καὶ αὐτὴν ὁποῦ ζητεῖτε». ΔΒΚ, Λ/21861 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁹⁶ Το μέγεθος μιας αγοράς δεν είχε οπωσδήποτε άμεση σχέση με την έκταση ενός τόπου, παρόλο που ο κύκλος του εμπορίου ήταν ένας παράγοντας γρήγορης ανάπτυξης και των δύο· βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π., σ. 52-54*.

⁹⁷ Βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ό. π., τ. Α΄, σ. 483-490* και Fernand Braudel, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος – 18ος αιώνας)*, τ. Α΄, μτφρ. Αικατερίνη Ασδραχά, Αθήνα 1995, σ. 526.

Κοζανίτες έμποροι και συγγενείς συνεργαζόταν την περίοδο 1840-1870. Ίσως, ο Τακιατζής να είχε στείλει αυτό το κατάστιχο, για να ενημερώσει τον συνεργάτη του σχετικά με τη μεταφορά, παραλαβή και τιμολόγηση των εμπορευομένων προϊόντων. Ας σημειωθεί ότι στο κατάστιχο καταγράφονται τόσο η ημερομηνία παραλαβής των προϊόντων όσο και οι τιμές τους ανά κατηγορία. Τα προϊόντα αυτά προωθούνταν στις αγορές της περιοχής και στα εβδομαδιαία παζάρια.⁹⁸ Σημειώνονται, επίσης, και τα έξοδα της μεταφοράς των προϊόντων από και προς την Κοζάνη.

Τα προϊόντα ήταν κυρίως βιοτεχνικής παραγωγής, τόσο εισαγόμενα όσο και προϊόντα της τοπικής βιοτεχνίας.⁹⁹ Στο κατάστιχο του Κ. Δ. Τακιατζή αναφέρονται τα παρακάτω βιοτεχνικά είδη:¹⁰⁰ Ένα μαντάνι ράματα λοτρά, αξίας 9 γροσίων, τρία ράματα ρούχα Λονδίνου, αξίας 21 γροσίων, 4,25 δράμια μαντάνι, αξίας 17,42 γροσίων, δώδεκα τομάρια (δέρματα),¹⁰¹ αξίας 144 γροσίων, τρία μανδύλια μεταξωτά αξίας 8,10 γροσίων, δύο λαιμοδέτες κατιφέ, αξίας 22 γροσίων, πέντε μανδύλια μεταξωτά, αξίας 22,20 γροσίων, ένα μαντάνι μεταξωτό για τον Θανάση, αξίας 1,30 γροσίων, έντεκα τεμάχια [λείπει ο τύπος του προϊόντος] αξίας 23 γροσίων, τέσσερα τεμάχια χασές, αξίας 9 γροσίων, τέσσερα και 3/8 καρτόνι λινό, αξίας 7 γροσίων, δύο τεμάχια πουμαρέν άλικον, αξίας 5,20 γροσίων, έξι τεμάχια πουμαρέν μεταξωτό, αξίας 9 γροσίων, πέντε τεμάχια σερίτη βαμβακερό, αξίας ενός γροσίου, ένα μαντήλι μεταξωτό με κρόσια, αξίας 36 γροσίων, τρία και 2/8 ρούχα ντόπια [παραδοσιακά προϊόντα της ευρύτερης περιοχής Κοζάνης] για παραγγελία του Καρατζέτζου, αξίας 130 γροσίων, ένας λαιμοδέτης μάλλινος, αξίας 3 γροσίων, ζάχαρη, αξίας 760

⁹⁸ Το τοπικό εμπόριο αρχίζει τον 17ο αι. και φθάνει στην ακμή του στις αρχές του 19ου. Καθιερώθηκαν στην πόλη δύο εβδομαδιαία παζάρια, που γίνονταν σε καθορισμένο μέρος κάθε Τρίτη και Σάββατο, όπου οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής είχαν τη δυνατότητα να πουλήσουν και να αγοράσουν γεωργικά, κτηνοτροφικά και βιοτεχνικά προϊόντα· βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 32-33.

⁹⁹ Η ντόπια βιοτεχνική παραγωγή (γούνες, δέρματα, παπούτσια, νήματα, υφάσματα, κυρίως αλατζάδες και υφαντά, χαλκώματα, σιδικά, μαχαίρια, κεριά, σαπούνια, πήλινα είδη, κεραμίδια) προωθούνταν όχι μόνο στις δύο εμποροπανηγύρεις της πόλης (γνωστές ως *Αϊ Δημήτρ' παζάρι*, που διεξαγόταν κάθε χρόνο στις 26 Οκτωβρίου, και *Αϊ Γιώρ' παζάρι*, που διεξαγόταν στις 23 Απριλίου), αλλά και στις εμποροπανηγύρεις των Σερβίων, της Σαμαρίνας, του Μαυρονόρου και του Μαυρόβου της Καστοριάς. Ο Κ. Δ. Τακιατζής είχε συναλλαγές, τη δεκαετία του 1850, στην εμποροπανηγύρη Μαυρόβου Καστοριάς με την Αικατερίνη Νεράτζη.

¹⁰⁰ ΔΒΚ, Λ/22396 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή) (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 15).

¹⁰¹ Η κατεργασία δερμάτων υπήρξε μία από τις βασικότερες βιοτεχνικές δραστηριότητες στην πόλη, με αποτέλεσμα γρήγορα η Κοζάνη να αποτελέσει κέντρο βυρσοδεμίας· βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 405.

γροσίων, έξοδα κираτζήδων (μεταφορέων),¹⁰² αξίας 65 γροσίων, έξοδα πληρωμής χαμάλη¹⁰³ και δερβενίου,¹⁰⁴ αξίας 7,20 γροσίων. Συνολικό κεφάλαιο αγοράς και μεταφοράς εμπορευμάτων 1.339,45 γρόσια.

Σε μία άλλη επιστολή του Δημητρίου Απ. Βασιλείου (2 Μαρτίου 1875) προς τον Κωνσταντίνο Τακιατζή αναφέρονται οι εμπορικές σχέσεις του Κοζανίτη εμπόρου με χώρες ή πόλεις του εξωτερικού, κυρίως με την Ιταλία και την Τεργέστη:

Έν Θεσσαλονίκη τῆ 2 Μαρτίου 1875

[...] Τὸ χρηματόδεμά σας ἔλαβον παρὰ τοῦ Μίκα μὲ τὴν σφραγίδα σας σφραγισμένον ἀνέπαφον τὸ ὅποιον κατὰ τῶν διαταγῶν σᾶς θέλω διευθύνει διὰ τοῦ πρώτου δι' Ἀθήνας ταχυδρομείου πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν Ἀραβαντινὸν φαρμακοπειὸν μετὰ τῆς ἐπιστολῆς σας καὶ μοὶ γράψετε ἐπειδὴ τὸ ποσὸν δὲν εἶναι καὶ ὀλίγον θέλω τὸ στείλει ἀσφαλισμένον [...] τὸν κρόκον τὴν παρελθοῦσαν διὰ τοῦ Ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου ἔπεμψα ταχυδρομικῶς μὴ ἐπιτυχῶν γνωστὸν ἐπιβάτην τὸ πάθημα ἐκ τὰ τοῦ κυρίου Νικολέση πράγματα μοὶ ἔγινε μάθημα καὶ ἐκ ἀγνώστων ἐπιβατῶν δειλιάζω νὰ δώσω πράγματα. Σᾶς ἐσωκλείω μίαν ἐπιστολὴν ἐξ Ἀθηνῶν, σᾶς πέμψω δὲ διὰ τοῦ ἰδίου τὸν Ἑρμῆν καὶ ἕναν φάκελλον Παλιγενεσίας [...] Δὲν ἀμφιβάλλω δὲ διὰ προσωζόμενα φύλλα Παλιγενεσίας καὶ θελήσει ἐλάβετε, ὁ ἐσπέρως (;) καὶ πάλιν δὲν ἤλθεν. Δὲν ἔγραψεν ὁ σύλλογος πρὸς τὸν ἐν Τεργέστη, ἵνα πέμψη τῶν φίλων του δωρεὰν πρὸς αὐτὸν [...] Αἱ ἐφημερίδες ἔρχονται ὀλίγον ἄτακτα ἕνεκα τῶν τρικυμιῶν καὶ τοῦ χειμῶνος [...] Σᾶς ἀσπάζομαι ἐκ καρδίας ὁ πρόθυμος Δ. Ἄπ. Βασιλείου.¹⁰⁵

Ο Κωνσταντίνος εξήγε κρόκο, που παραγόταν στην ευρύτερη περιοχή του καζά Σερβίων. Πιθανόν στο τσιφλίκι που κατείχε ο έμπορος να καλλιεργούνταν κρόκος, διότι δεν έχουν βρεθεί έγγραφα που να αναφέρουν παραγγελίες κρόκου στην Κοζάνη,

¹⁰² Πρόκειται για τους μεταφορείς των προϊόντων. Οι οδηγοί των караβανιών (κηρατζήδες) ήταν μεταφορείς όχι μόνο εμπορευμάτων, αλλά και στοιχείων του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Σε όλη τη Βαλκανική τα караβάνια ήταν στα χέρια Ελλήνων εμπόρων (Ηπειρωτών και Δυτικομακεδόνων): βλ. Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 353-354· επίσης, Α. Mehlan «Οι εμπορικοί δρόμοι», ό. π., σ. 373-374 και Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π.*, σ. 70-77. Για τους παράδες, υποδιαίρεση του γροσιού, και γενικά για τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στον ελλαδικό χώρο βλ. Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα, ό. π.*

¹⁰³ Αυτός που φόρτωνε τα εμπορεύματα στα μεταφορικά μέσα των κυρατζήδων-μεταφορέων.

¹⁰⁴ Η οθωμανική εξουσία τοποθετούσε *δερβεντζήδες* στα στενά περάσματα για τον έλεγχο των μεταφερόμενων εμπορευμάτων και για την καταπολέμηση της ληστείας. Για τα δερβένια βλ. Α. Mehlan, «Οι εμπορικοί δρόμοι», ό. π., σ. 373-374· Δημήτρης Ανωγιάτης - Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα, ό. π.*, σ. 70-77 και Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 53-54.

¹⁰⁵ ΔΒΚ, Λ/21920 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

από άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ας σημειωθεί ότι ο Κων/νος προσπαθούσε να μεταφέρει μικρές ποσότητες προϊόντος μέσω γνωστών του ατόμων που ταξίδευαν στην Ευρώπη, ώστε να κερδίζει το ποσό της μεταφοράς που έπαιρναν οι επαγγελματίες αγωγιάτες.

Ένα ακόμη αγαθό που εμπορευόταν ο Κ. Δ. Τακιατζής ήταν το αγελαδινό βούτυρο. Ο Μ. Πρωτοψάλτης σε επιστολή του (26 Αυγούστου 1855) παραγγέλνει από τον Κ. Δ. Τακιατζή 1.505 οκάδες βούτυρο για εμπορική χρήση, χωρίς όμως να λείπουν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Μερκούριος είχε παραγγείλει βούτυρο από τον Τακιατζή για οικιακή χρήση.¹⁰⁶ Το εμπόρευμα θα μεταφερόταν στη Θεσσαλονίκη, για να πουληθεί στην τοπική αγορά. Όμως, ο Μερκούριος διαπίστωσε έλλειψη 220 οκάδων βουτύρου, καθώς πληροφορήθηκε πως στη Θεσσαλονίκη είχαν φθάσει 1.285 οκάδες. Αμέσως ενημερώνει τον Τακιατζή, γιατί υποψιάζεται ότι το βούτυρο είχε κλαπεί από τους μεταφορείς της Κοζάνης, λέγοντας τα εξής: *«Αί 1.505 οκάδες βούτυρον άγελάδος στέλωσιν είς Θεσσαλονίκην, έδειξαν ώς έγραφα φύραν πολλήν διά την όποιαν έχω πολλήν ύποψίαν ότι οί 1.505 οκάδες τόσον έμειναν 1.285, άν οί μικομίσαντες έκαναν καμίαν κλοπήν»*.¹⁰⁷

Στα 1861, ο Μ. Πρωτοψάλτης παραγγέλνει 33 τουλούμια ή 995 οκάδες βούτυρο από τον Κ. Τακιατζή, τα οποία αποστέλλονται στη Θεσσαλονίκη, ύστερα από επιθυμία του αγοραστή. Παράλληλα, ο Πρωτοψάλτης γνωστοποιεί στον Τακιατζή πως οι αγωγιάτες του ζητούν περισσότερα γρόσια για το δρομολόγιο, ενώ στα Δερβένια της περιοχής οι τιμές ήταν καθορισμένες στα 2 γρόσια για κάθε φόρτωμα. Θεωρεί πως υπάρχει πιθανότητα κλοπής και επιθυμεί απόδειξη από τον δερβέναγα.¹⁰⁸

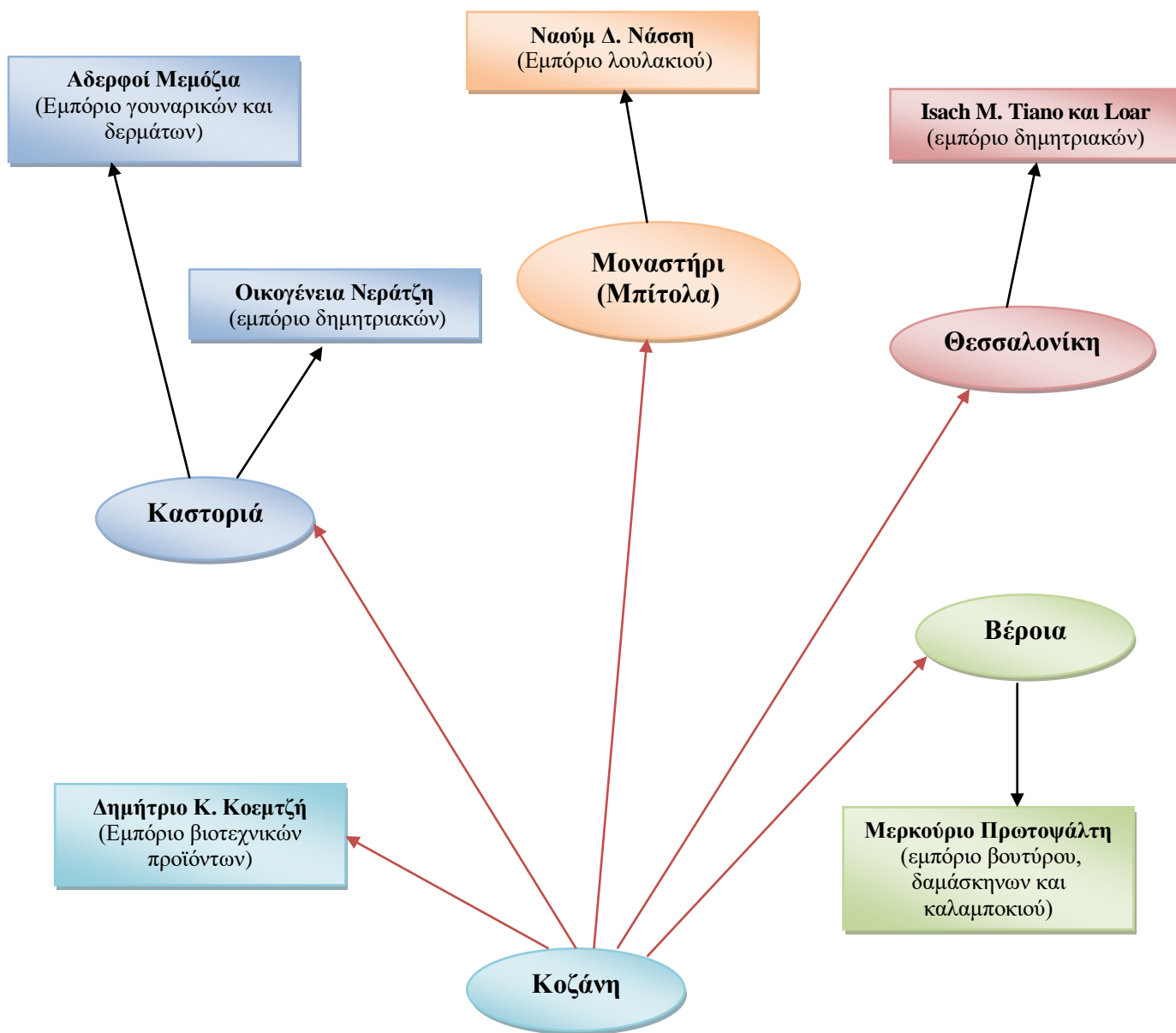
Στο σημείο αυτό παραθέτουμε διάγραμμα και έναν χάρτη με το εμπορικό δίκτυο του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή:

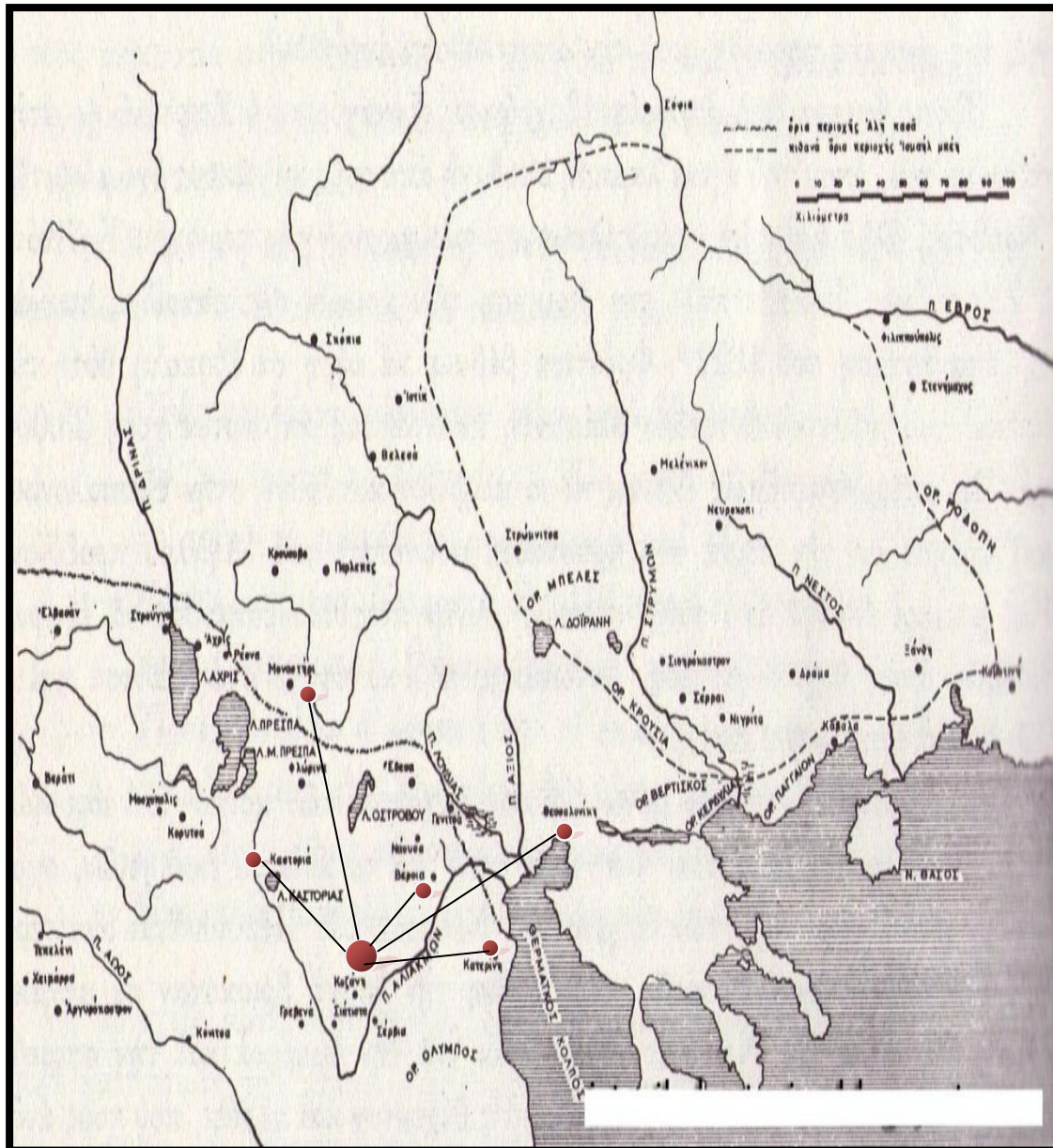
¹⁰⁶ Ο Μ. Πρωτοψάλτης σε τρεις επιστολές (13, 14 Οκτωβρίου του 1854 και 6 Ιανουαρίου 1854), παραγγέλνει από τον Κ. Δ. Τακιατζή βούτυρο 190 και 150 οκάδες αντίστοιχα για οικιακή χρήση. ΔΒΚ, Λ/22008 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή): *«Σάς παρακαλώ να με αγοράσητε 190 οκάδες βούτυρον, ή ποιότητα να είναι καλή και όσον τὸ δυνατόν όλιγοτεραν τιμήν και μοι ύποχρεούσθε μεγάλως»*. *«Τὸ βούτυρον τὸ περιμένω άνυπομόνω»*. ΔΒΚ, Λ/22004 και ΔΒΚ, Λ/22005 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Ακόμη, ο Μερκούριος αναφέρει στον Κωνσταντίνο ότι: *«Τὸ βούτυρον όκάδες 150 διά την τιμήν, την όποιαν θά ήμπορέσητε να τὸ συμφωνήσητε, να είναι όμως άνάλατον»*. ΔΒΚ, Λ/22007 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Τέλος, ο Μ. Πρωτοψάλτης ενημερώνει τον Κ. Δ. Τακιατζή πως έλαβε το βούτυρο που είχε παραγγείλει για τις ανάγκες του οίκου του. ΔΒΚ, Λ/22009 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁰⁷ ΔΒΚ, Λ/22011 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁰⁸ ΔΒΚ, Λ/22042 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Διάγραμμα 1: Το εμπορικό δίκτυο του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή

Χάρτης 1: Το εμπορικό δίκτυο του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή

Από τη μελέτη, λοιπόν, του αρχειακού υλικού οδηγήμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Κων/νος Δ. Τακιατζής εμπορευόταν δημητριακά, καλαμπόκι, βούτυρο, δαμάσκηνα, γουναρικά, δέρματα, λουλάκι, κρόκο και βιοτεχνικά προϊόντα, αφενός, για τις λιανικές πώλησης των προϊόντων στο μαγαζί του που είχε στην Κοζάνη και, αφετέρου, για τη μεταφορά των γουναρικών σε εμποροπανηγύρεις της περιοχής και σε αγορές του εξωτερικού.

II. Δανεισμός χρημάτων

Η περίοδος άνθησης των οικονομικών και χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων του Κ. Τακιατζή¹⁰⁹ τοποθετείται στην τριακονταετία 1840-1870. Όπως προαναφέρθηκε, την περίοδο αυτή ο Κων/νος αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα υγείας.

Στις 31 Δεκεμβρίου του 1838 η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου Κοζάνης δανείζει στον Κ. Δ. Τακιατζή, με ομόλογο, το ποσό των 500 γροσίων με επιτόκιο 15%. Το 1839 η ίδια εκκλησία δανείζει στον Κωνσταντίνο, με ομολογία, το ποσό των 1.000 γροσίων με το ίδιο επιτόκιο, διότι ο Κοζανίτης έμπορος επέδειξε άριστη χρηματοπιστοληπτική στάση.¹¹⁰ Στις 10 Δεκεμβρίου του 1840 ο Κ. Τακιατζής δανείσθηκε το ποσό των 3.500 γροσίων από τον Καστοριανό έμπορο Ιωάννη Καραμπίνη, ο οποίος αποστέλλει τα χρήματα μέσω του Γιαννάκη Π. Νικολάου. Στην ίδια επιστολή ενημερώνει τον Τακιατζή πως θα του στείλει τα υπόλοιπα 6.500 γρόσια τον Ιανουάριο του ιδίου έτους.¹¹¹ Έτσι λοιπόν, στις 31 Ιανουαρίου του 1841, ο Ι. Καραμπίνης αποστέλλει τα 6.500 γρόσια με τον Δημήτριο Τάταρη, που θα επισκεπτόταν τη Κοζάνη, ώστε να δωθούν στον Τακιατζή. Στο έγγραφο γίνεται λόγος για τη συνένωση των δανεισθέντων ποσών σε ένα ομόλογο,¹¹² προφανώς για τεχνικούς λόγους. Η πρόταση προήλθε από τον δανειστή με την άμεση και θετική απάντηση του δανειζομένου.¹¹³

Η αποστολή των ετήσιων τόκων γινόταν κανονικά από τον Τακιατζή, χωρίς να υπάρξει η παραμικρή καθυστέρηση. Ο Κοζανίτης έμπορος απέδιδε στον Ι. Καραμπίνη 1.200 γρόσια τόκο, από τον Δεκέμβριο του 1840 έως τον Μάρτιο του 1849.¹¹⁴ Όμως, τον Απρίλιο του 1855, ο Ι. Καραμπίνης παρακαλεί τον Κ. Τακιατζή να του αποστείλει νωρίτερα τον ετήσιο τόκο του δανείου, καθώς αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα, με την εμφάνιση έκτακτων εξόδων για την κάλυψη των

¹⁰⁹ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 318-319.

¹¹⁰ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 116, 129, 130.

¹¹¹ ΔΒΚ, Λ/22043 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹¹² ΔΒΚ, Λ/22052 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹¹³ ΔΒΚ, Λ/22045 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹¹⁴ Στην επιστολή του Ι. Καραμπίνη προς τον Κ. Τακιατζή (14 Μαρτίου 1849) αναφέρεται η σύναψη της νέας ομολογία των 10.000 γροσίων με τη χρήση του βασιλικού χαρτοσήμου, ως εξής: «Έλαβον και τὸν χρονικὸν τόκον καὶ Σᾶς εὐχαριστῶ, ὡσαύτως καὶ τὴν κατὰ αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν εἰς χαρτίσημον γεγραμμένην νέαν χρεωστικὴν Σας πρὸς ἐμὲ ὁμολογίαν διὰ τὰ πρὸς ὑμᾶς δανεισθέντα παρ' ἐμοῦ γρόσια καὶ μετῶτε τὸν ἀριθμὸν δέκα χιλιάδας, Ν: 10.000, ἐπὶ ἐτησίῳ τόκῳ πρὸς δώδεκα τοῖς ἑκατὸν [...]». Επομένως, οι δύο ομολογίες συνενώθηκαν σε μία, μετά τις επίσημες γραφειοκρατικές διαδικασίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. ΔΒΚ, Λ/22053 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

οικογενειακών του αναγκών.¹¹⁵ Όπως αναφέρει στην επιστολή του (4 Απριλίου 1855) τα χρήματα του τόκου έπρεπε να αποσταλούν από τον Τακιατζή στο παζάρι των Καϊλιαρίων (Πτολεμαΐδος) μέσω των Κοζανιτών μικροεμπόρων που συμμετείχαν στο εβδομαδιαίο παζάρι της πόλεως.¹¹⁶

Η παράκληση του Ι. Καραμπίνη δεν εφαρμόστηκε άμεσα από τον Τακιατζή. Ίσως, ο Κοζανίτης έμπορος αδυνατούσε να συγκεντρώσει νωρίτερα το ετήσιο ποσό που απέδιδε στον Καραμπίνη. Ας σημειωθεί πως ο δανειστής του Τακιατζή διόρισε τρεις εμπόρους που συμμετείχαν στο παζάρι των Καϊλιαρίων, για να του μεταφέρουν τον ετήσιο τόκο που θα απέδιδε ο Τακιατζής. Πρόκειται για τους Ηλία Κανζικά, τον Κλεισουργιώτη έμπορο Τουρναμπούκα και Ανδρέα Πώκα. Σε όλες τις επιστολές μετά το 1849 αποδεικνύεται η έλλειψη ρευστότητας στις εμπορικές συναλλαγές.¹¹⁷

Παράλληλα, ο Δημήτριος Κοεμτζής ζήτησε δάνειο από τον Ι. Καραμπίνη με επιτόκιο 10%. Ως μεσάζων εμφανιζόταν ο Κωνσταντίνος Τακιατζής, που είχε δανειστεί από τον Καραμπίνη το 1840. Ο Καστοριανός έμπορος ενημερώνει τον Τακιατζή πως δεν μπορεί να συνάψει ομολογία με 10% και σημειώνει ότι το επιτόκιο δανεισμού έπρεπε να οριστεί τουλάχιστον στο 12% και αυτό χάριν φιλίας.¹¹⁸

Έπειτα, στις 10 Δεκεμβρίου του 1860, ο Ι. Καραμπίνης παρακαλεί τον Τακιατζή να προβεί στην αποπληρωμή του ομολόγου, καθώς ο ίδιος είχε αναγκαστεί να δανειστεί 100 οθωμανικές λίρες από κάποιον τραπεζίτη, για να καλύψει τις ανάγκες του. Το όνομα του τραπεζίτη λείπει από τις επιστολές, διαφαίνεται όμως η σκληρή του στάση απέναντι στον Ι. Καραμπίνη.¹¹⁹ Μετά από την πάροδο ενός μηνός, στις 21 Ιανουαρίου του 1861, ο Κ. Τακιατζής στέλνει στον Ι. Καραμπίνη το ποσό των 2.500 γροσίων, ως αποπληρωμή ενός μέρους του ομολόγου. Τα χρήματα στάλθηκαν μέσω του Καστοριανού εμπόρου Ναούμ Δ. Μώραλη.¹²⁰

Μετά τη μελέτη της αλληλογραφίας των δύο εμπόρων παρατηρείται ότι ο Κ. Τακιατζής κατάφερε να αποσπάσει 10.000 γρόσια από τον Ι. Καραμπίνη κατά τη διάρκεια ενός έτους, στοχεύοντας στη μακροχρόνια αποπληρωμή του ομολόγου,

¹¹⁵ Στις 3 Φεβρουαρίου του 1850, ο Ι. Καραμπίνης ενημερώνει τον Κ. Τακιατζή πως ο Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής του είχε αποστάσει 25.000 γρόσια, χωρίς να του αποδώσει ούτε τους ετήσιους τόκους, ούτε το δανεισθέν κεφάλαιο. Έτσι, ο Καραμπίνης αντιμετώπισε οικονομικά προβλήματα, καθώς δεν είχε ρευστότητα. ΔΒΚ, Λ/22055 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹¹⁶ ΔΒΚ, Λ/22060 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹¹⁷ ΔΒΚ, Λ/22061 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹¹⁸ ΔΒΚ, Λ/22063 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹¹⁹ ΔΒΚ, Λ/22064 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹²⁰ ΔΒΚ, Λ/22067 και Λ/22068 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

καθώς ο δανειστής του δεν επιθυμούσε την άμεση αποπληρωμή του δανεισθέντος κεφαλαίου. Πρόκειται για μία σύνηθη τακτική που ακολουθούσε ο Κοζανίτης έμπορος στις οικονομικές του συναλλαγές. Έχοντας «κλειδώσει» χαμηλό επιτόκιο δανεισμού, το οποίο ανερχόταν στο 12%, χρησιμοποίησε το δανεισθέν χρηματικό κεφάλαιο σε άλλες ομολογίες, ώστε να κερδίσει από τη διαφορά των επιτοκίων.¹²¹ Στο ίδιο πλαίσιο με τον Κ. Δ. Τακιατζή κινήθηκε και ο Γιαννιώτης έμπορος Μακρής, ο οποίος χρησιμοποιούσε κεφάλαια τρίτων, για τη σύναψη ομολογιών, λειτουργώντας όπως τα σημερινά τραπεζικά ιδρύματα.¹²²

Συνεχίζοντας την ίδια τακτική, το 1846 ο Κοζανίτης έμπορος σύναψε δάνειο ύψους 22.000 γροσίων από την Ελληνική και Κοινή Σχολή της Κοζάνης¹²³ με τόκο 12%.¹²⁴ Το επόμενο έτος, συγκεκριμένα την 1η Απριλίου 1847, κατέβαλε το ποσό του τόκου, που ανερχόταν στα 2.640 γρόσια. Το ίδιο γινόταν κάθε χρόνο, μέχρι την εξόφληση του δανείου. Όπως σημειώνεται σε έγγραφο:

[...] Από όσα έδανείσθησαν είς μετρητά προς τον κ. Κωνσταντίνον Δ. Τακιατζή προς τόκον 12% έτησίως κατά την δοθείσαν όμολογίαν του είς τας χείρας των έπιτρόπων της Σχολής, τά άντικρυ γρόσια είκοσι δύο χιλιάδες άτινα έσηκώσαμεν από τον Κωνσταντίνον Μ. Μουράτην και έδανείσθησαν τῷ είρημένῳ Κωνσταντίνῳ Δ. Τακιατζή, διά πέντε έτη, ό δε τόκος νά πληρώνεται έτησίως [...].¹²⁵

Ίσως ο Κ. Τακιατζής να δανείστηκε το 1846 το ποσό των 22.000 γροσίων από τη Σχολή της Κοζάνης,¹²⁶ η οποία αποτελούσε, διαχρονικά, κινητήρια δύναμη της

¹²¹ Ο Ι. Καραμπίνης σε επιστολή του προς τον Κ. Τακιατζή (30 Δεκεμβρίου 1840) παραθέτει τις εξής πληροφορίες για το χρόνο αποπληρωμής του δανείου καθώς και για το επιτόκιο δανεισμού, ως εξής: «Είναι όλα έμοῦ τὰ γρόσια δέκα χιλιάδες, Σᾶς τὰ αφήνω οὐχί μόνον διὰ ἕναν χρόνον, ἀλλὰ διὰ ὅσον καιρὸν θελήσετε μετὰ τόκου ἐπὶ 12%, ἤτοι δώδεκα τοῖς ἑκατὸν τὸν χρόνον...». ΔΒΚ, Λ/22044 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹²² Κώστας Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ ενός ευπατρίδη», *Τα Ιστορικά* τ. 25/τχ. 47 (2007), σ. 426.

¹²³ Η Σχολή της Κοζάνης δανείζει κεφάλαια με τόκο 15% προς τρίτους. Ο Κ. Δ. Τακιατζής δανείσθηκε με επιτόκιο 12% λόγω της συμμετοχής του στα κοινά της πολιτείας. Αρχειακός κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης: 1830-1855), φ. 210.

¹²⁴ Το συνηθισμένο επιτόκιο για τις εμπορικές συναλλαγές κυμαινόταν μεταξύ 12-18%, το επιτόκιο των αγροτικών χρεών στα 24-36% και των χρεών ανάγκης «το ένα άλλο ένα» βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 117.

¹²⁵ Αρχειακός Κωδ. 57 (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης: 1830-1855), φ. 232.

¹²⁶ Η Σχολή της Κοζάνης το 1845 δάνεισε με ομολογία το ποσό των 10.000 γροσίων, με ετήσιο επιτόκιο 12%, στον Γεώργιο Ιωάννου Λέκου από το χωριό Κλεισούρα, μετά από έκκληση του μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν. Το ψήφισμα το υπογράφουν οι Γεώργιος Κ. Κουημτζής, Νικόλαος Τακιατζής και Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής. Αρχειακός Κωδ. 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης: 1819-1847), φ. 8, 11.

οικονομίας της πόλης –καθώς αυτή γινόταν αποδέκτης πολλών δωρεών και έτσι μπορούσε να δανίζει ποσά σε διάφορους–, με σκοπό να αυξήσει το κεφάλαιό του, διότι η Σχολή αυτή έδινε κατευθείαν μετρητά στους δανειζόμενους και όχι ομολογίες και συναλλαγματικές, όπως γινόταν στις οικονομικές συναλλαγές εύπορων με τρίτους. Οι συνεχείς συνάψεις ομολογιών του Κ. Τακιατζή με επιχειρηματίες αλλά και άλλα άτομα, μέσα στις δύσκολες συνθήκες αυτής της εποχής, με την οικονομική παρακμή και τη δυσπραγία που γνώριζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, συχνά οδηγούσε σε καθυστερήσεις της καταβολής των δόσεων του τόκου από τους δανειζόμενους. Έτσι, ο Κωνσταντίνος, σχεδιάζοντας τις μελλοντικές του κινήσεις, θεώρησε σκόπιμο να προβεί σε μια ανακεφαλαιοποίηση των διαθεσίμων κεφαλαίων του, προκειμένου να συνεχίσει και να επεκτείνει την οικονομική του δραστηριότητα. Ο τόκος του δανείου (12%) ήταν σχετικά χαμηλός για την εποχή αυτή. Σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου ο τόκος έφτανε έως και το 25%, ακόμη και 40% κατά τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες.¹²⁷ Στα οθωμανοκρατούμενα Βαλκάνια ο τόκος ήταν ανεκτός και αναγνωριζόταν από τους μουσουλμάνους ιεροδικαστές σε ένα όριο που έφτανε έως 20% ετησίως.¹²⁸

Ακόμη, ο Κωνσταντίνος Τακιατζής, με τόσο χαμηλό επιτόκιο δανεισμού από τη Σχολή της Κοζάνης,¹²⁹ θα μπορούσε εύκολα και γρήγορα να επενδύσει το δανειζόμενο κεφάλαιο σε ομολογίες, με τόκο 15% -17% (κέρδος από τον τόκο 3.520 γρόσια κατ' έτος, προς τρίτους που είχαν άμεση ανάγκη μετρητών, και να επιστρέψει το ποσό που είχε δανεισθεί από τη Σχολή μετά από πέντε έτη. Δηλαδή, στα 1851 θα έπρεπε να αποπληρώσει στη Σχολή 13.200 γρόσια (2.640 x 5 έτη). Έτσι, μέσα σε πέντε έτη είχε *διάφορο* (κέρδος) από αυτήν την επένδυση ύψους (με αφαίρεση του 3.520-2.640) 880 γροσίων κατ' έτος, δηλαδή συνολικά 4.400 γρόσια (880γρ. x 5 έτη).

Ο συλλογισμός μας αυτός αναπτύχθηκε κατά τη μελέτη του αρχαιακού υλικού, επειδή διαφαίνεται από τις πηγές ότι κατά το χρονικό διάστημα 1850-1872 ο Κ. Τακιατζής, έχοντας στη διάθεσή του μεγάλα χρηματικά ποσά, ασχολήθηκε με επενδύσεις οικονομικής και χρηματοπιστωτικής φύσεως, όπως δανεισμό χρημάτων με έκδοση ομολογιών σε τοπικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι χρειάζονταν χρήματα, προκειμένου να

¹²⁷ Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, Ν. Ταμπακόπουλος και Σία (1816-1820). Η τοκογλυφία στην Πελοπόννησο στο τέλος της τουρκοκρατίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2013, σ. 54-55.

¹²⁸ Παρόμοια περίπτωση αποτελεί ο Αθηναίος έμπορος Δ. Πετρούλης στα τέλη του 17ου αι. Ο Πετρούλης δανειζόταν από τη Βενετία μεγάλα χρηματικά ποσά με τόκο 4% - 6% και στη συνέχεια δάνειζε μικρά ποσά σε τρίτους εμπόρους με μεγαλύτερο επιτόκιο της τάξεως του 9%, με αποτέλεσμα να αποκομίζει μεγάλα κέρδη· βλ. Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 169.

¹²⁹ Ο Κ. Δ. Τακιατζής τον Απρίλιο του 1847, το 1849 και το 1850 έδωσε ως τόκο 2.640 γρόσια. Αρχαιακός Κωδ. 57: (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης: 1830-1855), φ. 240, 250, 252.

ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους, όπως ο αδερφός της γυναίκας του, Αναστάσιος Π. Φυλακτός.¹³⁰

Αναλυτικότερα, το 1851, ο Αναστάσιος Φυλακτός αναφέρει στον Κ. Δ. Τακιατζή την επιθυμία του για τη σύναψη ενός ομολόγου ύψους 12.000 γροσίων. Ζητούσε δε πληροφορίες για το επιτόκιο του δανείου που επρόκειτο να συνάψει με τον Κωνσταντίνο. Ακόμη, παρακαλούσε τον γαμπρό του να συνδράμει στην ενοικίαση μοναστηριακών γαιών στη Βλαχία. Καθοριστικό ρόλο στην ενοικίαση των γαιών καλείται να διαδραματίσει ο μοναχός Νικόδημος, συνεργάτης και καλός φίλος του Κ. Δ. Τακιατζή, ο οποίος είχε ψηφισθεί ηγούμενος μονής των Μετεώρων στη Βλαχία.¹³¹ Οι ενέργειες του Π. Φυλακτού βασίζονται στο γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος βοήθησε και τον έμπορο Μ. Πρωτοψάλτη¹³² να επικοινωνήσει γαίες για επένδυση χρημάτων. Έτσι, δεν δίστασε να απευθυνθεί στον γαμπρό του Κωνσταντίνο, ώστε να επωφεληθεί για τα μελλοντικά του σχέδια.

Ως έμπορος του χρήματος¹³³ ο Κωνσταντίνος συνεργάστηκε πολλές φορές με τον Δημήτριο Κοεμτζή για την έκδοση ομολογίων,¹³⁴ διότι σε κάποιες περιπτώσεις το δανειζόμενο ποσό ξεπερνούσε τα 2.500-3.000 γρόσια ανά ομολογία. Επομένως, για να καλύψει τη ρευστότητα των ήδη εκδεδομένων ομολογίων και να συνάψει νέες με άλλους επιχειρηματίες, χρειαζόταν μεγαλύτερα κεφάλαια.¹³⁵ Γι' αυτόν τον λόγο, η συνεργασία

¹³⁰ Στα 1850, ο Κ. Δ. Τακιατζής δάνεισε στον αδερφό της γυναίκας του, έμπορο Αναστάσιο Π. Φυλακτό, το ποσό των 3.358 γροσίων. Έλαβε ως ενέχυρο ένα χρυσό ρολόι, μία χρυση αλυσίδα και ένα αδαμάντινο σταυρό. Παρ' όλα αυτά η ημερομηνία αποπληρωμής της ομολογίας είχε περάσει, με αποτέλεσμα το ομόλογο να έχει λήξει. Όμως, ο Τακιατζής δεν πίεσε τον Φυλακτό να του αποστείλει το δανεισθέν κεφάλαιο, διότι γνώριζε τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η οικογένεια της γυναίκας του. ΔΒΚ, Λ/21924, ΔΒΚ, Λ/21926 καθώς και ΔΒΚ, Λ/21927 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Ο τόκος του δανείου ορίστηκε 1% το μήνα, δηλαδή 12% το χρόνο. ΔΒΚ, Λ/21962 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹³¹ ΔΒΚ, Λ/21930 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹³² Ο Πρωτοψάλτης με επιστολή του (31 Αυγούστου 1859) ευχαριστεί τον Κ. Δ. Τακιατζή για τις ενέργειες που κατέβαλλε, ώστε να προχωρήσει η επένδυσή του με την ενοικίαση εκτάσεων: «Σὰς εὐχαριστῶ καὶ δι' ὅσην φροντίδα καταβάλλετε εἰς τὴν ἐνοικίασιν τῶν Βουνῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ κύριοι ζητοῦσιν ἐνοίκιον ὅλως ἀσύμφορον εἰς ἐμέ παραιτοῦμαι [...]». ΔΒΚ, Λ/22027 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹³³ Ο χαρακτηρισμός αυτός αναφέρεται στον Ν. Ταμπακόπουλο, έμπορο της Πελοποννήσου (Τριπολιτσάς). Στην περίπτωση του Τακιατζή συμβαίνει ακριβώς το ίδιο, αφού και οι δύο έμποροι ακολούθησαν παρόμοιες οικονομικές δραστηριότητες τον 19ο αιώνα: Β. Κρεμμυδάς, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, ό. π.*, σ. 17.

¹³⁴ Ο Isach M. Tiano, στις 25 Οκτωβρίου 1854, γράφει τον Κ. Τακιατζή να του στείλει το ομόλογο του Κοεμτζή με την εξουσιοδότηση του ίδιου του Τακιατζή, ώστε να αρχίσει το επικείμενο δάνειό του Isach. Σε αυτό το έγγραφο φαίνεται η συνεργασία του Κ. Δ. Τακιατζή με τον Δ. Κ. Κοεμτζή. ΔΒΚ, Λ/21868 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹³⁵ Οι χρηματικές ομολογίες κυκλοφορούσαν σ' ευρεία κλίμακα ως γραπτές αποδείξεις για οφειλόμενα ποσά και εξυπηρετούσαν κάθε συναλλασσόμενο που δεν διέθετε ή που δεν επιθυμούσε να

του με τον Κοεμτζή ήταν απαραίτητη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι παρακάτω ομολογίες από τα αρχεία των οικογενειών Τακιατζή και Κοεμτζή:¹³⁶

Όμολογία διά δέκα χιλιάδες γρόσια (10.000)

*τά όποια έδανείσθηκε ό ύποφαινόμενος παρά τοῦ κυρίου Νικολάου Γεωργίου
Γογούση καί ύπόσχομαι νά τά εύχαριστήσω από σήμεραν μέχρι έναν όλόκληρον*

χρησιμοποιήσει ρευστό χρήμα. Η καλή φήμη και η φερεγγυότητα των συναλλασσόμενων επηρέαζαν θετικά τόσο την έκδοση ομολογιών όσο και το ύψος των διακινούμενων ποσών. Στην ομολογία (*ομπλιγκατζιόνε* ή *ριτζεβούτα*) σημειωνόταν το ποσό των χρημάτων, ο χρόνος επιστροφής, ο τόκος επί τοις %, η υπογραφή αυτού που έλαβε το ποσό και των μαρτύρων. Συχνά εκδιδόταν ομολογία χωρίς μάρτυρες και τόκο, σημειωνόταν όμως δια «*χάριν φιλίας*». Εάν αγοραζόταν ένα προϊόν με διορία πληρωμής, στην ομολογία που συντασσόταν ο τόκος υπολογιζόταν από τη λήξη της διορίας και μετά. Σε κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις οι δανειστές των χρημάτων δεν επέβαλλαν καμιά επιβάρυνση, θέλοντας να διευκολύνουν τους δανειζόμενους και όχι να κερδοσκοπήσουν με το δανειζόμενο χρήμα. Ο καθορισμένος τόκος αποδιδόταν κάθε έξι μήνες, αλλά όταν ο καθορισμένος χρόνος επιστροφής υπερέβαινε το διάστημα αυτό, ο οφειλέτης είχε την υποχρέωση, μετά τη συμπλήρωσή του, να αποστείλει τουλάχιστον το *διάφορο* (τόκο), το ύψος του οποίου παρέμενε, κατά κανόνα, σταθερό καθ' όλη τη διάρκεια της χρέωσης. Σε περίπτωση παράτασης του δανείου υπήρχε η δυνατότητα του δανειοδότη να απαιτήσει αλλαγή του αρχικού τόκου, την οποία υποχρεούταν να αποδεχθεί ο οφειλέτης, εφόσον ήταν προσυμφωνημένη. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός, ό. π.*, σ. 125. Αρκετές φορές μια ομολογία μπορούσε να προσφερθεί ως εμπόρευμα σε χρηματιστές, ίσης όμως αξίας με το αναγραφόμενο ποσό. Επρόκειτο δηλαδή για προαγορά έντοκου γραμματίου, με την οποία ο χρηματιστής εξασφάλιζε το κέρδος του από τους ήδη προσδιορισμένους τόκους της ομολογίας, επαυξημένους με τις δικές του απαιτήσεις. Τα διάφορα καταγεγραμμένα χρέη εκ μέρους ατόμων, χωριών ή καζάδων, εξοφλούνταν άμεσα προς τους δικαιούχους με τη χρήση ομολογιών. Η εξόφληση της ομολογίας γινόταν κατά την «*πτώση*» (λήξη) της αναγραφόμενης ημερομηνίας και επιστρεφόταν στον εκδότη της υπογεγραμμένη και σχισμένη προς «*ασφάλειάν*» του. Αν ο δικαιούχος ζητούσε να εξοφληθεί η ομολογία πριν από την ημερομηνία λήξης της και αυτό γινόταν αποδεκτό από τον οφειλέτη, μειωνόταν αντίστοιχα και ο τόκος που αναλογούσε κατά το συγκεκριμένο διάστημα. Ομολογίες των οποίων οι οφειλέτες είχαν αποβιώσει δεν παραγράφονταν αλλά μεταβιβάζονταν ως ενεργό χρέος στους κληρονόμους τους που αναλάμβαναν την υποχρέωση επιστροφής του ποσού του δανείου, μαζί με τους τόκους. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συνηθιζόταν για τη βέβαιη και χωρίς καθυστέρηση πληρωμή των ομολογιών να συνοδεύεται η παράδοσή τους στον οφειλέτη από έναν «*ντιβάν ντεσκερέ*» (κρατική ανακοίνωση- εντολή). Από τους ενασχολούμενους με το εμπόριο χρήματος, εκείνοι που προθυμοποιούνταν να εκδώσουν άμεσα ομολογίες ήταν οι *σαράφηδες*, ενώ αντίθετα οι χρηματιστηριακές εταιρείες προτιμούσαν την έκδοση συναλλαγματικών. Η έντονη όμως κερδοσκοπική εκμετάλλευση είχε ως αντίτιμο το επισφαλές της επένδυσης, γι' αυτό και την απέφευγαν οι χρηματιστικές εταιρείες. Παρόλο που οι ομολογίες διευκόλυναν τις οικονομικές δοσοληψίες μεταθέτοντας τις εξοφλήσεις των χρημάτων σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, συχνά κατέληγαν σε συγκρούσεις μεταξύ των συναλλασσόμενων, εξαιτίας των μεγάλων επιβαλλομένων προσαυξήσεων. Ο δανειοδότης πίστευε πως είχε το δικαίωμα της απαίτησης για τις υπηρεσίες που παρείχε στον οφειλέτη, εφόσον θεωρούσε πως μόνο αυτός με το κεφάλαιό του θα μπορούσε να βγάλει τον δανειοδοτούμενο από τις δυσκολίες και να συμβάλει στην άμεση επίλυση των οικονομικών προβλημάτων του οφειλέτη· βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 139-142. Ομοίως, με ομολογίες αποδίδονταν χρηματικά ποσά προερχόμενα από φορολογικές επιβαρύνσεις ή αξιοποιούνταν αντί ρευστού χρήματος στις εμπορικές συναλλαγές, λειτουργώντας ως τραπεζική επιταγή· βλ. Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 169.

¹³⁶ ΔΒΚ, Λ/22375 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

χρόνον, ὅμως μέ τόν τόκον¹³⁷ πρὸς δώδεκα τοῖς ἑκατόν, ἐτήσιον τόκον, διά τήν ἔνδειξιν.

*Κοζάνη 5 Δεκεμβρίου 1851
Δημήτριος Κωνσταντίνου Κοεμτζής,
ὑπόσχομαι τά ἄνωθεν
Κωνσταντῖνος Δημητρίου Τακιατζής,
μάρτυς*

Ὅπως φαίνεται ἀπό τήν παραπάνω ομολογία, ὁ Δημήτριος Κοεμτζής, σε συνεργασία με τόν Κωνσταντῖνο Τακιατζή, που ἦταν μάρτυρας-εγγυητής τῆς ομολογίας, δανείσθηκε ἕνα σοβαρό ποσό, ὕψους 10.000 γροσίων, με ετήσιο τόκο 12%, ἀπό τόν Νικόλαο Γ. Γογούση. Ἡ κίνηση αὐτή τοῦ Δημητρίου Κοεμτζή στόχευε στη χρήση τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ για ἄλλες οικονομικές δραστηριότητες.¹³⁸ Ὁ τόκος δανεισμοῦ ανερχόταν, ὅπως προαναφέρθηκε, στο 12% ετησίως, με ἀποτέλεσμα αρκετοί μεγαλέμποροι καί κτηματίες τῆς περιοχῆς, ὅπως οἱ δύο ἰσχυροί ἄνδρες, Κοεμτζής καί Τακιατζής, να δανεῖζονται μεγάλα ποσά, ὥστε να ενισχύσουν τή ρευστότητά τους καί ἔπειτα να συνάψουν νέες ομολογίες με τρίτα άτομα τα ὁποία εἶχαν ἄμεση ἀνάγκη χρημάτων. Πρόκειται για ομολογίες με τόκο ὕψους 15%. Ἐτσι, ἐπέστρεφαν τὸ δανειζόμενο κεφάλαιο, μαζί με τούς τόκους,¹³⁹ κερδίζοντας ἕνα ποσό τῆς τάξεως τοῦ 3% ἀπό τή διαφορά τῶν τόκων δανεισμοῦ. Συνεπώς, διαπιστώνουμε τήν πρακτική τῆς τοκογλυφίας καί στην περιοχή τῆς Κοζάνης. Τὸ συμπέρασμα αὐτό προκύπτει ἀπό τῆς ομολογίας που σύναψε ὁ Δ. Κοεμτζής, σε συνεργασία με τόν Κων/νο Τακιατζή, με τρίτα άτομα, με στόχο τὸ κέρδος, ὅπως φαίνεται καί στην ἐπόμενη ομολογία:¹⁴⁰

Ὅμολογία διά δύο χιλιάδες ἑκατόν εἴκοσι γρόσια (2.120)

Τά ἀνώτερω γρόσια (sic) δύο χιλιάδες ἑκατόν εἴκοσι (2.120) ἐδανείσθημεν ἐμεῖς οἱ ὑποφαινόμενοι παρά τοῦ κύρ Ἀλέξη Ποπόρη καί ἔχομεν τήν συμφωνίαν νά τό

¹³⁷ Ὁ τόκος δανεισμοῦ ανερχόταν στο 12% ετησίως.

¹³⁸ Παρόμοια οικονομική δραστηριότητα εἶχε αναπτύξει καί ὁ Πελοποννήσιος ἔμπορος Κωνσταντῆς Σαλβαράς, ὁ ὁποῖος δανείστηκε στα 1820 τὸ ποσό τῶν 1.060 γροσίων, με στόχο να ενισχύσει τήν ρευστότητά του καί τὸ ἐμπορικό του κεφάλαιο· βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Τὸ καριοφίλι καί τὸ γρόσι*, ὁ. π., σ. 77.

¹³⁹ Οἱ τόκοι δανεισμοῦ διέφεραν σε κάθε ομολογία, ἀνάλογα με τὸ ὕψος τοῦ ποσοῦ, τὸν χρόνο ἀποπληρωμῆς καθώς καί τή φερεγγυότητα τοῦ προσώπου που δανειζόταν· βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Ἐταιρεία Τοκογλυφίας*, ὁ. π., σ. 54-55.

¹⁴⁰ ΔΒΚ, Λ/22386 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή καί Αρχεῖο Δημητρίου Κ. Κοεμτζή).

διαχειρισθοῦμεν ἡμέρες ἑννέα, παρελθούσης δέ τῆς διορίας νά τρέχη ὁ τόκος δύο τοῖς ἑκατόν τόν μήνα καί εἰς ἔνδειξιν ὑπογράφομεν.

1851 Δεκεμβρίου 19 Κοζάνη,

*Ἐμεῖς οἱ ἀυτάδελφοί Ναούμης, Ἀνέστης, Κωστής Ἰωάννου Γκούτζου ὑποσχόμεθα
Βαγέλης Τάση μαρτυρεῖ*

Στη συνέχεια ο Κωνσταντῖνος Τακιατζής συνάπτει ομολογία 1.000 γροσίων με τον Σιατιστινό φίλο του Ζάχο Δούκα, ο οποίος επιζητούσε άμεσα τη ρευστοποίηση του ποσού, ώστε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Ο Δούκας ενημέρωσε τον Τακιατζή για την επικείμενη ομολογία με γράμμα, το οποίο στάλθηκε στην Κοζάνη μέσω του Ιωάννη Καραμπίνα. Το ετήσιο επιτόκιο για το δάνειο που καλούνταν να αποπληρώσει ο Ζάχος Δούκας ανερχόταν στο 12% με 14%. Δηλαδή έπρεπε να καταβάλει με τη λήξη της ομολογίας το ποσό των 1.300 περίπου γροσίων στον δανειστή Κωνσταντίνο Τακιατζή. Σχετικό είναι και το παρακάτω εκδιδόμενο έγγραφο:

*Ὅμολογία διά χίλια γρόσια (1.000)
Ἐκ Σιατίστης 16 Φεβρουαρίου 1851*

Ἐντιμε Κωνσταντῖνε Δ. Τακιατζῆ εἰς Κοζάνην,

Ἐρωτῶν ἐν πρώτοις περί τοῦ αἰσίου τῆς ἀγαθῆς ὑγείας Σας, εἰδοποιῶ ὑμᾶς ἐπομένως, ὅτι κᾶγώ ὑγιαίνω. Πρό ἡμερῶν ἤδη σᾶς ἔπεμψα, διά τινος Σιατιστινοῦ, ὁμολογίαν σέ γράμμα μετά τοῦ κυρίου Ἰω. Καραμπίνα, ἐκ 1.000 γροσίων, διά νά μοί πέμψητε αὐτά, ὑμεῖς δέ μοί παραγγέλητε ὅτι τήν παρελθοῦσαν ἤδη Τρίτην θά μοί τά πέμψητε, Ἦδη λοιπόν παρῆλθεν μία σχεδόν ἑβδομάς καί εἰσέτι δέν μοί τά ἐπέμψατε. Ἴδού ὅπου στέλνω σήμερον τόν υἱόν μου Ἀργύριον καί παρακαλῶ μετρήσατε αὐτοῦ τό ἀνωτέρω ποσόν καί θέλετε μέ ὑποχρεώσαι. Ἐν τούτοις Σᾶς φιλω κατασπαζόμενος καί διατελω.

Ὁ φίλος σας Ζάχος Δούκας¹⁴¹

Δεν λείπουν όμως και οι εκδιδόμενες ομολογίες σε χωρικούς, οι οποίοι είχαν ανάγκη χρημάτων,¹⁴² όπως δείχνει μία ομολογία που σύναψε ο Κωνσταντῖνος Τακιατζής με την

¹⁴¹ ΔΒΚ, Λ/21840 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁴² Τα χρέη διακρίνονταν σε είδος, αφού προηγουμένως προσδιοριζόταν η ισοδυναμία τους, ή σε χρήμα, ανάλογα με τις ελλείψεις ή τις δυνατότητες των υπόχρεων και τις απαιτήσεις των πιστωτών. Σε είδος χρεώνονταν καλλιεργητές ή καταναλωτές, κατώτερων κυρίως κοινωνικών τάξεων, είτε για να καλύψουν βιοτικές και καλλιεργητικές ανάγκες σε γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα είτε εξαιτίας της αδυναμίας τους να ανταποκριθούν στην καταβολή των φόρων, ενώ χρέη σε χρηματική μορφή όφειλαν τα μέλη ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, χωρίς ασφαλώς να υπολείπονται και οι μη προνομιοῦχοι βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 143.

Μαριγώ Γ. Μωρόλη, τον Νοέμβριο του 1852.¹⁴³ Επίσης, ο Κ. Τακιατζής εκδίδει ομολογίες προς τους κατοίκους της Καστοριάς, μόλις συγκέντρωνε το απαιτούμενο χρηματικό κεφάλαιο. Δεν μπορούσε να συνάπτει συνεχόμενες ομολογίες μεγάλων ποσών, διότι προσπαθούσε να κρατά σταθερό τον δείκτη της κεφαλαιακής του επάρκειας. Στην επόμενη επιστολή, με ημερομηνία 25 Αυγούστου 1852, φαίνεται ότι ο Τακιατζής συνάπτει ομολογία με τον Καστοριανό Μαλουσή Μάρκο, μετά προτροπές του Γεωργίου Νεράτζη:

[...] Ἡ παροῦσα μου οὖν ἐγχειρίζεται παρὰ τοῦ κυρίου Δημητρίου Χριστουδούλου, ὁποῖω παρακαλῶ ἐγχειρίσετε τὴν ὁμολογίαν τοῦ Μαλουσῆ (;) Μάρκου εἰς τὰ χρήματα ἂν ἔχητε συναγμένα παρ' αὐτοῦ. Προσέτι ἐγχειρίσητε τοῦ ἰδίου τὴν ὁμολογίαν τοῦ Μάρκου Νέσιωρα (;) διὰ νὰ πληρωθῆ παρὰ τοῦ ἐπιτρόπου εἰς πρᾶγμα λαμβάνοντες παρ' αὐτοῦ τὸ κόστος τοῦ καπνοῦ.¹⁴⁴

Το ίδιο έτος και συγκεκριμένα στις 10 Νοεμβρίου 1852, ο Ναούμ Δ. Νάσσης με επιστολή του ενημερώνει τον Τακιατζή για την απόφαση του διδασκάλου Δημητρίου Αργυριάδη να μην προχωρήσει στην σύναψη ομολογίας με τον Τακιατζή, διότι οι τόκοι ήταν μεγάλοι και δεν ήθελε να πέσει σε παγίδα ο Τακιατζής, εφόσον προέκυπτε σημαντική ζημιά για τον Κοζανίτη έμπορο. Πιθανόν, ο Τακιατζής να είχε δεσμεύσει κεφάλαιά του σε άλλες ομολογίες, με αποτέλεσμα να χρειαζόταν να συνάψει νέες ομολογίες με άλλους, για να συγκεντρώσει τα χρήματα που ήθελε ο Αργυριάδης. Μ' αυτόν τον τρόπο θα δανειζόταν με μεγαλύτερο επιτόκιο και θα δάνειζε με μικρότερο. Έτσι, ο Αργυριάδης καταλαβαίνει το λάθος και αποφύγει να ζητήσει βοήθεια από τον Τακιατζή, όπως αναφέρεται στην επόμενη επιστολή:

[...] Ὁ Δημήτριος Ἰωάννου Ἀργυριάδης [...] δὲν ἤλθεν νὰ σᾶς βαρρύνῃ μὲ τὴν ὁμολογίαν πρὸς τὸν Κύριον Ν. Ν. Νοταρίου ἀπὸ γρόσια 438 τὰ ὁποῖα συνάζοντάς τα, παρακαλῶ μὲ πρώτην γκαλήν εὐκαιρίαν μὲ τὴν ἐμβάζητε [...] καὶ θέλη ὑποχρεωθήσητε τόσον ἐμὲ ὅσον καὶ τοῦ κυρίου Ν. Ν. Νοταρίου

¹⁴³ ΔΒΚ, Λ/21841 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁴⁴ ΔΒΚ, Λ/21882 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή). Δεν γνωρίζουμε αν ο Τακιατζής έκανε εμπόριο καπνού μεγάλης κλίμακας ή αν έστελνε καπνό σε φίλους μετά από παραγγελία. Αρκετά σημαντική ήταν και η παραγωγή καπνού στην περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας, που ελεγχόταν από μουσουλμάνους παραγωγούς, κυρίως στην περιοχή από τον Αξιό ποταμό μέχρι τον Νέστο, που κάλυπτε το 1/8 της καλλιεργήσιμης γης του· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 300.

ὕψηλούς ὅμως μαχμουτιέδες σᾶς λέγομεν νὰ μὴν δεχθῆτε διότι ἡ ζημία εἶναι σημαντική.¹⁴⁵

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Ναοῦμ Νάσση πρὸς τὸν Τακιατζή, στις 6 Ἰανουαρίου 1853, μας πληροφορεῖ γιὰ τὶς οικονομικὲς σχέσεις καὶ δοσοληψίες τοῦ Κωνσταντίνου Τακιατζή με τοὺς ἐμπόρους Ν. Τζημινάκη καὶ Ν. Νάσση. Ὁ Τακιατζής συγκεντρώνει τὸ ποσό των 523 γροσίων ἀπὸ τὸν Νικόλαο Τζημινάκη καὶ τὰ ἀποστέλλει στὸν Ναοῦμ Δ. Νάσση. Οἱ δύο ἄνδρες ἔχουν οικονομικὲς δοσοληψίες τὴν περίοδο αὐτή, με διαμεσολαβητὴ τὸν Κοζανίτη ἔμπορο, κάτι ποῦ φαίνεται στὴν ἐπόμενη ἐπιστολή:

[...] Ἐντὸς τοῦ δευτέρου γράμματος διὰ γρόσια 438, τὰ ἔλαβον καλῶς ἐσφραγισμένα παρὰ τοῦ κυρίου Κωστῆ [...] σᾶς παρακαλέσω, ἵνα εἴπητε τοῦ κυρίου Νικολάου Τζημινάκη νὰ τὰ μετρίσει γρόσια 523. Καλὰ καὶ παστρικά νομίσματα τὰ ὅποια παρακαλοῦμεν νὰ μὲ τὰ στείλλητε τὴν ἐρχόμενην Κυριακὴν μὲ πιστὸν ἄνθρωπον καὶ θέλει δι' ὀλίγων ὑποχρώσει τοῦ προθύμου τὴν διαταγὴν καὶ δηλῶν. 2 καθρέπτας ὀλοχρύσας

1 κίτρινην γρόσια 510

1 κάσσαν δι' αὐτὰ γρόσια 13 γρόσια

523 γρόσια

Ναοῦμ Δ.Νάσσης.¹⁴⁶

Επίσης, ὁ ἴδιος ἔμπορος Ναοῦμ Νάσσης με ἐπιστολή τοῦ (Μπιτόλια, 20 Ἰουνίου 1853) ενημερώνει τὸν Κ. Τακιατζή γιὰ τὸ πρόβλημα ποῦ ἀντιμετώπιζαν οἱ δύο ἄνδρες σχετικὰ με τὴν ὁμολογία ποῦ εἶχαν συνάψει με τρίτους ἐμπόρους:

[...] Ἐπομένως, κάθε τίμιος ὅταν γνωρίζει ὅτι ἡ ὁμολογία τοῦ διαλαμβάνει τὸ δέον, λαμβάνει τὴν φροντίδα τῆς ἐνεργοῦ ἔξαργυρώσεώς τῆς ὅθεν κέρδος ζητεῖ, ὁ δὲ βλέπων κρίνει νὰ ἀφαιρέση γρόσια 6, διὰ δραχμαῖς 17, ὅτι αὐτὸς τότε τόσον τὸ ἑκαθαριστίριον εἰς 9 ἢμπορεῖ νὰ σᾶς εἴπη πὼς ἐζημίωσεν ὑπὲρ τῶν 50 δραχμῶν καὶ τὸ ἐζυγιάσαμεν καὶ οἱ δύο μας, ὅθεν ἂν σᾶς πληρώσουν εἰς τὰ ἀκολούθως συμφωνηθέντα, πολὺ χωρὶς οὔτε διόλου νὰ λείψη ὅμως ὄχι δὲν ἔχω καὶ ἐγὼ ἁμαρτίαν νὰ λάβω τὰ χρήματά μου μὲ φιορίνι. Τότε τὸ φιορίνι ἦτον μὲ γρόσια 10,10 καὶ ἤδη πάλιν γρ. 10,10 ἐτάρει, ὅθεν λαμβάνω τιμὴν τοῦ ἀξίας, χωρὶς νὰ κατηγορηθῶ ἀπὸ κανένα.¹⁴⁷

¹⁴⁵ ΔΒΚ, Λ/21890 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁴⁶ ΔΒΚ, Λ/21892 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁴⁷ ΔΒΚ, Λ/21891 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

Λόγω των πολλαπλών τους υποχρεώσεων, οι δανειζόμενοι έμποροι δεν μπορούσαν να εξυπηρετήσουν τις απαιτήσεις της εκδομένης τους ομολογίας προς τους πιστωτές τους, Τακιατζή και Νάσση. Ο Ναούμ ενημερώνει, σε αυστηρό τόνο, τον Τακιατζή πως θέλει να πάρει πίσω τα χρήματα που είχαν δανείσει στους εμπόρους, με κάθε κόστος στο συνάλλαγμα που είχε δανείσει, δηλαδή σε φιορίνια.¹⁴⁸ Υποστηρίζει δε πως οι δανειζόμενοι πρέπει να επιβαρυνθούν, μετά την πτώση της ομολογίας, και ότι ο ίδιος ενεργεί ανάλογα με το συμφέρον του, χωρίς να νιώθει άσχημα για το αποτέλεσμα.

Ο Κ. Τακιατζής με άλλη επιστολή του, στις 12 Σεπτεμβρίου 1854, ενημερώνει τον σύγγαμβρό του, Ράλλη Αλβανό, για τις οικονομικές τους συναλλαγές.¹⁴⁹ Ο Ράλλης Αλβανός είχε μετακομίσει, για επαγγελματικούς λόγους, στην Κορυτσά, καθώς ανήκε στο σώμα διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η νέα θέση του Ράλλη Αλβανού διεύρυνε τις συναλλαγές του δικτύου τους, με μεγάλες προσωπικότητες της Ηπείρου και των Ιωαννίνων.¹⁵⁰ Οι δύο άνδρες συνεργάζονταν τακτικά στην έκδοση ομολογιών προς συγγενείς, φίλους αλλά και εμπόρους που χρειάζονταν άμεσα χρηματικά ποσά.¹⁵¹ Στην επιστολή που ακολουθεί αναφέρονται αναλυτικά αυτές οι δοσοληψίες:

Κοζάνην 12 Σεπτεμβρίου 1854,

Αντίγραφον πρὸς τὸν κύριον Ράλλην Αλβανόν.

[...] Οἱ ἐκ Τυρνάβω αὐτάδελφοι Δανιήλ, λέγουν ὅτι ἔδωσαν εἰς τὸν μακαρίτην ἀνεψιὸν Σας γρόσια 50 ἐκ τῆς χρεωστικῆς σας [...] τὰ δὲ ὑπόλοιπα εἶπε πληρώσουν καὶ πληρώσουν καὶ τοὺς λοιποὺς καὶ ἐγὼ εἰς τοῦτο ἐνέδωσα καὶ ἐγχείρισα τὴν ὁμολογίαν διὰ νὰ τὴν συνάξει πρὸς ἓνα ὄρολογὸν Ἀνδρέαν ἐκ Σερβίων, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐκ Λαρρίσης μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην δὲν ἔχω

¹⁴⁸ Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα ὁ. π.*, passim και ιδίως σελ. 171, 181.

¹⁴⁹ Ο Ράλλης Αλβανός ενημερώνει τον Τακιατζή (18 Αυγούστου 1853) πως του έστειλε δύο ομολογίες ύψους 1.000 γροσίων, οι οποίες επρόκειτο να δοθούν σε τρίτους ως δάνειο. ΔΒΚ, Λ/22073 και Λ/22074 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁵⁰ Μέσω του δικτύου Κ. Δ. Τακιατζή και Ράλλη Αλβανού, ο Μ. Πρωτοψάλτης έλαβε μία ομολογία του Ασλάν μπέη των Ιωαννίνων, όπως αναφέρει η επιστολή του (22 Οκτωβρίου 1859) προς τον Τακιατζή: «*Ἀπὸ 5 τοῦ παρελθόντος Ἀυγούστου εὔρον ἐσώκλειστον τὸ ὁμόλογον τοῦ Ασλάν μπέη καὶ σὰς εὐχαριστῶ*». ΔΒΚ, Λ/22028 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁵¹ Ο Μ. Πρωτοψάλτης (31 Μαΐου 1859) παρακαλεί τον Κ. Δ. Τακιατζή να παραδώσει το ομόλογο του Νάνου στον Ράλλη Αλβανό, ως εξής: «*Τὴν ὁμολογίαν τοῦ κυρίου Νάνου στείλετέ την παρακαλῶ εἰς τὸν κύριον Ράλλην καὶ γράψτετέ τῶ τὰς προσφωνήσεις μου*». ΔΒΚ, Λ/22024 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

εἶδῃσιν τί ἐπραξεν καὶ τοῦ ἔγραψα ἐκεῖ καὶ περιμένω ἀπάντησίν του. Ὁ δὲ Στέργιος Χατζόπουλος πρῶτον ἐνέδωσεν καὶ ὁ ἴδιος κύριος Ἀνδρέας μοῦ εἶπεν διὰ τὴν πληρώσῃ ἐντὸς ὀλίγου διαστήματος δύο ἢ τριῶν μηνῶν πρὸς 50%, ἀκολούθως ὅμως διὰ τὰς καιρικᾶς περιστάσεις ἐκ τε τῆς ἐλληνικῆς ἀνταρσίας προελθούσας καὶ ἀπελπιστεῖς, προφασιζόμενος καὶ ἐσχάτως ὑπεσχέθη διὰ λόγου, ὅτι θέλει πληρώσει σωστὰ καὶ τιμίως. Πλὴν τὸν περιμένετε ἀκόμη ὀλίγους μῆνες καὶ θέλει πληρώσει λέγει, διότι ἐσυντρόφευσε μὲ τὸν υἱὸν τοῦ μακαρίτη Ζήση Πούλιου, τὸν ὁποῖον ὁ κόσμος κηρύττει ἔχοντα κατάστασιν καλὴν. Ὅσα περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου, ἄχρι τῆς ὥρας γνωρίζω, ἰδοὺ σᾶς εἰδοποιῶ καὶ εἰς ἀκολούθως φροντίζων περὶ αὐτοῦ δὲν θέλω λείπει νὰ προσπαθῆσω, κατὰ δύναμιν, διὰ τὴν ληφθῶν παρὰ τῶν ὄρφανῶν αὐτὰ τὰ χρήματα.¹⁵²

Ὅπως μας πληροφορεῖ ἡ παραπάνω ἐπιστολή, οἱ ἀδελφοὶ Δανιὴλ υποστήριζαν πῶς ἐπέστρεψαν τὰ 50 γρόσια τοῦ τόκου που χρωστούσαν στον Ράλλη Ἀλβανό, μέσω του ἀνεψιού του καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἐξοφλήσουν καὶ τὸ υπόλοιπο ποσό που εἶχαν δανειστεί. Το γεγονός αὐτὸ ἐνισχύει τὴν ἀπόφαση τοῦ Κοζανίτη ἐμπόρου νὰ συνάψει νέα ὁμολογία με τοὺς Τυρναβιώτες ἐμπόρους, καθὼς θεωροῦσε βέβαιη τὴν ἀμεση ἀποπληρωμὴ, τόσο τοῦ δανείου ὅσο καὶ τῶν τόκων. Ἐτσι, ὁ Τακιατζῆς ἀποστέλλει τὴν ὁμολογία στον Τύρναβο¹⁵³ μέσω ἐνὸς ὠρολογά, ὁ ὁποῖος θὰ ταξιδεύσει ἀπὸ τὰ Σέρβια γιὰ τὴ Λάρισα. Σημειώνεται δε ἡ οικονομικὴ συναλλαγὴ τῶν δύο ἀνδρῶν με τὸν Στέργιο Χατζόπουλο, ὁ ὁποῖος καθυστερεῖ νὰ ἐξοφλήσει τὸ ποσό τοῦ δανείου που σύναψε, ἐξαιτίας τὴν ἐπανάστασης που ξέσπασε στὴν περιοχὴ τὸ 1854 κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, με ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιδιώκει τὴν επέκταση τῆς ἀποπληρωμῆς του, πληρώνοντας τόκο γιὰ τρεῖς μῆνες ἕως καὶ 50%. Ὁ Χατζόπουλος ἀφενὸς φοβάται νὰ μεταφέρει τὰ χρήματα ὀδικῶς καὶ ἀφετέρου ἀντιμετωπίζει μεγάλα οικονομικὰ προβλήματα, προφανῶς ἐξαιτίας τῆς ἐμπόλεμης κατάστασης. Γι' αὐτὸ, παρακαλεῖ τοὺς δύο ἀνδρες νὰ περιμένουν ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἕως ὅτου νὰ

¹⁵² Ο Κ. Δ. Τακιατζῆς πληροφορεῖ τὸν Ράλλη Ἀλβανό. ΔΒΚ, Λ/21853 (Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζῆ).

¹⁵³ Ἡ οικονομία τοῦ Τυρνάβου ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. Τὸν 18ο αἰ. ἡ πόλις αὐτὴ ἦταν πνευματικὸ, θρησκευτικὸ, οικονομικὸ καὶ εκπαιδευτικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς. Στὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς πόλης συνέβαλαν τὸ ἐμπόριο, ἡ τέχνη τῆς βαφῆς νημάτων καὶ ἡ παραγωγὴ μεταξωτῶν καὶ βαμβακερῶν υφασμάτων: ὀνομαστά κόκκινα *μπουχάσια*, *αλατζάδες*, μακριές *πετσέτες* καὶ *σάλια*. Στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ἡ ετήσια παραγωγὴ *αλατζάδων* ἔφτανε τὰ 20.000-30.000 τόπια. Τα υφάσματα αὐτὰ ἐξάγονταν στὴ Μάλτα, στὸ Λίβερνο, στὴν Τεργέστη καὶ σὲ ἄλλα λιμάνια τῆς Μεσογείου· βλ. Νίκος Σβορώνος, *Τὸ ἐμπόριο τῆς Θεσσαλονίκης τὸν 18ο αἰῶνα*, ὁ. π., σ. 214, 232, 286 καὶ 291. Πλήγμα γιὰ τὴν ἀθηρὴν οικονομία τοῦ Τυρνάβου ἦταν ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας στὴ Δυτικὴ Ἑυρώπη, ἡ ὁποία παρήγε καλύτερης ποιότητας υφάσματα, με ἀποτέλεσμα νὰ μὴ μποροῦν νὰ πωληθοῦν ἐκεῖνα τοῦ Τυρνάβου ἢ ἄλλων περιοχῶν καὶ νὰ μειωθεῖ ἡ παραγωγὴ τους· *στο ἴδιο*, σ. 354.

σταματήσουν οι εχθροπραξίες.¹⁵⁴ Στηρίζει τα επιχειρήματά του τόσο στην τιμιότητά του και στην τήρηση των λόγων του όσο και στη συνεργασία του με τον γιο του Ζήση Πούλιου, ενός αξιόλογου και οικονομικά δυνατού εμπόρου. Με αυτόν τον τρόπο ο Τακιατζής καθησυχάζει τον Ράλλη Αλβανό, βεβαιώνοντάς τον για την επιτυχία των οικονομικών τους δραστηριοτήτων.

Ο Μανώλης Δ. Κίκας, εξάδερφος του Κων/νου Τακιατζή, στέλνει μία επιστολή (Ρουτζιούκι 8 Μαΐου 1866), στην οποία του γράφει, μεταξύ άλλων, ότι:

[...] Δόξα τῷ Θεῷ ὅμως ὅτι ἡ δουλειά μου τώρα πηγαίνει καλὰ καὶ ἐλπίζω νὰ ὠφεληθῶ καλά! Δηλαδή νὰ κερδίσω ἕως ἕναν χρόνον δέκα λογαριασμούς, ἐπειδὴ πρὸ δύο μῆνας μὲ νέους φίλους ἀνοιζα ἕνα ἄλλο ἐργαστήρι, εἰς τὴν ἄκρια Δουνάβεως ὅπου ἀράζουν τὰ βαπόρια καὶ ἔχει κοντὰ τὴν ἀρκέντζια (;) καὶ τὸ γμπρούκι,¹⁵⁵ χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἄλλο ἐργαστήρι κοντὰ καὶ ἔχω δουλειὰν σχεδὸν καθημερινῶς μὲ ἐπιβάτες ξένους καὶ ἐντόπιους, ὄχι ὅμως ἀπὸ τὴν ζαχαρικήν τόσον, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ φαγώσιμα. Σήμερον (ἀπὸ) Αὐστριαν εἰς Θεσσαλονίκην μέσω τοῦ κυρίου Θεοδώρου Σκούταρη καὶ συντροφίας στέλνω τρία μηντζίκια καὶ σὰς παρακαλῶ φροντίσετε τὴν περιλαβὴν τους, τὰ ποστριάτικα¹⁵⁶ ἔξοδα ἕως Θεσσαλονίκη εἶναι ὅλα πληρωμένα καθὼς γράφω καὶ τῷ ἰδίῳ Θεόδωρον σήμερον χωριστὰ καὶ ἀπαντῶ ὅταν μὲ γράψετε [...] Δι' ἐν ὁμόλογον ὅπου σας ἔγραφεν ἡ θεοχάρη Τζέλη, ἂν δὲν τὸ ἐστείλετε, ἄς στελθεῖ μέσω κυρίου Νικολάκη Λέλα. Εἰς τοὺς τζέβηδες ἐδῶ.¹⁵⁷

Στην παραπάνω επιστολή ο Μανώλης Δ. Κίκας ενημερώνει τον Κοζανίτη ἔμπορο για τις εμπορικές του δραστηριότητες στις ὄχθες του Δούναβη. Ο Μανώλης Κίκας κερδίζει χρήματα με τις πωλήσεις προϊόντων ζάχαρης και φαγώσιμων. Στο έγγραφο σημειώνει αφενός την αποστολή τριῶν μηντζικίων¹⁵⁸ προς τον Κ. Τακιατζή και αφετέρου υπενθυμίζει στον Κοζανίτη ἔμπορο να συνάξει μία ομολογία προς την κυρία Θεοχάρη Τζέλη, η οποία θα ήταν καλό να αποσταλεί με τον Νικολάκη Λέλα.

Άλλες επιστολές του Εβραίου εμπόρου Isach M. Tiano από τη Θεσσαλονίκη προς τον Κωνσταντίνο Τακιατζή, που αποδεικνύουν την ίδια οικονομική δραστηριότητα του Κοζανίτη εμπόρου κατά την εικοσαετία 1840-60. Στην επιστολή, που την ἔστειλε από τη Θεσσαλονίκη στις 23 Σεπτεμβρίου 1847, του αναφέρει:

¹⁵⁴ Κ. Βακαλόπουλος, *Μακεδονία και Τουρκία, 1830-1878*, εκδ. Βανιάς, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 195.

¹⁵⁵ Τόπος διεξαγωγῆς του εμπορίου.

¹⁵⁶ Ἐξοδα ἀποθήκευσης εμπορευμάτων στα λιμάνια.

¹⁵⁷ ΔΒΚ, Λ/21914 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁵⁸ Ουγγρικά νομίσματα.

«Σᾶς περικλείω καὶ ἑτέρον διὰ τοῦ κυρίου Κοεμτζόγλου τὴν ὁποῖον παρακαλεῖσθε νὰ ἐγχειρίσητε (καὶ μοὶ τὰ λαμβάνητε) λαμβάνοντες παρὰ τοῦ ἰδίου ἕνα ὅπου μοὶ χρεωστᾶ ἀπὸ τόσο καιρὸν ἀπὸ ἐμοῦ γρόσια 3.912,27 ἤτοι τρεῖς χιλιάδες καὶ ἑννιακόσια δώδεκα καὶ εἴκοσι ἑπτὰ, τὰ ὁποῖα προσπαθούσατε ἐπιμόνως νὰ τὰ λάβητε καὶ μοὶ τὰ πέμψητε ἀμέσως καὶ ἂν εἰς τὰ ἐνταῦτα δὲν θελήσει γένοιτο νὰ σᾶς τὰ δώσῃ προσπαθεῖτε μὲ κάθε δυνατὸν τρόπον νὰ τὰ πάρητε διότι εἰμπεζέρισα¹⁵⁹ πλέον. Λαμβάνοντάς τα δὲ τοῦ δίνετε τὴν χρεωστικὴν¹⁶⁰ του, ὅπου σας ἐσωκλείω καὶ προσπαθήσετε σᾶς παρακαλῶ τὴν σύναξίν των καὶ χωρὶς νὰ σᾶς μετρήσῃ γρόσια νὰ μὴν τύχη νὰ τοῦ δώσετε τὴν χρεωστικὴν.

Σᾶς παρακαλῶ προσέτι θερμῶς νὰ προσπαθήσητε νὰ δώσητε ἕν τέλος διὰ τὸν λογαριασμὸν ὅπου ἔχητε μὲ τὸν κύριον Λοάρ, διότι εἶναι ἐντροπὴ πλέον καὶ ἐπιτέλους ὅταν τὸν βλέπω, διότι δὲν εἶναι διὰ μίαν φορὰν μόνον καὶ ἰδοὺ ὅπου ἔρχεται ὁ κύριος Βαροῦχ σήμερον νὰ προσπαθήσετε ὅπου διὰ νὰ ἐκάμητε αὐτόθεν τί εἶχε νὰ λαμβάνῃ καὶ θέλετε μείνετε ὑποχρεώσις σας μεγάλη.

Παρακαλῶ προσέτι νὰ προσφέρητε τὰ σεβάσματά μου πρὸς τὸν σεβασμιώτατον Γέροντα σας Ἅγιον Βενιαμίν,¹⁶¹ μὲ τὴν προσθήκην ὅτι ἂν ὁ κύριος Βαροῦχ τὸν ζητήσῃ τίποτα χρήματα, ἡμπορεῖ νὰ τὸν δώσῃ ἕως χίλια γρόσια μετὰ ἀπάντησίν του καὶ κατασπαζόμενός σας ἐν βία μένω.

ΥΓ: Κατὰ τὸν λογαριασμὸν ὅπου ἔπεμψα τοῦ κυρίου Κοεμτζόγλου	
μοὶ χρεωστᾶ	3.260,27 γρόσια,
τόκον διὰ ἕναν χρόνον	<u>659,00 γρόσια</u>
ἕως 31 Ὀκτωβρίου	3.912,27 γρόσια». ¹⁶²

Στην παρούσα επιστολή ο Isach M. Tiano ενημερώνει τον Τακιατζή για τα χρήματα που του χρωστά ο Κοεμτζόγλου, ο οποίος επιθυμεί να συνάψει νέα χρεωστική ομολογία με τον Tiano. Ο Τακιατζής έχει δοσοληψίες την περίοδο αυτή με τον εν λόγω ἔμπορο. Ο Tiano παρακαλεί τον Τακιατζή, πρώτα να λάβει τα χρήματα της προηγούμενης χρεωστικής ομολογίας από τον Κοεμτζόγλου και έπειτα να προχωρήσει στη σύναψη νέας. Επίσης, προσπαθεί να κλείσει τις οικονομικές εκκρεμότητες του με τον Λοάρ, διότι έχει περάσει πολύς καιρός από τις τελευταίες τους δοσοληψίες. Ο Τακιατζής αποφεύγει να επικοινωνήσει με τον Λοάρ, για λόγους που δεν αναφέρονται στην αλληλογραφία. Πάντως, ας σημειωθεί ότι ο Τακιατζής δεν είχε τότε καμία οικονομική δυσκολία, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο Κοζανίτης ἔμπορος δεν ἔμεινε ευχαριστημένος με τη συνεργασία που είχε αναπτύξει με τον Λοάρ. Σε μια ἄλλη επιστολή του Tiano προς

¹⁵⁹ Βαρέθηκα, κουράστηκα να περιμένω.

¹⁶⁰ Ομολογία, σύναψη χρεωστικού δανείου.

¹⁶¹ Ο επίσκοπος Κοζάνης Βενιαμίν.

¹⁶² ΔΒΚ, Λ/21862 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

τον Τακιατζή (Θεσσαλονίκη 17 Οκτωβρίου 1847) γίνεται λόγος για την εξόφληση του λογαριασμού του Κοεμτζόγλου. Όπως γράφει,

[...] Ἐπειδὴ καὶ ὁ κύριος Κοεμτζόγλου ἐπιμένει ὅτι ὁ δικός του λογαριασμός εἶναι ἀλάθαστος καὶ ἐπειδὴ ἐγὼ διὰ τὴν αὐτοῦ εὐκαιρίαν μου δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸν παρατηρήσω καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸ γράμμα του ζητεῖ νὰ τὸν παρατηρήσετε αὐτοῦ ἀμφοτέρω μετὰ τοῦ λογαριασμοῦ μου, προλαμβάνω νὰ σᾶς παρακαλέσω, ἵνα εἴχητε τὴν καλοσύνην νὰ τοὺς παρατηρήσετε ἀκριβῶς καὶ ὅτι εὐρῆτε εὐλογον καὶ σωστὸν ὅτι τα λαμβάνητε παρ' αὐτοῦ, παραδίδοντας τὴν χρεωστικὴν του διὰ νὰ λήψει πλέον αὐτὴ ἡ ἔρις μεταξύ μας.

*Ἐγὼ δὲ περιμένων τὴν ἀπάντησίν σας εἰς ταύτην ὅπου καὶ τὰ χρήματα ὅπως εὐρῆτε εὐλογον καὶ ὀρθὸν καὶ δίκαιον μὲ ἄκραν μου ὑποχρέωσίν σας. Ἀκριβοασπάζομαι μετὰ πόθον καὶ ἐν βία καὶ μένω».*¹⁶³

Εδώ διαφαίνεται η έριδα μεταξύ του Τίανο και του Κοεμτζόγλου αναφορικά με την πρώτη χρεωστική τους. Ο Τακιατζής, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Τίανο, πρέπει να ελέγξει με τα ίδια του τα μάτια τα επιχειρήματα του Κοεμτζόγλου ότι ο λογαριασμός έχει εξοφληθεί κατά το μεγαλύτερο του μέρος, ώστε να επέλθει λύση της έριδας μεταξύ των δύο ανδρών.

Σε άλλη επιστολή, που έστειλε από τη Θεσσαλονίκη στις 25 Νοεμβρίου 1847, ο Τίανο γράφει στον Τακιατζή για μία σημαντική οικονομική συναλλαγή. Συγκεκριμένα, γράφει ότι «Διὰ τὰ γρόσια 487,19 ὅπου ἔχετε νὰ λαμβάνητε εἰς ἐξόφλησιν ἐπειδὴ καὶ δὲν θέλω καὶ [λέξη δυσανάγνωστη] εἰς τὸν λογαριασμόν μου, παρακαλεῖσθε νὰ μὴν ἐκπέσετε ἀπὸ τὰ 4.000 γρόσια, ἐκ τῶν ὁποίων διορίζω σήμερον τὸν ἄγιόν¹⁶⁴ σας αὐτοῦ, διὰ νὰ τὰ μετρήσετε».¹⁶⁵

Η επιστολή αυτή αποδεικνύει τόσο τη σύναψη ομολογιών του Κ. Τακιατζή προς τρίτους επιχειρηματίες, από το 1847 τουλάχιστον, όσο και το ποσό του τόκου (487,19 γρόσια) από την ομολογία που έδωσε ο Κωνσταντίνος στον Isach, ύψους 4.000 γροσίων. Ο Τίανο στέλνει στον Κ. Τακιατζή ως εξόφληση το συνολικό ποσό της ομολογίας (4.000 γρόσια). Η συναλλαγή γίνεται μέσω του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης, ο οποίος καλείται να επικυρώσει την εξόφληση του δανείου. Απομένει μόνο να αποσταλεί στον Τακιατζή το ποσό του τόκου (13%), για την ομολογία που έδωσε στον Τίανο. Εδώ

¹⁶³ ΔΒΚ, Λ/21863 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁶⁴ Εννοεί τον επίσκοπο Σερβίων και Κοζάνης.

¹⁶⁵ ΔΒΚ, Λ/21864 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

παρατηρούμε ότι ο Κ. Τακιατζής έχει ένα πολύ μικρό κέρδος σε σύναψη ομολογίας (μόνο 1%), προφανώς για να διευκολύνει τον Τίανο.

Σε μία επόμενη επιστολή (Θεσσαλονίκη 13 Ιουνίου 1848) του γράφει, ανάμεσα στ' άλλα, τα εξής: «Σᾶς εἶδοποιῶ ὅτι διὰ τὰ γρόσια 9.000, ὅπου σᾶς ἐμέτρησεν ὁ Ἅγιος Σερβίων εὐρήκαν τόν τόπον των καί δέν πειράζει καί ἤσυχεῖτε. Σᾶς εἶδοποιῶ πρὸς τούτοις διὰ ὁδηγίαν σας ὅτι ἄλλοτε νά γράφητε κατ' εὐθείαν εἰς τόν κύριον Λοάρ, χωρίς νά γράφητε καί ἐμένα, ἀλλά κατ' εὐθείαν νά ἀγροικῆσθε¹⁶⁶ μέ τόν ἴδιον, ὡς μέ εἶπεν, καί προσκυνῶ σας. Ἀκολουθῶς πληροφορεῖσθε τὰ περισσότερα. [...]».¹⁶⁷ Η επιστολή αυτή αναφέρει ότι τα 9.000 γρόσια που έδωσε ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης στον Τακιατζή, είχαν σταλεί στον κ. S. Loar μέσω του Isach Tiano, ο οποίος καθησυχάζει τον Τακιατζή για τα χρήματα που πήρε και του γνωστοποιεί την επιθυμία του κ. S. Loar να συνεννοείται απευθείας μαζί τον Κ. Τακιατζή με γράμματα, χωρίς να επεμβαίνει στις συναλλαγές τους ο ίδιος.

Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατεθούν πέντε επιστολές της οικογένειας Νεράτζη και μία επιστολή του Μ. Γ. Ιμμάδη προς τον Κων/νο Τακιατζή, οι οποίες επιβεβαιώνουν τις δοσοληψίες του Κοζανίτη εμπόρου με άτομα που ζούσαν στην Καστοριά. Με την πρώτη (Καστοριά 22 Σεπτ. 1855)¹⁶⁸ η Αικατερίνη Νεράτζη γράφει στον Κ. Τακιατζή για την υποχρέωσή του να αποστείλει το ποσό του τόκου με κάποιο έμπιστο άτομο. Πρόκειται για τον τόκο που όφειλε να αποδώσει ο Τακιατζής στην ίδια, διότι τον είχε εξυπηρετήσει πολλές φορές σε παραγγελίες γουναρικών από την Καστοριά.

Με τη δεύτερη (Καστοριά 3 Οκτωβρίου 1855)¹⁶⁹ η Αικατερίνη Νεράτζη ενημερώνει τον Τακιατζή ότι έλαβε ολόκληρο το ποσό του τόκου από τον Κωνσταντίνο Κοεμτζόπουλο, ο οποίος επισκέφθηκε την ίδια στην Καστοριά. Ας σημειωθεί ότι τη δεκαετία 1850-60 ο Τακιατζής είχε εμπιστευτεί αρκετές φορές τον Κων/νο Κοεμτζόπουλο για τη μεταφορά χρημάτων του σε διάφορες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας.

Στην τρίτη επιστολή (Καστοριά 1855)¹⁷⁰ ο Γεώργιος Νεράτζης αναφέρει το ποσό του τόκου που του είχε αποστείλει ο Κ. Τακιατζής. Όπως φαίνεται, ο Τακιατζής είχε κάνει λάθος στον υπολογισμό του τόκου, αφού έχει στείλει 113 γρόσια παραπάνω από το

¹⁶⁶ Να συνεννοείστε.

¹⁶⁷ ΔΒΚ, Λ/21865 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁶⁸ ΔΒΚ, Λ/21871 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁶⁹ ΔΒΚ, Λ/21872 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁷⁰ ΔΒΚ, Λ/21885 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή) με ένδειξη τόπου χρόνου «Καστοριά 1855». Το έγγραφο δεν σώζεται ολόκληρο. Λείπει η ημερομηνία της επιστολής.

προβλεπόμενο ποσό των 264 γροσίων. Εδώ φαίνεται και η άριστη συνεργασία των δύο εμπόρων στις δοσοληψίες τους, αλλά και η τιμότητα από πλευράς του Γ. Νεράτζη, διότι ενημερώνει αμέσως τον Τακιατζή για το λάθος. Ο τόκος που καλείται να πληρώσει ο Τακιατζής ήταν μικρότερος του 4%, εφόσον η επιστολή αναφέρει λάθος του στον υπολογισμό του τόκου με 6%. Επομένως, συμπεραίνουμε ότι το ποσό τόκου (3% με 4%) σχετιζόταν με κάποια εξυπηρέτηση του Νεράτζη προς τον Τακιατζή, είτε για μία αγορά ή παραγγελία εμπορευμάτων είτε για εξόφληση ή ρευστοποίηση μιας συναλλαγματικής.

Με την τέταρτη (Καστοριά 22 Ιουνίου 1859)¹⁷¹ η Αικατερίνη Νεράτζη ενημερώνει τον Τακιατζή ότι έλαβε το ποσό των 264 γροσίων που της είχε στείλει. Πρόκειται για την εξόφληση του ετήσιου τόκου για τα ποσά που δανειζόταν ο Κων/νος από την Νεράτζη, καθώς πολλές φορές η Καστοριανή έμπορος αγόραζε εμπορεύματα για λογαριασμό του Τακιατζή εμπορεύματα.

Τέλος, με την πέμπτη επιστολή (Καστοριά 24 Ιουνίου 1859)¹⁷² η Αικατερίνη Νεράτζη πληροφορεί τον Τακιατζή αφενός ότι έλαβε το ποσό του τόκου και αφετέρου τον παρακαλεί να μην αποστείλει ολόκληρο το κεφάλαιό της, εφόσον δεν το χρειάζεται για τις εμπορικές της συναλλαγές. Επιπλέον, αφού η Καστοριανή έμπορος δεν διαθέτει κάποιο μέρος για να διαφυλάξει με ασφάλεια τα χρήματά της, ζητάει από τον Τακιατζή κρατήσει τα μετρητά έως ότου διευθετήσει το θέμα της αποθήκευσης των χρημάτων της.

Παράλληλα, με μία επιστολή (Σιάτιστα 26 Ιανουαρίου 1852)¹⁷³ ο Μ. Γ. Ιμμάδης ενημερώνει τον Τακιατζή για την αδιαφορία και την αμέλεια που επέδειξε ο Κων/νος Κοεμτζόπουλος στις συναλλαγές του με τον Κ. Μήλιο στην Καστοριά. Ο Τακιατζής είχε εμπιστευτεί πολλές φορές τον Κοεμτζόπουλο για τη μεταφορά χρηματικών ποσών σε πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας. Το έγγραφο αυτό δείχνει ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το πρόσωπο του Κοεμτζόπουλου ανάγκασε τον Κ. Μήλιο να στέλνει τα χρήματα στον Τακιατζή σε σφραγισμένο δέμα, μέσω του Ιμμάδη, ώστε να πραγματοποιούνται με ασφάλεια οι συναλλαγές των δύο αυτών εμπόρων. Ακολουθούν δύο πίνακες που αποτυπώνουν τις οικονομικές δραστηριότητες του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή:

¹⁷¹ ΔΒΚ, Λ/21874 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁷² ΔΒΚ, Λ/21876 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁷³ ΔΒΚ, Λ/21854 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

**Πίνακας 1: Κεφάλαια που δάνεισε ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής
από το 1850 έως το 1872**

Δανειζόμενοι	Κεφάλαιο	Επιτόκιο	Έτος	Ενέχυρο
Isach M. Tiano	4.000 γρόσια	12%	1847	-
Αναστάσιος Π. Φυλακτός	3.358 γρόσια	12%	1850-1851	α) χρυσό ρολόι, β) χρυση αλυσίδα, γ) αδαμάντινο σταυρό
Αναστάσιος Π. Φυλακτός	12.000 γρόσια	12%	1851	-
Ζάχος Δούκας	1.000 γρόσια	12-14%	1851	-
Μαριγώ Γ. Μώραλη	(;) γρόσια	(;) %	1852	-
Μάρκος Μαλουσής	(;) γρόσια	(;) %	1852	-
Αυτάδελφοι Δανιήλ	(;) γρόσια	(;) %	1854	-

**Πίνακας 2: Κεφάλαια που δανείστηκε ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής
από το 1838 έως το 1855**

Πιστωτές Κ. Δ. Τακιατζή	Ύψος Δανείου	Επιτόκιο	Έτος
Εκκλησία Αγίου Δημητρίου Κοζάνης	500 γρόσια	15%	1838-1839

Εκκλησία Αγίου Δημητρίου Κοζάνης	1.000 γρόσια	15%	1839-1840
Σχολή Κοζάνης	22.000	12%	1846-1851
Οικογένεια Γεωργίου Νεράτζη	(;) γρόσια	12%	1851-1854
Ιωάννης Καραμπίνης	10.000 γρόσια	12%	1841-1860

Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού διαπιστώνουμε ότι ο Κωνσταντίνος Τακιατζής σταματάει τις οικονομικές του δραστηριότητες πέντε χρόνια πριν από τον θάνατό του, το 1891.¹⁷⁴ Έχοντας, πλέον, μία συνολική εικόνα από τη μελέτη του αρχείου και της διαθήκης του Κοζανίτη εμπόρου, διαπιστώνουμε ότι ο Κων/νος Δ. Τακιατζής είχε στην κυριότητά του μεγάλη ακίνητη περιουσία, την οποία απέκτησε είτε ως κληρονομιά από τον πατέρα του, Δημητρίο Κ. Τακιατζή, είτε από τις εμπορικές και, γενικά, οικονομικές του δραστηριότητες, καθώς και σύναψη κερδοφόρων ομολογιών με εμπόρους, επιχειρηματίες και άλλα άτομα) κατά την περίοδο 1840-1880.

Όπως φαίνεται, κύριο μέλημα του Κων/νου Τακιατζή ήταν η επένδυση των κερδισμένων από το εμπόριο και τον δανεισμό χρημάτων κεφαλαίων σε εκτάσεις γης (αγροτεμάχια, αμπέλια, οικίες, οικόπεδα) και η τοποθέτησή τους σε μετοχές εταιρειών του χρηματιστηρίου Αθηνών. Σίγουρα, όμως, δαπάνησε μεγάλα ποσά κατά την εικοσαετία 1840-1860, και για φάρμακα, γιατρούς και θερμά λουτρά, ώστε να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα υγείας του. Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι ο Κ. Τακιατζής είχε πραγματοποιήσει πολλά ταξίδια, στον ελλαδικό χώρο και στο εξωτερικό για να θεραπευθεί από τη χρόνια ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε. Συνεπώς, η μακροχρόνια ασθένειά του περιόρισε την εμπορική του δραστηριότητα, καθώς δαπάνησε πολύ χρόνο και πολύ χρήμα για τη θεραπεία του. Γι' αυτό τον λόγο, καταγράφονται στη διαθήκη του, το 1896, μικρά μόνο χρηματικά ποσά ως κινητή

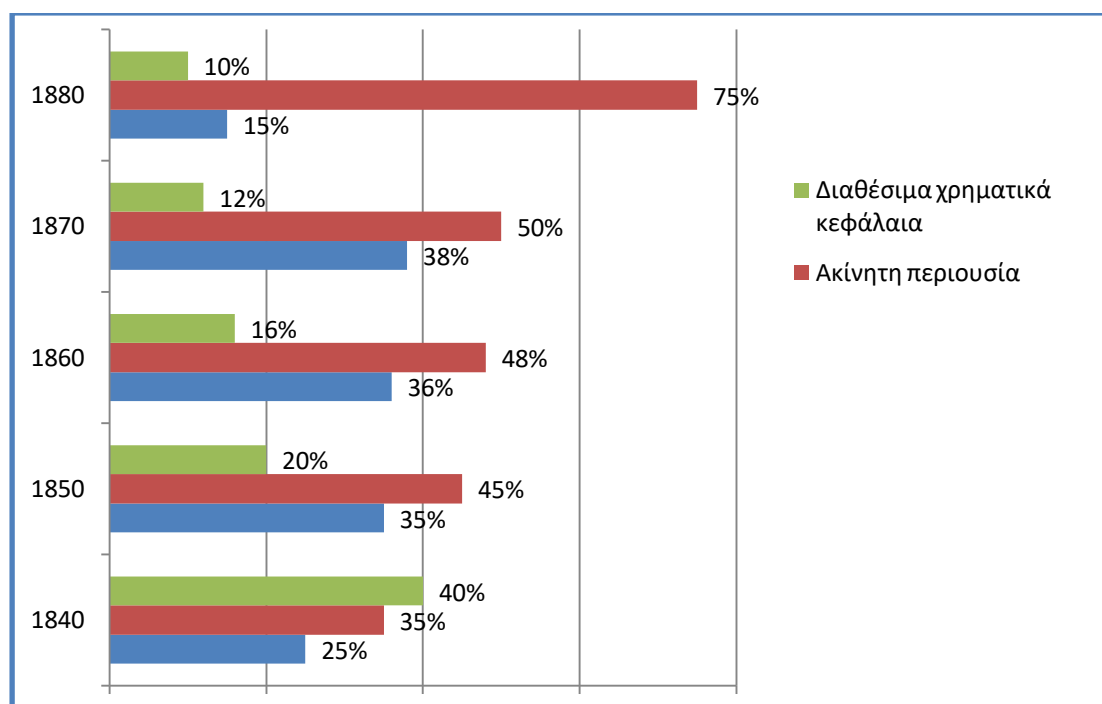
¹⁷⁴ ΔΒΚ, Λ/21857 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

περιουσία, ύψους 700 οθωμανικών λιρών, τα οποία κληροδοτεί στην πόλη της Κοζάνης, σε συγγενείς και φίλους.

Στους πίνακες και στα γραφήματα που ακολουθούν φαίνονται εμπορικές και, γενικά, οι οικονομικές δραστηριότητες του Κ. Τακιατζή, καθώς και η περιουσία που απέκτησε από το 1840 έως το 1880. Τα δεδομένα με βάση τα οποία καταστρώσαμε αυτούς τους πίνακες και τα ιστογράμματα προέρχονται από το Αρχείο του Κ. Δ. Τακιατζή και από την μελέτη της διαθήκης του. Συγκεκριμένα, πρόκειται για χρήματα που κέρδισε από το εμπόριο ή από τις ομολογίες που σύναψε, καθώς και για τα ακίνητα που απέκτησε είτε από κληρονομιά είτε από αγορές που έκανε ο ίδιος.

Όπως βλέπουμε στο παρακάτω γράφημα, στα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του καριέρας ο Κων/νος Τακιατζής κατείχε σημαντική ακίνητη περιουσία ως κληρονομιά από τον πατέρα του. Τα διαθέσιμα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν για τις εμπορικές του δραστηριότητες. Στο απόγειο της καριέρας του (το 1860) επενδύει τα κεφάλαια που είχε κερδίσει σε αγορές ακινήτων. Στο τέλος της καριέρας του (το 1880) παρατηρούμε ότι είχε μεγάλη έλλειψη χρημάτων, λόγω των μεγάλων δαπανών εξαιτίας των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε.

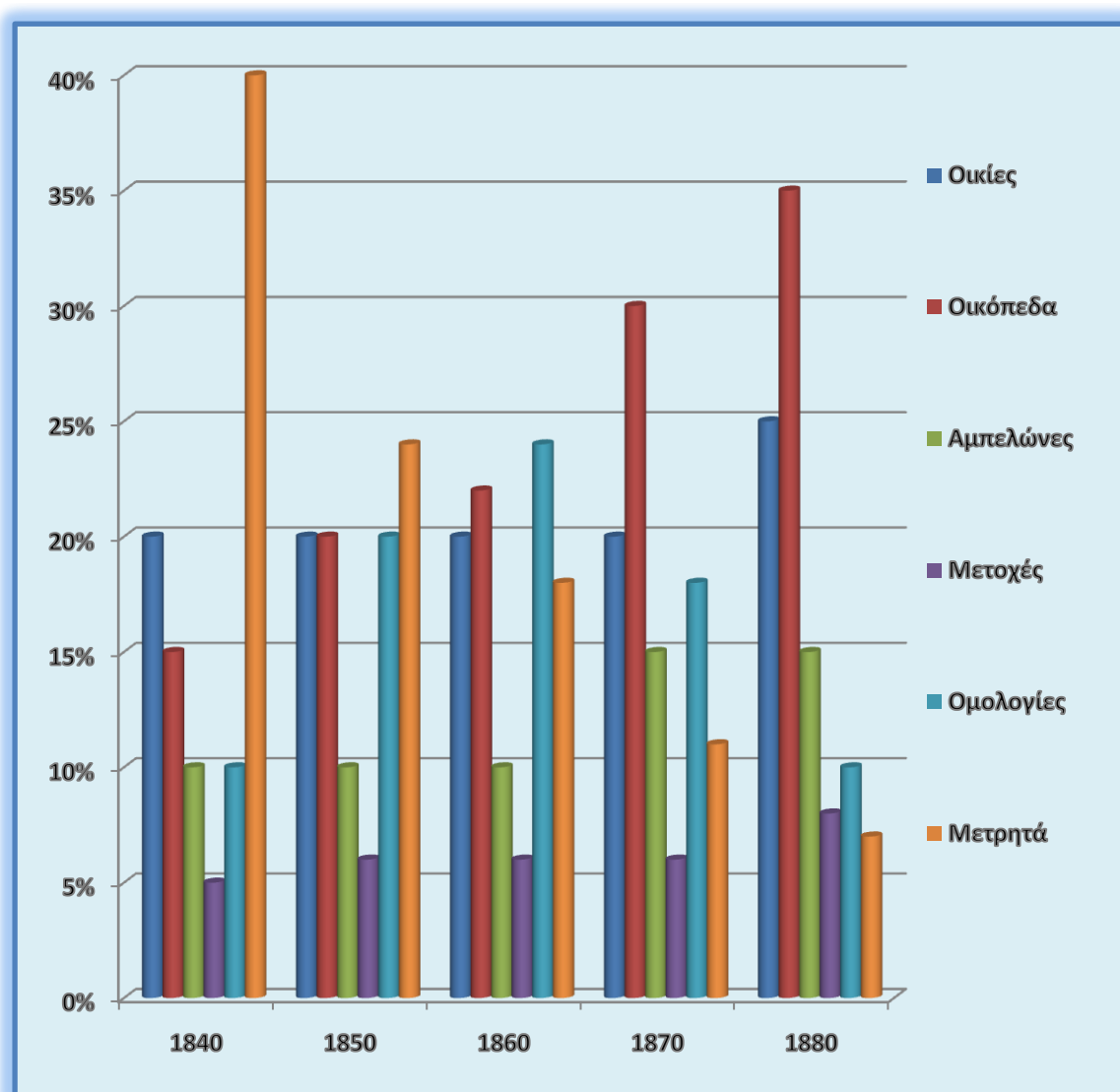
Γράφημα 2. Η περιουσία του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή¹⁷⁵

¹⁷⁵ Το Γράφημα 2 προέκυψε από την επεξεργασία του αρχείου Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206). Τα ποσοστά επί τοις εκατό είναι ενδεικτικοί αριθμοί, οι οποίοι προέκυψαν από την μελέτη της αλληλογραφίας και των κατάστιχων του εμπόρου Κ. Δ. Τακιατζή.

Το γράφημα 3, που σχεδιάστηκε μετά τη μελέτη του Αρχείου του Κ. Δ. Τακιατζή και η ανάλυση των πληροφοριών που παρέχει, μας δίνει τη συνολική εικόνα των περιουσιακών στοιχείων που απέκτησε ο Κωνσταντίνος από τις εμπορικές και λοιπές οικονομικές του δραστηριότητες. Όπως βλέπουμε, το 1840 ο Κωνσταντίνος είχε στην κατοχή του αρκετά ακίνητα (οικόπεδα, οικείες και αμπέλια), που τα είχε αποκτήσει από τον πατέρα του ως κληρονομιά. Τα χρήματα που είχε κληρονομήσει υπερείχαν έναντι όλων των άλλων περιουσιακών του στοιχείων.

Γράφημα 3. Συνολική εικόνα περιουσιακών στοιχείων Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή¹⁷⁶

¹⁷⁶ Το Γράφημα 3 προέκυψε από την επεξεργασία του αρχείου Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206). Τα ποσοστά επί τοις εκατό είναι ενδεικτικοί αριθμοί.

Ο τελευταίος απόγονος των Τακιατζήδων ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως έμπορος δημητριακών και γουναρικών. Έπειτα, το 1850 - 1860, διεύρυνε τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες με τη σύναψη ομολογιών προς τρίτους, που χρειάζονταν κεφάλαια για να εκπληρώσουν τις όποιες υποχρεώσεις τους. Αυτή η χρηματοπιστωτική δραστηριότητα τού έδωσε τη δυνατότητα να αποκτήσει εύκολα και γρήγορα πολλά χρήματα, αφού δάνειζε κεφάλαια με τόκο ύψους 13% με 15%. Αρκετές φορές μάλιστα δανειζόταν ο ίδιος χρήματα από την Σχολή της Κοζάνης, με επιτόκιο 12% και στη συνέχεια σύναπτε νέες ομολογίες με άλλα άτομα, με επιτόκιο υψηλότερο επιτόκιο (15%). Έτσι κέρδιζε 3% από κάθε ομολογία που σύναπτε, χωρίς να τοποθετήσει δικά του κεφάλαια.

Επομένως, έχοντας κεφαλαιακή επάρκεια, συνέχισε μέχρι το 1875 την εμπορική του δραστηριότητα, αφού μπορούσε να αγοράζει μεγάλες ποσότητες δημητριακών σε χαμηλή τιμή από γεωργούς της περιοχής και να τα πουλά σε εμποροπανηγύρεις (Μαύροβο Καστοριάς κ. α.) ή σε τοπικές αγορές (Κοζάνης, Καστοριάς και Σερβίων), όταν η τιμή τους αυξανόταν πολύ. Τα εμπορεύματα τοποθετούνταν στις αποθήκες που είχε στις οικίες του, όπως μαρτυρούνται και στη διαθήκη του.

Όμως, κατά τη δεκαετία 1870-1880, η επιχειρηματική του δραστηριότητα περνάει σε μία φάση παρακμής, με εμφανή την έλλειψη χρηματικών κεφαλαίων. Όπως βλέπουμε στον παρακάτω γράφημα, τα κερδισμένα χρήματα είχαν επενδυθεί τόσο σε αγορές ακινήτων, μετοχών, αμπελιών, οικοπέδων στο Ελληνικό Βασίλειο, όσο και στα πολλά ταξίδια που πραγματοποιούσε προκειμένου να βρει ίαση από την ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε.

Γράφημα 4. Συνολική εικόνα εμπορικής δραστηριότητας Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή¹⁷⁷

Το γράφημα 4 σχεδιάστηκε μετά τη μελέτη του αρχείου του Κ. Δ. Τακιατζή και παρουσιάζει τη συνολική εικόνα της εμπορικής δραστηριότητας του Κοζανίτη εμπόρου. Όπως παρατηρούμε από τα προϊόντα που εμπορεύεται ο Τακιατζής κυριαρχούν τα δημητριακά (σιτάρι και κριθάρι) έναντι των γουναρικών και των δερμάτων. Σε μικρό βαθμό εμφανίζονται ως προϊόντα προς πώληση το αλεύρι, το κρασί και το ρακί, προερχόμενα μάλλον από τα κτήματα του ιδίου, εφόσον είχε στην κατοχή του ορεινά και πεδινά αμπέλια. Έτσι, αφού κάλυπτε πρώτα τις ανάγκες της οικίας του σε οινοπνευματώδη ποτά, εμπορευόταν το πλεόνασμά τους κερδίζοντας σημαντικά ποσά που ενίσχυαν τα ετήσια εισοδήματά του. Επομένως, ο Κ. Τακιατζής εμφανίζει αξιοπρόσεκτη οικονομική και εμπορική δραστηριότητα κατά την περίοδο 1840 με 1880.

¹⁷⁷ Το Γράφημα 4 προέκυψε από την επεξεργασία του αρχείου Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206). Τα ποσοστά επί τοις εκατό είναι ενδεικτικοί αριθμοί.

III. Γαιοκτησία και άλλη ακίνητη περιουσία

Σε οθωμανικές απογραφές¹⁷⁸ των δεκαετιών 1830-40 και 1840-50 καταγράφονται η περιουσία και τα εισοδήματα του Κωνσταντίνου Τακιατζή και του αδερφού του Ιωάννη Τακιατζή. Στην απογραφή που έγινε το 1830/1831 ο Κω/νος Τακιατζής καταγράφεται ως εξής: «*Kostantin veled-i Dimitri / a'ala*, δηλαδή «Κωνσταντίνος υιός Δημητρίου, που πληρώνει υψηλό κεφαλικό φόρο», ενώ ο αδελφός του Ιωάννης καταγράφεται ως: «*Yani veled-i Dimitri / evsat*, δηλαδή «Ιωάννης υιός Δημητρίου, πληρώνει μεσαίο κεφαλικό φόρο». Ένας δεύτερος αδελφός του, ο Παναγιώτης, καταγράφεται ως: «*Panayot veled-i Dimitri / evsat*, δηλαδή «Παναγιώτης υιός Δημητρίου, πληρώνει μεσαίο κεφαλικό φόρο».¹⁷⁹ Στην απογραφή του 1832-1833, ο Κωνσταντίνος Τακιατζής εμφανίζεται ως: «*Kostantin veled-i Dimitri, senin 20 / a'ala*, δηλαδή «Κωνσταντίνος υιός Δημητρίου, ετών 20, πληρώνει υψηλό κεφαλικό φόρο». Ο αδελφός του Ιωάννης εμφανίζεται ως: «*Yani veled-i Dimitri, sinin 16 / evsat*, δηλαδή «Ιωάννης υιός Δημητρίου, ετών 16, πληρώνει μεσαίο κεφαλικό φόρο».¹⁸⁰

Στην απογραφή του 1837-1838 καταγράφεται ο θείος του Κω/νου Τακιατζή, Νικόλαος Τακιατζής, στον μαχαλά Σαρίπασχου (Sarı Basko mahallesi) με τα εξής στοιχεία: «*orta boylu kir biyikli, Nikola Taykaci, sinin 63/ sinin 63*», δηλαδή «Νικόλαος Ταϊκατζής, μετρίου ύψους, με γκριζωπό μουστάκι, ετών 63».¹⁸¹ Στην ίδια απογραφή καταγράφεται και ο Κω/νος Τακιατζής στον Γκιουλέρ μαχαλά (Güller mahallesi) ως εξής: «*Kostandin Taykaci, sinin 25/ a'ala*», δηλαδή «Κωνσταντίνος Ταϊκατζής, ετών 25, πληρώνει υψηλό κεφαλικό φόρο». Ο αδελφός του Ιωάννης καταγράφεται ως: «*karındaşı Yanaki, sinin 20 / evsat / mürd fi sene 1255*», δηλαδή «ο αδελφός του (Κωνσταντίνου), ετών 20, πληρώνει μεσαίο κεφαλικό φόρο, απέθανε εν

¹⁷⁸ Τα έγγραφα που χρησιμοποιήθηκαν χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: α) αναλυτικά απογραφικά κατάστιχα (*mufassal nüfus defterleri*) και β) το ένα και μοναδικό κατάστιχο φορολογίας εισοδημάτων και κερδών (*temettu'at defteri*) του καζά Εγρή Μπουτζάκ, που απόκειται στα στα Βαšbakanlık Osmanlı Arşivi (Αρχεία της Πρωθυπουργίας) της Κωνσταντινούπολης. Στην πρώτη κατηγορία καταστίχων οι Χριστιανοί καταγράφονται ανάλογα με την κλίμακα κεφαλικού φόρου που πληρώνουν, δηλαδή υψηλό (*a'ala*), μεσαίο (*evsat*) και χαμηλό (*edna*). Στη δεύτερη κατηγορία καταστίχων καταγράφονται τα νοικοκυριά με το εισόδημα τους και την κινητή και ακίνητη περιουσία τους από την οποία προέκυπτε το εισόδημα του κάθε νοικοκυριού. Τα έγγραφα από τα οποία αντλούμε αυτές τις σημαντικές πληροφορίες είναι τα εξής: 1. Βαšbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA) NFS. d..05245, του 1246 E.E. (έτος Εγίρας) / 1830-1831, 2. BOA, NFS. d..06860, του 1248 E.E. / 1832-1833, 3. BOA, NFS. d..5246, του 1253 E.E. / 1837-1838, 4. BOA, NFS. d..5249, του 1258 E.E. / 1842-1843, και 5. BOA, KK. d..6077, του 1262 E.E. / 1846-1847.

¹⁷⁹ Στο BOA, NFS. d..05245, f.2.

¹⁸⁰ Στο BOA, NFS. d..06860, f. 2.

¹⁸¹ Στο BOA, NFS. d..5246, f. 18.

έτει 1255 E.E. (1839-1840)». Επίσης υπάρχει μια σημείωση που αναφέρει τα εξής: «mersum Peç'e eylemeden yedi sene cizyesini orada eda edeceği, fi Receb sene 1248», δηλαδή «ο προειρηθείς πήγε για εμπορικές υποθέσεις στην Πέστη, όπου και θα καταβάλει τον κεφαλικό φόρο για το έτος (124)7, κατά το μήνα Ρετζέμπ 1248 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1832)».¹⁸²

Στην απογραφή του 1842-1843, ο Κωνσταντίνος Τακιατζής εμφανίζεται στον Γκιουλέρ μαχαλά (Güller mahallesi) και καταγράφεται ως: «çiftçi Koço veled-i Dimitri, orta boylu kumral biyiklü, sinin 32, a'ala», δηλαδή «Κώτσος υιός Δημητρίου, μεσαίου ύψους, με πυρόξανθο μουστάκι, ετών 32 / πληρώνει υψηλό κεφαλικό φόρο».¹⁸³ Το νοικοκυριό του Κωνσταντίνου Τακιατζή καταγράφεται στον Γκιουλέρ μαχαλά, με αναλυτικά στοιχεία για την κινητή και ακίνητη περιουσία του, ως εξής:¹⁸⁴

<i>hane 519</i>				
<i>erbab-ı zira 'atdan edüği</i>				
<i>Dimitri oğlu Koço zimmi</i>				
<i>sene-i sabıkada vergü-yi 'aşar ve rüsumat olarak sene-i sabıkada bir senede mahsuseden bir senede</i>				
<i>vermiş olduğu</i>	<i>vermiş olduğu</i>			
	<i>hınta</i>	<i>çavdar</i>	<i>şa'ir</i>	<i>üzüm</i>
	<i>6 kile</i>	<i>2½ kile</i>	<i>4½ kile</i>	<i>500 kıyye</i>
<i>288 ğuruş</i>	<i>60 ğuruş</i>	<i>17½ ğuruş</i>	<i>22½ ğuruş</i>	<i>100 ğuruş</i>
	<i>cem 'an</i>			
	<i>200 ğuruş</i>			
<i>dahil-i kaza olan Ciciler karyesinde bir hisse çiftliği ve eyalet olan Çaharşenbe kazasına tabi ' Goblıça kit'a asıyabı olub mehallinde yazılacağı</i>				
<i>dahil-i karyesinde bir</i>	<i>bağ</i>	<i>kiraya verdiği sebze</i>		
<i>mezru ' tarla bağçesi</i>				
<i>80 dönüm</i>	<i>25 dönüm</i>	<i>6 dönüm</i>		
<i>hasılat</i>	<i>hasılat</i>	<i>bedel-i icar-ı senevisi</i>		
<i>ğuruş</i>	<i>ğuruş</i>	<i>250 ğuruş</i>		
<i>1.000 sene 260</i>	<i>1.000 sene 260</i>			
<i>1.200 tahminen sene 261</i>	<i>1.100 tahminen sene 261</i>			

¹⁸² Στο BOA, NFS. d..5246, f. 18.

¹⁸³ Στο BOA, NFS. d..5249, f. 43.

¹⁸⁴ Στο BOA, KK. d..6077, f. 103.

----- 2.200	----- 2.100	
<i>kiraya verdiği dükkân</i>	<i>mütemekkin olduğu hanesinden başka</i>	<i>öküz</i>
	<i>kiraya verdiği hane</i>	<i>2 re's</i>
<i>4 bab</i>	<i>1 bab</i>	
<i>bedel-i icar-ı senevisi</i>	<i>bedel-i icar-ı senevisi</i>	
<i>420 ğurus</i>	<i>100 ğurus</i>	
<i>merkeb bargir</i>		
<i>1 re's</i>	<i>1 re's</i>	
<hr/>		
<i>mecmu'undan bir senede tahminen temmettu'atı</i>		
<i>ğurus</i>	<i>2.770</i>	
	<i>3.000</i>	<i>mersumun ve 'amisi Ruşiyade'nin zühurat temmettu'u</i>

	<i>5.770</i>	
<hr/>		

Ακολουθεί η μετάφρασή του: «*Νοικοκυριό υπ' αριθμόν 519: Ιδιοκτήτης ο Κώτσος, υιός Δημητρίου, ζιμμής (δηλαδή Χριστιανός «άπιστος» προστατευόμενος). Ποσό που καταβλήθηκε το περασμένο έτος από τον φόρο που επιβάλλεται συλλογικά στην κοινότητα (vergü-i mahsusa): 288. Ποσά καταβληθέντα το παρελθόν έτος ως δεκάτες και λοιπά τέλη προς την Οθωμανική εξουσία: α) Σιτάρι: 6 κοιλιά, 60 γρόσια, β) Σίκαλη: 2,5 κοιλιά, 17,5 γρόσια, γ) Κριθάρι: 4,5 κοιλιά, 22,5 γρόσια, δ) Σταφύλια: 500 οκκάδες, 100 γρόσια. Σύνολο 200 γρόσια.*

Επίσης, ο έμπορος Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής κατέχει ένα τμήμα ενός τσιφλικιού εντός του χωριού Τζίτζιλέρ, το οποίο βρίσκεται στον καζά «Εγρή Μπουτζάκ», καθώς και έναν μύλο στο χωριό Γκόμπλιτσα, το οποίο βρίσκεται εντός του καζά «Τσαρσαμπά». Καταγράφονται στα κατάλληλα μέρη.

Η ακίνητη περιουσία του, σύμφωνα με αυτή την οθωμανική καταγραφή, περιλάμβανε: «α) Χωράφια: 80 ντονούμ (στρέμματα), με παραγωγή του έτους 1260 (1845-1846) στα 1.000 γρόσια καθώς και εκτιμώμενη παραγωγή έτους 1261 (1846-1847) στα 1.200 γρόσια. Σύνολο χρηματικό κεφάλαιο 2.200 γρόσια, β) Αμπέλια: 25 ντονούμ, με παραγωγή έτους 1260 (1845-1846) στα 1.000 γρόσια, εκτιμώμενη παραγωγή έτους 1261 (1846-1847) στα 1.100 γρόσια. Σύνολο 2.100 γρόσια, γ)

Ενοικιασθείς κήπος με λαχανικά: 6 ντονούμ (στρέμματα), με ετήσιο τέλος ενοικίου τα 250 γρόσια, δ) Τέσσερα ενοικιασθέντα καταστήματα: με ετήσιο τέλος ενοικίου τα 420 γρόσια, ε) Ενοικιασθείσα οικία: πλην αυτής της οποία κατοικεί ο ίδιος, με ετήσιο τέλος ενοικίου τα 100 γρόσια».

Η κινητή περιουσία του περιλάμβανε: «α) 2 βόδια, β) 1 γάιδαρο και γ) 1 άλογο μεταφορών εμπορευμάτων Εκ του συνόλου εκτιμώμενα ετήσια έσοδα και κέρδη του νοικοκυριού ήταν τα 2.770 γρόσια. Τα έκτακτα έσοδα του ιδίου και του εξαδέρφου του Ρουσιάδη (‘ami: υιός του θείου από την πλευρά του πατρός): 3.000 / σύνολο 5.770 γρόσια».

Όσον αφορά στο χωριό Τζιτζιλιέρ, αυτό εμφανίζεται εξ ολοκλήρου ως τσιφλίκι ιδιοκτησίας τριών Κοζανιτισσών: της Θεοδώρας Κοντορούση, μητέρας του Κωνσταντίνου Τακιατζή, της Ελένης κόρης του Κωνσταντίνου και της Βασιλικής κόρης του Δημητρίου (οι δύο τελευταίες ήταν μάλλον γόνοι της οικογένειας Κοεμτζή, της πλουσιότερης τότε οικογένειας της Κοζάνης και συνεχιστών του κόμματος των Αληφρόνων του Ρούση Κοντορούση).¹⁸⁵

Το πρωτότυπο κείμενο από το ΚΚ. d..6077, f. 389 έχει ως εξής:

«kaza-yi mezbur kurasından Ciciler karyesi ashab-ı ‘alacasının emlak ve arazisiyle sakin ve mütemekkin olan İslam ve re‘ayanın hayvanat ve temettu‘ları mikdarı.

hane 1

sahibe-i çiftlikâtdan oldukları

Kozine mütemekkinelerinden Todora vildet-i Ruşi ve Elen vildet-i Kostandini ve Vaşiliki vildet-i Dimitri namun zimmiyyelerin karye-i mezkurda ka‘in olub ba-mülkname-i hümayun bi‘l-iştirak mutasarrıfe oldukları çiftliklerinin temettu‘ları

<i>sene-i sabıkada vergü-yi mahsuseden bir senede vermiş olduğu</i>	<i>a‘şar ve rüsumat olarak sene-i sabıkada bir senede vermiş olduğu</i>
	<i>hınta çavdar şa‘ir</i>
<i>ğuruş</i>	<i>217½ kile 90½ kile 145 kile</i>
<i>938</i>	<i>2.175 ğuruş 633½ ğuruş 725 ğuruş</i>
<i>000 mal-ı mü‘eccele olarak verdiği</i>	<i>penbe-i kozak üzüm</i>
	<i>440 kıyye 1.100 kıyye</i>
	<i>330 ğuruş 220 ğuruş</i>
	<i>cem‘an</i>
	<i>4083½ ğuruş</i>
<i>mezru‘ tarla</i>	

¹⁸⁵ Στο ΒΟΑ, ΚΚ. d..6077, f. 389.

2.900 dönüm

hasılat _____

ğuruş

35.335 sene 260

35.000 tahminen sene 261

70.335

07,033½

----- 'öşrü tenzil

63.301

31.650½

----- zirde muharrer kırk sekiz nefer şürekâsı hisseleri tenzil

31.651

penbe tarlası

110 dönüm

hasılat _____

ğuruş

3.300 sene 260

3.000 tahminen sene 261

6.300

----- 'öşrü tenzil

5.670

2.835

----- zirde muharrer kırk sekiz nefer şürekâsı hisseleri tenzil

2.835

bağ

55 dönüm

hasılat _____

ğuruş

2.200 sene 260

2.000 tahminen sene 261

4.200

0420

'öşrü tenzil

3.780

1.890

zirde muharrer kırk sekiz nefer şürekâsı hisseleri tenzil

31.651

mecmu'undan bir senede tahminen temettu'atı

ğuruş 36.751½

18.375¾

ber muceb-i bala kırk sekiz nefer şürekâsı hisseleri tenzil

18.375¾»

Ακολουθεί η μετάφραση αυτών των πολύτιμων για την ιστορία της περιοχής στοιχείων: «Το ποσόν των ζώων και εισοδημάτων των κατόχων του τσιφλικιού του χωριού Τζιτζιλέρ, μαζί με τα αντίστοιχα στοιχεία για τους μουσουλμάνους και χριστιανούς κατοίκους του χωριού. Οι τρεις κάτοχοι του τσιφλικιού σημειώνονται ως εξής: Τα έσοδα α) της Θεοδώρας κόρης του Ρούση, κατοίκου Κοζάνης, β) της Ελένης κόρης του Κωνσταντίνου, κατοίκου Κοζάνης, και γ) της Βασιλικής κόρης του Δημητρίου, κατοίκου Κοζάνης. Οι γυναίκες αυτές κατέχουν συνεταιρικά το παρόν χωριό ως τσιφλίκι με αυτοκρατορικό τίτλο ιδιοκτησίας (μουλκναμέ: *mülkname-i hümayun*). Σύμφωνα με φόρο ιδιοκτησίας: α) Ποσό καταβληθέν το περασμένο έτος από τον φόρο που επιβάλλεται συλλογικά στην κοινότητα (*vergü-i mahsusa*): 938, β) Ποσό δοθέν ως ετήσια καταβολή ενοικίου στο Αυτοκρατορικό Θησαυροφυλάκιο (*mal-i mü'eccele*), γ) Ποσά καταβληθέντα το παρελθόν έτος ως δεκάτες και λοιπά τέλη: 1) Σιτάρι: 217,5 κοιλιά, 2.175 γρόσια, 2) Σίκαλη, 90,5 κοιλιά, 633,5 γρόσια, 3) Κριθάρι: 145 κοιλιά, 725 γρόσια, 4) Βαμβάκι: 440 οκάδες, 330 γρόσια, 5) Σταφύλια: 1.100 οκάδες, 220 γρόσια. Σύνολο 4.083,5 γρόσια.

Επιπροσθέτως, η ακίνητη περιουσία του τσιφλικιού καταγράφεται ως εξής: α) Χωράφια: 2.900 ντονούμ με παραγωγή έτους 1260: 35.335 γρόσια, εκτιμώμενη παραγωγή έτους 1261: 35.000 γρόσια, σύνολο 70.335 γρόσια, αφαίρεση της δεκάτης 70.33.5 γροσίων, απομένον ποσό: 63.301, αφαίρεση του ποσού που μοιράζονται με τους κατοίκους του χωριού, 31.650.5 (δηλαδή εφαρμόζεται το μισακάρικο σύστημα, όπου οι κάτοικοι ως ενοικιαστές της γης λαμβάνουν το μισό του παραγόμενου εισοδήματος), τελικό ποσόν: 31.650,5 γρόσια, β) Χωράφια με βαμβάκι: 110 ντονούμ

(στρέμματα) με παραγωγή έτους 1260 (1845-1846) τα 3.300 γρόσια καθώς και εκτιμώμενη παραγωγή έτους 1261 (1846-1847) τα 3.000 γρόσια. Σύνολο 6.300 γρόσια με την αφαίρεση της δεκάτης 630 γρόσια, απομένον ποσό 5.670 γρόσια. Ακολουθεί η αφαίρεση του ποσού που μοιράζονται με τους κατοίκους του χωριού τα 2.835, δηλαδή κι εδώ εφαρμόζεται το μισακάρικο σύστημα, με τελικό ποσόν τα 2.835 γρόσια, γ) Αμπέλια: 55 ντονούμ (στρέμματα) με παραγωγή έτους 1260 (1845-1846) 2.200 γρόσια και εκτιμώμενη παραγωγή έτους 1261 (1846-1847) 2.000 γρόσια. Σύνολο 4.200 γρόσια με την αφαίρεση της δεκάτης των 420 γροσίων, απομένον ποσό: 3.780 γρόσια. Ακολουθεί η αφαίρεση του ποσού που μοιράζονται με τους κατοίκους του χωριού τα 1.890, (κι εδώ εφαρμόζεται το μισακάρικο σύστημα, με τελικό ποσόν) 1.980 γρόσια.

Εκ του συνόλου εκτιμώμενα ετήσια έσοδα και κέρδη ανέρχονται σε 36.751,5 γρόσια, ποσό που μοιράζονται με τους κατοίκους του χωριού στα 18.375,75 γρόσια. Συνολικό τελικό ποσόν: 18.375,75 γρόσια. Επίσης, υπήρχαν συνολικά 48 νοικοκυριά αγροτών που κατοικούσαν στο χωριό και λειτουργούσαν σαν ενοικιαστές της γης. Για αυτό το λόγο τα νοικοκυριά τους δεν καταγράφονται με δική τους γη. Καταγράφονται μόνο τα ζώα που κατέχει το κάθε νοικοκυριό».

Συμπερασματικά, φαίνεται πως ο Κωνσταντίνος Τακιατζής παρουσιαζόταν ενώπιον των Οθωμανικών Αρχών ως διαχειριστής της περιουσίας της μητέρας του, η οποία προφανώς, ως κόρη του Κοντορούση, είχε κληρονομήσει ένα κομμάτι της περιουσίας του πατέρα της.

IV. Η ανάμειξη του Κ. Τακιατζή στα κοινοτικά ζητήματα -Ευεργεσίες στην πόλη

Παράλληλα με τις εμπορικές και λοιπές οικονομικές του δραστηριότητες, ο Κων/νος Τακιατζής αναμείχθηκε ενεργά στα κοινοτικά πράγματα της πόλης, καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα, τόσο λόγω της κοινωνικής και οικονομικής του επιφάνειας όσο και λόγω της ισχυρής προσωπικότητάς του. Όπως είπαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, από διάφορους κώδικες της Κοζάνης¹⁸⁶ προκύπτει ότι ο Κωνσταντίνος διετέλεσε κατά τα έτη 1837-1849 «*όστιάριος*»¹⁸⁷ και «*ρφερεντάριος*» της κοινότητος Κοζάνης, ενώ το 1852 κατέλαβε το αξίωμα του «*πρωτονοταρίου*», του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στη

¹⁸⁶ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 44-45, 340. Ο Eduard Zachariä von Lingenthal, πού πέρασε από την Κοζάνη το 1838, την χαρακτηρίζει μεγάλη αλλά κακοκτισμένη πόλη, και σημειώνει ότι αποτελούσε συγκοινωνιακό κόμβο με ζωνρή εμπορική κίνηση και ανθηρή ταπητουργία· βλ. Πολ. Κ. Ενεπεκίδης, *Μακεδονικές πολιτείες ό. π.*, σ. 218.

¹⁸⁷ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 206, 228, 237, 238, 246 και Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 214, 229, 233, 234, 238, 240.

συνέχεια έγινε Έφορος των Σχολών της πόλεως, θέση που κατείχε για αρκετά έτη και ο πατέρας του Δημήτριος. Το 1874 εκλέχθηκε πρόεδρος του Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Κοζάνης, «Ο Φοίνιξ». Ο σύλλογος αυτός ιδρύθηκε στα 1873 με στόχο την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας όχι μόνο στη πόλη της Κοζάνης, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.¹⁸⁸

Επίσης, κατά τη δεκαετία 1850-1860 κατέλαβε μεγάλες προσπάθειες για την ίδρυση «Μακεδονικού Γυμνασίου» στην Κοζάνη, οι οποίες, δυστυχώς, δεν τελεσφόρησαν εξαιτίας των εμποδίων που συνάντησε από την οθωμανική διοίκηση. Το σεβαστό χρηματικό ποσό που συγκεντρώθηκε τότε από «φιλογενείς», φιλόμους και οικονομικά ισχυρούς άνδρες της Κοζάνης,¹⁸⁹ προκειμένου να θεμελιωθεί το «Μακεδονικό» Γυμνάσιο, δαπανήθηκε εξολοκλήρου για την ανέγερση του κωδωνοστασίου («Καμπαναριού») προς εξωραϊσμό της πόλης.

Στη συνέχεια, ο Κων/νος Τακιατζής επέδειξε έντονο ενδιαφέρον με την προώθηση της παιδείας στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της πόλης και της γύρω περιοχής, σε μια αρκετά δύσκολη για τον ελληνισμό της Μακεδονίας περίοδο, καθώς με την ίδρυση της Βουλγάρικης εξαρχίας (1870) ενισχύονταν οι επεκτατικές βλέψεις των Βουλγάρων στη Μακεδονία. Η βουλγαρική τακτική συνίστατο σε διεκδικήσεις εκ μέρους Βουλγάρων αρχιερέων της χρήσης της σλαβονικής αντί της ελληνικής στην εκκλησία και της ίδρυσης βουλγαρικών γραμματοδιδασκαλείων στη θέση των ελληνικών. Αυτές οι προσπάθειες των Βουλγάρων έγιναν με την, έμμεση, υποστήριξη της Ρωσίας, αλλά και με την ανοχή της οθωμανικής διοίκησης.¹⁹⁰ Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1860 οι Βούλγαροι διέθεταν σοβαρά εκπαιδευτικά ερείσματα στις περιοχές Βαλεσάς, Αχρίδας, Περπελέ, Μελένικου, Κιλκίς, Έδεσσας κ. α.¹⁹¹

Οι ελληνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας αντέδρασαν δυναμικά στις επεκτατικές βλέψεις των Βουλγάρων, με αποτέλεσμα τη ίδια κιόλας δεκαετία να

¹⁸⁸ Ν. Π. Δελαλή, *Διαθήκαι ευεργετών*, ό. π., σ. 13-15.

¹⁸⁹ Η ανάπτυξη των παροικιών οφείλεται στη ζωτική σημασία των μεταφορών μέσω των ποταμών, καθώς και στην καίρια θέση μιας περιοχής στη διασταύρωση χερσαίων δρόμων από νότο προς βορράν και το αντίστροφο, από την Ανατολή προς τη Δύση και αντίστροφα· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 468.

¹⁹⁰ Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ό. π., σ. 322.

¹⁹¹ Οι Βούλγαροι διεκδικούσαν τα εδάφη μέχρι τον ρου του Αλιάκμονα, αφήνοντας έξω από τη σφαίρα των ενδιαφερόντων τους τις ελληνόφωνες νότιες περιοχές της Κοζάνης, των Γρεβενών και των Σερβίων· βλ. Σοφία Βούρη, *Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια, Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1992, σ. 51. Συνεπώς η περιοχή της Κοζάνης δεν αντιμετώπισε αυτό το πρόβλημα της επεκτατικότητας των Βουλγάρων. Παρόλα αυτά, στόχευε στην ενίσχυση της ελληνικής παιδείας των νέων της πόλεως.

δημιουργηθεί ένα ελληνικό πατριωτικό δίκτυο από άτομα που είχαν φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών: εκπαιδευτικούς κ.ά. Στόχος αυτής του ήταν η συγκέντρωση χρηματικών ποσών από κοινοτικούς φόρους, κληροδοτήματα, εράνους και δωρεές, ώστε να καλυφθούν τα έξοδα λειτουργίας¹⁹² καθώς η καταβολή των διδάκτρων των μαθητών που φοιτούσαν στα ελληνικά εκπαιδευτήρια τα οποία, προκειμένου να διατηρήσουν την αυτονομία τους και να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της έλλειψης δασκάλων, χρησιμοποιούσαν πολλές φορές την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Έτσι, σε συνδυασμό με την έντονη οικοδομική δραστηριότητα στα αστικά και ημιαστικά κέντρα της Μακεδονίας την περίοδο αυτή, παρατηρείται γύρω στα μέσα του 19^{ου} αι. η ίδρυση παρθεναγωγείων, νηπιαγωγείων, δημοτικών σχολείων και «Ελληνικών σχολείων» σε πόλεις της Μακεδονίας.¹⁹³

Το δίκτυο αυτό, στο οποίο συγκαταλέγονταν όλοι σχεδόν οι επιφανείς πολίτες της Κοζάνης, της Καστοριάς και των άλλων πόλεων και κωμοπόλεων της περιοχής, θα αποδώσει τους πρώτους καρπούς του το 1878, σε συνεργασία με το λησταντάρτικο δυναμικό της περιοχής.¹⁹⁴ Το συμπαγέστερο και πολυπληθέστερο ελληνόφωνο στοιχείο το περιλάμβαναν οι νοτιότερες περιοχές των σαντζακιών Κορυτσάς και Σερβίων (καζάδες Ανασελίτσης, Γρεβενών, Κοζάνης, Καϊλαρίων και Σερβίων). Η οριακή θέση των περιοχών αυτών κοντά στα σύνορα του ελληνικού Κράτους ευνοούσε αφενός την αμεσότερη διασύνδεσή τους μ' αυτό αφετέρου δε την ανάπτυξη της οικονομίας και του εμπορίου, γεγονός που, όπως ήταν φυσικό, είχε ως έμμεση συνέπεια και την ανάπτυξη μιας αποκλειστικά ελληνικής εκπαίδευσης σ' αυτές τις περιοχές.¹⁹⁵

¹⁹² Ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν με τη διαθήκη του άφησε στη Σχολή της πόλης το ποσό των 20.000 γροσίων για να καλυφθούν τα έξοδα της λειτουργίας της. Τα χρήματα παραδόθηκαν στους επιτρόπους της Σχολής Δημήτριο Κ. Κοεμτζή, Κωνσταντίνο Δ. Τακιατζή, Γεώργιο Μουράτη και Νικόλαο Τζημηνάκη. Επίσης, το 1848 ο Βενιαμίν δώρισε το ποσό των 6.000 γροσίων στη φυλακή της Κοζάνης, ώστε να καλυφθούν τα έξοδα της διατροφής των Τούρκων και Ελλήνων φυλακισμένων. Ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης διέταξε να τοκισθεί το κεφάλαιο αυτό με τη σύναψη ομολογιών προς τρίτους. Έτσι, με τους κερδισμένους τόκους οι επιτροπικοί της φυλακής θα έκαναν αγορές τροφίμων για την κάλυψη της σίτισης των φυλακισμένων. Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 246, 248.

¹⁹³ Όπως στη Σιάτιστα, στις Σέρρες (1853), στη Θεσσαλονίκη (1854), στην Καστοριά (1858), στην Κοζάνη (1862), στην Έδεσα (1863), στην Κλεισούρα (1866), στο Νυμφαίο (1867) και στο Βελβεντό (1870). Το ίδιο έτος ιδρύθηκε εκπαιδευτήριο στην Εράτυρα Κοζάνης· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», *ό. π.*, σ. 322-323.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, *ό. π.*, σ. 324.

¹⁹⁵ Σοφία Βούρη, *Εκπαίδευση και Εθνικισμός*, *ό. π.*, σ. 37.

Η διάθεση του Κων/νου Τακιατζή να ενισχύσει τα ελληνικά εκπαιδευτήρια της Κοζάνης εκδηλώνεται ήδη από τη δεκαετία του 1850-1860¹⁹⁶, με πολλές χρηματικές και λοιπές δωρεές τόσο προς το Σχολείο¹⁹⁷ της πόλης, με την προσφορά βιβλίων για τους μαθητές που αδυνατούσαν να τα αποκτήσουν, συμβάλλοντας έτσι καθοριστικά στην ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης και στην ενίσχυση της εθνικής συνείδησης του ελληνικού πληθυσμού της Δυτικής Μακεδονίας.¹⁹⁸ Αυτό τεκμηριώνεται από μία επιστολή του Ν. Δ. Στέργιου προς τον Κ. Τακιατζή, στις 2 Απριλίου 1845, όπου αναφέρονται και τα εξής: «[...]Σύμφωνος με Σας διὰ τὴν νεοσύστατην πρόοδον τινὰ Σχολὴν μας δῆλον μου μ' ἐπροβλέψατε ἐν καιρῶ, εἰς μεγίστην ὑποχρέωσιν καὶ γιὰ βιβλία, δείγματα τῆς φιλομούσου καὶ εὐνοϊκῆς καλοκαγαθίας σας, ἐγγενοῦς καὶ εὐνου πρὸς ἐμὲ ἦθους σας [...]».¹⁹⁹

Από την αλληλογραφία του Δημητρίου Λακοβά με τον Κων/νο Τακιατζή, κατά τη δεκαετία 1850-1860, φαίνεται η αποστολή βιβλίων από τη Χαλκίδα στην Κοζάνη μέσω του Κωνσταντίνου Κανατζιούλη.²⁰⁰ Στην πρώτη επιστολή (8 Μαΐου 1853) ο Δημήτριος Λακοβάς αναφέρει στον Κ. Δ. Τακιατζή: «[...] Δι' εὐκαιρίας προηγουμένης σᾶς ἔγραψα ἀπάντων εἰς τὰ γράμματά σας. Σᾶς στέλνω συγχρόνως καὶ τὰ βιβλία με τὸν κύριον Κωνσταντῖνον Κανατζιούλην [...] τὰ ὁποῖα ἀφοῦ ἀναγνώσητε νὰ τὰ χαρήζητε εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῆς βιβλιοθήκης Κοζάνης δι' ἐκεῖ παρ' ἐμοῦ προσδιοριζόμενον [...]».²⁰¹

Στη δεύτερη (16 Σεπτεμβρίου 1855) ο Λακοβάς γράφει στον Τακιατζή:

[...] Διὰ τοῦ ἐξαδέρφου μας Γεωργίου Ν. Τακιατζή, ὅστις ἐλπίζω νὰ εἶναι ἐν τῷ μέσῳ ὑμῶν καὶ τοῦ πατρός, ἔπεμψα βιβλιοράκια τινὰ διὰ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν

¹⁹⁶ Για το ζήτημα αυτό βλ. Γιάννης Μπέτσας, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

¹⁹⁷ ΔΒΚ, Λ/21846 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Στις 27 Ιουλίου 1857 η Εφορεία της Σχολής ενημερώνει τον Κ. Τακιατζή ότι δεν έχει φτάσει ο διδάσκαλος που περιμένουν και αν δεν παρουσιαζόταν εντός 15 ημερών θα φρόντιζαν να βρουν άλλον, ώστε να μην μείνει η Σχολή της πόλεως άνευ Διδασκάλου.

¹⁹⁸ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 228.

¹⁹⁹ ΔΒΚ, Λ/21839 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Το έγγραφο αυτό είναι κομμένο και αρκετά φθαρμένο. Ωστόσο, διακρίνουμε τις μεγάλες ικανότητες του Κ. Δ. Τακιατζή, το υψηλό ήθος του και την μέγιστη βοήθειά του στη Σχολή της πόλης, η οποία συντηρούνταν από συνδρομές Κοζανιτών της Διασποράς. Η συμβολή του ήταν καθοριστική για την πορεία, εξέλιξη και πρόοδο της Σχολής.

²⁰⁰ ΔΒΚ, Λ/21827 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Επιστολή του Δ. Λακοβά από τη Χαλκίδα με ημερομηνία Χαλκίδα, 20 Μαΐου 1855. Ο Κ. Καρατζιούλης ήταν γαμπρός του Δημητρίου Λακοβά (νυμφεύτηκε την Ελένη Λακοβά).

²⁰¹ ΔΒΚ, Λ/21824 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Σχολὴν τῆς Κοζάνης, ὑπὲρ τῶν χιλίων σωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχαν παραγγεῖλει νὰ τὰ ἐγχειρήσῃ εἰς τοὺς Ἐφόρους τῆς Σχολῆς αὐτῆς, ἵνα οἱ Ἐφοροὶ διανέμουν αὐτὰ εἰς μόνον τοὺς ἀπόρους νέους καὶ νέας ἐπιμελεῖς δωρεάν. Ἐλπίζω λοιπὸν νὰ παρέδοκεν αὐτὰ καὶ ὡς μέλος τῆς Ἐφορίας ὅπου εἴσθε ἐλπίζω νὰ φροντίσητε καὶ ὑμεῖς ἵνα διανέμονται ὡς ἡ θέλησίς μου. [...] Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἀναμεταξὺ ὑμῶν καὶ τοῦ πατρὸς του, ἂν ἦχετε ποτὲ τινὰ διαφορὰ, διὰ τῆς παρρησίας αὐτοῦ θέλουν ἐξομαλυνθῆ καὶ ὅπως μετὰ τῆς Σχολῆς ἦχετε νὰ δώσητε ἕν τέλος τῆς διαφορᾶς ταύτης, καθὼς ἐλπίζω καὶ ὁ θεῖος μᾶς κύριος Νικόλας,²⁰² μετὰ τῆς παρακινήσεως τοῦ αὐτοῦ υἱοῦ του νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του καὶ οὕτως νὰ δυνηθῆ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοῦ ν' ἀποκατασταθῆ καὶ νὰ γίνῃ ὠφέλιμος εἰς τὴν Πατρίδα μας».²⁰³

Στην τρίτη ἐπιστολὴ (29 Μαΐου 1859) ὁ Δ. Λακοβάς²⁰⁴ γράφει στον Κ. Τακιατζή:

[...] Διὰ τοῦ Δημητρίου Γ. Κανατζιούλη σᾶς στέλνω τρία σήματα, «Γεροστάθης» ὀνομαζόμενα, ἔκδοσις τοῦ Λέων Μελᾶ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕν δέμα σᾶς τὸ στέλνω διὰ τὸν υἱόν σας, τὸ δεύτερον διὰ τὴν βιβλιοθήκην Κοζάνης καὶ τὸ τρίτον διὰ τὸν υἱὸν τοῦ ἀδερφοῦ μου Νικολάου, ὡς καὶ ἡ ἔσωθεν ἐπιγραφή διαλαμβάνει. Τὰ περιστατικὰ τῆς Εὐρώπης μᾶς τρομάζουν καθημερινῶς ἀύξανομένων τῶν δεινῶν. Ἡ θεία πρόνοια ἂς ἐκδώσῃ τὰς ἀποφάσεις ἐκείνων [...].²⁰⁵

Οἱ τρεῖς παραπάνω ἐπιστολές δείχνουν ὅτι τὰ βιβλία προορίζονταν τόσο γιὰ τὴν προσωπικὴ βιβλιοθήκην τῆς οικογένειας τοῦ Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή (κυρίως γιὰ τὸν γιο τοῦ Τακιατζή, Ἰωάννη) καὶ γιὰ συγγενεῖς τοῦ Λακοβά στην Κοζάνη (ἀδερφοῦ τοῦ Νικόλαο Λακοβά) ὅσο καὶ –κυρίως– γιὰ τὴ βιβλιοθήκην τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς Σχολῆς²⁰⁶ τῆς πόλης, ὥστε νὰ μορφωθοῦν μ' αὐτὰ οἱ χίλιοι νεαροὶ (πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἦταν ἀποροὶ) μαθητές τῆς. Ἐπισημαίνεται ἡ θέληση καὶ ἐπιθυμία τοῦ Λακοβά νὰ μοιρασθοῦν τὰ βιβλία ποὺ ἐστείλε ὡς δωρεά, ἀπὸ τὴν Ἐφορία τῆς Σχολῆς στους μαθητές.

²⁰² Ὁ Νικόλαος Τακιατζής ἦταν θεῖος τοῦ Κ. Τακιατζή. Το 1805-1806 προσφέρει 7,20 γρόσια στο ταμεῖο τῆς ἐπισκοπῆς Κοζάνης. Ἀρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 12.

²⁰³ ΔΒΚ, Λ/21829 (Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁰⁴ Το 1834 ὁ Δημήτριος Λακοβάς προσφέρει στὴ Σχολὴ τῆς Κοζάνης 100 γρόσια. Ἀρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 192.

²⁰⁵ Πρβλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ὁ. π.*, σ. 480-487 καὶ Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ὁ. π., σ. 319.

²⁰⁶ Οἱ ἐπίτροποι τοῦ *Κώδικα Παρεκκλησίων Κοζάνης (1819-1847)*, Νικόλαος Ἀρμενούλης καὶ Ζήσης Τζημινάκης συγκέντρωσαν 166 γρόσια γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ πλήρωσαν τὸ ἀγώγιον τῆς μεταφορᾶς τῶν δωρηθέντων ἀπὸ τὸν Δημητρίο Λακοβά βιβλίων ὁ ὁποῖος ζούσε τὴν Χαλκίδα. Ὁ Νάνος Ντεληβάνης, ἀντίπαλος τοῦ Δ. Κοεμτζή, ἀφιέρωσε στὴ Σχολὴ τῆς πόλης ρούχα γιὰ νὰ μοιραστοῦν στους ἀπορους μαθητές τῆς. Ἀρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 253.

Στο τέλος της δεύτερης επιστολής (16 Σεπτεμβρίου 1855) καταγράφεται ένα αξιοσημείωτο γεγονός. Πρόκειται για μία έριδα που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στα δύο ξαδέρφια, Γεώργιο Ν. Τακιατζή και Κωνσταντίνο Δ. Τακιατζή. Η διένεξη αυτή πιθανόν να δημιουργήθηκε εξαιτίας των διαφορετικών απόψεων για τη διοίκηση της αλληλοδιδασκτικής Σχολής της πόλεως. Ο θείος του Κ. Τακιατζή, Νικόλαος Τακιατζής²⁰⁷ προσπαθεί να μεσολαβήσει, προκειμένου να βρεθεί μία φιλική λύση σ' αυτή τη διένεξη. Με τη σειρά του ο Λακοβάς, προσπαθεί να κατευνάσει τον Κ. Τακιατζή για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος. Λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει αυτή η επιστολή, στην οποία παρατίθεται και ο κατάλογος των βιβλίων που στάλθηκαν, την εκδίδουμε παρακάτω:

Φίλτατέ μοι ἐξάδελφε κύριε Κωνσταντίνε Δ. Τακιατζῆ εἰς Κοζάνην,

Ἐν Χαλκίδι 1 Σεπτεμβρίου 1855

Τὴν ἐπιστολήν σας χθές ἀργά ἔλαβον παρά τοῦ πενθεροῦ τοῦ κυρίου Μ. Τριανταφυλλίδη, εἰς τὴν ὁποίαν βλέπω ὅτι ἀποφασίσατε διὰ τὴν πατρίδα μέσον Σύρου, ὅθεν κατὰ πρῶτον σᾶς εὐχομαι τό εὐτυχές κατευόδιον δι' ἐκεῖ και δεύτερον ἵνα εὐρητε καὶ τοὺς ὑμετέρους ἐκεῖ ὡς ἐπιθυμεῖτε.

Εἶδον ὅσα διὰ τῆς καλοσύνης σας μοῦ προτείνετε νὰ σᾶς στείλω ὅτι διὰ τὴν Κοζάνην ἔχω, ἀλλ' ἐπειδὴ δέν ἤϋρον μέχρι τοῦδε ἀσφαλῆ²⁰⁸ εὐκαιρίαν νὰ σᾶς πέμψω μερικά βιβλία, ὅπου ἔχω ἔτοιμα διὰ τὴν Βιβλιοθήκην τῆς πατρίδος μου,²⁰⁹ μένει νὰ πέμψω ταῦτα δι' ἄλλης εὐκαιρίας, δι' ἐκεῖ ἂν δέν ἔλθητε ἀσφαλῶς ἀπὸ Σύραν διὰ τῆς πόλεώς μας και διὰ τοῦ Βόλου, ἀλλὰ κατ' εὐθείαν διὰ Θεσσαλονίκην ἀπ' αὐτοῦ.

Ὅσα δέ βιβλία διὰ τό ἀλληλοδιδασκτικόν²¹⁰ Σχολεῖον Κοζάνης ἐπιθυμῶ νὰ πέμψω εἶναι τά ἀκόλουθα βιβλία, ὡς ἡ σημειώσις διαλαμβάνει, τά ὁποῖα

²⁰⁷ Ἐφορος τῆς Σχολῆς Κοζάνης τα ἔτη 1830-1840. Ἀρμοδιότητα τοῦ Νικόλαου Τακιατζή ἦταν ἡ συλλογὴ τῶν τόκων ἀπὸ τα κεφάλαια που δάνειζε ἡ Σχολὴ σε τρίτους και τῶν ἀφιερωμάτων ἀπὸ Κοζανίτες τῆς Διασποράς. Στα 1830 συγκέντρωσε 5.000 φιορίνια. Τον διαδέχθηκε στα 1840 ο ἀνιψιὸς τοῦ Κ. Τακιατζή. Ἀρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 3.

²⁰⁸ Ο Λακοβάς ἐπιθυμεί νὰ μεταφερθοῦν τα βιβλία με ασφάλεια, διότι τὴν περίοδο αὐτὴ παρατηρεῖται ἐξαρση τῆς ληστείας στον ἐλλαδικὸ χῶρο.

²⁰⁹ Πρόκειται για τὴ βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς τῆς Κοζάνης.

²¹⁰ Τον 19ο αἰ. ἐκπαιδευτήρια τῆς Μακεδονίας ἐφάρμοζαν συνήθως τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδο, σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ μεγαλύτεροι μαθητές τῆς σχολῆς εἶχαν τὴν υποχρέωση νὰ διδάσκουν τοὺς μαθητές τῶν μικρότερων τάξεων. Με αὐτὸ τὸν τρόπο οἱ διοικούντες κάθε ἐκπαιδευτήριου δὲν χρειαζόταν πολλοὺς διδασκάλους για τὴ λειτουργία τοῦ σχολείου, με ἀποτέλεσμα νὰ ἐξοικονομήσουν ἀρκετὰ χρήματα, τα ὁποῖα διατίθεντο για τὴν ἀγορὰ βιβλίων, που δίνονταν στους ἀπορροὺς μαθητές· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ὁ. π., σ. 324. Βλ., κυρίως, για τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδο διδασκαλίας και τα ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα τὸν 19ο αἰ., Λύδια Παπαδάκη, *Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος στὴν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα*, ἐκδ. Δωδὼν, Ἀθήνα 1992.

άνίσως δύνασθε νά πάρητε μαζί σας καί δι' ἐξόδων μου, ἰδοὺ σᾶς ἐσωκλείω ἕν γράμμα πρὸς τόν κύριον Τριανταφυλλίδην, ὅστις θέλει σᾶς μετρήσει τό ἀντίτιμον αὐτῶν, καθὼς καί ὅσα νομίζητε, δι' ἐξοδά των νά λάβητε παρ' αὐτοῦ καί τότες τά εγχειρῆζετε εἰς πατρίδαν εἰς τούς ἐπιτρόπους τῆς Σχολῆς, ἵνα διανέμητε αὐτά τά βιβλία εἰς Μαθητάς καί Μαθήτριας ἀπόρων γνωστῶν, ἀφοῦ προηγουμένως ἀγοράσητε ἐξ' αὐτῶν ἀπό κάθε εἶδος ἀνά δύο σώματα καί δώσατε εἰς τά τέκνα τῆς ἀδελφῆς μου Αἰκατερίνης, τοῦ ἀδερφοῦ μου Νικολάου, τῆς χήρας τοῦ Ἀλεξάνδρου Λακοβᾶ καί τά ὑπόλοιπα, ὡς εἴρηται, εἰς τούς ἐπιτρόπους τῆς Σχολῆς, ἵνα διανέμονται, ὡς εἶπιον.

Γράμματα διά τήν πατρίδαν δέν σᾶς στέλνω διά τό σύντομον τοῦ καιροῦ, ἀλλά θέλω γράψει ἀκολούθως, ὅταν ὑμεῖς δέν διέλθετε ἐνταῦθα.

Τά βιβλία εἶναι τά ἀκόλουθα:

-100 Ἀλφαβητάρια διά τὰς 4 κλάσεις α, β, γ, δ, ἀνά λεπτά 5.....	δρχ. 5
-50 ὅμοια διά τὰς 5 κλάσεις α, β, γ, δ, ε, ἀνά λεπτά 5.....	δρχ. 5
-50 ὅμοια νέα σύμφωνα μέ τούς πίνακες, ἀνά λεπτά 35.....	δρχ. 17
-100 Προσευχάς ἀπό Ἀ. Κοραῆ Τμῆμα Α', ἀνά λεπτά 4.....	δρχ. 4
-100 Ἑρά Ἱστορία ὅμοια, ἀνά λεπτά 8.....	δρχ. 8
-100 Ἑρά Κατήγησις ὁμοίως, ἀνά λεπτά 6.....	δρχ. 6
-50 Περί θείου Νόμου καί περί 10 ἐντολῶν, ἀνά λεπτά 10.....	δρχ. 5
-50 Διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τοῦ Ἰρβόγγλη (;) ἀνά λεπτά 20.....	δρχ. 10
-50 Σειρά παιδικῆς βιβλιοθήκης ἢ μάθημα φυσικῆς, ἀνά λεπτά 25.....	δρχ. 12
-50 Παιδικῆς Βιβλιοθήκης Χρηστηθείας μαθήματα περί καθήκοντος, ἀνά λ. 15.....	δρχ. 7
-50 ὁμοίως περί συμπεριφορᾶς, ἀνά λεπτά 10.....	δρχ. 5
-100 Προπαῖδιαι διά τὰς 4 ἀριθμητικὰς πράξεις Β και Κ, ἀνά λεπτά 4.....	δρχ. 4
-50 Στοιχεῖα ἀριθμῶν διά τούς προχωρημένους, ἀνά λεπτά 30.....	δρχ. 15
-50 Ψυχολογία πρὸς διδασκαλίαν τῶν παιδῶν, ἀνά λεπτά 15.....	δρχ. 7
-25 Γεωγραφία Στοιχεῖα ἀπό Β' καί Κ'. σύστημα, ἀνά λεπτά 40.....	δρχ. 10
-25 Στοιχεῖα μαθημάτων γεωγραφίας, ἀνά λεπτά ὁμοίως 30.....	δρχ. 7
-50 Καλλιγραφία περιέχουσα καί γαλλικά παραδείγματα, ἀνά λεπτά 25.....	δρχ. 12
-25 Πρώτη τροφή τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρωπίνου νοός ὑπό Γεναδίου.....	δρχ. 80
	Σύνολον δρχ. 162

Αὐταί αἱ τιμαί εἶναι ὡς ἡ προκήρυξις τοῦ Ἀνδρέα Κορομηλᾶ, διαλαμβάνει, κατά διαταγήν τοῦ Ἐπάρχου, ἵνα πωλοῦνται ἀπό τούς Διδασκάλους στόν Δῆμον εἰς ὅλην τήν Ἑλλάδα. Ὅθεν φρόντισον τό συμφερότερον. Ὅ,τι λοιπόν πράξετε σημειώσατέ μοι πρὸς ὁδηγίαν μου. Ἐν τούτοις ἂν δέν ἰδωθοῦμεν εἰς τοῦ ἄλλου πλέον πρόσφερε εἰς τόν Σεβ(αστόν) πατέρα σας ἐκ μέρους μου χαιρετισμούς καί εἰς ὄλους τούς λοιπούς συγγενεῖς καί φίλους τά [λέξι δυσανάγνωστη]. Ὑμᾶς δέ κατασπαζόμενος σας

Εἰμί ὁ ἐξάδελφός σας
Δ. Λακοβᾶς.²¹¹

²¹¹ ΔΒΚ, Λ/21828 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

Όπως φαίνεται από τις παραπάνω επιστολές, ο Κωνσταντίνος Τακιατζής, ως Έφορος της Σχολής Κοζάνης,²¹² παρήγγειλε αρκετά βιβλία²¹³ από τον Δημήτριο Λακοβά, για να ενισχύσει τη βιβλιοθήκη²¹⁴ του Αλληλοδιδασκαλείου της πόλεως. Τα βιβλία αγοράστηκαν σε δραχμές.²¹⁵ Στην Κοζάνη υπήρχαν τότε αρκετοί άποροι μαθητές, οι οποίοι επιθυμούσαν να σπουδάσουν σ' αυτή τη Σχολή.²¹⁶ Η φτώχεια όμως των γονιών τους δεν τους επέτρεπε να εκπληρώσουν την επιθυμία τους για μόρφωση. Έτσι οι διοικούντες της Σχολής, με πρωτεργάτη τον Κων/νο Τακιατζή,²¹⁷ αποφάσισαν

²¹² Το 1861 ο αδερφός του Δημητρίου Λακοβά, που ασχολήθηκε με το εμπόριο στην Πέστη της Ουγγαρίας, αφιερώνει με τη διαθήκη του ένα χρηματικό ποσό για την κάλυψη των αναγκών της Σχολής της Κοζάνης. Όμως, τα δυσβάστακτα χρέη που άφησε πίσω του, καθιστούσαν ανεφάρμοστη αυτή την επιθυμία του. Έτσι, οι πληρεξούσιοι της Σχολής δεν μπορούσαν να λάβουν τη δωρεά, διότι έπρεπε πρώτα να αποπληρώσουν ένα μέρος των χρεών του μακαρίτη, ως νόμιμοι κληρονόμοι μέρους της διαθήκης του. Γι' αυτό το ζήτημα γίνεται λόγος σε επιστολή του Δημητρίου Λακοβά προς τον Κ. Τακιατζή (Χαλκίδα 13 Ιανουαρίου 1861)· ΔΒΚ, Λ/21836 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²¹³ Η ανάπτυξη του εμπορίου των Ελλήνων είχε ως αποτέλεσμα και την πνευματική-εκπαιδευτική ανάπτυξη. Η ακμή της ελληνικής παιδείας στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας και η μεγάλη κυκλοφορία ελληνικών βιβλίων οφείλεται στους Έλληνες απόδημους, κυρίως της Βιέννης. Οι εμπορικοί οίκοι του Σακελλαρίου, του Τακιατζή και του Μουράτη προσφέρουν διάφορα ποσά, για την εκτύπωση ελληνικών συγγραμμάτων. Στη Βιέννη υπήρχαν πολλά τυπογραφία, ένα από τα οποία άνηκε στους Έλληνες αδερφούς Μαρκίδη - Πούλιου από τη Σιάτιστα, οι οποίοι εκδίδουν την πρώτη ελληνική εφημερίδα. Για το ρόλο των αποδήμων Ελλήνων στην εκτύπωση ελληνικών βιβλίων βλ., επιλεκτικά, Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 330 και Φίλιππος Ηλιού, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός: η νεωτερική πρόκληση», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, ό. π.*, τ. 2^{ος}, σ. 13-15.

²¹⁴ Βλ. Χαρίτων Καρανάσιος, «Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, (επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 263-265, 267-269.

²¹⁵ Για τις τιμές των βιβλίων στην Αθήνα, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Τιμές και αγαθά στην Αθήνα (1839-1846), Μια μαρτυρία από το κατάστιχο του εμπόρου Χριστόδουλου Ευθυμίου*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1984, σ. 109-110.

²¹⁶ Τα έξοδα λειτουργίας των σχολείων της Κοζάνης καλυπτόταν, όπως και στις άλλες πόλεις του υπόδουλου Ελληνισμού, από το κοινοτικό ταμείο αλλά και από δωρεές φιλόμουσων Κοζανιτών. Επιπλέον η σχολική Εφορία είχε και ορισμένα ακόμη έσοδα από μερικές συντεχνίες της πόλης, όπως από τη συντεχνία των κηροπωλών και των κρεοπωλών. Αξίζει να αναφερθούν ορισμένοι ευεργέτες και δωρητές των σχολείων της Κοζάνης, οι οποίοι συνέβαλαν τα μέγιστα στην ακμή της ελληνικής παιδείας: ο Δημήτριος Παγούνης, ο μητροπολίτης Βενιαμίν (ο οποίος το 1849 δώρισε στη Σχολή 22.000 γρόσια και 300 τόμους βιβλίων), οι Παναγιώτης και Ιωάννης Μουράτης (που πρόσφεραν 22.000 γρόσια και 14.000 φιορίνια), ο Στάμκος Μάνος (500 λίρες), ο έμπορος και φιλόμουσος Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής (ο οποίος δώρισε οικόπεδο αξίας 10.000 λιρών στη Σχολή της πόλης), ο Ξενοφών Τρανταφυλλίδης, ιατρός του σουλτάνου, (που πρόσφερε 70.000 γρόσια), οι εγκατεστημένοι στο Βουκουρέστι αδελφοί Λάμπρος και Βασίλειος Βαλταδώροι (οι οποίοι πρόσφεραν 2.500 λίρες για να χτιστεί το Γυμνάσιο της πόλης), καθώς και ο Χαρίσιος Μούκας (με δικά του χρήματα χτίστηκε το παρθεναγωγείο)· βλ. Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Εταιρία Μακεδονικών σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 209-210.

²¹⁷ Ο Κ. Τακιατζής διατέλεσε υπεύθυνος της βιβλιοθήκης το 1863, όπως φαίνεται από την εξής σημείωση: «Διά τοῦ παρόντος δηλοποιῶ ὁ ὑποφανόμενος ὅτι ἔλαβον παρά τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Δ.

να συνδράμουν την εκπαίδευση των νέων της πόλης αγοράζοντας βιβλία για τους άπορους μαθητές. Η αγορά των βιβλίων²¹⁸ γινόταν μέσω του Δημητρίου Λακοβά, ο οποίος ενημερώνει τον Τακιατζή για τη μεταφορά των βιβλίων που είχαν παραγγελθεί. Εξαιτίας όμως της ύπαρξης ληστείας παρατηρείται έντονη αργοπορία στη μεταφορά των βιβλίων προς την Κοζάνη, διότι ο Λακοβάς περιμένει να επέλθει η ασφάλεια στις μεταφορές, ώστε να αποστείλει την παραγγελία.

Όλα τα βιβλία προέρχονταν από το ελληνικό Κράτος, σε μια προσπάθεια αναζωπύρωσης και ενίσχυσης της ελληνικής εθνικής συνείδησης, καθώς και της Ορθόδοξης θρησκευτικής πίστης στη Μακεδονία, κατά την περίοδο της Βουλγαρικής εξαρχίας.²¹⁹ Γι' αυτό αποστέλλονται βιβλία ελληνικής ιστορίας, εκμάθησης της ελληνικής γραφής, αλφαβητάρια, βιβλία με θρησκευτικό περιεχόμενο (Ιερά κατήχηση και Ιερά ιστορία), βιβλία ψυχολογίας, καλλιγραφίας, εκμάθησης συμπεριφοράς, αριθμητικής, φυσικής, γεωγραφίας και βιολογίας. Το επίπεδο των μαθητών ήταν υψηλό την εποχή στην οποία αναφέρεται αυτό το έγγραφο. Η Σχολή της πόλης ήταν επιπέδου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.²²⁰

Η προσφορά αυτής της Σχολής φαίνεται και από μία επιστολή (Καστοριά 28 Απριλίου 1852), του Ιωάννη Ν. Μεμόζια προς τον Κ. Τακιατζή. Ο Ιωάννης ενημερώνει τον Κωνσταντίνο ότι επρόκειτο να αποστείλει τον γιο του Χριστόδουλο για σπουδές στην Σχολή της Κοζάνης και ζητάει από τον Τακιατζή να φροντίσει για

Τακιατζή δώω τόμους τοῦ Κυριακοδρομίου ἐπί σκοπῶ νά τούς ἐπιστρέψω μετά τήν μελέτην. 1863 Ἰουνίου 14, Κοζάνη. Ο παπά Γιάγκος». Ο παπά Γιάγκος ήταν ο Ιωάννης Ναουμίδης. Οι τόμοι που δανείσθηκε είναι μάλλον το *Κυριακοδρόμιο των Ευαγγελίων* και των *Αποστόλων* του Νικηφόρου Θεοτόκη· βλ. Β. Γ. Σαμπανόπουλος, «Συμβολή στη μελέτη της διακινήσεως του βιβλίου επί τουρκοκρατίας, Χειρόγραφες αποδείξεις δανεισμού βιβλίων από τη βιβλιοθήκη Κοζάνης των ετών 1821-1863», *Ο Ερανιστής* 47 (1970), σ. 204-205.

²¹⁸ Τα βιβλία προορίζονταν για τους μαθητές της Σχολής. Όπως διαπιστώνουμε, το 1820 οι μαθητές της Σχολής εξετάστηκαν γραπτώς, μετά την Κυριακή της Ορθοδοξίας, σύμφωνα με το παρακάτω πρόγραμμα. Η Α' τάξη εξετάσθηκε στα Μαθηματικά, στη Γεωμετρία, στη Λογική και στη Μεταφυσική. Η Β' τάξη εξετάσθηκε στην Παλαιά και Καινή διαθήκη, στον ιαμβικό στίχο (μουσική) και στην Γεωγραφία της Ελλάδας, Ιταλίας, Γαλλίας, Ισπανίας και Πορτογαλίας. Η Γ' τάξη εξετάσθηκε στη Γραμματική (Μέρη του λόγου), στην φυσική Ιστορία και στην παιδική εικονογραφία. Η Δ' τάξη εξετάσθηκε στον σχηματισμό ρημάτων. Η Ε' τάξη εξετάσθηκε στην ορθή ανάγνωση καθώς και στην προσωδία και η ΣΤ' τάξη εξετάσθηκε στα στοιχεία των γραμμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εξέταση την ίδια ημέρα έγινε η εξέταση όλων των τάξεων στην ιερά κατήχηση της Ορθόδοξης πίστεως. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η διδασκαλία στη Σχολή της Κοζάνης είχε, πρωτίστως, εθνικό και ηθικοθρησκευτικό περιεχόμενο και προσανατολισμό· βλ. Χαρίσιος Μεγδάνης, *Αγγελία, ό. π.*, σ. 16-17.

²¹⁹ Βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», *ό. π.*, σ. 318.

²²⁰ Την περίοδο 1850-1890 έγινε η μετατροπή του «Ελληνικού σχολείου» της πόλης σε πλήρες Γυμνάσιο. Για τον λόγο αυτό συγκεντρώθηκαν μέσα σε δύο έτη με έρανο 185.638 γρόσια τα οποία, όμως, διατέθηκαν για άλλο σκοπό· βλ. Σ. Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική, ό. π.*, σ. 206.

την εγκατάσταση του γιου στην Κοζάνη και για την σωστή διαπαιδαγώγηση του με πολλές συμβουλές και νουθεσίες. Αυτό όμως δεν συνέβη, καθότι ο δάσκαλος Ράλλης Αλβανός που υπηρετούσε στο Σχολείο της Καστοριάς μετέβη στην Κορυτσά, με αποτέλεσμα το σχολείο της Καστοριάς να μείνει χωρίς δάσκαλο. Έτσι, ο Ιωάννης Μεμόζιας αποφασίζει να στείλει τον γιο του στην Σχολή της Κοζάνης, όπου δίδασκε ο Σιατιστινός διδάσκαλος Αργυριάδης, για να αποκτήσει τις βασικές γνώσεις δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Έπειτα, θα στείλει τον Χριστόδουλο για σπουδές στο εξωτερικό, προκειμένου να εργαστεί μετά σε κάποιο εμπορικό κατάστημα των ελληνικών εμπορικών οίκων της Κεντρικής Ευρώπης.²²¹

Στα 1855 ο Κων/νος Δ. Τακιατζής κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να ιδρυθεί «Μακεδονικό Γυμνάσιο» στην Κοζάνη, αλλά δεν τελεσφόρησαν εξαιτίας πολλών προβλημάτων που παρουσιάστηκαν στην κοινότητα της πόλης, χωρίς να είναι εξακριβωμένες, μέχρι στιγμής, οι αιτίες της δημιουργίας τους. Πιθανόν, οι αρχές της κοινότητας και οι επιφανείς άνδρες της πόλης να μη συντόνισαν τις προσπάθειές τους ή να να ενέργησαν με λανθασμένο τρόπο σε ένα ζήτημα μείζονος σημασίας για τον ελληνισμό της Μακεδονίας.

Μία χαρακτηριστική μαρτυρία-απόδειξη του ενδιαφέροντος του Κ. Τακιατζή για την εκπαίδευση των νέων της ευρύτερης περιοχής αποτελεί η παρακάτω επιστολή του Ν. παπά Ευαγγέλου από τον Βελβεντό Κοζάνης προς τον Κ. Τακιατζή. Λόγω της σημασίας της για τη μελέτη μας, παραθέτουμε τα κυριότερα σημεία της:

Βελβεντό, 15 Οκτωβρίου 1866

Ὁ κοινὸς φίλος μας Ἰ. Εὐστρατιάδης, ἀνὴρ εὐπαιδευτος, σώφρων καὶ ἐνάρετος, χαίρει λέγων πάντοτε εἰς τὰς ἀνατρεπούσας τὴν δημοσίαν ἠθικὴν καινοτομίας τοῦ συρμοῦ ἐκ Κορυτσᾶς ἀκόμη εἶχε σχηματίσει λίαν ἐθνικὴν ἰδέαν περὶ δὲ τοῦ μόνου ὀρθοβατοῦντος τότε κοινοῦ της Κοζάνης, τῶν σχολικῶν αὐτῆς καὶ τῶν διεπόντων ταῦτα δὲ καὶ τὰ τῆς πόλεως, ἀφοῦ μάλιστα ἔκαμεν εἰς αὐτοῦ ἀρεστὴν ἐντύπωσιν ἢ μετὰ τοῦ καλοῦ ποιμενάρχου «ἡμῶν εὐχαρίστως γνωριμία τοῦ ἐν Κορυτσᾷ [...].

Ἐμάντευε πάντοτε ὅτι ἡ Κοζάνη, συναισθανομένη τὴν ἠθικὴν ἀνάγκην τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῶν τέκνων της παρ' ἀνδρὸς εὐπαιδύτου δὲ καὶ ἐναρέτου, πλείω μὲν ἔχοντος πλεονεκτήματα ἐλάττω δὲ μειονεκτήματα πάντων τῶν ὁμοτεχνῶν, ἔμελλε πότε ν' ἀποβλέψη εἰς τε τὴν ἰκανότητα καὶ ἀρετὴν αὐτοῦ, ἅτινα σπανίως εὐρίσκονται ἠνωμένως ματακινοῦσα αὐτοῦ

²²¹ ΔΒΚ, Λ/21886 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

διευθυντήν τῶν σχολικῶν τῆς ἐπ' ἀνταξίῳ τῆς ἰκανότητάς του μισθοῦ καὶ τῶ ὄντι δὲν ἠπατήθη ὁ χρηστὸς οὗτος φίλος μας εἰς τὰ ἰδέας του [...].

Τὸ ὑμέτερον ὄξυδερκὲς ἄτομον, ὡς ἄλλοτε ἐπὶ τῶν σχολικῶν τῆς Κοζάνης, διότι καίτοι μακρὰν τῆς ὄντες προυνοήσατε πάλιν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τῆς προόδου τῶν ἐκπαιδευτικῶν τῆς προτρέψαντες αὐτὸν νὰ πεισθῇ ἐκ τῆν ἀναδοχῆν τῆς χειρευούσης τότε ἔδρας τῆς Κοζάνης. Κατὰ πόσον ἔμελλον νὰ ἰκανοποιηθῶσιν αἱ εὐχαὶ ὑμῶν ὅτι θὰ ἐβλέπετε τὴν Σχολὴν ὑμῶν εἰς ἀληθῆς Γυμνάσιον μεταποιουμένην διὰ τῆς διδασκαλίας ὅλου τοῦ κύκλου τῶν γυμνασιακῶν μαθημάτων, τοῦτο ὑμεῖς μὲν ἠθέλητε συναισθανθῆ ἔν τῆ εὐαισθησίᾳ Σας, ἐγὼ δὲ δὲν δύναμαι εἰμὴ μόνον διὰ τὸ μαντεύσω.

Ἀλλὰ βάσκανος, ὡς φαίνεται, δαίμων φθονήσας τὴν ὑποβόσκουσαν ταύτην ἠθικὴν εὐημερίαν τῆς Κοζάνης ἀπεκόλυσεν αὐτὴν τοῦ νὰ διοργανώσῃ πρότυπον ἑλληνικοῦ σχολείου ἐν Μακεδονίᾳ, τοῦ ὁποίου οἱ μαθηταὶ ἠθέλαν γίνεσθαι ἄξιοι ἀκροάσεως ἐπιστημῶν μεταβαίνοντες ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ἔθνικὸν Πανεπιστήμιον, ὡς ἐκ πείρας γνωρίζω τοῦτο γενομένον εἰς μαθητὴν Ἀλβανόν, ἑτερόγλωσσον καὶ μετρίας εὐφυΐας.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἰκανοποιηθεῖτε καὶ διὰ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν σχολικῶν Σας, ἀλλ' ἐγὼ ἐκφράζομαι ἀπλῶς τὰς πεποιθήσεις, τὰς ὁποίας ἐσχημάτισα περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις πρὸ παντὸς ἄλλου ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ὠφέλιμος εἰς τὸ κεντρικόν τῆς Μακεδονίας Σχολεῖον τοῦτο ἐνισχύων τὴν ἱεράν λειτουργίαν τῶν Μουσῶν κατὰ τῆς προπαγάνδας τοῦ Βουλγαρισμοῦ, τοῦ ὁποίου αἱ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν δυσμενεῖαι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κοζάνῃ ἐκοινωνήθησαν συνωμοτούντων βαρυκέφαλως τῶν ἀτυχῶν καὶ ἀθλίων ἀνδραρίων τῆς φυλῆς ταύτης καὶ ἀνθισταμένων κατὰ πάσης σκοπικῆς καὶ ἐπωφελοῦς τῆ κοινωνία ἐνεργείας τῆς ὑγειαινούσης μερίδας. Τὴν ἀθλιότητα ταύτην διεκτραγωδῶν ὁ κοινὸς φίλος μας κατεδῶν δὲ διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως τὴν ἀρετὴν τῶν πρότερον τὰ τῆς πόλεως πραττόντων καὶ τὴν μοχθηρίαν καὶ [λέξις δυσανάγνωστη] θέματος τοῦτο ἔχω νὰ εἰπῶ, ἀπέχω ἐγ' αὐτὸν διὰ ν' ἀποφύγω τὴν μακρυγορίαν μου ταύτην [...].

Περὶ μὲν τῆς παραλαβῆς τῶν βιβλίων Σᾶς βεβαιῶ ὅτι ἐλήφθησαν ἀσφαλῶς καὶ θ' ἀποσταλῶσιν ὅταν ζητηθῶσιν παρὰ τοῦ ἰδιοκτήτου αὐτῶν. Περὶ τῆς Βυζαντίδος, περιελθούσης εἰς χεῖρας τοῦ Κ. Γ. Ζήσου, θέλω φροντίσει νὰ τὴν λάβω καὶ νὰ τὴν στείλω πρὸς ὑμᾶς. [...].²²²

Ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ μαρτυρεῖ τὴν προσπάθεια τοῦ Ν. παπᾶ Ευαγγέλου γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ διδασκάλου Ἰωάννου Ευστρατιάδου στὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῆς Κοζάνης. Ὁ Ευαγγέλου προβάλλει τὶς ἀρετὲς καὶ τὶς γνώσεις τοῦ ἐν λόγῳ διδασκάλου, στὸν Κ. Τακιατζή, ὥστε αὐτὸς νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἀμεση τοποθέτηση τοῦ Ἰω. Ευστρατιάδου στὴ Σχολή, ἡ ὁποία παρέμενε χωρὶς διδάσκαλο αὐτὴ τὴν περίοδο.

²²² ΔΒΚ, Λ/21915 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

Στηρίζει δε τα επιχειρήματά του στη θετική γνώμη του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης, Ευγένιου Πατέρα, ο οποίος γνώριζε τον εν λόγω διδάσκαλο και τον ξεχώριζε για χαρακτήρα του. Επισημαίνει δε την προσφορά της Σχολής της πόλης στον ελληνισμό, καθώς διαπαιδαγωγούσε με σωστές αρχές τα τέκνα όχι μόνο των Κοζανιτών, αλλά και άλλων δυτικομακεδόνων. Επίσης, ο Ν. Ευαγγέλου τονίζει την άμεση ανάγκη για δημιουργία ενός «Μακεδονικού Γυμνασίου», το οποίο θα αποτελούσε το πρότυπο ενός σχολείου για την ευρύτερη περιοχή και θα πρόσφερε στους μαθητές του όλο τον κύκλο των γυμνασιακών μαθημάτων. Έτσι, οι Έλληνες υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, την προπαγάνδα των Βουλγάρων· θεωρεί δε τη Σχολή της πόλης ως πολύ σημαντικό σχολείο για τη Μακεδονία, το οποίο θα έπρεπε να αναπτύξει μία σύγχρονη για την εποχή δυναμική στην διδασκαλία των εγκύκλιων μαθημάτων. Τα επιχειρήματα του Βελβεντινού λογίου στηρίζονταν στο γεγονός ότι οι μαθητές θα ήταν ακόμη έτοιμοι να φοιτήσουν στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους στην Κοζάνη.

Παρ' όλα αυτά, ο Ευαγγέλου εκφράζει την απορία του, καθώς δεν μπορεί να διανοηθεί ότι δεν τελεσφόρησε η δημιουργία του «Μακεδονικού Γυμνασίου»²²³ στην πόλη, ενώ υπήρξε μία κοινή μέριμνα για τα εκπαιδευτικά ζητήματα της κοινότητας της Κοζάνης και είχαν συγκεντρωθεί από φιλόμους Κοζανίτες τα απαιτούμενα χρήματα για τη δημιουργία του. Κλείνοντας, ενημερώνει και καθησυχάζει τον Κ. Τακιατζή για την εξέλιξη του ζητήματος της αποστολής βιβλίων στη βιβλιοθήκη της σχολής της πόλεως.

Ας σημειωθεί ότι το ποσό που συγκεντρώθηκε από διάφορους φιλογενείς, φιλόμους και οικονομικά ισχυρούς άνδρες της πόλης και της εμπόρου της Διασποράς για το κτίσιμο του «Μακεδονικού Γυμνασίου» έφτασε τα 195.000 γρόσια. Η αργοπορία και η λανθασμένη προσέγγιση του θέματος από τις αρχές της κοινότητας, είχε ως αποτέλεσμα τα συγκεντρωθέντα χρήματα να δαπανηθούν –όπως

²²³ Την ίδια περίοδο γίνονται στην Κοζάνη πολλά δημόσια έργα, κτίζονται νέες εκκλησίες και ιδρύονται νέα σχολεία. Το 1855 κτίζεται το περίφημο κωδωνοστάσιο (καμπαναριό), με χρήματα από δωρεές αποδήμων και προορίζονταν για την ενίσχυση των σχολείων. Στα 1857, ανεγείρεται ο ναός του Αγ. Κωνσταντίνου, το 1858 ιδρύεται τελωνείο και το 1865 η Κοζάνη συνδέεται τηλεγραφικά με τα Ιωάννινα, το Μοναστήρι, τη Λάρισα και τη Θεσσαλονίκη. Το 1872 ιδρύεται Παρθεναγωγείο, δίδεται προσοχή στη ρυμοτομία της πόλης, κατασκευάζονται κρήνες και υπόνομοι, ενώ από τα μέσα του 19ου αι. έντονη είναι η προσπάθεια των κατοίκων για ανέγερση Γυμνασίου, το οποίο τελικά χρηματοδοτούν οι αδελφοί Βαλταδώρου στα 1900· βλ. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, σ. 103.

είδαμε και παραπάνω– εξολοκλήρου για την ανέγερση του κωδωνοστασίου («Καμπαναριού») της πόλης.²²⁴

Στο παρακάτω έγγραφο καταγράφονται αναλυτικά οι δωρεές των φιλόμουσων Κοζανιτών για το πόνημα της δημιουργίας του Γυμνασίου:

«Όσα χρήματα φαίνονται να ἔχωμεν διὰ τὸ γυμνάσιον:

Ἀπὸ Κοτιούλα Στεφάνου μέχρι 10 Ἀπριλίου.....	γρ. 420
Ἀπὸ Νικόλαον Μπαλαδῶρον.....	γρ. 552
Ἀπὸ Γεώργιον Νεβεσκιώτην.....	γρ. 862
Ἀπὸ Δημήτριον Τυφοζύλου.....	γρ. 1.510
Ἀπὸ Νῆκον Λαδᾶν.....	γρ. 1.794
Ἀπὸ Κώτιαν Λιάτζιου.....	γρ. 645
Ἀπὸ Παναγιώτην Λιούφην.....	γρ. 805
Ἀπὸ Τζητζήκου Καρακάση.....	γρ. 1.636
Ἀπὸ Ντιόντιον Νεβέσκαλην.....	γρ. 680
Ἀπὸ Πορφύλιον Λιζιανούλη.....	γρ. 1.380
ἈποΜήσιον Γιανούλη.....	γρ. 400
Ἀπὸ Κώτιαν Μπεγάνην.....	γρ. 2.760
Ἀπὸ Νικόλαον Πάπουραν.....	γρ. 6.900
Ἀπὸ Στέφον Μούκαν.....	γρ. 6.500
Ἀπὸ Πausανίαν Σακελαρίου.....	γρ. 6.727
Ἀπὸ Χαρίσιον Κουτζιμάνη 25 Μαρτίου.....	γρ. 1.200
Ἀπὸ Κοεμτζόπουλον.....	γρ. 2.500
Ἀπὸ Μαρηγὸ Ναμοκλή.....	γρ. 5.700
Ἀπὸ Νικόλαον Βουργαρόπουλον.....	γρ. 3.522
Ἀπὸ Γιάννην Ματιάκην.....	γρ. 290
Ἀπὸ Σιδέρην Τζούκαλαν.....	γρ. 600
Ἀπὸ Λώλιον Π. Ρούσση.....	γρ. 400
Ἀπὸ Γιαννάκην Ἀλεξίου.....	γρ. 2.120
Ἀπὸ Παπὰ Δημήτριον Καλιακούδα.....	γρ. 1.600
Ἀπὸ Τιτέλη Χριστοδούλου.....	γρ. 6.300
Ἀπὸ Μετζιον Κουντουρά.....	γρ. 320
Ἀπὸ Ρούσσω Κοεμτζήν.....	γρ. 15.700
Ἀπὸ Γιάννην Γούτια Φώτη.....	γρ. 2.000
Ἀπὸ Γιάννην Φερφέρην.....	γρ. 2.645
Ἀπὸ Νικόλαον Ἀρμενούλην.....	γρ. 1.935
Ἀπὸ Κωνσταντῖνον Σούμπεσην.....	γρ. 1.600
Ἀπὸ Νήναν Βουργαρόπουλου.....	γρ. 912
Ἀπὸ Νικόλαον Κωνσταντά.....	γρ. 575
Ἀπὸ Θανάσην Μιουστάκα.....	γρ. 575
Ἀπὸ Δημήτριον Τζημουλά.....	γρ. 1.100
Ἀπὸ παπὰ Δημήτριον Πιντάρη.....	γρ. 1200
Ἀπὸ Γεώργιον καὶ Νάννον Καρακάση.....	γρ. 1400

²²⁴ Βλ. Ν. Π. Δελιαλῆς, *Διαθήκαι ευεργετών, ό. π., σ. 14-15.*

Από Αικατερίνην Λουλόπλου.....	γρ. 980
Από Νικόλαον Τζουμή.....	γρ. 1.720
Από Ζήσην Κοεμτζή.....	γρ. 2.200
Από Νικόλαον Τακιατζή.....	γρ. 3.225
Από Λιάκον Μ. Νεβεσκάλην και Φίλιππον.....	γρ. 5.250
Από Κώτιαν Γ. Τζημηνάκη.....	γρ. 1.030
Από Πολύζου και Νάννον Τζουμή.....	γρ. 5.075
Από Γιαννάκην Βουλγαρόπουλον.....	γρ. 1.150
Από Νικόλαον Τακιατζήν.....	γρ. 5.200
Από Μαλούση Μιτζιάλου.....	γρ. 2.590
Από Νάννον Μιτζιάλου.....	γρ. 2,960
Από Άγιον Δεσπότην μας.....	γρ. 1.240
Από αδέρφια Γιάννην και Γεώργιον Δ. Βλάχου.....	γρ. 5.250
Από Νάτζιον Πάπουν.....	γρ. 1.000
Από Μήλλιον Χρήστον.....	γρ. 6.700
Από Μετζιον Γεωργίου Νταουρούση.....	γρ. 240
Από Λάζον Π. Ρούσση.....	γρ. 2.700
Από Δημήτριον Ταρτούφη.....	γρ. 640
Από Μάρκον Ματιάκην.....	γρ. 265
Από Γεώργιον Κανάραν.....	γρ. 2.600
Από Γούτζιον Τζαρτώνη.....	γρ. 4.924
Από Μανώλην και Χαρισίου Κλήδη.....	γρ. 6.500
Από Λιόλιον Κουτζημάνη.....	γρ. 1.720
Από Νικόλαον Π. Ίωάννου.....	γρ. 3.880
Από Λάζον Παζιά.....	γρ. 100
Από Κώτιαν Ξονάδαν.....	γρ. 1.020
Από Άγιον Δεσπότην μας.....	γρ. 8.490
Από Όστέτιον.....	γρ. 1.000
Έτι.....	γρ. 3.576
	Σύνολον γρ. 195.000». ²²⁵

Αξίζει να επισημανθεί πως το όραμα για τη δημιουργία του «Μακεδονικού Γυμνασίου» προήλθε από την Μακεδονική επιτροπή, η οποία ιδρύθηκε και λειτούργησε στην Αθήνα, πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Πρόεδρος της επιτροπής διαδραμάτισε ο Θεοφάνης και μέλη του διοικητικού συμβουλίου, οι κύριοι Γρ. Παπαδόπουλος, Μαργαρίτης και ο αντισυνταγματάρχης Αρτεμίσης. Έπειτα, τα μέλη της επιτροπής κατανόησαν πως η δημιουργία του γυμνασίου ήταν μονόδρομος για την πόλη της Κοζάνης, καθώς η Σχολή της πόλεως είχε περάσει σε φάση παρακμής, πιθανόν εξαιτίας της έλλειψης χρηματικών κεφαλαίων για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών της. Το γεγονός αυτό πιστοποιείται από την επιστολή του Γ. Κ. Τσενίδη προς τον Κ. Δ. Τακιατζή (30

²²⁵ Δεν υπάρχει χρονολογία στο έγγραφο. Υπολογίζουμε να συγγράφηκε μεταξύ των ετών 1866-1868. ΔΒΚ, Λ/22420 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Μαρτίου 1857), στην οποία ο Κοζανίτης υπότροφος αναφέρει: «*Περὶ τοῦ Σχολείου τῆς Κοζάνης δὲν βλέπω τῶν ἀρχαίων Κοζανίτων τὴν πρόνοιαν. Ἀλλ' ἂν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, φωνὴν λαβὼν, ἐρωτήσῃ ὑμᾶς, ποῦ οἱ φιλόκαλοι ἐκεῖνοι Κοζανῖται, ποῦ τὸ Σχολεῖον τῆς Κοζάνης, ὅπερ ἐγὼ κατὰ τὸ 1750 ἔτος διεύθυνα; τί ἀπολογήσεσθε τότε; Διότι δι' ἀληθῶς εἶπεῖν, Σχολεῖον καλῶς ἐξαρτημένον δὲν ἔχετε [...]*».²²⁶

Στο ίδιο πλαίσιο, τα μέλη της επιτροπῆς αλληλογραφούσαν με τους επικεφαλῆς των εκπαιδευτηρίων σε ὅλες της πόλεις της Μακεδονίας και ενημερωνόταν αφενός για την κατάσταση της κάθε τοπικῆς σχολῆς ἢ του κάθε τοπικοῦ εκπαιδευτηρίου και αφετέρου για την εξέλιξη της αριστείας των μαθητῶν σε κάθε Μακεδονικὴ πόλη, που βρισκόταν ὑπὸ οθωμανικὴ κυριαρχία. Ὅπως αποδεικνύεται ἀπὸ την αλληλογραφία του υποτρόφου Γ. Κ. Τσενίδη με τον Κ. Δ. Τακιατζή, τὸ διοικητικὸ συμβούλιο της Μακεδονικῆς επιτροπῆς ἀποφάσιζε σε ποιους μαθητῆς θα χορηγούνταν υποτροφίες για σπουδῆς στα εκπαιδευτικὰ ἰδρύματα της Ἀθήνας:

Ἡ Αὐτοῦ Παναγιότης, ὁ ἐμοῦ Γέρον ἐν ἰδιαιτέρα πρὸς ἐμὲ ἐπιστολὴν αὐτοῦ μοι περιέκλεισε τὰ γράμματα τῆς Κοζάνης πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Μακεδόνων, τὸν πρόεδρον αὐτῆς κύριον Θεοφάνην καὶ τὸν ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τιμώμενον παρὰ τῶν Μακεδόνων κύριον Γρ. Παπαδόπουλον, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἰδιαιτέραν τοῦ κυρίου Μαργαρίτου πρὸς τὸν ἐνταῦθα ἀντισυνταγματάρχην κύριον Ἀρτεμίσην, τὰ ὅποια καθ' ἑαυτὰ εἰσὶν καλὰ λίαν! Καὶ καλῶς ἐσκέφθητε πέμπσαντές μοι αὐτὰ ἀπὸ τοῦδε, μὴ περιμένοντες δηλαδὴ τὴν ἀρχὴν τοῦ Σχολαστικοῦ ἔτους, ὅτι δυνηθέντες ἐγγράφονται οἱ ὑπότροφοι, καθόσον καὶ ἐγὼ τὸν Μάρτιον καὶ ἔτι πρότερον, ἀνενηλθεῖς εἰς Κοζάνην τῇ ἐπιτροπῇ διὰ τοῦ κυρίου Γρ. Παπαδόπουλου, τὸν Αὐγουστον ἐλθὼν, ὅταν ἦλθον εἰς Ἀθήνας μόλις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Νοεμβρίου ἐνεκρίθη ὑπότροφος, ἄλλως δὲν εἶναι καὶ ἀποδεκτόν, ὅτι οἱ μὴ προβιβαζόμενοι μαθηταὶ εἰσὶν ἀπαράδεκτοι, ἅφ' οὔ καὶ οἱ ὄντες ὑπότροφοι διαγράφονται ἐὰν μὴ προβιβασθῶσιν [...]».²²⁷

Ἀπὸ την παραπάνω ἐπιστολὴ παρατηροῦμε πως κάθε μακεδονικὴ πόλη μπορούσε να ἀποστείλει υποτρόφους στην Ελλάδα, για να σπουδάσουν στα εκπαιδευτικὰ ἰδρύματα της πρωτεύουσας. Ὁ Γ. Κ. Τσενίδης ἐπιλέχθηκε ως ὑπότροφος ἀπὸ την Κοζάνη, να φοιτήσῃ στην Ριζάρειο Σχολή.²²⁸ Ἔτσι, οἱ ὑπότροφοι, μετὰ τὸ πέρασ των σπουδῶν

²²⁶ ΔΒΚ, Λ/22196 (Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

²²⁷ ΔΒΚ, Λ/22197 (Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

²²⁸ Στα 1857, ὁ Κοζανίτης Γ. Κ. Τσενίδης φοίτησε ως ὑπότροφος της Μακεδονικῆς επιτροπῆς στην Ριζάρειο Σχολή. Σε ἐπιστολὴ του πρὸς τον Κ. Δ. Τακιατζή (16 Μαρτίου 1857) σημειώνει ὅτι: «[...] Περὶ δὲ τοῦ Ἰω. Μήλιου ὅτι πρὸς μοὶ συστήσετε αὐτὸν ἀνεγνώρισα τοῦτον, φίλον πατρὸς φίλτερον γόνον ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ, διότι φοιτῶ καὶ ἐγὼ ἐκεῖθεν, ἀκούσας τὴν ἠθικὴν, θεολογικὸν μάθημα καὶ

τους, θα μπορούσαν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους και να ενισχύσουν τον ελληνισμό της Μακεδονίας, η οποία βρισκόταν κάτω από οθωμανική κυριαρχία. Ως ποινή για την αποτυχία της ολοκλήρωσης των σπουδών τους αποτέλεσε η διαγραφή των υποτρόφων από τα ιδρύματα που φοιτούσαν και η άμεση επιστροφή τους στην γενέτειρά τους. Η αλληλογραφία του Γ. Κ. Τσενίδη με τον Κ. Τακιατζή δείχνει τη συμβολή του δεύτερου στο έργο της Μακεδονικής επιτροπής, καθώς ο έφορος της Σχολής Κοζάνης έπρεπε να αποστείλει τους καλύτερους μαθητές της Σχολής Κοζάνης, για να φοιτήσουν στην Αθήνα.

Άλλη μία προσφορά του Κ. Τακιατζή στη γενέτειρά του, παρόλο που αυτή ξεπερνά τα χρονικά πλαίσια της μελέτης μας είναι το ότι το 1873, μαζί με τον διευθυντή του «Ελληνικού σχολείου» της Κοζάνης Ιωάννη Καλοστύπη και τον γυμνασιάρχη Χρήστο Γιαννόπουλο, πήραν την πρωτοβουλία για την ίδρυση ενός Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου,²²⁹ με το όνομα «Ο Φοίνιξ».^{230,231} Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο του «Φοίνικος» συγκροτήθηκε, το 1874. από τα εξής άτομα: Ως επίτιμος πρόεδρος εξελέγη ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης Ευγένιος, πρόεδρος ο Κων/νος Τακιατζής, αντιπρόεδρος ο Ι. Καλοστύπης, ταμίας ο Εμμανουήλ Γ. Λιάκου, γενικός γραμματέας ο Χαρίσιος Κλείδης, ειδικός γραμματέας ο Χρ. Γιαννόπουλος, επιμελητής της βιβλιοθήκης ο Θεόδωρος Σαρχατλής και σύμβουλοι οι Ζήσης Τζιμινάκης, Μήλιος Χρήστου και ο ιατρός Δημήτριος Στεργίου.

Επιπλέον, ο Κ. Τακιατζής βοηθούσε όσους συγγενείς του είχαν οικονομικές ανάγκες. Αυτό φαίνεται από τα αρχειακά τεκμήρια που ακολουθούν. Πρόκειται για μία επιστολή του Δημητρίου Λακοβά από την Χαλκίδα προς τον Κ. Τακιατζή και

τὰς Κυριακᾶς, ὅτε λαμβάνω τὴν ἄδειαν διὰ τὸν φίλον μου τοῦτον παρὰ τοῦ οἰκονόμου τῆς Σχολῆς καὶ μετ' αὐτοῦ ἐξέρχομαι εἰς τὸν περίπατον καὶ περιφερόμεθα ὅπου ἔξεστιν ἡμῖν περιφέρεσθαι καλογήρους». ΔΒΚ, Λ/22195 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²²⁹ Η ίδρυση φιλεκπαιδευτικών συλλόγων στη βόρεια Ελλάδα κατά την ανωτέρω περίοδο είναι συχνό φαινόμενο· βλ. Στ. Παπαδόπουλος, «Εισαγωγή στην ιστορία των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19ο και 20ο αιώνα», *Παρνασσός*, περ. β', 4 (1962) 247-258.

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 211-212.

²³¹ Σύμφωνα με τον κ. Χ. Καρανάσιο, ο Φοίνιξ είχε κατά βάσιν εθνικό χαρακτήρα και στόχευε στην αντιμετώπιση της βουλγαρικής-σλαβικής επιρροής στην περιοχή. Ο σύλλογος ζήτησε κατά το έτος 1874 συμπαράσταση από προσωπικότητες και εφημερίδες των Αθηνών, καθώς και τη δωρεάν αποστολή φύλλων των εφημερίδων στον αντιπρόσωπο του συλλόγου στη Θεσσαλονίκη Δ. Παπαβασιλείου για το «αναγνωστήριο» και τη «βιβλιοθήκη» του –δεν πρέπει να συγχέονται με την Κοινοτική Βιβλιοθήκη και τον «Οἶκος Βελτιώσεως». Κατά τη διετή λειτουργία του –διαλύθηκε λόγω έλλειψης πόρων και διχόνοιας πιθανώς τον Ιούλιο του 1876–, συγκέντρωσε 150 βιβλία και φυλλάδια, κάποια από τα οποία πιθανώς κατέληξαν στην Κοινοτική Βιβλιοθήκη. Αναλυτικότερα, βλ. Χ. Καρανάσιος, «Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *ό. π.*, σ. 269.

πέντε επιστολές του Αλέξανδρου Παναγιόδωρου από την Καστοριά προς τον Κ. Τακιατζή, τα οποία αποδεικνύουν τη φιλευσπλαχνία και τη συμπόνια του Τακιατζή προς όσους συγγενείς του, που είχαν πραγματική ανάγκη.

Στην πρώτη (Χαλκίδα 15 Μαρτίου 1852), ο Δημήτριος Λακοβάς γράφει στον Κ. Τακιατζή ότι

[...] Τὸ περικλεισθὲν γράμμα τοῦ κυρίου Κ. Δ. Μανακίδη ἔλαβον καὶ τὸ πρὸς τὸν κύριον Ἰωάννην Κασσομούλην ἐσώκλειστον. Εἰς αὐτὸ ἔπεμψα διὰ τοῦ Ταχυδρομείου εἰς τὴν Κύμην, ἐκεῖ ὅπου κατοικεῖ ὁ εἰρημένος, ἀλλὰ οὐδεμίαν ἀπάντησιν ἔλαβον καὶ οὕτως δὲν εἶχον τί κατ' εὐθείαν νὰ τὸν γράψω, ἀλλὰ ἂν τυχόν καὶ ἔλθει ἐδῶ ποτὲ ὁ Κασσομούλης, θέλω τὸν εἰπεῖ καὶ τὸν ἀναγνώσῃ τὸ πρὸς ἐμὲ γράμμα τοῦ κυρίου Μανακίδη καὶ τὴν ἀπάντησίν του τότε θέλω γράψῃ δι' ὑμῶν πρὸς ὁδηγίαν του. [...] Σᾶς ἐσωκλείω ἓν γράμμα διὰ τὴν ἀδελφήν μου καὶ νὰ τὸ ἐγχειρήσῃτε καὶ ἐπειδὴ νομίζω ἔχει πλέον μίαν κόρην διὰ ὑπανδριὰν νὰ μὲ γράψῃτε αἰσίως ἂν ἠβρέθη κανένας νέος μὲ τέχνην καὶ ἀναλόγως τῶν ἠθῶν καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῆς καὶ δὲν ἠδύναντο οἱ γονεῖς ἄνευ τισί χρήμασι ποῦ νὰ τὴν ὑπανδρεύουν, ἠμπορεῖτε ἐκ μέρους μου νὰ προσφέρῃτε χίλια γρόσια μετρητά, τὰ ὅποια ὅταν χρειασθῇ θέλω νὰ ἐμβάσῃ πάλιν διὰ τοῦ μέσου σας, εἶμαι βέβαιος πῶς ἡ ἀδερφή μου δὲν τολμᾷ νὰ μὲ κάμῃ τοιαύτην πρότασιν [...] ἠξέυρουσα ὅτι ἡ περίστασις μου δὲν μὲ εὐνοεῖ κατὰ τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ὑστερημάτων μου αὐτῶν, ὅταν πρόκειται περὶ τῆς τύχης μιᾶς κόρης της, εὐχαρίστως θέλω τῇ ἐμβάσει τὰ ρηθέντα γρόσια. Ταῦτα παρακαλῶ μόνο σας νὰ γνωρίζητε. Οὔτε πρὸς τὴν ἰδίαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δὲν γράφω».²³²

Στην επιστολή αυτή είναι έκδηλη αφενός η ανησυχία του Λακοβά για υπόθεση του με τον Ιωάννη Κασσομούλη και αφετέρου ένα πρόβλημα που αντιμετώπιζε η οικογένειά του. Η ανεψιά του βρισκόταν σε ηλικία γάμου και οι γονεῖς της προσπαθούσαν να της βρουν ένα ιδανικό σύζυγο. Η αδερφή όμως του Λακοβά δεν μπορούσε να καλύψει τα έξοδα του επικείμενου γάμου της κόρης της. Ο Δημήτριος ζητά από τον Κωνσταντίνο να δώσει το ποσό των 1000 γροσίων στην αδερφή του, ώστε να προχωρήσει η διαδικασία της παντρείας, καθώς ο ίδιος δεν μπορούσε να συνδράμει την αδερφή του, διότι ταλαιπωρούταν οικονομικά και ψυχολογικά από την ασθένεια της γυναίκας του.²³³

²³² ΔΒΚ, Λ/21823 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²³³ Η γυναίκα του Δημητρίου Λακοβά, Αία Λακοβά, ταλαιπωρούταν από νόσο στα νεφρά, σύμφωνα με γράμμα του Λακοβά προς τον Κ. Τακιατζή. Κατά τη δεκαετία 1850-60 επισκέπτεται μαζί με τον άνδρα της θερμά λουτρά στην Ελλάδα (στην Αιδηψό και στην Κύθνο) για να βρει γιατροιά. Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

Ένα οικογενειακό ζήτημα παρουσιάζεται στην επιστολή του Ιωάννη Ν. Μεμόζια (Καστοριά 28 Απριλίου 1852), προς τον Κ. Τακιατζή. Ο Ιωάννης παρακαλεί τον Τακιατζή να του αποστείλει ένα φόρτωμα αλεύρι, 110 οκάδων, για την κάλυψη βιοτικών αναγκών της οικογένειάς του. Οι συγγενείς του Μεμόζια δεν μπορούσαν να αγοράσουν αλεύρι, διότι η πληρωμή του επρόκειτο να γίνει επί πιστώσει. Γι αυτό το λόγο, ο έμπορος Ηλίας Κατζικάς δεν απάντησε στην επιστολή του Μεμόζια για την αποστολή ενός φορτώματος αλευριού, καθώς η πληρωμή θα γινόταν χωρίς μετρητά.²³⁴

Είναι γνωστό ότι η οικονομική δυσπραγία της εποχής αυτής είχε ως συνέπεια την αργοπορία στην πληρωμή των αγοραζόμενων ειδών από τους αγοραστές. Γ' αυτό, οι δυτικομακεδόνες έμποροι ως πωλητές, δεν διακινδύνευαν να πωλήσουν προϊόντα, χωρίς την άμεση πληρωμή τους. Η τακτική αυτή θα μπορούσε να είχε αρνητικές σημασία και για τους αγοραστές, που επείγονταν για την κάλυψη των αναγκών του οίκου τους. Από την άλλη πλευρά όμως, κάθε έμπορος έπρεπε να συγκεντρώσει τα απαιτούμενα χρήματα για την παραγγελία συγκεκριμένου όγκου ενός προϊόντος. Επομένως, χρειαζόταν κεφαλαιακή επάρκεια για να προβεί στην αγορά, καθώς δεν μπορούσε να προμηθευτεί μόνο 5 φορτώματα αλευριού αλλά πάνω από 10 ανά παραγγελία, σύμφωνα με τα έγγραφα του αρχείου που μελετήθηκε.²³⁵

Όπως φαίνεται από διάφορες επιστολές,²³⁶ ο Κ. Τακιατζής βοηθούσε όσους συγγενείς του είχαν πραγματική ανάγκη υλικής βοήθειας,²³⁷ σε μια περίοδο οικονομικής δυσπραγίας. Σ' αυτά τα αρχειακά τεκμήρια μαρτυρείται η αποστολή

²³⁴ ΔΒΚ, Λ/21886 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²³⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²³⁶ Σ' αυτά τα ζητήματα αναφέρονται οι εξής επιστολές: α) Καστοριά 8 Φεβρουαρίου 1853 και 8 Απριλίου 1854. ΔΒΚ, Λ/21893 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή), καθώς και ΔΒΚ, Λ/21895 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή)· β) Καστοριά 6 Σεπτεμβρίου 1854 καθώς και 22 Μαρτίου 1854, ΔΒΚ, Λ/21894 και ΔΒΚ, Λ/21896 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή)· γ) Καστοριά 12 Φεβρουαρίου 1855: «*Τάς δύο φοράδαις μέ τά χρήματα παρά τοῦ γαμβροῦ μας Κ. Κωνσταντίνου ἔλαβον, τά ὅποια καί ἐπαρέδοσα τῆς μητρός μου πρός ἐξοικονόμησιν τοῦ ἀνωτέρου ἐξόδου τοῦ ὀσπητίου μας, ἐπειδῆς ἐπλησίαζεν ἕνας μῆνας ὅπου ζῶμεν μέ δανεικῶν ἀλεύρι καθώς καί περί τῶν λυπῶν ἐξόδων τοῦ ὀσπητίου μας. Καί τώρα ἀπό αὐτά τά χρήματα θά καταστῶμεν νά πληρώσωμεν καί ἀπό ἐκεῖ ὅπου ἔδανείσθηκεν καί δέν θά μᾶς μείνει μήτε ὀβολός. [...]* Μέ μεγίστην εὐγνωμοσύνην ἐδέχθην καί τήν συνδρομήν ὅπου μέ ἐστείλατε ὅπου ἡ ἐντιμότης σας, καθώς καί ὁ σεβαστός μας γαμβρός Κ. Δημητράκης, δι' ἐξόδα τοῦ δρόμου γρόσια 250 διά τήν καλοσύνην σας θέλει εὐγνωμονῶν διά βίου καί ὁ ὑψιστος Θεός νά σᾶς τά ἀνταμείβῃ μηριοπλασσίως». ΔΒΚ, Λ/21899 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²³⁷ Στις 8 Μαΐου 1862, ο Ιωάννης Κ. Περμανίας από την Βέροια, ενημερώνει τον Κ. Τακιατζή πως έχουν λάβει τα χρήματα που τους έστειλε. ΔΒΚ, Λ/21849 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

οικονομικής²³⁸ και υλικής βοήθειας (σιταριού)²³⁹ στην οικογένεια Παναγιόδωρου²⁴⁰ για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών της. Μάλιστα ο Παναγιόδωρος του ζήτησε να του στείλει και ένα τουφέκι, που ήθελε να το χρησιμοποιήσει για την ασφαλή μετάβασή του στο Βουκουρέστι, όπου ευελπιστούσε να συναντήσει τον αδερφό του. Η έλλειψη χρημάτων του Παναγιόδωρου διαφαίνεται από το γεγονός ότι παρακαλεί τον Τακιατζή να πληρώσει και τους αγωγάτες που θα μεταφέρουν την παραγγελία του.

Από τη δεύτερη επιστολή συμπεραίνουμε πως η οικογένεια του Παναγιόδωρου πριν ευημερούσε, αλλά η απουσία του μεγάλου αδερφού στα ξένα καθώς και του πατέρα τους, ο οποίος μάλλον είχε πεθάνει, είχε ως συνέπεια το να αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα επιβίωσης. Γι' αυτό ο Κωνσταντίνος την συνδράμει,²⁴¹ προκειμένου να ξεπεράσει αυτές τις δυσκολίες. Γενικά, από την αλληλογραφία του αρχείου Τακιατζή φαίνεται, έμμεσα, η μεγαλοψυχία²⁴² του και η προσφορές του, ιδίως σε συγγενικά του πρόσωπα.

Επιπλέον, ο Κοζανίτης έμπορος στηρίζει οικονομικά και ψυχολογικά τον ανεψιό του Λάζαρο Λακοβά, ο οποίος είχε χάσει τον πατέρα του σε μικρή ηλικία και είχε ανάγκη από άμεση βοήθεια. Αυτό μαρτυρείται σε επιστολή (Αθήνα 14 Φεβρουαρίου 1868), με την οποία ο Λάζαρος Λακόβας ευχαριστεί τον θείο του Κ. Τακιατζή για την άμεση υποστήριξή του και τις σημαντικές συμβουλές του.²⁴³

Σ' αυτή την επιστολή είναι έκδηλη και η εξέχουσα θέση του Κοζανίτη εμπόρου στα κοινά της πόλεως, καθώς μπορούσε να μεριμνήσει για δικαιοπρακτικά έγγραφα. Ο Λάζαρος είχε χάσει τον πατέρα του σε μικρή ηλικία. Μέχρι να ενηλικιωθεί δεν είχε το δικαίωμα να εκμεταλλευτεί την πατρική του περιουσία, αφού είχε συνταχθεί ένα ειδικό επιτροπικό έγγραφο, με το οποίο οριζόταν ο Κων/νος Νικολάου Τακιατζής,

²³⁸ Ο Παναγιόδωρος ζητάει 20 γρόσια και 20 φλουριά από τον Κ. Τακιατζή για να πληρώσει τους πιστωτές του. ΔΒΚ, Λ/21902 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²³⁹ Στην Πελοπόννησο ένα φόρτωμα αντιστοιχούσε με 88 περίπου οκάδες. Βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18ο αιώνα (1715-1792), με βάση τα γαλλικά αρχεία*, Αθήνα 1972, σ. 126.

²⁴⁰ Η Παλλάσα Ιωάννου Παναγιόδωρου παραγγέλνει από τον Τακιατζή (22 Μαρτίου 1853) 1 φόρτωμα Φλώριτζα αξίας 103 γροσίων. Με τα έξοδα της μεταφοράς και τις προηγούμενες οφειλές της Παλλάσας, το ποσό ανερχόταν στα 295 γρόσια. ΔΒΚ, Λ/22087 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁴¹ Ο Παναγιόδωρος δίνει στον Κ. Τακιατζή πληροφορίες σχετικά με τον γάμο της Μαρηγός και ζητάει 200 γρόσια για κάλυψη αναγκών της οικογένειάς του. ΔΒΚ, Λ/21897 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁴² Στις 29 Μαΐου 1861, ο Στέφανος Πρωταγόρας από την Καστοριά ευχαριστεί τον Κ. Τακιατζή για την αρωγή του προς τους γονείς του και τις υποθέσεις που είχε στην Θεσσαλονίκη. Σημειώνεται το υψηλό ήθος και η φιλευσπλαχνία του Τακιατζή. ΔΒΚ, Λ/21913 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁴³ ΔΒΚ, Λ/21837 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

κάτοικος Πέστης, ως επίτροπος του παιδιού. Αυτό συνέβη επειδή η οικογένεια των αδερφών Λακοβά διέμενε στην Πέστη και ασχολείτο με το εμπόριο. Γι' αυτό, ο Λάζαρος ζητούσε πληροφορίες για την άρση του επιτροπικού εγγράφου από τον Κοζανίτη Ιωάννη Μουράτη, ο οποίος κατοικούσε στην Πέστη. Παρακαλεί, λοιπόν, άμεσα τον θείο του Κ. Τακιατζή για να επικοινωνήσει με τον Ιωάννη Μουράτη, προκειμένου να πάρει τις απαιτούμενες πληροφορίες και να μεριμνήσει για την επίλυση του προβλήματός του. Ο Λ. Λακοβάς ήθελε να ενημερωθεί για τις ενέργειες που επρόκειτο να κάνει, διότι είχε πεθάνει ο μικρότερος του αδερφός και η περιουσία μεταβιβάζεται μόνο σε αυτόν. Όπως φαίνεται, ζητούσε την αρωγή του Κ. Τακιατζή για μείωση του φόρου που έπρεπε να πληρώσει στο κράτος στη διάρκεια της άρσης του επιτροπικού εγγράφου, ώστε να αναλάβει την άμεση διαχείριση της πατρικής του περιουσίας.

Η βοήθεια του Τακιατζή σε φίλους ήταν ιδιαίτερα σημαντική κάτι που μας επιτρέπει να σκιαγραφήσουμε το χαρακτήρα. Ενδεικτικά, από μία επιστολή (Φλώρινα 11 Μαΐου 1868) του δυτικομακεδόνα Ιωάννη Ευαγγέλου προς τον Κ. Τακιατζή. Ο Ιωάννης παρακαλεί τον Κωνσταντίνο να μεριμνήσει για την εξεύρεση καινούργιας εργασίας, ώστε να εξασφαλίσει το μέλλον του. Οι εμπορικές δραστηριότητες των Φλωρινιωτών βρίσκονταν σε περίοδο κάμψης, με αποτέλεσμα ο Ευαγγέλου να μην δύναται να καλύψει τις προσωπικές του ανάγκες με τον πενιχρό μισθό που είχε από την παλαιά του θέση. Ενημερώνει τον Τακιατζή για τις εξελίξεις στο τομέα της εργασίας του και επιδιώκει μια νέα θέση εργασίας σε άλλη πόλη, όπως η Βέροια. Ο Τακιατζής ήταν ο πλέον αρμόδιος για τη μετακίνηση του Ευαγγέλου, διότι γνώριζε για τις εμπορικές επιχειρήσεις, που δραστηριοποιούνταν στην Μακεδονία.²⁴⁴

Το 1880, γέρος πλέον ο Κων/νος Τακιατζής, παύει ν' ασχολείται με τα κοινά της πόλης, με τη Σχολή της Κοζάνης, με το εμπόριο ή με άλλες οικονομικές και λοιπές

²⁴⁴ Ακολουθεί απόσπασμα της επιστολής, ως εξής: «[...]Οί Φλωρινιώται με ὄλην τήν δι' ἑμέ εὐχαρίστησίν τους δὲν θέλουσι δυνηθεῖ νὰ προσφέρουσι καὶ αὐξήσιν τινὰ μισθοῦ διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, ἔνεκα τῆς ἀνέχειᾶς τους καὶ παρακαλῶ νὰ με συμβουλευέσητε ἐν τῇ κρισίμῃ μου ταύτην περίστασιν καὶ νὰ με προστατεύσητε, ὅπως καὶ μέχρι τοῦδε, ἐρευνώντας καὶ διὰ τὴν ἐν Βερροία θέσιν ἐκ τῆς θανείας καὶ μανθάνω παραιτεῖται ὁ κύριος Μάριος. Ἐχων ὅθεν τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς προστασίας ὑμῶν, εἰς τὴν περιστασὴν ταύτην, [...], μένω ἐν τὴν ἀπάντησίν σου». ΔΒΚ, Λ/21845 (Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή).

δραστηριότητες και αποσύρεται από τον ενεργό βίο. Το φιλανθρωπικό του έργο²⁴⁵ επισφραγίζεται στο τέλος της ζωής του με τη διαθήκη του.²⁴⁶

²⁴⁵ Στις 10 Ιανουαρίου 1859, ο Α. Μαργαρίτης από τα Βοδενά (Εδεσσα) ευγνωμονεί τον Κ. Δ. Τακιατζή για τη σημαντική του αρωγή, φροντίδα και υποστήριξη προς αυτόν και τη σύζυγό του. ΔΒΚ, Λ/21909 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁴⁶ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 228.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΕΜΤΖΗΔΩΝ

I. Οι Κοεμτζήδες

Όπως τονίσαμε και παραπάνω, στον χώρο της Δυτικής Μακεδονίας εντοπίζεται μεγάλη εμπορική δραστηριότητα κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας· ιδίως από τον 18ο αιώνα και μετά. Αρκετοί Δυτικομακεδόνες, ιδιαίτερα Κοζανίτες,¹ εγκαθίστανται στην Πέστη,² στο Σεμλίνο, στη Βιέννη, στην Τεργέστη, στο Λιβόρνο³ και σε άλλα σημαντικά εμπορικά κέντρα της Ευρώπης,⁴ επιδιόμενοι σε πάσης φύσεως οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες.⁵ Στις ελληνικές εμπορικές οικογένειες της διασποράς ανήκει και η οικογένεια Κοεμτζή από την Κοζάνη.⁶

Η πρώτη μνεία της οικογένειας των Κοεμτζήδων της Κοζάνης γίνεται στα μέσα του 18ου αι. Στα 1742 ο Γεώργιος Ιωάννου, γενάρχης αυτής της οικογένειας των Κοεμτζήδων, από «χωρίον κείμενον ὀπισθεν τοῦ ὄρους Βούρινου»,⁷ εγκαθίσταται στην πόλη της Κοζάνης προς εξεύρεση εργασίας και για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Τα πρώτα χρόνια μετά την εγκατάστασή του στην Κοζάνη μαθήτευσε δίπλα σ' έναν χρυσοχόο,⁸ και γι' αυτό η οικογένεια πήρε το επώνυμο Κοεμτζής.⁹ Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αι. μέλη αυτής της οικογένειας ασχολούνταν με το εμπόριο. Ο Γεώργιος Ιωάννου ή Κοεμτζής απέκτησε τέσσερα παιδιά: τον

¹ Για τους Δυτικομακεδόνες αποδήμους εμπόρους· βλ. στην Εισαγωγή, υποσημ. 2.

² Από τα τέλη του 18ου ως τα μέσα του 19ου αι. καταγράφονται στους καταλόγους των πολιτών της Πέστης δεκαεπτά κοζανίτες έμποροι και ένας στη Βούδα· Ε. Φιούβες, «Οι κατάλογοι των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων, ό. π., και ο ίδιος «Απογραφές των Ελλήνων, ό. π.

³ Στη μελέτη της για τους Έλληνες εμπόρους του Λιβόρνο, η Δέσποινα Βλάμη έχει καταδείξει την καταλυτική επιρροή του θρησκευτικού στοιχείου στη διαμόρφωση ενός συλλογικού ταυτοτικού πλαισίου. Αναλυτικότερα, βλ. Δέσποινα Βλάμη, *Το φιορίνι, το σιτάρι, ό. π.*, σ. 73.

⁴ Για την οικονομική ιστορία της Ευρώπης τον 19ο αιώνα· βλ. Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*, Σικάγο 1966· Paul Bairoch, «European Foreign Trade in the XIX Century: The Development of the Value and Volume of Exports (Preliminary Results)», *Journal of European Economic History* (1973), vol. 2, no. 1· A. J. H. Latham, *The International Economy and the Underdeveloped World 1865-1914*, Λονδίνο 1978.

⁵ Γενικά για τις δραστηριότητες των Ελλήνων εμπόρων της διασποράς· βλ. Tr. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος, ό. π., σ. 389-345· Όλγα Κατσιαρδή - Hering, «Η ελληνική διασπορά: η γεωγραφία και η τυπολογία της», στο Σπ. Ι. Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 237-247.

⁶ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 49, 56, 137.

⁷ Πρόκειται για το χωριό Σφίλτσι, το σημερινό Χρώμιο Κοζάνης· στο ίδιο, ό. π., σ. 304-306.

⁸ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁹ Κ. Δ. Ντίνας, *Κοζανίτικα επώνυμα 1759-1916*, εκδ. Ινστιτούτο βιβλίου και Ανάγνωσης Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 1995, σ. 147.

Ιωάννη,¹⁰ τον Δημήτριο,¹¹ τον Εμμανουήλ¹² και τον Κωνσταντίνο. Και τα τέσσερα ασχολήθηκαν ενεργά με τις εμπορικές δραστηριότητες του πατέρα τους.

Ο Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής γεννήθηκε πέθανε στις 17 Οκτωβρίου του 1831 ή, κατά τον Λιούφη, στα 1836. Ασχολήθηκε ενεργά με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Μετέφερε και πωλούσε κρόκο Κοζάνης στην Ουγγαρία και στην Πρωσία.¹³ Η ιδιαίτερη ενασχόληση του Κωνσταντίνου με το εμπόριο κρόκου του προσκόμισε σημαντικά χρηματικά κεφάλαια, τα οποία χρησιμοποίησαν αργότερα τα παιδιά του, συνεχίζοντας την εμπορική παράδοση της οικογένειας. Νυμφεύτηκε τη Σταμάτα ή Ματιώ και απέκτησε έξι γιους και τρία κορίτσια: τον Γεώργιο,¹⁴ τον Δημήτριο,¹⁵ τον Ιωάννη,¹⁶ τον Ρούσσω ή Ρούση, τον Λάζαρο, τον Ζήση,¹⁷ τη Χιώνω, την Ανθίτζα και την Αναστασία.¹⁸ Το 1791 ο Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής ιδρύει επίσημα μία εμπορική εταιρεία¹⁹ με την επωνυμία «Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και

¹⁰ Ήταν έμπορος. Γεννήθηκε, εργάστηκε και πέθανε στην Κοζάνη. Νυμφεύτηκε την Αναστασία, με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά. Εντοπίστηκε μόνο το όνομα του γιου του Κωνσταντίνου, ο οποίος πέθανε άτεκνος· Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 304.

¹¹ Έμπορος και μεγαλοκτηματίας. Γεννήθηκε περί το 1759 και πέθανε στην Πέστη, στις 19 Δεκεμβρίου 1831, σε ηλικία 72 ετών, άτεκνος· Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 304.

¹² Έμπορος. Γεννήθηκε στην Κοζάνη. Εφορεύθη από ληστές έξω από τη Βράνια. Νυμφεύτηκε τη Σάννα και απέκτησε δύο τέκνα: τον Γεώργιο, δικηγόρο και πρόεδρο της επιτροπής σχολικών κονδυλίων για τους Έλληνες της Πέστης ο οποίος πέθανε στην Πέστη το 1869, σε ηλικία 68 ετών, και τον Ιωάννη, ο οποίος γεννήθηκε το 1801 και έζησε, σίγουρα, μέχρι το 1815· Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 304.

¹³ Πρβλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 304-305· Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 149-150.

¹⁴ Στις 11 Ιουλίου 1869 «ο Γεώργιος Κοεμτζής εκ Κοζάνης, εξομολογηθείς και των αρχάντων μυστηρίων αξιωθείς, τέθηκε και τη 12^η του ιδίου μηνός ετάφη, παρ' εμού Γ. Νεστορίδη, ζήσας χρόνους 67». [Αρχείο Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» Πέστης: Βιβλία τεθνεότων (1792-1870)], σ. 168 (Seriennummer 1152).

¹⁵ Στις 19 Δεκεμβρίου 1831 «ο Δημήτριος Κοεμτζής, εξομολογηθείς και των θείων αξιωθείς μυστηρίων, τέθηκε και ετάφη, τη 21^η του αυτού μηνός, εις Κοινοτάφιον, παρ' εμού Ιωάσαφ Παπά Ράλλη αδμινιστρατόρου, ζήσας χρόνους 72»· στο ίδιο, σ. 114 (Seriennummer 753).

¹⁶ Στα 1830 ο Ιωάννης Κ. Κοεμτζής λαμβάνει επιτροπικό γράμμα για την έναρξη λειτουργίας της Σχολής της πόλης με χρήματα που πρόσφεραν οι απόδημοι Κοζανίτες έμποροι· Αρχ. κωδ. 57 (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 1.

¹⁷ Στις 4 Ιανουαρίου 1821 «ο Ζήσης Κοεμτζής, υιός του κυρ Κωνσταντίνου Κοεμτζή, αιφνιδίως τέθηκε και ετάφη τη 5^η του αυτού μηνός, παρ' εμού του Εφημερίου και Δομεστικού Θεοδώρου ιερέως Γεωργέβιτζ, έξω εις το εδώ Κοινοτάφιον, ζήσας χρόνους 16». [Αρχείο Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» Πέστης: Βιβλία τεθνεότων (1792-1870)], σ. 88 (Seriennummer 575).

¹⁸ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 304.

¹⁹ Ακολουθώντας τους δρόμους της Βαλκανικής, ήδη από τον 16ο αι. οι απόδημοι από μακεδονικές πόλεις θα ιδρύσουν στην Αυστροουγγαρία εμπορικά καταστήματα με συνεταίρους συγχωριανούς τους (τις *κομπανίες* ή *συντροφίες*). Θα διατηρήσουν όμως στις πόλεις καταγωγής τους τα εργαστήρια και τα εμπορικά καταστήματα, με τα οποία θα τροφοδοτούν τις παροικίες με γούνες, δέρματα, νήματα, *αλατζάδες*, υφαντά, κρόκο κ. ά. Η δύναμη και η ευημερία αυτής της ανερχόμενης εμποροβιοτεχνικής τάξης αποτυπώνεται τον 18ο αι. στη διαμόρφωση της αγοράς της πόλης και στο

Υιοί» / «unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne», με έδρα την Πέστη, ύστερα από έγκριση των αρχών της πόλης. Μέχρι το 1831 ασχολήθηκε με χονδρεμπόριο ειδών εισαγόμενων από την Ανατολή.²⁰

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι η μετακίνηση των εμπόρων στις χώρες υποδοχής γινόταν αλυσιδωτά (chain migration), με στόχο την ανάπτυξη ενός εμπορικού δικτύου. Βασικός μοχλός οργάνωσης του δικτύου ήταν η οικογένεια. Ο πατέρας ή κάποιος αδερφός μετέβαινε στο εξωτερικό, όπου εμπορευόταν προϊόντα που εισήγαγε από την χώρα καταγωγής του. Στην περίπτωση μας ο Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής, ως πατέρας, ιδρύει την εταιρεία στην Πέστη. Έπειτα επεκτείνει τις εμπορικές του δραστηριότητες στην Αυστρία, τοποθετώντας τον πρωτότοκο γιο του Γεώργιο ως διευθυντή του καταστήματος της εταιρείας στη Βιέννη. Για την καλύτερη διακίνηση των εμπορευμάτων, ο ιδρυτής της εταιρείας συνεργαζόταν με ένα άτομο που γνώριζε αυτά τα ζητήματα στον τόπο προέλευσης, ο οποίος ήταν συνήθως μέλος της οικογένειάς του. Όσο επεκτεινόταν η επιχείρηση σε άλλες περιοχές, εκτός συνόρων της έδρας της, τόσο ιδρύονταν υποκαταστήματα-παραρτήματα της επιχείρησης σε διάφορα αστικά κέντρα-λιμάνια του ευρύτερου εμπορικού δικτύου, στο οποίο δραστηριοποιούταν κάθε εμπορικός οίκος. Στα παραρτήματα υπεύθυνος ήταν, επίσης, ένα μέλος της οικογένειας για τον καλύτερο δυνατό έλεγχο των δραστηριοτήτων. Έτσι, οι εμπορικοί οίκοι στηρίζονταν στην οικογένεια.²¹

Παράλληλα, μεγαλέμποροι που είχαν ιδρύσει τέτοιες επιχειρήσεις επέκτειναν τις δραστηριότητες τους και σε άλλης φύσεως επενδύσεις, όπως στις ασφαλιστικές και στις τραπεζικές. Επίσης, η εκδοτική επένδυση ήταν μια κερδοφόρα επένδυση κεφαλαίου. Με την ανάπτυξη των μεγάλων επιχειρηματικών δικτύων, οι Έλληνες έμποροι δημιουργούσαν εταιρείες²² για συγκεκριμένες δραστηριότητες. Οι εταιρείες αυτές ήταν ολιγομελείς (συνήθως μέχρι τέσσερα άτομα),²³ με μικρή διάρκεια ζωής (ενός έτους ή έστω λίγων ετών). Στις περισσότερες εταιρείες ένας κεφαλαιούχος

κτίσιμο ωραίων αρχοντικών (Κουτσουσίμου, Κοντορούση, Μεσδιάνη, Δημοσκή)· βλ. Σ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 50.

²⁰ Δ. Παπασταματίου - Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, σ. 208.

²¹ Στο ίδιο, σ. 209.

²² Ο εμπορικός κώδικας της Βιέννης αναγνώριζε τρεις μορφές εταιρειών: α) την ομόρρυθμη εταιρεία, β) την ετερόρρυθμη εταιρεία και γ) την ανώνυμη μετοχική. Πιθανόν, οι αδερφοί Κωνσταντίνου Γ. Κοεμτζή να είχαν ιδρύσει ομόρρυθμη εταιρεία αποτελούμενη από 5 άτομα, βασισμένη στο στενό κύκλο της οικογένειας, η οποία αποτελεί βασική δεξαμενή άντλησης συνεταιρίων· βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 170, 182.

²³ Ι. Μαντούβαλος, «Μεταναστευτικές διαδρομές» ό. π., σ. 195.

κατέθετε όλο ή μέρος του κεφαλαίου της επιχείρησης και ήταν «αφανής», ενώ ένας άλλος, συνήθως συνδεδόμενος συγγενικά με τον πρώτο, ήταν ο «εμφανής», αυτός που ασκούσε τη διαχείριση του κεφαλαίου και τη διοίκηση της επιχείρησης. Πέραν αυτών, κάποιοι ασχολήθηκαν με πρώιμες τραπεζικές εργασίες (εκτιμήσεις και διαιτησίες, προεξοφλήσεις συναλλαγματικών), όπως ο Αντώνιος Αντωνόπουλος στην Τεργέστη και ο Γεώργιος Σίνας στη Βιέννη. Εκτός από αυτές τις προωθημένες εμπορικές πρακτικές, στην Ουγγαρία, στην Τρανσυλβανία και εν μέρει και στη Βιέννη, χρησιμοποιούνταν και στις αρχές του 19ου αιώνα η πρακτική της «συντροφίας»,²⁴ δηλαδή μιας επαγγελματικής ένωσης, βασισμένης πάνω σε συντεχνιακά πρότυπα.²⁵

Ο εμπορικός οίκος των Κοεμτζήδων απεφάσισε να επεκτείνει τις εμπορικές του δραστηριότητες στη Βιέννη. Έτσι, στις 24 Μαΐου 1831 οι αδερφοί Κοεμτζή θέτουν σε εφαρμογή το σχέδιο τους. Καταθέτουν αίτηση για ίδρυση ενός καταστήματος στη Βιέννη, πρωτεύουσα της Αυστρίας, ώστε να αποκτήσουν τα δικαιώματα χονδρικού εμπορίου.²⁶ Η αίτηση όμως απορρίπτεται, αρχικά, στις 22 Δεκεμβρίου 1831, με κυβερνητικό διάταγμα. Το περιεχόμενο του «συντροφικού γράμματος» του εμπορικού οίκου των αδελφών Κων/νου Γ. Κοεμτζή²⁷ έχει ως εξής:

Συντροφικόν γράμμα, δυνάμει τοῦ ὁποῖου ἀπεφασίσαμεν ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι πέντε ἀδερφοί, ὁ Γεώργιος, ὁ Ἰωάννης, ὁ Δημήτριος, ὁ Ρούσσης καὶ ὁ Λάζαρος, υἱοὶ τοῦ πρὸ ὀλίγου ἀποθανόντος πατρὸς ἡμῶν, κυρίου Κωνσταντίνου Κοημτζή, ἵνα πραγματεύσωμεν συντροφικῶς ἐδῶ τε εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ εἰς τὴν Βιέννην τῆς Αὐστρίας, μὲ Τουρκικὰ προϊόντα καὶ μὲ διάφορα φαβρικάτα²⁸ τῆς Βιέννης καὶ ἐξωτερικὰ κατὰ τὰ ὑφιστάμενα τρακτάτα,²⁹ μὲ τὴν ἐξῆς συμφωνίαν.

²⁴ Για τη δημιουργία εμπορικών συντροφιών/εταιρειών· βλ. Γ. Μαντουβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», ό. π., σ. 221.

²⁵ Δ. Παπασταματιου - Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του νέου ελλητισμού ό. π.*, σ. 209.

²⁶ Τα δικαιώματα χονδρικού εμπορίου στη Βιέννη απολάμβαναν τρεις κατηγορίες εμπόρων: α) οι μεγαλέμποροι, β) οι «αστικοί» έμποροι και γ) οι Οθωμανοί υπήκοοι. Ωστόσο, τα δικαιώματα εμπορίας ήταν αυστηρά προσωπικά και δεν μεταφέρονταν στα τέκνα. Η απόκτηση των δικαιωμάτων αυτών συνοδευόταν από τη δήλωση της επιχείρησης στο εμποροδικείο. Αυτή η υποχρέωση δεν ίσχυε πριν το 1792 για τους Οθωμανούς υπηκόους. Όσοι διέμεναν στη Βιέννη για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους, όφειλαν να λάβουν εξουσιοδότηση από τη δικαστική αρχή στην οποία υπαγόταν και έπειτα να δηλώσουν τις επιχειρήσεις τους στο εμποροδικείο, δεν ήταν όμως υποχρεωμένοι να αποδείξουν την κατοχή κάποιου κεφαλαίου· βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 170.

²⁷ Στο ίδιο, ό. π., σ. 404.

²⁸ Βιοτεχνίες/Βιομηχανίες.

²⁹ Εμπορικές συναλλαγές.

Πρῶτον, ἡ συντροφία μας αὐτὴ νὰ διαρκέσῃ χρόνους ἕξι καὶ νὰ τρέχῃ τόσον ἐδῶ εἰς τὴν Τουρκίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν Βιέννην, ὡς ἀπανταχοῦ ὑπὸ τὴν φίρμαν Κωνσταντίνου Κοημτζῆ υἱοί, καὶ νὰ ὑποσημειοῦται ἀπὸ ὄλους μας, κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὴν Βιέννην, θέλει ὑπογράφεται μόνον παρὰ τοῦ Ἰωάννη μας, τοῦ ὁποῖου δίδομεν τὴν πλήρη ἐξουσίαν ἵνα φερμάρῃ αὐτὴν καὶ νὰ τὴν πρωτοκολλάρῃ τακτικῶς διὰ τῶ ἐκεῖθε Κριτηρίου.³⁰

Δεύτερον, καταβάλλομεν ὅλοι μας καπιτάλια τὴν εἰς τὸ Μαέστρον μας ὑπὸ φύλλον Ι ἀπερασθεῖσαν ποσότητα.

Τρίτον, ἀπὸ αὐτὰ τὰ καπιτάλια μας ὅσα κέρδη ἤθελε μᾶς ἐξαποστείλει ὁ ἅγιος Θεός, καθὼς καὶ τὴν ζημίαν, ἥνπερ φυλάξει Κύριος, καὶ νὰ μοιράσωμεν ἐξ' ἴσου εἰς πέντε μερίδια, ἅφ' οὗ ἀφαιρεθῶσιν ὅλα τὰ εἰς τὴν συντροφίαν μας ἀφαιρούμενα ἕξοδα, ὡς τὰ σηκώματα τοῦ καθ' ἐνός, φαγούρα, μισθός, ἐνοίκια κατοικίας καὶ μαγαζίων καὶ λοιπά, μετὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ χρονικοῦ γενικοῦ βιλλάντζου.

Τέταρτον, ὁ καθ' εἷς ἐξ ἡμῶν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ ἢ πράξῃ διὰ τὸ συμφέρον τοῦ κοινοῦ, ὅπως φωτίζει ὁ ἅγιος Θεός.

Πέμπτον, διὰ τὰ δεμπιτὰ (;) μᾶς πρὸς τοὺς κρηδιτόρους μας ἐγγυούμεθα ὅλοι οἱ πέντε ὁ εἰς ὑπὲρ τοῦ ἄλλου.

Ἐκτον, κανεῖς ἐξ' ἡμῶν δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ κάμῃ πραγματεῖαν ξεχωριστὴν τοῦ λογαριασμοῦ του καὶ νὰ εὐγάλῃ ποσότητα χρημάτων ἀπὸ τοῦ καπιτάλι του καὶ νὰ τὴν μεταχειρισθῇ εἰς ὅποιον δήποτε τρόπον, ἀλλὰ ὅλοι κοινῶς καὶ συμφώνως πρέπει νὰ ὑπερμάχωμεν διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον καὶ διὰ τὴν αὐξήσιν τῆς καταστάσεώς μας.

Εἰς βεβαίωσιν τούτου ἔγιναν πέντε ὅμοια συντροφικὰ γράμματα παρ' ἡμῶν ἀπάντων, ἰδιοχείρως ὑπογεγραμμένα, ἐξ ὧν ἔλαβεν ὁ καθ' εἷς ἓν, ἵνα ἔχει τὸ κύρος καὶ τὴν ἰσχὺν ὅπου ἀνήκει.

Ἐν Κοζάνῃ τῇ 27 Μαΐου 1832,

Θέλει ὑπογράφει ὁ Γεώργιος Κωνσταντίνου Κοημτζῆς,
Θέλει ὑπογράφει ὁ Ἰωάννης Κωνσταντίνου Κοημτζῆς,
Θέλει ὑπογράφει ὁ Δημήτριος Κωνσταντίνου Κοημτζῆς,
Θέλει ὑπογράφει ὁ Ρούσσης Κωνσταντίνου Κοημτζῆς,
Θέλει ὑπογράφει ὁ Λάζαρος Κωνσταντίνου Κοημτζῆς».³¹

³⁰ Δικαστήριο.

³¹ Το ἔγγραφο βρέθηκε στο Εμποροδικεῖο της Βιέννης, ἐνὸς υπογράφθηκε στη Κοζάνη το 1832. Πιθανόν, οἱ γιοὶ τοῦ Κων/νοῦ Κοημτζῆ νὰ κατέθεσαν τὸ ἔγγραφο αὐτό, ὡς αἴτηση στο Εμπορικό Κριτήριο της Βιέννης, γιὰ νὰ τοὺς χορηγηθεῖ ἡ ἀδεία ἐναρξῆς τῆς ἐμπορικῆς ἐπιχείρησής· βλ. WStLA (Wiener Stadt- und Landesarchiv), Merkantilgericht, Türkische Untertanen, A-Z, 1804-1863, Fast. 5/3, Coemzy Constantin Johann, [Αρχεῖο Δήμου Βιέννης, Ἐγγραφα Εμποροδικεῖου 1804-1863, Τούρκοι υπήκοοι A-Z, Δέσμη ἐγγράφων 5/3 ἀριθμὸς χαρτοκιβωτίου, ἔγγραφο γιὰ τὸν Κων/νο Ι. Κοημτζῆ], Nr. 17.

Το συντροφικό αυτό γράμμα της εμπορικής εταιρείας «Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υιοί» / «unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne», γνωστοποιήθηκε και στις αρχές της Κοζάνης. Το 1832 ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν βεβαιώνει την απόφαση των πέντε γιων του Κωνσταντίνου Γ. Κοεμτζή να διευρύνουν την εταιρεία τους, συνεπώς και τις εμπορικές τους δραστηριότητες, στη Βιέννη. Μέσα σε κλίμα ευφορίας και ενθουσιασμού υπογράφεται η έγκριση του αιτήματός τους από τους προκρίτους και την επισκοπή Σερβίων και Κοζάνης, το οποίο εντοπίστηκε στα έγγραφα του εμποροδικείου (1804-1863), που υπόκεινται στο Αρχείο του Δήμου Βιέννης:

Ὁ Ἅγιος Σερβίων καὶ Κοζάνης Βενιαμὶν βεβαιοῖ.

Ἐνώπιον τῆς ὑμῶν ταπεινότητος, προκαθημένου ἐν τῇ καθ' αὐτὴν ἀγιωτάτην ἐπισκοπὴν Κοζάνης, μετὰ τῶν ὑποφαινομένων ἐντιμοτάτων Κληρικῶν καὶ χρησίμων Προκρίτων τῆς πόλεως ταύτης παρεστάντες αὐτοπροσώπως οἱ πέντε υἱοὶ ἡῆῆτοῦ ἐνταῦθα κατὰ τὴν 17 τοῦ Ὀκτωβρίου 1831 τελευτήσαντος Κωνσταντίνου Κοῦιμτζῆ, ὁ Γεώργιος, ὁ Ἰωάννης, ὁ Δημήτριος, ὁ Ρούσσης καὶ ὁ Λάζαρος, ἅπαντες εἰς ἡλικίαν νόμιμον, ἀνήγγειλαν ἡμῖν, ὅτι κατελθόντος ἀπὸ Βιέννης καὶ τοῦ δευτέρου αὐτῶν ἀδερφοῦ Ἰωάννου, κοινῇ γνώμῃ καὶ θελήσει αὐτοπροαιρέτῳ ἀπάντων, ἐπανασυστήσαντες οἱ πέντε ἐμπορικὴν ἐταιρείαν, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Κωνσταντίνου Κοῦιμτζῆ υἱοί, ὁμογνωμόνως οἱ τέσσαρες ἀδερφοὶ Γεώργιος, Δημήτριος, Ρούσσης καὶ Λάζαρος, δίδουσιν τὸ ἐλεύθερον πρὸς τὸν ἀδερφὸν αὐτῶν Ἰωάννην Κωνσταντίνου Κοῦιμτζῆ, ἐπανερχόμενον εἰς Βιέννην, εἰς διοίκησιν τοῦ ἐκεῖθε ἐμπορικοῦ καταστήματος των, διὰ νὰ ὑπογράφει τὴν ἀνωτέρω ὑπογραφὴν Κωνσταντίνου Κοῦιμτζῆ υἱοί, εἰς ὅσα ἔγγραφα ἐνδεικτικὰ ἠθέλει, [...] γνωρίζοντες αὐτὴν οἱ λοιποὶ τέσσαρες ἀδερφοί, γνησίαν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας τινὸς παρὰ τινὸς καὶ ἐπ' αὐτῷ ὑπογράψαντες οἱ πέντε τὸ παρὸν ἐνδεικτικόν, τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς γράμμα, ταῖς ἰδιοχείροις αὐτῶν ὑπογραφαῖς, καθὼς καὶ τὸ παρρησιασθὲν ἡμῖν συντροφικὸν αὐτῶν γράμμα, ἐκδεδομένον τῇ 27 Μαΐου τοῦ 1832, ὅπερ καὶ μαρτυρηθέντες ἀξιοπίστοις τῶν κατωτέρω πολιτῶν μαρτυρίαις καὶ τῇ ἡμετέρα φροντίδι καὶ ἐπιβεβαιώσει, ἐξεδόθη εἰς ἔνδειξιν, οὔτινος ἄνδρες προσεπιβεβαιοῦμεν, ἥτοι ὅτι οἱ διαλεφθέντες πέντε ἀδερφοί, ὁ Γεώργιος, ὁ Ἰωάννης, ὁ Δημήτριος, ὁ Ρούσσης καὶ ὁ Λάζαρος, γνήσιοι υἱοὶ Κωνσταντίνου Κοῦιμτζῆ, ὑπάρχουσι νέοι τιμιώτατοι καὶ πολυκτῆμονες, διὸ ἀπολαμβάνουσι πληρεστάτην παρὰ πάντων ὑπόληψιν. Εἰς τιμὴν πρῶτος ὑποφαινομαί.

Ἐν Κοζάνῃ τῇ 28 Ἰουνίου 1832

*Γεώργιος Κωνσταντίνου Κοημτζῆς
Ἰωάννης Κωνσταντίνου Κοημτζῆς
Δημήτριος Κωνσταντίνου Κοημτζῆς*

Ρούσσης Κωνσταντίνου Κοημτζής
Λάζαρος Κωνσταντίνου Κοημτζής
Γεώργιος Σακελλάριος μάρτυς
Στέφανος Όσταμκίδης μάρτυς
Δημήτριος Ίωάννου μάρτυς
Δημήτριος Γεωργίου μάρτυς
Δημήτριος Χαρισίου μάρτυς
Νικόλαος Ζαδές μάρτυς
Κωνσταντίνος Δημητρίου Τακιατζής μάρτυς.³²

Ας σημειωθεί ότι η Βιέννη προσέλκυσε την οικογένεια των Κοημτζήδων,³³ όπως και πολλούς εμπόρους από τον οθωμανικό χώρο, διότι αποτελούσε αξιόλογο οικονομικό κέντρο μεταξύ κεντρικής Ευρώπης και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³⁴ Καθοριστικό ρόλο διαδραμάτιζε ο Δούναβης, καθώς ήταν ο κύριος υδάτινος δρόμος για τη διεξαγωγή εμπορίου, συνδέοντας τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας με την κεντρική Ευρώπη. Η ετήσια λειτουργία δύο εμποροπανηγύρεων στη Βιέννη αποτέλεσε πόλο έλξης για τους βαλκάνιους εμπόρους, οι οποίοι επιζητούσαν την άμεση διάθεση των προϊόντων τους, μέσω του δικτύου των αλυσιδωτών αγορών. Συνάμα, η λειτουργία χρηματιστηρίου (1771) και τράπεζας (1816) παρείχε στους εμπόρους τη δυνατότητα άμεσης ρευστότητας ή πίστωσης, ώστε να επεκτείνουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας ανάπτυξης των εμπορικών δραστηριοτήτων στη Βιέννη ήταν τα «καισαροβασιλικά» *Προνόμια*, τα οποία έπαιζαν καθοριστικό ρόλο για τη μόνιμη εγκατάσταση Βαλκάνιων εμπόρων σ' αυτή την πόλη.³⁵

Οι έμποροι ακολουθούσαν τέσσερις δρόμους για να προσεγγίσουν τη Βιέννη, ενώ τα προϊόντα³⁶ που διακινούσαν ήταν ίδια με αυτά που διακινούνταν στις άλλες

³² WStLA (Wiener Stadt- und Landesarchiv), Merkantilgericht, ό. π., Fast. 5/3, Nr. 17.

³³ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 149-150.

³⁴ Για την οικονομική ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας τον 19ο αιώνα: βλ. Kemal Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies* (1972), vol. 3, pp. 243-281· Charles Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Σικάγο 1980.

³⁵ Δ. Παπασταματιου - Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του νέου ελληνισμού ό. π.*, σ. 217 και ιδίως Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη, ό. π.*, σ. 71-87, όπου πλούσια σχετική βιβλιογραφία.

³⁶ Η εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων εμπόρων στόχευε στη μεταφορά πρώτων υλών ή ειδών διατροφής από τις οθωμανικές περιοχές προς τις αφβουργικές χώρες ή τη δυτική Ευρώπη, με παράλληλη εισαγωγή βιομηχανικών προϊόντων στην οθωμανική επικράτεια. Η ικανότητά τους, εξάλλου, να γνωρίζουν άριστα την οθωμανική αγορά και να προμηθεύουν με τα προϊόντα της την κεντροευρωπαϊκή αγορά ήταν ο βασικός λόγος για τη διείδυσή τους σ' εκείνες τις χώρες. Αγροτικά προϊόντα (κρασί, λάδι, όσπρια, ρύζι, καπνός) και άλλες μεταποιημένες πρώτες ύλες (γουναρικά, δέρματα, μεταξωτές κλωστές, διάφορα νήματα) ήταν τα βασικά είδη που εξήγαν οι Έλληνες στις

περιοχές της Αψβουργικής Μοναρχίας. Εξήγαν πρώτες ύλες για την αναπτυσσόμενη αυστριακή βιομηχανία και αγροτικά προϊόντα –κυρίως της μακεδονικής γης– και εισήγαν μεταποιημένα προϊόντα και είδη πολυτελείας.³⁷

Οι έμποροι ήταν, κατά βάση, Έλληνό-Βλάχοι από τη Μακεδονία³⁸ (κυρίως τη δυτική), την Ήπειρο και τη Θεσσαλία.³⁹ Η αυστριακή υπηκοότητα των Ελλήνων παροίκων της Βιέννης ήταν κάτι που τους διαφοροποίησε κοινωνικά⁴⁰ και οικονομικά από τους άλλους συναδέρφους τους. Όσοι πήραν την αυστριακή υπηκοότητα απέκτησαν γη και αναδείχθηκαν σε γαιοκτήμονες. Παράλληλα, δραστηριοποιήθηκαν στον χρηματοπιστωτικό τομέα της οικονομίας με τη δημιουργία τραπεζών και χρηματιστηριακών εταιρειών. Ορισμένοι εντάχθηκαν πλήρως στην αυστριακή κοινωνία, λαμβάνοντας και τίτλους ευγενείας κατά τον 19ο αι. (λ. χ. ο Θεόδωρος φον Κάραγιαν). Όσοι δεν κατάφεραν να εισέλθουν στην αριστοκρατική τάξη της βιεννέζικης κοινωνίας μέχρι τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αι., αποτέλεσαν δυναμικό τμήμα της ανερχόμενης αστικής τάξης της.⁴¹

Σ' αυτό το πλαίσιο της αστικής συγκρότησης και με τις εργώδεις προσπάθειες των αδερφών Κ. Κοεμτζή, οι αρχές της Βιέννης εγκρίνουν, στις 27 Δεκεμβρίου 1832, την αίτηση της εταιρείας τους για τη χορήγηση άδειας ασκήσεως χονδρεμπορίου σ' αυτή την πόλη.⁴² Οι Κοεμτζήδες μετέφεραν εμπορεύματα από

χώρες του αψβουργικού στέμματος· βλ. Δ. Παπασταματιού- Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του νέου ελληνισμού ό. π.*, σ. 206-207.

³⁷ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 304-305.

³⁸ Βλ. Εισαγωγή, υποσημ. 2.

³⁹ Το εμπορικό δίκτυο της κεντρικής Ευρώπης αναπτύχθηκε με τη σύναψη των συνθηκών του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασσάροβιτς (1718). Η ανάπτυξη του χερσαίου εμπορικού δικτύου κατά τον 18ο αι. στηρίχτηκε στο δίκτυο των τρανσυλβανικών και ουγγρικών παροικιών του 17ου αι. Οι πρώτες εγκαταστάσεις έλαβαν χώρα στη βόρεια Σερβία. Οι Έλληνες και οι Βλάχοι έμποροι προωθούνταν προς την αψβουργική Ουγγαρία και Τρανσυλβανία. Η Βιέννη και η Πέστη ήταν οι απώτεροι προορισμοί των εμπορών, οι οποίοι δημιούργησαν μια σειρά παροικιών. Η εύκολη πρόσβαση με τη διέλευση των ποταμών, καθώς και η αμεσότητα της επικοινωνίας, με τις οθωμανικές περιοχές των Βαλκανίων αποτέλεσαν παράγοντες ανάπτυξης του εμπορικού δικτύου· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Οι γενικοί χαρακτήρες», στο: Σπ. Ασδραχάς κ. ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας, ό. π.*, τ. 1, σ. 219-236, 240.

⁴⁰ Για την ενσωμάτωση των εμπορών στην αστική κοινωνία πρβλ.: Δέσποινα Βλάμη, *Το φοιρίνι, το σιτάρι, ό. π.*, σ. 220 και Χ. Καρανάσιος, «Οι απόδημοι Κοζανίτες του 18ου και 19ου αι. ως παράγοντες προόδου και προοδευτικότητας της πρώιμης νεοελληνικής αστικής κοινωνίας», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 14 (2003), σ. 63-69. Για την κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ουγγαρία βλ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, *Ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις*, σ. 30-37.

⁴¹ Δ. Παπασταματιού - Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του νέου ελληνισμού ό. π.*, σ. 217.

⁴² Παρόμοια περίπτωση με τον έμπορο Κωνσταντίνο Γ. Κοεμτζή και τους υιούς του αποτελεί ο Ζηνόβιος Πωπ, υιός του μεγαλεμπόρου Χατζή Κωνσταντίνου Πωπ. Τη δεκαετία 1814-1824, ο Ζηνόβιος διατηρούσε υποκατάστημα εμπορίας «τουρκικών προϊόντων» στη Βιέννη. Το 1832 κατέθεσε

την Αψβουργική Αυτοκρατορία στις εμποροπανηγύρεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴³

Ο κύκλος των εργασιών αυτής της εταιρείας διήρκεσε οκτώ χρόνια και στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, προσκομίζοντας σημαντικά κέρδη στον εμπορικό τους οίκο. Το συντροφικό γράμμα της εταιρείας έδινε την εξουσιοδότηση στον Ιωάννη Κ. Κοεμτζή να διοικήσει το κατάστημα στη Βιέννη.⁴⁴ Παρόλα αυτά, η εταιρεία διοικήθηκε για άγνωστους λόγους, από το 1832 έως το 1838 από τον πρωτότοκο Γεώργιο Κ. Κοεμτζή.⁴⁵

Στα 1839, ο Γεώργιος Κ. Κοεμτζής επιστρέφει στη γενέτειρά του Κοζάνη, όπου τοποθετεί τα κεφάλαια που απέκτησε από τις εμπορικές δραστηριότητες σε αγορές ακινήτων, ακολουθώντας τη συνήθεια και άλλων εύπορων ατόμων της εποχής του. Αγόρασε από το οθωμανικό κράτος τα κτήματα του Αλή πασά (33 χωριά της επαρχίας Σερβίων, Τσιαρσιαμπά, Μπουζάκ και Τζουμά) καθώς και την οικία του Δημισκή, στην οποία εγκαταστάθηκε για το υπόλοιπο της ζωής του. Ο Γ. Κ. Κοεμτζής εξελίχθηκε σε μεγάλο γαιοκτήμονα-τσιφλικά, λόγω δε της οικονομικής και της κοινωνικής του επιφάνειας, έλαβε από τους συντοπίτες του τον τίτλο ο Κυρ Γιώργης.⁴⁶

Από το 1839 έως το 1850 ανέλαβε τη διοίκηση της εταιρείας «*Kωνσταντῖνος Γ. Κοεμτζής καὶ Υἱοί*»/ «*unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne*» ο Ιωάννης Κ.

αίτηση στο εμποροδικείο της Βιέννης, ώστε να του παραχωρηθεί άδεια ασκήσεως χονδρικού εμπορίου, επιδεικνύοντας ως αποδεικτικό κατοχής του προβλεπόμενου για τη χορήγηση της άδειας κεφαλαίου (50.000 φιορίνια) μία συναλλαγματική υπογεγραμμένη από τον Γεώργιο Σίνα, ύψους 51.508,22 φιορινίων. Η επιχείρηση πρωτοκολλήθηκε ένα χρόνο αργότερα και τη διεύθυνση της ανέλαβαν από κοινού, ο Ζηνόβιος με τη σύζυγό του Ιωσηφίνα· βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 140. Για τον έμπορο Χατζή Κωνσταντίνου Πωπ· βλ. Απ. Διαμαντής, *Τύποι εμπορών και μορφές συνείδησης στη Νεώτερη Ελλάδα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2007, σ. 71-75, 90-96, 219-229.

⁴³ Για τον εμπορικό οίκο Κοεμτζή· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 304-305.

⁴⁴ Ύπαρξη εμπορικής εταιρείας αδερφών Κωνσταντίνου Γ. Κοεμτζή από το 1831 έως το 1840, με καταστήματα σε Βιέννη και Κοζάνη και διευθυντή τον Ιωάννη Κ. Κοεμτζή· βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 404.

⁴⁵ Allgemeiner Handlungs-Almanach für den österr. Kaiserstaat Jahrgang 1834, σ. 192-193· Allgemeiner Handlungs-Gremial Almanach für den österr. Staat. Jahrgang 1835, σ. 183-184· 1836, σ. 212· 1837, σ. 221· 1838, σ. 228: «*Verzeichniß der hier handelnden türkischen Unterthanen, welche mit Ihren Firmen protokolliert sind. (Griechischer Religion), [Κατάλογος των εδώ εμπορευόμενων τούρκων υπηκόων, οι οποίοι έχουν πρωτοκολληθεί με τις φέρμες τους. (ελληνικής θρησκείας)], ως εξής: Coem(z)y Georg, Johann, Demeter, Russo, und Lazar, unter der Firma Constantin Coemzy's Söhne. Coem(z)y Georg am Kienmarkt Nr 461 im ersten Stock*».

⁴⁶ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 304-305.

Κοεμτζής,⁴⁷ ο οποίος γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1799. Σπούδασε νομικά στην Πέστη και ηγήθηκε της εταιρείας μετά την αποχώρηση του Γεωργίου. Για άγνωστη όμως αιτία, τα αδέρφια εγκαταλείπουν τη Βιέννη, χωρίς εντούτοις να διαλύσουν νομότυπα την εταιρεία, η οποία εμφανίζεται στους εμπορικούς καταλόγους έως το 1850.⁴⁸ Στις 11 Ιανουαρίου 1851, λόγω απουσίας των αδελφών Κοεμτζή, οι αυστρουγγρικές αρχές ακυρώνουν την έγκριση άδειας ασκήσεως χονδρεμπορίου, το εταιρικό συμβόλαιο και την επωνυμία της εταιρείας, καθώς εξέλαβαν αυτή την ενέργεια ως μία πράξη εγκατάλειψης της έδρας της εμπορικής εταιρείας. Τα ίχνη του Ιωάννη Κ. Κοεμτζή χάνονται από τα έγγραφα μετά τη διάλυση της εταιρείας, το 1851. Ο Λιούφης αναφέρει πως μετά τη Βιέννη εγκαταστάθηκε στις Σέρρες, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο συνεχίζοντας την οικογενειακή παράδοση.⁴⁹ Πέθανε, μάλλον, στις Σέρρες, άγνωστο πότε.

Ο τρίτος κατά σειρά αδελφός, ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής, τη δράση του οποίου μελετάμε στην παρούσα διατριβή, γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1815. Νυμφεύτηκε την Άννα ή Σάννα Δ. Τακιατζή, αδερφή του Κων/νου Δ. Τακιατζή. Το ζεύγος δεν απέκτησε παιδιά. Ο Δημήτριος ασχολήθηκε με το εμπόριο και, γενικά, με οικονομικές δραστηριότητες κατά την πεντηκονταετία 1830-1880.⁵⁰ Κατά τον Γουναρόπουλο, ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής ήταν σημαίνον πρόσωπο στην κοινωνία της Κοζάνης. Διετέλεσε πρόκριτος της πόλης την εποχή του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856).⁵¹ Είχε έντονη κοινωνική και κοινοτική δράση με την παροχή ειδών πρώτης ανάγκης σε φτωχούς συμπολίτες του και με την προσφορά χρημάτων για τη

⁴⁷ Allgemeiner Handlungs-Gremial Almanach für den österr. Staat Jahrgang 1839, σ. 232· 1840, σ. 229· 1841, σ. 229· 1842, σ. 228· 1844, σ. 251· 1845, σ. 220· 1846, σ. 219· 1848, σ. 221· 1849, σ. 220 und Handels- u. Gewerbe Adressenbuch der österr. Monarchie, 1850, σ. 220: «*Verzeichniss der hier handelnden türkischen Unterthanen, welche mit Ihren Firmen protokolliert sind. (Griechischer Religion). Coemzy Georg, Johann, Demeter, Russo, und Lazar, unter der Firma Constantin Coemzy's Söhne, die Firma führt hier als Chef Herr Johann Coemzy, haben die Schreibstube im Auwin-kei Nr 655, im 2. Stock.*».

⁴⁸ Οι Έλληνες έμποροι της Βιέννης χαρακτηρίζονταν από συντηρητική επιχειρηματική συμπεριφορά, γι' αυτό δεν μπόρεσαν να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις της ευρωπαϊκής οικονομίας από το 1830 και εξής, εξελίξεις που υπαγόρευαν νέες μορφές οργάνωσης των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και νέα πεδία δράσης. Με την παρακμή του εμπορίου μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Αψβουργικής Μοναρχίας, συρρικνώνεται και η οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων στη Βιέννη. Έτσι, από τις 209 επιχειρήσεις που λειτουργούσαν το 1815, το 1850 λειτούργησαν μόνο οι 54· Αναλυτικότερα, βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 90, 180, 321. Πιθανόν, οι παραπάνω λόγοι να οδήγησαν στην διάλυση της εταιρείας των αδερφών Κ. Κοεμτζή.

⁴⁹ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 304-305.

⁵⁰ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁵¹ Κ. Γουναρόπουλος, «Κοζανικά», *ό. π.*, σ. 491.

λιθόστρωση των δρόμων της Κοζάνης. Συνέδραμε, επίσης, στην αγορά και τοποθέτηση του ρολογιού στο κωδωνοστάσιο της πόλης.⁵² Διετέλεσε έφορος της Σχολής της πόλεως, από το 1863 έως το 1870, και διαχειριστής της κοινοτικής περιουσίας.⁵³ Για κάποιο χρονικό διάστημα εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, λόγω των εμπορικών του δραστηριοτήτων. Η δικαστική διαμάχη με τους μπέηδες της περιοχής, από το 1867 έως το 1873, οδήγησε τον Δημήτριο στην χρεοκοπία, καθώς χρωστούσε πολλά χρήματα στους αδερφούς Δάλλα και στον Ιωάννη Χαρίση.⁵⁴ Σύμφωνα με τον Λιούφη, ο Δημήτριος πέθανε φτωχός και ταπεινωμένος στην Βλαχία.⁵⁵

Τέλος, ο τέταρτος γιος του Κων/νου Κοεμτζή, ο Ρούσσω ή Ρούσης Κ. Κοεμτζής, γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1810.⁵⁶ Μία επιστολή που εντοπίστηκε στο αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή μας πληροφορεί πως απέκτησε έναν γιο με το όνομα Κώτζιος, δηλαδή Κωνσταντίνος.⁵⁷ Τα ίχνη του χάνονται από τα έγγραφα της Βιέννης, μετά τη διάλυση της εταιρείας, το 1851. Πάντως, το όνομά του εντοπίζεται το 1866 σε έγγραφο του αρχείου Δ. Κ. Κοεμτζή που βρίσκεται στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη. Το 1865-66 πρόσφερε 15.700 γρόσια για τη δημιουργία του Μακεδονικού Γυμνασίου στην Κοζάνη.⁵⁸ Εκτιμάται πως πέθανε στην Κοζάνη, καθώς το όνομά του εμφανίζεται τόσο σε έγγραφα της κοινότητας, όσο και σε επιστολές συγγενών και φίλων,⁵⁹ ίσως πριν από το 1866, αφού το όνομά του δεν εντοπίζεται σε κανένα έγγραφο μετά από αυτό το έτος.

Ο πέμπτος κατά σειρά γιος του Κων/νου, ο Λάζαρος Κ. Κοεμτζής, γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1814.⁶⁰ Τα ίχνη του χάνονται από τα έγγραφα της Βιέννης μετά τη διάλυση της εταιρείας. Ο Λιούφης αναφέρει πως μετά τη Βιέννη ο Λάζαρος εγκαταστάθηκε στις Σέρρες, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο, όπως και ο αδερφός του Ιωάννης.⁶¹ Οι πληροφορίες του Λιούφη είναι αξιόπιστες διότι η Μαριγώ,

⁵² Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 305.

⁵³ ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁵⁴ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁵⁵ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 305.

⁵⁶ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης 1759-1851), φ. 256.

⁵⁷ ΔΒΚ, Λ/22350 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁵⁸ Το έγγραφο δεν φέρει χρονολογία. Υπολογίζουμε να συντάχθηκε μεταξύ των ετών 1866-1868. ΔΒΚ, Λ/22420 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁵⁹ ΔΒΚ, Λ/22353 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶⁰ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων, ό. π.), φ. 271.

⁶¹ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 304-305.

σύζυγος του Λαζάρου Κοεμτζή, στέλνει επιστολή στον Ρούσσω Κ. Κοεμτζή, στις 29 Νοεμβρίου 1840⁶² από τις Σέρρες. Εκτιμάται ότι πέθανε και αυτός στις Σέρρες, άγνωστο πότε.

Ο τελευταίος γιος του Κωνσταντίνου, ο Ζήσης Κ. Κοεμτζής, γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1804.⁶³ Οι αρχειακές πηγές της Βιέννης αναφέρουν πως πέθανε αιφνιδίως το 1821, σε ηλικία 16 ετών.⁶⁴ Έτσι εξηγείται η απουσία του ονόματός του στην αίτηση της εταιρείας «*Κωνσταντῖνος Γ. Κοεμτζής καὶ Υἱοί*»/«*unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne*» για την ίδρυση καταστήματος στη Βιέννη στις 24 Μαΐου 1831.⁶⁵ Όμως, εμφανίζεται σε έγγραφο του αρχείου του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή.⁶⁶ Ο Ζήσης Κοεμτζής ασχολήθηκε με το εμπόριο και αναμείχθηκε στα εκπαιδευτικά ζητήματα⁶⁷ της Σχολής. Αξίζει να σημειωθεί ότι συνέγραψε ένα έργο με τον τίτλο *Ελληνογερμανικών και Γερμανοελληνικών διαλόγων*. Η εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας ήταν αναγκαία στους εμπόρους της Διασποράς, διότι διευκόλυνε τις εμπορικές τους δραστηριότητες στην Κεντρική Ευρώπη. Με τη συγγραφή αυτού του έργου ήθελε να παροτρύνει τους νέους να μάθουν ξένες γλώσσες.⁶⁸ Δυστυχώς όμως, δεν κατόρθωσε να εκδώσει αυτό το έργο.⁶⁹ Οι πηγές αναφέρουν πως ο Ζήσης Κοεμτζής έζησε στην Κοζάνη.⁷⁰ Σύμφωνα με τον Λιούφη,⁷¹ εγκαταστάθηκε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στη Θεσσαλονίκη. Αξίζει επίσης ν' σημειώσουμε ότι πρόσφερε 2.200 γρόσια για τη δημιουργία του Μακεδονικού Γυμνασίου στην Κοζάνη.⁷²

⁶² ΔΒΚ, Λ/22350 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶³ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων, ό. π.), φ. 223.

⁶⁴ Στις 4 Ιανουαρίου 1821 «*ὁ Ζήσης Κοεμτζής, υἱὸς τοῦ κὺρ Κωνσταντῖνου Κοεμτζή, αἰφνιδίως τέθνηκε καὶ ἐτάφη τῇ 5ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνός, παρ' ἑμοῦ τοῦ Ἐφημερίου καὶ Δομεστικοῦ Θεοδώρου ἱερέως Γεωργέβιτζ, ἔξω εἰς τὸ ἐδῶ Κοινοτάφιον, ζήσας χρόνους 16*». [Αρχείο Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» Πέστης: Βιβλία τεθνεότων (1792-1870)], σ. 88 (Seriennummer 575).

⁶⁵ WStLA (Wiener Stadt- und Landesarchiv), Merkantilgericht, ό. π., Nr. 17.

⁶⁶ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁶⁷ Για τις εκδόσεις του Ζήση Κ. Κοεμτζή· βλ. Κ. Πλαστήρας, *Δύο εκδόσεις, ό. π., σ. 279-282*.

⁶⁸ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π., σ. 225*.

⁶⁹ Σύμφωνα με τον Κ. Πλαστήρα, οι βιβλιοπώλες Θωμάς Χρήστου Θάνου και Στέφανος Χ. Θάνου ανέλαβαν την έκδοση των *Ελληνογερμανικών διαλόγων* του Ζ. Κοεμτζή· Κ. Πλαστήρας, *Δύο εκδόσεις, ό. π., σ. 279, 281*.

⁷⁰ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁷¹ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π., σ. 304*.

⁷² Δεν υπάρχει χρονολογία στο έγγραφο. Υπολογίζουμε να συγγράφηκε μεταξύ των ετών 1866-1868. ΔΒΚ, Λ/22420 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Τέλος, πρέπει ν' αναφέρουμε και τις τρεις κόρες του Κων/νου Κοεμτζή. Η πρώτη, η Χιώνω Κ. Κοεμτζή, γεννήθηκε στην Κοζάνη, το 1801.⁷³ Πιθανότατα έζησε και παντρεύτηκε στην Κοζάνη. Για τη δεύτερη κόρη του, την Ανθίτσα Κ. Κοεμτζή, δεν εντοπίσαμε πληροφορίες στο αρχείο της οικογένειας. Πιθανόν να έζησε και να παντρεύτηκε στην Κοζάνη. Η τρίτη κόρη, η Αναστασία Κ. Κοεμτζή, γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1816.⁷⁴ Πιθανόν να έζησε και να παντρεύτηκε, και αυτή, στην Κοζάνη.

Συμπερασματικά, η πορεία της οικογένειας των Κοεμτζήδων ολοκληρώνεται τα τέλη του 19ου αιώνα, με τις δραστηριότητες του τελευταίου απογόνου της, του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, σύμφωνα με τους Κώδικες της πολιτείας Κοζάνης, τους Κώδικες της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης, τους Κώδικες των παρεκκλησιών καθώς και τον Κώδικα της Ελληνικής Σχολής Κοζάνης.⁷⁵

II. Γενεαλογικά της οικογένειας Κοεμτζή

Παρακάτω παραθέτουμε το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας Κοεμτζή. Παρουσιάζει, κατά γενιά, τα βασικά βιογραφικά στοιχεία κάθε μέλους της: τις επαγγελματικές του δραστηριότητες, την οικογενειακή του κατάσταση, τους απογόνους του, το μορφωτικό του επίπεδο κ.λπ.

Οικογένεια Κοεμτζή
ΠΡΩΤΗ ΓΕΝΙΑ <u>Γεώργιος Ιωάννου Κοεμτζής (Κοϊμτζής, Κουϊμτζής, Κοϊμτζούλης)</u>
<ul style="list-style-type: none">- Μετοίκησε στην Κοζάνη το 1742 από το χωριό Σφίλτσι (σημ. Χρόμιο Κοζάνης).- Στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης του στην Κοζάνη μαθήτευσε δίπλα σ' έναν χρυσοχόο, γι' αυτό η οικογένειά του πήρε το επώνυμο Κοεμτζή.- Στα τέλη του 18ου αι. τα μέλη αυτής της οικογένειας ασχολήθηκαν με το εμπόριο.- Απέκτησε τέσσερα τέκνα: τον Ιωάννη, τον Δημήτριο, τον Εμμανουήλ και τον Κωνσταντίνο.

⁷³ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων, ό. π.), φ. 209.

⁷⁴ Στο ίδιο, φ. 285.

⁷⁵ Αναλυτικότερα, για τη διαδρομή της οικογένειας Κοεμτζή στην Κοζάνη βλ. αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησιών Κοζάνης 1819-1847), φ. 210, 213 και αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδιξ της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 202.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ
1. Ιωάννης Γ. Κοεμτζής:

- Έμπορος. Γεννήθηκε, εργάστηκε και πέθανε στην Κοζάνη.
- Νυμφεύτηκε την **Αναστασία** και απέκτησε **τρία κορίτσια** και **ένα αγόρι**, τον **Κων/νο Ιω. Κοεμτζή**, που πέθανε άτεκνος.

2. Δημήτριος Γ. Κοεμτζής:

- Έμπορος και μεγαλοκτηματίας.
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη περί το 1759 και πέθανε στην Πέστη στις 19 Δεκεμβρίου 1831, σε ηλικία 72 ετών, άτεκνος..

3. Εμμανουήλ Γ. Κοεμτζής:

- Έμπορος
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη και εφονεύθη από ληστές έξω από τη Βράνια.
- Ανήκει **στην πρώτη γενιά των Κοεμτζήδων**.
- Νυμφεύτηκε τη **Σάννα** και απέκτησε δύο τέκνα:
 - **α) Γεώργιος Εμ. Κοεμτζής:**
 - Δικηγόρος και πρόεδρος της επιτροπής σχολικών κονδυλίων για τους Έλληνες της Πέστης. Ανήκει **στην τρίτη γενιά των Κοεμτζήδων**
 - Γεννήθηκε στην Κοζάνη, το 1799 και πέθανε στην Πέστη στις 11 Ιουλίου του 1869.
 - Νυμφεύτηκε τη **Μαρία Ιω. Χαρίση**.
 - **β) Ιωάννης Εμ. Κοεμτζής:**
 - Γεννήθηκε και βαφτίστηκε στην Κοζάνη, το 1801. Έζησε, σίγουρα, μέχρι το 1815.
 - Ανήκει **στην τρίτη γενιά των Κοεμτζήδων**.

3. Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής:

- Έμπορος
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη, όπου και πέθανε στις 17 Οκτωβρίου 1831 ή το 1836
- Το 1791 ιδρύει εμπορική εταιρεία με την επωνυμία **«Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υιοί» / «unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne»**, με έδρα την Πέστη.
- Μέχρι το 1831 ασχολήθηκαν με χονδρεμπόριο ειδών Ανατολής στην Πέστη.

- Νυμφεύτηκε την **Σταμάτα ή Ματιώ** και απέκτησε **έξι αγόρια και τρία κορίτσια: Γεώργιο, Ιωάννη, Δημήτριο, Ρούσσω ή Ρούση, Λάζαρο, Ζήση, Χιώνω, Ανθίτζα και Αναστασία Κοεμτζή.**

ΤΡΙΤΗ ΓΕΝΙΑ

1. Γεώργιος Κ. Κοεμτζής:

- Έμπορος και μεγαλοκτηματίας.
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1797.
- Νυμφεύτηκε τη **Μαρία**, θυγατέρα της **Χαρισίνας Γιανόσης.**
- **Ηγήθηκε της εταιρείας** από το 1832 έως το 1838.
- Στα 1839 επιστρέφει στη γενέτειρά του Κοζάνη.
- Τοποθετεί τα κεφάλαια του σε αγορές ακινήτων.
- Αγόρασε από το Οθωμανικό κράτος τα κτήματα του Αλή πασά.
- Τα ίχνη του χάνονται από τα έγγραφα μετά τη διάλυση της εταιρείας το 1851.
- Δεν έχει βρεθεί το έτος θανάτου του και ο τόπος ταφής του.

2. Ιωάννης Κ. Κοεμτζής:

- Έμπορος, νομομαθής και δικηγόρος, ο οποίος σπούδασε νομικά στην Πέστη.
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1799.
- Από το 1839 έως το 1840 αναλαμβάνει τη διοίκηση της εταιρείας **«Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υιοί»/ «unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne».**
- Τα ίχνη του χάνονται από τα έγγραφα μετά τη διάλυση της εταιρείας το 1851.
- Ίσως εγκαταστάθηκε μετά τη Βιέννη στις Σέρρες, όπου άσκησε το εμπόριο.
- Εκτιμάται πως πέθανε στις Σέρρες, άγνωστο πότε.

3. Δημήτριος Κ. Κοεμτζής:

- Έμπορος, πρόκριτος και μεγαλογαιοκτήμονας.
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη, άγνωστο πότε.
- Νυμφεύτηκε την **Άννα ή Σάννα Δ. Τακιατζή**, αδερφή του εμπόρου **Κων/νου Δ. Τακιατζή.** Το ζεύγος δεν απέκτησε παιδιά.
- Ασχολήθηκε με το εμπόριο και γενικά με οικονομικές δραστηριότητες κατά την πενηνταετία 1830-1880.

- Διετέλεσε πρόκριτος της πόλης (1853-1856).
- Είχε έντονη κοινωνική δράση.
- Διετέλεσε έφορος της Σχολής της πόλης από το 1863 έως το 1870 και διαχειριστής της κοινοτικής περιουσίας.
- Για κάποιο χρονικό διάστημα εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, λόγω των εμπορικών του δραστηριοτήτων.
- Η δικαστική διαμάχη με τους μπέηδες της περιοχής (1867-1873), οδήγησαν τον **Δημήτριο** στην χρεοκοπία.
- Πέθανε φτωχός στην Βλαχία, άγνωστο πότε.

4. Ρούσσω ή Ρούσης Κ. Κοεμτζής:

- Έμπορος.
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1810.
- Απέκτησε έναν γιο με το όνομα **Κώτζιο**, δηλαδή **Κωνσταντίνο**.
- Τα ίχνη του χάνονται από τη Βιέννη, μετά τη διάλυση της εταιρείας το 1851.
- Το όνομά του εντοπίζεται το 1866 σε έγγραφο του αρχείου **Α. Κ. Κοεμτζή**.
- Αφιέρωσε 15.700 γρόσια για τη δημιουργία του Μακεδονικού γυμνασίου.
- Εκτιμάται πως πέθανε στην Κοζάνη, πριν από το 1866.

5. Λάζαρος Κ. Κοεμτζής:

- Έμπορος.
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1814.
- Τα ίχνη του χάνονται από τη Βιέννη, μετά τη διάλυση της εταιρείας το 1851.
- Εγκαταστάθηκε μετά την Βιέννη στις Σέρρες., όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο.
- Εκτιμάται πως πέθανε στις Σέρρες, άγνωστο πότε.

6. Ζήσης Κ. Κοεμτζής:

- Έμπορος.
- Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1804.
- Πέθανε αιφνιδίως το 1821, σε ηλικία 16 ετών.
- Το όνομά του δεν αναφέρεται στην αίτηση της εταιρείας «**Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υιοί**»/«*unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne*», για ίδρυση

υποκαταστήματος στη Βιέννη της Αυστροουγγαρίας, στις 24 Μαΐου του 1831.

- Εμφανίζεται όμως στα έγγραφα του αρχείου του **Δημητρίου Κ. Κοεμτζή**.
- Ασχολήθηκε με το εμπόριο και τα εκπαιδευτικά ζητήματα της Σχολής.
- Έζησε σε Κοζάνη και Θεσσαλονίκη.
- Πρόσφερε 2.200 γρόσια για την ίδρυση του Μακεδονικού γυμνασίου στην Κοζάνη.

7. Χιώνω Κ. Κοεμτζή:

- Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1801.
- Δεν έχει βρεθεί το έτος θανάτου της κόρης και ο τόπος ταφής της.
- Πιθανόν να έζησε και να παντρεύτηκε στην Κοζάνη.

8. Ανθίτσα Κ. Κοεμτζή:

- Δεν έχουν βρεθεί πληροφορίες για τις δραστηριότητες και τη ζωή της.

9. Αναστασία Κ. Κοεμτζή:

- Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1816.
- Άγνωστο το έτος θανάτου της και ο τόπος ταφής της.⁷⁶

⁷⁶ Για τη σύνταξή του χρησιμοποιήσαμε τις εξής πηγές: Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 16· Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 107, 227-228, 232-234, 304-306· Κ. Πλαστήρας, *Δύο εκδόσεις*, ό. π., σ. 273-282· Ο. Fuves, «Κατάλογος», ό. π., σ. 111· [Αρχείο Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» Πέστης: Βιβλία βαπτιζομένων, στεφανωμάτων και τεθνεότων (1792-1870)], σ. 27, 88, 114 (Seriennummer 161, 575, 753)· WStLA (Wiener Stadt- und Landesarchiv), Merkantilgericht, Türkische Untertanen, A-Z, 1804-1863, Fast. 5/3, Nr. 17, Coemzy Constantin Johann [Αρχείο Δήμου Βιέννης, Έγγραφα Εμποροδικείου 1804-1863, Τούρκοι υπήκοοι A-Z, Δέσμη εγγράφων 5/3 αριθμός χαρτοκιβωτίου, Nr. 17 αριθμός εγγράφου για τον Κων/νο Ι. Κοεμτζή]· Allgemeiner Handlungs-Almanach für den österr. Kaiserstaat Jahrgang 1834, σ. 192-193· Allgemeiner Handlungs-Gremial Almanach für den österr. Staat. Jahrgang 1835, σ. 183-184· 1836, σ. 212· 1837, σ. 221· 1838, σ. 228· 1839, σ. 232· 1840, σ. 229· 1841, σ. 229· 1842, σ. 228· 1844, σ. 251· 1845, σ. 220· 1846, σ. 219· 1848, σ. 221· 1849, σ. 220 und Handels- u. Gewerbe Adressenbuch der österr. Monarchie, 1850, σ. 220.

III. Δημήτριος Κ. Κοεμτζής

Όπως είπαμε, ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής ήταν ένας από τους έξι γιους του Κωνσταντίνου Γ. Κοεμτζή και της Σταμάτας ή Ματιώς. Πιθανότατα γεννήθηκε το 1815 στην Κοζάνη και βαπτίστηκε το ίδιο έτος στον ιερό ναό του Αγίου Νικολάου.⁷⁷ Νυμφεύτηκε την Άννα ή Σάννα Δημ. Τακιατζή, αδερφή του εμπόρου και συνεργάτη του, Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή. Η επιγαμία⁷⁸ αυτή στόχευε, ασφαλώς, στην ενίσχυση των εμπορικών και, εν γένει, των οικονομικών σχέσεων των δύο οικογενειών.⁷⁹ Το ζεύγος δεν απέκτησε παιδιά.⁸⁰

Ως απόγονος της μεγάλης οικογενείας των Κοεμτζήδων, ασχολήθηκε ενεργά με το εμπόριο. Ήταν ιδρυτικό μέλος της εμπορικής εταιρείας ή συντροφία με την επωνυμία «Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υίοι»/ «*unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne*», η οποία έδρευε στην Πέστη. Επιστρέφοντας στη γενέτειρά του Κοζάνη, δραστηριοποιήθηκε στο εμπόριο, την περίοδο 1840-1880. Διαθέτοντας σημαντικά χρηματικά ποσά, ασχολήθηκε και με επενδύσεις χρηματοπιστωτικής φύσεως, κυρίως με τον δανεισμό χρημάτων σε τοπικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι χρειαζόταν κεφάλαια: συνεργάστηκε δε πολλές φορές με τον Κων/ντίνο Δ. Τακιατζή για την έκδοση ομολογίων, διότι σε κάποιες περιπτώσεις το δανειζόμενο κεφάλαιο ξεπερνούσε τις οικονομικές του δυνατότητές.⁸¹

Είναι αξιοσημείωτο ότι δανειζόταν διάφορα χρηματικά ποσά από τους ιερούς ναούς της πόλης προκειμένου να ενισχύσει το αποθεματικό του. Το 1837 δανείστηκε από τον ιερό ναό του Αγίου Αθανασίου⁸² 300 γρόσια, με ομολογία.⁸³ Το 1843 δανείστηκε από τον ιερό ναό του Αγίου Γεωργίου το ποσό των 500 γροσίων, για 7 μήνες με τόκο 44 γρόσια.⁸⁴

⁷⁷ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 1 (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης 1759-1851), φ. 283.

⁷⁸ Βλ. παραπάνω κεφ. 3ο, σημ. 13.

⁷⁹ Οι επιγαμίες μεταξύ ισχυρών εμπορικών οικογενειών επέτρεπαν να διατηρηθεί η εμπορική πρακτική και να συγκρατηθούν οι δεσμοί με τις τοπικές αγορές: Ί. Μαντούβαλος, «Μεταναστευτικές διαδρομές», ό. π., σ. 195.

⁸⁰ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁸¹ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁸² Το ποσό του δανείου του Δ. Κοεμτζή από τον ιερό ναό του Αγίου Αθανασίου αποπληρώθηκε, μαζί με τους τόκους, στις 10 Ιουνίου 1863. ΔΒΚ, Λ/22400 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸³ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 123.

⁸⁴ Όπως αναφέρεται στο έγγραφο: «είς ὅσα ἔλαβον ἀπὸ Δημήτριον Κ. Κοημτζή χρέος τοῦ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, κεφάλαιον 500 γρόσια, 7 μῆνας τόκος 44 γρόσια, σύνολον 544 γρόσια». Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδιξ της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 238.

Κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου ο Δημήτριος Κοεμτζής έγινε ένας μεγάλος γαιοκτήμονας, καθώς προέβη σε πολλές αγορές ακινήτων και αγροτεμαχίων, τοποθετώντας τα κεφάλαια που του είχε αφήσει ως κληρονομιά ο πατέρας του ή αυτά που κέρδισε από τις οικονομικές του δραστηριότητες.⁸⁵ Έζησε στην Κοζάνη για αρκετά χρόνια και για κάποιο χρονικό διάστημα εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, λόγω των εμπορικών του δραστηριοτήτων.⁸⁶

Στα 1863 πρόσφερε στη Σχολή Κοζάνης το ποσό των 10.930 γροσίων.⁸⁷ Την ίδια εποχή η Σχολή Κοζάνης δάνειζε κεφάλαια σε επιφανείς Κοζανίτες για την εξεύρεση κεφαλαίων από τους τόκους των ομολογιών, ώστε να καλύπτει τις λειτουργικές της ανάγκες. Έτσι, στα 1863 ο Κοεμτζής, εκμεταλλευόμενος τις οικονομικές ανάγκες της Σχολής, δανείζεται απ' αυτήν το ποσό των 6.160 γροσίων, με επιτόκιο 10%, αποσκοπώντας στην ενδυνάμωση της κεφαλαιακής του επάρκειας⁸⁸ και έναν χρόνο μετά, το 1864, αποδίδει τον ετήσιο τόκο, ύψους 1.650 γροσίων. Τα κεφάλαια αυτά χρησιμοποιήθηκαν από τον Κοζανίτη έμπορο σε συνάψεις ομολογιών με τρίτους, με επιτόκιο από 12% έως 15,8%. Αποτέλεσμα αυτών των οικονομικών δραστηριοτήτων του ήταν η απόκτηση κέρδους της τάξεως του 6%, χωρίς να χρησιμοποιήσει δικά του κεφάλαια, καθώς δανειζόταν με 10% και δάνειζε αυτά τα χρήματα με υψηλότερο τόκο, έως 15,8%. Το 1865 δανείζεται από τη Σχολή το ποσό των 10.944,13 γροσίων, το οποίο παραδόξως είχε προσφέρει το 1863, μάλλον για σύναψη ομολογιών με τρίτους.⁸⁹

Παράλληλα, ο Δ. Κοεμτζής αναμείχθηκε ενεργά στα κοινοτικά και εκκλησιαστικά πράγματα της πόλης, καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα, χάρη στην οικονομική και κοινωνική του επιφάνεια και στην ισχυρή του προσωπικότητα. Διετέλεσε πρόκριτος, έφορος της Σχολής της πόλεως και διαχειριστής της κοινοτικής περιουσίας από το 1863 έως το 1870.⁹⁰ Από διάφορες πηγές προκύπτει ότι διετέλεσε, κατά τα έτη 1837-1844, «υπομνηματογράφος»,⁹¹ και «ρεφερεντάριος»⁹² της κοινότητας Κοζάνης,⁹³ καθώς

⁸⁵ ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁶ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁸⁷ ΔΒΚ, Λ/22403 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁸ ΔΒΚ, Λ/22403 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁹ ΔΒΚ, Λ/22415 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁰ Κ. Γουναρόπουλος, «Κοζανικά», ό. π., σ. 491 και Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

⁹¹ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδιξ της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 200, 204, και Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 77, 105.

⁹² Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57, φ. 206, 228, 237, 238, 246 και Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας, φ. 214, 229, 233, 234, 238, 240).

και επίτροπος του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου,⁹⁴ Συνέδραμε τα μέγιστα την κοινωνία της Κοζάνης, τόσο με την παροχή ειδών πρώτης ανάγκης σε φτωχούς συμπολίτες του όσο και με την αφιέρωση χρημάτων για τη λιθόστρωση των δρόμων της και για την αγορά του ρολογιού στο κωδωνοστάσιο της πόλης,⁹⁵ διατηρούσε δε άριστες σχέσεις με τους εκάστοτε επισκόπους Σερβίων και Κοζάνης.

Στα 1849 ο χρειάστηκε ένα χρηματικό ποσό, για να καλύψει κάποιες έκτακτες οικονομικές του ανάγκες. Γι' αυτό απευθύνθηκε στον επίσκοπο Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν, ο οποίος δεν δίστασε να προχωρήσει στη σύναψη ομολογίας με τον Δημήτριο Κοεμτζή. Το ποσό που δανείστηκε ανερχόταν στα 80 κομμάτια μαντζάρικα φλωριά⁹⁶, με ετήσιο επιτόκιο 15%.⁹⁷ Ίδια πολιτική ακολουθεί και με τον, μητροπολίτη πλέον, Ευγένιο Πατέρα.⁹⁸ Η αλληλογραφία τους αποδεικνύει κοινές αμοιβαίες εξυπηρετήσεις⁹⁹ και συνάψεις δανείων από τους αδερφούς Δάλλα.¹⁰⁰

Η περίοδος που ανθούν οι οικονομικές και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή τοποθετείται στην τριακονταετία 1835-1865, με τελευταία δραστηριότητά του τη σύναψη τριών ομολογιών με τους Κεχηριμάνμπεη και Αλήμπεη Μολούση στα 1867. Ο Κοζανίτης έμπορος και κτηματίας επεδίωκε την

⁹³ Από τη θέση αυτή παρέδωσε στον ναό του Αγίου Αθανασίου τα χρήματα που άφησε ο επίσκοπος Βενιαμίν με τη διαθήκη του: «Κοζάνη 24 Μαΐου 1864, Ο ύποφαινόμενος δηλοποιώ ὅτι σήμεραν ἔλαβον παρὰ τοῦ κυρίου Δημητρίου Κοεμτζήν γρόσια πεντακόσια, ἤτοι 500, τὰ ὁποῖα εἶχεν εἰς τὴν Διαθήκην ὁ πρόων Ἅγιος Σερβίων καὶ Κοζάνης κύριος Βενιαμίν διὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον καὶ εἰς ἔνδειξιν. Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Γεώργιος Δ. Χασάπης». ΔΒΚ, Λ/22407 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁴ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100, φ. 210, 213.

⁹⁵ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ὁ. π., σ. 305.

⁹⁶ Μετζίτι (τουρκ. mecit): τουρκικό νόμισμα, χρυσό αρχικά, που ισοδυναμούσε σε μια τουρκική λίρα· ασημένιο αργότερα, που ισοδυναμούσε με το 1/5 λίρας· βλ. *Redhouse, Yeni Turkce-Ingilizce Sozluk, New Redhouse Turkish-English Dictionary*, Κωνσταντινούπολη 1987, σ. 743.

⁹⁷ ΔΒΚ, Λ/22371 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁸ Ο Σερβίων και Κοζάνης Ευγένιος Πατέρας με επιστολή (23 Μαΐου 1870) ζητεί τη βοήθεια του Κοεμτζή, για να εκδοθεί φιρμάνι από τις αρχές του τόπου για την ανέγερση ενός ιερού ναού. ΔΒΚ, Λ/22227(Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁹ Στις 11 Νοεμβρίου 1863, ο Σερβίων και Κοζάνης Ευγένιος ενημερώνει τον Δ. Κοεμτζή πως θα του αποστείλει χρήματα για να τα παραδώσει στη Μητρόπολη. ΔΒΚ, Λ/22223 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁰⁰ Η παρακάτω επιστολή αναφέρει τα χρέη του Δ. Κοεμτζή και του μητροπολίτη Ευγένιου προς τους αδερφούς Δάλλα: «Μπιτόλια 29 Νοεμβρίου 1868, [...] Μανθάνομεν ὅτι ἀπὸ τινὸς καιροῦ εὑρίσκεται καὶ ὁ Ἅγιος Κοζάνης αὐτοῦ καὶ ὅτι ἐσυμβιβάσθη μετὰ τὸν ἐνδίκον του υἱὸν τῶν Δημητρακίων. Σᾶς παρακαλοῦμεν ὅθεν ἀμφοτέροι, ὅπως ἤδη εὐαρεστηθεῖτε νὰ μετρήσητε πρὸς τὸν κύριον Ἰωάννην Χαρίσην διὰ λογαριασμόν μας καὶ ἀπέναντι χρέους σᾶς τουλάχιστον 200 λίρας, ἐπειδὴ ἄλλως θὰ ἀναγκασθῶμεν κάποιιο ἐξ' ἡμῶν νὰ ἔλθωμεν αὐτοῦ. Περὶ τούτου ἐλπίζομεν ὅμως νὰ μὴν τὸ ἀνεχθῆτε καὶ νὰ δώσητε αὐτὴν τὴν ἐνόχλησιν εἰς τὸν ἐπικείμενον χειμῶνα καὶ πλέον τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάθεσίν σας. Οἱ ἀδερφοὶ Δάλλα». ΔΒΚ, Λ/22274 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

άμεση εκμετάλλευση των διαθέσιμων κεφαλαίων του, με στόχο την εξασφάλιση όσο το δυνατό υψηλότερου κέρδους.¹⁰¹

Οι συνάψεις ομολογιών του Δ. Κοεμτζή με κτηματίες, εμπόρους και με άλλα άτομα, είχαν αρνητικές συνέπειες για τους δανειζόμενους. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα δύσκολη εποχή, λόγω της οικονομικής παρακμής και δυσπραγίας που γνώριζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα οι χρεώστες του Κοεμτζή να μην καταβάλλουν τις δόσεις του τόκου, δημιουργώντας έτσι προβλήματα στην ισορροπία των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών.

Από το 1835 μέχρι το 1867 ο Δ. Κοεμτζής, έχοντας διαθέσιμα κεφάλαια, ασχολήθηκε με επενδύσεις χρηματοπιστωτικής φύσεως, κυρίως με τον δανεισμό χρημάτων, μέσω ομολογιών,¹⁰² σε τοπικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι χρειάζονταν χρήματα, προκειμένου ν' ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους.¹⁰³ Ο τόκος¹⁰⁴ των ομολογιών που σύναπτε με τρίτους ήταν 12%, παρόλο που οι πηγές αναφέρουν πως ο Κοζανίτης έμπορος απαιτούσε μεγαλύτερο επιτόκιο από τους χρεώστες του, της τάξεως του 15,8%.¹⁰⁵

Στα 1867 συνάπτει τρεις ομολογίες με τους Κεχηρημάνμπεη και Αλήμπεη Μολούση. Οι συναλλαγές του Κοζανίτη εμπόρου αποκρύπτονταν από τις οθωμανικές αρχές της περιοχής. Οι μπέηδες δεν επιθυμούσαν να αποδώσουν τον ετήσιο τόκο του δανείου, διότι ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος από το 12% της αρχικής συμφωνίας. Ίσως, να επιδίωκαν να εκδικηθούν τον Κοεμτζή για τις κερδοσκοπικές ενέργειές του, καθώς η συγκεκριμένη τακτική του εφαρμοζόταν σε όσους ζητούσαν σύναψη δανείου μέσω ομολογίας. Γι' αυτό, πληροφορούν τις οθωμανικές αρχές για τις έκνομες ενέργειες του Κοζανίτη εμπόρου, με αποτέλεσμα ο πιστωτής να οδηγηθεί ως κατηγορούμενος στο οθωμανικό δικαστήριο,¹⁰⁶ στην έδρα του Καϊμακάμη, στο Μοναστήρι (Μπίτολα). Η υπόθεση του Δ. Κοεμτζή εκδικάστηκε στο δικαστήριο από

¹⁰¹ Για το κέρδος στις ομολογίες· βλ. και Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 142.

¹⁰² Με ομολογίες αποδίδονταν και χρηματικά ποσά προερχόμενα από φορολογικές επιβαρύνσεις ή αξιοποιούνταν αντί ρευστού χρήματος στις εμπορικές συναλλαγές, λειτουργώντας ως τραπεζική επιταγή· Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 169.

¹⁰³ Οι ομολογίες, εξυπηρετώντας την ανάγκη για ρευστό· βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 142.

¹⁰⁴ Για τους τόκους των ομολογιών βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός, ό. π.*, σ. 125.

¹⁰⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

¹⁰⁶ Βλ. κεφ. 1ο, υποσημ. 55.

το 1868 έως το 1873, μετά από τις έντονες αντιπαραθέσεις¹⁰⁷ με τους αντιδίκους του. Η δικαστική διαμάχη οδήγησε τον Δημήτριο στη χρεοκοπία, καθώς χρωστούσε διάφορα ποσά στους αδερφούς Δάλλα και στον Ιωάννη Χαρίση.¹⁰⁸

Επιπροσθέτως, το αρχειακό υλικό δείχνει πως ο Κοζανίτης έμπορος, ακολουθώντας τους νόμους του άγραφου δικαίου, σύμφωνα με τους οποίους τα αφεντικά συνήθιζαν, ως τα μέσα του 20ου αιώνα, να προικίζουν τις υπηρέτριες τους. Στις 29 Ιανουαρίου 1850 προικίζει¹⁰⁹ με 2.250 γρόσια την υπηρέτριά του Βασιλική και με διάφορα ακίνητα¹¹⁰ από την προσωπική του περιουσία.¹¹¹

Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι ο Δ. Κοεμτζής βοηθούσε και όσους συγγενείς του είχαν ανάγκη χρηματικής βοήθειας. Μία επιστολή του, με ημερομηνία 6 Φεβρουαρίου 1870, μαρτυρεί την άμεση ανάγκη του Γεωργίου Τ. Γογούση για μετρητά, διότι έπρεπε να αποστείλει ένα σημαντικό χρηματικό ποσό στον αδερφό του Λάζαρο. Πιθανόν, είχε δανειστεί απ' αυτόν κάποιο ποσό από τον αδερφό του και δεν μπορούσε να επιστρέψει τα χρήματα. Γι' αυτό αποφασίζει να απευθυνθεί στον θείο του, ζητώντας την άμεση αποστολή χρημάτων, για να καλύψει τις τρέχουσες ανάγκες του και τις απαιτήσεις του δανείου του.¹¹²

¹⁰⁷ Παρόλο που οι ομολογίες διευκόλυναν τις οικονομικές δοσοληψίες, συχνά κατέληγαν σε συγκρούσεις μεταξύ των συναλλασσόμενων λόγω των μεγάλων επιβαλλομένων προσαυξήσεων· Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 142.

¹⁰⁸ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441). Ο Λιούφης αναφέρει πως ο Δημήτριος πέθανε φτωχός και ταπεινωμένος στην Βλαχία· Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 305.

¹⁰⁹ Η προίκα αποτελούσε δυσβάστακτο βάρος για την οικογένεια της γυναίκας, ιδίως από τα μέσα του 17ου αι., με αποτέλεσμα το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο πλαίσιο της δικαιοδοτικής του εξουσίας, να επιδιώξει τη ρύθμιση του θεσμού, «απολύον» Κανονικές Διατάξεις, προκειμένου να περιορίσει την προίκα σε λογικά πλαίσια· βλ. Βασιλική Θ. Διάφα - Καμπουρίδου, «Μορφές γαμήλιων παροχών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας στην Κοζάνη. Νάχι και τράχωμα», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας, ό. π.*, σ. 163-178.

¹¹⁰ Σε ένα προικοσύμφωνο του 1848 συναντάμε για πρώτη φορά ως νάχι να δίδεται ακίνητο· Βασιλική Θ. Διάφα - Καμπουρίδου, «Μορφές γαμήλιων παροχών, ό. π., σ. 167-168.

¹¹¹ ΔΒΚ, Λ/22361 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹¹² ΔΒΚ, Λ/22308 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΟΕΜΤΖΗ

I. Οι εμπορικές δραστηριότητες

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας, ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής συνεργάστηκε με τους τέσσερεις αδελφούς του, ιδρύοντας την εμπορική εταιρεία ή *συντροφία*, η οποία έφερε την επωνυμία «Κωνσταντῖνος Γ. Κοεμτζής καὶ Υἱοί» / «*unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne*» και είχε ως έδρα την Πέστη της Ουγγαρίας. Από το 1832 έως το 1840 τα πέντε αδέλφια ασχολήθηκαν με το εμπόριο, εξάγοντας διάφορα προϊόντα (γεωργικά, κτηνοτροφικά ή βιοτεχνικά) της Δυτικής Μακεδονίας στην Πέστη και στη Βιέννη.¹ Μετά τη διάλυση αυτής της εταιρείας, το 1840, επέστρεψε στη γενέτειρά του όπου δραστηριοποιήθηκε πάλι στο εμπόριο, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση.

Η περίοδος ακμής των εμπορικών δραστηριοτήτων του Δ. Κοεμτζή τοποθετείται ανάμεσα στα έτη 1840-1880 κατά τα οποία συνάπτει εμπορικές συμφωνίες με άλλους μεγαλεμπόρους της δυτικής Μακεδονίας, όπως τον Ιωάννη Μ. Μυβωδώρο,² τον Λεωνίδα Ι. Μεδρή,³ τον ανηψιό του Γογόλη Στέφου,⁴ τους αδερφούς Θ. Σκούταρη,⁵ καθώς και τους αδερφούς Δάλλα.⁶ Μ' αυτούς, ο Δημήτριος έκανε χονδρεμπόριο δερμάτων,⁷ σιτηρών,⁸ κρασιού,⁹ κρόκου¹⁰ (σαφράν), άλλων γεωργικών προϊόντων¹¹ καθώς και ειδών βιοτεχνίας της ευρύτερης περιοχής της δυτικής Μακεδονίας.

¹ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 305.

² ΔΒΚ, Λ/22300 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³ ΔΒΚ, Λ/22263 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁴ ΔΒΚ, Λ/22210 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁵ ΔΒΚ, Λ/22257 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶ ΔΒΚ, Λ/22290 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁷ Από το 1865 έως το 1872, ο Δ. Κοεμτζής έκανε εμπόριο δερμάτων, σε συνεργασία με τον ανηψιό του, Γογόλη Λ. Στέφου. ΔΒΚ, Λ/22243 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸ Ο Δ. Κοεμτζής πραγματοποίησε εμπόριο σιταριού και με τους αδερφούς Δάλλα από το 1840 έως το 1870. ΔΒΚ, Λ/22280 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹ Ο Δ. Κοεμτζής ασχολήθηκε με το εμπόριο κρασιού με τους αδερφούς Δάλλα και με τους αδερφούς Θ. Σκούταρη, από το 1860 έως το 1872. ΔΒΚ, Λ/22290 και Λ/22257 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁰ Ο Κοεμτζής δραστηριοποιήθηκε στο εμπόριο κρόκου με τον Ιωάννη Μ. Μυβωδώρο και τους αδερφούς Σκούταρη από το 1865 έως το 1872. ΔΒΚ, Λ/22300 και Λ/22257 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). Πρόκειται για καρύκευμα, φαρμακευτική και χρωστική ύλη, που πουλιόταν προς 2-2,5 άσπρα το δράμ. βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 300-301

¹¹ Ο Δ. Κ. Κοεμτζής άσκησε εμπόριο καπνού με τον Ιωάννη Μυβωδώρο από το 1865 έως το 1870. Ο Χατζής λειτουργούσε ως εμπορικός πράκτορας, καθώς αρμοδιότητά του ήταν η συγκέντρωση

Πολλές φορές ο Δ. Κοεμτζής χρησιμοποιούσε στο εμπόριο συναλλαγματικές,¹² που τις αγόραζε, ως ομολογίες, από τρίτους.¹³ Η χρήση της συναλλαγματικής ήταν διαδεδομένη ήδη από τον 18ο αιώνα, γιατί διευκόλυνε τις εμπορικές συναλλαγές. Ενδεικτικό παράδειγμα χρήσης συναλλαγματικής από αυτόν τον έμπορο αποτελεί η αγορά συναλλαγματικής ύψους 5.000 γροσίων, για λογαριασμό του, στις 21 Ιουνίου 1849, από τον Στέργιο Δ. Στεργίου. Η περίοδος λήξης της συναλλαγματικής είχε περάσει με αποτέλεσμα να τρέχει ο τόκος, ο οποίος έφθασε τα 333 γρόσια, χωρίς όμως να αναφέρεται το επιτόκιο υπερημερίας.¹⁴ Ο Σ. Στεργίου αναφέρει στον Κοεμτζή πως είχε λάβει τα χρήματα του τόκου της συναλλαγματικής και φρόντισε να πληρωθούν εγκαίρως, εφόσον είχε λήξει η ημερομηνία εξόφλησης της *πόλιτζας*.¹⁵ Έπειτα, απέστειλε την ομολογία στον Δ. Κοεμτζή, ολοκληρώνοντας έτσι τη διαδικασία αγοράς της ως ομολογίας.¹⁶ Συχνά ο Δ. Κοεμτζής μεσολαβούσε για τη διακίνηση συναλλαγματικών. Για παράδειγμα, μεσολάβησε για τη διακίνηση μιας συναλλαγματικής κάποιου εμπόρου ονόματι Ναούμη προς τον Θ. Σκούταρη, η οποία στάλθηκε στις 17 Ιανουαρίου 1869 από τον ανεψιό του, Γογόλη Στέφου.¹⁷ Στις 30 Μαΐου του 1870, η συναλλαγματική αγοράστηκε ως ομολογία από τον Δ. Κοεμτζή, σύμφωνα με επιστολή του ανιψιού του Γ. Στέφου.¹⁸

Αν και η χρήση των συναλλαγματικών βελτίωσε τις εμπορικές δραστηριότητες, οι έμποροι αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα στη μεταφορά των προς πώληση προϊόντων. Οι ληστρικές επιδρομές,¹⁹ κατά τη διάρκεια του 19ου αι., αποτέλεσαν έναν παράγοντα καμπής της διακίνησης των εμπορευμάτων. Σε επιστολή του Δ.

και η αποστολή των εμπορευμάτων στους εμπόρους Κοεμτζή και Μυβωδώρο. ΔΒΚ, Λ/22299 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹² Βλ. κεφ. 3ο, σημ. 16.

¹³ Το 1849 ο Δ. Κοεμτζής σύναψε μία ομολογία ύψους 1.000 γροσίων με τον Νικόλαο Εμμ. Τόλιο. Το κεφάλαιο της ομολογίας θα πληρωνόταν σε μια ετήσια εμποροπανήγυρη. ΔΒΚ, Λ/22372 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁴ Για τα ποσοστά των τόκων στις συναλλαγματικές· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός, ό. π.*, σ. 114.

¹⁵ Για τις ενέργειες των συναλλασσομένων μετά τη λήξη μιας συναλλαγματικής· βλ. Όλγα Δ. Καραγεώργου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 136.

¹⁶ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή, έγγρ. ΔΒΚ/Λ22245.

¹⁷ Ο Δ. Κοεμτζής παρέλαβε 21 ναπολεόνια από τον ανηψιό του Γογόλη Λ. Στέφου, που έπρεπε να πληρωθούν από τον Κοεμτζή στον Ιουδά μπέη Μαΐορ, στον οποίο ο Γ. Στέφου χρωστούσε ομόλογο ύψους 2.200 γροσίων. Σύμφωνα με το έγγραφο, το ποσό αυτό ισοδυναμούσε με 116 οθωμανικές λίρες και 101 ναπολεόνια. ΔΒΚ, Λ/22240 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁸ Στις 23 Μαΐου του 1870, ο Δ. Κοεμτζής έλαβε από τον Γ. Στέφου 3.186 γρόσια, τα οποία έπρεπε να πληρωθούν στον Μουσιόν, για λογαριασμό του Γ. Στέφου. ΔΒΚ, Λ/22243 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁹ Βλ. κεφ. 3ο, υποσημ. 17, 18.

Κοεμτζή προς τον ανιψιό του, Κων/νο Γ. Κοεμτζόπουλο (16 Οκτωβρίου 1869), φαίνονται τα προβλήματα που δημιουργούσε η ληστεία στις εμπορικές συναλλαγές. Ο Κοεμτζόπουλος πληροφορεί τον θείο του ότι πέντε έμποροι από το Βελβεντό, που πήγαιναν στο παζάρι της Βέροιας για να πωλήσουν εμπορεύματά τους, έπεσαν θύματα ληστών μεταξύ των χωρίων Χάδοβο και Δήλοβο. Αμέσως, οι οθωμανικές αρχές, με επικεφαλής τον καϊμακάμη της περιοχής, προσπάθησαν να εντοπίσουν τους ληστές²⁰

Αρχικά, ο Δ. Κοεμτζής έκανε εμπόριο δερμάτων,²¹ σε συνεργασία με τον ανιψιό του, Γογόλη Στέφου, ο οποίος ενημερώνει τον θείο του πως επιθυμεί να αγοράσει από τον έμπορο Μουσιόν επεξεργασμένα δέρματα²² ζώων: «[...] *ἐὰν ἔχει τομάρια, ὄχι χατζιάδες καὶ μπηρμπηργιά καὶ ὄχι μπηργιώτικα ἀλλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου εἶχα πάρει ἀπὸ τὸν Μουσιὸν πρόωρα κομμάτια 220, ἦτον ὀκάδες τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο ἀπὸ 4 [...]*». Πρόκειται για κόκκινα δέρματα, τα οποία είχαν υποστεί ειδική επεξεργασία και πωλούνταν αποξηραμένα και χωρίς ίχνος ζωϊκών λιπιδίων.²³ Η αγορά των δερμάτων θα ολοκληρωνόταν με την εξεύρεση της καλύτερης ποιότητας, σε όσο το δυνατό χαμηλότερη τιμή:²⁴ 12 με 13 οθωμανικές λίρες την οκά, ώστε το εμπορικό δίκτυο του Δ. Κοεμτζή να έχει ένα καλό κέρδος: «[...] *Ἐὰν ἔβγαλαν τομάρια μπιρ παργιά²⁵ ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ εἶδος ὅπου εἶχα πάρει ἀπὸ τὸν ἐδῶ Μπὲν Μανόρ, νὰ μὲ στείλει δύο φορτώματα. Εἰς τὸ ἓνα φόρτωμα νὰ εἶναι 25 κομμάτια, τὰ εἶχα πάρει πρὸς 12 τὴν ὀκά. Τώρα ἂς δώσει πρὸς 13 λίρες καὶ τὰ χρήματα οἰκονομησέ τα αὐτοῦ σὲ μίαν ἑβδομάδα ἀν ἔρθουν τὰ τομάρια ἀμέσως μὲ πρῶτον τὰ στέλνεις*».²⁶

Οι δύο άνδρες εμπορεύονταν δέρματα ζώων από Γάλλους εμπόρους και Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Τα εμπορεύματα αυτά μεταφέρονταν από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης²⁷ στην Κοζάνη και από εκεί διοχετεύονταν στην ευρύτερη περιοχή της

²⁰ ΔΒΚ, Λ/22339 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

²¹ Το 1846, ο Δ. Κοεμτζής έστειλε στον Νικόλαο Μ. Κλή 1.696,20 γρόσια για την αγορά αγελαδινών δερμάτων. ΔΒΚ, Λ/22378 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 4).

²² Η κατεργασία δερμάτων υπήρξε μία από τις βασικότερες βιοτεχνικές δραστηριότητες στην πόλη, με αποτέλεσμα γρήγορα η Κοζάνη να αποτελέσει κέντρο βυρσοδεψίας· βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 405.*

²³ ΔΒΚ, Λ/22210 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

²⁴ Κάθε μήνα ο Γ. Στέφου ρωτούσε τον Δ. Κοεμτζή για τις τιμές στις οποίες πωλούνταν τα δέρματα στην αγορά. ΔΒΚ, Λ/22208 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

²⁵ Τουρκ. *bir para* = με πολύ χαμηλή τιμή.

²⁶ ΔΒΚ, Λ/22241 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

²⁷ Τον 19ο αιώνα ξένες εταιρείες κατασκεύασαν και διαχειρίστηκαν τις μεγαλύτερες και πιο αποτελεσματικές παροχές στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Στις δεκαετίες του 1860 και 1870 η σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης - Μιτρόβιτσας επιτύγχανε το εμπόριο της Θεσσαλονίκης, με αποτέλεσμα να κτισθεί μία προκουμαία μήκους 1.800 μέτρων για να μεταφέρει τα φορτία των πλοίων.

δυτικής Μακεδονίας. Στην αλληλογραφία τους, ο Γ. Στέφου ερωτά συνεχώς τον Δ. Κοεμτζή, ο οποίος κατοικούσε εκείνη την περίοδο στη Θεσσαλονίκη, αν είχε αγκυροβολήσει κάποιο πλοίο που μετέφερε δέρματα και του συνιστούσε «*να είναι προσεκτικὸς ὅταν ἔβγουν τομάρια, μπιμπιργιά να εἶναι, ὄχι γκελάδης*».²⁸ Πράγματι, ο Μουσιόν έλεγχε την ποιότητα και το είδος των δερμάτων και αμέσως ενημέρωνε τον Κοεμτζή. Αυτός, με τη σειρά του, πληροφορούσε τον ανιψιό του, Γ. Στέφου, προκειμένου ν' αγορασθούν τα δέρματα, να φορτωθούν από τους αγωγάτες και να μεταφερθούν στην Κοζάνη.²⁹ Ο Γ. Στέφου γράφει στον Κοεμτζή πως επιθυμούσε να αγοράσει από τον Μουσιόν βοδινά τομάρια, ίδιας ποιότητας με αυτά που χρησιμοποιούσαν οι Κοζανίτες τεχνίτες για την κατασκευή υποδημάτων και διαφόρων άλλων ειδών.³⁰

Την ίδια χρονική περίοδο, ο Κοεμτζής έκανε και εμπόριο σιταριού.³¹ Το 1867 ο υπάλληλός του, Μήκας (Δημήτριος) Χαρισίου Μπρέλας, κατέγραψε τις ποσότητες των δημητριακών που παρήγαν τα ξερικά κτήματα του Κοεμτζή. Η αγροτική παραγωγή³² ανερχόταν σε 257 κοιλά: 20 κοιλά κόκκινο σιτάρι και 70 κοιλά *κατράνιτζα* (είδος σιταριού), 12 κοιλά βρίζα, 120 κοιλά κριθάρι και 35 βρόμη. Αυτά τα προϊόντα έφθαναν στην Κοζάνη με τους ντόπιους αγωγάτες ή κираτζήδες,³³ Κοκόλη (Νικόλαο) Μπρούχα και Νάνο Τραγατζήκα, για να φυλαχθούν στις αποθήκες του Δ. Κοεμτζή και από εκεί να προωθηθούν στους πελάτες του. Οι τρεις καλλιεργητές των χωραφιών του Δ. Κοεμτζή εμφανίζονται με την ιδιότητα των

Αντίθετα, οι ξένοι έμποροι συχνά διαμαρτύρονταν στις Οθωμανικές αρχές για τους ανεπαρκείς αποθηκευτικούς χώρους, τις εγκαταστάσεις εκφόρτωσης και τις διαδικασίες εκτελωνισμού. Η ανάπτυξη του ξένου κεφαλαίου, η δημιουργία του δικτύου των σιδηροδρόμων και η δράση της Διεύθυνσης Δημόσιου Χρέους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας οδήγησε στην παρακμή των ντόπιων εμπόρων· βλ. Η. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Β', ό. π., σ. 436, 480.*

²⁸ ΔΒΚ, Λ/22242 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

²⁹ ΔΒΚ, Λ/22242 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³⁰ ΔΒΚ, Λ/22211 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³¹ Οι περισσότεροι έμποροι της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας ασχολούνταν, τον 18ο- 19ο αι., κυρίως με το εμπόριο δημητριακών· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες, ό. π., σ. 81.

³² Για την αγροτική παραγωγή και τα παραγόμενα προϊόντα στην Οθωμανική αυτοκρατορία (1840-1913), βλ. την εξαιρετική μελέτη του Şevket Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913, Trade, investment and production*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, σ. 82-107.

³³ Βλ. Α. Mehlan «Οι εμπορικοί δρόμοι», ό. π. και Δ. Ανωγάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π., σ. 70-77.*

τζιφτζήδων ή τσιφτσιήδων (*cift* = ζεύγος βοδιών για όργωμα).³⁴ Πρόκειται για τους γεωργούς Τζάτζη, Γκάγκη και Ντίνα, οι οποίοι παρέδωσαν 255 κοιλιά³⁵ δημητριακών στον Μήκα (Δημήτριο) Χαρισίου Μπρέλα, καταγραφέα του εμπορικού καταστήχου.

Αναλυτικότερα, στο έγγραφο σημειώνονται 115 κοιλιά σιτάρι, 12 κοιλιά βρίζα, 127 κοιλιά κριθάρι. Τα τρία ζευγάρια απέδωσαν 12 κοιλιά βρίζα και 127 κοιλιά κριθάρι. Συνολικά δηλαδή 255 κοιλιά. Ο Δ. Κοεμτζής ακολουθώντας τη συνηθισμένη τακτική των γαιοκτημόνων, μοίρασε τις εξής ποσότητες, από την παραγωγή δημητριακών στους καλλιεργητές του: 55 κοιλιά στον Τζάτζη, 56 στον Γκάγκη και 61 στον Ντίνα.³⁶ Ας σημειωθεί ότι κατέβαλλε ετησίως στο Οθωμανικό κράτος τον φόρο της δεκάτης,³⁷ επί της παραγωγής των δημητριακών, είχε δε στη δούλεψή του τέσσερεις καλλιεργητές: τους Τζιότζιο, Αθανάσιο, Κόλη Μήτα και Μάτζιο, οι οποίοι καλλιεργούσαν αυτοκρατορικές γαίες (*ιμπλάκι*).³⁸ Αυτοί είχαν την υποχρέωση να συγκεντρώνουν κάθε χρόνο το ποσό που έπρεπε να καταβληθεί στις οθωμανικές αρχές.³⁹

Σύμφωνα με το κατάστιχο, ο Τζιότζιος έπρεπε να πληρώσει 48 γρόσια για τα μελίσσια που εξέτρεφε, 55 γρόσια για τα φασόλια, 91 για το χορτάρι και 8 γρόσια για τα κρεμμύδια που καλλιεργούσε στις γαίες του Δ. Κοεμτζή. Ο ίδιος καλλιεργητής παρέδιδε στις αρχές ως φόρο δεκάτης τα εξής ποσά σε γρόσια: 66,5 γρόσια για το κόκκινο σιτάρι, 65 για τα κατράνιτζα,⁴⁰ 110 για ντεβέ ντήση,⁴¹ 58,5 για τη βρίζα, 223

³⁴ Στις καλλιέργειες κυριαρχούσαν τα δημητριακά, ανάμεσα στα οποία την πρώτη θέση κατείχε το σιτάρι, που καλλιεργούταν σε πεδινές και ορεινές εκτάσεις. Οι σιτοκαλλιέργειες πραγματοποιούνταν σε μεγάλους ή μικρούς κλήρους, η έκταση των οποίων μετριόταν άλλοτε με αναγωγή στο κύριο εργαλείο της σποράς, το αλέτρι, που το έσερνε ένα ζεύγος βοδιών (*ζευγάρι*) και άλλοτε με αναγωγή στον σπόρο που δεχόταν κάθε επιφάνεια· Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α', σ. 300-301*.

³⁵ Μονάδα μέτρησής του βάρους των σιτηρών. Η αντιστοιχία του σε οκάδες (1.282 γραμ.) ή σημερινά κοιλιά δεν ήταν παντού ίδια (π. χ. στην Κωνσταντινούπολη αντιστοιχούσε σε 18 οκάδες και στο Σεράγεβο σε 50)· βλ. Η. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Α', ό. π., σ. xxviii - xxix*.

³⁶ ΔΒΚ, Λ/22412 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 5).

³⁷ Φόρος για τα γεωργικά προϊόντα (βαμβάκι, καπνό, σιτάρι, κριθάρι, κρασί κ. ά.)· Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α', σ. 249-251*. Αυτά τα προϊόντα παράγονταν και στην κοιλάδα του Αλιάκμονα· βλ. Κ. Καμπουρίδης - Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων, ό. π., σ. 17*.

³⁸ Τη δεκαετία του 1850, η δεκάτη αποτελούσε το 30% επί της παραγωγής και ο έγγειος φόρος επιπλέον το 27% επί του συνόλου των εισπραττόμενων φόρων, ενώ το 1910, η δεκάτη έφτανε το 28% και ο έγγειος φόρος το 11%.· βλ. Η. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Β', ό. π., σ. 488*.

³⁹ ΔΒΚ, Λ/22418 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁴⁰ Ποικιλία μαλακού σίτου *vulgare graecum* ή κατράνιτς(ζ)α. Η ονομασία προέρχεται από την Πάρο· βλ. Ι. Παπαδάκης, «Ελληνικοί τύποι σίτου». *Επιστημονικό Δελτίο του «Ειδικού Σταθμού*

για το κριθάρι, και 10,5 για τη βρόμη. Συνολικά, λοιπόν, η ετήσια φορολογική υποχρέωσή του ανερχόταν στα 735 γρόσια, (202 γρόσια από τους *ναχτιέδες* και 533 από τη δεκάτη). Επίσης, για τις γαίες που νοίκιαζε από τις οθωμανικές αρχές έδινε ως δεκάτη τα εξής ποσά σε γρόσια: 15,5 για το κόκκινο σιτάρι, 37,5 για τα κατράνιτσα, 48,5 για το ντεβέ ντήση, 8 για τη βρίζα, 98 1/5 για το κριθάρι, και 0 γρόσια για τη βρόμη. Η ετήσια, λοιπόν, φορολογική υποχρέωσή του ανερχόταν στα 208 γρόσια. Με τη σειρά του, ο Μάτζιος έπρεπε να καταβάλει τους εξής *ναχτιέδες* σε γρόσια: 15 για τα μελίσσια, 10 για τα φασόλια, 2 για το χορτάρι⁴² και 8 για τα κρεμμύδια που καλλιεργούσε στις αυτοκρατορικές γαίες. Η ετήσια φορολογική υποχρέωσή του ανερχόταν στα 35 γρόσια. Ο τρίτος καλλιεργητής, ο Αθανάσιος, παρέδιδε ως φόρο δεκάτης τα εξής ποσά: 0 γρόσια για το κόκκινο σιτάρι,⁴³ 126 για την κατράνιτσα, 0 γρόσια για το ντιβέ ντήση, 46 για τη βρίζα, 209 για το κριθάρι, και 10 για τη βρόμη. Η ετήσια φορολογική υποχρέωσή του ανερχόταν στα 381 γρόσια. Ο τέταρτος καλλιεργητής, ο Κόλης Μήκας, έπρεπε να καταβάλει ως δεκάτη τα εξής ποσά: 0 γρόσια για το κόκκινο σιτάρι, 103,5 για την κατράνιτσα, 0 γρόσια για το ντεβέ ντήση, 46 ½ για τη βρίζα, 179 ½ για το κριθάρι, και 45 για τη βρόμη. Η ετήσια φορολογική υποχρέωσή του ανερχόταν στα 374,5 γρόσια.⁴⁴ Ίσως, οι καλλιεργητές να προχώρησαν στη σύναψη μίας συμφωνίας με τον Δ. Κοεμτζή για την καλλιέργεια και την παραγωγή των δημητριακών.

Επίσης, ο Κοεμτζής έκανε εμπόριο σιταριού⁴⁵ με τους αδερφούς Δάλλα, καθώς και με τον Καστοριανό Λεωνίδα Ι. Μεδρή. Σε επιστολή των πρώτων (29. 11. 1868) προς τον Δ. Κοεμτζή γίνεται λόγος για τις τιμές των δημητριακών στην Κοζάνη γιατί ενδιαφέρονταν για την αγορά σιτηρών. Όμως, οι τιμές στην περιοχή της Κοζάνης ήταν υψηλές. Γι' αυτό, παρακαλούν τον Κοεμτζή να τους ενημερώσει για τις κινήσεις των Κοζανιτών εμπόρων δημητριακών, ιδίως για τον Δημήτριο Οικονόμου: «*έπειδὴ*

Καλλιτερέσεως Φυτῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ», Έκδοση της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού της Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη 1929, σ. 1-57.

⁴¹ Ποικιλία σκληρού σιταριού. Πρόκειται για το δεβές ή ντεβέ(ς)· βλ. Θ. Μελάς, *Αἱ ἐκλεκτότεραι ποικιλίαι ἐλληνικῶν σίτων. Μελέτεται σιτηρογραφικαί*. ἐκ του τυπογραφείου Α. Α. Παπασπύρου, Αθήνα 1922, σ. 1-63 και H. de Vilmorin, *Les meilleurs blés. Description et culture des principales variétés de froments d'hiver et de printemps*. Vilmorin-Andrieux et Cie, Παρίσι 1880.

⁴² Χρησιμοποιούταν ως κύρια τροφή των ζώων.

⁴³ Ποικιλία σκληρού σιταριού· βλ. Π. Παπαγεωργίου, *Το σιτάρι, το κριθάρι, η βρόμη και η βρίζα*. Έκδ. 3^η, Βιβλιοθήκη του γεωργού, αριθμ. 13, Αθήνα 1919, σ. 1-40.

⁴⁴ ΔΒΚ, Λ/22418 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 6).

⁴⁵ Οι περισσότεροι έμποροι της Ηπείρου και της δυτικής Μακεδονίας ασχολούνταν, τον 18ο – 19ο αιώνα, κυρίως με το εμπόριο δημητριακών (ιδίως σιταριού)· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες, *ό. π.*, σ. σ. 81.

αὐτὸς ἐδῶ εἶχεν συμφωνήσει ἤδη ἄρκετὰ γενήματα με ὑψηλᾶς τιμᾶς εἰς τὰ γρ. 90 τὸ κοιλόν, ἀφ' οὗ πληροφορηθεῖτε περὶ αὐτοῦ νὰ μᾶς μεταδώσητε πᾶν τὸ ἀληθὲς ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῆς μυστικότητος». ⁴⁶ Στις 1 Σεπτ. 1870 ο Λ. Μεδρής παραγγέλλει ἀπὸ τον Κοεμτζή 4 μεγάλα κοιλὰ φλώριτζα, ⁴⁷ τα οποία ἐπρόκειτο νὰ μεταφερθῶν σε 20 φορτώματα. Το σιτάρι θὰ ἀποσταλλόταν με τον Μήκα, ἐμπιστο καὶ τίμιο ἀγωγιάτη. Ο Μεδρής γράφει στον Κοεμτζή πως σκόπευε νὰ ἀγοράσει ἄλλα 20 φορτώματα σιτάρι, ἐφόσον τὸ προϊόν ἦταν καθαρὸ καὶ καλῆς ποιότητος. ⁴⁸

Παράλληλα, ο Δ. Κοεμτζής ἔκανε καὶ ἐμπόριο κρασιῦ με τους ἴδιους ἐμπόρους, οἱ οἱποῖοι του παραγγέλλουν 400 οκάδες. Ο Κοζανίτης ἐμπορος συνήθιζε νὰ στέλνει δείγμα ἀπὸ τὸ κρασί που ἐμπορευόταν, ὥστε οἱ πιθανοὶ πελάτες νὰ παραγγέλλουν τις ποσότητες που ἐπιθυμοῦσαν. Στὴν ἀλληλογραφία του με ἐμπόρους τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἀναφέρεται πως οἱ περισσότεροὶ πελάτες του ἀγόραζαν κρασί με 40 παράδες τὴν οκά. ⁴⁹ Το 1870 οἱ ἀδερφοὶ Θ. Σκούταρη ἐνημερώνουν τον Δημήτριο πως ἔλαβαν τὴν ποσότητα του κρασιῦ που εἶχαν παραγγείλει. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι τὸ κρασί τὸ ἔβαζαν σε ἐιδικὰ μπουκάλια, (τζιότρες), προκειμένου νὰ μεταφέρεται ἐυκολότερα καὶ πιο γρήγορα. ⁵⁰

Στο ἴδιο πλαίσιο ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων ⁵¹, ο Κοεμτζής ἔκανε ἐμπόριο κρόκου με τον Ἰωάννη Μυβωδώρο. ⁵² Τὴ δεκαετία 1860-70 παρατηρεῖται μεγάλη ζήτηση γιὰ κρόκο, κάτι που εἶχε ὡς συνέπεια τὴ μείωση τῆς τιμῆς του. ⁵³ Ἀκολουθοῦν διάγραμμα καὶ χάρτης με τὸ ἐμπορικὸ δίκτυο του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή:

⁴⁶ ΔΒΚ, Λ/22280 (Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁴⁷ Ποικιλία μαλακοῦ σίτου· βλ. Π. Παπαγεωργίου, *Τὸ σιτάρι, ὁ π.*, σ. 1-40.

⁴⁸ ΔΒΚ, Λ/22263 (Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁴⁹ ΔΒΚ, Λ/22290 (Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

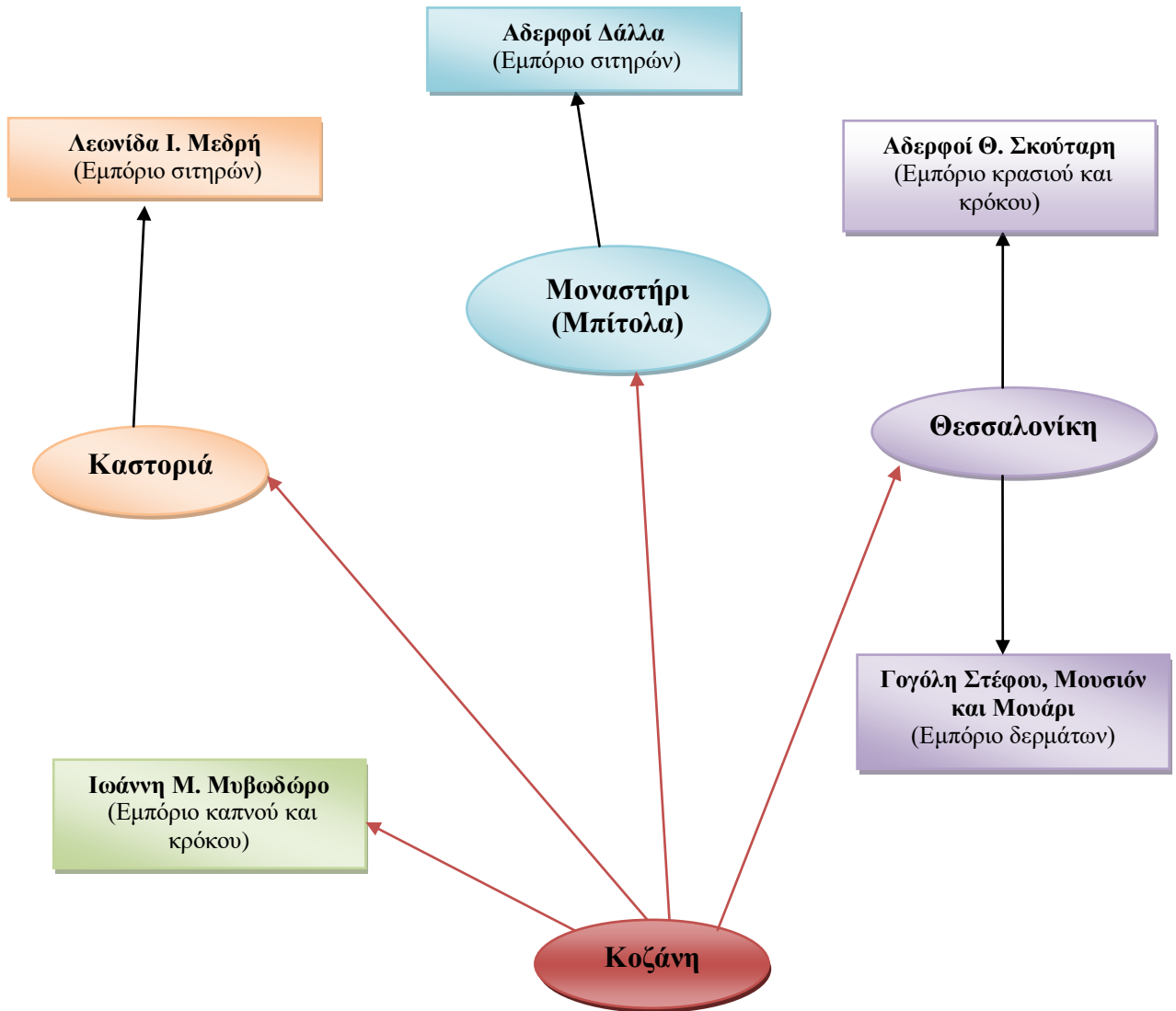
⁵⁰ ΔΒΚ, Λ/22257 (Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

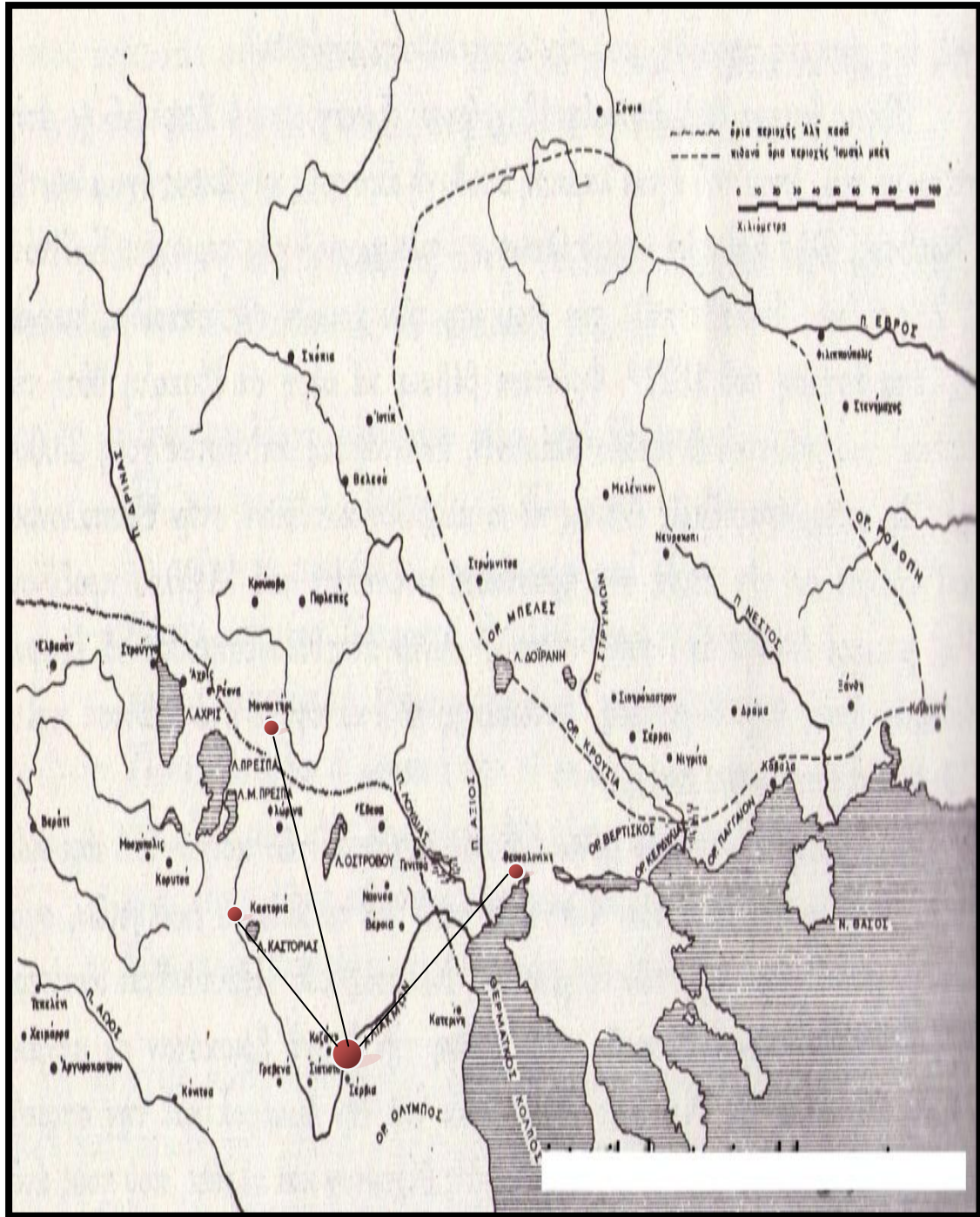
⁵¹ Γιὰ τις ἐμπορικὲς συναλλαγές καὶ τὴν δραστηριότητα των ἐμπόρων στὴν Οθωμανικὴ αὐτοκρατορία μετὰ τὸ 1854· βλ. Ş. Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism*, ὁ π., σ. 41-54.

⁵² Στὴν ἐπιστολή ἀναφέρονται τὰ ἐξής: «Προχθὲς μετὰ τὰ δείγματα κρόκκου ποὺ σᾶς ἔστειλον, σᾶς προσδιόριζον καὶ τὰς τιμᾶς αὐτοῦ. Ἐγὼ δὲ εἰς εἶδησίν σᾶς ἤδη, ὅτι σήμερον μοὶ παρουσιάσθη ἀγοραστὴς ἐδῶ καὶ εἰς τὰ τιμᾶς σᾶς ἔγραφον καὶ προτείνει νὰ μοὶ δώση καὶ χρήματα διὰ νὰ τὸ προμηθεύσω ἄρκετὸν πρᾶγμα. Ἐνεκα τῶν τοιούτων λοιπὸν καὶ τῆς τιμῆς τοῦ πράγματος καθεκάστη καὶ ἀγνοοῦμεν ποὺ θὰ κατανήσῃ. Ἐν τούτοις μένω εἰς τὰ διαταγὰς σου». ΔΒΚ, Λ/22300 (Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁵³ ΔΒΚ, Λ/22300 (Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή). Στις τελευταῖες ἐμπορικῆς φύσεως ἐπιστολές του ἀρχεῖο Κοεμτζή, οἱ ἀδερφοὶ Σκούταρη παραγγέλλουν στον πρῶτο 5 οκάδες κρόκου, με σκοπὸ τὴν πώλησή του στὴν περιοχὴ τους. Μεταξὺ ἄλλων, ἀναφέρουν στον Κοεμτζή ὅτι «Ἄν εὑρετε πάνω 5 οκάδες κρόκκον εἶναι καλὸν ἕως 4 γρ. ἢ οκά, ἀγοράζετε καὶ μᾶς στέλλετε, διότι μᾶς ζητῆται ἕνας φόρος καὶ μᾶς ἀπαντᾶτε ἐν τούτοις». Ἡ τιμὴ που μποροῦσαν νὰ δώσουν ἐφθανε τὰ 4 γρόσια ἀνά οκά, δηλαδὴ ἠθέλαν προϊόν συνολικῆς τιμῆς 20 γροσίων, πιθανόν γιὰ ἐμπορικὴ χρῆση· ΔΒΚ, Λ/22257 (Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Διάγραμμα 2: Το εμπορικό δίκτυο του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή

Χάρτης 2: Το εμπορικό δίκτυο του Δημητρίου Κ. Κομετζή

II. Άλλες οικονομικές δραστηριότητες

Η περίοδος που ανθούν οι χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες του Δημητρίου Κοεμτζή τοποθετείται στην τριακονταετία 1835-1865, με τελευταία αναφορά τη σύναψη τριών ομολογιών το 1867. Ο Κοζανίτης έμπορος-κτηματίας επεδίωκε την άμεση εκμετάλλευση των διαθέσιμων κεφαλαίων του, με απώτερο στόχο την επίτευξη όσο δυνατό υψηλότερου κέρδους.⁵⁴

Σύμφωνα με ένα κατάστιχο λογαριασμών «δοῦναι και λαβεῖν» του Κοεμτζή, κατά την εξαετία 1842-1847⁵⁵ δάνεισε 154.256,52 γρόσια με επιτόκιο που κυμαινόταν από 5% έως 37%. Το 1846 έλαβε από τόκους το ποσό των 75.699,016 γροσίων. Συνάμα, δανείστηκε από άλλους πιστωτές, το ίδιο χρονικό διάστημα, το ποσό των 157.089,22 γροσίων, με επιτόκιο 13% και 27%. Οι τόκοι που έπρεπε να καταβάλει ανέρχονταν στο ποσό των 23.605 γροσίων. Αν προσθέσουμε τα κεφάλαια που δάνεισε με τους τόκους που πήρε (154.256,52 + 75.699,016 = 229.955,536 γρόσια) και στη συνέχεια τα αφαιρέσουμε από τα κεφάλαια που δανείστηκε και τους τόκους που έδωσε (157.089,22 + 23605 = 180.694,22 γρόσια) διαπιστώνουμε πως μέσα σε τέσσερα έτη (από το 1842 έως το 1846) κέρδισε 49.261 γρόσια (229.955,536 - 180.694,22), δηλαδή 12.315,329 γρόσια ανά έτος. Το κατάστιχο των λογαριασμών του εμπόρου, που παραθέτουμε εδώ, ενισχύει αυτόν τον συλλογισμό μας:

Κατάστιχο δοῦναι και λαβεῖν του εμπόρου Δημητρίου Κ. Κοεμτζή:⁵⁶

Νὰ δώση ὁ Δημήτριος Κ. Κοεμτζῆς						
Μήνας	Ἡμερομηνία	1842	Ἡμέρας	Τόκκος	%	Κεφάλαιον
Ἀπριλίου	22	Εἰς ὁμολογίαν 91 ἡμερῶν διὰ τὰς 22 Ἰουλίου 1843	405	11.024	27	49.000 γρ.
Αὐγούστου	31	Εἰς ὅσα σάλδ: παλαιοῦ ὡς 2 ἔντοκα κονδύλια 1844	-	-	-	25.942,29 γρ.

⁵⁴ Βλ. κεφ. 4ο, υποσημ. 101.

⁵⁵ Στις 28 Ἰουλίου 1847 ὁ Δ. Κοεμτζῆς δάνεισε στον υπάλληλό του, Νικόλαο Κλή το ποσό των 500 γροσίων με ὁμολογία ἣ οποία ἐξοφλήθηκε το 1854. ΔΒΚ/Λ22378. ΔΒΚ, Λ/22378 (Αρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζῆ).

⁵⁶ ΔΒΚ, Λ/22368 (Αρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζῆ).

Αύγουστου	30	Είς όσα ό τόκκος 1845	365	-	-	5.260,27 γρ.
Αύγουστου	31	Είς όσα τόκκος	365	6.327	13	31.203,6 γρ.
Αύγουστου	31	Είς όσα σάλδ: παλαιού ώς 2 έντοκκα κονδύλια 1846	-	-	-	26.426,26 γρ.
Όκτωβρίου	31	Είς όσα τόκκος	426	6.254	-	-
Όκτωβρίου	31	Είς όσα σάλδ: παλαιού ώς έντοκκα κονδύλια	-	-	-	19.256,8 γρ.
<i>Νά λάβει ό Δημήτριος Κ. Κομετζής</i>						
Μήνας	Ημερομηνία	1842	Ημέρας	Τόκκος	%	Κεφάλαιον
Δεκεμβρίου	13	Από έμβασμα 1843	248	2.287	-	6.575 γρ.
Απριλίου	3	Από έμβασμα	150	1.170	20	14.049,18 γρ.
Απριλίου	3	Από σάλδ: χρέους είς νεόν 1845	-	7.567	7	18.375,22 γρ.
Φεβρουαρίου	13	Από έμβασμα	199	1.103	33	10.000 γρ.
Αύγουστου	31	Από σάλδ: χρέους είς νεόν	-	5.223	20	21.203,6 γρ.
Αύγουστου	31	-	-	6.327	13	31.203,6 γρ.
Όκτωβρίου	15	Από έμβασμα	381	1.587	20	7.500γρ.
Όκτωβρίου	27	Όμοίως 1846	369	388	37	1.896,36 γρ.
Σεπτεμβρίου	15	Από έμβασμα	46	51	5	2.000 γρ.
Όκτωβρίου	31	Από σάλδ: χρέους είς νεόν	-	4.626	18	15.029,30 γρ.
Όκτωβρίου	31	-	-	6.254	-	26.424,26 γρ.

Παράλληλα, ο Δ. Κομετζής συνεργάστηκε με τον αδερφό της γυναίκας του Κων/νο Τακιατζή και με τον μοναχό Νικόδημο, σε περιπτώσεις όπου οι ομολογίες ξεπερνούσαν

τα 3.000 γρόσια.⁵⁷ Τα έγγραφα του αρχείου του φανερώνουν άγνωστες πτυχές για την οικονομική ιστορία της δυτικής Μακεδονίας, αποδεικνύοντας τη λειτουργία ενός πιστωτικού δικτύου μέσα στα όρια αυτής της περιφέρειας.⁵⁸

Πολλοί έμποροι ή εμποροβιοτέχνες της περιοχής χρειαζόταν μετρητά για την κάλυψη των αναγκών τους.⁵⁹ Γι' αυτό, απευθύνονταν είτε στον Κ. Τακιατζή είτε στον Δ. Κοεμτζή για τη σύναψη ομολογίων. Σε πρώτη φάση, οι δύο άνδρες έλεγχαν την οικονομική τους κατάσταση. Όποιος είχε τη μεγαλύτερη χρηματική επάρκεια, διοριζόταν δανειστής ή πιστωτής της ομολογίας. Σε περίπτωση, όμως που οι δύο έμποροι αδυνατούσαν να δανείσουν χρήματα σε τρίτους, απευθύνονταν στον μοναχό⁶⁰ Νικόδημο, στον οποίο μάλιστα έστελναν και τους υποψήφιους πελάτες τους, αφενός για να μην φανεί πως υπήρχε έλλειψη κεφαλαίων και αφετέρου για να μην χαθούν οι πελάτες που

⁵⁷ Ο Isach Tiano γράφει, στις 25 Οκτ. 1854, στον Κ. Τακιατζή να του στείλει το ομόλογο του Κοεμτζή, με εξουσιοδότηση του ίδιου του Τακιατζή. Σε αυτό το έγγραφο φαίνεται η συνεργασία των εμπόρων Κ. Τακιατζή και Δ. Κοεμτζή. ΔΒΚ, Λ/21868 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵⁸ Ο Γεώργιος Λαζ. Στέφου είχε οικονομικές συναλλαγές με τον θείο του, Δ. Κοεμτζή, τη δεκαετία 1865-1875. Σε επιστολή του (8 Ιαν. 1868) τον ενημερώνει για την αποστολή χρημάτων, τα οποία έπρεπε να δοθούν άμεσα στους πιστωτές του αδερφού του, Νικόλαου Λ. Στέφου, στην Θεσσαλονίκη. Πρόκειται για τους εμπόρους Δαυήδ, Μουσιόν και Σαλτοέ, οι οποίοι είχαν μαγαζί στην Θεσσαλονίκη. Τα χρήματα δεν κατατέθηκαν την ημέρα πτώσης ή λήξης της ομολογίας εξαιτίας της αμέλειας του Γ. Στέφου. Έτσι, παρακαλεί τον Κοεμτζή να μεριμνήσει γι' αυτό το ζήτημα και να αποστείλει τα χρήματα στους εν λόγω εμπόρους, με την απαίτηση να του επιστραφεί σχισμένη η ομολογία, ώστε να μην ξαναχρησιμοποιηθεί. Παραθέτουμε ένα απόσπασμα της επιστολής του: «*Λάβετε με τὸν Χαρίσιον Κακάλην ἕναν γροῦπον ἀπὸ λογαριασμὸν 1514 Θεσσαλονίκης πρὸς 113 λίρες καὶ ἄς παρακαλῶ παίρνετε τῷ Δαβιδ καὶ τῷ πηγένετε εἰς τῶν Μουσιῶν καὶ Σαλτοέ, οἱ ὅποιοι κάθονται καὶ ἔχουν μαγαζὶ ἀπὸ κάτου εἰς τοὺς χαρισάδες. Ἀφ' οὗ τὰ μετρήσεις παίρνετε τὴν ὁμολογίαν ποὺ τοὺς ἔδωσεν ὁ Νικόλας ἀπὸ 13 κομμάτια χρυσὰ καὶ δίου μετζήτια ἀργυρὰ τὴν ὁμολογίαν, τὸ σκίζεις ὀλίγον καὶ μοῦ τὸ στέλνεις. Λάβετε ἀκόμη πέντε γρόσια νὰ με πάρετε ἕνα κομπολόγι κιμπάρικον κατὰ τὴν ὄρεξίν σας. Λέγετε τὸν Μουσιὸν νὰ με σημαθήση ὅπου δὲν τοῦ ἔστειλα τὰ χρήματα εἰς τὴν διορίαν, διότι εἶχα καὶ ἰδῶ τὸν νοῦν εἰς τὸ Καυλιάρι. Ἀλλ' ὅτι τὰ ἔστειλα πρὶν τὴ διορία ἄς κοιτάζει εἰς τὸ κατάστιχόν του. Εἰς τὸν γροῦπον εἶναι αὐτά:*

9 καὶ $\frac{3}{4}$ χρυσὰ πρὸς 113.....	1101,30 γρόσια
1 καὶ $\frac{1}{2}$ ναπολεόνι πρὸς 38.....	147,00 γρόσια
3 καὶ $\frac{1}{2}$ μήτζια τοῦ γύρου πρὸς 58.....	203,00 γρόσια
Ἐνα ρουπότι πρὸς 32,10.....	32,00 γρόσια
9 καπήκια 3,10.....	29,10 γρόσια
Μία καραούτινα.....	1 γρόσι
Ἐτι διὰ τὸ κομπολόγι.....	5 γρόσια

Σύνολον 1519 γρόσια». ΔΒΚ, Λ/22207 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). Για την εξόφληση μίας ομολογίας: βλ. Ολγα Καραγεώργου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 141.

⁵⁹ Στις 10 Οκτ. 1862 ο Μανόλης Λ. Ζεχειίδης αγοράζει δύο ομολογίες, 600 και 500 γροσίων, από τους Αποστόλη και Ντίνα Βάντα και υπόσχεται πως θα πληρώσει ο ίδιος, τα χρήματα, στους εμπόρους Γ. Μπρέλλη και Δ. Κοεμτζή. ΔΒΚ, Λ/22364 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶⁰ Το επιτόκιο των μοναστηριών προς τους μουσουλμάνους ήταν 15%, ενώ προς τους χριστιανούς 12% αν ήταν λαϊκοί και 8-10% αν ήταν κληρικοί· βλ. Ε. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967, σ. 155.

τους προσέγγισαν. Συνεπώς, οι δύο άνδρες εμφανίζονταν ως μάρτυρες των ομολογιών και ως δανειστής ή πιστωτής εμφανιζόταν ο Νικόδημος.⁶¹ Απώτερος στόχος των τριών ανδρών ήταν η ρευστότητα του χαρτοφυλακίου τους, όπως φαίνεται και στο έγγραφο που παραθέτουμε.⁶²

Οι συνάψεις ομολογιών του Δ. Κοεμτζή με κτηματίες, εμπόρους αλλά και άλλους κατοίκους της περιοχής, είχαν αρνητικές συνέπειες για τους δανειζόμενους. Πρόκειται για μια δύσκολη περίοδο, με την οικονομική παρακμή που γνώριζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτό –προφανώς μαζί με άλλους, ατομικής φύσεως λόγους– είχε ως συνέπεια οι χρεώστες του Κοεμτζή να μην καταβάλλουν τις δόσεις του τόκου. Η σύναψη συνεχόμενων ομολογιών προς τρίτους, επέφερε σοβαρά προβλήματα κεφαλαιακής επάρκειας στον κοζανίτη έμπορο, καθώς είχε σημαντική έλλειψη ρευστού χρήματος.

Γι' αυτό στα 1837, ο Δ. Κοεμτζής δανείστηκε από τον ναό του Αγίου Αθανασίου 300 γρόσια, με ομολογία, προκειμένου να ενισχύσει το αποθεματικό του.⁶³ Επίσης, το 1843 δανείστηκε από τον ναό του Αγίου Γεωργίου το ποσό των 500 γροσίων, για 7 μήνες, με τόκο 9%, δηλαδή 44 γρόσια.⁶⁴ Το 1849 χρειάστηκε ένα ποσό για να καλύψει κάποιες έκτακτες οικονομικές του ανάγκες. Αμέσως απευθύνθηκε στον επίσκοπο Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν, ο οποίος δεν δίστασε να προχωρήσει στη

⁶¹ Κατά τον Φωκίωνα Κοτζαγεώργη, υπήρχαν μοναχοί με μεγάλη οικονομική επιφάνεια, οι οποίοι κατείχαν προσωπική περιουσία και τη διαχώριζαν από αυτή των μονών στις οποίες εγκαταβίωναν· βλ. Φ. Κοτζαγεώργη, «Τα μοναστήρια ως οθωμανικές τοπικές ελίτ», στο *Μοναστήρια οικονομία και πολιτική από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους* (επιμ. Η. Κολοβός), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011, σ. 179.

⁶² ΔΒΚ, Λ/22369 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). «*Ἴσον ἀπαράλλακτόν της ἀποδείξεως τοῦ Ἀλέξη Ἰωάννου Γρεβενιώτου διὰ τρεῖς χιλιάδας γροσίων χρεωστούμενων πρὸς τὸν κῆρ Νικόδημον. Γρόσια τρεῖς χιλιάδας ἔλαβα σκόντο τῶν δύο ὁμολογιῶν τῷ Νικόδημῳ ἀπὸ μοναστήριον Ἐθελαιῶν, ἐπειδὴ ἔχω τὰς ὁμολογίας ἐπάνω μου καὶ ἕως νὰ ἔλθῃ ἢ ἀπόκρισις τοῦ Νικόδημου διὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν διαφορῶν ἀπὸ τὰς ὁμολογίας καὶ δίδω τὸ παρόν μου εἰς ἔνδειξιν, νὰ πληρώσουν καὶ τὰ διάφορα.*

1846 15 Ἰουνίου.

Ἀλέξης Ἰωάννου βεβαιῶ,

Γιαννάκης Καραστέργιου μαρτυρῶ

Κωνσταντῖνος Δ. Τακιατζής μαρτυρῶ, ὅτι ἴσον ἀπαράλλακτόν ἐστὶ τῷ πρωτοτύπῳ

Δημήτριος Κ. Κοεμτζής μαρτυρῶ, ὅτι ἴσον ἀπαράλλακτόν ἐστὶ τῷ πρωτοτύπῳ,

Νικόλαος Ι. Ἀρμενούλης μαρτυρῶ ὅτι ἴσον ἀπαράλλακτόν ἐστὶ τῷ πρωτοτύπῳ

Ζήσις Γιοεμτζιόγλου μαρτυρῶ ὅτι ἴσον ἀπαράλλακτόν ἐστὶ τῷ πρωτοτύπῳ

⁶³ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησίων Κοζάνης 1819-1847), φ. 123. Το ποσό του δανείου του Δ. Κοεμτζή από το ναό του Αγ. Αθανασίου πληρώθηκε, μαζί με τους τόκους, στις 10 Ιουνίου 1863. ΔΒΚ, Λ/22400 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶⁴ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 238 και Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100, ό. π., φ. 191, 209.

σύναψη ομολογίας με τον Δ. Κοεμτζή. Το δανειζόμενο ποσό ανερχόταν στα 80 φλωριά,⁶⁵ με ετήσιο επιτόκιο 15%.⁶⁶

Τον Οκτώβριο του 1859,⁶⁷ συνάπτει μία ομολογία, ύψους 2.200 γροσίων, με την καστοριανή έμπορο Αικατερίνη Νεράτζη. Συγκεκριμένα, η Νεράτζη ενημερώνει τον Κων/νο Τακιατζή πως έχει στείλει τον μηνιαίο τόκο στον Δ. Κοεμτζή, ο οποίος ανερχόταν στα 29 γρόσια. Το ποσό της ομολογίας που σύναψε η Νεράτζη με τον Κοεμτζή ανερχόταν στα 2.200 γρόσια, τα οποία θα δίνονταν στην Νεράτζη σε *μεντζιτίες*, ώστε να τα χρησιμοποιήσει πιο εύκολα στις καθημερινές της συναλλαγές.⁶⁸ Ο συνολικός τόκος για το δανειζόμενο κεφάλαιο ανερχόταν στα 264 γρόσια, για 12 μήνες, με επιτόκιο 12%. Η Νεράτζη έπρεπε να στέλνει κάθε μήνα το ποσό των 22 γροσίων, ενώ στην επιστολή που μελετήσαμε αναφέρεται το ποσό των 29 γροσίων, που ανέρχεται στα 348 γρόσια ετησίως. Συνεπώς, η Νεράτζη δανειστήκε από τον Δημήτριο Κοεμτζή με επιτόκιο 15,8% και όχι με 12%, καθώς οι υπολογισμοί αποδεικνύουν ότι το μηνιαίο ποσό του τόκου που έστειλε ανερχόταν στα 29 γρόσια, δηλαδή 348 γρόσια ανά έτος (2.200 x 15,8% = 347,6 γρόσια). Στις επιστολές δεν αναφέρεται ότι το επιτόκιο ανερχόταν στο 15,8%, αλλά στο 12%, για να μην παραπέσει η επιστολή σε τρίτους και φανεί η απάτη του Κοεμτζή, κάτι που θα είχε καταστροφικές συνέπειες για τον Κοζανίτη δανειστή. Η καστοριανή έμπορος κατανόησε πως η ομολογία αυτή δεν την συνέφερε και προχώρησε, τον Οκτώβριο του 1859, στην άμεση αποπληρωμή του δανείου,⁶⁹ και στην αποστολή του

⁶⁵ Μαντζάρικα φλωριά: Πρόκειται για το Μετζίτι (τουρκ. *mecit*): τουρκικό νόμισμα, αρχικά χρυσό, που ισοδυναμούσε σε μια τουρκική λίρα· αργότερα ασημένιο, που ισοδυναμούσε με το 1/5 λίρας· βλ. *Redhouse, Yeni Turke-Ingilizce Sozluk, New Redhouse Turkish-English Dictionary*, Κωνσταντινούπολη 1987, σ. 743.

⁶⁶ ΔΒΚ, Λ/22371 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶⁷ ΔΒΚ, Λ/21880 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁸ Το νόμισμα με το οποίο γίνονταν οι συναλλαγές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν, κυρίως, το οθωμανικό. Ως γνωστόν τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν ήταν λίρες, μετζητιέδες, γρόσια και παράδες. Η χρυσή λίρα ισοδυναμούσε με 100 γρόσια (πιάστρα) και το κάθε γρόσι σε 40 παράδες. Το ασημένιο νόμισμα των 20 γροσίων ονομαζόταν μετζητιές. Στην αγορά, λόγω της πτώσης της αξίας του ασημιού, μέσα σε μία πενταετία, από το 1875 μέχρι το 1880, η τιμή της λίρας ανέβηκε, βαθμιαία, από τα 100 γρόσια στα 108. Το 1880 το τουρκικό κράτος, προκειμένου ν' αντιμετωπίσει την κατάσταση, έπαυσε να κόβει μετζητιέδες, όρισε την τιμή του σε 19 γρόσια και λίγο αργότερα δέχτηκε τη νέα ισοτιμία της λίρας, που αντιστοιχούσε τώρα σε 102,60 γρόσια. Στα 1884 στην Κοζάνη, την Καστοριά και τη Σιάτιστα η τουρκική λίρα ισοδυναμούσε με 108 πιάστρα και ο μετζητιές με 20 γρόσια, όπως στην Κωνσταντινούπολη. Στα Γρεβενά ίσχυαν οι επίσημες ισοτιμίες· βλ. Λύντια Τρίχα, «Τα Βιτώλια στη δεκαετία του 1882: Πληθυσμός και Οικονομία», *Τα Ιστορικά*, 24-25 (1996), σ. 217. Αναλυτικότερα για τα νομίσματα βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα, ό. π.*

⁶⁹ Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συνηθιζόταν, για τη βέβαιη και χωρίς καθυστέρηση πληρωμή των ομολογιών, να συνοδεύεται η παράδοσή τους στον οφειλέτη από έναν «*ντιβάν ντεσκερέ*» (κρατική επιστολή- εντολή): Όλγα Καραγεώργου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 141.

τόκου ενός μηνός.⁷⁰ Ας σημειωθεί ότι σε άλλες περιοχές του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού χώρου ο τόκος έφθανε ως και στο 25%, ακόμη και στο 40%, κατά τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες.⁷¹ Στα Βαλκάνια⁷² ο τόκος ήταν ανεκτός σε ένα όριο που έφτανε έως 20% ετησίως.⁷³

Την ίδια περίοδο, όπως είδαμε και παραπάνω, η Σχολή Κοζάνης δάνειζε χρήματα σε επιφανείς Κοζανίτες. Έτσι στα 1863 ο Κοεμτζής, εκμεταλλευόμενος αυτή την κατάσταση, δανείζεται από τη Σχολή το ποσό των 6.160 γροσίων, με επιτόκιο 10%, στοχεύοντας σε συνάψεις ομολογιών με τρίτους, με επιτόκιο από 12% έως 15,8%.⁷⁴ Αποτέλεσμα αυτών των οικονομικών δραστηριοτήτων του Κοεμτζή ήταν ένα κέρδος της τάξεως του 6%, χωρίς να χρησιμοποιήσει δικά του κεφάλαια, καθώς δανειζόταν με 10% και δάνειζε μέχρι 15,8%.⁷⁵

Έτσι, διαθέτοντας νέα κεφάλαια, προχώρησε στη σύναψη τεσσάρων ομολογιών με εμπόρους που δραστηριοποιούνταν στην Κοζάνη. Πρόκειται για τους: Δημήτριο Χ. Καραγιάννη Βδελιώτη (καταγόμενου από το χωριό Αβδέλα Γρεβενών), με ομολογία 4.250 γροσίων και επιτόκιο 14%, Λιόλιο Καζμή, με ομολογία 1.710 γροσίων και επιτόκιο 14%, Γεώργιο Ν. Στόϊκο, με ομολογία 2.400 γροσίων και επιτόκιο 14% και Θεόδωρο Γεωργίου, με ομολογία 6.324 γροσίων και επιτόκιο 14%. Από τα κατάστιχα φαίνεται πως ο Κοεμτζής σύναψε ομολογίες και με άλλους εμπόρους κλπ., τα ονόματα των οποίων δεν καταγράφονται στα έγγραφα που μελετήσαμε. Σημειώνονται δε τα ποσά των κεφαλαίων που επενδύθηκαν, τα οποία ανέρχονται σε 88.950,37 γρόσια.⁷⁶

Στα 1867 ο Κοεμτζής συνάπτει τρεις ομολογίες με τους Κεχηρημάνμπεη και τον Αλήμπεη Μολούση. Οι συναλλαγές αυτές αποκρύπτονται από τις οθωμανικές αρχές της περιοχής, διότι το ποσοστό του τόκου υπερέβαινε, κατά πολύ, το νόμιμο 12%. Οι ενέργειες αυτές οδήγησαν τον Κοεμτζή, ως κατηγορούμενο, στο δικαστήριο των Μπιτολίων. Η υπόθεσή του εκδικάστηκε από το 1868 έως το 1873, μετά από τις

⁷⁰ Βλ. κεφ. 3ο, σημ. 137.

⁷¹ Βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, ό. π.*, σ. 54-55.

⁷² Για την οικονομική ιστορία των Βαλκανίων την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας· βλ. Traian Stoianovich, "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy", *Journal of Economic History* (1953), vol. 13, pp. 398-411· John R. Lampe and Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950*, Μπλουμινγκτον, Ιντιάνα 1982.

⁷³ Βλ. κεφ. 3ο, σημ. 124.

⁷⁴ ΔΒΚ, Λ/22404 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁷⁵ ΔΒΚ, Λ/22415 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁷⁶ ΔΒΚ, Λ/22404 και Λ/22423 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 7).

έντονες αντιπαραθέσεις⁷⁷ με τους αντιδίκους του. Αυτή η δικαστική διαμάχη οδήγησε τον Δημήτριο στη χρεωκοπία, καθώς χρωστούσε στον Θανάση και στην Μαριγώ Μώραλη το ποσό των 3.000 γροσίων,⁷⁸ στους αδερφούς Δάλλα⁷⁹ το ποσό των 2.000 γροσίων, στον Ιωάννη Χαρίση⁸⁰ το ποσό των 5.000 γροσίων και στον Γ. Σκούταρη⁸¹ το ποσό των 235 οθωμανικών λιρών.

Πιο συγκεκριμένα, ο Δ. Κοεμτζής έπρεπε να δαπανήσει αρκετά χρήματα για τη δικαστική διαμάχη του με τους Αλβανούς μπέηδες. Όμως, τα κεφάλαιά του δεν επαρκούσαν, καθώς ήταν επενδυμένα σε συνάψεις ομολογιών με εμπόρους κ. ά.. Έτσι, αναγκάστηκε να δανειστεί το ποσό των 2.000 γροσίων από τους αδελφούς Δάλλα.⁸² Οι αδερφοί Δάλλα ασχολούνταν με το εμπόριο στην περιοχή της δυτικής Μακεδονίας, έχοντας ως έδρα τους τα Μπίτολα. Με αλληπάλληλες επιστολές προς τον μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Ευγένιο⁸³ και προς τον Δ. Κοεμτζή επεδίωκαν την μερική έστω καταβολή των χρημάτων που είχαν δανείσει.⁸⁴

Στις 15 Μαΐου 1870 ο Ευγένιος ενημερώνει τον Κοεμτζή πως οι αδερφοί Δάλλα ήταν σύμφωνοι να τους συνάψουν νέο ομόλογο, ώστε να συγκεντρωθούν όλες οι

⁷⁷ Βλ. κεφ. 3ο, σημ. 135.

⁷⁸ Το 1869, ο Δ. Κοεμτζής δανείζεται το ποσό των 3.000 γροσίων από τον Θανάση και την Μαριγώ Μώραλη για να καλύψει τα δικαστικά του έξοδα. Το ζεύγος Μώραλη ζητά από τον κοζανίτη έμπορο τον τόκο της ομολογίας που είχαν συνάψει. Όμως, ο Κοεμτζής ενημερώνεται από τη Νούλα Λ. Κύρου πως η ομολογία του ζεύγους Μώραλη πουλήθηκε σε τρίτο άτομο. Γι' αυτό, τους γράφει πως δεν θα στείλει τον τόκο σ' αυτούς, αλλά στον νέο πιστωτή. Στο τέλος της επιστολής φαίνεται η έλλειψη χρημάτων του Κοεμτζή, καθώς υποστηρίζει πως δεν μπορούσε να εξοφλήσει τα χρέη του, αν δεν τελείωνε η δικαστική διαμάχη του. ΔΒΚ, Λ/22239 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁷⁹ Μία επιστολή (Μπιτώλια 29. 11. 1868) αναφέρεται στα χρέη του Κοεμτζή και του μητροπολίτη Ευγένιου προς τους αδερφούς Δάλλα, οι οποίοι προσπαθούσαν να πείσουν τους οφειλέτες τους να στείλουν τουλάχιστον το ποσό των 200 οθωμανικών λιρών, έναντι του δανεισθέντος ποσού. ΔΒΚ, Λ/22274 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁰ ΔΒΚ, Λ/22233 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). Με επιστολή του (24. 4. 1871) ο Ιωάννης Χαρίσης ευχαριστεί τον Δ. Κοεμτζή για την άμεση ανταπόκριση στα αιτήματά του, καθώς είχε προχωρήσει στην εξόφληση του δανείου και των τόκων. ΔΒΚ, Λ/22236 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸¹ Η επιστολή του Γ. Σκούταρη προς τον Δ. Κοεμτζή (16 Οκτ. 1870) πιστοποιεί τη σύναψη δανείου του δεύτερου για την κάλυψη των εξόδων της δικαστικής διαμάχης του με τους μπέηδες. Ο Κοεμτζής υποσχέθηκε στους πιστωτές του πως θα τους κατέβαλε το ποσό των 235 οθωμανικών λιρών, όταν λάμβανε χρήματα από τους χρεώστες του. Όμως, η μεγάλη οικονομική ανάγκη των αδερφών Σκούταρη, τον αναγκάζει να δανεισθεί από τον Ι. Χαρίση, ώστε να τους δώσει τα χρήματα που του είχαν δανείσει. ΔΒΚ, Λ/22256 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸² Στις 29 Σεπτ. 1870, οι αδερφοί Δάλλα γράφουν στον Δημήτριο Κοεμτζή για το ποσό των 2.000 γροσίων που τους χρωστάει. ΔΒΚ, Λ/22285 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸³ Το 1868 ο μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης Ευγένιος Πατέρας χρωστούσε 800 γρ. στον Κ. Μήλλιο και το 1870 αρκετά χρήματα στους αδερφούς Δάλλα. ΔΒΚ, Λ/22218 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁴ Οι αδερφοί Δάλλα με επιστολή τους (Μπιτώλια 22 Σεπτ. 1870) παρακαλούν τον μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης και τον Δ. Κοεμτζή να εξολήσουν τα δάνειά τους. ΔΒΚ, Λ/22284 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

οφειλές των δύο ανδρών σε μία ομολογία. Στόχος των αδερφών Δάλλα ήταν η ενίσχυση της προσπάθειας των δύο Κοζανιτών για άμεση εξόφληση του δανείου τους.⁸⁵ Όμως ο Κοεμτζής δεν μπορούσε να εξοφλήσει άμεσα το δάνειο που είχε λάβει από τους αδερφούς Δάλλα, λόγω της δικαστικής του περιπέτειας. Με επανειλημμένες δικαιολογίες⁸⁶ προσπαθούσε να αποφύγει τους δανειστές του, υποσχόμενος πως με την πρώτη ευκαιρία θα τους έδινε ένα μέρος των χρημάτων που είχε δανειστεί, διότι η εξόφληση ολόκληρου του ποσού ήταν αδύνατη, κάτι που επιβεβαιωνόταν και από τους αδερφούς Δάλλα.⁸⁷

Οι επιστολές αποδεικνύουν πως ο Κοεμτζής δεν απέστειλε ούτε τους τόκους του δανείου, με αποτέλεσμα οι πιστωτές του να ανησυχούν για την επιστροφή των επενδυμένων κεφαλαίων τους. Οι αδερφοί Δάλλα, επιδιώκοντας με κάθε τρόπο να εισπράξουν τα χρήματά τους, τη μία πλευρά, μιλούν για τη μεγάλη φιλία που τους έδενε⁸⁸ με τον Κοεμτζή, η οποία είχε τη μορφή συγγενικής σχέσης, απευθυνόμενοι στο συναίσθημά του, ώστε να συγκινηθεί και να επιστραφεί ένα μέρος των χρημάτων, όπως φαίνεται σε μία επιστολή τους (Μπιτώλια 3 Ιουλίου 1872).⁸⁹ Από την άλλη πλευρά, οι αδερφοί Δάλλα μάταια προσπαθούσαν να ακολουθήσουν μία επιθετική στάση προς τους δύο χρεώστες τους επιδιώκοντας τον εκφοβισμό τους για αποπληρωμή των ποσών που τους είχαν δανείσει.⁹⁰ Στην αλληλογραφία τους με τον Δ. Κοεμτζή υποστηρίζουν πως η υπομονή τους είχε εξαντληθεί και πως δεν μπορούσαν να περιμένουν άλλο: «[...] Σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ μὴν τὸ ἀνεχθῆτε διὰ νὰ περιέλθομεν εἰς μέτρα δυσάρεστα, ἀλλὰ μὲ κάθε τρόπον τὴν ἐρχομένην ἑβδομάδα νὰ μᾶς πέμψητε ἔμβασμα, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξοικονομήσουμεν τὰς ἀνάγκας μας».⁹¹

⁸⁵ ΔΒΚ, Λ/22226 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁶ ΔΒΚ, Λ/22295 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁷ ΔΒΚ, Λ/22280 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁸ Η μακρόχρονη φιλική σχέση των ανδρών φαίνεται από όσα γράφουν: «Ποτὲ φίλε δὲν ἐλπίζαμεν ἀπὸ μέρους σᾶς τοσαύτην ἀψηφισίαν ἀπέναντί μας, τοσαύτην ὑπομονὴν μας χάριν τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀρχαίας καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης, εἰς τὴν ὁποῖαν χαριζόμενοι θέλομεν ἔχει ὑπομονὴν μέχρι τῆς ἐλευσομένης Κυριακῆς. [...]». ΔΒΚ, Λ/22295 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁹ ΔΒΚ, Λ/22280 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁰ Με επιστολή τους (23 Απριλίου 1870), οι αδερφοί Δάλλα γράφουν στον Κοεμτζή: «Πολὸ φοβοῦμεθα νὰ μὴ ἐκαταντίσωμεν νὰ λάβωμεν ἄλλα μέτρα ἐναντίον τῶν ἐπιθυμιῶν μας». ΔΒΚ, Λ/22281 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹¹ ΔΒΚ, Λ/22280 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Μετά από αυτές τις απειλές των πιστωτών του ο Κοεμτζής τους γράφει πως θα προσπαθήσει να εξοφλήσει τα οφειλόμενα χρήματα, τονίζοντας την τιμιότητά του.⁹² Υποστηρίζει δε πως οι καταστάσεις δεν του επέτρεπαν να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις τους, διότι δεν είχε καθόλου χρήματα. Τα κεφάλαιά του ήταν δεσμευμένα, οι λογαριασμοί του ελέγχονταν από το δικαστήριο, εξαιτίας της διαμάχης με τους μπέηδες, και γι' αυτό δεν είχε καθόλου χρήματα, με αποτέλεσμα να καθυστερεί τις εξοφλήσεις των δανείων του. Υποσχόταν όμως ότι μόλις συγκέντρωνε 60 λίρες θα του έστελνε τα χρήματα εντός 15 ημερών.

Απαντώντας ο Κοεμτζής στους αδερφούς Δάλλα, τον Αύγουστο του 1872, τους γράφει, μεταξύ άλλων:

*«Εἶδον νὰ μὲ κατηγορεῖτε διότι ὄχι μόνον δὲ σᾶς ἔμβασα χρήματα, ἀλλὰ ὅτι μῆτε σᾶς ἀπήνησα. Εἰς ἀπάντησίν μου σᾶς λέγω ὅτι πολὺ μὲ κακοφάνει, διότι δὲν δίδετε βάσιν εἰς τὴν τιμιότητάν μου, ἔχετε κάθε δικαίωμα νὰ παραπονεῖσθε κατ' ἐμοῦ, ἀλλὰ ὁ καιρὸς καὶ αἱ περιστάσεις τὰ ἔφεραν ὥστε νὰ μὴν ἡμπορῶ νὰ βαστάζω τὸν λόγον μου. Ἡ εὐγένειά σας νομίζετε ἐπειδὴ καὶ εὐκολύνεστε ὑμεῖς ὅτι ὁλος ὁ κόσμος εὐκολύνεται καὶ ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ στέκονται εἰς τοὺς λόγους των, ἀλλὰ δὲν γνωρίζετε καὶ τὴν λέξιν ὅτι δὲν εἶναι, τὸ ὁποῖον σήμερον κατὰ δυστυχίαν εἶναι εἰς ἐμένα. Καὶ σᾶς ἐρωτῶ ποῖος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει καὶ δὲν πληρώνει; Βεβαίως κανεῖς, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ κατηγορούμενον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τὰ φέρνει ὅλα ἀνάποδα. Τώρα παύω διότι ἡ πολυλογία εἶναι ὀρφανειά. Σᾶς λέγω ὅτι ἀπὸ σήμερον ὀκτῶ μισεύω διὰ τὰ αὐτοῦ, ἂν λάβῃ ὁμως ἀκόμη 50, 60 λίρας, τουναντίον θὰ γίνει ἀπὸ σήμερον μετὰ 15 ἡμέρας, ἔσεστε ὁμως βέβαιοι, ὅτι τότε εἰ μὲν καὶ ψευσθῶ νὰ μὲ ὀνομάζετε ψεύστην, οὐτιδανόν, ἀπαταιῶνα κατεργάρην καὶ ὄ,τι ἄλλον. Ὅθεν ἡσυχάσατε καὶ μῆτε γράμμα μου νὰ περιμένετε πλέον ἄλλο».*⁹³

Προκειμένου να μπορέσει να στείλει ένα χρηματικό ποσό στους αδελφούς Δάλλα, ο Δ. Κοεμτζής δανείζεται από τον Ιωάννη Χαρίση, δεδομένου ότι οι αδερφοί Δάλλα δεν δέχονταν άλλη παράταση στο δάνειο που χορήγησαν και επεδίωκαν, με κάθε τρόπο, την καταβολή των χρημάτων που είχαν δανείσει. Έτσι, το 1868, ο Χαρίσης δάνεισε στον Κοεμτζή το ποσό των 5.000 γροσίων, το οποίο αντιστοιχούσε σε 50 οθωμανικές λίρες. Δύο χρόνια μετά, στα 1870, ο Χαρίσης ζητά από τον Κοεμτζή την επιστροφή ολόκληρου του ποσού που του είχε δανείσει, καθώς και των αναλογούντων τόκων.

⁹² Η τιμιότητα του Δ. Κοεμτζή φαίνεται από επιστολή του Ιωάννη Χαρίση (21 Ιουνίου 1871), όπου αναφέρεται στις προσπάθειές του να αποπληρώσει τα ποσά που είχε δανιστεί. Ο Κοεμτζής εξόφλησε το δάνειο που είχε πάρει από τον Ι. Χαρίση, γεγονός που μαρτυρούσε την ακεραιότητα του χαρακτήρα του και δημιουργούσε ένα κλίμα εμπιστοσύνης για τις οικονομικές συναλλαγές του με άλλους εμπόρους. ΔΒΚ, Λ/22237 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹³ ΔΒΚ, Λ/22295 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Το συνολικό ποσό που έπρεπε να αποστείλει ο Κοζανίτης έμπορος ανερχόταν στα 6.300 γρόσια, ή σε 63 οθωμανικές λίρες. Το επιτόκιο του δανείου ανερχόταν στο 12%. Ο Χαρίσης ενημέρωσε τον Κοεμτζή για την επιβάρυνση του δανείου με τόκους υπερημερίας, γιατί είχε αργήσει να τους καταβάλει.⁹⁴ Επίσης, προσπαθούσε να πείσει τον φίλο του να του επιστρέψει, όσο το δυνατό γρηγορότερα, το δανειζόμενο κεφάλαιο και, αν μπορούσε, και ένα μέρος των τόκων, επισημαίνοντας ότι «*Ἄν δὲν ἐβρισκόμην εἰς τοιαύτην θέσιν, ποτὲ δὲν ἤθελον ὑποφέρῃ νὰ πληρωθῶ τόκον παρ' ὑμῶν [...]*».⁹⁵ Μετά το 1870, ο Χαρίσης βρέθηκε σε μεγάλη οικονομική ανάγκη. Γι' αυτό απευθύνθηκε στον Δ. Κοεμτζή, ζητώντας του την άμεση εξόφληση του υπόλοιπου ποσού.⁹⁶ Στο ίδιο ζήτημα αναφέρεται και επιστολή του με ημερομηνία 26. 9. 1870.⁹⁷

Οι επιστολές που μελετήθηκαν στα αρχεία του Κ. Δ. Τακιατζή και του Δ. Κ. Κοεμτζή μαρτυρούν την έλλειψη ρευστότητας στην αγορά της δυτικής Μακεδονίας,⁹⁸ διότι οι περισσότεροι έμποροι δεν είχαν μετρητά για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους, με αποτέλεσμα ο ένας να ζητά τα δανεισμένα κεφάλαια από τον άλλο.⁹⁹

Μετά το τέλος της διαμάχης με τους μπέηδες, ο Δημήτριος κατάφερε να εξοφλήσει τους δύο από τους τέσσερεις πιστωτές του, επιστρέφοντας τις 235 οθωμανικές λίρες που είχε δανειστεί από τον Γ. Σκούταρη και τα 6.300 γρόσια (5.000

⁹⁴ ΔΒΚ, Λ/22232 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁵ ΔΒΚ, Λ/22234 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁶ ΔΒΚ, Λ/22235 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁷ ΔΒΚ, Λ/22234 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁸ Σε μία επιστολή του (27. 7. 1870) προς τον Κοεμτζή, ο Χαρίσης του γράφει τα εξής: «*Πιστεύσατε ὅτι ἂν δὲν ἤμουν εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν πνιγμένος ἀπὸ τὴν φρικτὴν στεναχωρίαν μου, ποτὲ δὲν ἤθελον καταδεχθῆ νὰ σᾶς βαρύνω μὲ τόκον, Ἥδη δὲ δηλώνω ὅτι φιλοδίκαιος πὸν εἶσθε θέλετε μὲ ἀνταμείψῃ ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης μου καὶ τῆς εἰλικρινείας μου*». ΔΒΚ, Λ/22233 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁹⁹ Χαρακτηριστικά, σε μία επιστολή του προς τον Δ. Κοεμτζή, ο Ι. Χαρίσης αναφέρει τα εξής «*Εὐρίσκομαι εἰς τὴν κλίνην πάσχων, ἡ ἀνάγκη μου εἶναι τοσαύτη, ὥστε ἔρχομαι θερμῶς νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ μοὶ ἐμβάσετε μ' ὄλην τὴν δυνατὴν ταχύτηταν τὰ δανεισθέντα σας, ἀφ' οὗ ὁ κύριος Φυπταρῆς μου εἶπε προχθὲς ὅτι δὲν δύναται νὰ μοὶ τὰ μετρήσῃ, εἰ μὴ μετὰ 20 ἡμέρας καὶ πιστεύσατε, ἀκριβέ μου φίλε, ὅτι θέλετε μὲ ὑποχρεώσῃ, ὅσον οὐδέποτε μὴ ἔχοντας πὸν νὰ καταφύγω σήμερον διὰ νὰ ἐκπληρώσω ὑποχρεώσεις, ἄνευ τῶν ὁποίων εἶμαι χαμένος ἀπὸ τὸν κόσμον [...]* Σᾶς θερμοπαρακαλῶ ὅτι καλὸν εἶναι νὰ μὴ βραδύνετε νὰ μοὶ ἐμβάσετε τὰ χρήματα αὐτὰ καὶ πιστεύσατε ὅτι θέλετε εὐεργετήσῃ. Ἐλυπήθην διότι δὲν σᾶς εἶδον πρὸ ἀναχωρήσεώς σας καὶ διότι ἐπληροφορήθην ὅτι κακῶς ἐτελειώσατε μὲ τοὺς χρεῶστες σας, ἀλλὰ τί νὰ γίνῃ, ὑγίαν νὰ ἔχετε καὶ ὅλαν οἰκονομοῦνται. ΥΓ: Κεφάλαιον ἀπὸ 29 Μαΐου 1868, εἰς λίρας 50, ἤτοι 5000 γρόσια. Τόκος ἀπὸ 29 Μαΐου 1868 μέχρι 29 Ἰουλίου 1870. Ἔτη 2, μῆνες 2, 12% ἐπιτόκιο, ἤτοι 1300 γρόσια. Σύνολον [Κεφαλαίου καὶ τόκων] Γρ. 6300, ἤτοι λίρες 63». ΔΒΚ, Λ/22233 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

γρόσια κεφάλαιο + τόκους 1.300 γροσίων) στον Ιωάννη Χαρίση, όπως φαίνεται από μία επιστολή του Χαρίση προς τον Κοεμτζή, με ημερομηνία 11 Αυγούστου 1875.¹⁰⁰ Όμως, δεν έχουν βρεθεί επιστολές στο αρχείο του Κοεμτζή που να επαληθεύουν την εξόφληση του χρέους του προς την οικογένεια Μώραλη, παρά μόνο την πώληση της ομολογίας στην Νούλα¹⁰¹ Λ. Κύρου.¹⁰² Πιθανόν, δεν κατάφερε να εξοφλήσει και το χρέος των 3.000 γροσίων στους αδερφούς Δάλλα,¹⁰³ εξαιτίας της δίκης του στο εμποροδικείο των Μπιτολίων.

Ολοκληρώνοντας, λοιπόν, τη μελέτη του Αρχείου Κοεμτζή, διαπιστώνουμε μία μεγάλη πτώση των οικονομικών συναλλαγών του Δ. Κοεμτζή μετά το 1867. Από το 1875 μέχρι το τέλος της ζωής του, ο Δημήτριος αρκέστηκε σε δραστηριότητες που απέδιδαν μόνο ένα χρηματικό ποσό επιβίωσης, καθώς δεν είχε πλέον στην κατοχή του κεφάλαια, για επενδύσεις, που πραγματοποίησε την τριακονταετία 1840 με 1870. Χωρίς απόγονο για να συνεχίσει την οικογενειακή παράδοση των Κοεμτζήδων, ο Δημήτριος, εγκαταλείπει την ενεργό δράση και πεθαίνει φτωχός στη Βλαχία.¹⁰⁴

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής κυριαρχίας, ιδιαίτερα μεταξύ 1880 - 1890, η Σχολή της πόλεως δεν μπορούσε να δανείσει στους εμπόρους της Κοζάνης, λόγω έλλειψης κεφαλαίων. Ίσως, η κακή διαχείριση, σε συνδυασμό με τις αλλαγές που σημειώθηκαν στη διακίνηση προϊόντων, εντός και εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να αποτέλεσαν τις αιτίες της παρακμής των δυτικομακεδονικών εμπορικών οίκων κατά τα τέλη 19ου αιώνα.

Σύμφωνα με τους ιστορικούς που μελέτησαν την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από το 1826 έως το 1860 εφαρμόστηκε από την Υψηλή Πύλη μία «πολιτική συμβιβασμού», καθώς η γραφειοκρατία του ισλαμικού κράτους απέδωσε ελεύθερη πρόσβαση στις Οθωμανικές αγορές. Πρόκειται για την πολιτική του ελεύθερου εμπορίου που επικράτησε σε παγκόσμια κλίμακα. Στη συνέχεια, από το 1860 έως το 1908, οι σχεδιαστές της οθωμανικής οικονομικής πολιτικής αύξησαν τους δασμούς των εξαγωγών και προσέφεραν προστασία σε ντόπιους βιοτέχνες. Στόχος τους ήταν η προώθηση της ελκυστικότητας των οθωμανικών προϊόντων, με

¹⁰⁰ ΔΒΚ, Λ/22238 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁰¹ Η «κυρά Νούλα» ή Αγνούλα Δράσκα ήταν η γυναίκα του Αναστασίου Κύρου, ο οποίος μετοίκησε στην Καστοριά μετά την καταστροφή της Νάουσας και πέθανε στα 1861· Π. Τσαμίσης, *Η Καστοριά και τα μνημεία της, ό. π.*, σ. 203-206.

¹⁰² ΔΒΚ, Λ/22239 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁰³ ΔΒΚ, Λ/22281 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁰⁴ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 305.

παράλληλη μείωση των φόρων των εξαγωγών από το 12% στο 1%. Μεταξύ του 1867 και του 1874 η κρατική Επιτροπή Βιομηχανικής Μεταρρύθμισης επιχείρησε να αποκαταστήσει την μονοπωλιακή θέση κάποιων οθωμανικών συντεχνιών, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Παράλληλα, η οικονομική κρίση και η πτώχευση της οθωμανικής κυβέρνησης σε συνδυασμό με το λιμό και των Ρωσο-τουρκικό πόλεμο επιβράδυναν την ανάπτυξη τόσο του εγχώριου όσο και του διεθνούς εμπορίου.¹⁰⁵

Ας σημειωθεί ότι από το 1840 έως το 1860 επικράτησε μετριοπαθείς ανάπτυξη στις διεθνείς αγορές, η οποία εκτοξεύθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1860. Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα σημειώθηκαν διεθνείς επιθέσεις στο βρετανικό ελεύθερο εμπόριο με αποτέλεσμα να σημειωθεί πτώση των τιμών στα προϊόντα μεταξύ του 1873 με 1896, με το κατά κεφαλήν εισόδημα στην Ευρώπη να παραμένει στάσιμο. Οι τιμές των βιοτεχνικών προϊόντων έπεσαν κατά 35%, ενώ των οθωμανικών πρωτογενών προϊόντων κατά 48%. Η μεγάλη Ύφεση του 1873 μείωσε την ευρωπαϊκή βιομηχανική παραγωγή καθώς και η δυτική ζήτηση για τρόφιμα και πρωτογενή προϊόντα. Τέλος, τα αποτελέσματα της οικονομικής ανάπτυξης της περιόδου 1840 - 1873 εμφανίστηκαν στην οικονομία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 1896 έως το 1914.¹⁰⁶

Στους δύο πίνακες που ακολουθούν εμφανίζονται, συνοπτικά, οι δανειστικές δραστηριότητες του Δ. Κ. Κοεμτζή:

Πίνακας 3: Κεφάλαια που δάνεισε ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής από το 1860 έως το 1864

Δανειζόμενοι	Κεφάλαιο	Επιτόκιο	Έτος
Δημήτριο Χ. Καραγιάννη	4.250 γρόσια	14%	1862-1864
Λιόλιο Καζμή	1.710 γρόσια	14%	1863-1864
Γεώργιο Ν. Στόϊκο	2.400 γρόσια	14%	1863-1864

¹⁰⁵ H. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*. Τ. Β΄, ό. π., σ. 391, 463, 465 και 468.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 399, 468-469.

Θεόδωρο Γεωργίου	6.324 γρόσια	14%	1861-1862
------------------	--------------	-----	-----------

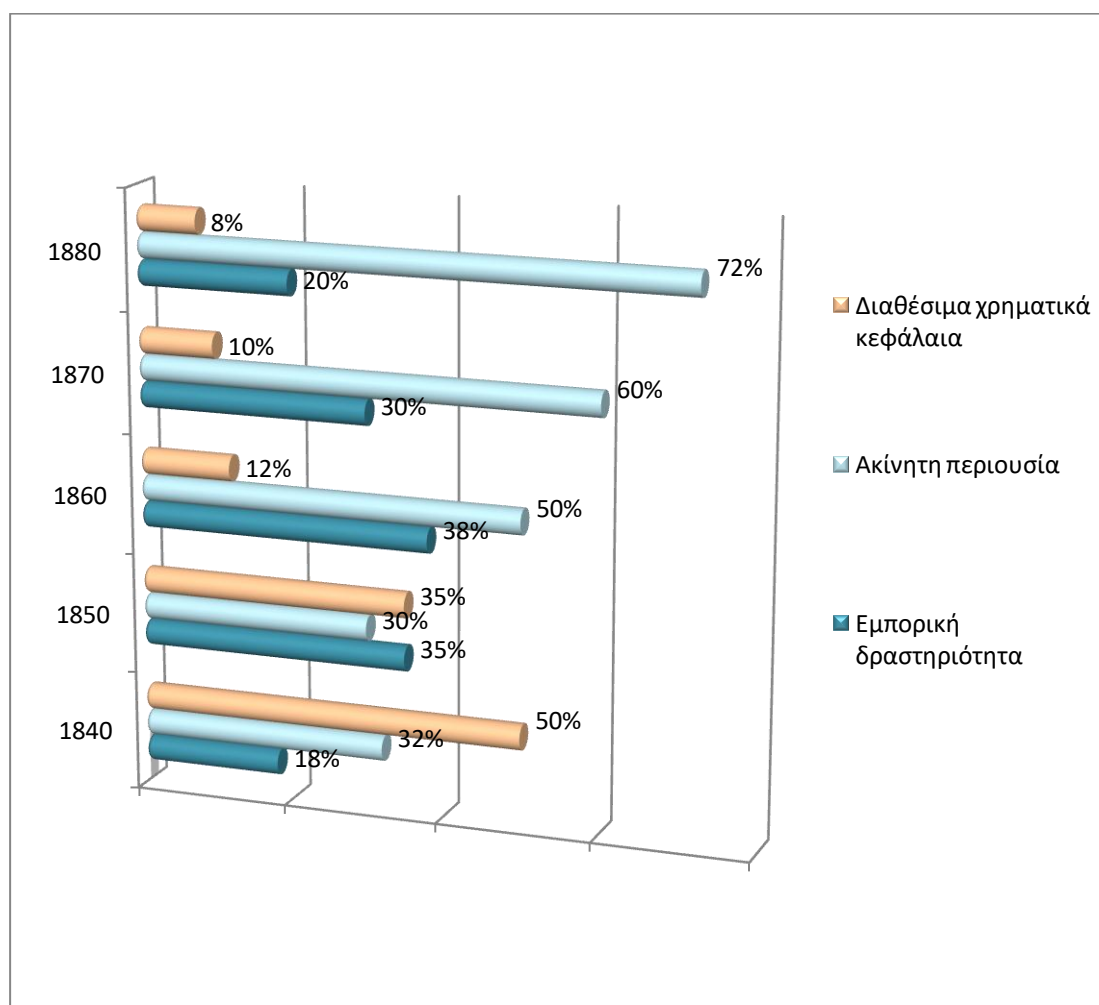
Πίνακας 4: Κεφάλαια που δανείστηκε ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής από το 1868 έως το 1875

Πιστωτές Δ. Κοεμτζή	Ύψος δανείου	Επιτόκιο	Έτος
Θανάση και Μαριγώ Μώραλη	3.000 γρόσια	12%	1868-1872
Αδερφούς Δάλλα	2.000 γρόσια	12%	1868-1872
Ιωάννη Χαρίση	5.000 γρόσια	12%	1868-1875
Γ. Σκούταρη	235 Οθωμανικές λίρες	12%	1868-1872

Έχοντας, πλέον, σχηματίσει μία συνολική εικόνα από τη μελέτη του αρχείου του Δ. Κοεμτζή, διαπιστώνουμε ότι κατείχε μεγάλα χρηματικά ποσά τα οποία απέκτησε είτε ως κληρονομιά από τον πατέρα του είτε από τις εμπορικές και γενικά από τις οικονομικές του δραστηριότητες (σύναψη κερδοφόρων ομολογιών με εμπόρους, επιχειρηματίες και άλλα άτομα) κατά την περίοδο 1840-1880. Όπως φαίνεται δε, κύριο μέλημά του ήταν η επένδυση των κερδισμένων από το εμπόριο και τον δανεισμό χρημάτων κεφαλαίων σε εκτάσεις γης (αγροτεμάχια, αμπέλια, οικίες).

Στα γραφήματα που ακολουθούν φαίνονται οι εμπορικές και γενικά οι οικονομικές δραστηριότητες του Δ. Κοεμτζή, καθώς και η περιουσία που απέκτησε από το 1840 έως το 1880. Τα δεδομένα με βάση τα οποία καταστρώσαμε αυτά τα ιστογράμματα προέρχονται από το αρχείο του. Συγκεκριμένα, πρόκειται για χρήματα που κέρδισε από το εμπόριο ή από τις ομολογίες που σύναψε, καθώς και για τα ακίνητα που απέκτησε από κληρονομιά ή από αγορές που έκανε ο ίδιος.

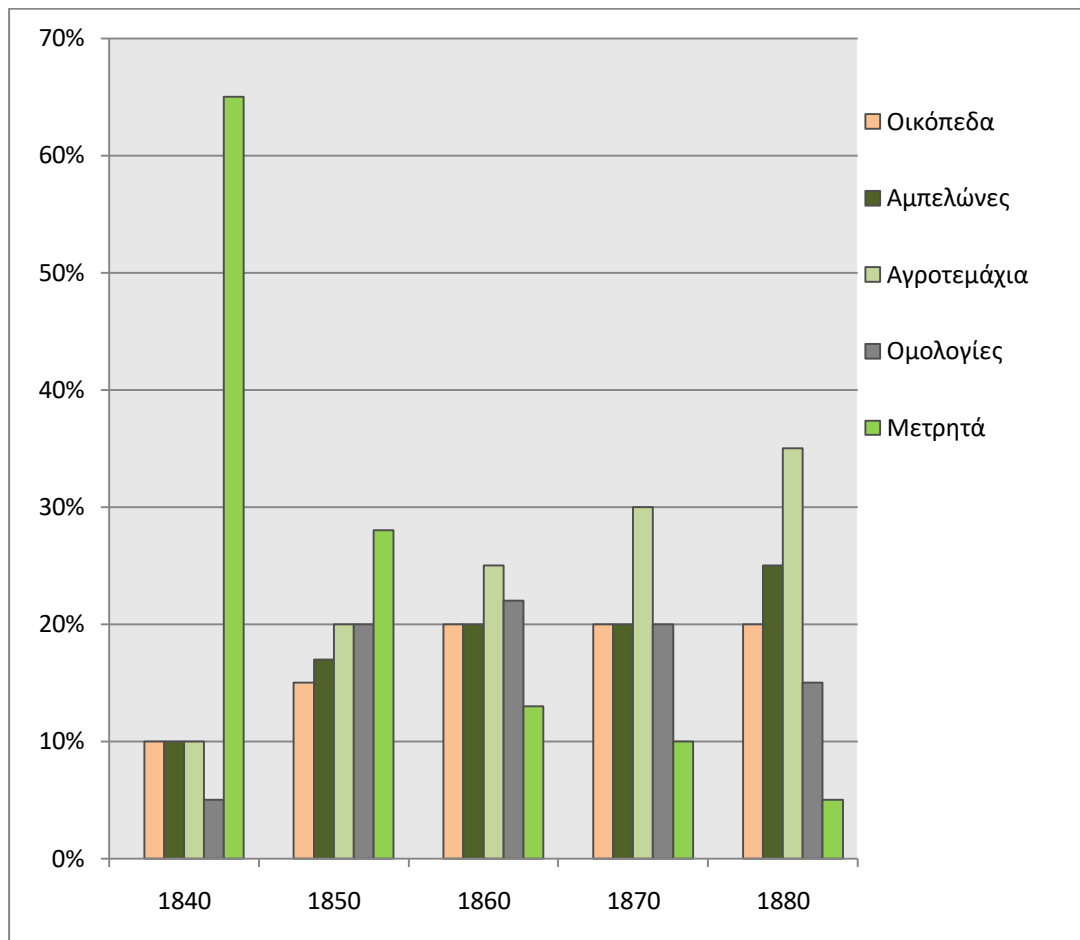
Γράφημα 5. Η περιουσία του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή¹⁰⁷

Όπως βλέπουμε στο παραπάνω γράφημα, κατά τα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας ο Δ. Κοεμτζής κατείχε σημαντικά κεφάλαια ως κληρονομιά από τον πατέρα του. Χρησιμοποίησε τα διαθέσιμα κεφάλαια στις εμπορικές του δραστηριότητες και σε αγορές ακινήτων. Προς το τέλος της ζωής του (το 1880) παρατηρούμε ότι είχε μεγάλη έλλειψη χρημάτων, κυρίως λόγω της δικαστικής του διαμάχης με τους μπάηδες της περιοχής.

¹⁰⁷ Το Γράφημα 5 προέκυψε από την επεξεργασία του αρχείου Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441). Τα ποσοστά επί τοις εκατό είναι ενδεικτικοί αριθμοί, οι οποίοι προέκυψαν από την μελέτη της αλληλογραφίας και των κατάστιχων του εμπόρου Δ. Κ. Κοεμτζή.

Γράφημα 6. Συνολική εικόνα περιουσιακών στοιχείων Δημητρίου Κ. Κοεμτζή¹⁰⁸

Το παραπάνω γράφημα σχεδιάστηκε με βάση το αρχείο του Δ. Κ. Κοεμτζή και μας δίνει μια συνολική εικόνα των περιουσιακών στοιχείων που απέκτησε από τις εμπορικές και τις άλλες οικονομικές του δραστηριότητες. Όπως βλέπουμε, το 1840 αγόρασε αρκετά ακίνητα (αμπέλια και αγροτεμάχια), με χρήματα που κέρδισε από το εμπόριο.

Ο Δημήτριος ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως έμπορος δημητριακών και δερμάτων. Την περίοδο 1850 - 1860 διεύρυνε τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες με τη σύναψη ομολογιών με άτομα που χρειαζόνταν χρήματα. Αυτή η χρηματοπιστωτική δραστηριότητα του έδωσε τη δυνατότητα να αποκτήσει εύκολα και γρήγορα πολλά χρήματα, αφού δάνειζε κεφάλαια με τόκο ύψους 17% με 32%. Αρκετές φορές μάλιστα δανειζόταν ο ίδιος χρήματα από τη Σχολή της Κοζάνης, με επιτόκιο 12% και στη συνέχεια σύναπτε νέες ομολογίες προς τρίτα πρόσωπα με επιτόκιο υψηλότερο επιτόκιο (15%). Έτσι κέρδιζε 3% από κάθε ομολογία που σύναπτε, χωρίς να τοποθετήσει δικά του

¹⁰⁸ Το Γράφημα 6 προέκυψε από την επεξεργασία του αρχείου Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441). Τα ποσοστά επί τοις εκατό είναι ενδεικτικοί αριθμοί.

κεφάλαια. Έχοντας, λοιπόν, κεφαλαιακή επάρκεια, συνέχισε μέχρι το 1873 την εμπορική του δραστηριότητα, αφού μπορούσε να αγοράζει μεγάλες ποσότητες δημητριακών σε χαμηλές τιμές από γεωργούς της περιοχής και να τα πουλά σε τοπικές αγορές (Κοζάνης, Σερβίων και Καστοριάς), όταν η τιμή τους αυξανόταν. Τα εμπορεύματα τοποθετούνταν στις αποθήκες της οικείας του. Όμως, κατά τη δεκαετία 1870-1880, η επιχειρηματική του δραστηριότητα περνάει σε μία φάση ύφεσης, με εμφανή την έλλειψη χρηματικών κεφαλαίων. Όπως βλέπουμε στο παραπάνω γράφημα, τα κερδισμένα χρήματα είχαν επενδυθεί σε αγορές ακινήτων. Όσον αφορά στις καθαρά εμπορικές δραστηριότητες του Δ. Κοεμτζή, αυτές εμφανίζονται στο παρακάτω γράφημα.

Γράφημα 7. Συνολική εικόνα εμπορικής δραστηριότητας Δημητρίου Κ. Κοεμτζή¹⁰⁹

Και αυτό το γράφημα σχεδιάστηκε με βάση το αρχείο του Δ. Κ. Κοεμτζή και παρουσιάζει τη συνολική εικόνα της εμπορικής του δραστηριότητας. Όπως βλέπουμε, από τα προϊόντα που εμπορευόταν ο Κοεμτζής κυριαρχούν τα δημητριακά (σιτάρι και κριθάρι) έναντι των δερμάτων και του κρόκου. Σε μικρότερες ποσότητες εμφανίζονται

¹⁰⁹ Το Γράφημα 7 προέκυψε από την επεξεργασία του αρχείου Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441). Τα ποσοστά επί τοις εκατό είναι ενδεικτικοί αριθμοί.

ως προϊόντα προς πώληση ο καπνός και το κρασί. Έτσι, αφού κάλυπτε πρώτα τις ανάγκες της οικίας του, εμπορευόταν το πλεόνασμά τους κερδίζοντας σημαντικά ποσά που ενίσχυαν τα ετήσια εισοδήματά του. Επομένως, είχε μία αξιοσημείωτη εμπορική δραστηριότητα κατά την περίοδο 1840 με 1880.

III. Κοινοτικές δραστηριότητες

Παράλληλα με εμπορικές και γενικά με τις οικονομικές του δραστηριότητες, ο Δ. Κοεμτζής αναμείχθηκε στα κοινοτικά και στα εκκλησιαστικά ζητήματα της Κοζάνης καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα, λόγω της οικονομικής και κοινωνικής του επιφάνειας χάρις στην οποία κατέστη ένα σημαντικό πρόσωπο στην κοινωνία της πόλης. Από διάφορους κώδικες προκύπτει ότι ο Δημήτριος διετέλεσε, κυρίως κατά τα έτη 1837-1844, «υπομνηματογράφος»¹¹⁰ και «ρεφερεντάριος»¹¹¹ της κοινότητας Κοζάνης, έφορος της Σχολής, διαχειριστής¹¹² της κοινοτικής περιουσίας, ταμίας¹¹³ των αφιερωμάτων για τα εκπαιδευτήρια¹¹⁴ της πόλης,¹¹⁵ καθώς και επίτροπος του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου.¹¹⁶ Η συμμετοχή του στα κοινά ευνόησε, οπωσδήποτε, και την επιχειρηματική του δραστηριότητα και αντίστροφα.¹¹⁷

¹¹⁰ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης 1830-1855), φ. 200, 204, και Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησιών Κοζάνης 1819-1847), φ. 77, 105.

¹¹¹ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57, *ό. π.*, φ. 206, 228, 237, 238, 246 και Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100, *ό. π.*, φ. 214, 229, 233, 234, 238, 240.

¹¹² Ο Δ. Κοεμτζής χρημάτισε διαχειριστής της κοινοτικής περιουσίας. Όπως δήλωσαν οι χριστιανοί της πόλης, «*Εμείνομεν εὐνόμενοι διὰ τὸ πρόθυμον καὶ μετὰ ζῆλον αἰώνιον της διακυβερνήσεώς του*». ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹¹³ Ο Δ. Κοεμτζής χρημάτισε ταμίας στα εκπαιδευτήρια της πόλης. ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹¹⁴ Σύμφωνα με τον Γιάννη Μπουνόβα, στις αρχές του 19ου αι. η σχολή της Κοζάνης λειτουργούσε ως σχολείο μέσης εκπαίδευσης. Η δημιουργία ενός δικτύου σχολείων αρχίζει το 1830 και εξαπλώνεται αργά, ως τα μέσα του 19ου αι., οπότε αρχίζει να παρατηρείται μια γρηγορότερη εξάπλωση της εκπαίδευσης στην Κοζάνη και στα χωριά της. Την περίοδο αυτή δημιουργούνται δύο τυπικές βαθμίδες εκπαίδευσης: α) πρωτοβάθμια (το κοινό σχολείο που έγινε αλληλοδιδασκτικό για τα αγόρια και στο παρθεναγωγείο για τα κορίτσια αλλά και για τη νηπιακή εκπαίδευση, ως νηπιαγωγείο ή προκαταρτική τάξη), και β) δευτεροβάθμια (ελληνική σχολή που μετεξελίχθηκε σε ημιγυμνάσιο και αργότερα σε γυμνάσιο). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του μαθητικού πληθυσμού και τη διεύρυνση των κοινωνικών ομάδων που είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση· βλ. Γιάννης Μπουνόβας «Η εκπαίδευση στην πόλη της Κοζάνης και στην ευρύτερη περιοχή της με βάση τα στατιστικά δεδομένα (1830-1912)», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας, ό. π.*, σ. 341.

¹¹⁵ Κ. Γουναρόπουλος, «Κοζανικά», *Πανδώρα, ό. π.*, σ. 491 και ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹¹⁶ Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100, *ό. π.*, φ. 210, 213.

¹¹⁷ Ο Δ. Κοεμτζής ενοίκιασε το μεγάλο ξενοδοχείο που ανήκε στη Σχολή της Κοζάνης από το 1846 έως το 1849. Αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57, *ό. π.*, φ. 233, 240.

Με απόφαση των κατοίκων, των κοινοτικών και εκκλησιαστικών αρχών της πόλεως και των διδασκάλων, ο Δ. Κοεμτζής διορίστηκε ταμίας των δωρεών και αφιερώσεων Κοζανιτών εμπόρων της Διασποράς προς τα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης, από το 1850 έως το 1863. Χάρης σ' αυτές τις δωρεές¹¹⁸, οι άρχοντες της πόλης μπορούσαν να εργαστούν για την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας.

Τα χρήματα προορίζονταν αφενός για την αγορά βιβλίων για τη βιβλιοθήκη¹¹⁹ της «Ελληνικής Σχολής» και αφετέρου για τη μισθοδοσία των διδασκάλων και του σχολάρχη (διευθυντή). Τα χρήματα για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών των εκπαιδευτηρίων της πόλης προερχόταν από τους τόκους των δωρεών, τα οποία επενδύονταν ως έντοκα ομόλογα σε επιχειρηματίες και εμπόρους. Η σύναψη των ομολογιών αποτέλεσε κύρια αρμοδιότητα και φροντίδα του ταμία των αφιερωμάτων. Ο λογαριασμός ελεγχόταν, κατά περιόδους, τόσο από τους διορισμένους επιτρόπους όσο και από τον εκάστοτε επίσκοπο ή μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης.¹²⁰

Παρά τις έντονες αντιδράσεις του Νάνου Ντιλιβάνη και των οπαδών του, οι οποίοι κατηγόρησαν τον Δημήτριο Κοεμτζή για κακοδιαχείριση κατά τη δεκαετία 1850-1860, οι πολίτες και οι αρχές της πόλεως αποφάσισαν, ομόφωνα, να εμπιστευθούν, για ακόμη μία φορά, τον Κοεμτζή, καθώς διαπίστωσαν ότι η εκκαθάριση του λογαριασμού δεν αποδείκνυε τις καταγγελλόμενες καταχρήσεις των χρημάτων του λογαριασμού από τον κοζανίτη έμπορο. Έτσι, οι κατηγορίες των αντιπάλων του έπεσαν στο κενό, με αποτέλεσμα ο Δ. Κοεμτζής να συνεχίσει απρόσκοπτα το έργο του ως ταμίας, όπως φαίνεται στο παρακάτω έγγραφο:

«Οί ύποφαινόμενοι κάτοικοι τῆς Κοζάνης, δημοποιοῦμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡμῶν ἐγγράφου, ὅτι κοινὴ γνώμη καὶ ἔγκρισι τοῦ Σεβασμίου ἡμῶν Ἀρχιερέως, Ἐφόρου καὶ λοιπῶν Προκρίτων ἐξελέγομεν τὸν ἔντιμον εὐπατρίδην ἡμῶν κύριον Δημήτριον Κ. Κοεμτζῆν καὶ διωρῶσαμεν ταμίαν ὄσων ἀφιερωμάτων ὑπὸ διαφόρων φιλόμουσων πρὸς τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς τῶν καταστημάτων τῆς πατρίδος ἡμῶν Κοζάνης κατὰ τὸ ἔτος 1850 ὅτε καὶ τῷ ἐνεπιστεύθημεν τὴν διακυβέρνησιν τῶν ἀφιερωμάτων, δόντες πλήρη ἐμπιστοσύνην διὰ τὸν

¹¹⁸ Δημήτρης Γ. Μυλωνάς, «Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Κοζάνη, 17ος-19ος αιώνας», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητροπόλης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 179-188.

¹¹⁹ Από σωζόμενες αποδείξεις δανεισμού βιβλίων, την περίοδο 1821-1863 η Βιβλιοθήκη λειτουργούσε ως δανειστική. Ως υπεύθυνοι της Βιβλιοθήκης αναφέρονται ο δάσκαλος Θ. Σαρχατλής (1858) και ο έφορος των σχολείων Κ. Τακιατζής (1861). Χ. Καρανάσιος, «Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας, ό. π.*, σ. 267-268.

¹²⁰ ΔΒΚ, Λ/22228 και Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

εὐηπόληπτον χαρακτήρα του, ἵνα τὴ γνώμη τοῦ σεβαστοῦ Ἀρχιερέως ἡμῶν καὶ τῶν διδασκάλων καὶ ὅσα ἐλέει κατ' ἔτοςηθελον ἐγκριθῆ, δηλαδὴ εἰς ἀγορὰν βιβλίων διὰ πτωχοὺς μαθητᾶς ὡς μηνιαία ὑποτρόφων καὶ ἄλλα ἐλέη τοιαύτης φύσεως, πληρώνοντας καὶ μισθὸν διδασκάλων καὶ διδασκαλίσσης καθὼς καὶ ἐξηκολουθῆ ἕως ἐφέτος διακυβερνῶν μετὰ ζήλου πάντα τὰ τοιαῦτα ἀφιερῶματα, τοκίζων τὴ γνώμη καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτρόπων του καὶ τῆς Συνόδου τῶν κληρικῶν ἐν δώματι τοῦ σχολείου καὶ ἐκ τῶν διαγιγνομένων τόκων, πληρώνων καὶ τοὺς μισθούστων διδασκάλων¹²¹ καὶ τῆς διδασκαλίσσης¹²², ὅπως εἰς βάρος του, δίδων καὶ ὅσα ἐλέει ἐνεκρίθησαν κατὰ τοὺς καιροὺς.

Τοιοῦτος λοιπὸν ταμίαις τῆς κοινῆς γνώμης, ὡς ὁ κύριος Δημήτριος Κ. Κοεμτζῆς τῶν ἀφιερωμάτων πρὸς τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς καταστημάτων τῆς πατρίδος ἡμῶν πρὸ δύο μηνῶν παρέδωκεν τακτικὸν λογαριασμόνολῆς τῆς ἕως ἐφέτος διακυβερνήσεώς του πρὸς τοὺς διορισθέντες παρ' ἡμῶν ἐπιτρόπους διὰ τὴν ἔνδειξιν αὐτοῦ του λογαριασμοῦ, οἵτινες καὶ τῷ ἐθεώρησαν ἐνσυνειδήτως καὶ τὸν εὔρον καλῶς ἔχοντα, καθὼς καὶ Συνόδου γενομένης εἰς τὴν ἱερὰν ἐπισκοπὴν ἀνεγνώσθη εἰς ὑπηκόων πάντων ὅλος ὁ λογαριασμὸς αὐτὸς καὶ ἐνεκρίθη καὶ ἐμείνομεν εὐγνώμονες διὰ τὸ πρόθυμον καὶ μετὰ ζήλον αἰώνιον τῆς διακυβερνήσεώς του, καὶ ὑπογεγραφέντος τακτικῶς τοῦ λογαριασμοῦ πάλιν καὶ τῷ ἰδίῳ κυρίῳ Δημητρίῳ Κ. Κοεμτζῆ, ἐνεπιστεύθημεν τὴν αὐτοῦ διακυβέρνησιν τῶν ἀφιερωμάτων τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἵνα καὶ τοῦ λοιποῦ ἔχει τὴν καλοσύνην καὶ φροντίδαν διακυβερνῶν καθὼς καὶ σήμερον.

Βλέποντες ὁμως ὅτι ὁ Νάνος Ντιλιβάνης καὶ ἄλλοι ὅμοιοί του, θέλοντας νὰ διαταράττωσι τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, παρουσιάζοντας ὡς ἐπίτροπον ὅλου του κοινοῦ, ἔφερον τὸν Μπομπόναρην διὰ τὸν ἐπίορκον τῶν λογαριασμῶν τοῦ Σχολείου, καὶ καθομολογοῦμεν ὅτι ὁ Νάνος Ντιλιβάνης καὶ οἱ ὅμοιοί του δὲν ἦσαν ἐπίτροποι κοινότητος καὶ οὔτε τοὺς δεχόμεθα ὡς τοπικοὺς, διότι καὶ οἱ λογαριασμοὶ ἐθεωρήθησαν ὡς καλῶς ἔχοντες εὐρέθησαν καὶ ὅσα λέγουσιν αὐτοὶ εἶναι ὅλα ψεῦδη, ὅτι δῆθεν δὲν θέλει νὰ παραδόσῃ λογαριασμοὺς ὁ κύριος Δημήτριος Κ. Κοεμτζῆς. Ἀποφαινόμεσθε λοιπὸν κοινόν της Κοζάνης, ὅτι εἰς τὸν ἴδον ταμίαν κύριον Δημήτριον Κ. Κοεμτζῆν, ἔχομεν ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ εἰς οὐδένα ἄλλον. Εἰς τὰ περὶ τούτου ὑποφαινόμεθα.

1863 Σεπτεμβρίου 10 Κοζάνη.¹²³

¹²¹ Στις 15 Ιουλίου 1862, ο σχολάρχης Σταύρος Μιχαηλίδης στέλνει στον έφορο και ταμία Δ. Κοεμτζή απόδειξη παραλαβής του μισθού του, που ανερχόταν στα 1.500 γρόσια το τρίμηνο. ΔΒΚ, Λ/22394 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). Ας σημειωθεί ότι ο μισθός των διδασκάλων ήταν ανάλογος με τις ικανότητές τους, με τη φήμη της Σχολής, με τις οικονομικές δυνατότητές της κλπ. Οι αποκλίσεις ήταν μεγάλες· βλ. Δ. Παπασταματίου - Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του νέου ελληνισμού, ό. π., σ. 235.*

¹²² Στις 12 Μαρτίου 1862 η δημοδιδασκάλισσα Κονδύλω Α. Χριστοδούλου αποστέλλει στον Δ. Κοεμτζή απόδειξη παραλαβής του μισθού της, που ανερχόταν στα 1.000 γρόσια το τρίμηνο. ΔΒΚ, Λ/22392 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹²³ ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Ο Δ. Κοεμτζής αναμείχθηκε ενεργά στα εκπαιδευτικά ζητήματα της πόλης¹²⁴ επιδεικνύοντας ιδιαίτερο ζήλο για την αγορά βιβλίων που προορίζονταν για τους φτωχούς μαθητές,¹²⁵ Έτσι, ενισχυόταν η ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας, σε μία αρκετά δύσκολη περίοδο για τον ελληνισμό της περιοχής, καθώς με την ίδρυση της Βουλγάρικης εξουσίας εντεινόταν οι επεκτατικές βλέψεις των Βουλγάρων στη Μακεδονία.¹²⁶

Ως έφορος της Σχολής,¹²⁷ διατηρούσε άριστες σχέσεις με τους εκάστοτε επισκόπους Σερβίων και Κοζάνης και ιδιαίτερα με τον επίσκοπο Ευγένιο Πατέρα. Οι δύο άνδρες συνεργαζόταν άριστα και χειρίζονταν με μεγάλη επιτυχία τις οικονομικές υποθέσεις της, όπως για την τριμηνιαία μισθοδοσία των δασκάλων και για τις αγορές βιβλίων. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί μία επιστολή του σχολάρχη Σταύρου Μιχαηλίδη (19 Οκτ. 1865). Ο Σ. Μιχαηλίδης εκθέτει, αναλυτικά, στον Δ. Κοεμτζή τα ποσά που διατέθηκαν για την αγορά βιβλίων και για τις άλλες ανάγκες της Σχολής, που ανερχόταν στα 421,20 γρόσια.¹²⁸

¹²⁴ Για την εκπαίδευση στην Κοζάνη τον 19ο –αρχές του 20ού αι., βλ. Στέφ. Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 205-215· Αναστάσιος Δάρδας, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας ως αυτοάμυνα του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 81-86· Σιδηρούλα Ζιώγου - Καραστεργίου, «Πρώτες πηγές (δημοσιευμένες και αδημοσίευτες) για την εκπαιδευτική κίνηση στην Κοζάνη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας: δυνατότητες αξιοποίησης και προοπτικές έρευνας», *Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία-Πολιτισμός*, Κοζάνη 1997, σ. 149-167· Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, «Οι δομές της μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσης στην εκκλησιαστική επαρχία Σερβίων και Κοζάνης (1856-1914)», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 9 (1998) 85-147· η ίδια, *Η εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840-1914)*, Αθήνα 2001· Πρβλ. και Σοφία Βούρη, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904*, διδακτ. διατρ., Ιωάννινα 1988 και η ίδια, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1992· Γιάννης Μπουνόβας, «Η εκπαίδευση στην πόλη της Κοζάνης και στην ευρύτερη περιοχή της με βάση τα στατιστικά δεδομένα (1830-1912), *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας, ό. π.*, σ. 337-352· Μαριάννα Μαλούτα, «Η γυναικεία εκπαίδευση στην Κοζάνη: Τα πρώτα πενήντα χρόνια (1862-1912). Το Παρθενοναγωγείο της Κοζάνης βάσει ανέκδοτων εγγράφων», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας, ό. π.*, σ. 353-364.

¹²⁵ ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹²⁶ Στις αρχές της δεκαετίας του 1860 οι Βούλγαροι διέθεταν σοβαρά εκπαιδευτικά ερείσματα στις περιοχές Βαλεσάς, Αχρίδας, Περπελέ, Μελένικου, Κιλκίς, Έδεσσας και διεκδικούσαν εδάφη μέχρι τον ρου του Αλιάκμονα, αφήνοντας έξω από τη σφαίρα της προπαγάνδας τους τις νότιες ελληνοφώνες περιοχές της Κοζάνης, των Γρεβενών και των Σερβίων· βλ. Σοφία Βούρη, *Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια, ό. π.*, σ. 51.

¹²⁷ Ο Δ. Κοεμτζής ανέλαβε την θέση του εφόρου της Σχολής το 1863 διαδεχόμενος τον Κ. Τακιατζή.

¹²⁸ ΔΒΚ, Λ/22422 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). Τα βιβλία αγοράστηκαν με χρήματα που δόθηκαν από τους επιτρόπους και από τον διαχειριστή της κοινοτικής περιουσίας. Επειδή, όμως το ταμείο της Σχολής δεν διέθετε όλο το ποσό δόθηκε μόνο ένα μέρος του ποσού, το οποίο ανερχόταν στα 121,30 γρόσια. Τα υπόλοιπα 299,3 γρόσια πληρώθηκαν, μάλλον, από τον σχολάρχη Στ. Μιχαηλίδη, με τον

Μερικές φορές το ταμείο της Σχολής δεν είχε χρήματα για την ικανοποίηση των καθημερινών λειτουργικών αναγκών της, διότι τα αποθεματικά της κεφάλαια επενδύονταν σε συνάψεις ομολογιών με εμπόρους κ. ά. Σε επιστολή (30 Μαρτίου 1869) του Ευγένιου προς τον Δ. Κοεμτζή, γίνεται λόγος για την έλλειψη χρημάτων, καθώς το ταμείο της Σχολής ήταν άδειο. Έτσι, ο επίσκοπος αναγκάζεται να ζητήσει χρήματα από τον Κωστή εφένδη Μεγαβούλη, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες μισθοδοσίας των διδασκάλων. Μόλις συγκέντρωσε τα χρήματα, 313,15 οθωμανικές και αγγλικές λίρες, τα έστειλε στον Κοεμτζή για να δοθούν στον Κωστή εφένδη, ο οποίος τους είχε εξυπηρετήσει.¹²⁹ Όμως, η οικονομική δυσπραγία καθυστέρουσε την επιστροφή στο ταμείο της Σχολής, τόσο των δανεισθέντων κεφαλαίων όσο και των κερδισμένων τόκων. Από τον Αύγουστο του 1854 έως τον Ιούλιο του 1863, η εφορία της Σχολής δάνεισε σε τρίτους το ποσό των 214.426 γροσίων. Στα 1854 η Σχολή θα επένδυσε το ποσό των 385.503,2 γροσίων, το οποίο θα λάμβανε πίσω,¹³⁰

Το 1860 οι διαχειριστές της κοινοτικής περιουσίας για να ενισχύσουν την ρευστότητα της Σχολής, αποφασίζουν να πωλήσουν τα εργαστήρια που κατείχε η Σχολή στα Μπίτολα. Αυτά τα εργαστήρια περιήλθαν στη Σχολή από δωρεές των ευεργετών Κοζανιτών εμπόρων. Απευθύνθηκαν σε δικό τους άνθρωπο στα Μπίτολα, που γνώριζε την αγορά των ακινήτων. Πρόκειται για τον Νικολάκη, το επίθετο του οποίου δεν αναφέρεται στο έγγραφο.¹³¹ Οι δυσκολίες του χειμώνα εμπόδισαν τη διενέργεια της αγοροπωλησίας, καθώς οι ενδιαφερόμενοι –πιθανόν Κοζανίτες– έπρεπε να μεταβούν στα Μπίτολα για τη συγκέντρωση των απαιτούμενων εγγράφων, προκειμένου να ολοκληρωθεί η μεταγραφή των εργαστηρίων στους νέους ιδιοκτήτες, μετά την εξόφληση του ποσού πώλησης, όπως αναφέρει ο επίσκοπος Ευγένιος στον Δ. Κοεμτζή.¹³² Η καθυστέρηση της αγοροπωλησίας δημιούργουσε οικονομικά προβλήματα στη λειτουργία της Σχολής, με αποτέλεσμα ο διαχειριστής της κοινοτικής περιουσίας –ο Δ. Κοεμτζής υπό την επίβλεψη του επισκόπου Ευγένιου– να αναγκάζεται να δανείζεται χρήματα, προκειμένου να καλυφθούν οι μισθοί των διδασκάλων. Το 1862, ο Κων/νος Γ. Κοεμτζόπουλος, ανιψιός του Κοεμτζή, δάνεισε στην Σχολή το ποσό των 3.240 γροσίων με επιτόκιο 15% για ένα μήνα (3.240 x 15%

όρο οι διαχειριστές να δώσουν τα χρήματα την περίοδο της τριμηνιαίας μισθοδοσίας. ΔΒΚ, Λ/22402 και Λ/22401 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹²⁹ ΔΒΚ, Λ/22219 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹³⁰ ΔΒΚ, Λ/22403 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (4^ο φύλλο).

¹³¹ ΔΒΚ, Λ/22228 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹³² ΔΒΚ, Λ/22228 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

= 486:12 = 40,5 γρόσια μηνιαίος τόκος), ώστε ο θείος του, ως ταμίας της Σχολής, να ανταποκριθεί στα έξοδα της. Μετά τη λήξη της διορίας, ο Κοεμτζής έστειλε στον ανιψιό του το δανεισθέν ποσό, μαζί με τους τόκους.¹³³ Ο Ευγένιος ενημερώνει τον Κοεμτζή, σχετικά με τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν από τους επιτρόπους,¹³⁴ ώστε να προχωρήσει, χωρίς καθυστέρηση, η εξόφληση των οφειλών της Σχολής προς τους διδασκάλους Δημήτριο και Κονδύλω Χριστοδούλου, οι οποίες ανέρχονταν στο ποσό των 8.000 γροσίων.¹³⁵ Ο επίσκοπος ανησυχούσε για την εξέλιξη αυτού του ζητήματος, για τον επιπλέον λόγο ότι είχε συγγενική σχέση με τον Δ. Χριστοδούλου, ο οποίος δίδαξε και στο Παρθεναγωγείο της πόλης.¹³⁶

IV. Γαιοκτησία και άλλη ακίνητη περιουσία

Τη δεκαετία 1830-40 ο Δημήτριος Κοεμτζής αναδείχθηκε σε μεγαλογαιοκτήμονα,¹³⁷ καθώς προέβη σε πολλές αγορές πολλών ακινήτων, όπως οικιών, αγροτεμαχίων, αμπελιών και ενός μύλου,¹³⁸ τοποθετώντας τα κεφάλαια που του είχε αφήσει ο πατέρας του ή αυτά που κέρδισε από το εμπόριο, ως μέτοχος της εταιρείας που έδρευε στην Πέστη, και από τις άλλες οικονομικές του δραστηριότητες.¹³⁹

¹³³ ΔΒΚ, Λ/22316 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹³⁴ Την ευθύνη λειτουργίας των εκπαιδευτηρίων της Κοζάνης είχε αναλάβει πενταμελής Εφορεία, με διετή θητεία, εκλεγμένη από την Αντιπροσωπεία της Κοινότητας Κοζάνης, υπό την προεδρία του μητροπολίτη. Η Εφορεία είχε ως υποχρεώσεις της την κάλυψη των λειτουργικών εξόδων των εκπαιδευτηρίων τη συντήρηση του κτηρίου, τη μισθοδοσία των διδασκόντων και του βοηθητικού προσωπικού και την καλή διαχείριση των πόρων της, που προέρχονταν κυρίως από δωρεές, κληροδοτήματα και εισφορές αποδήμων Κοζανιτών· βλ. *Κανονισμός της Ορθοδόξου Κοινότητας Κοζάνης*, Κωνσταντινούπολη 1895, σ. 3, 14.

¹³⁵ Στις 20 Δεκ. 1864, οι διδάσκαλοι έλαβαν χρήματα από τον ταμία Δ. Κοεμτζή. Δεν βρέθηκαν όμως στο αρχείο του οι αποδείξεις παραλαβής των 8.000 γροσίων που τους χρωστούσε η Σχολή. Μάλλον η πώληση των εργαστηρίων δεν ολοκληρώθηκε και η καταβολή των μισθών πραγματοποιήθηκε είτε από δωρεές των επιτρόπων είτε από έρανο στην Κοζάνη.

¹³⁶ ΔΒΚ, Λ/22228 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹³⁷ Ο Φίλιππος Αδαμαντίδης γράφει στον Δ. Κοεμτζή, στις 14. 2. 1868, για την πρόταση του Τούρκου Χαλήλ Γουσουφ, από το χωριό Χατζηλάρι, να καλλιεργήσει τα χωράφια του κοζανίτη εμπόρου εξ ημισείας (*μισιακά*), τα οποία έφθαναν τα 250 στρέμματα. ΔΒΚ/Λ22313. ΔΒΚ, Λ/22313 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹³⁸ Ο Δ. Κοεμτζής υπενοικίαζε τον μύλο του σε επιχειρηματίες και χωρικούς της περιοχής Κοζάνης. Συχνά, το ενοίκιο πληρωνόταν σε ποσότητες δημητριακών, διότι δεν υπήρχε ρευστότητα στην αγορά. Έτσι, διευκολύνονταν οι οικονομικές συναλλαγές. Ακολουθεί ένα σχετικό έγγραφο: «Κοζάνη 22 Ιανουαρίου 1855, Νά δώση ό Σταύρος Όζούνη από Γκόμπλιτζαν διά πέντε ημέρας τοῦ μύλου μου, ὅπου ἐνοικίασε σήμεραν δι' ἐν' ἔτος, δηλαδή μέχρι τοῦ 1856, Ιανουαρίου 22 με συμφωνίαν κοιλῶν εἴκοσι πέντε εἰς σιτάρι καὶ κριθάρι, ὡ ἐστὶ ἐξημισίας 12 ½ σιτάρι καὶ 12 ½ κριθάρι». ΔΒΚ, Λ/22379 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹³⁹ ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Σύμφωνα με τους τίτλους κυριότητας και τα συμβόλαια που εντοπίστηκαν στο αρχείο του, στις 7 Σεπτεμβρίου 1835, ο Δ. Κοεμτζής αγόρασε από την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου ένα αμπέλι, έκτασης 1 ½ στρέμματος. Το αμπέλι αυτό βρισκόταν κοντά στην εκκλησία και συνόρευε με αγροτεμάχια των Χαρισίου Μπρέλα, Νικολάου Καμάτζιου,¹⁴⁰ και Δ. Κοεμτζή. Πιθανόν, το αμπέλι να αγοράστηκε από τον Κοζανίτη έμπορο, διότι συνόρευε με δικό του αγροτεμάχιο. Η τιμή πώλησης του ακινήτου ανερχόταν στο ποσό των 300 γροσίων. Η συμβολαιογραφική πράξη επικυρώνεται με τη σύναξη του πωλητήριου που το υπογράφουν ως μάρτυρες ο ιερέας Σακελλάριος Μάρκος, ο πρωτόπαπας Νικόλας, ο νομοφύλαξ Νικόλαος, ο Γεώργιος Μανουήλ, ο ρήτωρ Γεώργιος, ο σκευοφύλαξ Δημήτριος, ο Νικόλαος και ο Θεόδωρος και για τις οθωμανικές αρχές ο εφέντης, βεκήλης (= εκπρόσωπος).¹⁴¹

Με άλλο συμβόλαιο που υπογράφηκε την ίδια ημέρα, ο Δ. Κοεμτζής αγόρασε από τον συγγενή του Στέργιο Κουεμτζή ένα χωράφι, έκτασης 1 ½ στρέμματος, το οποίο βρισκόταν, επίσης, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου και συνόρευε με αγροτεμάχια των Νικολάου Καμάτζιου, Μανώλη Ξάνθου και Δ. Κοεμτζή. Πιθανόν, να το αγοράστηκε διότι βρισκόταν στα σύνορα με δικό του αγροτεμάχιο. Η τιμή πώλησής του ανήλθε στο ποσό των 350 γροσίων. Η συμβολαιογραφική πράξη επικυρώνεται με τη σύναξη του πωλητήριου γράμματος. Στην αρχή του εγγράφου επιβεβαιώνεται η σύμφωνη γνώμη των προκρίτων της πόλεως και των κληρικών της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης και ακολουθούν οι υπογραφές των ίδιων με το προηγούμενο συμβόλαιο μαρτύρων.¹⁴² Επίσης, με συμβόλαιο, στις 12 Οκτωβρίου 1835, ο Δ. Κοεμτζής αγόρασε από τους αδερφούς Νικόλαο,¹⁴³ Γεώργιο και Ιωάννη Ζαδέ ένα χωράφι 3 στρεμμάτων, το οποίο βρισκόταν στη θέση Στενόδρομο και συνόρευε με χωράφια των Γεωργαντζιά Χαλκέπη, Πεσλάδων¹⁴⁴ και Γεωργίου Κ. Κοεμτζή.¹⁴⁵ Η αγορά θα ολοκληρωνόταν μετά την κατάθεση του ποσού των 600

¹⁴⁰ Ο Νικόλαος Καμ(υ)άτζης ήταν γόνος της παλαιάς βυζαντινής οικογένειας του Ιωάννου Καμύτζη Παλαιολόγου· Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 317-318 και Κ. Ντίνας, *Κοζανίτικα επώνυμα ό. π.*, σ. 137.

¹⁴¹ ΔΒΚ, Λ/22358 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 8).

¹⁴² ΔΒΚ, Λ/22359 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 9).

¹⁴³ Ο Νικόλαος Ζαδές, από τον Βελβεντό, υπήρξε φιλόπατρις, ευγενής και δραστήριος άνδρας· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 306-307.

¹⁴⁴ Το επώνυμο εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1807 ως Πησλής. Το 1815 εξελέγη σε Πισλής και στα 1857 εμφανίζεται ως Πεσλής (οι Πεσλήδες, των Πεσλάδων). Προέρχεται από το «πισλί», είδος χοντρού πουκαμίσου από ντουμπλαρισμένο ύφασμα· *στο ίδιο.*, σ. 215.

¹⁴⁵ Αδερφός του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή. Στα 1839 επιστρέφει στη γενέτειρά του και τοποθετεί τα κεφάλαια που απέκτησε από το εμπόριο σε αγορές ακινήτων. Αγόρασε από το οθωμανικό κράτος

γροσίων στους αδερφούς Ζαδέ. Η συμβολαιογραφική πράξη επικυρώνεται με τη σύναξη του πωλητήριου γράμματος και επιβεβαιώνεται με τις υπογραφές των ίδιων μαρτύρων.¹⁴⁶ Επιπλέον, με πωλητήριο που συντάχθηκε και υπογράφηκε στις 15 Σεπτ. 1839, ο Δ. Κοεμτζής αγόρασε από τον Γιώργη Κομπολίτη¹⁴⁷ ένα χωράφι 5 στρεμμάτων στην περιοχή Καινούργια Σκίρκα (Σκ'ρκα). Η τιμή πώλησης του ακινήτου ανερχόταν στο ποσό των 130 γροσίων. Η αγορά θα ολοκληρωνόταν μετά την κατάθεση του ποσού στον Γιώργη Κομπολίτη. Η συμβολαιογραφική πράξη επικυρώνεται με τη σύναξη του πωλητήριου γράμματος και επιβεβαιώνεται με τις υπογραφές των μαρτύρων.¹⁴⁸

V. Διαμάχες με μπέηδες της περιοχής Κοζάνης

Όπως είδαμε, από το 1835 μέχρι το 1867 ο Δ. Κοεμτζής, έχοντας στη διάθεσή του μεγάλα χρηματικά ποσά, ασχολήθηκε με επενδύσεις οικονομικής και χρηματοπιστωτικής φύσεως, όπως δανεισμό χρημάτων με έκδοση ομολογίων σε τοπικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι χρειάζονταν χρήματα προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Ο νόμιμος τόκος των ομολογίων που σύναπτε ο Κοεμτζής με τρίτους ήταν 12%, παρ' όλο που οι πηγές αναφέρουν πως απαιτούσε μεγαλύτερο επιτόκιο από τους χρεώστες του, της τάξεως του 15,8%¹⁴⁹ Οι συναλλαγές αυτές, με απαίτηση τόκου μεγαλύτερου από τον νόμιμο, αποκρύπτονταν από τις οθωμανικές αρχές.

Μεταξύ των ατόμων στα οποία ο Δ. Κοεμτζής δάνεισε διάφορα ποσά, αναφέρονται στις πηγές που μελετήσαμε και κάποιοι Αλβανοί μπέηδες της περιοχής. Πιθανόν οι μπέηδες να επέστρεψαν τα χρήματα που είχαν δανειστεί από τον Δ. Κοεμτζή, αλλά δεν επιθυμούσαν να αποδώσουν τον τόκο του δανείου, διότι ήταν μεγαλύτερος από τον νόμιμο. Έτσι, ζήτησαν την υποστήριξη των υπολοίπων μπέηδων των Καϊλιαρίων (Πτολεμαΐδος), λέγοντας πως δεν μπορούσαν να εξοφλήσουν το ποσό του τόκου.¹⁵⁰

τα κτήματα του Αλή πασά (33 χωριά που βρίσκονταν στην επαρχία Σερβίων, Τσιαρσιαμπά, Μπουζάκ και Τζουμά, καθώς και την οικία του Δημισκή, στην οποία εγκαταστάθηκε για το υπόλοιπο της ζωής του· Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 304-305.

¹⁴⁶ ΔΒΚ, Λ/22357 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 10).

¹⁴⁷ Βλ. Κ. Ντίνας, *Κοζανίτικα επώνυμα* ό. π., σ. 149.

¹⁴⁸ ΔΒΚ, Λ/22360 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 11).

¹⁴⁹ Βλ. κεφ. 3ο, υποσημ. 128.

¹⁵⁰ ΔΒΚ, Λ/22216 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Οι κατηγορίες είχαν ως εξής: από τη μία πλευρά ο Δ. Κοεμτζής υποστήριζε πως δεν είχε λάβει όλο το ποσό του τόκο που είχε συμφωνηθεί κατά τη σύναψη της ομολογίας, ενώ από την άλλη οι μπέηδες θεωρούσαν πως ο Δ. Κοεμτζής τους είχε φερθεί ανάρμοστα ζητώντας τόκο άνω του 12%, δηλαδή πάνω από τον νόμιμο τόκο που ίσχυε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γι' αυτό, ζητούσαν από το Εμποροδικείο την αφαίρεση του επιπλέον τόκου. Έτσι, οι μπέηδες επιδίωξαν να εκδικηθούν τον Κοεμτζή για τη συγκεκριμένη τακτική που ακολουθούσε σε όσους ζητούσαν σύναψη δανείου μέσω ομολογίας.¹⁵¹ Στη συνέχεια, οι μπέηδες πληροφορούν τις οθωμανικές αρχές για τη κερδοσκοπική δραστηριότητα του Κοζανίτη εμπόρου, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί ως κατηγορούμενος στο δικαστήριο των Μπιτολίων, έδρα του καϊμακάμη. Η υπόθεση αυτή εκδικαζόταν από το 1868 έως το 1873 μετά από τις έντονες αντιπαραθέσεις¹⁵² και διαμάχες που προκλήθηκαν ανάμεσα στον Κοεμτζή και τους Κεχηρμάνμπεη και Αλήμπεη Μολούση.

Ο Σερβίων και Κοζάνης, Ευγένιος, παρενέβη σ' αυτό το ζήτημα¹⁵³ και με επιστολή του (3. 4. 1868) ενημέρωσε τον Δ. Κοεμτζή πως έχει στείλει το έγγραφο με τις υπογραφές των μαρτύρων στον καϊμακάμη της περιφέρειας, ο οποίος επρόκειτο να ασχοληθεί με την υπόθεσή του. Πρώτη σκέψη του ανώτατου Οθωμανού διοικητή ήταν η εκδίκαση της υποθέσεως σε ανώτερο δικαστήριο της Κωνσταντινούπολης,

¹⁵¹ Δύο επιστολές του Ιωάννου Μεδρή, από την Καστοριά, στις 22 Μαΐου και 11 Αυγ. 1872, προς τον Δ. Κοεμτζή μας πληροφορούν ότι το 1872 ο δεύτερος σύναψε μία ομολογία με τον Ρουσήτμπεη που αντιμετώπισε παρόμοια προβλήματα. Γι' αυτό ο Μεδρής τον παρακάλεσε να λύσει άμεσα τις διαφορές του με τον Ρουσήτμπεη για να μην οδηγηθεί για ακόμη μία φορά στο δικαστήριο των Μπιτολίων ως κατηγορούμενος. Ο Κοεμτζής δεν επιθυμούσε να επιλύσει ειρηνικά την διένεξή του με τον Ρουσήτμπεη, καθώς θεωρούσε πως οι μπέηδες αθέτησαν τον λόγο τους και ενώ δέχτηκαν το ύψος του επιτοκίου, όχι μόνο δεν στους τόκους στο πιστωτή τους αλλά τον κατέδωσαν στις Οθωμανικές αρχές. Επομένως, δεν εμφανίζεται στην συνάντηση που κανόνισε ο φίλος του Ιωάννης Μεδρής: βλ. Καστοριά 22 Μαΐου 1872, ΔΒΚ, Λ/22264 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή) και Καστοριά τη 11 Αυγούστου 1872, «[...] Τὸν χρεώστην σου Ρουσήτμπεη ἔφερα ἐδῶ καὶ νὰ σηκωθεῖς νὰ ἔλθεις μόνος σου μαζὶ μὲ τὸ ἄλλον ὁμολογόν σου διὰ νὰ τελειώνεις καὶ τὰς δύο ὑποθέσεις, ἀλλ' ἐπειδὴ ἄχρι τῆς ὥρας ἀπάντησίν σου δὲν ἔχω καὶ ὁ χρεώστης σου δὲν περιμένει περισσότερον θέλει νὰ ἐναχωρήσῃ, τὸν ὑποχρεώνει ὁ Καϊμακάμης νὰ καθίσει μέχρι τὴν δευτέραν, ὅθεν σου λέγω διὰ τελευταίαν φορὰν καὶ σήκου καὶ ἔλα μόνος σου ἢ στείλε ἄνθρωπόν σου νὰ παραδώσει τὸ ὁμολογόν, διότι ἔγω εἰς τὰς 17 ἰδίου ἀναχωρῶ καὶ δὲν ἠμπορῶ νὰ ἀναδεχθῶ τοιοῦτο βάρος διὸ ἂν ἀποφασίσῃς νὰ ἔλθεις, ἐλπίζω νὰ τελειώνεις τὴν ὑπόθεσίν σου χωρὶς νὰ βασανίζεσθε εἰς τὰ δικαστήρια. [...]». ΔΒΚ, Λ/22265 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁵² Για τις αντιπαραθέσεις μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών στις ομολογίες Βλ. κεφ. 3ο, υποσημ. 135.

¹⁵³ Αξίζει να σημειωθεί ότι τον Μάρτιο του 1868 ο Ευγένιος, είχε τιμηθεί από τις οθωμανικές αρχές με απονομή παρασήμου *mecidiye* του τετάρτου βαθμού, για τη σύνεση και την πιστότητά του προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είχε άριστη σχέση του με τους Οθωμανούς αξιωματούχους του σαντζακίου Μοναστηρίου και γι' αυτό προσπαθεί να βοηθήσει στην επίλυση της δικαστικής διαμάχης του Κοεμτζή με τους μπέηδες: βλ. Γ. Σαλακίδης, *Τα σουλτανικά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης της Κοζάνης (1721-1909)*, εκδ: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης, Κοζάνη 2004, σ. 15.

όμως η μικρή βαρύτητα του ζητήματος προέβλεπε την επίλυσή του στο τουρκικό δικαστήριο των Μπιτολίων.¹⁵⁴

Με τις μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ¹⁵⁵ (1839-1876) εισήχθησαν δυτικά πρότυπα στο Οθωμανικό δίκαιο, όπως ο Γαλλικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας του 1808,¹⁵⁶ ιδρύθηκαν δυτικού τύπου δικαστήρια, καθώς και Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο.¹⁵⁷ Το 1863 έγινε δεκτός ο Εμπορικός Κώδικας, ο οποίος είχε προσαρμοστεί καθ' ομοίωση των νόμων των ευρωπαϊκών ναυτικών κρατών.¹⁵⁸ Έτσι, η υπόθεση του Δ. Κοεμτζή θα εκδικαζόταν από τον υψηλόβαθμο κρατικό αξιωματούχο Ακέρ Σατζή Εφένδη, γιατί επρόκειτο για ένα ελάσσονος σημασίας ζήτημα και δεν ενέπιπτε στις αρμοδιότητες του καϊμακάμη. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Ισουίμπεης, ως αρχηγός των αγάδων του Τζουμά και των Καϊλιαρίων, καθώς και οι υπόλοιποι αγάδες της περιοχής δεν ήθελαν να μαρτυρήσουν εις βάρος του Δ. Κοεμτζή, γεγονός που φανερώνει τις άριστες σχέσεις του εμπόρου με επιφανείς Οθωμανούς της ευρύτερης περιοχής. Έτσι, η υπόθεση του Κοεμτζή παρέμενε στάσιμη.¹⁵⁹

Παράλληλα με τον Ευγένιο, ο Κ. Τακιατζής, με επιστολή του στις 25 Αυγούστου 1869,¹⁶⁰ προσπαθεί να βοηθήσει τον Δ. Κοεμτζή, χάρις στις επαφές που είχε με τις οθωμανικές αρχές του τόπου, ιδιαίτερα με τον διοικητή της περιφέρειας, τον καϊμακάμη, που έδρευε στα Μπίτολα. Η αλληλογραφία δείχνει ότι οι προσπάθειες του Τακιατζή δεν τελεσφόρησαν, καθώς ο καϊμακάμης φαίνεται πως υποστήριξε ανοικτά την πλευρά των μπέηδων. Ως διοικητής μιας μεγάλης περιφέρειας επεδίωκε να ενημερώνεται καλά για όλες τις υποθέσεις της διοικητικής του αρμοδιότητας και να παρεμβαίνει ανάλογα με τα κριτήριά του. Στην προκειμένη περίπτωση, ενημέρωνε γρήγορα τους αντίδικους του Δ. Κοεμτζή για τις κινήσεις του αντιπάλου τους, με αρνητικές συνέπειες για τον Κοζανίτη έμπορο, καθώς οι αντίδικοί του κέρδιζαν χρόνο

¹⁵⁴ ΔΒΚ, Λ/22216 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁵⁵ Για τις μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Πρίνστον – Νέο Τζέρσεϋ 1963 και του ίδιου «The first Ottoman experiment with paper money», στο O. Okyar και H. Inalcik (επιμ., *Social and economic history of Turkey (1071-1920)*, Αγκυρα 1980, σ. 243-251· επίσης O. Ilber, *Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας, Ο Οθωμανικός 19ος αιώνας. Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό*, μτφρ. Κατερίνα Στάθη, επιμ. Στ. Π. Παπαγεωργίου, εκδ. Παλαζήση, Αθήνα 2004, σ. 215-294, 343-386 και 387-442.

¹⁵⁶ G. Bozkurt, «Review of the Ottoman Legal System», *Αγκυρα Universitesi Osmanli Tarihi Arastirma ve Uygulama Merkezi*, 3 (1992), σ. 122.

¹⁵⁷ Αστέριος Αθ. Μπουζιάς, «Η δικαιοσύνη στην Οθωμανική αυτοκρατορία, θεσμοί και διαδικασίες απονομής», *Ιστορικά θέματα*, τεύχος 118 (Σεπτ. 2012), σ. 104.

¹⁵⁸ C. Uocu, A. Mumcu, *Turk Hukuk Tarihi*, A.U. Huk. Fak. Αγκυρα, 1976, σ. 329.

¹⁵⁹ ΔΒΚ, Λ/22216 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁶⁰ ΔΒΚ, Λ/22229 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

για να προετοιμασθούν, ή δεν παρουσιαζόταν στο δικαστήριο, όταν οι συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές για αυτούς.

Στην αλληλογραφία τους, ο Τακιατζής συμβούλευε τον συνεργάτη του να προσέχει όταν έστελνε πληροφορίες μέσω του τηλεγράφου. Συνάμα, ο Κοεμτζής επεδίωκε να πιέσει τον διαιτητή (συνήγορο υπεράσπισης του), Ιωάννη Μπήτζιο, ώστε να επιτύχει την άμεση επίλυση της υποθέσεώς του. Στόχος των συμβουλών του Τακιατζή προς τον Κοεμτζή ήταν η επίτευξη μιας πιο όσο το δυνατό πιο ευνοϊκής απόφασης για τον κατηγορούμενο, διότι η θέση του ήταν αρκετά δύσκολη μετά την καταγγελία των μπέηδων για τις χρηματοπιστωτικές του δραστηριότητες.¹⁶¹

Παρόμοιες πληροφορίες μ' αυτές του Κ. Τακιατζή μας δίνουν σε επιστολές τους και οι αδερφοί Δάλλα, που έδρευαν στα Μπίτωλα, προς τον Δ. Κοεμτζή, το προηγούμενο έτος. Όπως γράφουν, στην πρώτη επιστολή (14 Απριλίου 1868) οι αντίδικοι του κοζανίτη εμπόρου δεν εμφανίζονταν κατά τη διάρκεια της δίκης και ταλαιπωρούσαν αδικώς τον κατηγορούμενο.¹⁶² Στη δεύτερη επιστολή (29 Νοεμβρίου 1868) του γράφουν: «*Μὴν ἔχοντες ἀπὸ καιροῦ γραφὴν σας δὲν γνωρίζομεν ὁποῖαν ἔκβασην ἔλαβεν ἢ διαφορὰ σὰς μετὰ τῶν ἀναθεματισμένων Ἀλβανῶν*».¹⁶³ Σε τέσσερις άλλες επιστολές του γράφουν ότι προσπαθούν να ενεργήσουν προς όφελος του, επιδιώκοντας να έρθουν σε επαφή με τις οθωμανικές αρχές στην έδρα της διοίκησης κατά τη περίοδο της δικαστικής διαμάχης (1868- 1872). Συγκεκριμένα, στην πρώτη επιστολή, που στάλθηκε στις 12 Σεπτ. 1868, του γράφουν, μεταξύ άλλων: «*[...] Φρόντισον ἀδελφὲ νὰ δώσης τέλος μὲ αὐτοὺς καὶ μὴ συλλογισθῆς τὴν ζημίαν καὶ τοὺς κόπους ἐκάματε ἀπὸ τόσων μηνῶν, διότι τὰ παρόμοια πάντοτε μὲ ζημίας ἔρχονται καὶ ἂς ἔχομεν μόνον τὴν ὑγείαν μας [...]*».¹⁶⁴ Στη δεύτερη επιστολή (27 Ιουνίου 1869), οι αδερφοί Δάλλα αναφέρονται σε δική τους παρόμοια υπόθεση δανεισμού χρημάτων, η

¹⁶¹ Κοζάνη 25 Αύγουστου τοῦ 1869, [...] Τόσον ὁ ἀνεμιός σου Γογόλης μὲ εἶπεν καὶ ἐκ τῶν γραμμάτων σου ἐπληροφορήθην τὴν ἀπόφασίν σου, ἵνα βιάσης τὸν Μπήτζιον, ὅπως ὁ θεὸς νὰ δώση πλεόν ὀγλίγωρα τέλος διὰ τὴν ὑπόθεσίν σου καὶ εἶθε! Πλὴν σοῖ κάμω τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ αὐτόθεν τηλεγράφος διὰ Βιτώλια πρέπει νὰ γίνῃ πολλὰ αὐστηρῶς καὶ νὰ διαλαμβάνῃ νὰ στέλωσι εἰς ἀντιδίκους μίαν ὄραν προτιήτερα καὶ τοῦτο διότι ἤδη εἶναι ἐκεῖ εἰς Βιτώλια Μουχαβίνης, ὁ πρόην Καϊμακάμης μας, ὅστις ἀντενήργησε εἰς τὴν ὑπόθεσίν σου, ὡς τὰ πράγματα ἀπέδειξαν καὶ ἄλλιν παντισθένη δὲν ἀμφιβάλλω θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀντενεγῆσῃ, διὸ ἐν πρώτῃ νὰ ληφθῶσιν αὐτόθεν καὶ ἐκ Βιτωλίων τὰ ἀναγκαῖα μέτρα διὰ νὰ μὴν ἐμποδισθῆ εἰς Βιτωλίον ἢ εἰδοποιήσῃς καὶ διαταγὴν καὶ λάβωσιν καιρὸν ἄλλιν οἱ ἀντίδικοί σου νὰ κρυβῶσιν καὶ καταφύγουν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ». ΔΒΚ, Λ/22229 (Αρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁶² ΔΒΚ, Λ/22274 (Αρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁶³ ΔΒΚ, Λ/22271 (Αρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁶⁴ ΔΒΚ, Λ/22273 (Αρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή).

οποία τους ταλαιπώρησε επί 10 μήνες.¹⁶⁵ Στη τρίτη (8 Αυγούστου 1869), του γράφουν ότι προσέγγισαν στελέχη της οθωμανικής διοίκησης (τον μουτεσαρίφη, τον μουχουρδάρη, τον Βαμπρή πασά και τον Χαφούζ μπέη), οι οποίοι ίσως να ενεργούσαν θετικά για την εκδίκαση αυτής της υπόθεσης, διότι ασκούσαν επιρροή πάνω στον καϊμακάμη. Τα έγγραφα όμως του αρχείου που μελετήσαμε δείχνουν ότι οι προσπάθειες των αδερφών Δάλλα δεν είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα.¹⁶⁶ Τέλος, με την τέταρτη επιστολή, η οποία στάλθηκε στις 14 Οκτωβρίου 1872, οι αδερφοί Δάλλα ενημερώνουν τον Κοεμτζή πως ο εξάδερφος τους Νικόλαος θα μεσολαβήσει στον μουτασερίφη, ώστε ο Καϊμακάμης να αποστείλει διαταγή για την άμεση επίλυση του θέματος του με τους μπέηδες.¹⁶⁷

Η αντίδραση του Καϊμακάμη στην υπόθεση του Κοεμτζή είχε αρνητικά αποτελέσματα για τον Κοεμτζή, διότι ο Οθωμανός διοικητής υποστήριζε φανερά τους Αλβανούς μπέηδες. Η παρελκυστική στάση του κατά την εκδίκαση της υποθέσεως στόχευε στην καθυστέρηση επίλυσης αυτής της δικαστικής διαμάχης. Έτσι, το Εμποροδικείο Μπιτολίων χρονοτριβούσε, αδικαιολόγητα στην εξέταση και επίλυση ενός ζητήματος που ταλαιπώρησε τους αντιδίκους τουλάχιστον επί πέντε έτη, με αρνητικές οικονομικές κ. ά. γι' αυτούς συνέπειες. Σε κάθε συνεδρίαση του δικαστηρίου, προκειμένου να εκδοθεί απόφαση (*ιλάμι*)¹⁶⁸ έπρεπε πριν οι αντίδικοι να δώσουν ένα χρηματικό ποσό, ως δικαστικά τέλη.¹⁶⁹

Ίσως, οι μπέηδες να επιδίωκαν την παραπομπή του Κοεμτζή στο Εμποροδικείο,¹⁷⁰ έχοντας ως σύμμαχό τους τον Καϊμακάμη, ενώ γνώριζαν τους όρους και υπέγραψαν τη σύναψη των τριών ομολογιών με τον κοζανίτη έμπορο. Η υπόθεση όμως αυτή δεν αναιρεί την κερδοσκοπική δραστηριότητα που είχε αναπτύξει ο Δ.

¹⁶⁵ ΔΒΚ, Λ/22278 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁶⁶ ΔΒΚ, Λ/22279 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁶⁷ ΔΒΚ, Λ/22296 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁶⁸ Κοινοποίηση, γνωμοδότηση. Δικαστικό έγγραφο με το οποίο κοινοποιούνταν η δικαστική απόφαση των οθωμανικών δικαστηρίων· βλ. Γ. Σαλακίδης, *Τα σουλτανικά έγγραφα, ό. π.*, σ. 299.

¹⁶⁹ Η αυτοκρατορία για να προσαρμοστεί στο νέο οικονομικό καθεστώς του κόσμου σε πρώτη φάση προσάρμοσε το Γαλλικό Εμπορικό Κώδικα (Kanunname-I Ticaret) το 1850. Σύμφωνα με τον νέο κώδικα ήταν δεκτός ο τόκος και στις εμπορικές δίκες, αναμφίβολα, δεν γινόταν διάκριση θρησκείας και δόγματος. Στο νόμο αυτό συμπεριλήφθηκαν και οι εταιρείες, με τη σύγχρονη έννοια του όρου, θεσμός που δεν υπήρχε στην ισλαμική νομοθεσία, δηλαδή ως «νομικά πρόσωπα». Ενδεικτικά, βλ. Ο. Πber, *Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας, ό. π.*, σ. 312.

¹⁷⁰ Τα δικαστήρια που θα εκδίκαζαν εμπορικές υποθέσεις δεν αποτελούνταν από ιεροδίκες αλλά από μικτά συμβούλια εμπόρων και νέων νομικών που έφεραν την ονομασία «δικαστές τακτικών δικαστηρίων»· στο ίδιο, σ. 312.

Κοεμτζής, δανείζοντας με επιτόκιο 15,8%, ενώ στις ομολογίες υπέγραφε για νόμιμο επιτόκιο της τάξεως του 12%.

Τελικά, αυτή η δικαστική διαμάχη έληξε με φιλικό διακανονισμό (που συνάχθηκε στη Θεσσαλονίκη) ανάμεσα στον Δ. Κοεμτζή και τους Αλβανούς μπέηδες Κεχρημάνμπε και Αλήμπε, με διορισμό πέντε διαιτητών,¹⁷¹ και από τις δύο πλευρές, ώστε να εκδοθεί μία πλειοψηφική απόφαση.¹⁷² Οι κατηγορίες είχαν ως εξής: από τη μία πλευρά ο Δ. Κοεμτζής υποστήριζε πως δεν είχε λάβει όλο το ποσό του τόκου που είχε συμφωνηθεί στη σύναψη της ομολογίας και από την άλλη οι μπέηδες θεωρούσαν πως ο Δ. Κοεμτζής τους φέρθηκε απαράδεκτα καθώς ζητούσε τόκο άνω του 12%, του νόμιμου ποσοστού που υφίσταται στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Έπειτα, ζητούσαν την αφαίρεση του επιπλέον τόκου από το εμποροδικείο. Αν δεν τελεσφορούσε η εξέταση της υπόθεσης θα παρενέβαινε πέμπτος διαιτητής, το όνομα του οποίου δεν αναφέρεται στα έγγραφα του αρχείου.¹⁷³

Έτσι, το 1868 υπογράφηκε από τις δύο πλευρές ένα προσύμφωνο¹⁷⁴ και ένα χρόνο αργότερα, το 1869,¹⁷⁵ οι αντίδικοι υπέγραψαν συμφωνητικό φιλικού διακανονισμού, όπως αναφέρονται τα παρακάτω δύο νομικά έγγραφα που έχουν κατατεθεί στο αρχείο του Δημητρίου Κοεμτζή. Οι δύο πλευρές συμφώνησαν να παραδώσουν τους λογαριασμούς για εκκαθάριση στους διαιτητές τους και ότι δεν θα έκαναν έφεση στην απόφαση της επιτροπής των εμπειρογνομόνων, η οποία καλούταν να εξάγει ορθό συμπέρασμα σε διάστημα 31 ημερών από την ημέρα υπογραφής του νομικού εγγράφου.¹⁷⁶

Σημειωτέον ότι στην αλληλογραφία των αδελφών Δάλλα από το 1869 έως το 1871 με τον Κοεμτζή, είναι εμφανής η αγωνία τους για την επίλυση της δικαστικής διαμάχης του Κοζανίτη εμπόρου με τους μπέηδες. Επιμένουν δε στην άμεση επαφή τους με τον νέο Μουτεσαρίφη, τον Τζετζεήμπε, ο οποίος είχε διορισθεί από την Υψηλή Πύλη με διοικητικές αρμοδιότητες στο βιλαέτι του Μοναστηρίου και έφθανε

¹⁷¹ Σε κάποιες περιπτώσεις οι αντίδικοι προέκριναν την άρση των μεταξύ τους διαφορών με την προσφυγή στον εξώδικο συμβιβασμό, προκειμένου να αποφύγουν τις δυσχέρειες και την ταλαιπωρία που συνεπαγόταν η εμπλοκή σε έναν δικαστικό αγώνα. Ακόμη, ένας άλλος τρόπος επίλυσης των διαφορών μεταξύ των αντιδίκων αποτελούσε ο διορισμός εκπροσώπων, ως διαιτητών (Hakam): βλ. Αστ. Αθ. Μπουζιάς, «Η δικαιοσύνη στην Οθωμανική αυτοκρατορία», *ό. π.*, σ. 102.

¹⁷² Ο Δ. Κοεμτζής διόρισε τους Ιωάννη Μπήτζιο και Λεάνδρο Γεωργίου Καρμαέρη, ενώ οι μπέηδες διόρισαν ως διαιτητές τους Ζαντεντή και Γούσια.

¹⁷³ Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή.

¹⁷⁴ ΔΒΚ, Λ/22365 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 12).

¹⁷⁵ ΔΒΚ, Λ/22366 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 13).

¹⁷⁶ ΔΒΚ, Λ/22365 και Λ/22366 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

από την Κωνσταντινούπολη με ατμόπλοιο τη Θεσσαλονίκη.¹⁷⁷ Σε επιστολή τους (6 Αυγ. 1870),¹⁷⁸ οι αδελφοί Δάλλα εκφράζουν στον Κοεμτζή τη χαρά τους για τη λήξη της υποθέσεως,¹⁷⁹ με την υπογραφή του φιλικού συμβιβασμού ανάμεσα στις δύο πλευρές.

Εντούτοις, η δικαστική διαμάχη του Δημητρίου Κοεμτζή με τους Αλβανούς Μπέηδες Κεχρημάνμπεη και Αλήμπεη Μολούση δεν έχει λήξει μέχρι το 1873, ακριβώς πέντε έτη από την έναρξη της. Το γεγονός αυτό τεκμηριώνεται από επιστολή του Δ. Κοεμτζή προς τον Κων/νο Τακιατζή, στις 20 Αυγούστου 1873, στην οποία γίνεται λόγος για το ποσό που εκαλείτο να καταβάλλει ο Κοεμτζής, ώστε να εκδοθεί το *ιλάμι* για την επίλυση της υπόθεσής του, παρ' όλο που και οι δύο πλευρές είχαν προχωρήσει σε φιλικό διακανονισμό. Πιθανόν οι διαιτητές της υποθέσεως, που είχαν ορισθεί στα 1868, να κατέληξαν στο συμπέρασμα πως γι' αυτή την αντιδικία ευθυνόταν ο Δ. Κοεμτζής. Έτσι λοιπόν, μετά από αλληπάλληλες συνεδριάσεις, ο Πρόεδρος του Εμποροδικείου Μπιτολιών επιβάλλει στον Δ. Κοεμτζή να παρουσιάσει το κατάστιχο των λογαριασμών του στην επιτροπή του Εμποροδικείου, ώστε να προχωρήσει η έκδοση του *ιλαμιού*. Ας τονισθεί ότι ο κοζανίτης έμπορος και κτηματίας κατείχε τα απαιτούμενα κεφάλαια για την έκδοση του *ιλαμιού*, το οποίο στοίχισε 16.600 γρόσια.¹⁸⁰

Στην επιστολή ο Δ. Κ. Κοεμτζής αναφέρει στον Κ. Δ. Τακιατζή πως έχει εις την κατοχήν του δύο λογαριασμούς, οι οποίοι αναλύονται ως εξής: στον πρώτο λογαριασμό υπάρχουν 244 Οθωμανικές λίρες, όπου ισοδυναμούσαν με 24.400 γρόσια. Στον δεύτερο λογαριασμό υπήρχαν 229 μετζητιέδες, όπου ισοδυναμούσαν με 4.580 γρόσια. Ο παραπάνω υπολογισμός βασίζεται στο γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του 1870 με 1875 η χρυσή Οθωμανική λίρα διαιρείτο σε 100 γρόσια και το κάθε γρόσι σε 40 παράδες. Ο μετζητιές ήταν ασημένιο νόμισμα που αντιστοιχούσε σε 20 γρόσια.¹⁸¹ Συνεπώς, γίνεται σαφέστατο πως ο Δ. Κοεμτζής ακολουθεί όλες τις αναγκαίες υποδείξεις των ειδικών για την επίλυση της υποθέσεως του. Παρ' όλα

¹⁷⁷ ΔΒΚ, Λ/22280 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁷⁸ ΔΒΚ, Λ/22283 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή): «*Εμάθομεν ἐξ αὐτῆς εὐχαρίστως ὅτι συμβιβασθέντες εἰς θέσης μετὰ τῶν ἀντιδίκων σας, ἐφθάσατε ὑγιεῖς εἰς τὴν οἰκείαν σας. Συγχαίρομεν ὅθεν ὑμᾶς ἀπὸ καρδίας, διότι ἀδερφεὺς ὑποφέρετε τόσα ἔτη ἀπὸ τοῦ ἀχάριστου ἀλβανούς, ἀλλ' ἔχει δόξα ὁ Ἅγιος θεός, ὅπου ὅλου παρέρχοντος εὐθύς ὁ συμβιβασμὸς νὰ ἔγινεν ἀναλόγως τῶν κόπων, ὅπου ἐδοκίμασες...*». Βλ. και ΔΒΚ, Λ/22288 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁷⁹ Στην επιστολή των αδερφών Δάλλα (1 Φεβρουαρίου 1871) προς τον Δ. Κοεμτζή αναφέρεται: «*Επληροφορήθημεν τί ἐκάμειτε μετὰ τοῦ Καραμανμπεη*», ΔΒΚ, Λ/22286 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

¹⁸⁰ ΔΒΚ, Λ/21919 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 14).

¹⁸¹ Βλ. Λύντια Τρίχα, «*Τα Βιτώλια στη δεκαετία του 1882: Πληθυσμός και Οικονομία*», *ό. π.*, σ. 217.

αυτά, οι διαδικασίες ήταν αρκετά χρονοβόρες και καθυστερούσε, χωρίς λόγο, η έκδοση της αποφάσεως της επιτροπής των διαιτητών.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως οι επιστολές που αντάλλαξε ο Δημήτριος Κοεμτζής με τον επίσκοπο Σερβίων και Κοζάνης Ευγένιο, με τον Κωνσταντίνο Τακιατζή και με τους αδερφούς Δάλλα, αποτελούν σημαντικά ιστορικά τεκμήρια καθώς δείχνουν αφενός τον τρόπο σύναψης ομολογιών κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι. και αφετέρου μας παρέχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη δικαστική διαμάχη που έλαβε χώρα κατά την πενταετία 1868-1873 μεταξύ του Δ. Κοεμτζή και των Αλβανών μπέηδων της περιοχής Κεχημάνμπεη και Αλήμπεη Μολούση.

Οι επιστολές αυτές, παρά τον μικρό όγκο πληροφοριών που μας δίνουν, αποτελούν αξιόλογες πηγές για την ιστορία της δυτικής Μακεδονίας καθώς αναφέρονται στις οικονομικές σχέσεις των εμπόρων στα πλαίσια ενός υπερεθνικού δικτύου συναλλαγών. Ίσως, η επιθετική συμπεριφορά των Αλβανών μπέηδων να είχε ως αιτία κάποιον ανταγωνισμό τους με τους Κοζανίτες εμπόρους, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στην ευρύτερη περιοχή. Δεν μπορούμε όμως να πούμε με βεβαιότητα αν όντως συνέβαινε κάτι τέτοιο, δεδομένου ότι δεν διασώθηκε όλη η αλληλογραφία για το συγκεκριμένο ζήτημα. Άλλωστε, κάθε ιστορική πηγή έχει τα όριά της. Επομένως, η πληροφοριακή εκμετάλλευση των πηγών μπορεί να φθάσει μέχρι ενός σημείου. Σκοπεύουμε όμως να συνεχίσουμε την έρευνά μας και σε άλλες αρχειακές μονάδες, η οποία ίσως μας δώσει απαντήσεις σε όσα ερωτήματα έμειναν εδώ αναπάντητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΥΤΩΝ ΕΜΠΟΡΩΝ

I. Οι εμπορικές τους δραστηριότητες: τα δίκτυά τους

Εξετάζοντας στα προηγούμενα κεφάλαια τις εμπορικές και γενικά τις οικονομικές δραστηριότητες των δύο αυτών εμπόρων, την περίοδο 1840-1880, διαπιστώσαμε ότι οι Κοζανίτες έμποροι του 19ου αι. λειτουργούσαν ως μεταπράτες για τα αγροτικά και τα βιοτεχνικά προϊόντα που παρήγε η περιοχή τους. Όπως και ο έμπορος Μακρής από τα Γιάννενα,¹ έτσι και οι έμποροι της Κοζάνης στηρίχθηκαν στη συντροφικότητα, επιδιώκοντας, με κάθε τρόπο, το υψηλό κέρδος σε κάθε εμπορική και, γενικά, σε κάθε οικονομική τους συναλλαγή. Θεωρήσαμε λοιπόν ότι θα ήταν χρήσιμο να κάνουμε στο σημείο αυτό ορισμένες συγκριτικές παρατηρήσεις όσον αφορά τις στρατηγικές που ακολουθούσαν οι δύο αυτοί έμποροι κατά την ανάπτυξη των ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων τους, τα δίκτυα που είχαν δημιουργήσει, καθώς και τον ρόλο που διαδραμάτισαν στο οικονομικό και κοινωνικό γίνεσθαι της Κοζάνης του 19ου αι.

Όπως φαίνεται από τα αρχειακά τεκμήρια που χρησιμοποιήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια της μελέτης μας, οι εμπορικές δραστηριότητες και η συνεργασία των δύο αυτών εμπόρων² δεν περιοριζόταν στις αγορές της Δυτικής Μακεδονίας αλλά επεκτείνονταν και σ' αυτές της Κεντρικής Μακεδονίας.³ Κύρια δραστηριότητά τους στον τομέα αυτό ήταν η συγκέντρωση σιτηρών και άλλων προϊόντων, που παράγονταν στη Δυτική Μακεδονία, και η εξαγωγή τους στη δυτική Ευρώπη, κυρίως μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης. Γι' αυτό, ο Δ. Κοεμτζής εγκαταστάθηκε εκεί για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, προκειμένου να επιβλέπει τις εξαγωγές των ειδών που εμπορευόταν. Από αυτήν την πόλη με το πολυσύχναστο και πολύ σημαντικό, για όλα γενικά τα Βαλκάνια, λιμάνι της⁴ διακινούσε, μέσω των ξένων εμπόρων που έδρευαν εκεί, σιτηρά, δέρματα

¹ Κ. Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ», ό. π., σ. 430-431.

² Για την συνεργασία των εμπόρων, βλ. την εξαιρετική ανάλυση του Fernand Braudel, *Υλικός Πολιτισμός*, ό. π., τόμος Β', σ. 162-167.

³ Για το ρόλο του Έλληνα εμπόρου στην Οθωμανική αυτοκρατορία βλ. Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιή και ιθ' αι.*, Αθήνα 1988, σ. 33-78.

⁴ Για το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 19ο αι. βλ. Emilia Théodorou, *Salonique, 1800-1875: Conjoncture économique et mouvement commercial*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, Παρίσι 1994. Επίσης, για τη Θεσσαλονίκη κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο βλ. την εξαιρετική μελέτη της Μερόπης Αναστασιάδου, *Θεσσαλονίκη 1830-1912. Μια μητρόπολη την εποχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008,

και άλλα εμπορεύσιμα είδη που παράγονταν στη Δυτική Μακεδονία. Ταυτόχρονα, ο συνεργάτης του Κ. Τακιατζής δραστηριοποιούνταν στην προώθηση αγροτικών προϊόντων στην αγορά της Καστοριάς και στην εμπορία γουναρικών που παράγονταν σ' αυτή την πόλη, χάρη και στους συγγενικούς δεσμούς του με την οικογένεια του Π. Φυλακτού.

Όσον αφορά τη διακίνηση δημητριακών, η στρατηγική των δύο αυτών εμπόρων κινούταν πάνω σε δύο άξονες: από τη μια εμπορεύονταν ποσότητες σιτηρών⁵ –ίσως κατώτερης ποιότητας– στις εμποροπανηγύρεις και γενικά στις αγορές της Δυτικής Μακεδονίας και από την άλλη προωθούσαν τις μεγαλύτερες και, μάλλον, τις ποιοτικά καλύτερες ποσότητες⁶ αυτού του προϊόντος στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, για να εξαχθούν εν συνεχεία σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης.

Στην αλληλογραφία του Τακιατζή με την Νεράτζη φαίνεται η προσπάθεια που κατέβαλε ο πρώτος για την πώληση ποσότητας σιταριού στην εμποροπανήγυρη του Μαυρόβου Καστοριάς,⁷ χωρίς όμως αποτέλεσμα, καθώς η αγορά της δεν μπορούσε να απορροφήσει τις ποσότητες των δημητριακών στις τιμές που επεδίωκε να τις πωλήσει ο Τακιατζής.⁸ Γι' αυτό αγόραζε σιτάρι από την περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας σε χαμηλές τιμές και το προωθούσε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να εξαχθούν από τους εμπόρους Isach Tiano και Loar, με τους οποίους συναλλασσόταν. Τόσο ο Τακιατζής όσο και οι συνεργάτες του, ακολούθησαν την πάγια εμπορική τακτική «αγοράζω φθηνά και πουλάω ακριβά».⁹

Στην αλληλογραφία¹⁰ του Φυλακτού με τον Τακιατζή γίνεται λόγος για τις προσπάθειές τους να αγοράσουν σιτάρι από τους μπέηδες της Πτολεμαΐδας. Όπως φαίνεται, ο Φυλακτός λειτουργούσε ως εμπορικός πράκτορας του Κ. Τακιατζή, στις συναλλαγές του με τους σιτέμπορους της Δυτικής Μακεδονίας. Προφανώς, ο Τακιατζής επεδίωκε την αγορά μεγάλης ποσότητας σιταριού από τους μπέηδες της

καθώς και Δέσποινα Βλάμη, «Βρετανικό εμπόριο και διπλωματία στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Levant Company στη Θεσσαλονίκη, 1792-1825», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 9 (2008), σ. 143-267.

⁵ Για την παραγωγή και τις εξαγωγές δημητριακών βλ. Traian Stoianovich, Όλγα Κατσαρδή-Hering, Εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο: Κέντρα, δίκτυα, πηγές, στο Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ, *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σ. 444-446.

⁶ Σύμφωνα με τον Γάλλο ιεραπόστολο Souciet, η Μακεδονία παρήγε σε μεγάλες ποσότητες κάθε είδους σιταριού· Βλ. Georges Koutzakiotis, *Cavalla, une échelle égéenne au xviiiè siècle. Négociants européens et notables ottomans*, Les Editions Isis, Κωνσταντινούπολη 2009, σ. 78.

⁷ Βλ. κεφ. 3ο, υποσημ. 60.

⁸ ΔΒΚ, Λ/21886 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁹ Απ. Διαμαντής, *Τύποι εμπόρων, ό. π.*, σ. 183.

¹⁰ Ο Αν. Φυλακτός ενημερώνει τον Κ. Τακιατζή για τη μεταφορά και πώληση καπνού στις Σέρρες. ΔΒΚ, Λ/21973 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Πτολεμαΐδας, για να το εξάγει από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Γι' αυτό έστειλε τον Φυλακτό στην Πτολεμαΐδα, προκειμένου να ενημερωθεί για τις τιμές του σιταριού που πωλούσαν οι μπέηδες αυτής της περιοχής.¹¹ Αυτοί όμως είχαν διασυνδέσεις με άλλους εμπόρους της Θεσσαλονίκης.

Πράγματι, από την αλληλογραφία των δύο ανδρών πληροφορούμαστε πως οι σιτέμποροι της Θεσσαλονίκης είχαν έρθει σε απευθείας διαπραγματεύσεις με τους μπέηδες της Πτολεμαΐδας, προκειμένου ν' αγοράσουν μεγάλες ποσότητες σιταριού για να το διοχετεύσουν στις αγορές της Κεντρικής Μακεδονίας.¹² Ας σημειωθεί ότι οι τιμές του σιταριού εκτινάχθηκαν στα ύψη την τριετία 1854-1856 εξαιτίας του Κριμαϊκού πολέμου. Μάλιστα, το 1854 παρατηρήθηκε έλλειψη σιταριού. Γι' αυτό η Υψηλή Πύλη, επιβάλλοντας υψηλότερους δασμούς και απαγορεύσεις, περιόρισε την πώληση σιταριού, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες της εσωτερικής αγοράς και του οθωμανικού στρατού.¹³

Εφαρμόζοντας αυτή τη διαταγή, οι μπέηδες έβαλαν το σιτάρι στις αποθήκες τους, αφού είχαν ενημερωθεί από τις οθωμανικές αρχές για την επικείμενη αύξηση της τιμής του. Σημαντικό στοιχείο που προέκυψε από τη μελέτη των εγγράφων είναι το ότι οι Τούρκοι μπέηδες δεν απάντησαν στις ερωτήσεις του Φυλακτού για την τιμή του σιταριού και για το απόθεμα που φυλασσόταν στις αποθήκες τους, φοβούμενοι προφανώς μήπως αυτό γίνει γνωστό στους εμπόρους αυτής της περιοχής. Ίσως, να ήθελαν να σταματήσουν την πώληση σιταριού στην περιφέρειά τους και να διευρύνουν τη συνεργασία τους με τους εμπόρους της Θεσσαλονίκης, δημιουργώντας διαύλους εμπορικών συναλλαγών με μία μεγαλύτερη και πιο ευλύγιστη αγορά. Όπως φαίνεται από τα αρχειακά τεκμήρια που διαθέτουμε, οι προσπάθειες του Φυλακτού για προσέγγιση των μπέηδων δεν τελεσφόρησαν, μάλλον εξαιτίας του ανταγωνισμού που υπήρχε μεταξύ των εμπόρων αυτής της περιφέρειας.¹⁴

Παράλληλα, ο Φυλακτός, με επιστολή του στις 23 Ιανουαρίου 1852, ενημερώνει τον Τακιατζή πως επιθυμούσε να επεκτείνει τις εμπορικές του δραστηριότητες με το άνοιγμα ενός υποκαταστήματος στο Βελιγράδι, απ' όπου θα εμπορευόταν προϊόντα της Δυτικής Μακεδονίας. Ο Π. Φυλακτός προγραμμάτιζε την αγορά διαφόρων εμπορεύσιμων ειδών από τον Τακιατζή και την εξαγωγή τους, εν συνεχεία, στο

¹¹ ΔΒΚ, Λ/21950 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹² Στο ίδιο.

¹³ H. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ. Β', ό. π., σ. 399, 468-69.

¹⁴ ΔΒΚ, Λ/21950 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Βελιγράδι, καλύπτοντας τις ανάγκες του εκεί υποκαταστήματός του· κάτι το οποίο και έκανε.¹⁵ Όμως, οι εργασίες αυτού του υποκαταστήματος δεν πήγαν καλά, με αποτέλεσμα να χρεοκοπήσει και να ζητήσει την οικονομική συνδρομή του γαμπρού του Κ. Τακιατζή.¹⁶

Την ίδια περίοδο ο Κ. Τακιατζής έκανε εμπόριο γουναρικών¹⁷ και δερμάτων¹⁸ με τον Ράλλη Αλβανό¹⁹ και με τους αδερφούς Ιωάννη και Αριστείδη Μεμόζια στην Καστοριά, δημιουργώντας έτσι ένα άλλο εμπορικό δίκτυο, μικρότερης εμβέλειας, καθώς οι δραστηριότητές του εκτείνονταν σε μικρότερη γεωγραφική περιοχή. Το δίκτυο αυτό υπαγόταν στο σχετικά μεγάλο εμπορικό δίκτυο²⁰ που είχαν δημιουργήσει οι δύο Κοζανίτες έμποροι. Συγκεκριμένα, αγόραζε γουναρικά από την Καστοριά²¹ σε καλές τιμές, ώστε να κερδίζει με την πώλησή τους, καλύπτοντας έτσι τις ανάγκες της Κοζάνης και των γύρω οικισμών. Με τους αδερφούς Μεμόζια συνεργαζόταν και για έναν επιπλέον λόγο· τον εξυπηρετούσαν ως εμπορικοί του πράκτορες²² στην Καστοριά, συγκεντρώνοντας πληροφορίες από τους γουναράδες αυτής της πόλης για τις τιμές των γουναρικών, προκειμένου να ενημερώνουν τον Τακιατζή.

Επίσης, την περίοδο 1840-1870, ο Κ. Τακιατζής συνεργαζόταν με τον έμπορο-γαιοκτήμονα Δ. Κοεμτζή, ιδίως σε χρηματιστικής φύσεως επενδύσεις (ομολογίες και συναλλαγματικές), χωρίς να απουσιάζουν και οι μεταξύ τους εμπορικές συναλλαγές. Αυτό μαρτυρείται και από ένα κατάστιχο που εντοπίσαμε στο αρχείο του Δ. Κοεμτζή, το οποίο περιέχει τα προϊόντα που εμπορευόταν ο Τακιατζής. Ο Τακιατζής έστειλε αυτό το κατάστιχο, προκειμένου να ενημερώσει τον συνεργάτη του για την προώθηση διαφόρων προϊόντων στις αγορές της περιοχής και στα εβδομαδιαία παζάρια.²³

¹⁵ ΔΒΚ, Λ/21934 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁶ ΔΒΚ, Λ/21969 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁷ ΔΒΚ, Λ/21903 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

¹⁸ Όπως μας πληροφορούν και γαλλικές πηγές, η Μακεδονία παρήγε καλές ποσότητες διαφόρων δερμάτων· Βλ. G. Koutzakiotis, *Cavalla, ό. π.*, σ. 151.

¹⁹ ΔΒΚ, Λ/21853 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Το 1864 ο Ράλλης Αλβανός στέλνει δείγματα δερμάτων στον Κ. Τακιατζή. ΔΒΚ, Λ/22081 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁰ Για τα τοπικά εμπορικά δίκτυα του ελλαδικού χώρου τον 19ο αιώνα καθώς και την δομή τους, βλ. Π. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 150-151.

²¹ Για την παραγωγή και εμπορία γουναρικών στην Καστοριά, βλ. κεφ. 3ο, υποσημ. 94.

²² Πρβλ. Σπ. Ασδραχάς κ. ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 483-490 και Fernand Braudel, *Υλικός πολιτισμός, ό. π.*, σ. 526.

²³ Βλ. κεφ. 3ο, υποσημ. 99.

Επιπλέον, ο Τακιατζής εξήγε μικροποσότητες κρόκου²⁴ που παραγόταν στην ευρύτερη περιοχή του καζά Σερβίων, αναθέτοντας τη μεταφορά του σε γνωστά του άτομα που ταξίδευαν στην Ευρώπη, ώστε να κερδίζει τα μεταφορικά που έπαιρναν οι επαγγελματίες αγωγιάτες. Η ποσότητα του κρόκου που εμπορευόταν ήταν μάλλον, περιορισμένη, γιατί δραστηριοποιούνταν κυρίως στις εξαγωγές δημητριακών. Ίσως ο Τακιατζής να εξυπηρετούσε ορισμένους μόνο πελάτες του που ήθελαν να αγοράσουν κρόκο απευθείας απ' αυτόν. Αυτό δείχνει η μελέτη του αρχαιακού υλικού, στο οποίο αναφέρονται οι λιανικές πώλησης των προϊόντων που είχε στις αποθήκες του.²⁵

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και ο Δ. Κοεμτζής. Όπως είδαμε παραπάνω, στα πρώτα χρόνια της ενασχόλησής του με το εμπόριο συνεργάστηκε με τους αδελφούς του, ιδρύοντας την εμπορική εταιρεία²⁶ «Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υίοι» / «unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne», με την οποία εξήγαν προϊόντα της Δυτικής Μακεδονίας στην Πέστη και στη Βιέννη.²⁷ Την περίοδο 1840-1880 ο Δ. Κοεμτζής συνεργάζεται με τους μεγαλεμπόρους της Δυτικής Μακεδονίας Ιωάννη Μυβωδώρο,²⁸ Λεωνίδα Μεδρή,²⁹ Γογόλη Στέφου,³⁰ με τους αδερφούς Θ. Σκούταρη³¹ και με τους αδερφούς Δάλλα,³² δημιουργώντας έτσι τέσσερα περιφερειακά-διατοπικά εμπορικά δίκτυα, τα οποία εντάσσονταν στο εμπορικό δίκτυο που είχαν δημιουργήσει με τον συνεργάτη του Κ. Τακιατζή, αποσκοπώντας στην εμπορία συγκεκριμένων αγαθών: γουναρικών, δερμάτων, δημητριακών, κρόκου, κρασιού κ. ά.

Ανάμεσα στα έγγραφα που μελετήσαμε στο αρχείο Κοεμτζή εντοπίσαμε ένα κατάστιχο εμπορευμάτων που αγόραζε ο Τακιατζής, πιθανότατα για να ενημερώσει τον συνεργάτη του για τα εμπορεύματα που επρόκειτο να αγοράσει. Επιπλέον, τα τέσσερα άλλα περιφερειακά εμπορικά-πρακτορικά δίκτυα που εμφανίζονται στην αλληλογραφία του Κοεμτζή στόχευαν στην εμπορία ίδιων προϊόντων: δημητριακών, γουναρικών, δερμάτων, κρόκου³³ και κρασιού.

²⁴ ΔΒΚ, Λ/21920 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

²⁵ ΔΒΚ, Λ/22412 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή), (Παράρτημα, έγγρ. Ν. 5).

²⁶ Βλ. κεφ. 5ο, υποσημ. 1.

²⁷ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 305.

²⁸ ΔΒΚ, Λ/22300 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

²⁹ ΔΒΚ, Λ/22263 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³⁰ ΔΒΚ, Λ/22210 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³¹ ΔΒΚ, Λ/22257 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³² ΔΒΚ, Λ/22290 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³³ Στα τέλη του 18ου αιώνα, η εταιρεία του Σταύρου Ιωάννου εμπορευόταν κρόκο στην Βιέννη· βλ. Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας, ό. π.*, σ. 251. Στο ίδιο πλαίσιο των εξαγωγών κρόκου κινήθηκαν οι Κοζανίτες έμποροι του 19ου αιώνα, Κ. Δ. Τακιατζής και

Στα αρχεία Τακιατζή και Κοεμτζή εντοπίσαμε έγγραφα που αναφέρονται σε συνεργασία για συνάψεις ομολογιών και δανείων, καθώς και σε εμπορία κρασιού και κρόκου. Τα γουναρικά, τα δέρματα και τα δημητριακά, αποτελούν τα μοναδικά προϊόντα της εμπορικής τους συνεργασίας, που δεν αναφέρονται ρητά στα έγγραφα των αρχείων. Θεωρούμε όμως ως βέβαιο το ότι οι δύο άντρες συνεργάζονταν και στην εμπόριο αυτών των προϊόντων. Οι πηγές δείχνουν πως ο Κ. Τακιατζής είχε δημιουργήσει ένα εμπορικό δίκτυο στην δυτική Μακεδονία και στην Ήπειρο και συνεργαζόταν με τους εμπορικούς πράκτορες Αναστάσιο Π. Φυλακτό σε Πτολεμαΐδα και Καστοριά και Ράλλη Αλβανό στην Κορυτσά.

Συνάμα, ο Δ. Κοεμτζής είχε δημιουργήσει ένα εμπορικό δίκτυο στην Κεντρική Μακεδονία, καθώς συνεργαζόταν με εκεί εγκατεστημένους εμπόρους στις εξαγωγές σιταριού και στις εισαγωγές δερμάτων από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Έτσι, για να μπορέσει να λειτουργήσει με επιτυχία το μεγάλο εμπορικό δίκτυο του Τακιατζή και του Κοεμτζή, έπρεπε διευρυνθεί σε επιμέρους εμπορικά δίκτυα, που ειδικεύονταν στην εμπορία ενός συγκεκριμένου προϊόντος. Πρόκειται για πέντε περιφερειακά εμπορικά δίκτυα που υπαγόταν στο μεγάλο εμπορικό δίκτυο των δύο αυτών εμπόρων. Ίσως, ο Τακιατζής να δραστηριοποιήθηκε μόνο στη Δυτική Μακεδονία, διότι έπρεπε να επιβλέπει την παραγωγή της καλλιέργειας των δημητριακών και του κρασιού, καθώς και τις συνάψεις των ομολογιών.

Ο Δ. Κοεμτζής συνεργάστηκε για το εμπόριο δερμάτων³⁴ με τον ανιψιό του Γογόλη Στέφου, καθώς και με τον έμπορο Μουάρι, που έδρευε στη Θεσσαλονίκη, δημιουργώντας έτσι το πρώτο εμπορικό του δίκτυο. Οι τρεις αυτοί άνδρες έκαναν εμπόριο δερμάτων με Γάλλους εμπόρους και Εβραίους αυτής της πόλης, τα οποία μεταφέρονταν από τη Θεσσαλονίκη στην Κοζάνη και από εκεί διοχετεύονταν στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Μάλιστα ο Μουάρι, ως εμπορικός πράκτορας αυτού του δικτύου στη Θεσσαλονίκη, έλεγχε την ποιότητα και το είδος των δερμάτων. Έπειτα, όλοι αυτοί οι έμποροι μαζί αποφάσιζαν αν θα αγόραζαν τα δέρματα, προκειμένου να τα διοχετεύσουν στην αγορά της Κοζάνης, όπου ειδικοί τεχνίτες κατασκεύαζαν διάφορα δερμάτινα είδη (υποδήματα, ενδύματα, εξαρτήματα υποζυγίων κ.λπ.).³⁵

Δ. Κ. Κοεμτζής· βλ. Αρχεία Κ. Δ. Τακιατζή (ΔΒΚ, Λ/21814 έως Λ/22206) και Δ. Κ. Κοεμτζή (ΔΒΚ, Λ/22207 έως Λ/22441).

³⁴ ΔΒΚ, Λ/22243 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³⁵ ΔΒΚ, Λ/22211 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

Την ίδια χρονική περίοδο (και) ο Δ. Κοεμτζής ασχολήθηκε με το εμπόριο σιταριού,³⁶ αξιοποιώντας την παραγωγή των γαιών του. Το σιτάρι μεταφερόταν για φύλαξη στις αποθήκες του και στη συνέχεια έκλεινε συμφωνίες με τους πελάτες του. Ο Κοεμτζής έκανε εμπόριο σιταριού³⁷ με τον Καστοριανό Λεωνίδα Μεδρή και με τους αδερφούς Δάλλα, που έδρευαν στα Μπίτολα, δημιουργώντας έτσι ένα δεύτερο περιφερειακό εμπορικό δίκτυο. Στην αλληλογραφία τους με τον Κοεμτζή γίνεται λόγος για τις τιμές των *γεννημάτων* (δημητριακών) στην Κοζάνη. Οι έμποροι των Μπιτολίων ενδιαφέρονταν για την αγορά σιτηρών από τους παραγωγούς της περιοχής Κοζάνης.³⁸ Ταυτόχρονα, ο Κοεμτζής λειτουργούσε ως διαμεσολαβητής για λογαριασμό τρίτων, ακολουθώντας μια συνηθισμένη εμπορική πρακτική αυτής της εποχής, όπως ο Γιαννιώτης έμπορος Γεώργιος Δουρούτης.³⁹

Επίσης, ο Δ. Κοεμτζής έκανε εμπόριο κρασιού με τους αδερφούς Θ. Σκούταρη και τους αδερφούς Δάλλα, δημιουργώντας ένα τρίτο εμπορικό δίκτυο. Συνήθιζε να στέλνει, πρώτα, δείγματα από το κρασί που εμπορευόταν, ώστε οι ενδιαφερόμενοι πελάτες να παραγγέλνουν τις ποσότητες που επιθυμούσαν. Στην αλληλογραφία του αναφέρεται πως οι περισσότεροι πελάτες αγόραζαν το κρασί με 40 παράδες την οκά.⁴⁰ Τέλος, ο Δ. Κοεμτζής έκανε εμπόριο κρόκου⁴¹ με τον Ιωάννη Μυβωδώρο.⁴²

II. Οι τομείς της συνεργασίας τους

Όπως διαπιστώσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, οι δύο αυτοί Κοζανίτες έμποροι είχαν πολλές εμπορικές δραστηριότητες, οι οποίες απέδιδαν τα περισσότερα από τα ετήσια έσοδά τους. Ο κύριος όμως όγκος των εργασιών τους και των κερδών τους συνδεόταν με τον χρηματοπιστωτικό τομέα,⁴³ δηλαδή με το εμπόριο του χρήματος.⁴⁴ Πρόκειται για τον

³⁶ Βλ. κεφ. 5ο, υποσημ. 31.

³⁷ ΔΒΚ, Λ/22280 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³⁸ ΔΒΚ, Λ/22299 και Λ/22280 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

³⁹ Απ. Διαμαντής, *Τύποι εμπορών ό. π.*, σ. 184.

⁴⁰ ΔΒΚ, Λ/22257 και Λ/22290 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁴¹ Στα τέλη του 18ου αι. η εμπορική εταιρεία του Γιαννιώτη εμπόρου Σταύρου Ιωάννου εμπορευόταν κρόκο, σε συνεργασία με τον έμπορο Μάρκο Χατζηδήμου· Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι, ό. π.*, σ. 251-252.

⁴² ΔΒΚ, Λ/22257 και Λ/22300 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁴³ Η κερδοσκοπία στο εμπόριο χρήματος μπορούσε να επιφέρει στους εμπόρους κέρδη μεγαλύτερα από τα κέρδη της εμπορίας προϊόντων· βλ. Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας, ό. π.*, σ. 26.

⁴⁴ Οι κυριότεροι κλάδοι επενδύσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν το εμπόριο και ο τοκισμός χρημάτων· Η. Inalcik, «Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική αυτοκρατορία», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή, ό. π.*, σ. 522. Ο δανεισμός κεφαλαίων βοηθούσε τους εμπόρους,

δανεισμό κεφαλαίων σε άλλους επιχειρηματίες, εμπόρους, αλλά και σε γεωργούς, που επιζητούσαν τη σύναψη δανείων από τους εν λόγω εμπόρους, για να εκπληρώσουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, να αγοράσουν εμπορεύματα ή για να εξυπηρετήσουν άλλες ανάγκες τους.

Εκτός από τη σύναψη δανείων και την έκδοση ομολόγων οι δύο αυτοί άνδρες διαχειρίζονταν κεφάλαια που διέθετε η Σχολή της Κοζάνης, τα οποία προέρχονταν από δωρεές⁴⁵ Κοζανιτών ευεργετών⁴⁶ εμπόρων της διασποράς.⁴⁷ Έτσι, κέρδιζαν μεγάλα ποσά από τους τόκους των ομολογιών, χωρίς να χρησιμοποιούν δικά τους χρήματα. Τούτο δεν ωφελούσε μόνο αυτούς τους εμπόρους, αλλά ταυτόχρονα συντελούσε στην κίνηση κεφαλαίων εντός της περιφέρειας της Δυτικής Μακεδονίας. Οι εμπορικές συναλλαγές μπορούσαν να πραγματοποιηθούν εύκολα και γρήγορα, δίνοντας, σε τοπικό επίπεδο, λύση στο χρόνιο πρόβλημα της αργής νομισματικής κυκλοφορίας και της υποτονικής κίνησης της αγοράς, εξαιτίας της έλλειψης κεφαλαίων.⁴⁸

Σε αυτό το πλαίσιο, ήταν φυσικό να συνεργαστούν, προκειμένου να αυξήσουν ακόμη περισσότερο τα κέρδη τους. Εξάλλου, όπως είπαμε, ο γάμος του Δ. Κοεμτζή με την αδελφή του Κ. Τακιατζή απέβλεπε αφενός στην οικονομική συνεργασία αυτών των οικογενειών και αφετέρου στην επέκταση των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, σε ένα

που είτε βρισκόταν στην αρχή της σταδιοδρομίας τους και δεν διέθεταν τα απαραίτητα κεφάλαια, είτε επιθυμούσαν να επεκτείνουν περισσότερο τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Στα τέλη του 18ου αι., η εμπορική και χρηματοπιστωτική εταιρεία του Γιαννιώτη εμπόρου Σταύρου Ιωάννου δανειζόταν από άλλους εμπόρους της, τοποθετώντας τα νέα κεφάλαια είτε σε εμπορικές είτε σε χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, κάτι που βλέπουμε και στις δραστηριότητες των δύο Κοζανιτών εμπόρων, που μελετάμε στην παρούσα διατριβή. Βλ. αναλυτικότερα, για τις συνάψεις δανείων των εμπόρων μέσω ομολογιών Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι, ό. π.*, σ. 206-213.

⁴⁵ Η μέριμνα για την προώθηση της παιδείας στον τόπο καταγωγής του ευεργέτη αποτελούσε πάγια πρακτική των εκπροσώπων του εξω-ελλαδικού ελληνισμού. Αναλυτικότερα, βλ. Ίκαρος Μαντούβαλος, «Έλληνες» διαθέτες και πρακτικές κληροδοσίας στην Τεργέστη: μια πρώτη προσέγγιση σε σχέση με την περίπτωση της Βιέννης και της Πέστης (19ος αιώνας), *Μνήμων* 30 (2011), σ. 107-140.

⁴⁶ Για τον ευεργετισμό στον ελλαδικό χώρο βλ. Vassiliki Theodorou, *Oeuvres de Bienfaisance en Greece (1870-1920), profil et attitudes des donateurs*, Διδακτορική Διατριβή, Paris 1987· Ματούλα Τομαρά – Σιδέρη: *Ευεργετισμός & προσωπικότητα*, τ. 2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2002· Βάσω Θεοδώρου, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας: από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων* 25 (2003), σ. 171-184· της Ιδίας, «Εκσυγχρονιστικές απόπειρες των δωρητών της διασποράς. Επιρροές, προοπτικές και όρια των νεωτερικών τους παρεμβάσεων στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα», Πρακτικά ημερίδας, *Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 29 Νοεμβρίου 2004, επιμ. Αρβανιτάκης Δημήτρης, εκδ. Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σ. 61-88.

⁴⁷ Για τους εμπόρους της Διασποράς βλ. Τζελίνα Χαρλαώτη, «Επιχειρηματικότητα και δίκτυα της διασποράς», *Τα Ιστορικά*, τ.18/τχ. 35 (Δεκέμβριος 2001), σ. 442-446.

⁴⁸ H. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ. Β', ό. π., σ. 391, 463, 465, 468-469.

εύρος που υπερέβαινε τα πλαίσια της τοπικής αγοράς. Προφανώς, στην περίπτωση αυτή πρόκειται για «γαμήλιες στρατηγικές».⁴⁹ Η συντροφικότητα στις συναλλαγές απέδιδε καρπούς, χάρη στη συνένωση των κεφαλαίων τους στις συνάψεις ομολογιών με τρίτους, αποφέροντάς τους μεγαλύτερα ποσά από τους τόκους, εφόσον τα δανειζόμενα κεφάλαια ήταν μεγαλύτερα, και σε περισσότερα άτομα. Το ετήσιο επιτόκιο των ομολογιών που σύναπταν κυμαινόταν από 12% έως 37%.⁵⁰ Όμως, σε περιπτώσεις καθυστέρησης απόδοσης του δανεισθέντος κεφαλαίου, έφθανε έως και στο 50%, εφόσον ο δανειζόμενος όφειλε να πληρώσει επιπλέον τόκους υπερημερίας για το κεφάλαιο που χρωστούσε. Ας σημειωθεί ότι οι ομολογίες που εντοπίστηκαν στα αρχεία των δύο αυτών εμπόρων αποκαλύπτουν κρούσματα αργοπορίας στην απόδοση του κεφαλαίου, χωρίς όμως να ισχύει το ίδιο με την καταβολή των τόκων από τους δανειζομένους.

Την περίοδο 1840-1867, ως έμποροι του χρήματος, ο Κωνσταντίνος και ο Δημήτριος συνεργάστηκαν για την έκδοση ομολογιών σε άτομα που χρειαζόνταν άμεσα μετρητά για την κάλυψη επειγουσών αναγκών τους. Ενδεικτικό παράδειγμα της οικονομικής συνεργασίας τους αποτελεί η σύναψη ομολογίας στον έμπορο Isach Tiano. Στις 25 Οκτωβρίου 1854 ο Tiano γράφει στον Τακιατζή να του στείλει το ομόλογο του Κοεμτζή με την εξουσιοδότηση του ίδιου του Τακιατζή, ώστε ολοκληρωθεί το δάνειό του.⁵¹ Από τη μελέτη της αλληλογραφίας του Τακιατζή με τον Κοεμτζή διαπιστώνουμε ότι όποιος από τους δύο είχε μεγαλύτερη κεφαλαιακή επάρκεια δάνειζε σε τρίτα άτομα.⁵²

Τον Ιούλιο του 1859 η Αικατερίνη Νεράτζη επιδιώκει τη σύναψη ομολογίας ύψους 2.200 γροσίων, με επιτόκιο 12%, από το εμπορικό δίκτυο του Κ. Τακιατζή, ώστε να καλύψει την έλλειψη κεφαλαίων που της ήταν απαραίτητα για τις εμπορικές της συναλλαγές.⁵³ Οι επιστολές δείχνουν πως το επιτόκιο του δανείου ανερχόταν στο 15,8%, και όχι στο 12%, όπως είχαν αρχικά συμφωνήσει τα συμβαλλόμενα μέρη. Εν τω μεταξύ, η Καστοριανή έμπορος κατάλαβε πως η ομολογία αυτή δεν τη συνέφερε και γι' αυτό προχώρησε τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς στην άμεση αποπληρωμή του δανείου και στην αποστολή του τόκου ενός μηνός, όπως αναφέρει σε επιστολή της (30 Οκτ. 1859)

⁴⁹ Βλ. για την ανάλυση αυτού του ζητήματος, με βάση και τη σχετική γαλλική βιβλιογραφία, Άννα Μανδουλαρά, *Το ταξίδι τους*, ό. π., σ. 27-28.

⁵⁰ Επίσης, ο Γιαννιώτης έμπορος Μακρής δάνειζε χρηματικά ποσά για μικρό χρονικό διάστημα με επιτόκια που ανερχόταν ακόμη και στο 54%! Βλ. Κ. Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ», ό. π., σ. 421-436.

⁵¹ ΔΒΚ, Λ/21868 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵² Σε επιστολή (25 Ιανουαρίου 1854) του Α. Φυλακτού προς τον Κ. Τακιατζή γίνεται λόγος για τη σύναψη τεσσάρων ομολογιών του Τακιατζή με τους εμπόρους Μιχάλη (145 γροσίων), Δούκα (140 γρ.), Κώστα Κήντα (140 γρ.) και Κων/νο Βάντα (135 γρ.). ΔΒΚ, Λ/21948 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵³ ΔΒΚ, Λ/21877 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

προς τον Κ. Τακιατζή.⁵⁴ Η συνεργασία του Κ. Τακιατζή με τον Δ. Κοεμτζή διαφαίνεται και σε επιστολή (13 Ιουνίου 1861) του Γεωργίου Εμμ. Καρεφόγλη από τη Βέροια προς τον Τακιατζή. Ο Γ. Καρεφόγλης έχει παραλάβει τα χρήματα που του είχε στείλει ο Τακιατζής και επρόκειτο να τα παραδώσει σε εμπόρους που είχαν ανάγκη χρημάτων, προκειμένου να ξεκινήσει η επένδυση των κεφαλαίων μέσω των ομολόγων.⁵⁵

Όπως φαίνεται από τα έγγραφα που μελετήσαμε, τη δεκαετία του 1850 στόχος των δύο αυτών εμπόρων ήταν η δημιουργία ενός δικτύου που θα δραστηριοποιούνταν στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές στην Ήπειρο και στη Μακεδονία. Κέντρα του δικτύου τους, ήταν η Κορυτσά, η Καστοριά, το Μοναστήρι και η Θεσσαλονίκη.⁵⁶

Στα 1854 οι δύο από τους πέντε άνδρες του δικτύου,⁵⁷ ο Κ. Τακιατζής και ο Ράλλης Αλβανός, συνάπτουν ομολογίες με τους αδερφούς Αλεξάνδρου Τυρναβίδα, καθώς και με τον Στέργιο Χατζόπουλο, ο οποίος σύναψε ομολογία ύψους 3.550 γροσίων. Όμως, η αργοπορία εξόφλησης των οφειλόμενων ποσών ανησυχεί ιδιαίτερα τον Ρ. Αλβανό, ο οποίος εκνευρίζεται με τη στάση των οφειλετών και προσπαθεί να πείσει τον Τακιατζή να στείλει έναν έμπιστό του άτομο στη Λάρισα, για να εισπράξει το ποσό που είχαν δανείσει στον Χατζόπουλο, χρησιμοποιώντας ως κύριο επιχείρημα το ότι οι χρεώστες, εκμεταλλεύονται τα φιλάνθρωπα αισθήματα του Τακιατζή, αισχροκερδούν εις βάρος του δικτύου τους.⁵⁸

Δύο χρόνια αργότερα ο Ρ. Αλβανός με επιστολή του (17 Φεβρουαρίου 1856) προς τον Τακιατζή ζητούσε να πληροφορηθεί την εξέλιξη της αποπληρωμής του δανείου που είχε συνάψει ο Χατζόπουλος και τον παρακαλούσε να μεσολαβήσει, προκειμένου να επενδυθούν τα κεφάλαια των συγγενών του με τη σύναψη ομολογιών σε κτηματίες της Κοζάνης.⁵⁹ Μετά το 1851 οι συναλλαγές των δύο ανδρών ενισχύθηκαν πολύ, καθώς μπήκαν στο δίκτυο δύο άτομα με μεγάλη οικονομική δύναμη. Πρόκειται για τον μοναχό Νικόδημο και τον Ράλλη Αλβανό.

⁵⁴ ΔΒΚ, Λ/21880 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵⁵ ΔΒΚ, Λ/21910 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή). Δεν βρήκαμε πληροφορίες στην εμπορική αλληλογραφία ούτε για το ποσό του δανείου, ούτε για το επιτόκιο, ούτε για τα ονόματα των δανειζόμενων. Την ίδια τακτική ακολουθούσε ο Γιαννιώτης έμπορος Μακρής: βλ. Κ. Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ», *ό. π.*, σ. 425.

⁵⁶ ΔΒΚ, Λ/22076 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵⁷ Για τα ελληνικά εμπορικά δίκτυα και τις δραστηριότητές τους, βλ. Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι*, *ό. π.*, σ. 8, 101, 107, 115 και 206.

⁵⁸ ΔΒΚ, Λ/22076 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁵⁹ ΔΒΚ, Λ/22077 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

Τα επόμενα έτη, τα άτομα που ανήκαν σ' αυτό το δίκτυο επιδίωξαν αύξηση των διαθέσιμων κεφαλαίων, ώστε να συνεχίσουν απρόσκοπτα τις συναλλαγές τους με άλλους εμπόρους, κάτι που πραγματοποιήθηκε με τη σύναψη μίας ομολογίας ύψους 10.000 γροσίων, ποσό που ο Δ. Κοεμτζής και ο Κ. Τακιατζής δανείστηκαν από τον Νικόλαο Γ. Γογούση.⁶⁰ Ο τόκος δανεισμού ανερχόταν στο 12%. Γι' αυτό οι τέσσερεις άνδρες που αποτελούσαν αυτό το άτυπο δίκτυο δανείζονταν διάφορα ποσά και έπειτα σύναπταν νέες ομολογίες με επιτόκιο 15%.⁶¹ Ακολουθώντας αυτή την τακτική, επέστρεφαν το δανεισμένο κεφάλαιο μαζί με τους τόκους,⁶² κερδίζοντας έτσι ένα ποσό της τάξεως του 3% από τη διαφορά των τόκων δανεισμού.

Δεδομένου ότι αρκετοί έμποροι της περιοχής χρειαζόταν μετρητά για τη διεκπεραίωση των εμπορικών τους συναλλαγών, ο Τακιατζής και ο Κοεμτζής διαδραμάτισαν τον ρόλο μεσαζόντων για τη σύναψη ομολογιών μεταξύ πελατών και οικονομικού τους δικτύου, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που το δανειζόμενο κεφάλαιο ξεπερνούσε τα αποθέματά τους. Έτσι, προκειμένου να ολοκληρωθεί η διαδικασία σύναψης των ομολόγων έστελναν τους πελάτες τους είτε στον μοναχό Νικόδημο⁶³ είτε στον Ράλλη Αλβανό, οι οποίοι οριζόταν ως δανειστές ή πιστωτές των ομολογιών, με μάρτυρες τους Κ. Τακιατζή⁶⁴ και Δ. Κοεμτζή.⁶⁵

Στο σημείο αυτό παραθέτουμε έναν πίνακα που συντάξαμε με βάση τα κατάστιχα του Δ. Κοεμτζή, στον οποίο εμφανίζονται συγκεντρωτικά οι οικονομικές του δραστηριότητες. Ας σημειωθεί ότι αυτός ο πίνακας περιέχει μόνο τις οικονομικές

⁶⁰ ΔΒΚ, Λ/22375 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶¹ ΔΒΚ, Λ/22386 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶² Οι τόκοι δανεισμού εξαρτιόνταν από το ύψος του δανεισθέντος ποσού, τον χρόνο αποπληρωμής του και τη φερεγγυότητα του προσώπου που δανειζόταν· Β. Κρεμμυδάς, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, ό. π.*, σ. 54-55.

⁶³ ΔΒΚ, Λ/22369 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶⁴ Ο Φυλακτός παρακαλούσε τον Τακιατζή να μεριμνήσει για την ενοικίαση κάποιων στρεμμάτων από τις μοναστηριακές γαίες της Βλαχίας. Ο στόχος του ήταν διπλός και θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με τη συνδρομή του Τακιατζή και του θείου του Γεωργίου Ρόδου. Αφενός επιδίωκε την επέκταση των εμπορικών του δραστηριοτήτων στο Βελιγράδι και αφετέρου επιθυμούσε να δραστηριοποιηθεί στην ενοικίαση γαιών από τον ηγούμενο Νικόδημο, ο οποίος συνεργαζόταν με τον Τακιατζή στην έκδοση ομολογιών. Έτσι, ζητεί τη βοήθεια του Τακιατζή, για να δεχθεί ο Νικόδημος την ενοικίαση των μοναστηριακών γαιών στον Φυλακτό· βλ. ΔΒΚ, Λ/21932, Λ/21942, Λ/21944 και Λ/21945 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁶⁵ Βλ. κεφ. 5ο, υποσημ. 62.

δραστηριότητες του Κοεμτζή,⁶⁶ διότι μόνο γι' αυτόν βρέθηκαν κατάστιχα στα αρχεία που μελετήσαμε για τη συγγραφή της παρούσας διατριβής:

Συγκεντρωτικός πίνακας 5 με τις δοσοληψίες του εμπόρου Δημητρίου Κ. Κοεμτζή⁶⁷

<i>A) Ποσά που δάνεισε ο Δ. Κοεμτζής:</i>			
Έτη	Κεφάλαια	Επιτόκιο	Κέρδος
1842-1846	154.256,52 γρόσια	από 5% έως 37%	75.699,016 γρόσια
<i>B) Ποσά που δανείστηκε ο Δ. Κοεμτζής:</i>			
Έτη	Κεφάλαια	Επιτόκιο	Καταβολή Τόκων
1842-1846	157.089,22 γρόσια	Από 13% και 27%	23.605 γρόσια
<i>Γ) Αποτελέσματα επιχειρηματικής δραστηριότητας Δ. Κοεμτζή:</i>			
Έτη	Συνολικό Κέρδος	Ετήσιο Κέρδος	Μηνιαίο Κέρδος
1842-1846	49.261 γρόσια	12.315,329 γρόσια	1.026,3 γρόσια

Από τον παραπάνω πίνακα συμπεραίνουμε πως ο Δ. Κοεμτζής κατά την εξαετία 1842-1846 δάνεισε 154.256,52 γρόσια με επιτόκιο που κυμαινόταν από 5% έως 37%. Τα κέρδη από την αυτή την οικονομική δραστηριότητα ανερχόταν στο ποσό των 75.699,016 γροσίων. Ο χρόνος αποπληρωμής της ομολογίας καθόριζε το μέγεθος τους επιτοκίου. Όταν οι ομολογίες είχαν μικρή διάρκεια αποπληρωμής, το επιτόκιο ήταν σαφώς μεγαλύτερο,⁶⁸ Αντίθετα, όταν οι ομολογίες συνάπτονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα, απέδιδαν χαμηλό και σταθερό επιτόκιο.

Παράλληλα, ο Δ. Κοεμτζής δανείστηκε από άλλους πιστωτές κατά το ίδιο χρονικό διάστημα το ποσό των 157.089,22 γροσίων, με επιτόκιο 13% και 27%, καταβάλλοντας τόκους ύψους 23.605 γροσίων. Ο έμπορος λειτουργούσε όπως μία σύγχρονη τράπεζα. Από τη μία πλευρά δάνειζε χρηματικά ποσά σε άλλους εμπόρους ή επιχειρηματίες με μεγάλο επιτόκιο και από την άλλη πλευρά δανειζόταν χρήματα τρίτων, τα οποία επένδυε για δικό του όφελος, αποδίδοντας ετήσια τους τόκους των δανείων του. Η τακτική του στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, καθώς απέκτησε νέα κεφάλαια, τα οποία τοποθέτησε

⁶⁶ Στο κατάστιχο αυτό οι εγγραφές γίνονται με τη διπλογραφική μέθοδο (να δώσει, να λάβει), δηλαδή το ταμείο χρεωνόταν για όσα έδιδε ενώ πιστωνόταν για όσα λάμβανε· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός ό. π.*, σ. 81.

⁶⁷ ΔΒΚ, Λ/22368 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁶⁸ Βλ. Κ. Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ», *ό. π.*, σ. 426.

αφενός στις οικονομικές του δραστηριότητες και αφετέρου στις αγορές ακινήτων. Επομένως, διαπιστώνουμε πως ο Δ. Κοεμτζής κέρδισε 49.261 γρόσια μέσα σε τέσσερα έτη (από το 1842 έως το 1846), δηλαδή 12.315,329 γρόσια ανά έτος, χωρίς να χρησιμοποιήσει μόνο δικά του χρηματικά κεφάλαια.

Τέλος, δεν μπορούμε να παραλείψουμε τη συνεργασία των δύο εμπόρων-γαιοκτημόνων στην καλλιέργεια και στον τρύγο των αμπελιών τους, ιδίως κατά την τριακονταετία 1845-1875. Από την ποικιλία των σταφυλιών που καλλιεργούνταν στους αμπελώνες τους παραγόταν μια ιδιαίτερη ποιότητα κρασιού, γνωστή ως *ηλιαστό* ή *λιαστό*. Στις 14 Οκτωβρίου 1869 ο Τακιατζής πληροφορεί τον Κοεμτζή για τις ποσότητες των σταφυλιών που είχαν αποδώσει οι αμπελώνες του, καθώς η διαμάχη του με τους μπέδες περιόριζε τις εμπορικές του δραστηριότητες. Γι' αυτό, ο Κ. Τακιατζής αναλαμβάνει τη συγκομιδή των σταφυλιών από τους αμπελώνες του συνεργάτη του, Δ. Κοεμτζή.⁶⁹

III. Οι τομείς επένδυσης των χρημάτων τους: κοινές στρατηγικές

Η επιτυχημένη εμπορική και γενικά οικονομική δραστηριότητα των δύο αυτών εμπόρων ολοκληρώνεται με την επένδυση των κερδισμένων κεφαλαίων τους σε αγορές ακινήτων (οικοπέδων και αγροτεμαχίων).⁷⁰ Η τακτική αυτή στηρίζεται στην εμπορική παράδοση, καθώς πολλοί γνωστοί έμποροι της εποχής τους προέβαιναν σε αγορές ακινήτων και στην άμεση εκμετάλλευση των μισθώσεων τους.⁷¹

Η μελέτη του αρχαικού υλικού δείχνει πως ο Κ. Τακιατζής είχε στην κυριότητά του μεγάλη ακίνητη περιουσία, ως κληρονομιά από τον πατέρα του. Πρόκειται για μέρος ενός τσιφλικιού εντός του χωριού Τζιτζιλέρ (σημ. Πετρανά), στον καζά «Εγρή Μπουτζάκ» και για έναν μύλο στο χωριό Γκόμπλιτσα (σημ. Κρόκος), που βρισκόταν στον καζά «Τσαρσαμπά». Επιπλέον, είχε στην κατοχή του αγροτεμάχια συνολικής έκτασης 80 στρεμμάτων, με ετήσια παραγωγή ύψους 1.000-1.200 γροσίων, αμπέλια έκτασης 25 στρεμμάτων, με ετήσια παραγωγή ύψους 1.000-1.100 γροσίων, έναν

⁶⁹ Στην επιστολή αυτή τον ενημερώνει για την παραγωγή των αμπελώνων του: «*Αρχίζων από τοῦ Μαγγάνια [περιοχή], ὅπερ ἔβγαλε φορτώματα 55 καὶ Κρεβατάκια [περιοχή] 36 ἐξ' ὧν καὶ ἔρθουν σὲ 4 ½ γαῖδουρινά, τοῦ Μπανιστούλα [περιοχή] 21, ἐξ' ὧν τὰ 5 γαῖδουρινά, εἰς Σάννης [περιοχή] γαῖδουρινὰ 7, καὶ ἔφεραν καὶ ὀκάδες 600 ἡλιαστόν*». ΔΒΚ, Λ/22230 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). Βλ. και επιστολή του Τακιατζή προς τον Κοεμτζή, με ημερομηνία 5 Οκτ. 1871, στην οποία γίνεται λόγος για καθυστέρηση του τρύγου εξαιτίας της βροχής. ΔΒΚ, Λ/22231 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁷⁰ Δεν συνέβη το ίδιο στην περίπτωση του Γιαννιώτη εμπόρου Σταύρου Ιωάννου, ο οποίος τοποθέτησε τα κερδισμένα κεφάλαιά από τις οικονομικές και εμπορικές του δραστηριότητες σε εταιρείες «Κομανδίτα». Αναλυτικότερα, βλ. Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι, ό. π., σ. 222-223*.

⁷¹ Κ. Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ», *ό. π., σ. 432*.

κήπο με λαχανικά, έκτασης 6 στρεμμάτων, τέσσερα νοικιασμένα καταστήματα, με ετήσιο ενοίκιο 420 γρόσια, και μία νοικιασμένη οικία, με ενοίκιο 100 γρόσια.

Ακολουθώντας την παράδοση της οικογένειάς του, ο Τακιατζής επένδυε τα κερδισμένα από το εμπόριο και τον δανεισμό χρημάτων κεφάλαια σε εκτάσεις γης⁷² (αγροτεμάχια, αμπέλια, οικίες, οικόπεδα) και σε μετοχές του χρηματιστηρίου Αθηνών.⁷³ Στη συνέχεια, αγόρασε 11 στρέμματα αμπέλια, σε περιοχές γύρω από την πόλη (Νέα Σκίρκα, Άγιο Δημήτριο, Άγιο Αθανάσιο, Άγιο Γεώργιο, Κρεβατάκια, Νέο Τσειπούνη, Γρέτζιου όχθον και Ξιράσματα), αυξάνοντας έτσι την ακίνητη περιουσία του από τα 25 στα 36 στρέμματα. Η καλλιέργεια αυτών των αμπελώνων απέδιδε σημαντική ποσότητα κρασιού και ρακιού, την οποία εμπορευόταν στο μαγαζί του.

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και ο Δ. Κοεμτζής, ο οποίος τη δεκαετία 1830-40 αναδείχθηκε σε μεγάλο γαιοκτήμονα της περιοχής Κοζάνης, καθώς προχώρησε σε αγορές πολλών ακινήτων⁷⁴ (αγροτεμαχίων συνολικής έκτασης 250 στρεμμάτων, οικιών, αμπελιών και ενός μύλου), τοποθετώντας σ' αυτά τα κεφάλαια που κέρδισε από το εμπόριο και από τις άλλες οικονομικές του δραστηριότητες.⁷⁵

Σύμφωνα με τα συμβόλαια που μελετήσαμε, στις 7 Σεπτεμβρίου 1835 αγόρασε από την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου ένα αμπέλι έκτασης 1½ στρέμματος, αξίας 300 γροσίων.⁷⁶ Με άλλο συμβόλαιο που υπογράφηκε την ίδια ημέρα αγόρασε από τον συγγενή του Στέργιο Κουεμτζή ένα χωράφι, έκτασης 1½ στρέμματος, αξίας 350 γροσίων, το οποίο βρισκόταν, επίσης, κοντά στην ίδια εκκλησία.⁷⁷ Επίσης, με άλλο συμβόλαιο, στις 12 Οκτωβρίου 1835, ο Δ. Κοεμτζής αγόρασε από τους αδερφούς Νικόλαο, Γεώργιο και Ιωάννη Ζαδέ ένα χωράφι 3 στρεμμάτων, αξίας 600 γροσίων, το οποίο βρισκόταν στη θέση Στενόδρομο.⁷⁸ Στις 15 Σεπτ. 1839 αγόρασε από τον Γιώργη Κομπολίτη ένα χωράφι έκτασης 5 στρεμμάτων, αξίας 130 γροσίων, στην περιοχή Καινούργια Σκίρκα (Σκ'ρκα).⁷⁹

⁷² Γ. Μαντούβαλος, «Μεταναστευτικές διαδρομές», *ό. π.*, σ. 198-199.

⁷³ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών*, *ό. π.*, σ. 20.

⁷⁴ Αντίθετα, ο Γιαννιώτης έμπορος Μακρής διατήρησε την ακίνητη περιουσία του και δεν επιδίωξε την αύξησή της, παρά μόνο την εκμετάλλευσή της: Κ. Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ», *ό. π.*, σ. 432.

⁷⁵ ΔΒΚ, Λ/22354 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁷⁶ ΔΒΚ, Λ/22358 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. 8).

⁷⁷ ΔΒΚ, Λ/22359 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. 9).

⁷⁸ ΔΒΚ, Λ/22357 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. 10).

⁷⁹ ΔΒΚ, Λ/22360 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή). (Παράρτημα, έγγρ. 11).

IV. Το επιχειρηματικό προφίλ των δύο εμπόρων

Ύστερα απ' όσα εκθέσαμε έως τώρα θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε, με συντομία, το επαγγελματικό προφίλ αυτών των δύο εμπόρων, ώστε να δούμε αν τελικά αποτελούν ή όχι αντιπροσωπευτικούς τύπους εμπόρων του ελλαδικού χώρου –ιδίως του δυτικομακεδονικού– κατά την ύστερη φάση της οθωμανικής κυριαρχίας.⁸⁰

Αναμφίβολα, οι εν λόγω έμποροι τοποθετούνται στην κορυφή της οικονομικό-κοινωνικής πυραμίδας⁸¹ της Κοζάνης και της ευρύτερης περιοχής, κυρίως γιατί είναι άτομα με αρχοντική καταγωγή, με σημαντική οικονομική δραστηριότητα και με αξιόλογη προσφορά στην κοινωνία της πόλης. Αν και διέφεραν ως προς τα οικονομικά τους μεγέθη, αποτέλεσαν κυρίαρχα μέλη του «σώματος» των Κοζανιτών εμπόρων του 19ου αιώνα. Η συμμετοχή τους στα κοινά της Κοζάνης και στη διαχείριση των οικονομικών της Σχολής της αποτελεί στοιχείο προσφοράς υψηλού βαθμού.⁸² Στόχος τους ήταν η ενδυνάμωση του ελληνικού χαρακτήρα της γενέτειράς τους, η οποία διαμόρφωνε την ταυτότητά της, μέσα στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικότητας και των πολλών αλλαγών - ιδεολογικών ζυμώσεων που συντελούνται τότε στον χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁸³

Κατά τη γνώμη μας, οι δύο αυτοί έμποροι μπορούν, αδιαμφισβήτητα, να ενταχθούν στην κατηγορία των *τοπικών ελίτ*, και ιδιαίτερα των οικονομικού τύπου ελίτ, καθώς συγκεντρώνουν όλα τα χαρακτηριστικά (κύρια και δευτερεύοντα) που εντοπίζονται στις *επαρχιακές ελίτ* της οθωμανικής περιόδου. Δηλαδή, όσον αφορά στα κύρια: καθεστώς, πλούτο, δύναμη και εντοπιότητα, και όσον αφορά στα δευτερεύοντα:

⁸⁰ Για την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αυτής της περιόδου βλ. Zvi Yehuda Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Brill Archive, Λέυντεν 1980· Resat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*, SUNY Press, Νέα Υόρκη 1988· Şevket Pamuk, *A monetary history of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2000· Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around it*, I. B.Tauris, Λονδίνο 2011.

⁸¹ Για την ένταξη των εμπόρων στην ανώτερη κοινωνική πυραμίδα της οθωμανικής αυτοκρατορίας βλ. Π. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων*, ό. π., σ. 151-152.

⁸² Για τη διαχείριση των οικονομικών των κοινοτήτων βλ. Σωκράτης Πετμεζάς, «Διαχείριση των κοινοτικών οικονομικών και κοινωνική κυριαρχία. Η στρατηγική των προυχόντων: Ζαγορά 1784-1822», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 77-102.

⁸³ H. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ. Β', ό. π., σ. 391, 463, 465, 468-469.

καταγωγή, έλεγχο της γης και των προϊόντων της, «δικτύωση» (οικογενειακή και πελατειακή) και κατοχή τίτλων.⁸⁴

Η μελέτη του αρχαιακού υλικού δείχνει καθαρά πως οι εν λόγω έμποροι δεν δραστηριοποιήθηκαν σε έναν μόνο τομέα της οικονομίας αλλά σε πολλούς, ανάλογα με τις ευκαιρίες που πρόσφερε η αγορά. Πριν δε από κάθε οικονομική συναλλαγή ή επένδυση, έλεγχαν τις πληροφορίες των εμπορικών πρακτόρων τους και εργαζόταν με σύνεση και χωρίς παρορμητισμό, επιδιώκοντας το σίγουρο κέρδος, χωρίς να ρισκάρουν σε αβέβαιου αποτελέσματος επενδύσεις των κεφαλαίων τους, εκμεταλλευόμενοι κάθε ευνοϊκή περίσταση. Έτσι, δραστηριοποιήθηκαν στο εμπόριο διαφόρων γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων και ειδών της ντόπιας βιοτεχνίας: σιταριού, καλαμποκιού και άλλων δημητριακών, βουτύρου, δαμάσκημων, καπνού, κρόκου, κρασιού, δερμάτων, γουναρικών κ. ά. Ταυτόχρονα δε ασχολήθηκαν με το εμπόριο χρήματος με τη σύναψη ομολογιών, δανείων, καθώς και με την αγορά και πώληση συναλλαγματικών.⁸⁵

Στις οικονομικές τους συναλλαγές λειτουργούσαν με κριτήριο τη σύμπραξη και την αμοιβαία εμπιστοσύνη, δημιουργώντας ένα δίκτυο⁸⁶ που απέδιδε μεγάλους καρπούς, με την τοποθέτηση μικρών σχετικά κεφαλαίων.⁸⁷ Η αλληλογραφία τους αποτυπώνει την

⁸⁴ A. Anastasopoulos, «Introduction», *Provincial elites in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete V: a symposium held in Rethymnon 10-12 January 2003*, Crete University Press, Ρέθυμνο 2005, σ. xxi-xxii.

⁸⁵ Για την αγορά και πώληση συναλλαγματικών βλ. Αγγελική Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι, ό. π.*, σ. 21-23.

⁸⁶ Από τις πολλές μελέτες που έχουν γραφτεί για τα εμπορικά δίκτυα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. ενδεικτικά: Ina Baghdiantz McCabe, Gelina Harlaftis, *Diaspora entrepreneurial networks: four centuries of history*, Armenian Research Center collection, Berg, Οξφόρδη 2005, σ. 4-5, 272-274· Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, Florian Riedler, *The City in the Ottoman Empire: Migration and the making of urban modernity*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 74-84, 145-159· Christine Laidlaw, *British in the Levant: Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, I.B.Tauris, Λονδίνο 2010, σ. 5-24· Barkey Karen, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα: Οι Οθωμανοί σε συγκριτικό πλαίσιο*, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 273-283· Meltem Toksöz, Biray Kolluoglu (eds), *Cities of the Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day*, I. B. Tauris, Νέα Υόρκη 2014, σ. 23-37· Tr. Stoianovich, Όλγα Κατσαρδή - Hering, *Εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο, ό. π.*, τ. Α', σ. 466-478· Η Δέσποινα βλάμη [«Οι Έλληνες εκτός επικράτειας», *ό. π.*, σ. 613] παρατηρεί ότι «από τη δεκαετία του 1820 και εξής τα εμπορικά διευρύνονται σε πολλές διαφορετικές χώρες. Ωστόσο, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα κάποιες επιχειρήσεις διατηρούν γραφεία σε πολλές πόλεις, με έδρα μία εξ αυτών».

⁸⁷ Απόδειξη αποτελεί το ότι ο Τακιατζής δανείσθηκε από την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου Κοζάνης· αρχ. κώδ. ΔΒΚ 100 (Κώδικας Παρεκκλησιών Κοζάνης: 1819-1847), φ. 116, 129, 130, καθώς και από την Σχολή της Κοζάνης· αρχ. κώδ. ΔΒΚ 57 (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης: 1830-1855), φ. 232. Έπειτα, επένδυσε τα χρήματα που είχε δανειστεί σε ομολογίες με τόκο 15% -17% προς τρίτους· Αρχ. κώδ. 57: (Κώδικας της Πολιτείας της Κοζάνης: 1830-1855), φ. 240, 250, 252. Με τον ίδιο τρόπο λειτουργούσε και το δίκτυο, καθώς οι επιστολές μαρτυρούν την έλλειψη ρευστότητάς τους. Μερικές φορές

κωδικοποιημένη επικοινωνία των ατόμων που συγκροτούσαν το δίκτυο, με αποτέλεσμα ο αναγνώστης που δεν γνωρίζει τις εμπορικές υποθέσεις για τις οποίες γίνεται λόγος να μη μπορεί να ταυτίσει τα άτομα που αναφέρονται ως δανειζόμενοι.⁸⁸ Το δίκτυο αυτό συγκροτούνταν από τους εμπόρους Κων/νο Τακιατζή, Δημήτριο Κοεμτζή και Ναούμ Νάσση, από έναν διοικητικό υπάλληλο –«σύμβουλο» του καϊμακάμη– τον Ράλλη Αλβανό και από έναν μοναχό, τον Νικόδημο, ηγούμενο ελληνικού μοναστηριού της Βλαχίας. Έτσι, το δίκτυο των Κοζανιτών εμπόρων εξελίχθηκε σε ένα κλειστό κύκλωμα, εντός του οποίου η κινητικότητα των ατόμων που το αποτελούσαν ήταν περιορισμένη.

Εν κατακλείδι, θεωρώ ότι αυτοί οι έμποροι που γεννήθηκαν, έζησαν περισσότερο και δραστηριοποιήθηκαν επαγγελματικά στην Κοζάνη και στη Θεσσαλονίκη, δεν μπορούν να ενταχθούν στους εμπόρους μεγάλου βεληνεκούς, καθώς δεν διακρίνονται για τον μεγάλο όγκο των εμπορικών τους συναλλαγών-δραστηριοτήτων.

Αντίθετα, μπορούμε να πούμε ότι επρόκειτο για εμπόρους μετρίου μάλλον οικονομικού αναστήματος και όχι πολύ υψηλού προφίλ, όπως ακριβώς και ο Γιαννιώτης έμπορος Μακρής,⁸⁹ ή ο Κερκυραίος έμπορος Σπάδας.⁹⁰ Σταθερή στρατηγική ήταν οι στοχευμένες εμπορικές συναλλαγές και γενικά οι επενδύσεις που θα επέφεραν εύκολο, σίγουρο, γρήγορο και υψηλό κέρδος.⁹¹ Γι' αυτό, λειτουργούσαν οργανωμένοι σε εμπορικά δίκτυα, με ανεπτυγμένο το αίσθημα της συντροφικότητας. Παράλληλα δε, φρόντιζαν να χτίζουν ένα καλό και κοινά αποδεκτό κοινωνικό προφίλ με τις προσφορές στα Σχολεία της περιοχής Κοζάνης, με την ανάμειξή τους στα κοινοτικά ζητήματα, με τα χρήματα που πρόσφεραν για την εκτέλεση έργων κοινής ωφελείας, με τις καλές σχέσεις που διατηρούσαν με τους εκάστοτε τοπικούς ιεράρχες, με τη βοήθεια που πρόσφεραν σε διάφορα άτομα κλπ.

δανείζονταν ακόμη και 80 γρόσια για να καλύψουν έκτακτες ανάγκες· ΔΒΚ, Λ/22371 (Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή).

⁸⁸ Δεν σώζονται όλα τα έγγραφα των ομολογιών και τα ποσά που δάνειζαν σε τρίτους. Λόγω των πολλαπλών υποχρεώσεων, οι δανειζόμενοι έμποροι αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της εκδεδομένης ομολογίας τους προς τους πιστωτές του δικτύου. Ο «σκληρότερος» πιστωτής της συντροφιάς ήταν ο Ναούμ Νάσσης, ο οποίος υποστήριζε πως οι δανειζόμενοι έπρεπε να επιβαρυνθούν μετά την πτώση της ομολογίας και ότι οι δανειστές έπρεπε να ενεργούν με βάση το συμφέρον τους και χωρίς συναίσθηματισμούς· ΔΒΚ, Λ/21891 (Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή).

⁸⁹ Κ. Καρανάτσης, «Το οικονομικό προφίλ», *ό. π.*, σ. 430.

⁹⁰ Κωνσταντίνος Καρανάτσης – Φώτης Μπαρούτσος, *Η Κέρκυρα από τον βενετικό κόσμο στο εθνικό κράτος: 19ος αιώνας. Το αποτύπωμα της οικογένειας Σπάδα*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2018.

⁹¹ Ο Κ. Καρανάτσης παρατηρεί σχετικά πως «η τακτική που ακολουθούσαν οι έμποροι διευκόλυνε τη ρευστότητα στην αγορά, καθώς «η επίτευξη μιάς επιχειρηματικής πράξης σε σύντομο χρόνο, επιτάχυνε την κυκλοφορία του χρήματος, με αποτέλεσμα να επιλυθεί το χρόνιο πρόβλημα της αργής νομισματικής κυκλοφορίας που αντιμετώπιζε Οθωμανική Αυτοκρατορία»· *στο ίδιο*, σ. 436.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη μας μπορούμε να κάνουμε ορισμένες συμπερασματικές διαπιστώσεις. Κατά τους 17ο και 19ο αιώνες ανθεί το χερσαίο εμπόριο της Κοζάνης με χώρες της βόρειας Βαλκανικής και της Κεντρικής Ευρώπης, ιδιαίτερα με την Αυστρία και την Ουγγαρία. Σ' αυτές τις χώρες Δυτικομακεδόνες απόδημοι ιδρύουν εμπορικές εταιρείες, γνωστές ως *κομπανίες*. Τα εμπορικά δίκτυα και οι παροικίες που αναπτυχθήκαν βαθμιαία συνίσταντο σε εγκαταστάσεις σε διάφορες πόλεις εμπόρων, μελών της ίδιας οικογένειας. Στην Κοζάνη διατηρούν εμπορικούς οίκους, με τους οποίους εμπορεύονταν τοπικά αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, όπως κρόκο, δέρματα και μαλλιά, διάφορα είδη υφασμάτων (*αλατζάδες, αμπάδες κ.ά.*), λευκά και ερυθρά νήματα, δέρματα, υποδήματα κ.λπ. Τα εμπορεύματα αυτά τα εξήγαν στην Κεντρική Ευρώπη, όπου είχαν εγκατασταθεί εμπορικοί πράκτορές τους.

Η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής συντελείται πρωτίστως με την ανάπτυξη του εμπορίου της κατά τη διάρκεια τριών αιώνων (από τον 17ο έως τον 19ο), χάρη και στην επίκαιρη θέση της στο οδικό-εμπορικό δίκτυο της περιοχής. Χάρη στην άνθηση του εσωτερικού και του εξωτερικού εμπορίου, η Κοζάνη γνώρισε οικονομική ακμή, η οποία είχε ως συνέπεια την ευημερία της ίδιας της πόλης και της γύρω περιοχής, και την ευμάρεια μιας τουλάχιστον μερίδας των κατοίκων τους. Οι επαφές των απόδημων εμπόρων με τις προηγμένες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης επέφεραν –ταυτόχρονα με την οικονομική– και την κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της Κοζάνης. Οι έμποροι γίνονται «μεταφορείς» νέων ιδεολογιών και κουλτούρας, με την εισαγωγή των νεωτερικών ιδεών της Δύσης στη γενέτειρά τους, όπως συνέβη και σ' όλο τον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο. Οι εύπορες κοινωνικές ομάδες της πόλης αναζητούν μια άνετη διαβίωση και επιδεικνύουν τον πλούτο τους με την ανέγερση μεγάλων και πολυτελών κατοικιών, συντελώντας έτσι στον καλλωπισμό της πόλης και στην ανάπτυξη της λαϊκής τέχνης (ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων εμπόρων αποτελούν οι οικογένειες Τακιατζή και Κοεμτζή, την πολύπλευρη δραστηριότητα των οποίων μελετήσαμε με βάση το πλούσιο υλικό που μας προσφέρει το ανέκδοτο, έως τώρα, αρχείο των δύο αυτών οικογενειών της Κοβενταρείου Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Μέλη των δύο αυτών οικογενειών εμπορεύονταν προϊόντα της περιοχής σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης ή στις εμποροπανηγύρεις της Δυτικής Μακεδονίας.

Παράλληλα με τις εμπορικές τους δραστηριότητες, οι δύο αυτές οικογένειες ανέπτυξαν και αξιόλογη κοινωνική δράση στην πόλη όπου γεννήθηκαν. Κινούμενες στο πλαίσιο της παράδοσης του ευεργετισμού των εμπόρων της Διασποράς, ευεργέτησαν ποικιλοτρόπως τη γενέτειρά τους Κοζάνη, ενισχύοντας την ελληνική παιδεία σε χαλεπούς καιρούς για τον Ελληνισμό της Μακεδονίας, όπως και την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Πέστης, στην οποία έζησαν για ένα διάστημα. Ενίσχυσαν τη Σχολή της Κοζάνης με δωρεές, αγορές βιβλίων και χρήματα για τη μισθοδοσία των διδασκάλων κ.λπ. Μέλη αυτών των οικογενειών, ως φροντιστές ή έφοροι της Σχολής, ανέλαβαν την επιστασία ανέγερσης μεγαλύτερου κτηρίου για τις λειτουργικές ανάγκες της, ενώ παράλληλα πλούτισαν τη βιβλιοθήκη της με βιβλία, ιδίως οι «Αυταδελφοί Ταϊκάτζη», όταν εκλέχτηκαν και διορίστηκαν έφοροι και επίτροποι της Σχολής. Οι τελευταίοι ενδιαφέρθηκαν και για τη διενέργεια εράνων στις χώρες της Αψβουργικής Μοναρχίας, με σκοπό την απρόσκοπτη λειτουργία των σχολείων της ιδιαίτερης πατρίδας τους.

Ο πρώτος έμπορος που μελετήσαμε, ο Κων/νος Δ. Τακιατζής, υπήρξε μία σημαντική προσωπικότητα για την περιοχή της Κοζάνης, ακολουθώντας τον δρόμο του πατέρα του Δημητρίου στην ενασχόληση με το εμπόριο. Ο πατέρας του τού άφησε μία αξιοσέβαστη περιουσία, την οποία διαχειριζόταν αρχικά η μητέρα του, έως την ενηλικίωσή του. Τα κληρονομημένα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν από τον Κωνσταντίνο ως εφαστήριο για τις εμπορικές και γενικά για τις οικονομικές του δραστηριότητες.

Κατά τα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας ο Κ. Τακιατζής ασχολήθηκε με το εμπόριο γουναρικών, δερμάτων, σιτηρών, αλευριού, κρασιού, κρόκου (σαφράν) και άλλων γεωργο-κτηνοτροφικών προϊόντων, καθώς και ειδών βιοτεχνίας της Δυτικής Μακεδονίας. Τα γουναρικά τα προμηθεύονταν εύκολα, χάρη και στις συγγενικές σχέσεις που είχε δημιουργήσει στην Καστοριά, αφού νυμφεύθηκε την Καστοριανή Αναστασία Φυλακτού. Είναι προφανές ότι ο γάμος αυτός είχε ως απώτερο στόχο την εξυπηρέτηση των εμπορικών συμφερόντων του, όπως γινόταν συχνά με τους γάμους πλουσίων εμπόρων, προυχόντων ή γαιοκτημόνων αυτή την περίοδο.

Τη δεκαετία 1850-1860 διεύρυνε τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες με τη σύναψη ομολογιών με άτομα που χρειάζονταν κεφάλαια, για να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Αυτή η χρηματοπιστωτική δραστηριότητα τού έδωσε τη δυνατότητα να αποκτήσει εύκολα και γρήγορα πολλά χρήματα, αφού δανειζόταν

διάφορα ποσά με μικρότερο τόκο και στη συνέχεια σύναπτε νέες ομολογίες με τρίτα άτομα με υψηλότερο επιτόκιο. Έτσι κέρδιζε, χωρίς να τοποθετεί δικά του κεφάλαια.

Έχοντας κεφαλαιακή επάρκεια, συνέχισε μέχρι το 1875 την ενασχόλησή του με το εμπόριο, αγοράζοντας δημητριακά σε χαμηλές τιμές από γεωργούς της περιοχής, που τα πωλούσε σε εμποροπανηγύρεις της Δυτικής Μακεδονίας (Μαύροβο Καστοριάς κ. α.) ή σε τοπικές αγορές (Κοζάνης, Σερβίων, Καστοριάς κ. α.), όταν η τιμή τους αυξανόταν. Εξήγε, επίσης, ποσότητες σιταριού από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, συνεργαζόμενος με τους εμπόρους Isach Tiano και Loar.

Όμως, τη δεκαετία 1870-1880, η επιχειρηματική του δραστηριότητα περνάει σε φάση παρακμής. Οι οικονομικές δραστηριότητες του Κ. Τακιατζή σταματούν το 1891, πέντε χρόνια πριν από τον θάνατό του. Κύριο μέλημά του την περίοδο αυτή ήταν η επένδυση των κερδισμένων από το εμπόριο και τον δανεισμό χρημάτων στην αγορά εκτάσεων γης (αγροτεμαχίων, αμπελιών, οικόπεδων) και οικιών, καθώς και η τοποθέτησή τους σε μετοχές εταιρειών του Χρηματιστηρίου Αθηνών.

Κατά την εικοσαετία 1840-1860 δαπάνησε, σίγουρα, μεγάλα ποσά για γιατρούς, φάρμακα, και θερμά λουτρά, προκειμένου ν' αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα υγείας που τον ταλαιπωρούσαν. Μάλιστα, πραγματοποίησε πολλά ταξίδια, στον ελλαδικό χώρο και στο εξωτερικό, για να θεραπευθεί από τη μακροχρόνια ασθένεια, η οποία δεν προσδιορίζεται επακριβώς στα έγγραφα που μελετήσαμε. Προφανώς, η ασθένειά του περιόρισε τις εμπορικές του δραστηριότητες, καθώς δαπάνησε πολύ χρόνο και χρήμα για τη θεραπεία του. Γι' αυτόν τον λόγο, καταγράφονται στη διαθήκη του, που τη συνέταξε το 1896, μικρά μόνο χρηματικά ποσά ως κινητή περιουσία, ύψους 700 οθωμανικών λιρών, τα οποία κληροδότησε στην πόλη της Κοζάνης, σε συγγενείς και σε φίλους του.

Παράλληλα με το εμπόριο και τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες, ο Κων/νος Τακιατζής αναμείχθηκε ενεργά στα κοινοτικά ζητήματα της πόλης, καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα, λόγω της οικονομικής και της κοινωνικής του επιφάνειας. Την περίοδο 1837-1849 διετέλεσε *οσιτάριος* και *ρεφερεντάριος* της κοινότητας, ενώ το 1852 κατέλαβε το αξίωμα του *πρωτονοταρίου* του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Έπειτα, διετέλεσε Έφορος των Σχολών της πόλης, θέση που κατείχε για αρκετά έτη και ο πατέρας του Δημήτριος. Τη δεκαετία 1850-1860 επέδειξε έντονο ενδιαφέρον για την προώθηση της παιδείας στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της πόλης και της γύρω περιοχής, σε μια αρκετά δύσκολη για τον ελληνισμό της Μακεδονίας περίοδο, καθώς με την ίδρυση της Βουλγάρικης εξαρχίας ενισχύονταν οι επεκτατικές βλέψεις των

Βουλγάρων στη Μακεδονία. Το 1855 κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες, για να ιδρυθεί «Μακεδονικό Γυμνάσιο» στην Κοζάνη, οι οποίες όμως δεν τελεσφόρησαν εξαιτίας των πολλών προβλημάτων που παρουσιάστηκαν στην κοινότητα της πόλης, χωρίς να είναι εξακριβωμένες, έως τώρα, οι αιτίες δημιουργίας τους. Πιθανόν, οι αρχές της κοινότητας και οι επιφανείς άνδρες της πόλης να μη συντόνισαν τις προσπάθειές τους ή να ενήργησαν με λανθασμένο τρόπο πάνω σε ένα ζήτημα μείζονος σημασίας. Το 1874 ο Κων/νος εκλέχθηκε πρόεδρος του Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Κοζάνης «ο Φοίνιξ». Ο σύλλογος αυτός ιδρύθηκε στα 1873 με στόχο την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας στην Κοζάνη και στην ευρύτερη περιοχή.

Είναι βέβαιο ότι οι δυσκολίες που αντιμετώπισε, λόγω του θανάτου και των τριών γιων του σε μικρή ηλικία και της ασθένειας που τον ταλαιπωρούσε τη δεκαετία 1840-50, καθόρισαν –εκτός των άλλων– και τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες. Αν η ζωή του επιφύλασσε καλύτερη τύχη, ίσως οι οικονομικές δραστηριότητες των Τακιατζήδων στην Κοζάνη να συνεχίζονταν και μετά το τέλος του 19ου αιώνα.

Στο ίδιο πλαίσιο, μελετήσαμε και τον δεύτερο Κοζανίτη έμπορο, τον Δημήτριο Κ. Κοεμτζή, έναν από τους έξι γιους του Κων/νου Γ. Κοεμτζή και της Σταμάτας ή Ματιώς. Ως γόνος της μεγάλης οικογενείας των Κοεμτζήδων, ο Δημήτριος ασχολήθηκε ενωρίς ενεργά με το εμπόριο. Ήταν ιδρυτικό μέλος της εμπορικής εταιρείας ή συντροφιάς, με την επωνυμία «*Κωνσταντίνος Γ. Κοεμτζής και Υιοί*» / «*unter der Firma Constantin Coemzy's Sohne*», η οποία έδρευε στην Πέστη της Ουγγαρίας, με την έγκριση των αρχών της πόλης. Επιστρέφοντας στη γενέτειρά του Κοζάνη, δραστηριοποιήθηκε την περίοδο 1840-1873 στο εμπόριο. Ξεκίνησε την επαγγελματική του σταδιοδρομία του ως έμπορος δημητριακών, κρόκου και δερμάτων. Από τα προϊόντα που εμπορευόταν κυριαρχούν τα δημητριακά. Κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1854-1856) προέβη σε αγορές πολλών αγροτεμαχίων, στις οποίες τοποθέτησε τα κεφάλαια που είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του και αυτά που είχε κερδίσει από το εμπόριο και τις άλλες οικονομικές του δραστηριότητες. Έζησε στην Κοζάνη για αρκετά χρόνια, ενώ για κάποιο χρονικό διάστημα εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου ασκούσε το εμπόριο.

Δραστηριοποιήθηκε στο εμπόριο μέχρι το 1873, αγοράζοντας μεγάλες ποσότητες δημητριακών σε χαμηλές τιμές, τις οποίες πωλούσε στις αγορές της Κοζάνης, των Σερβίων και της Καστοριάς, όταν η τιμή τους ανέβαινε. Τη δεκαετία 1870-1880 η επιχειρηματική του δραστηριότητα περνάει σε μία φάση ύφεσης, με εμφανή την έλλειψη κεφαλαίων. Παράλληλα, διεύρυνε –όπως και ο Κ. Τακιατζής– τις επιχειρηματικές του

δραστηριότητες με τη σύναψη ομολογιών με άτομα που χρειάζονταν χρήματα. Διαθέτοντας σημαντικά κεφάλαια, ασχολήθηκε με επενδύσεις χρηματοπιστωτικής φύσεως, ιδίως με το δανεισμό χρημάτων σε τοπικούς επιχειρηματίες· συνεργάστηκε δε με τον Κων/νο Τακιατζή στην έκδοση ομολογιών, διότι σε κάποιες περιπτώσεις το δανειζόμενο κεφάλαιο ξεπερνούσε τις οικονομικές του δυνατότητες.

Αυτή η χρηματοπιστωτική δραστηριότητα τού έδωσε τη δυνατότητα να αποκτήσει εύκολα και γρήγορα πολλά χρήματα, αφού δάνειζε κεφάλαια με τόκο ύψους 17% έως 32%. Αρκετές φορές μάλιστα δανειζόταν χρήματα από τη Σχολή της Κοζάνης με χαμηλό επιτόκιο 12% και στη συνέχεια σύναπτε νέες ομολογίες με τρίτα άτομα με επιτόκιο υψηλότερο επιτόκιο (15%). Έτσι κέρδιζε, χωρίς να τοποθετήσει δικά του κεφάλαια. Για τον ίδιο λόγο δανειζόταν χρηματικά ποσά από τους ιερούς ναούς του αγίου Δημητρίου και του αγίου Γεωργίου Κοζάνης. Λόγω του ότι απαιτούσε μεγαλύτερο επιτόκιο από τους χρεώστες του, δικάστηκε στο εμποροδικείο των Μπιτολίων. Η δικαστική αυτή διαμάχη με μπέηδες της περιοχής οδήγησε τον Δημήτριο στη χρεοκοπία.

Ο Δ. Κοεμτζής αναμείχθηκε ενεργά και στα κοινοτικά, καθώς και στα εκκλησιαστικά ζητήματα της πόλης, καταλαμβάνοντας –όπως και ο Κ. Τακιατζής– υψηλά αξιώματα. Διετέλεσε τα έτη 1837-1844 *υπομνηματογράφος, ρεφερεντάριος* της κοινότητας Κοζάνης και επίτροπος του ιερού ναού του αγίου Γεωργίου, διατηρούσε δε άριστες σχέσεις με τους εκάστοτε επισκόπους Σερβίων και Κοζάνης. Η συμμετοχή του στα κοινά ήταν επωφελής και για τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες. Γεγονός πάντως είναι ότι συντέλεσε στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της πόλης, τόσο με την άσκηση του εμπορίου όσο και με την παροχή ειδών πρώτης ανάγκης σε φτωχούς συμπολίτες του, με τη διάθεση χρημάτων για τη λιθόστρωση των δρόμων της κ.λπ.

Επιπροσθέτως, διετέλεσε πρόκριτος, έφορος της Σχολής της πόλης και διαχειριστής της κοινοτικής περιουσίας από το 1863 έως το 1870. Ο Δ. Κοεμτζής αναμείχθηκε ενεργά στα εκπαιδευτικά ζητήματα της πόλης, επιδεικνύοντας μεγάλο ζήλο για την αγορά βιβλίων που προορίζονταν για τους φτωχούς μαθητές, ενισχύοντας έτσι την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας στη Δυτική Μακεδονία. Με απόφαση των κατοίκων, των κοινοτικών και εκκλησιαστικών αρχών της πόλης και των διδασκάλων, διορίστηκε ταμίας των δωρεών και αφιερώσεων Κοζανιτών εμπόρων της Διασποράς προς τα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης από το 1850 έως το 1863. Τη τριετία 1860-1863 κατηγορήθηκε από τον Νάνο Ντιλιβάνη (Δεληβάνη) για κακοδιαχείριση. Παρ' όλα αυτά, οι αρχές της πόλεως αποφάσισαν να εμπιστευθούν

για ακόμη μία φορά τον Κοεμτζή, καθώς δεν αποδείχθηκαν οι καταγγελλόμενες καταχρήσεις.

Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού που αφορά στη ζωή και στη δράση του Δ. Κοεμτζή διαπιστώσαμε μία μεγάλη πτώση των οικονομικών του δραστηριοτήτων μετά το 1867. Από το 1875 μέχρι το τέλος της ζωής του ασχολήθηκε με μικροεπενδύσεις, που απέδιδαν μικρά μόνο ποσά. Ολοκλήρωσε δε τον κύκλο της ζωής του με οικονομικές δραστηριότητες από τις οποίες βγήκε κατεστραμμένος· ιδίως από τη διαμάχη του με τους μπέηδες της περιοχής. Χωρίς απόγονο, που θα συνέχιζε την οικογενειακή παράδοση, ο Δ. Κοεμτζής εγκαταλείπει την ενεργό δράση και τη γενέτειρά του και πεθαίνει φτωχός στη Βλαχία.

Επομένως, οι δύο έμποροι που μελετήσαμε παρουσιάζουν πολλά κοινά σημεία όσον αφορά στις οικονομικές και τις κοινωνικές τους δραστηριότητες. Θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για «παράλληλους βίους», από όποια οπτική γωνία και με όποιο κριτήριο (χρονικό, οικογενειακές καταβολές, δραστηριότητα, κλπ.) εξετάσουμε τον βίο τους.

Λειτουργούσαν ως μεταπράτες για τα αγροτικά και βιοτεχνικά προϊόντα της περιοχής Κοζάνης και ευρύτερα της Δυτικής Μακεδονίας, με στόχο την επίτευξη του υψηλότερου δυνατού κέρδους. Κατά τη περίοδο της ενασχόλησής τους με το εμπόριο δημιούργησαν ένα ευρύ εμπορικό δίκτυο, επιδιώκοντας τη διεύρυνση των εμπορικών τους συναλλαγών, την καλύτερη προώθηση των προϊόντων που εμπορεύονταν και τον καλύτερο έλεγχο των οικονομικών τους συναλλαγών. Μάλιστα, οι έμποροι που συγκροτούσαν ένα δίκτυο εμπορεύονταν συγκεκριμένα προϊόντα (γουναρικά, δέρματα, δημητριακά, κρόκο κ. ά.).

Ο Κ. Τακιατζής έλεγχε το εμπορικό του δίκτυο στη Δυτική Μακεδονία, με εμπορικούς πράκτορες τον Αν. Φυλακτό σε Πτολεμαΐδα και Καστοριά, και τον Ράλλη Αλβανό στην Κορυτσά. Ο Δ. Κοεμτζής διεύθυνε το εμπορικό δίκτυο στην Κεντρική Μακεδονία, ελέγχοντας τις εξαγωγές δημητριακών και τις εισαγωγές δερμάτων από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Οι εν λόγω έμποροι δεν περιορίστηκαν μόνο στην άσκηση του εμπορίου. Αντίθετα, επιδόθηκαν σε διάφορες οικονομικού τύπου δραστηριότητες, ανάλογα με τις ευκαιρίες που πρόσφερε η αγορά. Εργάζονταν με σύνεση, χωρίς παρορμητισμό, αποφεύγοντας το ρίσκο, έχοντας ως βασική αρχή την ευκαιριακή εκμετάλλευση κάθε περίπτωσης, με απώτερο σκοπό την επίτευξη του υψηλότερου δυνατού κέρδους. Μπορούμε δε να πούμε ότι η δράση τους είχε θετικό χαρακτήρα, διότι με τις συνάψεις των ομολογιών αφενός διευκόλυναν την κυκλοφορία του νομίσματος στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης

και αφετέρου εξυπηρετούσαν τις έκτακτες ανάγκες άλλων εμπόρων ή επιχειρηματιών για την κάλυψη των εξόδων που προέκυπταν από τις εμπορικές τους συναλλαγές ή από άλλες ανάγκες (φορολογικές κ.λπ.).

Οπωσδήποτε όμως, δε μπορεί να αποσιωπηθούν και οι αρνητικές πλευρές αυτής της δραστηριότητάς τους, με τον δανεισμό ποσών με υψηλά επιτόκια. Οι έμποροι αυτοί λειτουργούσαν, κατά κάποιον τρόπο, ως τραπεζικά ιδρύματα, κερδοσκοπώντας εις βάρος άλλων εμπόρων και γενικά ατόμων που είχαν ανάγκη χρημάτων. Εντούτοις, δε μπορεί κανείς να αμφισβητήσει τη διευκόλυνση που παρείχαν στους εμπόρους της περιοχής, συντελώντας έτσι στην ανάπτυξη του εμπορίου στη Δυτική Μακεδονία; Χωρίς τα χρήματα που δανείζονταν πολλοί έμποροι –έστω με υψηλούς τόκους– δεν θα μπορούσαν να ασκήσουν το εμπόριο, να καλύψουν διάφορες ανάγκες, να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις κ.λπ. Επίσης, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το ότι δεν υπήρξαν κρούσματα υποθηκών και κατασχέσεων από τους δανειστές και ότι οι εν λόγω έμποροι δάνειζαν αρκετές φορές με μεγάλο ρίσκο· κάποιες δε χρηματοπιστωτικές τους ενέργειες απέφεραν την οικονομική καταστροφή, όπως στην περίπτωση της διαμάχης του Δ. Κοεμτζή με τους Αλβανούς μπέηδες των Καϊλιαριών ή του δανείου που σύναψε ο Δ. Κοεμτζή από τους αδερφούς Δάλλα.

Εν κατακλείδι, μπορούμε να πούμε ότι ο Κ. Τακιατζής και ο Δ. Κοεμτζής τοποθετούνται στην κορυφή της οικονομικό-κοινωνικής πυραμίδας της Κοζάνης για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα του 19ου αιώνα. Επρόκειτο για άτομα αρχοντικής καταγωγής, με αξιόλογη προσφορά στην κοινωνία της πόλης. Αν και διέφεραν ως προς τα οικονομικά τους μεγέθη, αποτέλεσαν κυρίαρχα μέλη του «σώματος» των Κοζανιτών εμπόρων του 19ου αιώνα. Η συμμετοχή τους στα κοινά καθώς και στη διαχείριση των οικονομικών της Σχολής της πόλεως αποτελεί σημείο αναφοράς για τη ζωή των εν λόγω εμπόρων.

Με την ολοκλήρωση αυτής της μελέτης, διαπιστώνουμε πως ορισμένα ερωτήματα για τις δραστηριότητες των δύο εμπόρων που μελετήσαμε δεν έχουν απαντηθεί ικανοποιητικά και χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης, προκειμένου να έρθουν στο φως νέα στοιχεία που θα μας δώσουν μια καλύτερη εικόνα τόσο για τους συγκεκριμένους εμπόρους και γενικότερα για την οικονομία της Κοζάνης και της ευρύτερης περιοχής κατά τον 19ο αι. Αυτό πρόκειται να αποτελέσει το επόμενο ερευνητικό μας βήμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΠΗΓΕΣ

I. Ανέκδοτες

- Αρχείο οικογενείας Τακιατζή, Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
- Αρχείο Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
- Αρχείο Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
- Αρχείο Κωνσταντίνου Ν. Ατλαζή, Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
- Αρχειακός Κώδ. 1: (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης 1759-1851), Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
- Αρχειακός Κώδ. 57: (Κώδιξ της Πολιτείας της Κοζάνης: 1830-1855), Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
- Αρχειακός Κώδ. 100: (Κώδικας Παρεκκλησιών Κοζάνης: 1819-1847), Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
- Αρχείο Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» Πέστης: Βιβλία βαπτιζομένων, στεφανωμάτων και τεθνεώτων (1792-1870), σ. 27 (161), 88 (575), 114 (753), 163 (1123), 168 (1152).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Αρχεία της Πρωθυπουργίας) της Κωνσταντινούπολης.
- WStLA (Wiener Stadt- und Landesarchiv), Merkantilgericht, Türkische Untertanen, A-Z, 1804-1863, Fast. 5/3, Nr. 17, Coemzy Constantin Johann, [Αρχείο Δήμου Βιέννης, Έγγραφα Εμποροδικείου 1804-1863, Τούρκοι υπήκοοι A-Z, Δέσμη εγγράφων 5/3 αριθμός χαρτοκιβωτίου, Nr. 17 αριθμός εγγράφου για τον Κων/νο Ι. Κοεμτζή].

II. Δημοσιευμένες

- Allgemeiner Handlungs-Almanach für den österr. Kaiserstaat Jahrgang 1834.
- Allgemeiner Handlungs-Gremial Almanach für den österr. Staat Jahrgang 1835-1849.
- Γουναρόπουλος Κωνσταντίνος, «Κοζανικά», *Πανδώρα*, ΚΒ' (1872), σ. 491-492, 525, 532-536 και 562.
- Δελιαλής Νικόλαος, *Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως της Κοζάνης*, Διαθήκη Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, Θεσσαλονίκη 1970.
- Handels- u. Gewerbe Adressenbuch der österr. Monarchie, 1850.

- Καλινδέρης, Μιχαήλ, *Σημειώματα ιστορικά (εκ της Δυτικής Μακεδονίας)*, Πτολεμαΐδα 1939.
- _____, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτική Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐδα 1940.
- _____, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808*, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1951
- _____, *Ο κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης 1686*, Θεσσαλονίκη 1974.
- Μεγδάνης Χαρίσιος, *Καλλιόπη παλινοστούσα*, δαπάνη του Δημητρίου Ι. Τακιατζή. εκ της τυπογραφίας του Ιωάννου Συνείρερ, Εν Βιέννη 1819.
- _____, *Αγγελία περί της αρχής, προόδου και της νυν καταστάσεως της Ελληνικής Σχολής και των εν αυτή κατά καιρούς χρηματισάντων διδασκάλων και των εξ αυτής επί παιδεία αναφανέντων εγχωρίων τε και ξένων*, Εν Βιέννη 1820.
- Σαμπανόπουλος Βασίλειος, «Συμβολή στη μελέτη της διακινήσεως του βιβλίου επί τουρκοκρατίας, Χειρόγραφες αποδείξεις δανεισμού βιβλίων από τη βιβλιοθήκη Κοζάνης των ετών 1821-1863», *Ο Ερασιστής* 8 (1970), σ. 194-205.
- _____, «Οι εμπορικές δραστηριότητες της οικογένειας Σακελλαρίου της Κοζάνης στην κεντρική Ευρώπη τον 18ο αιώνα», *Πρακτικά Ιου συνεδρίου απόδημου Ελληνισμού*, Κοζάνη 1993, σ. 86-110.
- Σιγάλας Αντώνιος, «Επιστολαί των εν Κων/πόλει καπουκεχαγιαδων τη Σύρου επί Τουρκοκρατίας», *Ελληνικά* 2 (1929), σ. 11-96.
- Σκουβαράς Ευάγγελος, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ

I. Ελληνόγλωσσες

- Αλευράς Χρ. Γεώργιος, «Οι εμποροπανηγύρεις της Μακεδονίας κατά την οθωμανική περίοδο (18ος-19ος αι.): Το παράδειγμα της Σαμαρίνας και του Μαυρονόρους Γρεβενών», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, “Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους”*, Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 1], Γρεβενά 2016, σ. 207-221.
- _____, *Ο Κοζανίτης έμπορος Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής (1812-1896). Οι οικονομικές δραστηριότητες του την περίοδο 1840-1855 σύμφωνα με ανέκδοτα*

έγγραφα από το αρχείο Τακιατζή, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 2], Κοζάνη 2017.

- Αυγερινού – Κολώνια Σοφία, *Κοζάνη*, στο *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1989.

- Αναστασιάδου Μερόπη, *Θεσσαλονίκη 1830-1912. Μια μητρόπολη την εποχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008.

- Αναστασόπουλος Αντώνης, «Οι χριστιανοί στην τουρκοκρατία και οι οθωμανικές πηγές: η περίπτωση της Βέροιας, π. 1760-1770», *Αριάδνη* 9 (2003), σ. 71-89.

- Αναστασόπουλος Νικόλαος, *Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα των Ιωαννίνων*, τ. 1-2, έκδοση Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2012.

_____, *Η ληστεία στο ελληνικό κράτος (μέσα 19ου - αρχές 20ού αι.)*, βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2018.

- Ανωγιάτης Δημήτρης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1993.

- Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος - 19ος αι.)*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979.

_____, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά*, τχ. 5 (Μάϊος 1986), σ. 229-258.

_____, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιθ' και ιθ' αι.*, Αθήνα 1988.

- Ασδραχάς Σπύρος κ. άλ. *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ιέ-ιθ' αι.*, τ. Α'-Β', έκδοση Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003.

- Αυγερινού – Κολώνια Σοφία, *Κοζάνη*, στο *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1989.

- Βακαλόπουλος Απόστολος, «Νέα ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821 και 1854 στη Μακεδονία», *ΕΕΦΣΠΘ* 7 (1956) 63-103 και *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*, 1956, σ. 589-628.

_____, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας (διάλεξη)*, [ΙΜΧΑ, 22], Θεσσαλονίκη 1958.

_____, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969.

_____, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, εκδ. Βανιάς, Θεσσαλονίκη 2000.

- Βακαλόπουλος Απ. Κωνσταντίνος, *Η οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη 1980.

- _____, «Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού του Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα», *Μακεδονικά* 21 (1981) σ. 168-200.
- _____, *Μακεδονία και Τουρκία: 1830-1878*, εκδ. Βανιάς, Θεσσαλονίκη 1987.
- _____, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Μακεδονία*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996.
- Βασδραβέλλης Κ. Ιωάννης, «Μακεδόνες απόδημοι στα χρόνια του Ρήγα Βελεστινλή», *22ον Συνέδριον Παμμακεδονικής Ενώσεως Αμερικής και Καναδά*, Θεσσαλονίκη 1968.
 - Βερέμης Α., «Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ)», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977.
 - Βλάμη Δέσποινα, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο 1750-1868*, Αθήνα 2000.
 - _____, «Βρετανικό εμπόριο και διπλωματία στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Levant Company στη Θεσσαλονίκη, 1792-1825», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 9 (2008), σ. 143-267.
 - _____, «Έλληνες εκτός Οθωμανικής και Βενετικής επικράτειας 1453-1821», *Ιστορία των Ελλήνων, τόμ. 8ος, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα χ. χ., σ. 591-637.
 - Βούρη Σοφία, *Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια, Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1992.
 - Βουτσοπούλου Ευαγγελία, «Πόλη και εμποροπανήγυρη», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, τ. 2 (Αθήνα 1985), σ. 439-443.
 - Γούναρης Βασίλης, «Μακεδονία, 1830-1971» στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 4ος, Αθήνα 2003, σ. 309-326.
 - Δάρδας Αναστάσιος, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας ως αυτοάμυνα του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 81-86.
 - Διαμαντής Απόστολος, *Τύποι εμπόρων και μορφές συνείδησης στη Νεώτερη Ελλάδα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2007.
 - Διάφα - Καμπουρίδου Βασιλική, *Ο κώδικς της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1849-1868*, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης, Κοζάνη 2006.
 - _____, «Μορφές γαμήλιων παροχών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας στην Κοζάνη. Νάχτι και τράχωμα», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη*

μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 163-178.

- Δελιαλής, Π. Νικόλαος, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση, με ιστορικές σημειώσεις περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία Ελληνικών Κοινοτήτων*, τόμος Α', εκδόσεις τυπογραφείου «Βορείου Ελλάδος», Κοζάνη 1935.

_____, *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, τόμ. Α' (1494-1832), Θεσσαλονίκη 1948.

_____, «Συμβολαί εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Κοζάνης. Γ'. Αργυρά ιερά σκεύη της Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης. Δ'. Τα οικονομικά της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης των ετών 1746-1782», *Οικοδομή. Επετηρίς εκκλησιαστική και φιλολογική Ι. Μ. Σερβίων και Κοζάνης* 2 (1960), σ. 201-272.

_____, «Συμβολαί εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Κοζάνης. Ε'. Τα χαλκά αντικείμενα της Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης. ΣΤ'. Τα οικονομικά της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης των ετών 1782-1802», *Οικοδομή* 3-4 (1964), σ. 327-415.

- Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης, *Μακεδονικές πολιτείες και οικογένειες 1750-1930*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1984.

- Ζιώγου - Καραστεργίου Σιδηρούλα, «Πρώτες πηγές (δημοσιευμένες και αδημοσίευτες) για την εκπαιδευτική κίνηση στην Κοζάνη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας: δυνατότητες αξιοποίησης και προοπτικές έρευνας», *Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία-Πολιτισμός*, Κοζάνη 1997, σ. 149-167.

- Ηλιαδέλης Στράτος, *Μακεδόνες απόδημοί στη Μεσευρώπη (1650-1950), Η συμβολή τους στην οικονομία και τον πολιτισμό*, έκδοση Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης, Θεσσαλονίκη 2005.

- Ηλιάδου - Τάχου Σοφία, *Η εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840-1914)*, Αθήνα 2001· η ίδια, «Οι δομές της μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσης στην εκκλησιαστική επαρχία Σερβίων και Κοζάνης (1856-1914)», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 9 (1998) 85-147.

- Ηλιού Φίλιππος, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός: η νεωτερική πρόκληση», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, ό. π.*, τ. 2ος, σ. 9-26.

- Θεοδώρου Βάσω, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας: από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων* 25 (2003), σ. 171-184.

_____, «Εκσυγχρονιστικές απόπειρες των δωρητών της διασποράς. Επιρροές, προοπτικές και όρια των νεωτερικών τους παρεμβάσεων στα τέλη του 19ου και τις

αρχές του 20ού αιώνα», Πρακτικά ημερίδας, *Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 29 Νοεμβρίου 2004, επιμ. Αρβανιτάκης Δημήτρης, εκδ. Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σ. 61-88.

- Ιγγλέση Αγγελική, «Η εμπορική εγκυκλοπαίδεια *Ερμής ο Κερδώς* και η διακίνηση συναλλαγματικών στην Κωνσταντινούπολη», στα Πρακτικά Συμποσίου «*Ο Έξω-ελληνισμός, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος*» (30-31 Οκτωβρίου 1998), Αθήνα 2000.

_____, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας, ο Σταύρος Ιωάννου*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004.

- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τ. Ι', ΙΑ', Αθήνα 1974 & 1975.

- Καλινδέρης Μιχαήλ, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1958.

- Καμπουρίδης Ε. Κωνσταντίνος, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές: οικονομία, θεσμοί και κοινωνία στη Θεσσαλία του 17ου αιώνα*, εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2009.

- Καμπουρίδης Κώστας - Σαλακίδης Γιώργος, *Η επαρχία Σερβίων τον 16ο αιώνα μέσα από Οθωμανικές πηγές*, εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013.

- Καραγεωργίου-Κουρτζή Όλγα, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες στη βόρεια Πελοπόννησο την εικοσαετία 1800-1820, (με βάση το αρχείο της οικογένειας Περούκα του Άργους)*, εκδ. Συλλόγου Αργείων «ο Δαναός», Πάτρα 2010.

- Καραθανάσης Αθανάσιος, *Κοζανίτες απόδημοι συνδρομητές εκδόσεων της περιόδου 1806-1820*, περ. *Ελιμειακά*, τχ 59 (2007), σ. 132-139.

- Καραθανάσης Ε. Αθανάσιος, «Ευγένιος Μητροπολίτης Κοζάνης (1849-1882) και ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ιωακείμ (1874-1878) δύο φίλοι», *Ελιμειακά*, τχ. 78-79 (2017), σ. 91-100.

- Καραμανές Ευάγγελος, «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών: Μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι οικονομικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012* (επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 189-216.

- Καρανάσιος Χαρίτων, «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (Σχολεία, δάσκαλοι, διδασκόμενα κείμενα, οργάνωση και ιδεολογία)», *Πρακτικά Πανελληνίου*

Συνεδρίου: *Νεοελληνικός Διαφωτισμός (απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής)*, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, Κοζάνη 1999, σ. 143-179.

_____, «Πηγές και βιβλιογραφία για την ιστορία της Κοζάνης», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 10 (1999) 70-72.

_____, «Οι απόδημοι Κοζανίτες του 18ου και 19ου αι. ως παράγοντες προόδου και προοδευτικότητας της πρώιμης νεοελληνικής αστικής κοινωνίας», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 14 (2003) 63-69.

_____, «Ο Ευγένιος Βούλγαρις και η Κοζάνη», *Ελιμειακά* 60-61 (Ιούν. 2008), σ. 48-58.

_____, «Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012* (επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 255-290.

_____, «Ο ιερομόναχος Γρηγόριος Κονταρής ο εκ Σερβίων, πρώτος δάσκαλος στην Κοζάνη, 1676-1679. Νέα στοιχεία», *Αλιάκμονος ρους* 1 (2017) 31-52.

- Καρανάτσης Κώστας, «Η εβδομαδιαία αγορά (παζάρι κατά τον 18ο αι. στην Ήπειρο)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 32 (1887), σ. 333-342.

_____, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17ος - 18ος αιώνας): Συμβολή στη μελέτη της εμποροπανήγυρης», *Τα Ιστορικά* 21 (1994), σ. 311-318.

_____, «Το οικονομικό προφίλ ενός ευπατριδην», *Τα Ιστορικά* τ.25/τχ. 47 (Δεκέμβριος 2007), σ. 421-436.

- Καρανάτσης Κωνσταντίνος – Μπαρούτσος Φώτης, *Η Κέρκυρα από τον βενετικό κόσμο στο εθνικό κράτος: 19ος αιώνας. Το αποτύπωμα της οικογένειας Σπάδα*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2018.

- Κατσιαρδή - Hering Όλγα, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων, από τη Θεσσαλία στην κεντρική Ευρώπη (18ος - αρχές 19ου αιώνα)*, *Η Αμπελακιώτικη Συντροφιά (1805)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2003.

- Κατσούλης Γιώργης, Νικολινάκης Μάριος, Φίλιας Βασίλης, *Οικονομική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (1453-1830)*, «Εμπόριο, δρόμοι, νόμισμα», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985.

- Κολιόπουλος Γιάννης, *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.

- Κόμης Κώστας, *Χολέρα και λοιμοκαθαρτήρια 19ος - 20ος αιώνας. Το παράδειγμα της Σαμοπούλας*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2005.

- Κόντης Βασίλειος, «Ήπειρος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΓ' (1977). σ. 387-394.
- Κοντογιώργης Γιώργος, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδ. Νέα σύνορα, Λιβάνης, Αθήνα 1982.
- Κοτζαγεώργης Π. Φωκίων, «Τα μοναστήρια ως οθωμανικές τοπικές ελίτ», στο *Μοναστήρια οικονομία και πολιτική από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, επιμέλεια: Ηλίας Κολοβός, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011, σ. 163-190.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18ο αιώνα (1715-1792), με βάση τα γαλλικά αρχεία*, Αθήνα 1972.
- _____, *Νεότερη Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1981.
- _____, *Το καριοφίλι και το γρόσι, Στεριανές οικονομικές πραγματικότητες στη νότια Πελοπόννησο (1750-1850)*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 2004.
- _____, «Τιμωτάται κύρ Κώστα, ασπάζομαι αδερφικώς». Η αλληλογραφία ως απόλυτο εργαλείο της εμπορικής πράξης (1800-1850), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006), σ. 317-328.
- _____, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, Ν. Ταμπακόπουλος και Σία (1816-1820). Η τοκογλυφία στην Πελοπόννησο στο τέλος της τουρκοκρατίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2013.
- Κυρατζοπούλου Ευανθία, «Οικονομικά στοιχεία των σχολών της Κοζάνης κατά το β' μισό του 18ου αιώνα», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη, 7-9 Δεκεμβρίου 2018*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος – Βασιλική Διάφα-Καμπουρίδου, [Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης], Κοζάνη 2019, σ. 249-282.
- Κωστής Π. Κώστας, «Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις “ελληνικές” περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 57-76.
- _____, *Στον καιρό της πανώλης, εικόνες από τις κοινωνίες της Ελληνικής Χερσονήσου 14ος 19ος αιώνας*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995.
- Κωστόπουλος Αριστοτέλης, *Η Συμβολή της Δυτικής Μακεδονίας εις τους απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους*, εκδ. Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, Κοζάνη 1970.

- Λαμπράκης Δημήτρης, «Οι Εβραίοι της Κοζάνης στο τέλος του 18ου αιώνα βάση δύο οθωμανικών εγγράφων», στο Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, “*Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους*”, Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 1], Γρεβενά 2016, σ. 167-190.

_____, «Φατριαστικές διαμάχες στην Κοζάνη κατά τον 18ο αι.: Νέα στοιχεία για τη διαμάχη Αληφρόνων-Δημοκρατικών, βάσει άγνωστων οθωμανικών εγγράφων», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη, 7-9 Δεκεμβρίου 2018*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος – Βασιλική Διάφα-Καμπουρίδου, [Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης], Κοζάνη 2019, σ. 185-224.

- Λιάτα Ευτυχία, *Τιμές και αγαθά στην Αθήνα (1839-1846), Μια μαρτυρία από το κατάστιχο του εμπόρου Χριστόδουλου Ευθυμίου*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1984.

_____, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο (15ος - 19ος αιώνας)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ Ε.Ι.Ε, Αθήνα 1996.

_____, «Οι Κοινότητες: ένας θεσμός με πολλές όψεις», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 2, *Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821: πολιτική πραγματικότητα- οικονομική και κοινωνική οργάνωση*, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 309-326.

_____, Με «μυστικές γραφές» και «τίμιες» οι εντιμότατοι πραγματευτές αλληλογραφούν και νεγκροτσιάρουν τον 18ο αιώνα, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006), σ. 301-316.

- Λιούφης Παναγιώτης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Κοζάνη 1924.

- Μαλούτα Μαριάννα, «Η γυναικεία εκπαίδευση στην Κοζάνη: Τα πρώτα πενήντα χρόνια (1862-1912). Το Παρθεναγωγείο της Κοζάνης βάσει ανέκδοτων εγγράφων», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 353-364.

- Μανδουλαρά Άννα, «Αγαπητέ πάτερ προσκυνώ». Η εμπορική επιστολή: έγγραφο, κείμενο-τεκμήριο (1840-1860), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006), σ. 329-338.

_____, *Το ταξίδι τους: οι πολλαπλές ταυτότητες των Ελλήνων της διασποράς: Μασσαλία, 19ος αιώνας*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2015.

- Μαντούβαλος Ίκαρος, «Miskolc-Satorajauhely-Βουδαπέστη: Τα ίχνη της Ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *Εώα και Εσπέρια* 7 (Αθήνα 2007), σ. 335-361.

_____, «Μεταναστευτικές διαδρομές από το χώρο της Μακεδονίας στην ουγγρική ενδοχώρα (17ος αιώνας - αρχές 19ου αιώνα)», στο: *Οι Μακεδόνες στη διασπορά 17ος, 18ος και 19ος αιώνας*, (επιμ. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος-Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 178-233.

_____, «Έλληνες» διαθέτες και πρακτικές κληροδοσίας στην Τεργέστη: μια πρώτη προσέγγιση σε σχέση με την περίπτωση της Βιέννης και της Πέστης (19ος αιώνας), *Μνήμων* 30 (2011), σ. 107-140.

_____, «Θεσμικές συδηλώσεις της ελληνικής παρουσίας στην Κεντρική Ευρώπη: Η διασπορά των Κοζανιτών (18ος - αρχές 19ου αι.)», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012* (επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 217-233.

- Μέγας Αναστάσιος – Δελιαλής Νικόλαος, «Αμφιλόχιος Παρασκευάς: συμβολή στην ιστορία της παιδείας της Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα», *Μακεδονικά* 5 (1963) 415-437.

- Μελάς Κωνσταντίνος, *Εμπορικόν εγχειρίδιον περί εμπορίας, βιομηχανίας, ναυτιλίας και των εμπορικών πράξεων*, Αθήνα 1864.

- Μελάς Θεοδόσιος, *Αι εκλεκτότεραι ποικιλίαι ελληνικών σίτων. Μελέτεται σιτηρογραφικαί. Εκ του τυπογραφείου Α. Α. Παπασπύρου*, Αθήνα 1922.

- Μπέτσας Γιάννης, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

- Μπουζιάς Αθ. Αστέριος, «Η δικαιοσύνη στην Οθωμανική αυτοκρατορία, θεσμοί και διαδικασίες απονομής», *Ιστορικά θέματα*, τεύχος 118, Σεπτέμβριος 2012, σ. 96-109.

- Μπουνόβας Γιάννης, «Η εκπαίδευση στην πόλη της Κοζάνης και στην ευρύτερη περιοχή της με βάση τα στατιστικά δεδομένα (1830-1912)», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 337 352.

- Μυλωνάς Δημήτρης Γ., «Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Κοζάνη, 17ος-19ος αιώνας», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 179-188.
- Νικολάου Β. Γεώργιος, «Η κατάσταση στη Θεσσαλία την περίοδο 1870-1875, με βάση τις εκθέσεις του υποπρόξενου της Γαλλίας στη Λάρισα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42 (Λάρισα 2002), σ. 113-140.
- _____, «Το γαλλικό εμπόριο στην Πελοπόννησο στα μέσα του 18ου αιώνα», *Δωδώνη, Ιστορία και Αρχαιολογία*, τόμ. 38-42 (Ιωάννινα 2008-2013), σ. 191-216.
- _____, «Οικονομικά καθεδρικών ναών κατά την περίοδο οθωμανικής κυριαρχίας: Έσοδα - έξοδα του Αγίου Νικολάου Κοζάνης (1746-1802)», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη, 7-9 Δεκεμβρίου 2018*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος – Βασιλική Διάφα-Καμπουρίδου, [Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης], Κοζάνη 2019, σ. 225-248.
- Νοτοπούλου Βασιλική, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2011.
- Ντίνας Κωνσταντίνος, *«Κοζανίτικα επώνυμα 1759-1916»*, έκδ. Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 1995.
- Παληού Αναστασία, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17ου – 19ου αιώνα», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012* (επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 133-148.
- Πάμπας Θεοφάνης, *Οι Τακιατζήδες*, εκδ. UJMANDATUM, Ουγγαρία 2012.
- _____, *Οι Κοζανίτες της Διασποράς (17ος -19ος αιώνας). Οι Τακιατζήδες, Ελιμειακά*, τχ 67 (2012), σ. 207-232.
- _____, *Οι ενταφιασθέντες Κοζανίτες στο νεκροταφείο St. Marx της Βιέννης (Α' μέρος), Ελιμειακά*, τχ 74-75 (2015), σ. 15-72.
- _____, *Οι ενταφιασθέντες Κοζανίτες στο νεκροταφείο St. Marx της Βιέννης (Γ' μέρος), Ελιμειακά*, τχ 78-79 (2017), σ. 4-49.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Δημογραφικές εξελίξεις [1669-1921]» *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΑ' (1975), σ. 152-158.

- _____, «Προβλήματα δημογραφίας και γεωγραφίας του ελληνικού χώρου», *Τετράδια Εργασίας*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (1984), σ. 3-30.
- Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα*, εκδόσεις ΙΜΙΑΧ, β' έκδοση, Ιωάννινα 1988 (α' έκδοση 1982).
- _____, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος - 20ος αιώνας)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986.
- _____, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληναπραματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18ου - αρχές 19ου αιώνα). Ένα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανασίου Ψαλίδα*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1990.
- _____, «Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες των Καλαρρυτινών εμπόρων (τέλη 18ου αιώνα - 1821), με βάση το αρχείο του Γεωργίου Δουρούτη», στο *Επιστημονικό συνέδριο για την μνήμη του Νίκου Σβορώνου*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1993, σ. 75-106.
- _____, «Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης, στο «Η Κοζάνη και η περιοχή της», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας* (Σεπτέμβριος 1993), Κοζάνη 1997, σ. 361-363.
- Παπαγεωργίου Π., *Το σιτάρι, το κριθάρι, η βρόμη και η βρίζα*. Έκδοσις Τρίτη, Βιβλιοθήκη του γεωργού Αριθμ. 13, Αθήνα 1919.
- Παπαδάκης Ιωάννης, «Ελληνικοί τύποι σίτου». *Επιστημονικό Δελτίο του «Ειδικού Σταθμού Καλλιτερέυσεως Φυτών εν Θεσσαλονίκη»*, Έκδοση της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού της Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη 1929, σ. 1-57.
- Παπαδάκη Λύδια, *Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1992.
- Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., «Εισαγωγή στην ιστορία των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19ο και 20ο αιώνα», *Παρνασσός*, περ. β', 4 (1962) 247-258.
- _____, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, έκδοση Εταιρεία Μακεδονικών σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970.
- Παπαδόπουλος Νικόλαος, *Ερμής ο κερδώς ήτοι εμπορική εγκυκλοπαίδεια, Λεξικόν εμπορικής ύλης*, τ. Α', Β', Γ', Βενετία 1815-1817, [επανεκδ. με επιμέλεια Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη, Παναγιώτη Δ. Μιχαηλάρη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989].

- Παπαδριανός Α. Ιωάννης, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992.
- Παπακωνσταντίνου Κατερίνα, *Ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις στην Κεντρική Ευρώπη το β' μισό του 18ου αιώνα*, αδημ.σ. διδακτ. διατρ., Αθήνα 2002.
- Παπαστάθης Χαράλαμπος, *Οι κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς, Ι: Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984.
- _____, «Ο κοινοτισμός στην Μακεδονία υπό το καθεστώς των Εθνικών Κανονισμών», στο: *Η διαχρονική πορεία του Κοινοτισμού στη Μακεδονία*, [Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης Δήμου Θεσσαλονίκης], Θεσσαλονίκη 1991.
- Παπασταματίου Δημήτριος και Κοτζαγεώργης Φωκίων, *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (ΣΕΑΒ) 2015.
- Παπασταύρος Χρυσόστομος, *Το Μαύροβο και η Ιστορία του*, Δήμος Μακεδνών, Καστοριά 2002.
- Πατρινέλης Χρήστος, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 5 (1996), σ. 101-130.
- Πετμεζάς Σωκράτης, «Διαχείριση των κοινοτικών οικονομικών και κοινωνική κυριαρχία. Η στρατηγική των προυχόντων: Ζαγορά 1784-1822», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 77-102.
- Petropulos John, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, τ. Α'-Β', Αθήνα 1985.
- Πιζάνιας Πέτρος, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, από το 1400 έως το 1820*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2014.
- Πλαστήρας Κώστας, *Δύο εκδόσεις στη Θεσσαλονίκη επί Τουρκοκρατίας του «εκ Κοζάνης Ζήση Κοεμτζή»*, *Ελιμειακά*, τχ 6-7 (1983), σ. 273-282.
- Σαλακίδης Ι. Γεώργιος, *Τα σουλτανικά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης της Κοζάνης (1721-1909)*, εκδ: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης, Κοζάνη 2004.
- _____, «Το Οθωμανικό σύστημα του μαλικιανε (malikane) στην Κοζάνη», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά*

Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, (Κοζάνη 27-30.9.2012), (επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 87-112.

- Σβορώνος Νίκος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, ελληνική μτφρ., εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1996, [α' έκδ. στα γαλλικά, N.G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, ed. PUF, Παρίσι 1956].

_____, «Η Μακεδονία κατά τους Νεώτερους χρόνους», στο Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Μακεδονία 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982.

- Σειρηνίδου Βάσω, *Έλληνες στην Βιέννη (18ος – 19ο αιώνα)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2011.

- Σιαμπανόπουλος Κωνσταντίνος, *Ο Νομός Κοζάνης στο χώρο και στο χρόνο, Φύση-Ιστορία-Παράδοση*, Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, Κοζάνη 1993.

- Σκλαβενίτης Ε. Τριαντάφυλλος, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας και η εμπορική εγκυκλοπαίδεια του Νικολάου Παπαδοπούλου*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, *Μνήμων* (1990), σ. 30-38.

- Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, *Ενεργητισμός & Προσωπικότητα*, τ. 2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2002.

- Τσαμίσης Παντελής, *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, τύποις Ι. Αλευροπούλου, Αθήνα 1949.

- Τσαρμανίδης Αθανάσιος Γ., *Συμβολή στην ιστορία της επαρχίας Σερβίων, κατά την περίοδο 1350-1912*», τόμος Α', έκδ. Μορφωτικός Όμιλος Σερβίων "Τα κάστρα", Σέρβια 1995.

- Τσολάκης Παν., *Η οικιστική εξέλιξη της Καστοριάς στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας 1385-1912*, εκδ. Καστοριανή Εστία, Καστοριά 1989.

- Τρίχα Λύντια, *Τα Βιτώλια στη δεκαετία του 1882: Πληθυσμός και Οικονομία, Τα Ιστορικά*, τχ. 24-25 (1996), σ. 205-224.

- Τσότσος Γεώργιος, «Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων σε κατάστιχο του 1528», *Ελιμειακά*, 64 (2010), σ. 60-97.

_____, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας, Το οικιστικό δίκτυο 14ος – 17ος αιώνας*, εκδ. Αντώνη Σταμούλλη, Θεσσαλονίκη 2011.

_____, «Πληθυσμιακές μεταβολές στους οικισμούς της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων από το 1528 στο 1913», *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας*, Κοζάνη, 7-9

Δεκεμβρίου 2018, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος – Βασιλική Διάφα-Καμπουρίδου, [Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης], Κοζάνη 2019, σ. 88-89.

- Τσότσος Γεώργιος και Βαμβακίδου Ιφιγένεια, «Η καταφυγή στα ορεινά της Δυτικής Μακεδονίας κατά την πρώιμη Οθωμανοκρατία (15ος - 16ος αι.): Γεωγραφική επισκόπηση», Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, “*Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους*”, Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014, [Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Επιστημονικές Εκδόσεις 1], Γρεβενά 2015, σ. 39-68.

- Φιούβες Ε., «Απογραφές των Ελλήνων παροίκων του νομού της Πέστης. Conscriptio Graecorum in comitatu Pest – Pilis – Solt Hungariae in saeculo XVIII. peractae», *Μακεδονικά* 5 (1961-63) 194-241.

_____, «Οι κατάλογοι των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων παροίκων της Πέστης και Βούδας στην περίοδο 1687-1848», *Μακεδονικά* 6 (1964-65) 106-119.

_____, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1965.

- Φτάκα-Τσικριτζή Φανή, «Οι παραδοσιακές τέχνες στην Κοζάνη. Χαλκουργοί και Κουδουνάδες», *Ελιμειακά*, 65 (2010), σ. 204-218.

- Χατζηϊωάννου Μαρία-Χριστίνα, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ.201 της Μονής Μεταμορφώσεως Ζάβορδας*, έκδ. ΕΙΕ, Αθήνα 2000.

- Χαρλαώτη Τζελίνα, «Επιχειρηματικότητα και δίκτυα της διασποράς», *Τα Ιστορικά*, τ.18/τχ. 35 (Δεκέμβριος 2001), σ. 442-446.

II. Ξενόγλωσσες και μεταφρασμένες στα ελληνικά

- Anastasopoulos A., «Introduction», *Provincial elites in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete V: a symposium held in Rethymnon 10-12 January 2003*, Crete University Press, Ρέθυμνο 2005, σ. xxi-xxii.

- Bairoch Paul, “European Foreign Trade in the XIX Century: The Development of the Value and Volume of Exports (Preliminary Results)”, *Journal of European Economic History* (1973), vol. 2, no. 1.

- Barkey Karen, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα: Οι Οθωμανοί σε συγκριτικό πλαίσιο*, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.

- Berard Victor, *Τουρκία και ελληνισμός, οδοιπορικό στη Μακεδονία*, (επιμ.και μτφρ. Μ. Λυκούδης), εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1987.

- Bins – Wanger Karl, *Untersuchungen zum status der nichtmuslime Osmanischen Reich des 16 Jahrhunderts. Mit einer neudefinition des begriffes “dimma”*, Μοναχό, 1977.
- Bozkurt G, «Review of the Ottoman Legal System», Άγκυρα Universitesi Osmanli Tarihi Arastirma ve Uygulama Merkezi, 3 (1992), σ. 115-128.
- Braude B. – Lewis B. (επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The functioning of a plural society*, Νέα Υόρκη – Λονδίνο, 1982.
- Braudel Fernand, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος – 18ος αιώνας)*, τ. Α΄, μτφρ. Αικατερίνη Ασδραχά, εκδ. Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., Αθήνα 1995, τ. Β΄, μτφρ. Φίλιππος Δρακονταειδής, Αθήνα 1998.
- Cáriere Ch., *Negociants marceillais au XVIIIe siècle*, Institut Historique de Provence, τ. 1-2, Μασσαλία 1973.
- Davison Roberic H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Πρίνστον 1963.
- Davison Roberic, «The first Ottoman experiment with paper money», στο Osman Okyar και Halil Inalcik, επιμ., *Social and economic history of Turkey (1071-1920)*, Άγκυρα 1980.
- Eldem Eldem, «La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle», στο J.-L. Bacque-Grammont et H. Batu (ed.), *L’ Empire ottoman, la Republique de la Turquie et la France*, (Κωνσταντινούπολη 1986), σ. 87-97.
- Engelhardt Ed., *La Turquie et le Tanzimat ou histoire des reformes dans l’Empire ottoman*, Παρίσι 1982.
- Faroqhi Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around it*, I. B. Tauris, Λονδίνο 2011.
- Fattal Antoine, *Le statut legal des non-musulmans aux pays d’Islam*, Βηρυτός 1958.
- Freitag Ulrike, Fuhrmann Malte, Lafi Nora, Riedler Florian, *The City in the Ottoman Empire: Migration and the making of urban modernity*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010.
- Gilissen Jean, «La notion de la foire à la lumière de la méthode comparative», στο *Les foires. Recueils de la Société Jean Bodin*, τ. 4, Παρίσι 1983.
- Hershlag Zvi Yehuda, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Brill Archive, Λέοντεν 1980.
- Inalcik Halil, «Application of the Tanzimat and its social effets», *Archivium Ottomanicum* V (1973), σ. 97-128.

- Inalcik H., «Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική αυτοκρατορία», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκάνιων χωρών (15ος – 19ος αιώνας*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979.
- Inalcik Halil-Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. Α' (1300-1600), μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008, καθώς και τ. Β' (1600-1914), μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011.
- Ilber Ortayli, *Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας, Ο Οθωμανικός 19^{ος} αιώνας. Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό*, μτφρ. Κατερίνα Στάθη, επιμ. Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2004.
- Issawi Charles, *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*, Σικάγο 1966.
_____, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Σικάγο 1980.
- Karanatsis Constantin, *Les marches en Epire et leur univers XVIIIe-XIXe siècle*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Παρίσι 1993.
- Karpat Kemal, “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908”, *International Journal of Middle East Studies* (1972), vol. 3, pp. 243-281.
- Kasaba Resat, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*, SUNY Press, Νέα Υόρκη 1988.
- Koutzakiotis Georges, *Cavalla, une échelle égéenne au xviiiie siècle. Négociants européens et notables ottomans*, Les Editions Isis, Κωνσταντινούπολη 2009.
- Laidlaw Christine, *British in the Levant: Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, I.B.Tauris, Λονδίνο 2010.
- Lampe John R. and Jackson Marvin R., *Balkan Economic History, 1550-1950*, Μπλουμινγκτον, Ιντιάνα 1982.
- Latham A. J. H., *The International Economy and the Underdeveloped Word 1865-1914*, Λονδίνο 1978.
- Levy Avigdor, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, Darwin Press, Νέα Υόρκη 1992.
- Lory Bernard, *La ville balkanique: Bitola*, Les éditions Isis, Κωνσταντινούπολη 2011.
- Mandilara Anna, *The Greek Business Community in Marseille, 1816-1900: Individual and Network Strategies*, Διδακτορική Διατριβή, Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Φλωρεντίας, 1999, σ.1-489.

- McCabe Ina Baghdiantz, Harlaftis Gelina, *Diaspora entrepreneurial networks: four centuries of history*, Armenian Research Center collection, Berg, Οξφόρδη 2005.
- Mehmed Fuad Korpulü, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, (επιμ. και μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001.
- Pamuk Şevket, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913, Trade, investment and production*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1987.
- _____, *A monetary history of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2000.
- Παμούκ Σεβκέτ, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 1326-1914» στο Inalcik Halil-Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. Β' (1600-1914), μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σ. 601-638.
- Roover Reymon de, *L' evolution de la lettre de change*, Παρίσι 1953.
- Quataert Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006.
- Stoianovich Traian, "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy", *Journal of Economic History* (1953), vol. 13, pp. 398-411.
- _____, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», στον συλλογικό τόμο: *Η οικονομική δομή των βαλκάνιων χωρών στα χρόνια της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, επιμ. Σπ. Ασδραχάς, Αθήνα 1979, σ. 289-345.
- Theodorou Vassiliki, *Oeuvres de Bienfaisance en Greece (1870-1920), profil et attitudes des donateurs*, Διδακτορική Διατριβή, Παρίσι 1987.
- Théropoulou Emilia, *Salonique, 1800-1875: Conjoncture economique et mouvement commercial*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή) Universite de Paris-I Pantheon-Sorbonne, Παρίσι 1994.
- Toksöz Meltem, Kolluoglu Biray (Eds) , *Cities of the Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day*, I. B. Tauris, Νέα Υόρκη 2014.
- Tsicaloudaki Maria, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l' Empire Ottoman (XVIe-XIXe siècles): Serrés, Philippopouli, Kozani, Larissa*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Université de Paris I - Panthéon-Sorbonne. Παρίσι 2002.
- Tsicaloudaki Maria, «L' état, l' Eglise et le notable chrétien de la ville ottomane avant les Tanzimat», *Turcica*, tome 38 (Παρίσι 2006), σ. 213-232.
- Uçok C., Mumcu A., *Turk Hukuk Taribi*, A.U. Huk. Fak. Άγκυρα, 1976.

- Vilmorin, H. de. *Les meilleurs blés. Description et culture des principales variétés de froments d'hiver et de printemps. Vilmorin-Andrieux et Cie* – Παρίσι 1880.
- Wetherell Charles, «Historical Network Analysis», *International Review of Social History*, τ.χ 43, 1998, σ. 125-144.

III. Λεξικά

- Redhouse, Yeni Turkce-Ingilizce Sozluk, *New Redhouse Turkish-English Dictionary*, Κωνσταντινούπολη 1987.
- Tuncay F. – Καρατζάς Λέων, *Τουρκοελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 2000.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ- ΕΙΚΟΝΩΝ

Α. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Α'. Έγγραφα Αλληλογραφίας-επιστολές (1830-1880)

1. ΔΒΚ, Λ/21815 Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή

Κύριε Κωνσταντίνε Δ. Τακιατζή εις Κοζάνην

Κοζάνη τῆ 12 Φεβρουαρίου 1841

Διά τὴν ἐγχειρισθεῖσαν σας πόλιτζαν ἀρ.400 ὁποῦ εἰς βάρους τοῦ ἀδελφοῦ μου εἰς Πέσταν¹ πληρωτέαν σᾶς ἔδωσα, ἔλαβον εἰς συναλλαγματικὴν σας γρόσια 4.000 τέσσαρας χιλιάδας, τὰ λοιπὰ δέ γρόσια τῆς πόλιτζας ὅταν λάβετε τὸν λογαριασμόν μοὶ χρεωστεῖτε ὅ,τι εἰς τὸν λογαριασμόν τῆς δοθεῖσας μοι συναλλαγματικῆς λογαριασμόν τοῦ κυρίου Δημητρίου Αγόρα τῶν γροσίων 675 ἑξακοσίων ἑβδομήκοντα πέντε εἰδοποιοῦντας μοι ἐν καιρῷ δι' Ἀθήνας εἰς τὸ ἴδιόν μου ἀτρέσσον,² ὁποῦ νὰ σᾶς ἐμβάσω τὰ ἐλλείποντα³ γρόσια ὅταν δέν ἐξαρκέσουν⁴ τὰ τῆς πόλιτζας ἀρ. 400 γρόσια και ὑγειένετε.

Δημήτριος Λακοβᾶς.

2. ΔΒΚ, Λ/21818 Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή

Φίλτατε καί περιπόθητέ μοι ἐξάδερφε κύριε Κωνσταντίνε Δ. Τακιατζή εις Κοζάνην,

Χαλκίδι τὴν 20^{ην} Μαρτίου 1847

Εἰς τὰς 13 τοῦ τρέχοντος μηνός διὰ τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Κανατζιούλη σᾶς ἔγραφον τὰ δέοντα, ἀποκρινόμενος εἰς τὸ γράμμα σας ἀπὸ 17 Ἰανουαρίου. Ἦδη εὐρίσκοντας εὐκαιρία διὰ τοῦ Βῶλου, μέ τὸν ἐκεῖ φίλον μου, δέν ἀπολείπω εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβω ἐκεῖνο τὸ τελευταῖον μου εἰς τὸ ὁποῖον σᾶς ἐσώκλεισα μίαν πόλιτζαν γροσίων 20.001, ἵνα τὰς συνάξητε ἀπὸ τὸν ἴδιον Κανατζιούλην, κατὰ τὴν ἔννοιαν⁵ τῆς ὁποίας τὴν Δευτέραν (εἰς ἔλλειψιν τῆς πρώτης), ἦν ἐσωκλείω, θέλετε συνάξει καί διατηρήσει τὰ χρήματα εἰς χεῖρας σας ἕως νὰ εὐρεθῇ ἡ τύχη τῆς ἀνεπιᾶς μας, εἰδέ καί πρό τῆς λήξεως τῆς διορίας εὐρεθεῖ ὁ γαμβρός, ὑποχρεοῦται νὰ πληρώσῃ αὐτὰ κατὰ τὴν ἔγγραφον ὑπόσχεσιν εἰδέ μόνον 5 μῆνας ἀπὸ τὰς 12 Μαρτίου θέλει τὰ λάβητε, ἐπειδὴ

¹ Ἡ Πέστη τῆς Ουγγαρίας.

² Ἰδιαιτέρη μου διεύθυνση.

³ Τα υπόλοιπα γρόσια.

⁴ Δεν φθάσουν.

⁵ Λειτουργία, σκοπὸς χρήσης τῆς συναλλαγματικῆς.

και δέν ἐδέχοντο μ' ἄλλον τρόπον νά τά δεχθῆ, καί οὕτως ὡς εἰς ἐκεῖνο σᾶς ἔγραφον θέλετε ἀκολουθήσει, ἤγουν νά μοί δοθοῦν οὔτε εἰς τῆς μητρὸς ἀλλ' οὔτε οὔτε εἰς τοῦ πεθεροῦ σας τὰς χεῖρας, ἀλλά τοῦ μέλλοντος συζύγου τῆς ἀνεπιᾶς μας Ἑλένης, καί ταῦτα νά ἐξασφαλισθοῦν κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου ὡς προῖκα της, ἐπειδὴ καί ταύτη εἶναι ἡ θέλησις και ἡ εὐχή ἐμοῦ τε καί τοῦ ἀδελδοῦ μου Λάτσαρη (;) διὰ τόν σκοπόν αὐτόν ὁποῦστέλωνται δι' ὑμῶν.

Εὐέλπις ὦν ὅτι θέλετε ἐκτελέσει τήν εὐχήν μας ἀπαραλάκτως τῆς θελήσεώς μας, εἴμεθα κατὰ πάντα ὑποχρεωμένοι καί ἀσπαζόμενοι Σας ἀμφοτέροι ἡμεῖς ἀδελφικῶς.

Εἰμί ὁ ἐξάδελφός Σας
Δ. Λακοβᾶς.

3. ΔΒΚ, Λ/21870 Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή

[...]Εἶδα τὰ ὅσα μέ γράφετε. Λοιπόν σᾶς παρακαλῶ διὰ τὰ γνωστά σας γρόσια [λέξη δυσανάγνωστη], νά μοῦ τά στείλετε μέ σίγουρον τινά ἄνθρωπον, ἤτοι μέ κανέναν γνωστόν σας ἀπό ἐκείνους ὁπού θέλουν ἔλθει εἰς τήν πανηγυριν Μαυρόβου διὰ δέ τό σιτάρι, ὅπου μᾶς λέγεται κοστάρι⁶ πολλά ἀκριβόν ἕως ἐδῶ, διότι ἐδῶ τό πέρνουμεν εὐθυνότερον. Ἐχθές τό πήραμεν τό μέγαν κοιλόν εἰς τὰ γρόσια 82 καί διὰ τοῦτο δέν συμφέρει. Λοιπόν σᾶς παρακαλῶ λάβετε τήν φροντίδαν διὰ νά μᾶς τό ἐμβάσετε μέ σίγουρον ἄνθρωπον, διότι ὅπου εἶναι τό ράμα φτενόν ἐκεῖ καί κόπτεται. [...].

4. ΔΒΚ, Λ/22378 Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή

Τὰ ὅσα τομάρια στέλνω τόν κύριον Δημήτρη εἰς ἀληζινίτζα γκελαδινά

Μὲ Καζανὰ 11 γρ. ὁμοίως 56.....	γρ. 384
Ἔτι 22 γρ. ὁμοίως 111.....	γρ. 638
Με Λιόλουν τριανταφύλλου 3 κομμάτια.....	γρ. 70
Σύνολον.....	γρ. 1092
Τὴν μητέραν του 4 φορές δάνεια.....	εἰς γρ. 250, εἰς γρ. 43, εἰς γρ. 11,20
Μαχμουντιέν ὅπου σὲ ἄφησα νὰ τὸν ἀλάξης.....	γρ. 40
τὸν παναγιότου Λιούφη διὰ λογαριασμόν σας.....	γρ. 60
Σύνολον.....	γρ. 404,20
Ἔλαβες ἀπὸ Σταμέντον διὰ λογαριασμόν μου.....	γρ. 200.

⁶ Κοστίζει.

Τὰ ἄνωθεν 604,20+1.092=1.696,20.

Τὰ ὅσα γρόσια με στέλνει ὁ Δημήτρης διὰ τομάρια γκελαδινὰ ἀπὸ Ληζινίτσα.

Ἀπὸ μίαν πόλιτσα με Κότζιαν Χατζημπούγιαν.....	γρ. 400
Ἀπὸ Καντάνην Λαδὰ.....	γρ. 250
Μὲ Κότιαν Πουπνάρα.....	γρ. 200
87 ἐπλέρουσαν διὰ λογαριασμόν μου.....	γρ. 250
Δία τὴν ὁμολογίαν.....	γρ. 1000
	+ γρ. 500
	Γρ. 1600

Αὐτὰ με ἔμπαζις διὰ τὴν ἀγορὰν τὸ πράγμα εἶναι εἰς τὸ χωρίον,
ἐγὼ δὲν ἐγνωρίζω τὰ ποσά.

Νικόλαος Μ. Κλή

5. ΔΒΚ, Λ/22412 Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή

1867 Ἰουλίου 27: Ἐδῶ σημειώνου τὸ εἰσόδημα συνάξω,
ἀπὸ τοὺς τζιφτζήδες [καλλιεργητές] τὸ ὄλον τοῦ δεσπότη μας
τοῦ κῆρ Δημήτρη Κουγιαμτζή.
Εἰς τὸν Τζότζην Τάσον τὸ ὄλον
Κόκκινον Κατράνιτσα Βρίζα Κριθάρι Βρώμη

1867 Ἰουλίου 31 ἀπὸ Κομάνα:
ἐδῶ σημειόνο τὰ ξερικὰ στέλνο εἰς τὴν Κοζάνην εἰς τὸν κῆρ Δημήτρη

10 φορτώματα με Κοκόλην Μπρούχαν (ἀγωγιάτη) καὶ με Νάνον Τραγατζήκα (ἀγωγιάτη)

Κατράνιτσα τὴν δευτέραν..... κοιλὰ 22

Κόκκινον..... κοιλὰ 14

Βρίζα..... κοιλὰ 0,4

Αὐγούστου 3: με Κοκόλην..... κοιλὰ 0,70 (70)

5 φορτώματα κατράνιτσα..... κοιλὰ 20

Πέμπτην Αὐγούστου 7:..... με μπρούχαν (ἀγωγιάτη) κιλὰ 0,36 (36)

9 φορτώματα κατράνιτσα τὴν Παρασκευὴν κοιλὰ 96

Αύγουστου 5: με Μπρούχαν 9 φορτώματα το σαβάτο.....	κοιλιά 0,6
Κόκινον.....	κοιλιά 0,6
Κατράνιτσα.....	κοιλιά 19
Κριθάρι το Σαββάτο.....	κοιλιά 13
	<hr/>
	Κοιλιά 134

Αύγουστου 7: την Δευτέραν Μπρούχαν 5 φορτώματα κριθάρι.....	25 κοιλιά
Αύγουστου 8: την Τρίτην με Μπρούχαν 5 φορτώματα κριθάρι.....	27 κοιλιά
Αύγουστου 9: την Τετάρτη με Μπρούχαν 5 φορτώματα κριθάρι.....	27 κοιλιά
	<hr/>
	213 κοιλιά

Αύγουστου 10: την Πέμπτην με Μπρούχαν 5 φορτώματα κριθάρι.....	κοιλιά 27
Αύγουστου 11: Παρασκευή 2 φορτώματα βρήζα.....	κοιλιά 0,08 (8)
κιλά Τουρκίας.....	22 κιλά της πόλης Κων/πόλη
12 φορτώματα κριθάρι.....	κοιλιά 16
	<hr/>
	κοιλιά 265

Έκαμα λάθος τὸ κριθάρι κοιλιά.....	0,08
	<hr/>
	κοιλιά 257

1867 Αύγουστου 11: Από Κόμανον Μήκαν Χαρίση Μπρέλα.
 Ἐδῶ σημειῶνω, τὰ ξερικά. Σύναξα ἀπὸ τοὺς τζιφτζήδες τὸ μερίδιόν μας:

Ἀπὸ Τζάτζην σιτάρι τὸ μερίδιον.....	κοιλιά 41
Ἀπὸ Γκάγκη σιτάρι τὸ μερίδιον.....	κοιλιά 29
Ἀπὸ Ντίναν σιτάρι τὸ μερίδιον.....	κοιλιά 44
	<hr/>
	κοιλιά 115

Εἰς τὸν Τζάτζην βρίζα τὸ μερίδιο.....	κοιλιά 4
Ἀπὸ Γκάγκη βρίζα τὸ μερίδιο.....	κοιλιά 2
Ἀπὸ Ντίναν βρίζα τὸ μερίδιο.....	κοιλιά 6
	<hr/>
	κοιλιά 12

Εἰς τὸ Τζάτζην κριθάρι τὸ μερίδιο.....	κοιλιά 45
Ἀπὸ Γκάγκη κριθάρι τὸ μερίδιο.....	κοιλιά 43
Ἀπὸ Ντίναν κριθάρι τὸ μερίδιο.....	κοιλιά 38
	<hr/>
	κοιλιά 127

Από τους Τζιφτζήδες σιτάρι.....	κοιλά 115
Από τρία ζευγάρια (γῆ) βρίζα.....	κοιλά 12
Από τρία ζευγάρια κριθάρι.....	κοιλά 127
	<hr/> κιλά 255

Τὸ παρὸν ἔδωσα τοὺς τζιφτζήδες καὶ Τζάτζων

Κόκκινο.....	κοιλά 7
Κατράνιτσα.....	κιλά 18
Βρήζα.....	κιλά 7
Κριθάρι.....	κιλά 20
Βρόμη.....	κιλά 3
	<hr/> κιλά 55

Εἰς τὸν Γκάγκην

Κόκκινο.....	κοιλά 7
Κατράνιτσα.....	κοιλά 18
Βρήζα.....	κοιλά 0,7
Κριθάρι.....	κοιλά 20
Βρόμη.....	κοιλά 4
	<hr/> κοιλά 56

Εἰς τὸν Ντίναν

Κόκκινο.....	κοιλά 8
Κατράνιτσα.....	κοιλά 17
Βρίζα.....	κοιλά 0,8
Κριθάρι.....	κοιλά 24
Βρόμη.....	κοιλά 4
	<hr/> κοιλά 61

6. ΔΒΚ, Λ/22418 Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή

Πίνακας καταγραφής της δεκάτης του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή από την αγροτική παραγωγή

Νακτιές					
Τζιότζιον ιμπλάκιον:					
Είς μελίσσια	Είς φασούλια	Είς χορτάρι	Είς κρομμύδια		
γρ. 48	γρ. 55	γρ. 91	γρ. 8		
Άθανάσιος και Μήτας Ίμπλάκιον:					
Είς χορτάρι: 1 ½					
Τόπος Μάτζιον ιμπλάκι:					
Είς μελίσσια	Είς φασούλια	Είς χορτάρι	Είς κρομμύδια		
γρ. 15	γρ. 10	γρ. 2	γρ. 8		
Καταγραφή τής δεκατιᾶς τοῦ Σιταριοῦ Τζιότζιος ιμπλάκιον:					
κόκκινον	κατράνιτζα	ντεβέ ντήση	βρίτζα	κριθάρι	βρώμη
γρ. 66 ½	γρ. 65	γρ. 110	γρ. 58 ½	γρ. 223	γρ. 10 ½
Τόπος ιμπλάκιον:					
κόκκινον	κατράνιτζα	ντεβέ ντήση	βρίτζα	κριθάρι	βρώμη
γρ. 0	γρ. 11 ½	γρ. 126	γρ. 48	γρ. 178 ½	γρ. 3
Τόπος Δικό του:					
ντεβέ ντήση			βρίτζα		
γρ. 7			γρ. 7 ½		
Τζιότζιον Δικό του:					
κόκκινον	κατράνιτζα	ντεβέ ντήση	βρίτζα	κριθάρι	βρώμη
γρ. 15 ½	γρ. 37 ½	γρ. 48 ½	γρ. 8	γρ. 98 1/5	γρ. 0
Άθανάσιον ιμπλάκιον:					
κόκκινον	κατράνιτζα	ντεβέ ντήση	βρίτζα	κριθάρι	βρώμη
γρ. 0	γρ. 126	γρ. 0	γρ. 46	γρ. 209	γρ. 10
Κόλη Μήτα ιμπλάκι:					
κόκκινον	κατράνιτζα	ντεβέ ντήση	βρίτζα	κριθάρι	βρώμη
γρ. 0	γρ. 103 ½	γρ. 0	γρ. 46 ½	γρ. 179 ½	γρ. 45

7. ΔΒΚ, Λ/22404 και Λ/22423 Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή

Κοζάνη τῆ 29 Ὀκτωβρίου 1864
Χρέωσις 864 κυρίου Δημητρίου Χ Καραγιάννου Βδελιώτου

<i>Εἰς τὸ ὁμόλογον λῆγον τὴν 29 Ἰουνίου 1862.....</i>	<i>γρ. 4.250,00</i>
<i>Τόκον μέχρι 29 Σεπτεμβρίου 1864.....</i>	<i>γρ. 1.190,00</i>
<i>Ἀπὸ μετρηθέντα 1862 Σεπτεμβρίου 10.....</i>	<i>γρ. 1.470,00</i>
<i>Ἀπὸ τόκον μέχρι καὶ σήμερον.....</i>	<i>γρ. 376,32</i>
<i>Ἀπὸ μετρηθέντα τῆ Ὀκτωβρίου 15 1862.....</i>	<i>γρ. 1.100,00</i>
<i>Ἀπὸ τόκον αὐτῶν μέχρι σήμερον.....</i>	<i>γρ. 269,34</i>
<i>Ἀπὸ ὅσα δι' ἐξίσωσιν πιστοῦνται.....</i>	<i>γρ. 2.223,14</i>
<i>Εἰς σάλδος (τοκισμὸ) ἀπὸ τῆ 29 Ὀκτωβρίου 1864.....</i>	<i>γρ. 2.223,14</i>
<i>Δημήτριος Κ. Κοεμτζῆς</i>	<i>γρ. 5.450,00</i>

<i>Ἀπὸ Συνάγματα ὁμολογιῶν γρ. 26.198.....</i>	<i>Ἐδανήθησαν ἀπὸ Λιόλιου Καζμί γρ. 1.710</i>
<i>Ἀπὸ Συνάγματα ἄνευφ ὁμολογιῶν γρ. 2.093,18.....</i>	<i>ἀπὸ Γιώργου Ν. Στόϊκον γρ. 2.400</i>
	<i>4.110,0</i>

Ἀπὸ κριτήριον με ἀξία 4.965,9

Σύνολο ποσῶν 8.206,10

Ἀπὸ Θεόδωρον Γεωργίου

<i>Ἰανουάριος 17^η (1)861.....</i>	<i>400 γρ.</i>
<i>Ἰανουάριος 22^η (1)861.....</i>	<i>900 γρ.</i>
<i>Φεβρουάριος 24^η (1)862.....</i>	<i>600 γρ.</i>
<i>Μάρτιος 7^η (1)862.....</i>	<i>3.124 γρ.</i>
<i>Μάρτιος 20^η (1)862.....</i>	<i>600 γρ.</i>
<i>Μάρτιος 28^η (1)862.....</i>	<i>400 γρ.</i>
<i>Ἰουνίου 3^η (1)862.....</i>	<i>300 γρ.</i>
<i>Υπόλοιπον.....</i>	<i>85.488,10</i>
	<i>198,27</i>
	<i>85.626,37</i>
	<i>3.324</i>
	<i>88.950,37</i>

8. ΔΒΚ, Λ/22358 Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή

Τῇ συνενέσει τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ τῶν ἐντιμωτάτων κληρικῶν καὶ λοιπῶν χρησίμων προκρίτων τῆς πολιτείας ταύτης, ὁ Δημήτριος Καραμπόζιογλου ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, πωλεῖ πρὸς τὸν κύριον Δημήτριον Κ. Κοεμτζή, τὸ ἀμπέλι τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, συνιστάμενον εἰς 1,5 περίπου στρέμματα καὶ γειτνιαζόμενον ἐκ μὲ τὸ πρῶτον καὶ δευτέρου μέρους μὲ τὰ χωράφια τοῦ Νικόλα Καμέτζιου, ἐκ τοῦ ἑτέρου μὲ τὸ τοῦ Χαρίση Μπρέλα ἀμπέλι καὶ ἐκ τοῦ τετάρτου μὲ τὸ τοῦ ἰδίου ἀγοραστοῦ, ὅλον ὁμοῦ ὡς ἐμπεριέχεται διὰ γρόσια τριακόσια, ἤτοι ἀριθμὸν 300 ὅπερ καὶ λαβὼν παρ' αὐτοῦ ἐξόφλησιν καὶ μένει τοῦ λοιποῦ τὸ διαληφθὲν ἀμπέλι κτῆμα ἀναφαίρετον καὶ ἀναπόσπαστον τοῦ διαληφθέντος κυρίου Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, μηδενὸς ἀνθισταμένου ὡς τελείας καὶ καθολικῆς οἰκουμένης πωλήσεως, δεσποζόμενον καὶ οἰκονομούμενον τόσον παρ' αὐτοῦ, ὅσον καὶ παρὰ τῶν αὐτοῦ διαδόχων εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, καθὼς καὶ τὸ χοιζέτι τῆς βασιλικῆς κρίσεως διαλαμβάνει.

Εἰς τὴν περὶ τούτου κοινήν, ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεῶς αὐλῆς πωλητήριον γράμμα, ἐπιβεβαιωμένον τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιβεβαίωσει, ὑπογεγραμμένον καὶ τῇ ἰδιοχείρῳ ὑπογραφῇ τοῦ ἐπιτρόπου καὶ κατασφαλισμένον ταῖς ἀξιοπίστοις μαρτυρίαις τῶν ὑποφαινόμενων καὶ δίδονται τῷ διληφθέντι κυρίῳ Δημητρίῳ Κ. Κοεμτζή πρὸς διηνεκὴ αὐτοῦ ἀσφάλειαν ἵνα ἔχη καὶ τὸ κύρος καὶ τὴν ἰσχὺν τῷ παντὶ καιρῷ καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν.

1835 Σεπτεμβρίου 7, Κοζάνη,

Ἐγὼ ὁ Δημήτριος Καραμπόζιογλου ἐπίτροπος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου
δὲν ἠξέυροντας νὰ γράψω διὰ χειρὸς τοῦ ἐφημερίου μου παπαῶ βεβαιῶ
Ὁ σακελλάριος Μάρκος ἱερεὺς μάρτυς
Ὁ πρωτόπαπας Νικόλας μάρτυς
Ὁ νομοφύλαξ Νικόλαος ἱερεὺς μάρτυς
Ὁ Γεώργιος Μανουήλ μάρτυς
Ὁ ρήτωρ Γεώργιος μάρτυς
Ὁ σκευοφύλαξ Δημήτριος μάρτυς
Ὁ πρῶτος Θεοῦ Νικόλαος μάρτυς
Ὁ διοικητὴς Θεόδωρος μάρτυς
Ὁ Ὀνενοῦς ἐφέντζη βεκήλης [αντιπρόσωπος] μαρτυρεῖ.

9. ΔΒΚ, Λ/22359 Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή

Ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος συνοδικῶς διατελούσης ἐν τῇ καθ' ἑαυτὴν ἀγιωτάτην ἐπισκοπὴν Κοζάνης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐντιμωτάτων κληρικῶν καὶ λοιπῶν χρησμῶν προκρίτων τῆς πολιτείας ταύτης παρέστη αὐτοπροσώπως ὁ Στέργιος Κοεμτζῆς καὶ ἰδίους χεῖλεσιν ὡμολόγησεν ὅτι οἰκειοθελῶς καὶ ἀπαραβιάστως ἐπώλησε πρὸς τὸν κύριον Δημήτριον Κ. Κοεμτζῆ τὸ εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον κείμενον χωράφιόν του συνιστάμενον εἰς 1,5 περίπου στρέμματα καὶ γειτνιαζόμενον ἐκ μὲν τοῦ ἐνὸς μέρους μετὰ τὸ ἀμπέλι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου μέρους μετὰ τὰ χωράφια Μανώλη Ζάνθους καὶ ἐκ τοῦ τετάρτου μετὰ τὸ τοῦ Νικόλα Καμέτζιου, ὅλον ὁμοῦ ὡς ἐμπεριέχεται διὰ γρόσια τριακόσια πενήντα, ἥτοι ἀριθμὸν 350. Ὅπερ καὶ λαβὼν παρ' αὐτοῦ ἐξώφλησε καὶ μετὰ τοῦ λοιποῦ τὸ ληφθὲν ἀμπέλι κτῆμα ἀναφαίρετον καὶ ἀδιάσπαστον τοῦ διαληφθέντος κυρίου Δημητρίου Κ. Κοεμτζῆ, δεσποζόμενον καὶ οἰκονομούμενον ἀδιακλύτως καὶ ἀπολύτως τόσον παρ' αὐτοῦ, ὅσον καὶ παρὰ τῶν αὐτοῦ διαδόχων εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, καθὼς καὶ τὸ χοτζέτι τῆς βασιλικῆς κρίσεως διαλαμβάνει.

Εἰς τὴν περὶ τούτου κοινὴν ἔνδειξιν, ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς Αὐλῆς πωλητήριον Γράμμα, ὑπογεγραμμένον τῇ ἰδιοχείρῳ αὐτοῦ ὑπογραφῇ ἐπιβεβαιωμένον τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιβεβαιώσει καὶ ἀσφαλισμένον ταῖς ἀξιοπίστοις μαρτυρίαις τῶν ὑποφαινομένων καὶ δίδονται τῷ διαληφθέντι κυρίῳ Δημητρίῳ Κ. Κοεμτζῆ, πρὸς διηνεκὴ ἀσφάλειαν καὶ παντοτινὴν ἡσυχίαν καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν.

1835 Σεπτεμβρίου 7 Κοζάνη,

Ὁ σακελλάριος Μάρκος ἱερεὺς μάρτυς
Ὁ πρωτόπαπας Νικόλαος μάρτυς
Ὁ νομοφύλαξ Νικόλαος ἱερεὺς μάρτυς
Ὁ ρήτωρ Γεώργιος μάρτυς
Ὁ πρῶτος Θεοῦ Νικόλαος μάρτυς
Ὁ διοικητὴς Θεόδωρος Κωνσταντίνου μάρτυς
Ὁ Ὀνενοὺς ἐφέτζη βεκίλης μάρτυς.

10. ΔΒΚ, Λ/22357 Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή

Ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ τῶν ὑποφαινομένων ἀξιοπίστων μαρτύρων, παραστάντες αὐτοπροσώπως οἱ δύο ἀδελφοὶ Νικόλαος καὶ Γεώργιος Ζαδέ, ὁ δεύτερος τόσον ἐκ μέρους του, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τοῦ τρίτου ἀδελφοῦ τῶν Ἰωάννου Ζαδέ, εὕρισκομένου εἰς Βελιγράδι καὶ ἀποφασίσας εἰς θέλησιν καὶ πληρεξούσιον ἐπίτροπόν του, τὸν Γεώργιον Ζαδέ, διὰ γράμματος τοῦ παρρησιασθέντος καὶ πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τοὺς ὑποφαινομένους ἀξιοπίστους μάρτυρας, ὠμολόγησαν ὁμοφώνως ὅτι οἰκειοθελῶς καὶ ἀπαραβιάστως ἐπώλησαν σήμερον πρὸς τὸν κύριον Δημήτριον Κ. Κοεμτζή, τὸ εἰς τὸν στενόδρομον κείμενον χωράφιον τῶν γειτνιαζόμενων ἐκ μὲν τοῦ ἐνὸς μέρους μὲ τὸ τοῦ ἰδίου ἀγοραστοῦ, ἐκ τοῦ δευτέρου μὲ τὸ τοῦ Γεωργαντζιᾶ Χαλκέπη, ἐκ τοῦ τρίτου μὲ τὸ τῶν Πεσλάδων καὶ ἐκ τοῦ τετάρτου μὲ τὸ τοῦ Γεωργίου Κ. Κοεμτζή, συνισταμένον δὲ εἰς στρέμματα 3 πρὸς 200 γρόσια τὸ στρέμμα, ὅλον δ' ὁμοῦ ὡς ἐμπεριέχεται διὰ γρόσια ἑξακόσια, ἧτοι ἀριθμὸς 600. Ὅπερ καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ ἐξωφλήσαντα τὰ πάντα.

Κατὰ τὴν αὐτὴν κοινὴν ἔκθεσιν γράφοντες ἀποφαινόμεθα καὶ διαβεβαιούμεν, ὅτι ὑπάρχει τὸ εἰρημένον χωράφιον εἰς τὸ ἐξῆς κτῆμα ἀναφαίρετον καὶ ἀναπόσπαστον καὶ οἰκονομούμενον παρὰ τοῦ κυρίου Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, ἀδιακλύτως καὶ ἀπολύτως καθὰ καὶ τὸ χοτζέτι τῆς βασιλικῆς κρίσεως διαλαμβάνει. Καὶ εἰς τὴν περὶ τούτων ἔνδειξιν ἐγένετο τὸ παρὸν ἡμέτερον ἀυλικὸν γράμμα, ὑπογεγραμμένον τῇ ἰδιοχείρῳ αὐτῶν ὑπογραφῇ, ἐπιβεβαιωμένων τῇ ἡμετέρῃ ἐπιβεβαιώσει καὶ κατεσφαλισμένον ταῖς ἀξιοπίστοις μαρτυρίαις τῶν ὑποφαινομένων καὶ δίδονται τῷ διαλεφθέντι κυρίῳ Δημήτριῳ Κ. Κοεμτζῇ πρὸς διηνεκὴ αὐτοῦ ἀσφάλειαν καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν.

1835 Ὀκτωβρίου 12 Κοζάνη,

Νικόλαος Ζαδές βεβαιοῖ

Διὰ ἐπιτροπείας Ἰωάννου Ζαδέ, Γεώργιος Ζαδές βεβαιοῖ

Γεώργιος Ζαδές βεβαιοῖ,

Ὁ σακελλάριος Μάρκος ἱερεὺς μάρτυς

Ὁ πρωτόπαπας Νικόλαος μάρτυς

Ὁ νομοφύλαξ Νικόλαος ἱερεὺς μάρτυς

Ὁ Γεώργιος Μανουήλ μάρτυς

Ὁ σκευοφύλαξ Δημήτριος

Ὁ Ονωνός ἐφετζή βεκίλης μαρτυρῶ

Ὁ διοικητὴς Θεόδωρος μάρτυς

Ἡ θυγατέρα Δημήτρη μάρτυρας

11. ΔΒΚ, Λ/22360 Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή

Κοζάνη 15 Σεπτεμβρίου 1839

Διὰ τοῦ παρόντος μου ἐνυπογράφου καὶ ἐμμαρτύρου γράμματος, φανερώνω, ἐγὼ ὁ ὑπογεγραμμένος ὅτι οἰκεία μου πίστει καὶ θελήσει, ἐπώλησα σήμερον πρὸς τὸν κύριον Δημήτριον Κωνσταντίνου Κοεμτζῆ τὸ εἰς τὴν Καινούργιαν Σκίρκαν εὕρισκόμενον χωράφιόν μου περίπου πρὸς 5 στρέμματα ὡς γειτονευόμενον, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος μὲ τὸ ἀμπέλι τοῦ Κώτα Δουζίνα, μὲ τὸ ἄλλον μέρος μὲ τὸ τοῦ Κώτα Ἀλήμπανη, ὡς μὲ τὸ ἀμπέλι τοῦ Γεώργη Διόνη (;). Ὅλον αὐτὸ ἐμπεριέχεται, τὸ ἐπούλησα διὰ γρ. 130, ἑκατὸν τριάντα, τὰ ὁποῖα τὰ ἔλαβα, παρ' αὐτοῦ σῶα. Εἰς τὸ ἐξῆς ὑπάρχει λόγῳ τοῦ κυρίου Δημήτρη Κωνσταντίνου Κοεμτζῆ, διεκδικούμενον παρ' αὐτοῦ καὶ παρὰ τῶν κληρονόμων, καθὼς εἰς τὸ ταπὶ τῆς Ἱερᾶς κρίσεως διαλαμβάνει.

Ἐγὼ ὁ Γιώργης Κομπόλιτης μὴν ἠξέυροντας νὰ γράψω
διὰ χειρὸς τοῦ Ναούμη Κουτζιούκη βεβαιῶνω
Ναούμης Κουτζιούκης, μάρτυς
Ἰωάννης Χ. Ντάλα, μάρτυς

12. ΔΒΚ, Λ/22365 Αρχείο Δ. Κ. Κοεμτζή

Συνοψοσχετικὸν διαιτησίας

δι' οὗ γίνεται δῆλον ὅτι μεταξὺ ἡμῶν τῶν ὑποφαινόμενων, Δ. Κοεμτζῆ ἐμπόρου, κατοίκου Κοζάνης, καὶ τῶν ἀδελφῶν Κεχρημέμπεη καὶ Ἀλήμπεη Μολούση κτηματιῶν κατοίκων Βισάνσκο, ἐναγόντων τοῦ Δ. Κοεμτζῆ, ἔλαβον χώρα αὐτοθελήτως αἱ ἀκόλουθα συμφωνία.

Ἐπιθυμοῦντες νὰ δώσωσι τέλος εἰς τὰς ἀναμεταξὺ των διαφορᾶς προερχομένας ἀπὸ ἐν δάνειον τριῶν ὁμολογιῶν ἐκ λίρας Τουρκίας 1.666, τὰς ὁποίας ὁμολογίας τῇ 10 Μαΐου 1867 ἐτζηρραρήσθησαν ἐπ' ὀνόματι κυρίου Ἰ. Μπήτζιου κατοίκου Θεσσαλονίκης. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μπέηδες λέγουν καὶ διισχυρίζονται ὅτι ὁ Δ. Κοεμτζῆς τοὺς ἐπῆρεν περισσότερον τόκον τοῦ 12%, ἐδιώρισαν διαιτητὰς των ὁ μὲν Δ. Κοεμτζῆς τοὺς κυρίους Μπήτζιον καὶ Λεάνδρον, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Κεχρημέμπεης καὶ Ἀλήμπεης τὸν Ζαντεντήν μπέην καὶ Γούσιαν, οἵτινες παρεδέχθησαν καὶ εἰς τοὺς ὁποίους παραχωροῦν πλήρη πληρεξουσιότητα διὰ νὰ ἀποφασίσωσι εἰς τὰς διαφορᾶς των προερχομένας ἀπὸ τόκους, τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖ ὁ Δ. Κοεμτζῆς παρὰ τῶν εἰρημένων μπέηδων ἀπὸ τὸ πρὸς αὐτὸν χρέος των, αὐτοὶ δὲ οἱ μπέηδες ἀντιτείνουν λέγοντας ὅτι οἱ εἰρημένοι τόκοι ὑπερβαίνουν τὸν παρὰ τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως προσδιορισμένον τόκον 12% καὶ ζητοῦν τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐπὶ πλέον τόκου.

Πρὸς τούτοις ὑποχρεοῦνται οἱ ὑποφαινόμενοι νὰ ἐγχειρήσωσι κάθε ἔγγραφον λογαριασμοὺς καὶ λοιπὰ εἰς τοὺς εἰρημένους διαιτητὰς, ἅτινα θὰ χρησιμεύσωσι διὰ νὰ θεωρήσωσι τοὺς λογαριασμοὺς καὶ νὰ ἐκδώσωσι δικαίαν καὶ ἀνέκλητον ἀπόφασιν

ἀνεξαιρέτως τῶν δικαστικῶν διατυπώσεων καὶ κατὰ συνείδησιν καὶ συμβιβαστικῶς εἰς διάστημα 31 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς σήμερον.

Ὑπόσχονται καὶ ὑποχρεώνονται δὲ οἱ εἰρημένοι μπέηδες, καθὼς καὶ ὁ Δ. Κοεμτζῆς νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἀπόφασιν τῶν διαιτητῶν καὶ νὰ ἐκτελέσωσιν αὐτὴν ἐντελῶς χωρὶς καμμίαν παρατήρησιν, οὔτε ἀφαίρεσιν.

Ἐν περιπτώσει δὲ διαφωνίας ἀναμεταξὺ τῶν διαιτητῶν, νὰ ἐκλέγεται παρὰ τῶν εἰρημένων διαιτητῶν, ὡς πέμπτος, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ μέρη παραχωροῦν τὴν αὐτὴν πληρεξουσιότητα καὶ ὑπόσχεσιν νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἀπόφασίν των, ἄνευ λόγου καὶ προφάσεως.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν 29 Ἀπριλλίου 1868.

13. ΔΒΚ, Λ/22366 Ἀρχεῖο Δ. Κ. Κοεμτζή

Οἱ ὑποφαινόμενοι *Κεχρημαίμπεης* καὶ *Ἀλήμπεης Μολούσης* κτηματῖαι ὑπήκοοι *Βισάνσκου* χρεώπιστοι ἀφενὸς καὶ *Δημήτριος Κοεμτζῆς*, ὑπήκοος Ὀθωμανός, ἔμπορος, κάτοικος *Κοζάνης* ἀφ' ἑτέρου ἔχοντες μεταξὺ μας διαφορὰν προερχομένην ἀπὸ τρία γραμμᾶτια τῆς ὑπογραφῆς τῶν πρώτων εἰς διαταγὴν τοῦ τελευταίου ἐκ λιρῶν ὀθωμανικῶν 1.666.

Περιορθοῦντες εἰς τὴν κατοχὴν καὶ κυριότητα τοῦ κυρίου *Ἰωάννου Μπέτζιου* διὰ τακτικὴν ὀπισθογραφίσεως, ἥτις διαφορὰ συνίσταται μόνον εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τόκου πληρωθέντος ὑπὸ τῶν πρώτων εἰς τὸν δεῦτερον Δ. Κοεμτζῆν, περιπλέον τοῦ κανονισθέντος διὰ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος Χ (ὁ τόκος αὐτὸς εἶναι πρὶν τῆς ἐκπτώσεως τῶν τριῶν ὁμολογιῶν) καθόρισαν διὰ τῶν γραμμάτων ὅτι εἶναι ὑπόχρεοι οἱ δύο πρώτοι εἰς τὸν τελευταῖον κομιστὴν πρὸς λύσιν φιλικὴν καὶ ταχεῖαν τῆς προκειμένης περὶ τόκου διαφορᾶς ἐκ συμφώνου οἰκειοθελῶς ἀμοτέρῶν τῶν διαφορομένων μερῶν, ὑποβάλλοντες ὡς διαιτητὰς καὶ διορίζουσι οἱ μὲν *Κεχρημέμπεης* καὶ *Ἀλήμπεης* τὸν *Σατεντίμπεην* καὶ *Γούσιαν*, ὁ δὲ Δ. Κοεμτζῆς τοὺς κυρίους *Ἰωάννην Μπέτζιον* καὶ *Γεωργίου Λεάνδρου Καρμαέρην* (;) τοὺς ὁποίους δὲν ἔχουν δικαίωμα τὰ συμβαλλόμενα μέρη νὰ ἐξαιρέσωσι, δὲν στεροῦν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ ἔγγραφα καὶ τοὺς λογαριασμοὺς τῶν διαφορομένων ν'ν, ἀκούσωσι τὰς προφορικᾶς αὐτῶν ἢ ἐγγράφους ἀναπτύξεις καὶ ἀποφασίσωσιν [...] τῶν διαταγῶν [...] κατὰ συνείδησιν, συμβιβαστικῶς ἐντὸς τριάκοντα καὶ μιᾶς ἡμέρας ἀπὸ σήμερον. Ὑπόσχονται δὲ οἱ συμβαλλόμενοι διὰ τοῦ παρόντος συνταχθέντος ἐγγράφου νὰ δεχθῶσι πάσαν ἀπόφασιν τῶν διαιτητῶν χωρὶς νὰ ἔχουσι δικαίωμα νὰ ἐκκαλέσωσιν αὐτοὺς εἰς τὰ δικαστήρια πρὸς ἀναθεώρησιν [...]

Ἐν περιπτώσει διαφωνίας τῶν διαιτητῶν πρὸς σχηματισμὸν τῆς πλειοψηφίας διορίζομεν ἀπὸ τοῦδε ἐπιδιαιτητὴν τὸν κύριον [λείπει τὸ ὄνομα], ὅστις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δεχθῆ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν διαιτητῶν ἀπόφασιν ἐντὸς πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐγχειρίσεως εἰς αὐτόν.

Υποσχόμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐπίσης τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἐπιδιαιτητοῦ. Πρὸς βεβαίωσιν ὅθεν ἐγένετο τὸ παρὸν εἰς διπλοῦν ὑπογραφόμενον παρ' ἡμῶν διὰ τὰ τέλη τοῦ δικαστηρίου νὰ ἔχει κύρος ὡς ἐπίσημον ἔγγραφον.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν 28 Ἀπριλίου 1869.

14. ΔΒΚ, Λ/21919 Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή

Ἐπιστολὴ τοῦ Δ. Κοεμτζή πρὸς τὸν Κ. Δ. Τακιατζή

Θεσσαλονίκη τῆ 20: Αὐγούστου 1873,

Φίλτατε μοὶ Κώτζιου!

Ἀπαντῶ εἰς τὴν γραφὴν τοῦ 18 τρέχοντος. Ἐχάρηκα τῆς υἰείας σας καὶ ἐγὼ υἰγιαίνω. Τὰ περικλείστα ἐγκείμενα τοῦ Χατζῆ Πέτρου ἔδωκα τὸ γράμμα τοῦ Κυρίδη ὅς αὔριον θὰ τὸ στείλῃ.

Ὅσα γράμματα ἔστειλες ὁ Κυρίδης ὅλα τὰ ἔλαβε καὶ τὰ ἔστειλεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δὲν εἶχεν ἀπάντησιν, ἐνῶ ἔχει τὸν υἱὸν του ἐκεῖ. Ταύτην τὴν στιγμὴν ὥρα δεκάτῃ μ.μ ἐπέστρεψα ἀπὸ τὸ ἐμποροδικεῖον εἰς τὸ ὁποῖον παρρησιάσθημεν καὶ ἀφοῦ εἴπαμεν ἀρκετὰ τελευταίως μὲ εἶπεν ὁ Πρόεδρος νὰ παρρησιάσω αὔριον τὸ καταστοιχὸν μου, διὰ νὰ ἴδοῦν τὰς δύο παρτίδας, διότι ἐγὼ ἔχω εἰς τὴν μίαν παρτίδαν λίρες 244 καὶ τὸ ἐμποροδικεῖον τῶν Βιτωλίων ἔχει εἰς τὸ ἱλιάμι γρόσια 16.600 καὶ ἡ ἄλλη ἡ παρτίδα εἶναι ἀπὸ 229 μὴντζηκα καὶ ἐκεῖ τὰ ἀπερνοῦν γρόσια 8.100. Καὶ ἅμα ἴδοῦν αὐτά, ἀμέσως θὰ προστάξει νὰ γίνῃ τὸ ἱλιάμι. Ἐλυπήθης διότι ἀκόμη δὲν ἐτελείωσεν ἡ ὑπόθεσίς μου, δὲν ρωτᾷς ἐμένα ὡς πόσον στεναχωροῦμαι καὶ ὁ μισὸς δὲν ἔμεινα ἀπὸ τὴν στεναχωρίαν μου καὶ ἀπὸ τῆς ζέστης, ἃς ἔχει ὅμως δόξαν ὁ Θεὸς ὅπου ἔβρεξεν χθὲς καὶ προχθὲς καὶ ἄλλαζεν ἡ ἀτμόσφαιρα καὶ ἔχομεν καλλὸν καιρὸν. Τὰ γραφόμενά σου ἔγνων.

Ἐλπίζω τὴν ἄλλην στράταν νὰ ἔλθω μὲ τὸν Μήκαν, ἀλλὰ μυστικά, καὶ ἂν τυχὸν ἴδοῦν τὰ παιδιά μας τὸ γράμμα μου, νὰ τὰ εἰπῆτε νὰ τὸ φυλάξουν μυστικά. Τὴν Σάννα μου ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς, καθὼς καὶ τὰ παιδιάμας Δημήτριον καὶ Γιάννη (:) [...] Κουκουλιὸν καὶ Ματιῶ. Τὸν Ξιονθίδην (:) ἀσπάζομαι, ἔλαβα τὸ γράμμα του καὶ εὐχαριστήθηκα εἰς ὅσα μὲ γράφει.

Ἴδου σὲ ἐσωκλείω καὶ γράμμα καὶ λογαριασμὸν τοῦ Κωνταρῆ (:) καὶ Σ(...). Τὸ γράμμα τοῦ Ράλλη θὰ τὸ στείλω τὴν ἐρχομένην Τετάρτην ὁμοῦ μὲ τὸν γροῦππον. Ταῦτα καὶ μένω.

Ὁ ἀδερφός σου,
Δημήτριος Κ. Κοεμτζής

15. ΔΒΚ, Λ/22396 Αρχείο Δ.Κ. Κοεμτζή

Ο Κύριος Κώτζος Τακιατζής υπόλοιπον από λογαριασμού 1860 Μαρτίου 23 γρ.

1860 14 ^η Απριλίου: Μαντάνι ράματα λοτρά.....	9 γρ.
3 ράματα ρούχο Λονδίνου 56.....	21 γρ.
4 ^η Μαΐου: 4,25 δρ μαντάνι..... ο Θανάσης 1=	4,10 γρ.
14 ^η Ιουνίου: 12έχ έλου(τομάρι)..... ο Θανάσης 2=	24 γρ.
22 ^η Αυγούστου: 3 μανδύλια μεταξωτά.....	8,10 γρ.
18 ^η Οκτωβρίου: 2 λεμοδέτες κατιφές.....	22 γρ.
24 ^η Νοεμβρίου: 5 μανδύλια μεταξωτά.....	22,20 γρ.
Μεντάνι μεταξωτό ο Θανάσης.....	1,30 γρ.
6 ^η Δεκεμβρίου: 11 τεμάχια.....	23 γρ.
4 τεμάχια χασεν.....	9 γρ.
43/8 καρτόνι λυνώ.....	7 γρ.
2 τεμάχια πουμαρέν άλικον.....	5,20 γρ.
1861: 6 τεμάχια πουμαρέν μετάξιον.....	9 γρ.
31 ^η Ιανουαρίου: σερίτη βαμβακερό(5 τεμάχια).....	1 γρ.
1 μανδύλι μεταξωτό με κρόσια.....	36 γρ.
3 ^η Ιουνίου: 3 2/8 ρούχο εντόπιον δια του Καρατζέτζου.....	130 γρ.

Υπόλοιπον σήμεραν τη 10 Οκτωβρίου 1861, 504,15 γρ.

Ο λογαριασμός της ζάχαρης:

80 οκάδες ζάχαριν προς 9,20 γρ.....	760 γρ.
5 λίρες έλαβα προς 170 γρ.....	850 γρ.
Τα 90 γρ. ανεβασμένα φέρουνεις.....	90 γρ.
Κατεβασμένα ανά 55%.....	57 γρ.

Έξοδα:

Εις το φόρτωμα κυράν	65 γρ.
Χαμάλιν και λοιπά δερβάνη	7,20 γρ.
	<hr/>
	72,20 γρ

Τη 15^η Οκτωβρίου 1861

Δάνια ο Κομόλη.....	40 γρ.
1 ½ τεμάχιο μερικάνικον ο Θανάσης.....	2,10 γρ.
1 λεμοδέτη μάλινο.....	3 γρ.

21815

Κων/νο Δ. Τακιαζή
 Κοζάνη 12. Νοεμβρίου 1841.

Διάβημι εγγρηγορσαι σας σοζιμα 400: οδου 95 δαδ
 αδηνοιμτφσαι αηρωαειαι σας εδωσα, θαβα φ
 συναλλαγματικας 4000 - θα'χουσα δα'ροσα της σοζι
 φ θα'βα'ρα δα'φει - συναλλαγματικας και περιστατικας
 95 τοι'χερ 95 δωδης σας μοι συναλλαγματικας 95
 θαμ'αφορα 95 675: εξακοσιω εβδομηκοσιω δα'σιτα
 εδοσοι παρ'μοι ε'περω δ'αδ'ρες 95 το'υδαιμας
 φ'τρε'σον, ο'τα πα'σαι κ'βα'σω: τα'εγγ'σωιδα ρο'η
 θα δα' ε'βαρ'α'σι τα'ει σοζιμα 400: ρο'σα.
 η' η'ρη'ταξ' (θαμ' Λακοβα')

Επιστολή του Δημητρίου Λακοβά προς τον Κων/νο Δ. Τακιαζή που αναφέρεται σε μια συναλλαγματική (πόλιτζα) ποσού 4.000 γροσίων (Κοζάνη, 12 Νοεμβρίου 1841)

21884

Επιστολή Γεωργίου Νεράτζη προς τον Κων/νο Δ. Τακιατζή, ο οποίος
κατοικεί στην Καστοριά.

Καστοριά 19. Οκτωβρίου 1854:

Ευχαριστώ πάρα πολύ για τα χρήματα που μου έστειλες, και που με βοήθησαν να αγοράσω
το βιβλίο που σου είχα ζητήσει. Θα σου γράψω σύντομα για τα αποτελέσματα των
παρατηρήσεων που έκανα. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα
παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει.
Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει. Θα σου γράψω
και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα
που σου είχα παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα
παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει.

Ο φίλος σου

Γεωργίου Νεράτζη

Κων/νος Δ. Τακιατζής

Ευχαριστώ πάρα πολύ για τα χρήματα που μου έστειλες, και που με βοήθησαν να αγοράσω
το βιβλίο που σου είχα ζητήσει. Θα σου γράψω σύντομα για τα αποτελέσματα των
παρατηρήσεων που έκανα. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα
παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει.
Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει. Θα σου γράψω
και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα
που σου είχα παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα
παραγγείλει. Θα σου γράψω και για τα άλλα που σου είχα παραγγείλει.

Επιστολή του Γεωργίου Νεράτζη προς τον Κων/νο Δ. Τακιατζή, που δείχνει την εμπορική δραστηριότητα του Κ. Δ. Τακιατζή στην Καστοριά (Καστοριά, 19 Οκτωβρίου 1854)

24819

Περικλοΐδαρχοί Βάδουρα κέρμε Κωκή Δ. Τακιατζή
Ες Κολαίην.

Χαλκίδα 24. Μαΐου 1847.

Μέγιστον κέρμεν τῆς γούσας (καὶ ὅσοιόν ἔχει
εὐκρίτως καὶ ἀσφαλείου ἔδω μετὰ αἰσθητικῶν)
ἔλαβον τοὺς ἀγαθὰς καὶ φράμασας, ἐν τούτῳ ὅσῳ
ἐπὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον τὰς ἀμαρτίας αἰσθητικῶν
ἔλαβον, κατὰ τὴν ἰατρικὴν ὡσαύτως καὶ ἰδίῳ ὄντι
προσοφικῶς ἐσπυροφίδην, ὅτις μετὰ δέμερον
ἐλαστικῶν ἔδω ἀνεκέρσαι δὲ καὶ ἀδύνατον
ἔσθ' ἐν ἡσυχίᾳ θάμνον μετὰ τὸν 26. ἰατρικῶν
καὶ δὲ αἰσθητικῶν ἀνεκέρσαι δὲ καὶ ἀδύνατον
ἐλαστικῶν κατὰ τὴν ἰατρικὴν ἐλάττω.

Καὶ ταῦτα φράμασας τοῖς ἀντιβασταῖς
ὄμοις καὶ ἐμὸν φορεματικῶν ἔλαβον, καὶ
δύνατον ἰατρικῶν ἰατρικῶν ἐλαστικῶν καὶ αἰσθητικῶν
κωστατικῶν ἀνεκέρσαι δὲ καὶ ἀδύνατον
ἐλάττω μετὰ αἰσθητικῶν.

Ὁ ἀνεκέρσαι Μικολάδ (οἱ ἀνεκέρσαι) μοι ἔλαβον
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ ἰατρικῶν κωστατικῶν, ὅτις αἰσθητικῶν
αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι

Καὶ ταῦτα ἀνεκέρσαι καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι
καὶ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἔλαβον καὶ ἀνεκέρσαι

Δ. Τακιατζή

Επιστολή του Δημητρίου Λακοβά προς τον Κων/νο Δ. Τακιατζή (Χαλκίδα, 24 Μαΐου 1847), που αναφέρεται στην ύπαρξη ληστεία στην Θεσσαλία και στα προβλήματα υγείας του Κ. Δ. Τακιατζή

21867

11 Σεπτεμβρίου 1847

11 Αγαπώμενος Κ. Δ. Τακιατζή, Θεσσαλονίκη

Ο χαρτί μου είναι πολύ μικρό, αλλά θα σου γράψω
λίγα λόγια. Η κατάσταση μου είναι καλή, αλλά
η εργασία μου είναι πολύ βαριά. Θα σου γράψω
πάλι σύντομα, μετ' αλλήλων. Η αγάπη μου
είναι πάντα μαζί σου. Μεταδίδω χαιρετίσματα
από όλους τους φίλους σου. —

11 Περὶ τῶν πραγμάτων σου ἀνεπίστατα ἐστὶν ἡ γνώμη μου
καὶ θέλω νὰ γίνῃ, ἡ ἀνομιὰ σου, καὶ ἀποδοῦναι
ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι, ἡ ἀνομιὰ σου
καὶ θέλω νὰ γίνῃ. —

11 Καίτοι ἐστὶν ἡ γνώμη μου ἀνεπίστατα ἐστὶν ἡ γνώμη μου
καὶ ἀποδοῦναι ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι,
ἡ ἀνομιὰ σου ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι. —

11 Ἡ ἀγάπη μου ἀνεπίστατα ἐστὶν ἡ γνώμη μου

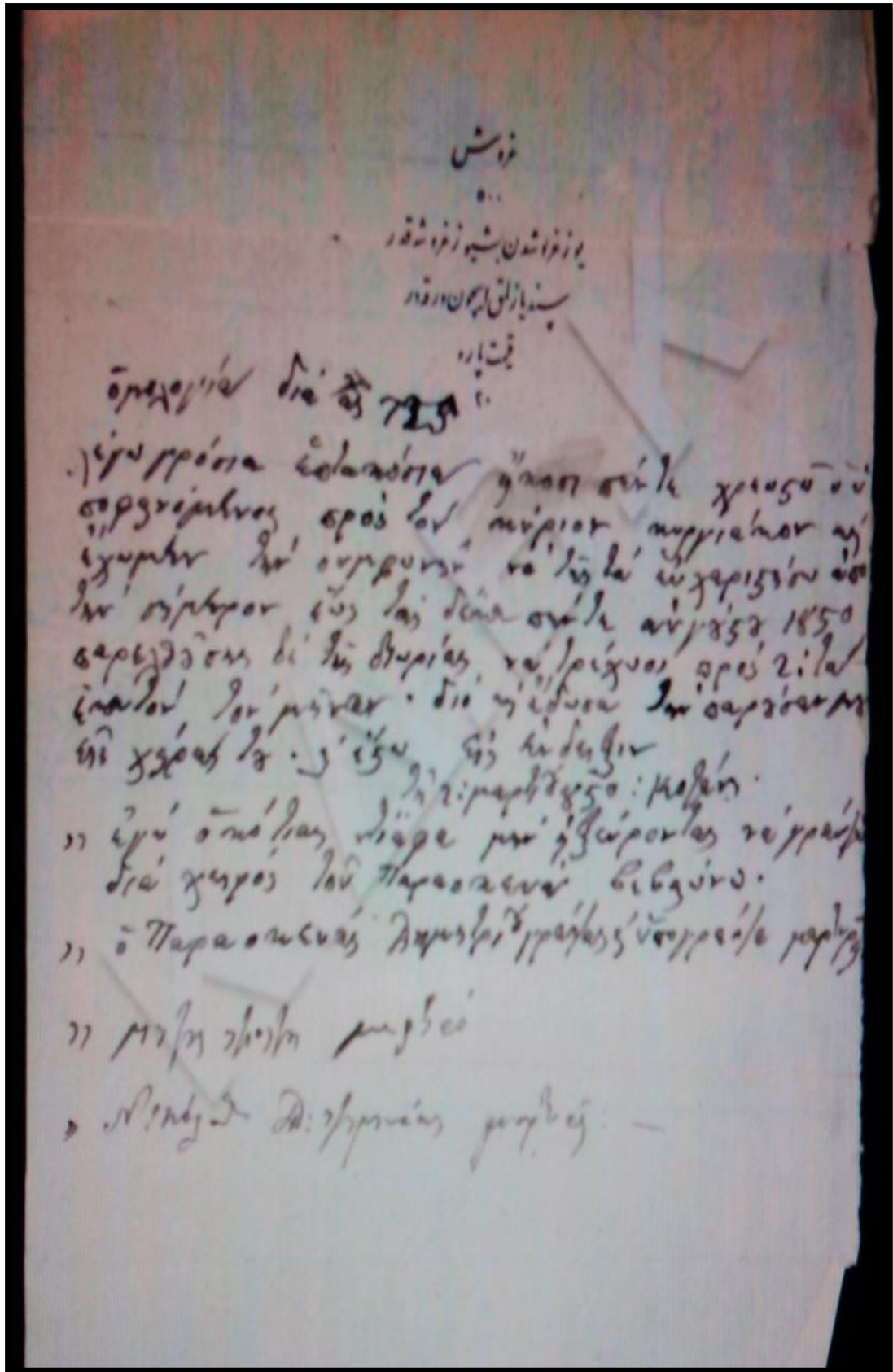
11 Ἡ ἀγάπη μου ἀνεπίστατα ἐστὶν ἡ γνώμη μου
καὶ ἀποδοῦναι ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι,
ἡ ἀνομιὰ σου ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι,
ἡ ἀνομιὰ σου ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι,
ἡ ἀνομιὰ σου ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι,
ἡ ἀνομιὰ σου ἀντὶ τῆς ἀγαθῆς σου ἀποδοῦναι.

Isach M. Siano

Isach M. Siano

ii

Επιστολή του Isach M. Siano προς τον Κ. Δ. Τακιατζή (Θεσσαλονίκη, 14 Σεπτεμβρίου 1847)

فروش

بازفروشان بشبه زعفران قدر

سند بازنه ایمن ۱۱۱۱

قیمت دارد

ομολογία δια 725

- 1) Ένα γρόσια έσοδα... χριστού...
 σφραγισμένες προς τον κύριον κυργιάκου...
 έχουσαν... 1850...
 σαφώς...
 εις...
 ην...
 2) Ένα...
 δια...
 3) ο Παρασκευάς...
 4) ...
 5) ...

Ομολογία για 725 γρόσια (1850), που σύναψε ο Κ. Δ. Τακιατζής, σε συνεργασία με τον Δ. Κ. Κοεμτζή, με τον κ. Κυργιάκο

Δείναι δὲ αὐτῷ Δρα. Ἰ. Καραγιάννα Ἀδελφίστου. Τίμων
 ἐν τῷ ἐπιτόμιον γίνεται ἐν Δρα. 4250. ἑξὶ περὶ ἀλάτου . 962 γρογ. 10. γρ. 1470
 ἑξὶ τῶν μίχων ἐν Δρα. 1190. ἑξὶ ἄλλων μίχων οὐκ ἐπιτόμιον . 376.32
 ἑξὶ τῶν ἀλλῶν μίχων οὐκ ἐπιτόμιον . 1100
 ἑξὶ τῶν ἀλλῶν μίχων οὐκ ἐπιτόμιον . 269.34
 ἑξὶ τῶν ἀλλῶν μίχων οὐκ ἐπιτόμιον . 2223.14.

γρ. 5440

γρ. 5440.ε

ἐν τῷ ἐπιτόμιον γίνεται ἐν Δρα. 2223.14

ἑξὶ τῶν ἀλλῶν μίχων οὐκ ἐπιτόμιον
 ἑξὶ τῶν ἀλλῶν μίχων οὐκ ἐπιτόμιον

22404

Συνάψεις ομολογιῶν του Κοεμτζί με επιχειρηματίες και εμπόρους

Handwritten signature and date at the top of the document.

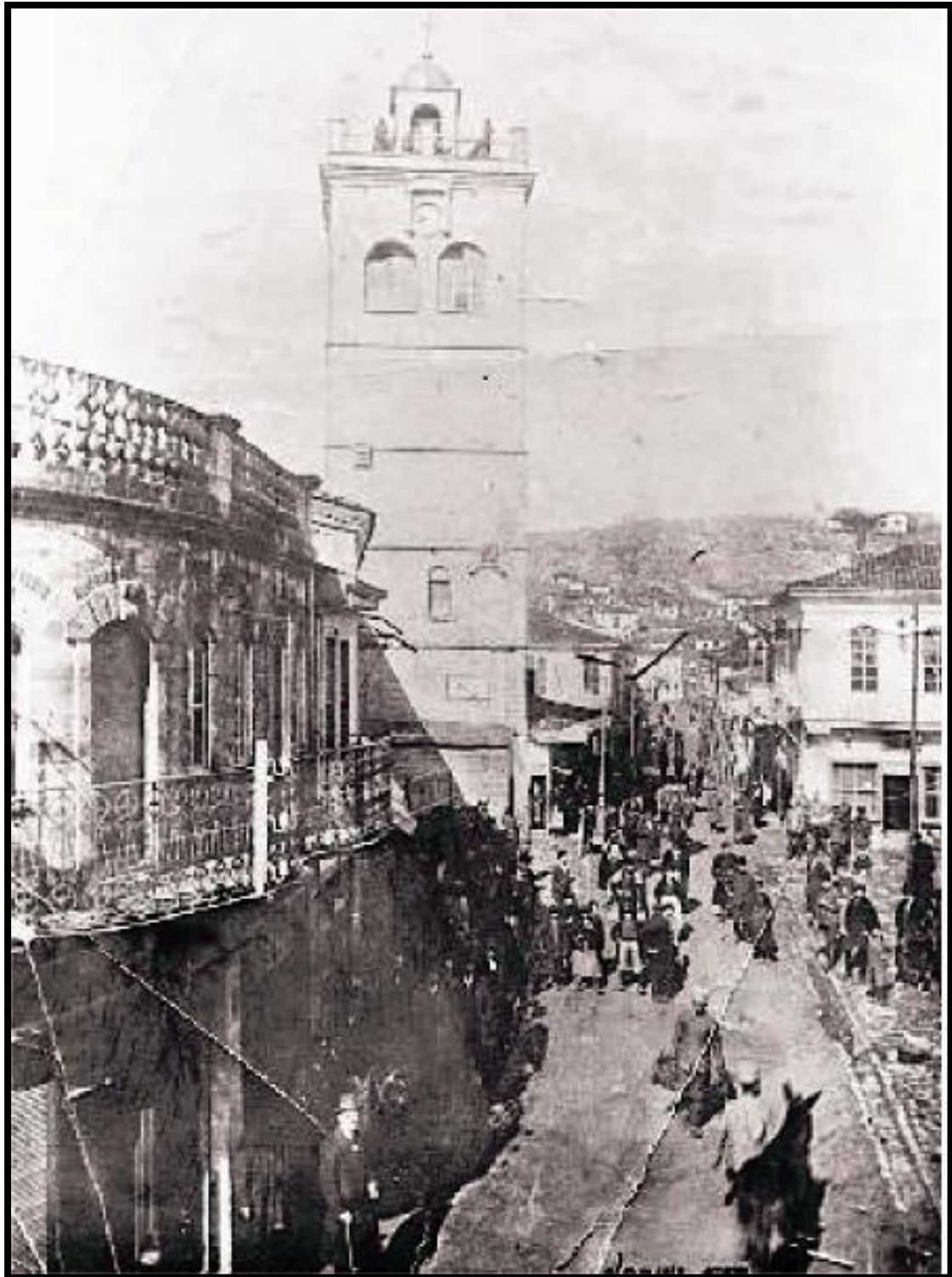
99359

Main body of handwritten text in Greek, detailing a property transaction or agreement.

- List of names and titles at the bottom of the document, including 'ο αρχι... κ. Κοφιν...', 'ο πρεσβ... Νικόλα...', 'ο λομοε... Νικόλα...', 'ο γρηγόρ... Γεωργ...', 'ο διοικητής...', and 'ο ναυάρχ... Κωνσταντ...'.

3ο Συμβόλαιο αγοράς ακινήτου από τον Δ. Κ. Κοεμτζή

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

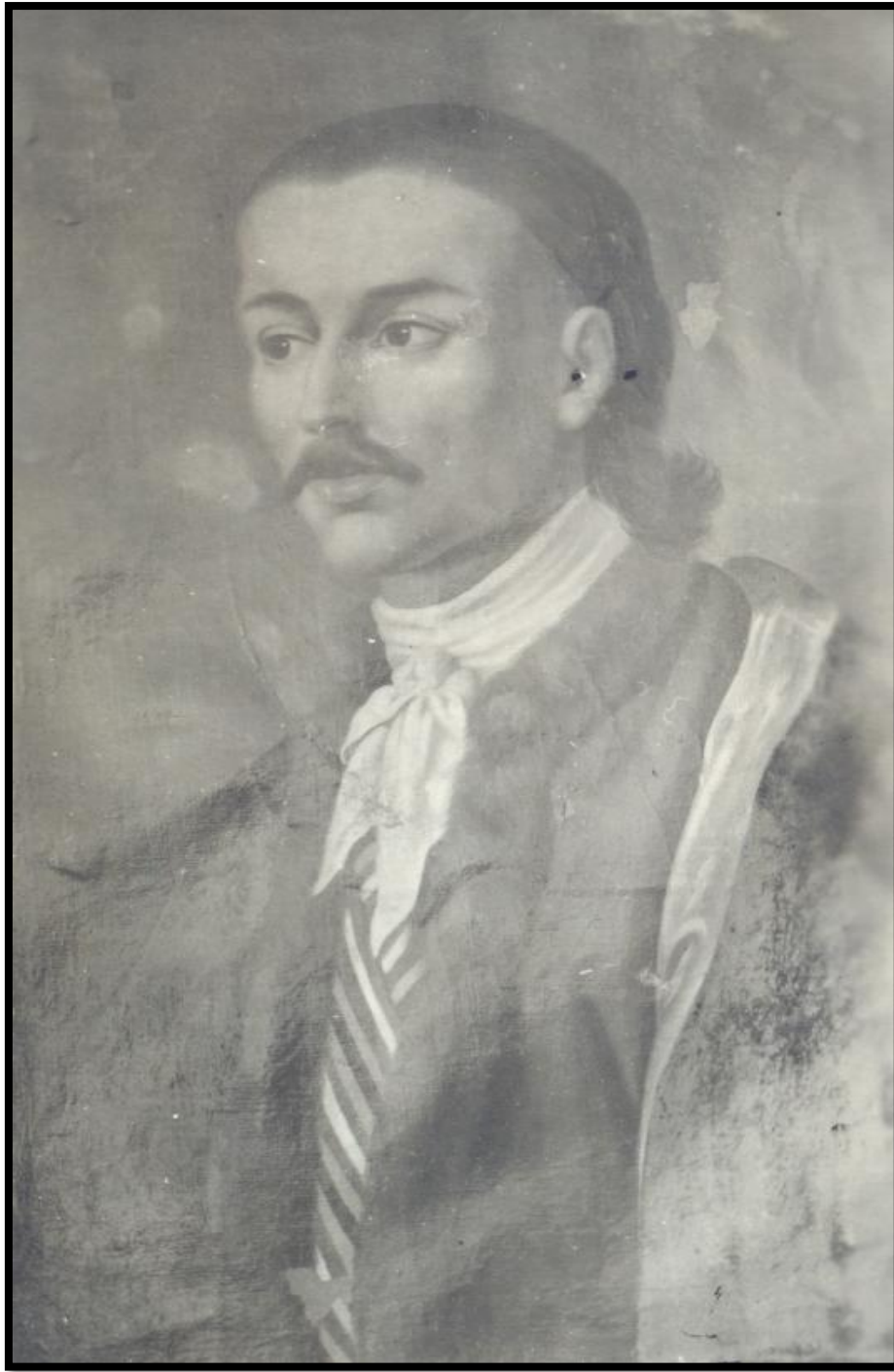
Η πόλη της Κοζάνης στα τέλη της Οθωμανικής κυριαρχίας
(Αρχείο ΚΔΒ)

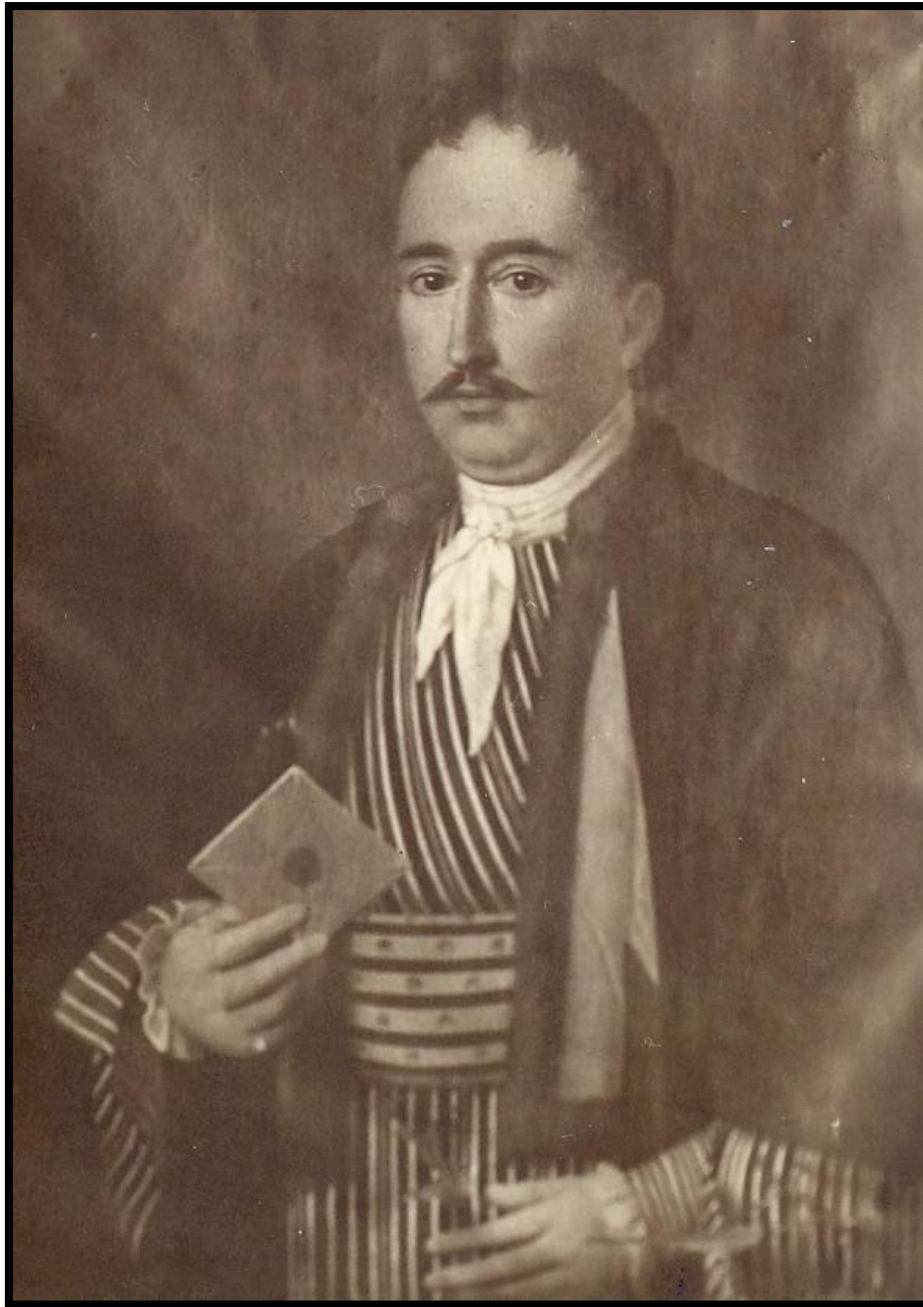
Το πορτρέτο του Κ. Δ. Τακιατζή (Αρχείο ΚΔΒ)

Το πορτρέτο του Ι. Κ. Τακιατζή, γιου του Κ. Δ. Τακιατζή (Αρχείο ΚΔΒ)

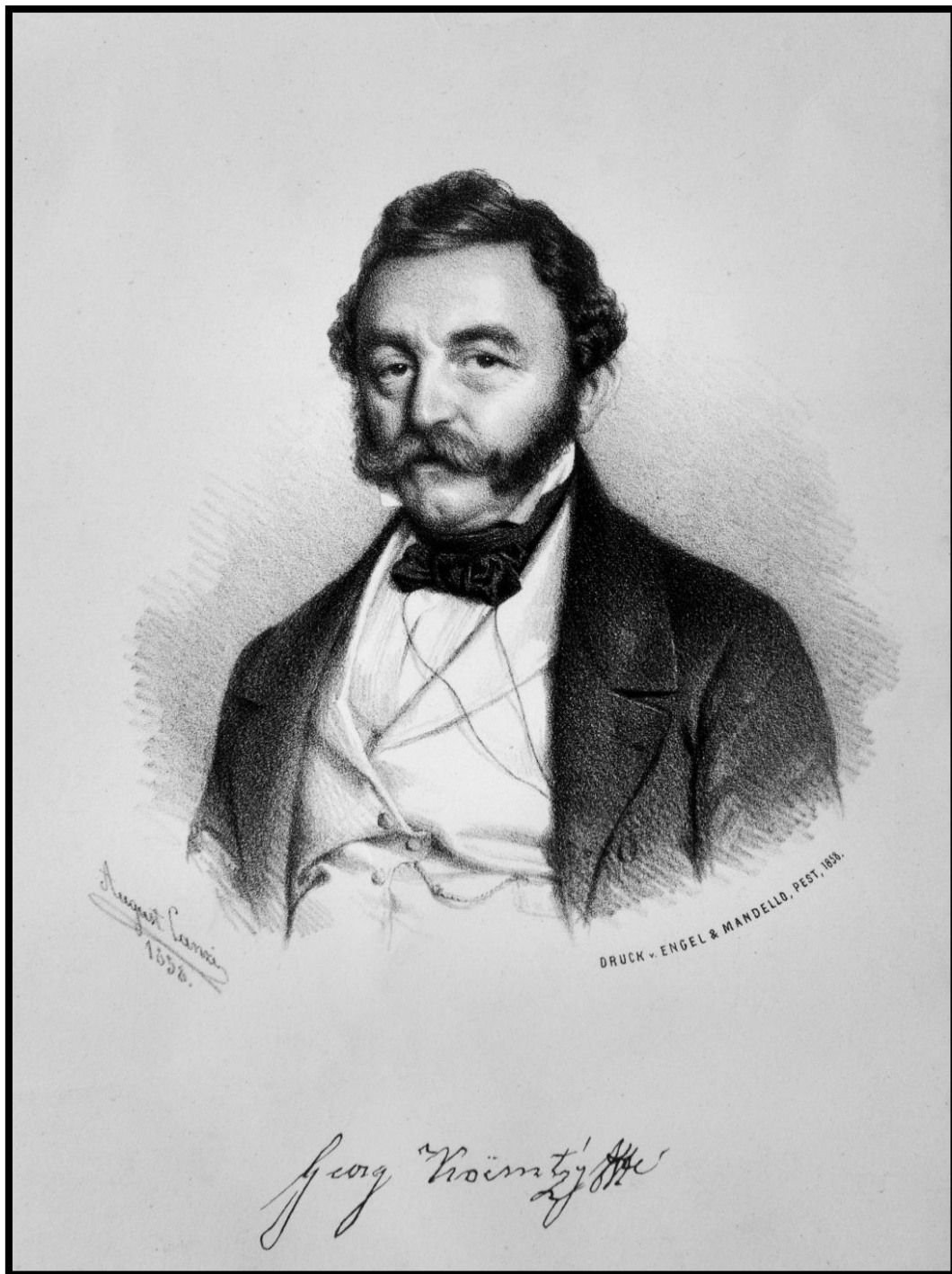
Το πορτρέτο του Δ. Τακιατζή, πατέρα του Κ. Δ. Τακιατζή (Αρχείο ΚΔΒ)

Το πορτρέτο του Νικολάου Εμμ. Τακιατζή, θείου του Κ. Δ. Τακιατζή (Αρχείο ΚΔΒ)

Το αρχοντικό των Τακιατζήδων στην Κοζάνη (Αρχείο Θεοφάνη Πάμπα)

Το πορτρέτο του Γεωργίου Κ. Κοεμτζή, αδερφού του Δημητρίου Κοεμτζή
(Αρχείο Γεωργίου Δακή)

ΠΙΝΑΚΕΣ, ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΧΑΡΤΕΣ

Πίνακας 1: Κεφάλαια που δάνεισε ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής από το 1850 έως το 1872.....	σελ 135
Πίνακας 2: Κεφάλαια που δανείστηκε ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής από το 1838 έως το 1855.....	135-136
Πίνακας 3: Κεφάλαια που δάνεισε ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής από το 1860 έως το 1864.....	210- 211
Πίνακας 4: Κεφάλαια που δανείστηκε ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής από το 1868 έως το 1875.....	211
Πίνακας 5: Δοσοληψίες του εμπόρου Δημητρίου Κ. Κοεμτζή.....	241
Γράφημα 1: Συνολική εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας του Κ. Δ. Τακιατζή.....	92
Γράφημα 2: Η περιουσία του Κ. Δ. Τακιατζή.....	137
Γράφημα 3: Συνολική εικόνα περιουσιακών στοιχείων Κ. Δ. Τακιατζή.....	138
Γράφημα 4: Συνολική εικόνα εμπορικής δραστηριότητας Κ. Δ. Τακιατζή.....	140
Γράφημα 5: Η περιουσία του Δ. Κ. Κοεμτζή.....	212
Γράφημα 6: Συνολική εικόνα περιουσιακών στοιχείων του Δ. Κ. Κοεμτζή.....	213

Γράφημα 7: Συνολική εικόνα εμπορικής δραστηριότητας Δ. Κ. Κοεμτζή.....	214
Κατάστιχο: δοῦναι και λαβεῖν του εμπόρου Δ. Κ. Κοεμτζή.....	199
Διάγραμμα 1: Το εμπορικό δίκτυο του Κ. Δ. Τακιατζή.....	116
Διάγραμμα 2: Το εμπορικό δίκτυο του Δ. Κ. Κοεμτζή.....	197
Χάρτης 1: Το εμπορικό δίκτυο του Κ. Δ. Τακιατζή.....	117
Χάρτης 2: Το εμπορικό δίκτυο του Δ. Κ. Κοεμτζή.....	198